

ספר ארחות חיים

לרבנו אהרן הכהן (מלוניל)

•

הלכות פסח

הגדה של פסח

ספר

ארחות חיים

לרבנו אהרן הכהן (מלוניל)

הלכות פסח

הגדה של פסח

יוצא לאור מחדש ע"פ כתבי יד ודפוסים ישנים
בצרוף מבואות, שינויי נוסחאות, מקורות וביאורים

עורך ראשי
הרב שלום י. קליין

אדר תשס"ט

יצא לאור בסיוע משרד המדע, מנהל התרבות.

בכתיבת הביאורים ובביקורת השתתפו הרבנים:
(לפי סדר הא-ב)

יעקב אפשטיין
יאיר יפרה
נעם רמון
דן שורץ

עורך ראשי:
הרב שלום י. קליין

מסת"ב 965-7277-14-0

©

כל הזכויות שמורות
למכון התורני אור עצי' ע"ש ר' יצחק וגב' חנה סטרולוביץ'

עם הספר

בסיום חלק ה"מגיד" באמירת ההגדה בליל פסח מברכים אנו את ברכת "אשר גאלנו" שסיימה הוא: "ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו ברוך אתה ה' גאל ישראל".

ואומר רבינו אהרון הכהן בעל ה"ארחות חיים" בפירושו להגדה:

פירוש, גאל ישראל, וכן בברכות שאחר קריאת שמע שאנו מברכין אותו על שעבר, אבל בברכה שביעית של שמונה עשרה חותמין אותה גואל ישראל לפי שהיא תפלה להיות גואלנו מצרת השעבוד הזה ההווה עלינו תמיד. ואם תאמר בזאת הברכה של אשר גאלנו צריך לומר סמוך לחתימה מעין פתיחה ומעין חתימה, וכאן אומרים מעין חתימה גאולה העתיד. ויש לומר כי רצה לומר ונודה לך שיר חדש על גאולתנו שהיא הגאולה העתידה, ועל פדות נפשנו זו היא גאולת מצרים, כי לימות המשיח מזכירין את שתיהן כמו שאמרו ז"ל (ברכות יב, ב) כל להביא לימות המשיח.

בדברנו להלן מבקשים אנו לעמוד על שתי נקודות מרכזיות בדברי רבינו הארחות חיים.

ביחס לסיום הברכה "גאל ישראל", בשונה מהברכה בתפילת העמידה המסתיימת ב"גואל ישראל", אומרת הגמ' בפסחים (ק"ז, ב): "וחותם בגאולה. אמר רבא: קריאת שמע והלל - גאל ישראל, דצלותא - גואל ישראל. מאי טעמא - דרחמי ניהו". ופי' שם הרשב"ם, שבברכה לאחר קריאת שמע בכל יום, ובהלל שבלייל הפסח הברכה על העבר, ולכן מברכים "גאל ישראל" על שם העבר, אולם בתפילה העמידה מברכים "גואל ישראל" משום "שאנו מתפללין על העתיד".

ניתן להבין שלדעת הרשב"ם, הכוונה ב"גואל ישראל" לגאולה העתידה כלומר לימות המשיח.

רבינו אהרון הכהן בעל הארחות חיים בפירושו כאן מוסיף מספר מילים בעלות משמעות שונה לכאורה: "אבל בברכה שביעית של שמונה עשרה חותמין אותה גואל ישראל לפי שהיא תפלה להיות גואלנו מצרת השעבוד

הזה ההוה עלינו תמיד". לדבריו הגאולה ב"גואל ישראל" היא השמירה על עם ישראל בגלות.

ויש מקום לשאול מדוע לא פירש רבינו הארחות חיים שבברכה זו הכוונה לגאולה העתידה, וכפשטות הסבר הרשב"ם?

במס' מגילה (יז, ב) אומר רש"י על ברכת גואל ישראל: "ואף על גב דהאי גאולה לאו גאולה דגלות היא, אלא שיגאלנו מן הצרות הבאות עלינו תמיד, דהא ברכת קיבוץ ובנין ירושלים וצמח דוד יש לכל אחת ואחת ברכה לעצמה". לרש"י, על הגאולה העתידה מתפללים אנו בברכות אחרות, וב"גואל ישראל" מתפללים אנו על הגאולה מצרות הגלות, (ור' ריטב"א תענית טו, א שהסתמך במפורש על דברי רש"י אילו). לדברי רש"י חייבים לפרש את "גואל ישראל" שהכוונה לצרת הגלות, וזה כנראה המקור לדברי רבינו הארחות חיים.

ועדיין יש מקום לדון, האם אומנם לדברי רבינו מצטמצם מושג הגאולה רק לגאולה מהצרות של ההווה?

בהמשך הדברים מקשה רבינו הארחות חיים על לשון אותה ברכה, ברכת "גאל ישראל" שבהגדה, שנאמר בה לפני סיומה "ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו". שאלתו היא שסיום זה אינו מעין החתימה. למדנו בגמ' (פסחים קד, א) העוסקת בברכת ההבדלה, את הכלל, שסיום הברכה צריך להיות מעין החתימה של הברכה. וכיון שבעניינינו החתימה היא "גאל ישראל" העוסקת בעבר, הרי שגם החלק הסמוך צריך להיות שייך לגאולת מצרים שבעבר. אם כן קשה ש"גאולתנו ופדות נפשנו" נוגע לכאורה לעתיד?

ועונה המחבר בעל הארחות חיים שאכן "גאולתנו" היא "הגאולה העתידה", אך "פדות נפשנו זו היא גאולת מצרים", שאת שתיהן יזכירו גם לימות המשיח. ממילא סיום הברכה "על פדות נפשנו" הוא מעין החתימה "גאל ישראל".

הסבר אחר לאותה שאלה בענין הסיום מעין החתימה, מצאנו בפירושו של ר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא בספרו "שבולי הלקט" בפרוש להגדה. הוא עונה: "אין זה תימה דשם גאולה אחת היא ומשמע להבא ומשמע נמי לשעבר".

בעל שבולי הלקט סובר שיש הבדל בין עניני ההבדלה, בהם אמרה הגמ' (פסחים הנ"ל) שיש להקפיד ולהוסיף נוסח המתאים לחתימה, ובין עניני הגאולה בהם עוסקים כאן. בעניני ההבדלה, מדובר בהבדלות שונות, וכאן לעומת זאת הגאולות קשורות האחת בשניה.

ניתן להסביר את דברי שבולי הלקט שהגאולות של עם ישראל קשורות האחת בשניה קשר בל ינתק. יש כאן מהלך שלם של גאולה המתחיל ביציאת מצרים ומסתיים באחרית הימים דרך כל השלבים כולם.

על הקשר בין השלבים השונים בגאולה, עומד המדרש (ויק"ר פ"ר ל, ה), ולדרשתו שלבים אלה מרומזים בהלל שאנו אומרים בחגים ובמועדים. וכן מובא במדרש תהילים (מזמור כו): "בצאת ישראל ממצרים (תהלים קיד א), לשעבר, לא לנו ה' לא לנו (שם /תהלים/ קטו א), בדורות הללו, אהבתי כי ישמע ה' את קולי (שם /תהלים/ קטז א), לימות המשיח, אסרו חג בעבותים (שם /תהלים/ קיח כז), לימות גוג ומגוג, אלי אתה ואודך (שם שם /תהלים/ קי"ח/ כח), לעתיד לבא, הודו לה' כי טוב (שם שם /תהלים/ קי"ח/ כט), לחיי העולם הבא".

ענין זה מדגיש מרן הראי"ה קוק זצ"ל (אורות, ישראל ותחיתו כ"ח):

הגאולה נמשכת היא והולכת. גאולת מצרים וגאולת-העתיד השלמה היא פעולה אחת שאינה פוסקת, פעולת היד החזקה והזרוע הנטויה, אשר החלה במצרים והיא פועלת את פעולותיה בכל המסבות. משה ואליהו גואלים הם לגאולה אחת. המתחיל והגומר, הפותח והחותם הם יחד ממלאים את החטיבה. ורוח ישראל מקשיב הוא את קול התנועות של פעולות הגאולה, ההולכות מכל המסבות, עד מלא צמיחת קרן הישועה במילואה וטובה.

ולפי זה ברור הקשר בין הגאולות. מדובר בתהליך של גאולה אחת מהגאולה הראשונה עד הגאולה העתידה. לכן סבר בעל שבולי הלקט שיש בברכת "גאל ישראל" שבהגדה סיום מעין החתימה.

ואם נחזור לדברי רבינו אהרון הכהן בארחות חיים, ושאלנו לעיל האם מושג הגאולה שייך אך ורק להצלה משעבוד ההווה?

התשובה היא כפי שניתן להבין מדברי רש"י שהובאו לעיל, שאכן אין ספק שהגאולה העיקרית היא גאולת העתיד, אך משמעות "גואל ישראל" שבתפילה מתיחסת לגאולה מצרות שעבוד העמים.

ונמצא שלדברי רבינו מושג הגאולה מתפרט למספר מושגים. א) כמו שראינו לעיל ב"גואל ישראל" הנאמר בתפילת העמידה מכוונים אנו (על פי רש"י במס' מגילה) לגאולה מצרות הגלות בהווה. ב) את האמור בהמשך הברכה "ונודה לך על גאולתנו" יפרש גם רבינו שהדברים מוסבים על הגאולה העתידה - ימות המשיח ותחיית המתים. ג) להסבר של רבינו שפרש "את פדות נפשנו" כהתייחסות לגאולת מצרים, הרי שמודגשת כאן הצלת הנפשות הפיסית בגאולת מצרים. ד) בסיום הברכה "גאל ישראל" כלולות כל המשמעויות של גאולת מצרים המשמעות הפיסית והמשמעות הרוחנית, גם יחד.

הנה כי כן מושג הגאולה מקיף את עם ישראל בכל תהלוכותיו בעבר בהווה ואי"ה גם בעתיד, במהרה בימינו בקרוב.

* * *

זוכים אנו להוציא חלק נוסף מספרו הגדול של ר' אהרון הכהן מלוניל, שחי בפרובינציה בתקופת הראשונים, לפני כשבע מאות וחמישים שנה. בכרך זה מובאות הלכותיו לפסח יחד עם פירושו להגדה של פסח. עבודת הביאורים ושינויי הנוסחאות נעשתה על ידי אברכי הישיבה, ובראשם ראש המכון הרב שלום קליין שליט"א, שטרחו ויגעו והוציאו מתחת ידם עבודה נאה בחיצוניותה ומשובחת בתוכנה. יהי רצון שהמכון התורני על שם יקירינו ר' יצחק ז"ל והגב' חנה שתחי' סטרולוביץ' ימשיך ביתר שאת להוציא פירות מתורת ארץ ישראל לגאון ולתפארת.

חיים דרוקמן

מבוא

מאת שלום י. קליין

אשרינו שזוכים אנו בעזר בורא עולם יוצר כל להוציא כרך נוסף מתורתו של רבנו אהרון ב"ר יעקב¹ הכהן מחכמי פרובינציה בתחילת האלף הששי. את הכרך הקודם של הספר ארחות חיים על עניני שבת, זכינו להוציא בתחילת שנת תשנ"ו. היה זה הספר הראשון שיצא בהוצאת המכון תורני בשיבת אור עציון. הקדמנו שם הקדמה רחבה, ובדברינו להלן אנו נסמכים על דברינו שם. באותו כרך הובא גם מבוא מקיף נרחב ויסודי ביותר של החוקר הגדול הרב פרופ' ש. ז. הבלין שליט"א העוסק בקשר בין ספר ארחות חיים לספר הכל בו.

רבינו ידוע בכל אתר כר' אהרון הכהן מלוניל, אולם מסתבר יותר שמקום לידתו ומגוריו בצעירותו היה בנרבונא, גם היא בפרובינציה. כיון שהשם לוניל הוצמד לשם רבינו במקורות השונים, הזכרנו אותו אם כי בסוגרים – (מלוניל).

רבינו גורש ממקומו בגזירת פיליפ היפה בשנת ה' אלפים ס"ו, ועבר לאי מיורקה ושם השלים כנראה את ספרו. באותו מקום הכיר את ר' שם טוב פלכו אליו הוא מתייחס בכבוד גדול ומכנה אותו במספר מקומות "אדוננו מורנו ר' שם טוב"² תואר שאינו מצוי בספר ביחס לאדם אחר.

החלק הראשון של הספר הודפס בפירנצי בשנת תק"י. חלק זה עוסק בהלכות המקבילות לחלק אורח חיים בטור ובשלחן ערוך מהקימה בבוקר עד הל' חנוכה ופורים. חוקרים גילו שכנראה היה דפוס קדום יותר של הספר בשנת רל"ו, אך לא שרדו ממנו אלא דפים בודדים.

כמאה וארבעים שנה אחרי ההדפסה בפירנצי יצאו חלקים נוספים מהספר. בשנת תרנ"ט הוציא ר' משה שלזינגר בברלין שני כרכים המבוססים על כתבי היד של החיבור. בכרכים אלה מובאות ההלכות בענינים המקבילים ליורה דעה אבן העזר וחושן משפט.

הכל בו והארחות חיים – ספרי ליקוט

ספר הכל בו וספר הארחות חיים הם ספרים כמעט זהים הן בסדר הכללי של ההלכות, הן בתוכן של ההלכות והן בחכמים המופיעים בספרים אלו. ספרים אלה הם לקט של דעות ראשונים. ר' אהרון הכהן כותב בהקדמתו לארחות חיים שלא קרא לספר על שמו משום "שאין זה מקומי שיקרא שמי על ספר קובץ מדברי גדולים לקטתים אחד לאחד... שאין במלאכה הזאת שום שררה... אלא מלאכת הלבנר מעתיק מגילת ספר" וכן בהמשך כותב הוא: "ומאשר קצרה דעתי להבין דברי הגדולים... כתבתי דבריהם ככתבם וכלשונם והמשכיל יבחר לו". ואכן דעתו של המחבר לא מוזכרת כמעט לאורך כל הספר.

¹ ר' משה שלזינגר במבוא לארחות חיים ח"ב בפרק על חיי המחבר. הרב פרופ' ש. ז. הבלין מבוא לארחות חיים עניני שבת הוצ' אור עציון תשנ"ו.

² כן בהל' חמץ ומצה סי' נז, ליל פסח סי' ו, ועוד.

דעות החכמים שבספר

בסיס ההלכות הן בכל בו והן בארחות חיים הוא דעת הרמב"ם ביד החזקה, אף כששמו לא נזכר. מלבד דעת הרמב"ם מוזכרים בספר חכמים משלושה איזורים מרכזיים. (א) חכמי אשכנז וצרפת – רש"י, התוס', ר' יצחק מקורביל בעל הסמ"ק, רבי פרץ, מהר"ם מרוטנבורג ועוד. (ב) מקור נוסף להלכות אזור פרובינציה אזור מולדתו של רבינו. מצויים כאן הראב"ד והרז"ה וחכמי אחרים מהאזור. (ג) חכמי ספרד - הרי"ף הרא"ה רבי יונה הרמב"ן הרשב"א ועוד. במהדרות המאוחרות שבכתבי היד הוזכרו דעות החכמים ספרדיים, שלא הוזכרו בכתבים האחרים, להלן נזכיר זאת. כבר הזכרנו את ר' שם טוב פלכו שגר במיורקה, אליו התודע רבינו, וכיבד אותו באופן מיוחד.

בעיות מרכזיות לדיון

להלן מבקשים אנו לגעת בקצרה בשתי שאלות מרכזיות: (א) מה היחס בין ספר הכל בו לספר הארחות חיים. בשום מקום לא הוזכר שמו מחבר ס' הכל בו, אך הספר היה ידוע לראשונים, והלכות ממנו הובאו בבית יוסף למרן ר' יוסף קארו. ספר הארחות חיים לעומתו היה ידוע הרבה פחות. כאמור הספרים זהים במידה רבה, והשאלה מי ביניהם מאוחר יותר. (ב) מה היחס בין כתבי היד השונים של הארחות חיים (הדפוס, נחשב גם הוא לכתב יד). האם השינויים בין כתבי היד נובעים אך ורק מטעויות המעתיקים, או שיש סיבה אחרת לשינויים.

הכל בו והארחות חיים

היו שסברו כי הכלבו אינו אלא קיצור של הארחות חיים, וכך כתב מרן ר' יוסף קארו בכסף משנה על הרמב"ם ריש הל' שופר (סוד"ה שופר). אולם חוקרים מאוחרים יותר הגיעו למסקנה שאדרבה הכל בו הוא הקדום והארחות חיים הוא מהדורה מאוחרת ורחבה יותר של אותו ספר. במבוא לשבת ועירובין דנו בנושא זה מתוך השוואת הילכות שבת ועירובין שבשני הספרים.

בכרם חמד ח (שנת תרי"ד עמ' 167) התפרסם מחקרו של אייזיק בן יעקב, ומסקנתו שהכל בו קדום מהארחות חיים. הוא בסס את מסקנתו זו על שלוש הוכחות מרכזיות: (א) הלכות מסוימות מוזכרות בארחות חיים ולא בכלבו. (2) כמה מגדולי הראשונים מוזכרים בארחות חיים ואינם מובאים בכל בו. (3) בארחות חיים מסודרות ההלכות בסדר ברור יותר מאשר בארחות חיים.

גם בהל' פסח שבכרך זה מצאנו מספר הלכות או מנהגים המצויות בארחות חיים ואינן בכל בו. נזכיר כמה ספר דוגמאות: בסי' יב בהל' חמץ ומצה מובאת דעת הרס"ג שאם שח"בין ברכה (על ביעור) לביטול חוזר ומברך עליה". בארחות חיים נאמר מיד "ואינו נראה אבל טוב שלא ידבר בדברים אחרים... אבל לחזור ולברך לא". כלומר הכלבו השאיר

את דברי הרס"ג בלא לשלול אותם, ולעומת זאת בארחות חיים מסקנתו שאין לברך פעם נוספת. בהל' ליל הפסח סי' יא מובא ירושלמי בענין חזרת למרור שאינו מוזכר כלל בכל בו. בסוף הל' ליל הסדר מובא בארחות חיים המנהג לא לנעול את החדרים בליל פסח משום שזה ליל שימורים, בכל בו לא הוזכר מנהג זה כלל. בהלכות שלפנינו ניתן להוכיח את קדמות הכל בו גם מהבחינה של הזכרת החכמים, הרא"ה לא מוזכר כלל בכל בו בעוד שבארחות חיים הוא מוזכר מספר פעמים. הרשב"א מוזכר בארחות חיים בהל' חמץ ומצה ובהל' ליל הסדר כשלושים פעם. בכלבו לעומת זאת הוזכר הרשב"א אך ורק בהל' חמץ ומצה ורק שלש פעמים.

היחס בין כתבי היד בארחות חיים

בעבודתנו התבססנו על ארבעה כתבי יד של הארחות חיים בנוסף לנוסח הדפוס. שלושה מהם בספרית צלומי כתבי היד שבספריה הלאומית בירושלים, והרביעי בספרית כתבי היד שם.

1) המכונה בעבודתנו **א**, מספרית ביה"מ לרבנים בני"י מס' 667, מספרו בספרית צלומי כה"י 39339 נכתב בשנת ש"ט בצפון אפריקה (תאפזא).

2) המכונה בעבודתנו **ב**, מספרית ביה"מ לרבנים בני"י מס' 666, מספרו בספרית צלומי כה"י 39338, נכתב בשנת רפ"ד בספרד.

3) המכונה בעבודתנו **ג**, מספרית אוקספורד בודלי מס' 2366, מספרו בספרית צלומי כה"י 21430, הוא נכתב בספרד במאה הט"ו - ט"ז.

4) המכונה בעבודתנו **ה**, מצוי בספרית כה"י בירושלים, מספרו 4.12⁰ נוסח הדפוס מכונה בעבודתנו **ד**.

בהקדמה לכרך בעניני שבת הרחבנו בהשוואה בין כתבי היד, וכאן נקצר. אף במבט חטוף בנוסח ובשנויי הנוסחאות נקל לראות שיש כאן שתי קבוצות של כתבי יד. שני כתבי היד **א** ו- **ג** דומים מאד לנוסח הדפוס **ד** וזו היתה כנראה הגירסה הראשונית של הספר ארחות חיים. כ"י **ה** מתומצת וקצר יותר, ונראה שהועתק עם שינויים מכוונים כתב היד החריג ובו החידושים הרבים ביותר הוא כ"י **ב**. יש תוספות יחודיות רבות, שאותן הוסיף רבינו הארחות חיים כנראה בסוף ימיו. יש לציין שגם השמטות מסוימות קיימות בכ"י זה. התוספות היחודיות הוכנסו לנוסח הספר בהדגשה.

הרב שם טוב פלכו

באותן תוספות המובאות בכ"י **ב** בהל' פסח מופיע לרוב שמו של הרב שם טוב פלכו, המכונה "אדוננו מורנו", שגר במיורקה אליה הגיע בעל הארחות חיים. יש לציין שבעוד שבהל' שבת לא צוין שמו אלא פעמיים הרי שכאן הוא מופיע בכ"י **ב** למעלה מתריסר פעמים.

הגדה של פסח

מקום חשוב בכרך זה תופס הפרוש להגדה של פסח.

פרוש ההגדה הובא כבר בכל בו, אך גם בו יש בארחות חיים מספר תוספות שאינן בכל בו. כך למשל הפיסקה בתחילת ההגדה בה מובא פירושו של האבן עזרא המספר שהיו נותנים לשבויים מצה כדי שהמזון לא יתעכל, אינו מובא בכל בו.

גם בפירוש ההגדה נסמך רבינו בעיקר על פירושיהם של אחרים, אף שמובאים כאן גם פירושו. מקורות לפירוש ההגדה מפירושי ראשונים אחרים, רובם ככולם נתקבצו בהגדה של פסח "תורת חיים" בהוצאת מוסד הרב קוק. פירושי רבינו מקורם בפי' הרשב"ם, ברש"י ובית מדרשו, פרוש קדמון להגדה, ר"י מלוניל, ס' מלמד התלמידים ועוד.

יש לציין כי בכ"י ב לא מצוי פרוש ההגדה.

מתוך חובה נעימה עלינו לציין כי בהערותינו להגדה נעזרנו רבות בהגדת "תורת חיים" ובהערותיו החשובות של הרב מרדכי ליב קצנבלוביגן.

נוסיף את המובן, כי ההדרכות להגדה אינן מופיעות בכתבי היד ובדפוס ההגדה הקדומים של רבינו הארחות חיים.

* * *

בבואנו לסכם את עבודתנו על כרך זה מתורת רבינו אהרון הכהן (מלוניל), מבקשים אנו להודות ראשית לכל אלה שתרמו הן לכתיבת הביאורים והן לפענוח כתבי היד והשוואת הנוסחאות. כרך זה מבוסס במידה רבה על עבודתו המסורה של הרב דני שוורץ הי"ו, ותודתנו מסורה לו.

תודתנו לעובדי ספרית צלומי כתבי היד ועובדי ספרית כתבי היד בספריה הלאומית על העזרה והסיוע לעבודתנו.

הקשיים הכלכליים בשנים האחרונות וסיבות נלוות נוספות העמידו בשנים האחרונות את קיומו של המכון התורני בספק. אנו מקוים ומאמינים, שהוצאת ספר זה, לאחר הפסקה מסוימת, מהווה תפנית חיובית, ועליה מחדש על דרך המלך של יצירה תורנית חשובה, תורת ארץ ישראל במיטבה. מברכים אנו את האכסניה ישיבת אור עציון וראשה מורנו הרב חיים דרוקמן שליט"א. יהי רצון שימשיך להוביל את הישיבה מתוך בריות גופא ונהורא מעליא לאורך ימים ושנים.

ברכה לר' נפתלי קנדלר הי"ו שהחל לאחרונה בנשיאת עולה הכלכלי של הישיבה. ברכות נאמנות לרב משה יניב הי"ו המנהל הנמרץ והחרוץ של המכון, וכן לאלישבע ברוכי על מסירותה ונאמנותה.

יהי רצון שחפץ ה' בידינו יצלח, ובהמשך לגאולת הפסח הגאולה הראשונה, נזכה כולנו לראות בקרוב בגאולת עמינו השלמה "ק-ל בנה... בנה ביתך בקרוב".

אדר תשס"ט

תוכן העניינים

א	טעם לשבת הגדול
ב	הלכות חמץ ומצה
פג	דין ערבי פסחים ושאר המועדות
	סדר תפלת הפסח ושאר המועדות ערבית שחרית מוסף ומנחה
צא	וסדר קדוש היום ודין קריאת ההלל
קז	סדר ליל פסח
קסה	הגדה של פסח

טעם לשבת הגדול

(א) שבת שלפני הפסח נהגו לקרותו שבת הגדול, והטעם לפי שניסן שבו יצאו ישראל ממצרים חל בה' בשבת כמו שמצינו בסדר עולם^א, ומקחו של פסח^ב היה^ג בעשור^ד לחדש בשבת^ה שלפני הפסח.

ואמרו ישראל מזה נעשה היאך נקח הפסח לעיני מצרים (שמות ה, כב) הן נזבח וכו'^ו ולא^ז יסקלונו. אמר להם הקדוש ברוך הוא עתה תראו הנס הגדול אשר אעשה^ח לכם. הלכו ולקחו איש פסחו להיות להם למשמרת עד י"ד יום לחדש. כשראו המצריים כך חגרו איש חרבו על ירכו ויבקשו להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים. והשם ברחמיו הגין עליהם^ט והחלה מצרים בתחלואים^י משונים והיו מעיהם מתחתכין ונדעכים כאש ונדונו ביסורין גדולים ולא יכלו להזיק לישראל. ועל שם שנעשו^{יא} ניסים גדולים לישראל באותה שבת שהיה לפני הפסח נקרא כל שבת שלפני הפסח שבת הגדול^{יב}.
כתב הר' אשר^{יג} ז"ל ונהגו כל ישראל לעשות לחם בערב שבת הגדול, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו, וקורין לו חלת עני ובלעז חלת בית הכנסת ומחלקין אותה לעניים. ומיום שזולזלו בה נשתלחה מארה בתבואה:

א. ראה סדר עולם (פרק ה), וראה בטור (תל) שאף הוא הביא בשם סדר עולם, וראה פרישה (שם ס"ק א) ופמ"ג (משב"ז ס"ק א).
ב. וכן כתבו: סדור רש"י (שנב עמ' 171), פרדס (ז), האורה (ח"ב עמ' 201), איסור והיתר לרש"י (ז), מחז"ו (רנט עמ' 222), ראבי"ה (ח"ב, תכה; עמ' 58), מנהיג (הל' פסח א), שבלי הלקט (רה), תניא רבתי

(מב), כל בו (מו), ספר מהרי"ל (הל' שבת הגדול בהגה), אבודרהם (סוף תפילת פורים), דרשות ר"י אבן שועיב (פר' צו), טור (תל, א) וב"י (שם ד"ה שבת שלפני פסח). וראה טעם זה בשינוי מעט בתוספות (שבת פז, ב ד"ה ואותו יום).
ג. ספר המנהגות לרבנו אשר מלוניל (כג ע"א). וכן הביא בשמו הכל בו (מו), אליה רבה (תל, ב).

1. פסח: ב ה פסח מצרים 2. ומקחו של פסח היה: א ופסח מצרי' מקחו 3. בעשור: א ה מבעשור
4. בשבת: ה שהוא יום שבת 5. הן נזבח וכו': ב חסר 6. ולא: ה לעיניהם ולא 7. אשר אעשה:
- ב שאעשה 8. עליהם: ה בעדם 9. מצרים בתחלואים: ג ד המצרים תחלואים 10. שנעשו: ד ז שנעשו בו 11. הר' אשר: א ב הרא"ש

הלכות חמץ ומצה

(א) כתב הרמב"ם ז"ל¹² אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר¹³ בכל מקום שהיה דרכו להשתמש בו כל השנה. וזו היא תקנת חכמים¹⁴ כדי שלא יבא לאכלו אם ימצאנו תוך זמן אסורו, שמתוך¹⁵ שהוא רגיל בו כל ימות השנה, אפשר שישכח אסורו ויאכלנו¹⁶ ויתחייב כרת:

(ב) מיהו מדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה¹⁷, ואחר הביטול לא יעבור על לא¹⁸ יראה ולא ימצא¹⁹.

והר' אהרן²⁰ ז"ל כתב לפי שנאמר בחמץ (שמות יג, ז) ולא יראה לך חמץ ולא ימצא בבתיכם, יש במשמע שצריך בדיקה אחריו, ומן התורה חייב אדם לבדוק קודם זמן איסורו²¹ ע"כ:

(ג) אינו לוקה מן התורה משום²² לא יראה ולא ימצא, אלא אם כן קנה חמץ בפסח או חמצו כדי שיעשה בו עיסה²³, אבל היה²⁴ לו חמץ קודם הפסח, ובא הפסח ולא

- ד. לשון זו איננה ברמב"ם שלפנינו, וגם בכל בו (סי' מח) לא ציין את הרמב"ם כמקור דבריו, וראה בשנו"ס.
- ה. פסחים (פ"א מ"א).
- ו. ראה פסחים (ד, ב), ועיין בהערות לסימן ב.
- ז. כ"כ תוס' (פסחים ב, א ד"ה אור) בשם ר"י, וכ"ה בתוס' ר"פ (שם ד"ה בודקין) והטור (תלא).
- ח. פסחים (ד, ב).
- ט. משמע מלשון רבינו כאן ובסימן הקודם, דמדאו' סגי בבטול ואין לבדיקה וביעור עיקר מן התורה כלל, רק חכמים תקנוהו, וכ"מ ברמב"ם (ח"מ פ"ב, ב, ג) וז"ל: "ומה היא השבתה זו האמורה בתורה שיבטל החמץ בלבד... ומדברי סופרים לחפש אחר החמץ ולהוציאו", וכ"מ בטור (תלא), ועיין בב"י שם. ודעת הר"ן (ברי"ף א, א ד"ה 'בודקין') שגם ביעור וגם ביטול שניהם מדאו', רק שמדאו' סגי באחד מהם, וחכמים תקנו והצריכו גם בדיקה וביעור וגם ביטול. (אמנם הב"ח (שם ד"ה ומדאו') כתב דגם הרמב"ם והטור סוברים כר"ן, שמדאו' סגי או בביעור או בביטול, עיי"ש).
- י. פירושו לפסחים לא מצוי בדינו, הביא דבריו הריטב"א תלמידו בסוגיא זו (פסחים ב, א ד"ה מתני').
- יא. כן בארו הריטב"א (שם) ומהר"ם חלאווה (שם ד"ה בודקין), שעיקר תשבותו שאמרה תורה הוא ביעור, ואע"ג דמתרגמינן תבטלון הכוונה היא ביטולו מן הבית, וכדמוכח מ"מ"ש 'מבתיכם', ומה שאמרו שבביטול סגי הכוונה שבוה נפטר מהמצווה דשוב אין החמץ ברשותו, וכן דעת הרבה ראשונים, ראה: תוס' (ד, ב ד"ה מדאו') ומאירי (שם, ב ד"ה אור לארבעה עשר), ושלא כדעת הרמב"ם והטור (לעיל) דתשבותו נעשה ע"י ביטול, ורק חכמים תקנו לבער.
- יב. כ"כ הרמב"ם (פ"א, ג), ולשון רבינו כאן כמעט זהה ללשונו. ועיין במ"מ (שם) שהקשה מפסחים (צה, א) דאמרו דבל יראה הוי לאו הניתק לעשה (דתשבותו), וא"כ גם כשעשה מעשה א"צ ללקות, ותירץ שבתוספתא (להלן) משמע דרק כשמשיר אינו לוקה, אבל כשחיימן בידיים לוקה, ומוכח דלא כגמרא דילן, ולכן דחה הרמב"ם גמרא זו מהלכה. וע"ע ברעק"א ובר"ח הלוי (שם) מה שתרצו בזה.

12. כתב הרמב"ם ז"ל: ב חסר 13. שמתוך: ה ומתוך שמא יאכלנו 14. ליה: ה חסר 15. לא: ב בלא 16. והר' אהרן: ה הרא"ה 17. משום: ה על 18. היה: ב אם היה

בערו והניחו ברשותו, אף על פי שעבר על שני לאוין, אינו לוקה מפני שלא עשה מעשה²⁰, אבל מכין אותו מכת מרדות²¹:

(ד) והצריכו ז"ל בדיקה בעת שבני אדם מצויין בבתיהם ואור הנר יפה לבדיקה²², לפיכך אין קובעין מדרש²³, וכן חכם לא יתחיל ללמוד²⁴ בעת כזאת עד שיבדוק, כל שכן שלא יתעסק במלאכה אחרת²⁵. וכתב הר"פ ז"ל²⁶ (תוס' ר"פ ד, א ד"ה לא נפתח) שאסור לאכול בליל י"ד קודם בדיקת חמץ, דלמא אתי²⁷ לאמשוכי ע"כ²⁸:

(ה) נשים ועבדים וקטנים בודקין, ואפילו לא בדקו בעצמן, אלא שאמרו ראינו באיש²⁹ פלוני שבדק נאמנים³⁰. וקטנים שאמרו³¹ שהגיעו³² לחינוך³³:

(ו) ומי שלא בדק בליל י"ד בודק ביום י"ד שחרית, לא בדק בשחרית בודק תוך זמנו, לא בדק תוך זמנו בודק לאחר זמנו³⁴.

פירש רש"י ז"ל (י, ב ד"ה לאחר המועד) תוך זמנו תוך שש שעות, לאחר זמנו לאחר שש שעות³⁵, ולאחר הפסח אין צריך לבדוק³⁶.

והריא"ף (ד, ב במשנה) והרמב"ם ז"ל (פ"ג, ה) פירשו תוך הפסח ולאחר³⁷ הפסח³⁸. והטעם

יג. תוספתא מכות (ד, ה).

יד. רמב"ם שם.

טו. פסחים (ד, א).

טז. כ"כ הרמב"ם (פ"ב, ג) וסמ"ג (עשין לט קיו ע"ב).

יז. כ"כ הטור (תלא).

יח. ראה מ"מ (פ"ב, ג) שכ"כ בשם תוס'.

יט. וכן פסקו סמ"ק (סי' צח), מרדכי (פסחים תקלב), טוש"ע (תלא).

כ. כ"ה בפסחים (ד, ב), שאפ"י מוחזק לן בבית שאינו בדוק, ואמרו אנו בדקוהו נאמנים, שבדיקת חמץ דרבנן, וכ"פ הרמב"ם (פ"ב, יז) והטוש"ע (תלו, ד), וראה גם להלן סי' כג.

כא. איתא בפסחים (ד, א): "הכל נאמנים על ביעור חמץ", ופרש"י שם להעיד שבעליו בדקוהו אמש, וכ"כ

הראב"ד (בהשגות ברי"ף א, ב), ר' מנוח (פ"ב, יז), האו"ז (סי' רמה) והטור (שם), אמנם הרמב"ם והשו"ע לא הביאו להלכה שנאמנים להעיד על אחר שבדק, וצ"ע.

כב. צ"ל: "וקטנים שאמרו" (עיין שנו"ס), וכן הגירסה בכל בו (סי' מח): "וקטנים שאמרנו שהגיעו לחינוך".

כג. כ"כ הרמב"ם (שם), שיהיה קטן שיש בו דעת לבדוק, וכ"פ הטוש"ע (שם).

כד. משנה פסחים (י, ב). במשנה לפנינו הגרסה: 'בתוך המועד' במקום 'בתוך זמנו' וכו', וכ"ה ברי"ף (שם).

כה. כן פרש"י שם, דלאחר המועד היינו משש שעות ולמעלה עד שתחשך, ולא לאחר המועד ממש.

כו. מדכתב עד שתחשך, משמע שלאחר המועד א"צ לבדוק, וכן פרשו תוס' (פסחים י, ב ד"ה ואם שלרש"י כל טעם הבדיקה הוא כדי שלא יעבור בכל יראה, ולכן לאחר המועד א"צ לבדוק. והמנהיג (הל' פסח, יז) פסק ג"כ, שאחר פסח אין צריך לבדוק, וסברתו שחמץ אסור באכילה לאחר הפסח רק מדין קנס ולא מדין, ולא קנסוהו לבדוק אחריו ג"כ.

כז. כלומר, 'תוך זמנו' במשנה הכוונה בתוך הפסח, ו'לאחר זמנו' הכוונה לאחר הפסח. וכן פירשו: הערוך (ערוך מועד), רי"צ"ג (ח"ב עמ' עז), תוס' (שם ד"ה ואם לא), ריטב"א (שם ד"ה בודק), ר"ן (ברי"ף ד, ב ד"ה ובודקין) ומהר"ם חלאווה (שם ד"ה וחכמים), וכ"פ הטוש"ע (תלה, א).

19. ללמוד: א ב ג חסר 20. אתי: ה חסר 21. באיש: ה איש 22. שאמרו: א ג ד שאמר

23. שהגיעו: ה דוק' שהגיעו 24. ולאחר: ב ה ואחר

כדי שיבער מה שימצא מן החמץ שעבר עליו הפסח, מפני שהוא אסור בהנאה משום קנסא, על שעבר על לא יראה ולא ימצא, שלא בדק²⁵.

ובכל אלו הזמנים מברך לפי דעת הרמב"ם ז"ל (שם, ו) חוץ מן הבדוק אחר הפסח²⁶, וכן כתבו הגאונים ז"ל שמברך, מידי דהוה אפדיון הבן שמברך²⁷ כל יומא²⁸ אחר שלשים יום²⁹:

ז) ובכל אלו הזמנים בודק לאור הנר³⁰, ולפיכך צריך נר אפילו ביום³¹, מפני שיכול להכניסו בחורין ובסדקין³².

והכי איתא בירושלמי (פסחים פ"א ה"א) דקתני אין בודקין לא³³ לאור הלבנה ולא לאור החמה ולא לאור האבוקה³⁴ אלא לאור הנר, ומקשינן וכי יש חמה בלילה, ומשני תפתר³⁵ אם לא בדק בלילה לא יבדוק³⁶ ביום אלא לאור הנר³⁷.

והטעם³⁸ באבוקה, לפי³⁹ שאין יכול להכניסה בחורין ובסדקין. ועוד דהאי משיך נהוריה והאי לא משיך נהוריה, דאבוקה אורו מלאחריו⁴⁰. ועוד שמתירא משלהבת האבוקה שלא תאחז בקורה⁴¹ ולא יבדוק יפה:

ח) ל"האי נר דאמרינן שהוא⁴² יפה לבדיקה⁴³, י"א שהוא של שמן לפי שמושך⁴⁴ אורו ואורו מלפניו, ולא של שעוה שאינו כן. ואם תאמר היאך יכניס נר של שמן בחורין

ובסדקים חשוך, ולכן צריך נר למקומות אלו, וכן משמע בטור (שם), שלכן כנגד החלון א"צ נר.

ד. בירושלמי לפנינו ל"ג אבוקה, וזו גירסת הבבלי (ז ע"ב), ובירושלמי גרס: ולא לאור הכוכבים.

ה. בירושלמי לפנינו: "הדא אמרה אפי" ביום צריך לבדוק לאור הנר", וכגירסת רבינו בירושלמי גרסו הרא"ש והעיטור (שם).

ו. כל הטעמים שמציין רבינו מקורם בגמ' (ח, א).

ז. בגמ' הם שני טעמים. הראשון דאבוקה אורו לאחריו, ופרש"י (ד"ה אורו) שאדם בודק לפניו, ולכן אינו יפה לבדיקה. הטעם השני 'האי משיך נהורא והאי מיקטף איקטופי', ופרש"י (ד"ה האי משיך) שאור הנר נמשך ואינו קופץ, ורבינו צירף שני הטעמים כאחד, וצ"ע.

ח. מקור דברי רבינו במכתם (ח, א ד"ה וזה שאמרו).

ט. פסחים (ח, א).

כח. בדומה לזה כתב בכל בו (סי' מח ז ע"א), ונראה מוונת רבינו ע"פ מה שכתב הריטב"א (שם) בשם הרא"ה דקנסוהו רבנן שאף שאין הקנס חל על חמץ שאינו ידוע, מ"מ כיון שלא בדק קנסוהו, וכל חמצו שנשאר לו אסור בהנאה.

כט. וכתב הכס"מ (שם) דהטעם הוא, דכיון שהחמץ אינו עובר עליו אף מדרבנן, ורק קנסוהו לבערו, אין שייך לברך על ביעורו.

ל. כ"כ גם בכל בו (שם) בשם הגאונים, ולא מוצאנו מקורם.

לא. פסחים (פ"א מ"א).

לב. כן פסקו הרבה ראשונים ע"פ הירושלמי דלקמן, מהם העיטור (הל' ביעור חמץ ק"ח ע"א) הרא"ש (פ"א סי' יא) והר"ן (ברי"ף א, ב ד"ה ואיכא), וכ"פ הטושי"ע (תלג, א).

לג. בגמ' (ח, א) אמרו טעם זה כדי לבאר מדוע אין בודקים באבוקה. וכוונת רבינו, שגם ביום בחורים

25. שלא בדק: ב חסר 26. שמברך: א ב ג ה דמברך 27. כל יומא: ה חסר 28. לא: ה חסר
29. תפתר: ב חסר 30. לא יבדוק: ה אין בודק 31. לפי: ה חסר 32. אורו מלאחריו: ה אורה
מלאחריה 33. בקורה: א ג ד באבוקה 34. שהוא: א חסר 35. שמושך: ב שהוא מושך

ובסדקין, יש לומר שעושה כמו שעושין בקצת מקומות, שחוקקין³⁶ ראש מקל של עץ ונותנין שמן ונר בתוכו, ומטלטלין אותו בתוך³⁷ הבית³⁸.
 והראב"ד ז"ל כתב³⁹ שגר שעוה הוא הטוב והנאות לבדיקה, ולא זה³⁸ של שמן, שמא ישפוך ולא יבדוק יפה, וכן עמא דבר⁴⁰.
 ואכסדרה שאורה רב נבדקת לאורה⁴¹. פירוש, הוא מקום פרוץ מרוח רביעית והאור שולט בו:

(ט) ומצה⁴² מן התורה להשבית חמץ קודם זמן אסורו, שנאמר (שמות יב, טו) אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם, ומפי השמועה למדו⁴³ שיום ראשון הוא יום י"ד, וראיה לדבר (שם לד, כה) לא תשחט על חמץ דם זבחי, כלומר לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים⁴⁴. וזמן שחיטת³⁹ הפסח הוא בי"ד⁴⁰ אחר חצות. וההשבתה האמורה בתורה שישיר החמץ הידוע לו, ושאינו ידוע לו יבטלו בלבד⁴⁵ ויחשוב אותו כעפר, וישים בלבו שאין ברשותו חמץ כלל, ושכל חמץ שהוא ברשותו כעפר וכדבר שאין בו צורך כלל.

וזמן אסורו ביום י"ד בניסן משש שעות ולמעלה⁴⁶, שנאמר (דברים טו, ג) לא תאכל עליו⁴¹ חמץ, כלומר על קרבן שחיטת הפסח, ⁴²רוצה לומר משעה שראויה לשחיטת הפסח⁴², שהוא מחצי היום ומעלה⁴³. והאוכלו בעת כזאת לוקה מן התורה. ומתחלת שעה

מ. כן כתב המאירי (ב, א ד"ה ואמר על).
 מא. כן כתבו משמו המכתם (שם), הכל בו (סי' מח דף ז ע"א) והמאירי בשם גדולי המפרשים (שם).
 מב. כן כתבו הרא"ש (פ"א סי' יא), רבינו מנוח (פ"ב, ד), הכל בו (שם), וכ"פ הטוש"ע (תלג, ב).
 מג. פסחים (ח, א), וכן נפסק בטוש"ע (תלג, א).
 מד. לשון הרמב"ם (פ"ב, א) בשנינו קלים.
 מה. פסחים ד, ב.
 מו. הסבר רבא בגמ' (שם ה, א).
 מז. כך גרסת רבינו ברמב"ם, שביטול מועיל רק לחמץ שאינו ידוע, וכ"כ להלן בסי' לו, שחמץ ידוע חייב לבערו וביטול מועיל רק לחמץ שאינו ידוע. וכ"כ בכל בו בשם גאון (סי' מח ז ע"ב), וכן הייתה הגרסה ברמב"ם לפני הכס"מ ולח"מ (שם). ועיין בב"ח (תלא, ב) שהאריך לבאר שיטה זו. אולם, בכס"מ (שם) ובב"י (תלא) האריך בראיות שביטול מועיל מדאורייתא גם לחמץ ידוע, וע"כ כתב שמוצא נוסחה אחרת, והיא הנכונה

(והיא כגרסא שלפנינו, וכן גרס ר' מנוח), שגם לחמץ ידוע מהני ביטול, וכן דעת הרמב"ן (ד, ב ד"ה נמצאת אומר) והר"ן (ברי"ף א, א ד"ה אלא), וכן נראה דעת הטור (תלא), וכ"כ הפר"ח (תלא, א).
 מח. פסחים ד, ב.
 מט. כן דרש רבא בגמ' (שם ה, א).
 נ. בגמ' (כה, א-ב) נחלקו ר"י ור"ש באוכל חמץ קודם זמנו ולאחר זמנו, אם יש בהם לאו מדאורייתא. לר"י יש בהם לאו ולוקה עליהם, ולר"ש אין לאו באכילת חמץ רק תוך זמנו. ובגמ' (כט, א) העמידו את המשנה כר"ש, שחמץ לאחר זמנו מותר מדאורייתא ורק חכמים קנסו לאוסרו, וכ"פ כל הראשונים. ונחלקו הראשונים בחמץ קודם זמנו: הרמב"ם (פ"א, ח) פסק בזה הל' כר"י שולקה על אכילתו, וכ"פ הריצ"ג (ח"ב עמ' פא), הרא"ש (פ"ב סי' ד) והטור (תמג, א). אולם, הרו"ה (ז, א ברי"ף ד"ה מני) והראב"ד (על הרמב"ם שם, ובהשגות למאור שם) פסקו דקי"ל גם בזה כר"ש

36. שחוקקין: ה שסודקין 37. בתוך: א ג ד בכל 38. זה: ב חסר 39. וזמן שחיטת: ב ושחיטת 40. בי"ד: ה יום י"ד 41. עליו: ב על 42. ר"ל משעה... הפסח: ה חסר

שביעית⁴³ אסור אף בהנאה⁴⁴, שנאמר (שמות יג, ג) לא יאכל חמץ, לא⁴⁴ יהיה בו⁴⁵ היתר אכילה⁴⁶. וחכמים גזרו שלא לאכול מארבע שעות ולמעלה, גזירה משום יום המעונן, אבל מותר בהנאה כל חמש, ובשעה שישית שורפו⁴⁷. והאוכלו בשעה שישית מכין אותו מכת מרדות⁴⁸:

(י) מעשה⁴⁹ אירע בהר⁵⁰, שנשאר בבית אחד חמץ אחר שש שעות וקנו ממנו⁴⁶ ירקות, ונמנו וגמרו שמוותר, שחמץ אינו תופס דמיו⁵¹, ודוקא בדיעבד אבל לכתחלה אסור⁵². טעם למה נאסר משש שעות ולמעלה, לפי שחכמי האצטגוניים מונין היום מחצי היום שלפניו, הילכך מחצי היום ומעלה של י"ד הוא יום⁴⁷ ט"ו ליוצאי⁴⁸ מצרים שהיו בעלי⁴⁹ איצטגוניא, כך שמעתי:

(יא) ואמרו ז"ל (ו, ב) הבודק צריך שיבטל באותה שעה עצמה אחר זמן הבדיקה, והטעם שמא ימצא גלוסקא יפיה⁵³ ודעתיה⁵⁰ עילויה. ⁵¹פירש רש"י ז"ל⁵⁴ (שם ד"ה ודעתו עליה) ודעתו עליה, חשובה היא בעיניו וחס עליה⁵⁵, ומשהא עליה⁵² אפילו רגע.

בדיעבד ליהנות מחילופי החמץ, וכן פשט דברי השו"ע (תמג, ג) וכפי שביארוהו רוב האחרונים (עיין מ"ב שם ס"ק טו), וכ"פ המג"א (שם ס"ק ו). אולם, דעת הרבה ראשונים, שרק לאחרים מותר ליהנות מחילופי החמץ, אבל לבעלים עצמם אסור, דקנסוהו משום דקעבר אדאו'. כן דעת רש"י (חולין ד, ב ד"ה מפני), תוס' (שם ד"ה מותר), ריטב"א (שם ד"ה אחר הפסח) ורא"ש (קדושין פ"ב ס' לא), וכ"פ הב"ח (תמג, ו), הסמ"ע (חו"מ רלד, ו) והש"ך (שם א).
 נח. פשוט, שהרי לכתחילה חמץ אסור בהנאה.
 נט. יפיה - בגמ' לפנינו יפה, ובהרבה ראשונים יפיה, ראה רמב"ן (ד, ב ד"ה ענין ביאור), רבינו דוד (ו, ב ד"ה גזירה), ראבי"ה (פסחים ס' תלא), ועוד.
 ס. וכן פירש הר"ן (בריי"ף ג, א ד"ה אמר רב יהודה).
 סא. ברש"י לפנינו: חס עליה לשורפה, וברמב"ן (שם בסוד"ה), רבינו דוד (ו, ב ד"ה גזירה) ומהר"ם חלאווה (ו, ב ד"ה אלא אמר רבא) גרסו חס עליה, וראה מהרש"א (על תוס' ד"ה ודעתיה) ופני יהושע (ד"ה שם אמר רבא).

דאינו לוקה (אמנם אסור באכילה מדין עשה דתשבתו), וכ"פ העיטור (הל' בעור חמץ קבה ע"א), ועיין בכל זה בב"י (תמג, א).
 נא. כך מבואר בגמ' (כח, ב) שלר"י חמץ שלפני זמנו לוקה על אכילתו הוא הדין שלוקה על הנאתו, וכ"פ הרמב"ם (פ"א, ט).
 נב. כך דרש חזקיה בגמ' (כא, ב).
 נג. כר"י במשנה (יא, ב) ופסק רב כוותיה (יג, א).
 ובגמ' (כא, א) פרשו דלר"י בשעה חמישית אסור באכילה, אך מותר בהנאה. וטעם הגזירה משום יום המעונן מפורש בגמ' (יב, ב), ונפסק ברמב"ם (פ"א, ט) ובשו"ע (תמג, א).
 נד. רמב"ם (שם, י).
 נה. בטור (תמג, ג) הביא מעשה זה בלשון אחרת קצת, שקנתה שפחה גויה ירקות בחמץ אחר שש שעות והתירן ר"ת, והב"י (שם) כתב שמעשה זה מובא ברבינו.
 נו. נראה שזהו שם מקום.
 נז. מדברי רבינו מוכח שגם לבעלים עצמם מותר

43. שביעית: א ג רביעית 44. לא: ב פי' לא 45. בו: א חסר 46. ממנו: ה בו 47. יום: ה חסר 48. ליוצאי: ג ד ליוצאי 49. שהיו בעלי: ג ד בעלי 50. ודעתיה: ב דדעתיה 51. פרש"י ז"ל... ודעתיה עילויה: ב חסר 52. אותה: ב ג ד עליה

ויש מפרשים⁵² ודעתיה עילויה⁵¹, פירוש, שהיה דעתו עליה בשעת הבדיקה לאכלה, והצניעה לעצמו שלא יקחה בני הבית, ובשעת הביעור שכחה, ונמצא שעבר עליה על בל יראה ובל ימצא⁵³, ואחר שבטל ניצל מזה. והרי"ף (ג, א) והרמב"ם ז"ל (פ"ג, ה) גורסין דדעתיה עילויה, פירוש, שהיתה⁵⁴ דעתו עליה בשעת הבדיקה לבערה⁵⁵, ושכחה בשעת הביעור⁵⁶. ויש מפרשים⁵⁷ דדעתיה עילויה, מתוך יופיה לא מצא עם לבו לבערה וישהה לשרפה, או שמא יחוס עליה מתוך יופיה, ולא ישרפנה כל עיקר, ויעבור עליה: (יב) כיצד הוא עושה מברך תחלה על⁵⁸ ביעור חמץ⁵⁹. וכתבו הגאונים ז"ל⁶⁰ שאם יש לו כמה בתים לבדוק אינו מברך אלא ברכה אחת, ובלבד שלא יפסיק, ודוקא שיש בדעתו לבדוק את כלן⁶¹ בשעת הברכה. והכי אסיקנא במסכת חולין (פו ע"ב) גבי כסוי הדם. והבודק צריך⁶² שיברך תחלה קודם שיבדוק⁶³, ואם לא בירך קודם שיתחיל לבדוק מברך כל זמן שלא סיים⁶⁴ בדיקתו⁶⁵, דכל מצוה שיש לה משך זמן כל היכא דברין מקמי סיום המצוה עובר לעשייתה הוי⁶⁶, הלכך אם⁶⁷ נתעמף בטליתו ולא בירך, הניח תפלין ולא בירך, ישב בסוכה ולא בירך, מברך כל זמן שיושב⁶⁸, כל זמן⁶⁹ שמעוטף⁷⁰, כל זמן שמניח⁷¹.

סב. כך פירש המאירי (ו, ב בפירושו העיקרי), אמנם הוא כתב דגרסינן: 'דדעתיה'.
 סג. כ"פ רבינו מנוח (שם) בדעת הרמב"ם, ועיין ב"ח (תלד ד"ה ואחר בדיקה).
 סד. בדומה לכך פירשו בשבלי הלקט (סי' רו) ובראבי"ה (פסחים סי' תלא), וראה במאירי (שם).
 סה. מסקנת הגמ' פסחים ז ע"ב, וכ"פ הרמב"ם (חו"מ פ"ג, ו), וטוש"ע (תלב, א).
 סו. כן כתבו העיטור (ביעור חמץ קב ע"ג), שבלי הלקט (סי' רו), ר"ן (על הרי"ף ד ע"א ד"ה ומי), כל בו (סי' מח דף ו ע"ג), וכ"פ הטוש"ע (תלב, ב).
 סז. בפסחים ז ע"ב "דכ"ע מיהת מעיקרא בעינן לברוכי... דאמר רב יהודה אמר רב כל המצוות מברך עליהם עובר לעשייתן" וכן פסקו הרמב"ם (פ"ג, ו), וטוש"ע (תלב, א). אמנם ראה להלן בדברי רבינו (אות יד) שיש הסוברים שמברך בכיכר ראשון שמוצא ולא

קודם שיתחיל לבדוק.
 סח. כן כתב בכל בו (סי' מח דף ו ע"ג), הביאו הב"י (תלב ד"ה וכתב בכל בו), וכן פסק הרמ"א (תלב, א) להלכה.
 טו. וכתב הב"ח (תלב, ב) שמדוייק מכאן שאם סיים הבדיקה שוב א"י לברך, אולם ברא"ש (פ"א סי' י) שכתב שהבדיקה תחילת הביעור היא משמע שיכול לברך גם לאחר הבדיקה לפני הביעור, ולמעשה נח' בזה אח' עיין במ"ב (ס"ק ד ובשעה"צ ג).
 ע. כ"פ הרמב"ם (ברכות פי"א ה"ה), ומשמע מדבריו שאחר סיום המצוה א"י לברך (כ"כ הש"ך יו"ד סי' יט, ס"ק כג), אולם דעת האו"ז (ח"א סי' כה) שבדעבד יכול לברך גם לאחר סיום המצוה.
 עא. כ"פ המ"ב (תרלט ס"ק מו וס"ק ח).
 עב. כ"פ בטוש"ע (ח, י).
 עג. כ"פ בטוש"ע (ל, ג).

53. בל יראה ובל ימצא: א ב ג ה לא יראה ולא ימצא 54. שהיתה: א ב ה שהיה 55. עליה בשעת הבדיקה לבערה: ב עליה לבערה בשעת הבדיקה ה עליה ומתוך יפיה לא מצא עם לבו לבערה 56. על: א ב ה בא"י אמ"ה אקב"ו על 57. את כלן: ב כולן 58. והבודק צריך: ה וצריך 59. אם: ה חסר 60. זמן: א חסר 61. ר': א ב ג ה רבי 62. ולברך: א ב ה חסר 63. הגאונים ז"ל:

כתב ר' 61 האיי ז"ל⁶¹ ברכת ביעור לפני הבדיקה ירושה מאבות שלא ישיח עד שיגמור, ובדין הוא שיעשה כן כדי שלא יבא לידי היסח הדעת, כי כשימנע עצמו מן השיחה לבו מכויין למעשה ודעתו מוכנת לבדיקה, ואם שח שיחת חולין בין ברכה לבדיקה קודם שיתחיל צריך לחזור ולברך, ואם התחיל לבדוק ואחר כך שח אינו צריך לחזור ולברך⁶², אבל אינו רשאי לעשות כן לכתחילה, כן הוא דעת הגאונים⁶³.

וכתב ר' 64 סעדיה ז"ל⁶⁴ האי מאן דברך ובדק חמץ לא לישתעי עד דכלה⁶⁵ כל בדיקתא ומבטיל ואומר כל חמירא וכו' או בכל לשון שיאמר⁶⁶ יצא, ואם שח בין ברכה לבדיקה חוזר ומברך, ואין להפסיק עד שיבטל, ואם שח בין ברכה לבטול חוזר עליה ע"כ. ואינו נראה⁶⁷, אבל טוב שלא ידבר בדברים⁶⁷ אחרים כדי שלא יפנה לבו מן הביעור, אבל לחזור ולברך לא⁶⁸:

(יג) וזה ע"ט שהצריכו לברך על הבדיקה שהיא מדרבנן ולא על הביטול⁶⁸ שהוא מן התורה, לפי שהביטול תלוי בלב בלא שום מעשה, ומה⁶⁹ שאינו אלא בכוננת הלב לא שייך לברך⁷⁰.

אם דיבר לא הוי הפסק, וכ"כ המ"ב (שם ס"ק ו).
ע"ט. מקור דברי רבינו כאן הוא במכתם (ז ע"א ד"ה יש), וכלשון רבינו כאן כ"ה בכל בו (סי' מה ו ע"ד).

פ. דעת רבינו כאן ובסימנים א' וב' שבדיקת חמץ דרבנן, וכן מפורש ברמב"ם (פ"ב, ג), וזה ע"פ שיטת רבינו (בס"ט ובס"ז ע"פ גרסתו ברמב"ם עיין בהערות שם) שמדאורייתא חמץ ידוע דינו בביעור וחמץ שאינו ידוע דינו בבטול, לכן א"צ לחפש אחר החמץ אלא מבטלו ודיו ורק ח' תקנו לבדוק אחריו, ולכן נתקשה מדוע מברכים על הבדיקה שהיא רק דרבנן. אולם המהר"ם חלוואה (ז ע"א ד"ה אמר רב יהודה) כתב להפך שהבדיקה היא מדאורייתא והביטול דרבנן (ע"פ שיטתו ב ע"א ד"ה בודקין שעיקר תשבתו הוא ביעור ובדיקה), ולדעתו מובן מדוע מברכים על הבדיקה שהיא דאורייתא ולא על "הביטול" שהוא מדרבנן, ובדומה לכך כתב במאירי (שם ד"ה הבודק).

פ"א. ר' שנו"ס ונר' פשוט שיש לגרום "הביטול", כגירסת כ"י ב, לפי המשך דברי רבינו.
פ"ב. כן כתב בשב"ל (סי' רו), וכ"כ מדנפשיה הב"י

ע"ד. הובא בתשו' הגאונים שערי תשובה (סי' פז), וכן הביאו דבריו העיטור (שם קכ ע"ד), שבלי הלקט (סי' רו), כל בו (סי' מה דף ו ע"ג), ר"ן (ד ע"א ברי"ף ד"ה ומיהו), מרדכי (סי' תקלו).

ע"ה. רבינו הבין ברה"ג דרק לכתח' אין לדבר בתוך הבדיקה, אולם בדיעבד שדיבר א"צ לחזור ולברך, וכן הוא בכל בו, אולם בעיטור בשב"ל ובר"ן גרסו בסיום דברי רה"ג: "ומי שלא עשה כן לא יצא ידי חובתו" (וכן הגרסא בשע"ת שם), דהיינו שמי שסח בתוך הבדיקה צריך לחזור ולברך, וכדעת רס"ג דלהלן.

ע"ו. הובא בשערי תשובה (שם), שבלי הלקט (שם), בעיטור (שם) ובכל בו (שם), וכדעה זו שאם סח במשך הבדיקה חוזר ומברך הביא הרא"ש (פ"א סי' י, ובתשו' כלל יד סי' ג) בי"א, הביאו הטור תלב.

ע"ז. ובכל בו (שם) הביא דברי רס"ג אלו ולא דחאם.
ע"ח. כדעת רבינו שא"צ לחזור ולברך כתבו הרא"ש (שם) והרשב"א (תשו' ח"א סי' רמד) הביאם הב"י (סי' תלב ותוצד), וכ"ד הר"ן (שם) ושבה"ל (שם) והעיטור (שם), וכ"פ השו"ע (תלב, ב) דטוב שלא לדבר עד שיגמור הבדיקה, ומפורש דסובר שבדיעבד

ב הגאונים ז"ל ורבי סעדיה ז"ל 64. ר': א ב ג רבינו ה הר' 65. דכלה: ב דכלי ה דכליא

66. שיאמר: א חסר 67. בדברים: א בדברים בטלים 68. הביטול: א ג ד ה הביעור ר' ביאורים

69. ומה: א ב ג ובמה

ומברך בלשון ביעור שהוא לשון פינוי והשבתה⁷⁰ כדכתיב (דברים נו, יג) בערתי הקדש מן הבית.

וגם לא תקנו לומר על בדיקת חמץ, לפי שהבדיקה אינה לעצמה אלא מפני הביעור מן הבית⁷¹, ולכך תקנו לומר לשון⁷⁰ ביעור שהוא כולל הכל בבדיקה וביעור וביטול⁷² כמו בערתי הקדש מן הבית⁷¹.

ובביטול שאחר בדיקה אינו צריך ברכה⁷², אחר שאינו אלא מספק, ועוד שלשון הביעור כולל הכל כמו שביארנו⁷³:

(יד) ונהגו במקצת מקומות שמטמינין פתיתין של פת בחורי הבית כדי שימצאם הבודק ויבערם, שאם לא ימצא שום חמץ⁷⁴ חששו לברכה לבטלה⁷⁵, ואנו לא חששנו בזה לפי שדעתנו כשמברכין על הביעור שנבער הכל אם נמצא⁷⁶.

והר"ש ז"ל כתב⁷⁷ שבכך ראשון שמוצא מברך על ביעור חמץ, משמע מדבריו דאינו מברך אלא על מציאת החמץ.

ולשון הרא"ף ז"ל (ג, ב - ד, א) על זה מבעי ליה לאיניש לברוכי ברישא⁷⁸ והדר בדיק, דאמר רב יהודה אמר רב אכל המצות כלן מברך עליהן עובר לעשייתן וכו':

(תלב ד"ה ומה).

פג. שביעור לשון פינוי והשבתה, כן כתבו: רבינו מנוח (פ"ג ה"ו), שבלי הלקט (שם), ובמהר"ם הלואה (שם) כתב שהוא מלשון בדיקה.

פד. כ"כ הרא"ש (פ"א סי' י), הר"ן (ג ע"ב ברי"ף ד"ה הבודק), והמאירי (שם) דאין מברכים על הבדיקה משום שהתכלית היא הביעור.

פה. עיין בב"ח (תלב, א ב) שכתב דיש נפ"מ בין טעם זה לבין הטעם שכתב הרא"ש (שם) והר"ן (שם) שהבדיקה תחילת הביעור.

פו. לכאוי אינו מובן דהא לעיל ביאר שאין מברכים על הביטול כיון שהוא תלוי בלב ומה צריך לעוד טעמים, וצ"ע.

פז. כמנהג זה הביא בד"מ (תלב, ב) בשם מהר"י ברין ופסקו ברמ"א שם (סע' ב). וגם בשו"ת מהר"י וויל (קצג) הביא מנהג זה בשם מהר"ל מטעם אחר כדי שלא ישכח לבטל החמץ למחרת (והביאו החק יעקב שם ס"ק יד).

פח. מקור דברי רבינו לדחות את מנהג הנחת פתית החמץ במכתם (ז ע"א ד"ה יש שואלין), וכן

הובא בכל בו (סי' מה ו ע"ד). וכ"כ הראב"ד (בשו"ת תמים דעים כט הביאו ר' מנוח פ"ג, ו) דמנהג נשים הוא ואין לו שורש, וכ"כ בשבה"ל (סי' רו) בשם הגאונים שגם אם לא מוצא אינו ברכה לבטלה, וכ"כ המאירי (ז סע"א), גם מהר"ל (בדיקת חמץ ו) כתב דאף שלא מוצא, הברכה קאי על הביטול, ובמ"ב (שם ס"ק יג) כתב שכן הסכימו האחרונים לדינא, ומ"מ נהגו ישראל להניח עיי"ש ובבאה"ט (ס"ק ח).

פט. היינו רש"י, ומקורו באיסור והיתר לרש"י (סי' א), סדור רש"י (סי' שנה עמ' 172), מחז"ו (הל' פסח סי' א), ספר האורה (ח"ב סי' מז) וכן כתבו בשמו שבה"ל (שם) וכתב שם שכן סובר אחיו ר' בנימין, המרדכי (תקל"ו) בשם הפרדס (ולפינו ליתא שם), והכל בו (שם), וכדעת רש"י פסק הראב"ה (פסחים סי' תלא).

צ. כוונת רבינו דמהר"ף משמע דמברך בתחילת הבדיקה, וכתב הב"ח (סו"ס תלב ד"ה ודע) שכן דעת הרמב"ם (פ"ג, ו) הסמ"ג (עשין לט ק"ז ע"ג), ומהר"מ בהגה"מ (פ"ג, ה), וכן פסק בשו"ע (תלב, א).

70. לשון: ה בלשון 71. ולכך תקנו... מן הבית: ב חסר 72. ברכה: ב לברך 73. כמו שבארנו: א ב ג ד כמ"ש 74. שום חמץ: א ב ה כלום

טו) ויש אנשים שמברכין שהחיינו מידי דהוה המצות⁷⁵ עשה הבאה מזמן לזמן⁷⁶. וי"א שאין מברכין שהחיינו אלא על מצוה הבאה⁷⁷ לו ליהנות, והאי מצוה לאו ליהנות הוא דאם יש לו מאה ככרות צריך לשרפן ולאבדן שלא יהנה ממנוצב. וכן נמי כתב⁷⁷ הראב"ד ז"ל⁷⁸ דכל המצוה שיש בה הנאה כגון סוכה שמרחיב לבו וכן הלולב מברך בעשייתו, אך ביעור חמץ שיש הפסד בעשייתו⁷⁸ המצוה שהוא טורח בעשייתה, וכן המגלה בכתיבה וכן השופר ועוד שמפחד מיום הדין⁷⁹, וכן ציצית אין מברך עליה⁷⁹. וקשה עליו התוספתא (ברכות פ"ו הט"ו) דגרסינן העושה ציצית⁷⁹ או תפלין לעצמו מברך שהחיינו.

וי"א טעם אחר משום דאין מברכין שהחיינו אלא על מצות עשה גמור והאי לאו מצות עשה גמור, אלא מצות עשה הבא משב ואל תעשה, שב ולא תעבור לאו דלא יראה ולא ימצא⁸⁰.

ולמעלה בסוף הלכות ברכות (אות עג) כתבתי טעם אחר מספיק⁸⁰.

הכל בו (סוף סי' עב הלכות ארבע מינים) שאין מברכים על עשיית השופר מחמת טורח עשייתו "ועוד שמפחידו זכירת הדין". אולם על תקיעת שופר מברכים שהחיינו (ראה שו"ת הרשב"א (ח"א סי' קכו), מאור (שם) ור"ן (שם) שכתבו שתקיעת שופר היא שמחה "לזיכרון בין ישראל לאביהם שבשמים").

צב. כ"כ תוס' שם דעל ציצית אין מברכים שהחיינו והוכיחו כן ממנחות מב ע"א, וסברתם כהראב"ד (וכדלעיל הערה ב), אך דעת הרמב"ם (ברכות פ"א, ט) שיש לברך משום דכל מצוה "שהיא קניין לו" מברכים עליה שהחיינו, ומקורו בתוספתא הנ"ל.

צו. כטעם זה כתב המאירי (ז ע"ב ד"ה שאלו הראשונים), ובאבודרהם (ברכות עמ' טז) הביא בשם הרמ"ה טעם דומה דהבדיקה והביטול אינו גמור מלאכת המצוה, ובשבה"ל בשם אחיו ר' בנימין כתב שהביטול הוא עיקר המצוה מדאו' ורק ח' הצריכו בדיקה לכן אין לברך עליה זמן.

צז. שאין מברכין שהחיינו רק כאשר המכוון מהמצוה נעשה בזמן הברכה, וכאן המכוון הוא שיבער חמץ כדי לאכול מצה לכן אין לברך עד שיאכל מצה, וכעין זה כתב הרא"ש (פ"א, י; בשו"ת כלל יד, ג) שכיון שהביעור לצורך הרגל סמכינן אברכת זמן דרגל.

צא. כ"כ ר' שמואל בן חפני גאון בשערי ברכות שלו (אוצה"ג פסחים סי' יז) הביא והו"ה"מ (הו"מ פ"ג, ה) ופסקים ומנהגים למהר"ם (סי' תיח), וכ"כ בעל העיטור (הל' ביעור חמץ קכ ע"ג) הביא והו"ה הרשב"א (שו"ת ח"א שעט) הטור (תלב) והכל בו (סי' מח ו ע"ד).

צב. כסברא זו כתב רבינו בהל' ברכות (אות עג) בשם המאור (ומקורו בפסחים כח ע"א), וכן הביא האבודרהם (עמ' טז) בשם הגאונים, וכ"כ תוס' (סוכה מו ע"א ד"ה העושה) וכ"כ ר' מנוח (פ"ג, ו), המנהיג (סדר ליל פסח סי' סג), ריטב"א (ז ע"א ד"ה מאי מברך), וכן הביאו בשם ר"פ (ר' ירוחם נתיב ה ח"א, השואל בתשו' הרשב"א שעט), מהר"ם חלוואה (ז ע"א ד"ה אמר רב), והרשב"א (בשו"ת ח"א סי' קכו) אמנם במק"א (שם בסי' שעט) דחה טעם זה דהא ביו"כ אף דליכא הנאה מברכים זמן.

צג. מקורו בתמים דעים (סי' כט) [ובר' ירוחם (נתיב ה ח"א) הביא בשם הראב"ד שצריך לברך זמן בבדיקת חמץ, וצ"ע].

צד. כונת רבינו שאין מברכים שהחיינו על עשיית שופר, שכן יש טורח בעשייתו, ועוד שבשעת עשייתו נוכר ומפחד מיום הדין שאימתו על הבריות, וכ"כ

75. אמצות: ג ד המצות **76.** מצוה הבאה: ב מצות הבאות **77.** וכן נמי כתב: ד וכ"כ **78.** בעשיית: א ב ג ה ועשיית **79.** ציצית: ה ציצית לעצמו וכן הגרסא בתוספתא לפנינו

והבעל העטור ז"ל כתב¹ דבמנהגא תליא מלתא לברך שהחינו: (י) ואחר הברכה בודק בכל מקום שמכניסין² בו חמץ, ומחפש במחבואות² ובחוריך, ובאוצרות יין ושכר ושמן במסתפק מהן, ובית המלח ובית השעוה³ ובית דגים קטנים, ובית העצים ובית המוריים⁴, וכן בכל מקום שאפשר שהכניס בו חמץ. ואם ידע בודאי שאין שם חמץ אין צריך בדיקה, וכן חורי הבית העליונים והתחתונים, וגם היציע אעפ"י שהוא נמוך, פירוש הוא גג משופע³. וגם המגדל, פרש"י משטייר בלעז של עץ שנותן⁴ לתוכו כלים ואוכלים, תוכו צריך בדיקה ולא גגו. ורפת בקר ולולין, ומתבן, ואוצרות יין ושמן שאין מסתפק בהן, ובית דגים גדולים אין צריך בדיקה אם לא הכניס בהן חמץ⁵.
⁵ וכתב הראב"ד ז"ל⁶ דחורי הבית התחתונים אם יש בבית קטנים צריכין בדיקה⁵.
 וכשבדק המרתף בודק ממנו שתי שורות החצונות שהן העליונות⁶, ושלמטה ממנה⁶.

צח. עיטור ח"ב הל' ביעור חמץ דף קכ ע"ג, אמנם הטור כתב בשמו דרשות הוא ומי שירצה יברך (ועיין ב"ח שם), וכ"כ ר' ירוחם (שם) בשם הרשב"א דרשות הוא לברך (וצ"ע דברשב"א דלעיל כתב דאין לברך).
 א. משנה (פסחים ב ע"א) כל מקום שאין מכניסין בו חמץ אין צריך בדיקה.
 ב. למעט חורי הבית העליונים והתחתונים [כ"ה בגמ' (שם), וכ"כ רבינו להלן].
 ג. מדברי רבינו כאן ובהמשך (וכ"ה בכל בו סי' מה ו ע"ג), עולה שדין אוצרות שמן כיון, במסתפק צריכים בדיקה וכשאין מסתפק א"צ בדיקה, אולם הגמ' (ח ע"א) לפנינו חילקה במסתפק ואין מסתפק ביחס לאוצרות יין בלבד, אך באוצרות שמן לעולם אינם צריכים בדיקה דבשמן יש קבע לאכילה, וכ"פ הראב"ד (ח"מ פ"ב, ו). וכדעת רבינו כן מפורש בר"ח, וכן יש הגורסים ברמב"ם (עיין מגדל עוז ובשנו"ס שם), וכתב בחי' ר' דוד (ח ע"א ד"ה שמן) שהגרסא שהיתה לפני הרמב"ם בגמ' היא: "והתניא אוצרות יין ואוצרות שמן צריכין בדיקה, כי תניא ההיא במסתפק" ונמצא שאין חילוק בין שמן ליין. אמנם ברמב"ם לפנינו הגרסא קצת שונה (עיין מ"מ, כס"מ ור' מנחם שנחלקו בהבנתו).
 ד. גמ' (שם) ורש"י (שם ד"ה בי מלחי וד"ה בי

קירי).
 ה. גמ' (שם) ורמב"ם (שם).
 ו. משנה פסחים (ב ע"א), גמ' (ח ע"ב) ורמב"ם (שם).
 ז. פסחים (ח, א) ורמב"ם (שם).
 ח. גמרא שם ורש"י ד"ה 'וגג היציע'. ר' שנו"ס שם מובאת גיר' כ"י ב ובו שני פירושים ל'יציע'. שני פירושים אלו בערוך ערך אפתא (בסופו), ושם הפירושים בסדר הפוך.
 ט. ובית דגים גדולים אם לא הכניס בהן חמץ: לשון הרמב"ם, ובגמ' לפנינו ליתא.
 י. כן הביאו בשמו הכל בו (ח"מ ו ע"ג), רבינו מנוח (שם), כסף משנה (שם), וכ"כ המאירי ע"פ הירושלמי, וכ"פ המג"א (תלג, ח). דברי הראב"ד האלו מוזכרים גם בהמשך, וע' בכל בו.
 יא. בית הלל במשנה (פסחים ב ע"א), ובפרושה נח: רב- עליונה ושלמטה הימנה, ושמאל- עליונה ושלפנים הימנה, ומסיימת הגמ' דכולהו תנאי תני כשמואל, ור' חייא תני כרב, והלכתא כוותיה דשמואל.
 יב. כרב, וכן פסקו: הרמב"ם (ח"מ פ"ב, ו), ר' יונה ברא"ש (פ"א, יד) והרא"ש עצמו, סמ"ג (עשין לט)

1. שמכניסין: ב שהם מכניסין 2. במחבואות: ב במחבואות כן הגר' בכל בו וכן מסתבר. 3. משופע: ב משופע ופי' יציע כגון (?) גזוזטרא שאחורי הכותל ופתוח כוון היציע שהיה סביב בית המקדש וזה של בתים חלול מלמטה ואין משתמשין אלא מלמעלה וי"מ שהוא מקום שמקרין באמצע הבית תחת הקרוי שלמעלה וטחין אותו ומשתמשין כו' 4. שנותן: ב שנותנין 5. וכת' הראב"ד... צריכין בדיקה: א ג ד ה חסר. 6. ממנה: ב ה הימנה

והריא"ג⁷ ורבינו שרירא ורבינו האי בנו⁸ ורבינו אפרים⁹ ז"ל⁷ פסקו חיצונה ושלפנים הימנה¹⁰, פירוש שורה הרואה פני רוחב כל המרתף שרואה הפתח ושלפנים הימנה. כתב הראב"ד¹¹ ז"ל שבמקום שרגלו של תינוק מצויה וידו מגעת שם צריך בדיקה אפי' בחורי הבית התחתונים.

וצריך ללמד לבני הבית לכבד תחת המטות והתיבות¹², כי פעמים שהחמץ נגרר שם בפי התרנגולים¹³ או בסבה אחרת. וחצר שתרגולין ועורבין מצויין שם אינו צריך בדיקה. ונראה לומר מספק חמץ אבל מודאי חמץ צריך בדיקה¹⁴:

בו תרנגולים א"צ בדיקה, והביאו מג"א שם להלכה, ותרין המג"א (ע"פ מחצ"ש שם ומ"ב סק"ד) דאכן לחתיכה קטנה לא חוששים, אבל חוששים שגררו לשם חתיכה גדולה שא"א להם לאוכלה, ובב"ח (שם ח) תרין שרי"ו איירי בספק חמץ ורבינו איירי בודאי חמץ, וכמו שכתב רבינו בסוה"ס שגם בחצר בכה"ג בעי בדיקה (וכ"כ שעה"צ לג).

כ. פסחים ח ע"א, וברמב"ם כתב דוקא אמצעה של חצר א"צ בדיקה, ומשמע דחורין צריכים בדיקה, וכ"כ הר"ן (ד ע"ב ברי"ף, ודייק כן ברמב"ם), וכ"כ הסמ"ק (סי' צח) וסמ"ג (עשין לט קיז ע"ב), אבל הר"ף (שם) והרא"ש (פ"א, יג) כתבו סתם חצר א"צ בדיקה, ומשמע שגם בחורין א"צ (כן דייק הב"ח תלג, ח בדעתם), וכ"כ ר' מנוח (שם), וכן נראה דעת רבינו שסתם ולא חילק.

כא. כן כתב ב"י (תלג, ו) בשם הסמ"ק (שם) [אמנם בסמ"ק שלפנינו אינו (חק יעקב יב), ובעביון העמודים (על הסמ"ק אות מא) כתב שכן הוא בסמ"ק דפוס קושטא], וכן הוא באגודה (פ"א, ט) הביאו הב"ח, וכ"פ בשו"ע (תלג, ו). ובב"י הביא בשם הגה"מ (פ"ג, כ) שיכול להשליך החמץ במקום שהעורבים מצויים (וכ"פ בשו"ע תמה, ג), וכתב הרמ"א (שם) שזה חולק עם מ"ש בשם הסמ"ק, ולכן פסק שגם בודאי חמץ א"צ בדיקה בחצר, והאחרונים יישבו דעת מרן (עיין ב"ח שם, מג"א סק"י, ט"ז סק"ה, ח"י שם, עיין גם ח"י"א קיט, י שדייק מדברי רבינו לדחות תרוצו של הח"י).

וטור (תלג), וסברתם דהלכתא כרב באיסורי, ולא גרסו בגמרא: 'הלכתא כשמואל' (כס"מ ולח"מ שם) וכן בכת"י רומי אינו, ונראה שהיא תוספת מהגאונים שפסקו כן.

יג. ברי"ץ גיאת לפנינו (עמוד עט) מתחיל דין מרתף ונשמט שם קטע שלם ולא נזכר כדעת מי פסק, אמנם הביאו בשמו שפסק כשמואל, הרא"ש (שם), מהר"ם חלוואה (ח ע"ב ד"ה אמר רב), והעיטור (ביעור חמץ קיח ע"ג).

יד. ראה באוצה"ג לפסחים אות ב שהביאו תשובה בשם רש"ג ורה"ג בנו, ולקוחה היא מפרוש ר"ח (ח ע"ב) שפסק כשמואל, ז"ל: 'ואע"ג דקי"ל כרב באיסורי כיוון דכולהו תנאי תנו כשמואל הלכתא כוותיה'.

טו. ברי"ף (ד ע"ב) הובא בסוגריים דהלכה כשמואל, ובגהות שם כתב דמוכח בר"ן שאינו מהרי"ף, ויש שכתבו שזו הגהת ר' אפרים שנכנסה לתוך הרי"ף.

טז. כן הביאו בשם הגאונים: מהר"ם חלוואה (שם), העיטור (שם), תלמיד הרמב"ן (ב ע"א ד"ה שתי שורות), מאירי (ב ע"א בסופו) בשם גאוני הראשונים, הגהות מימוניות (פ"ב אות ו), ור' מנוח (שם). יז. ר' לעיל הע' קח.

יח. מנהג זה הובא במנהיג (הל' פסח טז) והכל בו (חו"מ דף ו ע"ג), ובשמו הביאו ב"י (סו"ס תלג), ופסקו המג"א סק"ט להלכה.

יט. ונתקשה המג"א (שם) דאדרבא משום תרנגולים יש להקל דתלינן שאכלוהו, וכדין לולין, וכ"כ ר' ירוחם (נ"ה ח"א לט ע"א) הובא בב"י (תלג, ו) שבית שיש

(יז) ואחר הביעור⁸ צריך לבטל⁸, ואומרי⁹ כל חמירי⁹ וכל חמיעי⁹ דאית⁹ ברשותי דלא ידענא ליה ליבטל ולהוי¹⁰ כעפרא דארעא. פירוש שצריך לומר כל חמיר וכל חמיע לפי שחמץ ושאר שני דברים¹⁰, וצריך לומר גם כן ברשותי¹¹, שאם יאמר בביתא הדין, לא ביטל של גבולין¹². ואחר נוטל כל מה שמצא מן החמץ ומצניעו עד תחלת שעה ששית ביום¹⁴ ומבערו, ואם רצה לבערו לאלתר הרשות בידו, שמא ימצאו למחר חסר ויהיה צריך בדיקה פעם שנית, שהרי בודאי גררה חולדה או עכבר ממנו¹⁵, ואם לא מצא כלום צריך ביטול:

(יח) כיצד ביעור חמץ, שורפו או פורר וזורה לרוח או מטיל לים¹³. ואם החמץ¹² קשה ואין הים מחתכו במהרה, הרי זה מפררו ואחר כך זורק¹³ לים. ואין הפרש בין ים המלח

כב. הרי"ף (ג, א) והרמב"ם (פ"ג, ז) מנו ביטול אחד. ובסמ"ג (עשין לט) ובהגה"מ (שם אות ז) כתבו בשם הריצב"א שמנהג כשר לעשות שני ביטולים, לאחר הבדיקה ולאחר הביעור, וכן הביא בשם ראבי"ה, וכ"כ הטור (תלד) בשם אביו. רבנו הצריך ביטול שני, אך רק אם חסר חמץ שהצניע למחר, ור' בסוף הסימן. כג. הטור כתב (תלו) בענין אמירת הביטול בפה: "אע"ג שנהגין לומר כל חמירא וכו' לא מצנינו שתיקנו חכמים זה אלא שנהגו כך".

כד. בירושלמי (פסחים פ"ב ה"ב) הנוסח בעברית. וכן ברמב"ם (פ"ג, ז). אבל בשאר הראשונים, עפ"י הגאונים, הנוסח בארמית.

כה. ואומר כל חמיר וכו': נוסח זה אינו בבבלי. עי' ירושלמי (פסחים פ"ב ה"ב). וכן כתב רבינו לעיל (סי' יב) ובכל בו (סי' מח) בשם רס"ג. וכן כתבו: הלכות גדולות (הל' פסח דף כח ע"ד מהדו' גולדמן), הלכות פסוקות (תחילת הל' פסח), שאילתות (שאלתא עג), רי"ף (ג, א), סדור רש"י (סי' שנה עמ' 172-173), פרדס (סי' קכב), רמב"ם (פ"ג ה"ז, וראה פ"ב, ב), אור זרוע (הל' פסחים סי' רמה ה), רא"ש (פ"א סי' ט), הגהות אשרי (שם), מנהיג (הל' פסח סי' כ), שבלי הלקט (סי' רו), ר"ן (ברי"ף ג, א ד"ה אמר רב יהודה), תניא רבתי (סי' מג), טור (תלד, ב ותלו, א-ב), ב"י (תלד ד"ה ומה שכתב רבינו) וש"ע (תלד, ב).

כו. יש מהראשונים שהצריכו לומר 'להוי הפקר' – עיין: תוס' (ד, ב ד"ה מדאורייתא), רמב"ן (ד, ב בשם

ר"ת), ראבי"ה (פסחים תיז), מאירי (ז, א ד"ה וביטול זה). ועיין משנ"ב (תלד ס"ק ח) שהוסיף 'הפקר' עפ"י האחרונים בנוסח הביטול בשו"ע.

כז. פירוט חמץ ושאר: כן הוא בכל בו (שם), ראבי"ה (ח"ב סי' תיז), מהר"ם חלאווה (ו, ב ד"ה אמר רב יהודא). וכן כתב המאירי (ז, א). ובתרומת הדשן (סי' קלד) חלק שאין צורך בכך, ועי' רמ"א (תלד, ב), ביאור הגר"א (תלד ד"ה אבל בשאר) וביה"ל (תלד ד"ה אבל בשאר לשונות).

כח. אמירת 'ברשותי': כן כתב בכל בו (שם), וזו הגירסה בהלכות גדולות (שם), רי"ף (שם), רא"ש (שם) ומנהיג (שם). ובסדור רש"י (שם) ובתניא רבתי (שם) מביא שתי נוסחאות, וכתבו שנוסח בה"ג עיקר. כט. 'לא ביטל של גבולין' – הבחנה זו מופיעה במאירי (ז, א).

ל. רמב"ם (פ"ג, ב), מ"מ (שם), הגה"מ (שם אות א) ורמ"א (דרכי משה תלד ס"ק א והגה תמה, א). לא. פסחים (ט, ב), רמב"ם (שם, ב), טוש"ע (תלד, א) וד"מ (שם).

לב. משנה (כא, א) מחלוקת חכמים ור' יהודה, ופסק כחכמים, וכן פסק הרמב"ם (פ"ג, י"א). ויש שחלקו ופסקו כר' יהודה ששורף דוקא, הביאו דעתם הגה"מ (פ"ג אות כ), הרא"ש (פ"ב סי' ג), טוש"ע (תמה, א) וב"י (שם ד"ה ר' יהודה), ועי' ריטב"א (כו, ב).

לג. שצריך פירור לפני הזריקה. והיא דעת רבה (גמ')

8. הביעור צריך לבטל: ה הביטול מבער 9. דאית: ה דאיכא 10. דברים: ה מינין הן 11. ביום: ה ביום י"ד 12. החמץ: ב היה חמץ

לשאר נהרות^{לג}. ויש אומרים שלים אין צריך פירור, ולנהרות צריך פירור^{לד}:
(יט) נפלה עליו מפולת הרי זה כמבוער, אם הוא ג' טפחים או יתר תחת הארץ, וצריך לבטלו בלבנה^{לה}.

נתנול^{לו} לנכרי^{לז} קודם שעה ששית, אין צריך לבער^{לז}.
שרפולח קודם שעה ששית, מותר ליהנות בפחמין שלו בתוך הפסח^{לט}, אבל אם שרפו לאחר שעה ששית^{לז}, הרי הוא אסור בהנאה, ולא יסיק בו תנור וכירים ולא יאפה בו^{לז}.
ואם בשל ואפה^{לז}, אותו הפת ואותו התבשיל אסור בהנאה, וכן הפחמין שלו אסורין בהנאה^{מא}:

(כ) ומותר לאכול ממנו עד ד' שעות ביום י"ד, ומד' שעות ולמעלה אסור באכילה.
וכל חמש מותר בהנאה, ומוכרו לגויים^{מב} או מאכילו לבהמה^{מב} או מסיקו תחת תבשיל^{מב}.
ואחר זמן זה מבוערו בשריפה או מפרר וזורה לרוח או מטיל לים^{מד}:

(כא) ואחר כך^{מב} מבטל ואומר, כל חמיר וכל חמיע דאיכא ברשותי ליבטל^{מז} ולהוי^{מז}

כה, א) המחמירה בחמין, וכ"פ הרא"ש (פ"ב סי' ג).
הריטב"א (כה, א) כתב שנחלקו רק בנהרות, ולא כתב דעתם לגבי ים. והביא בשם הגאונים שפסקו כרבה. ובפסק הרמב"ם מסתפק הב"י (תמה) אם פסק כרב יוסף המיקל או כרבה המחמיר. ובשו"ע (שם) כתב לשון הרמב"ם.
לד. דעת רב יוסף (שם) המחלק בין נהרות לים (ולדעת הריטב"א זו דעת רבה ע"י הערה לעיל).
לה. פסחים (לא, ב), רמב"ם (פ"ג, י"א), טור, ב"י ושו"ע (תלג, ח).
לו. רבינו כתב כרמב"ם, וצ"ע שכן דעת ר' יהודה שרק לגר תושב בנתינה אבל לנכרי במכירה (פסחים כא, ב) וכ"פ הרמב"ם הל' ע"ז פ"י, ד) וא"כ מדוע נקט נתינה לנכרי ולא מכירה.
לז. פסחים (כא, א), רמב"ם (שם), טור, ב"י ושו"ע (תמג, א).
לח. מכאן עד סוף הסי' היא לשון הרמב"ם (פ"ג, י"א).
לט. פסחים (כא, ב) עפ"י רבא, חרכו קודם זמנו מותר בהנאה, רמב"ם (שם), טור, ב"י ושו"ע (תמה, ב).
מ. רבינו וכן הרמב"ם לא כתבו מה הדין בשעה ששית עצמה, שאסור מדרבנן בהנאה. ונראה שהדין

כמו לאחר שעה ששית.
מא. פסחים (כו, א), רמב"ם (שם), מ"מ (שם), רבינו מנוח (שם), לחם משנה (שם), טור, ב"י ושו"ע (תמה, ב).
מב. כאן נקט כר' יהודה בעניין מכירה לנכרי (פסחים כא, ב), ור' לעיל הע' קלד.
מג. פסחים (יא, ב), ושם כא, א), רמב"ם (פ"א, י), טור, ב"י ושו"ע (תמג, א).
מד. אינו ברמב"ם, ונקט כן כיון שמותר בהנאה עפ"י פסחים (לא, ב) בתרומה טמאה.
מה. ע"י לעיל סי' יח, שפסק כרבנן בענין דרך הביעור.
מו. לכאורה, משמע שהביטול אחר שעה ששית ששורפים את החמין, אולם להלן סי' כז כתב בפירוש שהביטול אינו מועיל אחר זמן איסורו.
מז. יש מהראשונים שהצריכו לומר 'להוי הפקר' – עיין: תוס' (ד, ב ד"ה מדאורייתא), רמב"ן (ד, ב בשם ר"ת), ראב"ן (פסחים ד"ה והא דנידה), ראב"ה (פסחים תיז, תלא), הגהות אשרי (פסחים פ"א סי' ט), מרדכי (פסחים פ"א סי' תקלד), מאירי (ז, א ד"ה וביטול זה), שו"ת מהר"י וייל (סי' קצג). וע"י משנ"ב (תלד ס"ק ח) שהוסיף 'הפקר' עפ"י האחרונים בנוסח הביטול בשו"ע.

13. זורק: א ג ה זורה 14. לנכרי: ד לעכו"ם 15. בו: א ב ה בו ולא יבשל בו 16. ואפה: ב או אפה 17. לגויים: ד ה לעכו"ם 18. דאיכא ברשותי ליבטל: ב דאיתיה ברשותי לבטיל

כעפרא¹⁹. וזה הביטול מנהגא בעלמא, והנהיגו זה מפני החמץ ששייר בלילה^מ. ואינו אומר דלא ידענא²⁰ אלא בסתם²¹ לפי שלחמץ ידוע לא סגי ליה בביטול אלא בביעור^{מט}, ובביטול²² של לילה הוא שאומר דלא ידענא ליה, לפי שמה שמשוייר לצורך מחר אין דעתו לבטל וזה דעתו לבטל הכל, אמנם אין צורך בזה הביטול אחר שביטל הלילה²³ ועתה מבער הכל²⁴. ויש אומרים שלפי שאין אנו נזהרין כל כך צריך לבטל בשעת שריפה.

וענין הבטול הוא שמשים עצמו של חמץ כדבר שאינו חשוב לכלום וכדבר בטל לגמרי^נ, לפיכך מועיל שאינו נחשב אחר כן להתחייב עליו בבל יראה²⁴, אבל אין מועיל לו לפטרו אם אכלו:

(כב) ומי שבדוק בית שאינו שלו הסכימו החכמים שאינו יכול לבטל אם לא בשליחות בעל החמץ²⁵. לפיכך אם אין האיש בביתו יכול לבטל במקום שהוא, ואם אינו עושה כן מוטב שתבטל אשתו²⁶, שהביטול בכל לשון^נ, וראוי להזכירה בזה לצאת²⁶ ידי ספק^נ:

מח. כן כתבו: הגה"מ (שם אות ז), רבינו מנוח (ח"מ פ"ג ה"ז), מאירי (ז, א ד"ה תקנו הגאונים), מנהיג (הל' פסח סי' כא), כל בו (סי' מח). הפרדס (סוף סי' קכב) וס' האורה (ח"א עמ' 89) כתבו: "וכשתכלה הבדיקה צריך לבטל לאלתר... ואי למחר בשעה ד' מבטלו הרשות בידו", ומשמע מדבריהם שיש ביטול אחד שניתן לעשותו או בלילה או בשעה רביעית, ואין צורך בשני ביטולים. ובדומה בראבי"ה (ח"ב סי' תלא). וראה: רא"ש (פ"א סי' ט), קרבן נתנאל (שם אות ה), מרדכי (סי' תקלה), טור (תלד, ב), ב"י (שם ד"ה ואדוני אבי ז"ל היה נוהג) וב"ח (שם). ור' לעיל סי' יז הע' קכ.

מט. ראה בדברי רבינו לעיל סי' ט, ובהערות שם.

נ. ראה טור, ב"י, שו"ע (תלד, ב-ג) וב"ח (שם ד"ה ועל זה כתב רבינו, ד"ה ואין לדקדק, ד"ה ולי נראה וד"ה והמנהג הנכון).

נא. רמב"ם (פ"ב, ב), טור (תלא) וב"י (שם ד"ה ומדאורייתא).

נב. עיטור (הל' ביעור חמץ קכ, א בסופו), כל בו

(סי' מח), ר"ן (ברי"ף ג, ב ד"ה וכתב בעל העיטור), מניד משנה (פ"ב, ב), טור ושו"ע (תלד, ד), ב"י (שם ד"ה ושלוחו), רמ"א (ד"מ שם ס"ק ה, הגה שם), ב"ח (שם ד"ה ושלוחו), משנ"ב (שם ס"ק טו-טז) וביה"ל (שם ד"ה יהא בטל).

אולם יש הסוברים ששליחות אינה מועילה לבטל חמץ של אחר: ד"מ (שם) בשם המהרי"ל, א"א"כ בעל החמץ עומד ליד המבטל, ב"ח (סי' תלד), שו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' רט), שו"ת מהרי"ט (ח"א סי' קכו), חי' רעק"א (גיטין לב, א).

ויש סוברים שיכול לבטל אף ללא שליחות: שבה"ל (סדר פסח סי' רו).

נג. ב"י (שם) בשם הכל בו, שו"ע (שם) כלשון רבינו כאן ובכל בו. ט"ז (שם ס"ק ו), מג"א (שם ס"ק י), משנ"ב (שם ס"ק יז-יט) וביה"ל (שם ד"ה שתבטל אשתו).

נד. ביטול בכל לשון: תשובות הגאונים (שערי תשובה סי' פז), חיי אדם (קוט, כד) ומשנ"ב (תלד ס"ק ט, יט).

נה. ראה משנ"ב (שם).

19. כעפרא: א כעפרה דארעה ב כעפרא דארעא 20. ידענא: א ב ידענא ליה 21. לפי... אלא בביעור: א ג ד חסר 22. ובביטול: ב אבל בביטול 23. הלילה: ה בלילה 24. בבל יראה: ה בבל יראה ובל ימצא 25. החמץ: ה הבית 26. לצאת: א ב ה כדי לצאת

(בג) המשכיר בית לחבירו אם עד שלא מסר לו המפתח חל י"ד, על המשכיר לבדוק, ואם משמסר לו המפתח חל י"ד, על השוכר לבדוק.²⁷

המשכיר בית סתם בי"ד הרי זה בחזקת בדוק, ואינו צריך לשאול.²⁸ ואם הוחזק שלא בדקו המשכיר, ואמרו אשה או קטן או בדקנו, פירוש, שיודע ענין הבדיקה, הרי אלו נאמנין, דהימנינהו רבנן בדרבנן.²⁹

(בד) המשכיר בית בחזקת שהוא בדוק ונמצא שאינו בדוק, על השוכר לבדוק ואינו מקה טעות, אפילו במקום שאין בודקין אלא בשכר, דניחא ליה לאיניש לקיומי מצוה בין בגופיה ובין בממוניה.³⁰ וכתב הר' יהונתן ז"ל (ד, א ד"ה על המשכיר) ואפילו היה²⁷ קפיד בזה עד שהביאו לבית דין שאינו רוצה בקיום המצוה, לא שמעינן ליה משום דבטלה דעתו אצל בני²⁸ אדם.³¹ וכן נמי²⁹ הראב"ד ז"ל³²:

(כה) המפרש³⁰ בים³⁰ והיוצא בשיירה וכן העושה ביתו אוצר, אם דעתו לחזור קודם הפסח או לפנות האוצר, זקוק לבער³⁰ אפילו³¹ קודם שלושים יום,³² שמא יחזור אחר זמן הביעור. ואם אין דעתו לחזור והוא קודם לפסח שלושים יום³² אין זקוק לבער³⁰,

משכירותו בשביל טורח מצוה זו הולך בשירות לבו, ומפני זה להכניע לבו הערל הטילו חכמים עליו לבדוק ואפילו במקום שבדוקין בשכר". וראה: מהר"ם חלאווה (ד, ב ד"ה איבעיא להו), רבינו דוד (ד, ב ד"ה איבעיא להו) ומאירי (ד, ב ד"ה המשכיר בית).

סא. הראב"ד ורבינו יהונתן היו מראשוני חכמי פרובאנס (דרום צרפת). רבינו וכל החכמים המוזכרים בהערה הקודמת היו יורשיהם בפרובאנס, וע"כ הביאו דבריהם.

סב. פסחים (ו, א).

סג. נחלקו הרמב"ם (פ"ב, י"ט) ורש"י (שם) בהסבר הגמ'. לרמב"ם אם חוזר קודם הפסח, אף שיוצא קודם שלושים יום צריך לבער, שמא יבוא סמוך מאוד לפסח ולא יספיק לבדוק, וכן דעת רבינו, ולרש"י דווקא אם מתכוון לחזור בתוך הפסח חייב לבער כשיוצא, אף אם זה קודם שלושים יום, אך אם חוזר קודם הפסח ויצא קודם שלושים יום, א"צ לבער. בשו"ע (תלו, א-ב) בסע' א הביא דעת הרמב"ם, ובסע' ב את שיטת רש"י. **סד.** בהגה"מ (פ"ב, י"ט) הוסיף שאף אם אינו חייב בביעור חייב בביטול בשעת ביטול, שלא יעבור בבל יטמין. וכ"כ: סמ"ק (סי' צח) טור (תלו) ורמ"א (תלו, א).

נו. פסחים (ד, א), רמב"ם (פ"ב, י"ח), טור ושו"ע (תלו, א).

נד. שם (ד, ב), רמב"ם (פ"ב, י"ז), טור ושו"ע (תלו, ב).

אם המשכיר לפנינו, נחלקו הראשונים אם צריך לשאול אותו. ראה: רי"ג (ח"ב עמ' עט) הערה מו ביצחק ירנו, רמב"ם (פ"ב, י"ז), וראה בגירסאות במהד' פרנקל), תוספות (ד, ב ד"ה לאו משום), רא"ש (פ"א סי' ב), מהר"ם חלאווה (ד, ב מאי טעמא), חידושי רבינו דוד (ד, א ד"ה מאי טעמא), מאירי (ד, א ד"ה המשכיר בית), ר"ן (ברי"ף א, ב ד"ה גרסינן נמי, חי' ד, ב ד"ה למאי נפקא), טור ושו"ע (תלו, ב), ב"י (שם ד"ה השוכר בית), ב"ח (שם ד"ה השוכר בית), ט"ז (שם ס"ק ג) וביאור הגר"א (שם ד"ה אם הוא).

נח. פסחים (שם), רמב"ם (שם), טור ושו"ע (שם ה"ד), וראה לעיל בדברי רבינו סי' ה, ובהערות שם.

נט. פסחים (ד, ב), רמב"ם (פ"ב, ח) וטור (תלו, ג).

ס. וכן כתב רבינו מנוח (פ"ב, ח) ומוסיף: "ולא מן הדין הוא זה אלא שרצו חכמים לקנסו כדי שלא ירגילו לפרוק מעליהם עול המצות, שהרי זה שרוצה לחזור

27. היה: ה הוא **28.** בני: א ב ה כל **29.** נמי: א ב נמי כת' **30.** בים: א ב חסר **31.** אפילו: ג ד חסר **32.** שמא... ל' יום: ג ד חסר

תוך שלושים יום זקוק לבער³³, דכבר חל³⁴ עליו חובת ביעור³⁴, כדתנן (פסחים ו, א) שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם לפסח שלושים יום וכו':
(כו) וכתוב בירושלמי (פ"א ה"א) ובספק, אבל בודאי אפילו³⁵ מראש השנה. פירוש ספק, ספק חמץ³⁶. אבל בודאי, פירוש, שידע שיש בו חמץ³⁶ וזה שלא בדרך הגמרא שלנו³⁶.

ויש אומרים שמברכין בשעת הביעור אף על פי שהן רחוקים מן הפסח³⁷. ויש אומרים שאין מברכין, אחר שאין זה זמן הביעור ממש, אלא בליל י"ד³⁸. ואותן שאינן יכולים לבדוק בשעת הביעור, צריכין לבטל במקומן³⁹. ודעת הראב"ד ז"ל⁴⁰ שמברכין על הביטול: **(כז)** והבודק אחר זמן אסורו אינו צריך לבטל, לפי שאין ביטול מועיל לו כלום, לפי שאינו ברשותו⁴¹, אבל מכל מקום צריך לבערו כל זמן שימצאנו⁴², ואפילו בטלו קודם זמנו, שלא יבא לאכול ממנו⁴³.

(כח) והמוצא חמץ ביום טוב כופה עליו את הכלי⁴⁴, שאינו יכול להוציאו חוצה, לפי שאינו⁴⁵ ראוי לטלטלו⁴⁶. וגם אינו יכול להסיקו תחת תבשילו, שאסור בהנאה⁴⁷, וגם לא

סח. נחלקו האחרונים האם צריך גם לבטל כשבדק תוך ל' יום לפסח, עי' משנ"ב (סי' תלו ס"ק ג ובשעה"צ).

סו. היינו: רק בספק חמץ אי"צ לבער אם יוצא מביתו ואין בדעתו לחזור והוא קודם ל' יום לפני פסח, אבל בודאי חמץ צריך לבער. וכתב הגר"א (תלו, א) שכן דעת הרמב"ם (פ"ב, יט) שדרכו להימשך אחר הירושלמי, וכן בכל בו (סי' מח ו ע"ד). וכ"כ הר"ן (ברי"ף ב, ב ד"ה וגרסי' בירושלמי), רבינו מנוח (פ"ב, י"ט) בשם אביו וקרנן העדה (שם). והפני משה (שם) פרש שהספק הוא בדעת בעל החמץ, אם בדעתו לחזור. ושני הפירושים הביא המאירי (ו, א), וכתב שאין הלכה בירושלמי. ועי' ב"י (תלו ד"ה וכתב הר"ן וגרסינן בירושלמי), ד"מ (שם ס"ק א), ב"ח (שם) ומג"א (שם ס"ק ב).

סז. ר' שנו"ס להלן, ולרוב הגיר' רבינו לא סיים דבריו, שבבבלי לא נראה כן. ועי' ר"ן (ברי"ף ב, ב ד"ה וגרסי' בירושלמי) שכתב שמהגמרא שלנו משמע שאף בודאי חמץ אי"צ לבער, משום שעשאוהו כחמץ שנפלה עליו מפולת, ודי לו בביטול בלבד. וכ"כ הרשב"ץ (מאמר חמץ אות ו).

טו. כן כתבו בשם הראב"ד: רבינו מנוח (שם), מאירי (ו, א) כל בו (שם) וב"ח (שם). והמנהיג (הל' פסח סי' יח) כתב ג"כ שיש לברך על הביטול.

עב. פסחים (ו, ב-ח, א), כל בו (סי' מח ו ע"ד), רמב"ם (פ"ג, ז-ח), רבינו מנוח (שם סוף ה"ז), טור ושו"ע (תלד, ב).

עג. רמב"ם (שם, ח), כל בו (שם), טור ושו"ע (תמו, א).

עד. פסחים (ו, א).

עה. כן כתבו: רש"י (שם ד"ה כופה עליו), ר"ן (ברי"ף ב, ב ד"ה המוצא חמץ), מכתם (ו, א ד"ה

33. חל: ד חסר 34. חובת ביעור: א ב ה חיוב הפסח 35. אפ"ל: ג אפ"ל שהם רחוקים מן הפסח

36. וזה... שלנו: א ג ד ה חסר 37. שימצאנו: ה שמוצאו 38. שאינו: ב ה שאין

לשרפו בפני עצמו, שיבעיר שלא לצורך^{טז}. הלכך אין בו תקנה אלא לכפות עליו את הכלי, כדי שלא יבא לאכלו ויתחייב כרת. ומיירי שביטל קודם זמנו, שאם לא כן מוטב שידחה איסור טלטול דרבנן ולא ידחה בל יראה ובל ימצא^{טז}. והרמב"ם ז"ל^{טז} (פ"ג, ח) אוקמה בשלא ביטל, ואין הכל מודין לו.

והאי יום טוב דוקא ביום טוב ראשון קאמר, אבל ביום טוב שני^{טז} שהוא מדרבנן, מותר לטלטלו ולזורקו או לשרפו^{טז}:

(כט) חור שבין אדם לחבירו, זה בודק עד מקום שידו מגעת, וזה בודק עד מקום שידו מגעת, והשאר מבטלו בלבד^{טז}.

וחור שבין יהודי לארמאי לא יבדוק כלל^{טז}, שמא יחשדהו שעושה לו כשפים, כשיראהו בודקו ונרו בידו^{טז}. והרמב"ם ז"ל לא הביא זאת הבבא דחור שבין יהודי לארמאי^{טז}. וכתב הרי"א ג' ז"ל (שערי שמחה ח"ב עמ' עה) היכא דאיכא סכנה^{טז} אינו בודק כל עיקר, ואי ליכא סכנה בודק עד מקום שידו מגעת ע"כ:

(ל) ובתני כנסיות נמי צריכי בדיקה, מפני התינוקות שמביאין שם חמץ כל השנה^{טז}:
(לא) מי שיש לו עיסה מגולגלת בפסח או אחר זמן איסורו, ואין לו מקום לאפותה:

וראה: ט"ז (שם ס"ק ד), ביאור הגר"א (ד"ה יש מי שאומר) ומשנ"ב (ס"ק ח), שכתבו שלכתחילה לא ישרפנו ביו"ט שני אלא יזרה לרוח וכד'.

פב. פסחים (ח, א), כל בו (סי' מח ז ע"א), רמב"ם (פ"ב, ה), טור וש"ע (תלג, ז).

פג. הכס"מ בשם ר"מ, רבינו מנוח (שם) והמשנ"ב (שם ס"ק ל- לא) כתבו שחור שבין ישראל לנכרי צריך בדיקה ביום.

פד. פסחים (ח, ב).

פה. ברמב"ם שלפנינו: "אבל חור שבין ישראל לגוי אינו בודק כלל" ... ובמהדורת פרנקל ציין בשינויי נוסחאות, שברוב כתה"י ודפוס קדמון, וכן בפני כמה ראשונים, לא הובא ענין זה. ולפני המ"מ לא הייתה פיסקה זו ברמב"ם, ונדחק לפרש שהרמב"ם לא פסק כפלימו, והכס"מ הביאה. עי' רבינו מנוח (שם) וב"ח (תלג, ז ד"ה ומה שכתב ושבין יהודי לגוי).

פו. כוונתו גם לשאר סכנה ולא דוקא נכרי.

פז. ירושלמי (פ"א ה"א), כל בו (סי' מח ז ע"ב), מאירי (ח, ב ד"ה בתני כנסיות, סנהדרין ע, ב), ר"ן (ברי"ף ד, ב ד"ה חצר), ב"י (שם ד"ה ירושלמי), ונפסק בטוש"ע (תלג, י).

המוצא חמץ ביו"ט), מאירי (שם ד"ה מוצא חמץ שלו) וכל בו (סי' מח). ור': תוס' (כתובות ז, א ד"ה מתוך), רבינו מנוח (פ"ג, ח), כס"מ (שם), טור וש"ע (תמו, א-ב).

עו. כן כתבו: מאירי (שם), כל בו (שם) ומכתם (שם). עז. כן כתבו: מאירי (שם), כל בו (שם), מכתם (שם), ר"ן (שם) וטור (שם).

עח. כן כתבו: כל בו (שם), ר"ן (שם), מאירי (שם) ומהר"ם חלאווה (ו, א ד"ה אמר רב יהודא). ובשם יש מפרשים כתב שמותר גם לשרוף אם לא ביטל, וכך פרש ר' שמואל מפלייזא (באו"ז סי' רנו נו ע"ד), וכן הביא הטור (שם) בשם אחיו רבי יחיאל וסמ"ק (מוצ' צח).

עט. ראה: תוס' (כתובות ז, א ד"ה מתוך), רבינו מנוח (שם), מגיד משנה (שם) וטור (שם). ואעפ"כ לא ישרפנו ביו"ט.

פ. כוונתו ליו"ט שני של גלויות, ולא לשביעי של פסח שאף הוא יו"ט.

פא. הב"י (תמו, ב ד"ה כתב בארחות חיים) הביא דברי רבינו, והרמ"א (ד"מ ס"ק א) חולק על רבינו. בשו"ע (שם) הביא דעת רבינו בשם ויש מי שאומר.

ומתירא שמא תחמיץ, מבטלה קודם שתחמיץ³⁹. ומכל מקום אף על פי שבטלה, אם לא החמיצה ומוצא מקום לאפותה מותרת⁴⁰ היא אחר כך, כך כתב הר' יונה ז"ל מפי רבו הרשב"א ז"ל³⁹:

(לב) חמצו של נכרי⁴⁰ ברשות ישראל, אם קבל עליו אחריות⁴¹ הרי הוא כשלו וחייב לבער⁴², ואם לאו אינו חייב לבער, לפי שאינו שלו והתורה אמרה (שמות יג, ז) לא יראה לך, שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה, אבל מכל מקום צריך לעשות לו מחיצה גבוהה עשרה טפחים שלא יבא להסתפק ממנו⁴³.

וגוי⁴⁴ אלא שהפקיד חמצו ביד ישראל שלא⁴² קבל עליו אחריות, כמי שמקבל דמי, וחייב לבער⁴⁵:

(לג) ככר בשמי קורה צריך סולם להורידו, וככר בבור אינו צריך סולם להעלותו, לפי דעת הרמב"ם ז"ל⁴⁶ (פ"ב, י"ד), אבל בטול ודאי צריך. ואף על גב דלחמיץ ידוע לא סגי בביטול לדעתו, כאשר ביאר בתחלת פרק שני⁴⁷ (הל' ב), בזה נוכל לומר דהוה ליה כחמיץ שנפלה עליו מפולת⁴⁸.

ויש שפסקו⁴⁹ בשניהם לחומרא וסימנם זה ישפיל וזה ירים.

והראב"ד ז"ל כתב (השגות פ"ב, י"ד) דזאת הבבא דככר בשמי קורה וככר בבור הוא כשבדק ובטל ואחר כך ראה אותו שם, אבל לכתחלה ודאי לא אצטרך למימור דודאי צריך לבערו, דחמיץ ידוע הוא⁵⁰:

צד. עפ"י פסחים (ה, ב): "דאמר להו רבא לבני מחווא בעירו חמירא דבני חילא", וכן הוא בכל בו (שם), וכן פסק הרמב"ם (שם, ד), המ"מ, רבינו מנוח וכס"מ (שם), וכן הביא הטור (תמ) בשם הרמב"ם. הראב"ד (שם) חולק וסובר שמחמת קבלת אחריות באונס אינו עובר עליו. וכ"כ הריטב"א (ה, ב). בשו"ע (תמ, א) הביא שיש חולקים על הרמב"ם, אולם הלכה כרמב"ם. ובמשנ"ב (ס"ק ט) כתב שאם לא ביער ועבר עליו הפסח, רשאי אף לאוכלו.

צה. מקורו פסחים (י, ב).

צו. כ"ה על פי גירסת רבינו, וראה בדברי רבינו לעיל סי' ט, ולהלן סי' לו, ובהערות שם.

צז. מגיד משנה (פ"ב, י"ד) ומשנ"ב (תלח ס"ק טו).

צח. כן פסקו: ראב"ד בהשגות (פ"ב, י"ד), בעל המאור (ד, ב), ר"ן (ח"י י, ב ד"ה כיכר), מהר"ם חלאווה (י, ב ד"ה או דלמא), מכתם (י, ב ד"ה ובככר בשמי) בשם ויש מי שפסק.

פח. ראה פסחים (ז, א): "היה יושב בבית המדרש וכו'", כל בו (סי' מוח ז ע"א), רמב"ם (פ"ג ה"י), הגה"מ (שם אות י), טוש"ע (תמד, ח) וביה"ל (שם ד"ה והוא טרוד) בשם הכל בו.

פט. משפט זה נוסף בחלק מהנוסחאות ואינו בכל בו, ולא מוצאנו חבר לרבנו בהערה זו.

צ. הוא ר' יונה די פיארה תלמיד הרשב"א (ומזכירו רבינו מספר פעמים), ואינו ר' יונה הידוע מגירונדי, שהוא רבו של הרשב"א.

צא. עיי' טור (תמ) שמביא מספר דעות האם חייב לבער דווקא כשהיב בגניבה ואבידה או אפילו בפשיעה.

צב. פסחים (ה, ב), רי"ף (ב, ב), כל בו (סי' מוח ז ע"א), רמב"ם (פ"ד ה"ג), טור ושו"ע (תמ, א-ב).

צג. פסחים (ו, א), כל בו (שם), רמב"ם (שם, ב), מ"מ (שם), רבינו מנוח (שם), ב"י (תמ ד"ה וצריך לעשות), טור ושו"ע (תמ, ב). רבינו סובר כרמב"ם וסיעתו.

39. ומ"מ אע"פ... הרשב"א ז"ל: א ג ד חסר 40. נכרי: ד עכו"ם 41. וגוי: ד ועכו"ם 42. שלא: ב אע"פ שלא

(לד) אין חוששין שמא גררה חולדה ממקום שמכניסין בו חמץ למקום שאין מכניסין בו, שאם כן נחוש מבית לבית ומעיר לעיר, ואין לדבר סוף^א:

(לה) בדק ליל י"ד והניח עשר חלות ומצא תשע, הרי זה חושש וצריך לבדוק פעם אחרת, שהרי בודאי גררה חולדה^ב. אבל אם לא ידע כמה הניח, אף על פי שלא הצניעו, אינו צריך לחזור ולבדוק, דהא אמרינן אין חוששין שמא גררה חולדה וכו'^ג:

(לו) כתב גאון^ד עכבר נכנס וככר בפיו יוצא וככר בפיו^ה, וכן עכבר שחור נכנס וככר בפיו לכן יוצא וככר בפיו, עכבר נכנס וככר בפיו וחולדה יוצאה ועכבר וככר בפיה, וכן ככר בפיו נחש אם צריך חבר להוציאו, וכן ככר בשמי קורה וככר בבור אם צריך סולם להורידו ולהעלותו, כלן בעיא ולא אפשרי, ולחומרא עבדינן^ו:

(לז) ומה שאמרו ז"ל (ד, ה; ב, י; א) מדאורייתא בביטול בעלמא סגי, לאו על חמץ ידוע שאפשר לו לבערו אמרו, אלא על הספקות ועל שאינו מזומן לבערו. והראיה מה שאמרו (כ, ב) לא מצא עצים לשורפו יהא יושב ובטל והתורה אמרה תשביטו, ואי מדאורייתא בביטול בעלמא סגי בחמץ ידוע למה יהא יושב ובטל, והרי יכול לעשות מה שצותה תורה עכ"ל^ז. וכן דעת הרמב"ם ז"ל שכתב בתחלת פרק שני^ח (הל' ב) ההשבתה האמורה בתורה שיסיר החמץ שידוע לו, ושאינו ידוע לו יבטלו בלבד וכו':

(לח) תינוק^ט נכנס לבית בדוק וככר בידו, ונכנס אחריו ומצא פירורין, אין צריך בדיקה,

ד. כל הבעיות בגמ' פסחים (י, ב). והשאלה אם חז"ל הצריכוהו בדיקת חמץ או הסתפקו בביטול. הנמקת החיוב בסי' הבא. והרא"ש (פ"א סי' יג) כתב: "כל הני פסקי הלכות דצבורי חמץ, והנך בעיות דעכבר נכנס וככר בשמי קורה ובפי נחש, השמיטו רב אלפס ז"ל משום דמילי דלא שכיחי ניהו".

ה. ע"י: מאור (ד, ב), רמב"ם (פ"ב, יג-יד), מ"מ, כס"מ, רבינו מנוח (שם) ומהר"ם חלאווה (י, ב ד"ה או דלמא). וראה בדברי רבינו לעיל (סי' לג). והטור (תלח) פסק שאם ביטל אי"צ לבדוק מחדש, ואם לא ביטל צריך בדיקה בשנית.

ו. ראה דברי רבינו לעיל סי' ט, ושם בהערות הבאנו את השיטות השונות האם ביטול מועיל בחמץ ידוע. ז. הכוונה שעד כאן לשון הגאון הנוכח בתחילת הסי' הקודם, ומכאן המשך דברי רבינו המחבר. ח. ראה לעיל בסי' ט בדברי רבינו, ובהערות בגרסאות השונות ברמב"ם. ט. פסחים (י, ב).

צט. דיון בשיטות השונות בטור (תלח, ב), בב"י ובב"ח (שם), וראה בדברי רבינו להלן סי' לו שפסק כדעה המחמירה, ובכל בו (סי' מח ז, ב).

ק. כן פירשו את הספק: רמב"ם (פ"ב, ז), סמ"ג (עשין לט) ורע"ב (פ"א מ"ב). ולפי"ז המדובר בגדר המקום בו יש חיוב לבדוק, אבל רש"י (ט, א) ומאירי (ט, א) פירשו שמא גררה חולדה ממקום שאינו בדוק למקום הבדוק. וכ"ג מומאמר חמץ לרשב"ץ (אות יא). וכוונתם לחיוב לחזור ולבדוק במקום שכבר בדק. ועי' במ"מ (פ"ב, ז) שהביא את שתי הדעות. ועי' שו"ע (תלד, א) שבאר להלכה כדעה זו.

קא. פסחים (ט, א) במשנה, רמב"ם (פ"ב, ז), טור ושו"ע (תלד, א).

א. פסחים (ט, ב), רמב"ם (פ"ב, ז; פ"ג, ב), טור ושו"ע (תלד, א; תלט, ג).

ב. וכן כתבו: רי"ף (ד, ב), רא"ש (פ"א סי' יג), מאירי (ט, א), רבינו מנוח (פ"ב, ז), טור ושו"ע (תלד, א).

ג. וכן בכל בו (סי' מח ז ע"ב).

1. שמא גררה חולדה וכו': ב חסר

שדרכו של תינוק לפרר. ואם לא מצא פירורין כלל, צריך בדיקה. ויש אומרים דאפילו מצא פירורין, אם אין בפירורין כדי כל הככר, שצריך לבדוק², וכן פסק הרמב"ם² ז"ל² (פ"ב, ט). והטעם שלא³ נאמר שמא אכל המקצת ושייר הקצת: (לט) חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח אסור בהנאה מדבריהם², בין לו בין לאחרים⁷, הואיל ועבר עליו משום בל יראה ובל ימצא, בין ביטל בין לא ביטל¹⁰. וכן דעת הראב"ד ז"ל, ולא שנא לדידיה ולא שנא לאחריניה אסור בהנאה בעיניה לעולם, דלמולי עלמא קניס ר"ש, דלא פליג חמץ משום דחיישינן דלמא אתי לאיערומי שיבטלהו ויהא דעתו עליו לשהותו דומיא (חולין טו, ב) דמבשל לחולה שיש בו סכנה בשבת, דאסור לבריא עד מוצאי שבת דילמא מערים. וראיה דאפילו לאחרים אסור, מדאמרי פרק קמא דחולין (ד), חמץ של עוברי עבירה אחר הפסח מותר מפני שהם מחליפין, טעמא דהן מחליפין אבל אין מחליפין אסור, אפילו לאחרים⁴. וכן דעת הרמב"ם ז"ל שכתב¹⁰ אפילו הניחו באונס או בשגגה, גזירה שמא יניח חמצו אחר הפסח, וכן נמי דעת רוב הפוסקים, כך כתב הר' יהודה בר' אבא מרי ז"ל⁵:

1. כן כתבו: מהר"ם חלאווה (י, ב ד"ה עכבר נכנס), מאירי (י, ב ד"ה תינוק) בשם ויש מפרשים וכן דעתו, וכן דעת הרמב"ם (פ"ב, ט), וראה להלן את דברי רבינו בדעת הרמב"ם ובהערה שם, וכ"פ השו"ע (תלח, א) בסתם.
 2. כן כתבו: תוס' (י, ב ד"ה מפני שדרכו), תוס' ר"פ (י, ב ד"ה מפני שדרכו), ריטב"א (י, ב ד"ה והא דאמרינן), ר"ן (חי' י, ב ד"ה מפני שדרכו, ברי"ף ה, א ד"ה ומצא פירורין), מאירי (י, ב ד"ה תינוק), מהר"ם חלאווה בשם הרמב"ן (שם), מאמר חמץ לרשב"ץ (אות יג), טור (תלח, א) ושו"ע (שם) בשם וי"א.
 3. הרמב"ם לא הזכיר שצריך פירורים כדי כל הכיכר, ונראה שפסק כדעה הקודמת ולא כדעה זו, וכן כתבו המ"מ (שם, ח), ב"י (תלח, א ד"ה עכבר שנכנס) וב"ח (שם ד"ה עכבר שנכנס). ונראה שצריך לגרום כאן רמב"ן (ראה בשנו"ס שזו גי' כ"י ה), וכן כתב בשמו מההר"ם חלאווה (ראה בהערה הקודמת).
 4. פסחים (כח, א במשנה וכת, א), רש"י (כח, א ד"ה משום שנאמר, כט, א ד"ה לעולם ר' שמעון), רי"ף (ז, א-ב), רא"ש (פ"ב סי' ד), ריטב"א (חולין ד, ב).
 5. ריטב"א (חולין ד, ב), ר"ן (ברי"ף ז, ב ד"ה ודאמרי קנסא), וראה רבינו מנוח (פ"א, ד).
 6. לדעת רבינו בין ביטל בין לא ביטל אסור. וכן סוברים: רמב"ן (לא, ב ד"ה חנות של ישראל), ריטב"א (כט, א ד"ה רבא אמר), מהר"ם חלאווה (כט, א ד"ה ר"ש קנסא), חידושי רבינו דוד (כט, א ד"ה ורבי שמעון), מאירי (כח, א ד"ה המשנה השניה), טור ושו"ע (תמח, ה). ויש שמתירים חמץ שעבר עליו הפסח אם הפקירו או ביטלו, וכן כתבו: רא"ש (פ"ב סי' ד), או"ז (בשו"ת סי' תשמח, הל' פסח סי' רמו), הגהות אשרי (שם) בשם האו"ז, ריקנטי (סי' קנו), מהר"ם חלאווה (שם) בשם יש מפרשים, מאירי (שם) בשם חכמי לוניל ומכתם (כט, א ד"ה אלא הא דקתני) בשם ויש מי שאומר.
 7. רמב"ם (פ"א, ד), וראה ברבינו מנוח (שם) שהבין בדעת הרמב"ם הפוך מדעת רבינו.
 8. לא מוכר לנו ראשון בשם זה. בעל העיטור הוא ר' יצחק בן אבא מארי, ובעיטור לא מצאנו דברים אלה.

2. הרמב"ם: ה הרמב"ן ר' ביאורים 3. שלא: א ב ג ה לא 4. וכן דעת הראב"ד... אפ' לאחרים: א ג ד ה חסר 5. וכן.. מרי ז"ל: א ג ד ה חסר.

(מ) האוכל עירוב כזית חמץ בכדי אכילת פרס⁷, אין לוקין עליו אלא מכת מרדות^ט. וכן האוכל מן החמץ עצמו, הרי זה אסור מדברי תורה, ואף על פי כן אינו חייב^ב כרת או קרבן אלא על כשיעור שהוא כזית.

פחות מכזית פטור, אף על פי שאיסורו במשהו אינו חייב, אבל מכין אותו מכת מרדות^ז. והאוכל חמץ בשעה ששית מכין אותו מכת מרדות^ז, והאוכלו מתחלת שעה שביעית לוקה^{כא}:

(מא) ותערובת חמץ בדברים הנאכלים חייב לבער, ואם לא בערו חייב משום לא יראה ולא ימצא^{בב8}, כגון כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי וזיתים המצרי^ב שעושים אותן מן קמח^ד. והר"ש ז"ל (רש"י מג, א ד"ה תניא כוותיה) פירש כותח אית ביה פת, ובהנך ג' איכא שערי, וכולהו בני אכילה נינהו. אבל דברים שאינן ראויים לאכילה ויש בהן תערובת חמץ, מותר לקיימן. כיצד עריבת העבדנין שנתן לתוכה קמח ועורות, אפילו נתן שעה אחת קודם שעת הביעור, הרי זה מותר לקיימן. ואם לא נתן עורות, ונתן הקמח ג' ימים קודם לביעור מותר, שהרי נפסד ונבאש, תוך ג' ימים חייב לבער^ה. וכן

ואלו עוברין), ריב"א בתוס' (שם ד"ה ואלו עוברין), רא"ש (פ"ג סי' א) בשמם, רמב"ם (פ"ד, ח), מהר"ם הלאוה (שם ד"ה ואלו עוברין), רבינו דוד (שם ד"ה פירש"י), ר"ן (חי' מב, א ד"ה אלו עוברין, ברי"ף יג, א ד"ה אלו עוברין וד"ה פירש"י) וש"ע (תמב, א). וראה במ"מ (שם) שפירש ברמב"ם שדווקא כשיש כזית בכא"פ עובר עליו וחייב בביעורו, והכס"מ (שם) פירש ברמב"ם שאפילו יש בתערובת פחות מכזית בכדי אכילת פרס חייב לבער, משום ב"י וב"י. וראה ביאור הגר"א (תמב ד"ה עוברים עליו) ומג"א (שם ס"ק א). ויש שפירשו 'עוברין' שחייבים בביעור או לפחות בסילוק משולחנו משום איסור אכילה, ואין עוברים עליהם בכל יראה ובל ימצא. וכך פירשו: ר"ת (תוס' שם), רא"ש (שם) בשמו, מרדכי (סי' תקצה) בשם ר"ת ורשב"ם (שם).

כג. במשנה שם.

כד. הרמב"ם כתב בפירוש המשנה (פ"ג מ"א) שמכניסים בהם תבואה.

כה. פסחים (מה, ב), רמב"ם (פ"ד, ח-ט), טור וש"ע (תמב, א).

יח. נראה שדברי רבינו כאן חסרים. וז"ל הכל בו (סי' מה ז ע"ג): "האוכל עירוב חמץ כזית בכדי אכילת פרס לוקה מן התורה, אבל אין כזית בכדי אכילת פרס אין לוקין עליו אלא מכת מרדות". ולא מצאנו מי שסובר שעל תערובת חמץ כזית בכדי אכילת פרס לוקה רק מרדות.

יט. יש אומרים שעובר בלאו ולוקה, וכן כתבו: רי"ף (יג, א-ב), ריצ"ג (ח"ב עמ' פא), רמב"ם (פ"א, ו, סהמ"צ ל"ת קצה, פהמ"ש פ"ג מ"א) רא"ש (פ"ג סי' א) ומאירי (מב, א ד"ה אלו עוברין). ויש אומרים שחייב כרת, וכן כתבו: רמב"ן (השגות לספר המצוות שם), וראה: מגיד משנה (שם), כסף משנה (שם באריכות), ריצ"ג בשם רס"ג (שם).

כ. רמב"ם (פ"א, ז), מגיד משנה, כסף משנה ורבינו מנוח (שם).

כא. עיין לעיל בדברי רבינו סי' ט, ובהערות שם.

כב. על פי המשנה (מב, א): "ואלו עוברין בפסח כותח הבבלי וכו'", ונחלקו הראשונים בביאור המושג 'עוברין'. יש שפירשו כרבנו, שעוברין פירשו עוברין על כל יראה ובל ימצא, וכך פירשו: רש"י (מב, א ד"ה

6. חייב: ג חייב אבל מכין 7. והאוכל... מרדות: ב חסר 8. לא יראה... ימצא: ב כל יראה ובל ימצא

הקילור והרטיה והאספלנית והתריאקה שנתן לתוכן חמץ מותר לקיימן בפסח, שהרי נפסדה צורת החמץ⁹. פירש הראב"ד ז"ל¹⁰ בכל אלו יש בהן דבר מר והקמח שנותנין בו מיד נפסל ע"כ. ואף על פי שמותר לקיימו אסור לאכלו עד אחר הפסח, ואף על פי שאין בו חמץ אלא כל שהוא, והוא דעת הרמב"ם ז"ל¹¹ (פ"ד, י"ג). והראב"ד ז"ל כתב¹² שמותר באכילה תוך הפסח כיון שנתבטל קודם⁹ זמנו, ודוק ותשכח בתשובה שאלה.

חמץ שנתערב תוך הפסח בין במינו בין שלא במינו אסור באכילה במשהו¹³, אבל בהנאה מותר¹⁴, אלא אם כן היה דבר שבמנין¹⁵, כלומר¹⁰, כגון ככרות של בעל הבית, שאם נתערבו בתוך הפסח במינו אוסרין¹¹ עירובן בהנאה אסור עולם שאין לו היתר אחר הפסח. ואם נתערב קודם הפסח בין במינו בין שלא במינו, ¹²לאחר הפסח מותר אף באכילה¹², שלא קנסו ואסרו אלא החמץ עצמו, אבל התערובת מותר לאחר הפסח¹³: **(מב)** ואם נפל משהו חמץ ערב הפסח קודם שיש בתוך התבשיל, מותר באכילה אפילו בפסח, לפי שכבר נתבטל קודם זמן איסורו, ושוב אינו חוזר וניעור¹⁴. ולפי דעת הגאונים¹⁵ ורבינו האי¹⁶ והרמב"ם ז"ל (פ"ד, יב) והרשב"א¹⁷ (בשו"ת ח"א סי' תפה) אסור לאכלו בפסח.

כתב הטור שאסור רק באכילה ולא בהנאה.
לב. דעת הראב"ד (בהערה קודמת), וכ"כ בשמו הרא"ש (ע"ז פ"ה סי' ל) ור"ן (בריי"ף ע"ז לו, א ד"ה וגרסינן).

לג. רמב"ם (פ"א, ה), טור וש"ע (תמו, יא).

לד. כן כתבו: תרומה (סי' נה), סמ"ג (לאוין עה ל ע"ב), רא"ש (פ"ב סי' ה), מרדכי (סי' תקנ, תקנד), ריטב"א (ל, א סוד"ה אמר רבא), פי' רבינו שמואל מפלייש באו"ז (ח"ב סי' רנו נח ע"ב-ע"ג), שו"ת הר"ן (סי' נו וסי' נט), איסור והיתר ארוך (כלל כד דין ח), טור (תמו, ד), ב"י (שם ד"ה ובפסח נמי), שו"ע ורמ"א (שם). והם סוברים שהחמץ מתבטל בערב פסח קודם שיש בששים, וגם שאינו חוזר וניעור. וראה להלן בדברי רבינו כאן ובסי' סה ועו.

לה. כן כתבו בשם הגאונים: רשב"א (שו"ת ח"א סי' תפה), מ"מ (פ"ד, יב) וב"י (תמו ד"ה אבל מדברי הרמב"ם), ולדעתם אע"פ שבטל קודם הפסח, חוזר וניעור.

לו. כן כתב בשמו הרשב"א (שם).

לז. וראה שם ברשב"א בשו"ת (סי' תתלא).

כו. תוספתא (פ"ג ה"ב), רי"ף (יד, א) ורמב"ם (פ"ד, י), וראה: רא"ש (פ"ג סי' ד), רבינו מנוח (שם), מ"מ (שם), טור וש"ע (תמב, א).

כז. ראה ראב"ד (בהשגה פ"ד, י"ב), מגיד משנה, לחם משנה ומגדל עוז (שם).

כח. וכ"כ הטור והשו"ע (תמב, ד). וראה מגיד משנה (שם) בשם הרבה גאונים, רבינו מנוח (שם) וביאור הגר"א (שם ד"ה דבר).

כט. בהשגות הראב"ד על הרמב"ם רמזו בלבד (פ"ד, י"ב). וכן כתב המ"מ (שם) בשם ויש מן האחרונים, והביאם הרמ"א (תמב, ד; תמו, ד), ומחלוקתם אם חוזר וניעור.

ל. פסחים (ל, א), וכן כתבו: רי"ף (ז, ב), רמב"ם (פ"א, ה), רמב"ן (מלחמות ז, ב ד"ה ועוד אמר רבא) וראב"ד (כתוב שם ה, א ד"ה ואין חילוף). ויש ראשונים הסוברים שחמץ אוסר בששים, וכן כתבו: השאלות (פרשת צו סי' פ), ר"ת (סה"י תשו' סח א, תוס' פסחים ל, א) ובעל המאור (ז, ב).

לא. הטור (תמו, א) כתב בשם הרי"ף והרא"ש שאסור גם בהנאה, וכן מהרמב"ם (פ"א, ה) משמע שאסור גם בהנאה, וכ"פ השו"ע (שם). בשם הראב"ד

9. קודם: ב תוך 10. כלומר: א ב ה חסר 11. אוסרין: ג ד אסורין 12. לאחר... באכילה: ב

ויש אומרים שבטל אפילו ברוב, מפני שהיתר בהיתר בטל אפילו חד בתרי. ויש אומרים שאינו בטל אלא חד¹³ בששים, אבל אם נפל אחר שש אסורו במשהו ואינו מתבטל. וכתב הר' דוד בר לוי ז"ל (מכתם ל, א ד"ה ושלם בימנו) אם נתערב חמץ בתבשיל ביום י"ד ממש שעות ומעלה, והוא בפחות מששים שאינו כדי ליתן טעם בתבשיל, מותר. ולא מבעיא שמותר ביום י"ד, אלא אפילו בליל הפסח או למחר נמי מותר. ולא אמרינן הרי עכשיו נכנס בזמנו שאוסר במשהו, דכיון דנתבטל לפני זמנו אינו חוזר וניעור עכ"ל. וכן נמי דעת הראב"ד¹⁴ והר"י מקורביל (סמ"ק סי' רכב עמ' רכו) והר"פ ז"ל (הגה שם, ב). ומזה הטעם התיירו בשר שנמלח קודם הפסח, כמו שנבאר בע"ה (סי' סט).

והרשב"א ז"ל כתב בתשובה¹⁵ (ה"א סי' שמו) שהשיב לרב יוסף משנטאש¹⁴ הדר בעכו, לפי דעת הגאונים ז"ל אפילו חמץ מועט שנתערב בתוך מרובה אפילו באלף קודם הפסח, אסור לאכלו בפסח. ורבינו האי גאון ז"ל אסר יין שנמצאו בו שני גרגרי חטה לשתותו, אף על פי שרבותינו הצרפתים מתירין, כך אנו עושין¹⁵ כדברי הגאונים ז"ל בבשר מליח ובגבינה שנתגבנה קודם הפסח שלא נעשה בכלים הראויים בפסח. עד כאן עיקר התשובה.

ובמקום אחר מצאתי תשובה¹⁶ שהשיב הוא ז"ל והר' אהרן הלוי ז"ל השיבו לחכם ר' יוסף¹⁶ הכהן לטורטושה, על מי שנתחלף לו כלי חרס¹⁷ בבית שאור ישן ולש בו קודם הפסח, והשיבו שניהם ז"ל מסתברא שהפת מותרת, ולא שנילושה קודם הפסח אלא אפילו נילוושה תוך הפסח, דכיון דבצונן הוא משתמש בו מותר. והביאו כמה ראיות על זה, ובסוף דבריהם אמרו אלמא צונן בצונן אינו בולע ואינו מפליט כלל, אם כן צונן של היתר בכלי אסור אחר שהודח הכלי, לא קליפה בעי ולא הדחה בעי, שהרי אין האיסור בעין שידבק מן האסור בצונן של היתר שמשתמש, ומה שנבלע בדפניו אינו נפלט על ידי צונן, שאיסור אינו פולט על ידי צונן. וממה שאמרו ז"ל בפרק כל שעה (פסחים ל, ב) חוץ מבית שאור שחמוצו קשה, הכי קאמר שאינו משתמש בו חמין ולא ללוש קאמר, אלא בשאר תשמישין של חמין שאז יפלוט מה שבלע, הא אם נשתמש בו מצה בצונן, מותר. ולא גרסינן התם משתמש בו במצה¹⁸ בצונן, אלא משתמש בו מצה¹⁹, וכדכתב הבעל המאור ז"ל (ט, א), וכן הגרסא הנכונה²⁰. ובסוף כל דבריהם כתבו,

לח. הביאו המכתם (שם), ורבנו הביא דבריו בתשובה להלן (סי' עז).

לס. בשו"ת הרשב"א (שם) חמש עשרה תשובות לרב ר' יוסף דשאנטיש הדר בעכו, אולם תשובה זו אינה נזכרת שם. ואולי כוונת רבנו לתשובה לעיל (שו"ת הרשב"א ח"א תפה), אע"פ שלא נזכר שם הרב יוסף מעכו.

מ. רבינו מזכיר תשובה זו להלן (סי' פא וצד).

מא. ראה בעניין לישת עיסה בבית שאור ישן, ובעניין הגירסה: רי"ף (ט, א), רא"ש (פ"ב סי' ט), מותר באכילה אחר הפסח 13. כלומר: א ב ה חסר 14. משנטאש: ג משנטאש 15. עושין: א ב ה עושין מעשה ג עושים 16. השיבו לחכם ר' יוסף: ב השיבוהו להר' יוסי 17. חרס: ב ה חרש חדש 18. במצ': א ב ה מצה 19. מצה: ב במצה

ושלומך יגדל כחפצך וחפץ נאמנים אהבתך, שלמה בר אברהם זלה"ה, אהרן הלוי בר יוסף²⁰ הלוי ז"ל:

מג) ואם שמו תבשיל רותח בקדרה שאינה בת יומא קודם שיש, מותר לאכלו בפסח, ואף על פי שאין שם ששים של היתר, לפי שכבר נתבטל, שטעם זה לפגם מאחר שאינה בת יומא, ושוב אינו חוזר וניעור²¹. וכן כתב²¹ רב יוסף²² אבן פלט ז"ל²³. ויש פוסקים²³ שאם בשלו בימי הפסח בקדרה שאינה בת יומא²⁴, שהתבשיל אסור, דלא מהני טעם לפגם אלא לאסורין שאוסרין בנותן טעם, אבל לאיסורין שאוסרין במשהו לא יועיל בהן נותן טעם לפגם, שכיון שהוא אוסר במשהו אוסר אפילו נותן טעם לפגם.

ועל נותן טעם לפגם כתב רבי²⁵ יהודה²⁶ דמותר אפילו בפסח²⁷, אך רב יוסף²⁶ המכונה דון בנדיט²⁸ אוסר²⁹. וכן נמי דעת הר' יצחק הזקן בעל התוספות³⁰ שאסור, וכן נמי

ד שער ד ד"ה עוד כתב קדירה, וראה בשנו"ס כאן הערה 6), רשב"א בשם רבותיו (שו"ת ח"א סי' תצט ובמיוחסות לרמב"ן סי' קנא), ריטב"א (ל, א ד"ה ולישהינהו, ע"ז סו, א ד"ה ואינה נאכלת), ר"ן (חי' ל, א ד"ה א"ר קדירות, ברי"ף ז, ב ד"ה אמר רב), מכתם (ל, א), מרדכי (סי' תקסז), או"ז (פסקי ע"ז פ"ה סי' רסב), מאירי (ל, א ד"ה ומאחר שפסקנו, ע"ז סו, א ד"ה וכן תדע), תור (תמוז, י) בשם רש"י, ר"ת, ר"י והרא"ש, ב"י (שם ד"ה ונותן טעם לפגם), שו"ע (שם), וראה בד"מ (שם ס"ק טו).

מז. המחלוקת הובאה בסמ"ק (סי' רכב עמ' רכט). רבינו יוסף המכונה דון בנדיט הוא רבינו יוסף ב"ר משה תלמיד הרשב"ם (ע"פ ספר אור חיים). ובדעת הרשב"ם ראה: ספר הישר (חי' סי' תשסח), או"ז (שם), מרדכי (שם), תמים דעים (סי' קמו) והראב"ה (ח"ב סי' תסד עמ' 86, וראה בהערה שם), שכתבו בשמו להתיר. והתור (תמוז, י) כתב בשמו שאסור, וע"ע, וראה ב"ח (תמוז ד"ה ונותן טעם לפגם).

מח. וכן כתבו לאסור: יראים (סי' נב בסופו), מרדכי (סי' תקסז) משמו, מכתם (ל, א) בשם דעת קצת חכמים, מאירי (ע"ז סו, א ד"ה וכן תדע) בשם גדולי המפרשים, תור (תמוז, י) בשם הרשב"ם ור"א ממיין (היראים) ורמ"א (ד"מ תמוז ס"ק טו, הגה שם י). וראה להלן עוד ראשונים שפסקו כדעה זו.

מט. כ"כ בשמו הרשב"א (שו"ת ח"א סי' תצט,

מהר"ם חלאווה (ל, ב ד"ה אמר רבא וד"ה חוץ מבית שאור), חידושי רבינו דוד (ל, ב ד"ה כל כלים), מאירי (ל, ב ד"ה כל כלים), ריטב"א (ל, ב ד"ה אמר רבא), ר"ן (חי' ל, ב ד"ה כל כלים, ברי"ף שם ד"ה כל הכלים וד"ה אבל הרב אלפסי), רמב"ם (פ"ה, כא), תור (תנא, כב), ב"י (שם ד"ה כל כלים), ב"ח (שם) ושו"ע (שם).

מב. ראה: סמ"ק (סי' רכב), רמ"א (תמוז, ב), ב"ח (שם ד"ה מיהו קשה דאין לאסור) וביה"ל (שם ד"ה נמי שרי וד"ה ונתבטל בששים).

מג. בן דורו של הראב"ד בעל האשכול (וראה שם הגדולים בדבריו על הראב"ד השני).

מד. כן כתבו טעם זה: יראים (סו"ס נב), הגה"מ (פ"א אות ו) בשמו, תוס' (ע"ז סו, א ד"ה מכלל) בשם יש שהיו מפרשים, רא"ש (ע"ז פ"ה סי' ו) בשם יש אוטרים ור"ן (חי' ל, א ד"ה א"ר קדירות, ברי"ף ז, ב ד"ה אמר רב). וראה להלן בס"י זה עוד ראשונים שפסקו כשיטה זו.

מה. הדברים הובאו בסמ"ק (סי' רכב עמ' רכט), וראה או"ז (פסקי ע"ז פרק ה סי' רסב) בשם רבינו יהודה בר יצחק, מרדכי (פסחים סי' תקסז), הגה"מ (פ"א אות ו). וראה להלן הערה ח.

מו. וכן כתבו שנותן טעם לפגם מותר בפסח: תוס' (ע"ז סו, א ד"ה מכלל), רבינו מנוח (פ"א, ה בסופה), ראב"ה (ח"ב סי' תסד עמ' 87 בשם ריב"א וראה סי' תיח), רא"ש (ע"ז פ"ה סי' ו), רא"ה (בדק הבית בית

20. יוסף: ב יוסי **21**. וכן כתב: ב וכן נמי פסק **22**. יוסף: ב יוסי **23**. פוסקים: ב פוסקין אומ'

פסק הרשב"א ז"ל בתשובת שאלה (סי' תצט ובמיוחד סי' קנא). והר"ם נ"ע מורה לאחרים שמוותר, אך לעצמו אוסר. והרמב"ן²⁷ ורוב המחברים ז"ל פסקו דנותן טעם לפגם מותר בדיעבד, אפילו באיסורי משהו, והמחמיר תבא עליו ברכה:

(מד) נכרי²⁸ שהלוה את ישראל על חמצו ואמר לו אם לא פרעתיך מכאן ועד יום פלוני קנה החמץ, והיה אותו היום שקבע לו קודם הפסח, לאחר הפסח מותר, לפי שמשעהגיע היום²⁹ ולא פדאו נמצא שהחלט לעכו"ם³⁰, והרי הוא שלו. אבל אם לא היה הזמן שקבע לו קודם הפסח, נמצא שלא החלט לעכו"ם³¹ קודם הפסח, ואסור, כדין חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח³².

וכן אם לא אמר לו קנה מעכשיו, לפי שלא היה רק אסמכתא בעלמא דלא קניא, וכן דעת הרמב"ם ז"ל (פ"ה, ה).

והראב"ד ז"ל (בהשגות שם) כתב³³ שאם לא אמר לו מעכשיו, אף על פי שלא היה הזמן שקבע לו עד אחר הפסח, אינו עובר, ואם היה הזמן קודם הפסח, אפילו לא אמר לו מעכשיו, אינו עובר, שאין דין אסמכתא לגוי³².

וישראל שהלוה את הנכרי³³ על חמצו³⁴ והרהינו אצלו, פירש הבעל³⁴ הערוך³⁵ הרהינו, שאמר לו הילך זה החמץ בידך למשכון, והביא לביתו, וכן נמי פירש"י ז"ל (לא, א ד"ה כשהרהינו אצלו). ויש מפרשים משכנו לו לצמיתות, וכן נראה דעת הרמב"ם ז"ל.

ולא מיבעיא אם אמר קנה מעכשיו עד יום פלוני, והגיע זמן קודם הפסח דודאי אסור, שהרי נחלט ביד ישראל, אבל אם לא היה הזמן עד לאחר הפסח כיון דהרהינו אצלו הגוי³⁵ הרי הוא ברשותו בתוך הפסח, שהרי אם נגנב או נאבד חייב לשלם, כדין מלוה על המשכון שהוא שומר שכר ואחריותה עליה וכדידיה דמי³⁶.

ויש אומרים שאין לנו לקנס³⁶ כל כך לאוסרו אחר שאינו שלו, שהרי חמץ דגוי³⁷ הוא, אבל עבר על לא יראה ולא ימצא, וכן כתב הבעל השלמה ז"ל:

במיוחד סי' קנא, משמרת הבית בית ד שער ד"ה אמר הכותב טועה, וראה בטור (שם) ובב"ח (שם ד"ה ומה שכתב כי ר"ת ור"י).
ג. המהר"ם מרוטנבורג, הובאו דבריו בתשב"ץ קטן (סי' צד), בהגה"מ (פ"א אות ו) ובטור (שם).
גא. ע"פ המשנה והגמ' (ל, ב- לא, ב).
גב. לגבי מחלוקת הרמב"ם והראב"ד ראה: רא"ש (פ"ב סי' י), מהר"ם חלאווה (ל, ב ד"ה עכו"ם שהלווה), ר"ן (ברי"ף ט, א ד"ה מתניתין), חידושי רבינו דוד (לא, ב ד"ה ועל זה הביאו ראייה), ריטב"א (ל, ב ד"ה מתני' נכרי), מ"מ (שם), רבינו מנוח (שם), טור (תמא, א), ב"י (שם ד"ה נכרי) ושו"ע (שם).
גג. משנה (ל, ב).
גד. ערך הרהו, וז"ל הערוך שלפנינו: "פי' הניחו ברשות גוי, משכון בלשון ישמעאל רהו".
גה. וכ"כ רבנו לעיל סי' לב.
גו. דבריו הובאו במכתם (ל, ב ד"ה וישראל שהלווה).
ובענין ישראל שהלווה את הגוי ראה: רא"ש (פ"ב

24. יומא: א ב ג ה יומה 25. רבי: ג ב רבינו הרב 26. יוסף: ב יוסי 27. והרמב"ן: ב והרמב"ן והרא"ה 28. נכרי: ד עכו"ם 29. היו: ב ה הזמן 30. לנכרי: ד לעכו"ם 31. לנכרי: ד לעכו"ם 32. לגוי: ד לעכו"ם 33. הנוכרי: ה לנוכרי ד העכו"ם 34. הבעל: ב הרב בעל

(מה) וביאר^ט עוד (ו, א) גוי הנכנס לחצירו של ישראל ובציקו בידו אין זקוק לבער. פירוש^י, לא הזיקו להוציא הגוי מן הבית, כדאמרינן שלך אי אתה רואה וכו'. הפקידו אצלו חייב לבער, ואפילו לא קבל עליו אחריות, אלא שאמר לו הא ביתא קמך, והניחו באחת מזויות הבית. והיכא דיחד לו בית אף על גב דקבל עליו³⁸ אחריות אין זקוק לבער^ט, משום דכתיב (שמות יב, יט) לא ימצא בבתיכם, מי שמצוי בידך, יצא זה שאין מצוי בידך, שאף³⁹ על פי שהוא בבתיכם אין זקוק לבער כיון שאין מצוי⁴⁰, הכי מסיק בגמרא והכי הלכתא, אף על פי שלא הביאה הרי"ף^פ עכ"ל הבעל ההשלמה. ובתשובה כתב שאפילו רוצה הגוי לקנות חמץ ולאכלו בביתו של ישראל, מותר. ואפילו על שולחן אחד קרוב הדבר להתיר זה מצה וזה חמץ, דומיא דשני אכסנאין. ויש אומרים אפילו ליכא הפסק בנתיים, דאי איכא הפסק בנתיים לכולי עלמא מותר⁴² עכ"ל: (מו) כתב הרמב"ם³⁸ (פ"ד, ו) ז"ל ישראל וגוי שהיו באין בספינה, והיה חמץ ביד ישראל והגיע שעה חמישית⁴¹, הרי זה מוכרו לגוי, או נותנו לו במתנה, וחוזר ולוקחו ממנו אחר הפסק, ובלבד שיתנו לו במתנה גמורה.

ואומר³⁸ הוא ישראל לגוי⁴² עד שאתה לוקח במנה בוא וקח במאתים⁴², עד שאתה לוקח מגוי בוא וקח מישראל, שמא אצטרך ואקח מידך⁴³ אחר הפסק⁴⁴. אבל לא

ס"י) טוש"ע (תמא, ב) וב"י (שם ד"ה וישראל).
 נז. בעל ההשלמה (פסחים ו, א).
 נח. ראה רש"י ד"ה אין זקוק.
 נט. רש"י (ד"ה הפקידו אצלו וד"ה יחד לו) חלוק על בעל ההשלמה בשני דברים. רש"י סובר שהפקידו אצלו חייב לבער דווקא כאשר קיבל עליו אחריות, ויחד לו בית פירושו שלא קיבל עליו אחריות, וההשלמה סובר שכאשר הפקידו אצלו בכל אופן צריך לבער, ויחד לו בית פירושו אפי' קיבל אחריות. ובשיטת רש"י ראה רמב"ן (פסחים פ"א ד"ה הא דתניא יחד לו בית), חידושי רבינו דוד (ו, א ד"ה יחד לו בית), ר"ן (חי' ו, א ד"ה יחד לו בית, ברי"ף ב, ב ד"ה גרסי' בגמ' ת"ר) ומהר"ם חלאווה (ו, א ד"ה הפקידו אצלו). וכרש"י כתבו: הלכות גדולות (הל' חמץ עמ' 275 הוצאת מוקיצי נרדמים) ושאלתות (צו סי' עח), הביאו דבריהם: רמב"ן (שם ד"ה וראיתי לבעל ההלכות), רבינו דוד (שם) ומהר"ם חלאווה (שם).

וכבעל ההשלמה פירשו: ר"ת (תוס' ו, א ד"ה יחד לו), רא"ש בשם ר"ת והראב"ד (פ"א סי' ו), ר"ן (שם) בשם ר"ת, מכתם (ו, א ד"ה חמץ) בשם ההשלמה, רבינו דוד (שם) בשם ר"ת ור' אברהם אב"ד, מהר"ם חלאווה (שם) בשם ר"ת, רמב"ן (שם) בשם ר"ת והראב"ד. וראה טור (תמ, ג) וב"י (תמ ד"ה הלכך גוי שנכנס).
 ס. בדעת הרי"ף ראה: רמב"ן (פסחים פ"א ד"ה וראיתי לבעל ההלכות), מהר"ם חלאווה (שם), חידושי רבינו דוד (שם), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' קעז) הביאו הב"י (תמ ד"ה הלכך גוי שנכנס).
 סא. הביא את דברי רבינו הב"י (תמ, ג ד"ה וביחד לו מקום), ובשם הרשב"א בתשובה (ח"א סי' קעז) כתב לאסור אפי' בהפסק מפה, וכך הכריע להלכה בשו"ע (שם), וראה במשנ"ב (שם ס"ק יח).
 סב. מקורו התוספתא (פ"ב הי"ב).
 סג. רמב"ם (פ"ד, ז) ע"פ התוספתא (שם הי"ג).
 טד. ברמב"ם לפנינו 'ממך', וראה שנו"ס.

35. אצלו הגוי: ב הגוי אצלו ד אצלו העכו"ם 36. לקנס: ב ג ה לקנסו 37. דגוי: ד דעכו"ם וכן להלן בכה"י גוי ובדפ"ד עכו"ם 38. עליו: א ב ה עליה 39. שאף: א ב ה וקמ"ל שאף 40. מצוי: א ב ה מצוי בידך 41. חמישית: ה חמישית ביום י"ד 42. עד שאתה... במאתים: ג ד חסר 43. מידך: ד מידם 44. הפסק: ב הפסק וכן נמי כתו' בתוספתא דפסחים

ימכור ולא יתן לו על תנאי, ואם עשה כן הרי זה עובר על לא יראה ולא ימצא^{סב}:
(מו) כתב הר"ש ז"ל^{סב} אשה שלותה ככר מחברתה קודם הפסח, צריכה לפורעה אחר הפסח^{סב}, ואין אסורה משום חמץ שעבר עליו הפסח, הואיל ולא היה^{סב} בעין בשעת ביעור. ויש בה משום גזל ומשום (תהלים לו, כא) לזה רשע ולא ישלם, שהרי שנינו (ע"ז סב, ב) דבי ר' ינאי יזפי פירי מעניים בשביעית קודם זמן הביעור ופרעי להו בשמינית, ואמר להו ר' יוחנן יאות עבדין:

(מח) כתב הרמב"ם^{סב} ז"ל (פ"ד, י"א) בגדים שכבסו אותן בחלב חטה, וכן ניירות שדבקו אותן בחמץ, וכן כל כיוצא בזה, מותר לקיימן בפסח ואין בהן משום בל יראה ובל ימצא, שאין צורת החמץ ניכרת בהן:

(מט) מלוגמא שנסרחה פירש הראב"ד ז"ל הוא קמח הנילוש במים שנותנין על גבי כאב, ואינו נסרח אלא לאחר זמן מחמימות הבשר, אין חייב לבער. והוא שנסרחה קודם זמן הביעור. וכן פת שעטיפשה שנפסלה מלאכול לכלב, אין חייב לבער^{סב}.⁴⁶ לא ילעוס אדם חטים ויתנם על המכה מפני שמחמיצות^{סב}. כתב הרמב"ם ז"ל בהלכות יסודי התורה פ"ה (הל' ח) דמותר לעשות רטייה או מלוגמא מחמץ בפסח, דכיון שיש לו מכה, שלא כדרך הנאתו הוא, ומותר אע"ג דליכא סכנה ע"כ. ואית דאמרי^{סב} דלא התיר הרמב"ם ז"ל אלא בחמץ דנכרי. והרשב"א ז"ל ביאר עוד בתשובה^{סב} דחמץ של נכרי הוא שעשה מחמצו והשאיילה לישראל או הניחה על מכתו, ואין אחריות על ישראל מותר, שלא כדרך הנאתו הוא, ואם אין מלוגמא לגוי, מקנה ישראל קמח לגוי הקנאה גמורה, וחזור הגוי ועושה מלוגמא, ונותנה על גבי מכתו של ישראל, ומותר. עכ"ל. והביא הרבה ראיות לדבריו⁴⁶:

סח. כיון שהוא בתנאי הרי זה פקדון ביד הגוי ועובר עליו בב"י וב"י, אע"פ שלבסוף התקיים התנאי, עי' שו"ת רדב"ז (ח"ה סי' מג, [אלף תטז]).
 סו. ספרי דבי רש"י: תשובות רש"י (סי' קח), סדור רש"י (סי' שסז), אורה (ח"ב סי' ל), פרדס (סי' קמ), מחזור ויטרי (הל' פסח סי' יז), איסור והיתר (סי' טז), וכן כתבו בשמו: שבה"ל (סי' רטז), מנהיג (הל' פסח סי' כד), כל בו (סי' מח ז ע"ב), רוקח (סי' רעא), תניא רבתי (סו"ס מה) וטור (תג, א). וראה הגה"מ (פ"א אות ג).
 סז. אע"פ שהם כחליפי חמץ, כיון שאינם בעין בשעת ביעור חמץ.
 סח. ראה השגת הראב"ד (שם), מגיד משנה (שם),

טור וש"ע (תמב, ג).
 טט. רי"ף (יד, א), רי"אג (ח"ב עמ' פו), רא"ש (פ"ג סי' ד), מאירי (מה, ב) ע"פ תוספתא (פ"ג ה"ב) וירושלמי. ועי' השגת הראב"ד (פ"ד, י"א), וראה: מגיד משנה (שם), רבנו מנוח (שם), טור (תמב, ב), ב"י (שם ד"ה עריבת העבדין), ב"ח (שם ד"ה הקילור) (וראה דברי הראב"ד שהביא רבינו לעיל סי' מא).
 ע. משנה פסחים (לט, ב), רמב"ם (פ"ה, י"ט), טור וש"ע (תסו, א).
 עא. דברי רבנו מכת"י הובאו בשמו ע"י הכס"מ (הל' יסודי התורה פ"ה, ח) ועי' מג"א (תסו, ב) ופר"ח (תסו).
 עב. לא מצויה בידינו.

45. הואיל ולא ה' ב הואיל ואינה 46. לא ילעוס אדם... הרבה ראיות לדבריו: א ג ד ה חסר

(ג) (מה, א) בצק שבסדקי עריבה אם יש כזית במקום אחד, והוא⁴⁷ במקום העשוי לחזק, דהיינו בשוליה חייב לבער.⁴⁸ ואם אין כזית במקום אחד, והוא במקום שאין עשוי לחזק, דהיינו בדפניה חייב לבער^{48ב}.

(שם, ב) היו שני חצאי זתים במקום העשוי לחזק⁴⁷ בשני מקומות, וחוט של בצק ביניהם, רואין כל שאילו ינטל החוט נוטלין עמו חייב לבער⁴⁹. כמה דברים אמורים בעריבה, אבל בבית כל⁵⁰ שאם ינטל אין נוטלין עמו, חייב לבער, לפי שפעמים מקבץ אותן⁵¹. והר"פ ז"ל (תוס' ר"פ מה, ב ד"ה ומכל מקום), כתב בשם רבינו יחיאל מפרי"ש⁵² דאיכא חילוק בין כלי לבית, כדאמרינן בירושלמי (פסחים פ"ג ה"ב) הסל מצרף ולא הבית מצרף, ולכך איכא חששא אשפתא דאגנא בפחות מכזית, כיון שאינו עשוי לחזק לפי שהכלי מצרף⁵¹, ולכך אף על גב דליכא כזית במקום אחד, כיון דאיכא כזית בין הכל חייב⁵², לפי שהכלי הוא מצרף כאלו היה כל הכזית במקום אחד, וחייב לבער. ולכך אותן עריבות שלשין בהן חמץ כל השנה, אין לסמוך על שרוחצין אותן בחמין ומנקרין אותן מן החמץ, כי אי אפשר לנקר⁵³ כל כך שלא ישאר בהן חמץ כדי לצרף להיות חמץ בכזית בין הכל, והכלי מצרף כדפרישית. אבל צריך ליתנן לגוי במתנה עד לאחר הפסח או לטוחן בטיט עכ"ל. הלכך ראוי להזהיר⁵⁴ הנשים למרק העריבות, ולשטף⁵⁵ אותן יפה יפה, ואף על פי שאין משתמשין בהן במצה. ואותן שמניחות אותן מפני הטורח, ומפקידות⁵⁶ בבית הגוי, איסורא עבדין, דבכל מקום שהן של ישראל הן⁵⁷ ואף על גב דביטול⁵⁷ ליה, דהא לית ליה למסמך אביטול בחמץ מזומן⁵⁸:

עג. נראה שרבו פוסק כאיכא דמתני לפי הסברו של אב"י (שם, ב), וראה רש"י (מה, ב ד"ה אלא הא), ר"ח (שם), טור (תמב, ז) וב"י (שם ד"ה בצק). הרי"ף (יג, ב) והרמב"ם (פ"ב, ט"ו) לא הביאו את תירוצו של אב"י, וכך פסק השו"ע (תמב, ז). ור"י (תוס' מה, א ד"ה כאן) באר באופן אחר, וראה את סיכום השיטות בסוגיה בבאור הגר"א (שם ד"ה או לסתום). וראה בטור בשם הרא"ש (שם) ובב"י (שם), שישאל קדושים מחמירם בזה. עד. מגיד משנה (פ"ב, ט"ו ד"ה היו שני) ומשנ"ב (תמב ס"ק לה). עה. רמב"ם (פ"ב, ט"ו), טור ושו"ע (תמב, ח). עו. רמב"ם (שם, ט"ז), טור ושו"ע (שם).

עז. ראה בהגהתו על הסמ"ק (סי' צח הערה כב), וכן כתבו בשם רבי יחיאל הגה"מ (פ"ב אות ר) וטור (תמב, יא). וכן כתבו: רבנו ירוחם (נתיב ה ח"ה), מרדכי (סי' תקצו) וב"י (שם ד"ה אבל אם). הד"מ (שם ס"ק ט) כתב שהמנהג להחמיר כרבי יחיאל, וכך פסק השו"ע (תמב, יא). וע"ע בהגהת הגר"א (שם סע' ז ד"ה או לסתום). עח. ראה שנו"ס, וכוונתו שצריך לשטוף את העריבות. עט. ראה: שו"ע (תמה, ג), משנ"ב (שם ס"ק יח) ושע"ת (שם ד"ה ואם מצאו). וכל זה לגירסה 'מפקידות', אך לפי הגירסה 'מפקידות' הדברים פשוטים, ונראה שהוא הנוסח היותר מדויק, וכן תיקנו. פ. ראה דברי רבינו לעיל סי' לו, שאין ביטול מועיל בחמץ ידוע.

47. והוא: ב ה אפי' 48. ואם אין כזית... חייב לבער: ב חסר 49. חייב לבער: ב חייב לבער ואם לאו אינו חייב לבער 50. כל: ב אע"פ 51. מצרף: ב הוא מצרף 52. חייב: ב חייב לבער 53. לנקר: א לנקר אותם 54. להזהיר: ג ד להזכיר 55. למרק העריבות ולשטף: א למלק העריבות ולשטף ב למרק ולשטף העריבות ד העריבות ולשטף ה למרק העריבות ולשתף 56. ומפקידות: א ג ד

(נא) והבצק אשר בשולי החבית, כתב הר"י מקורביל ז"ל⁵⁸ (סמ"ק סי' רכב עמ' רכט) אם⁵⁸ נתנה שלשים יום לפני הפסח, מותר היין לשתות⁵⁹ בפסח, לפי שכבר נתייבש הבצק קודם הפסח, אבל תוך ל' יום יש לחוש. והר"פ ז"ל כתב⁶⁰ שאסור לשתות יין אם לא נתן הבצק קודם הפסח שני חדשים:

(נב) כתב רבינו הא"י גאון ז"ל⁶¹ וחיטי כד קלינון על טפקא, ושדינון בגו חביתא דחמרא לתקוני להווא חמרא, חזקה דלא מחמיצין, והאי דשדינון ביה שרי, דמאי⁶⁰ חששא איכא, אישתייר מניה⁶¹ דלא איקלי שפיר⁶⁰, חששא רחיקא היא, דאם כן חיישינן מנהמא דלמא אשתייר מניה דלא אפי שפיר⁶². ודוקא דהאי חמרא אית ביה מיא, אבל אי לית ביה מיא, הא קיימא לן דמי פירות אין מחמיצין⁶³:

(נג) עוד כתב⁶² האי מאן דאית ליה חביתא דמשחא, ונפל ביה כשיעור ביצה דנהמא פחות או יתר⁶², ההיא משחא בפסחא אסור, לבתר פסחא שרי, והלכתא כרב דאמר חמץ בזמנו⁶⁴ וכו' ע"כ:

(נד) ירושלמי (פ"ב ה"ז) ר' שמואל בר' יצחק הוה ליה יין קוסס⁶², יהב בגווה שערי בדיל⁶³ דיחמע⁶³, שאל לר' אמי, אמר ליה צריך אתה לבער. פירוש, על ידי מים היה⁶⁴:

(נה) צ"אין אסור משום חמץ אלא חמשת מיני דגן, והם שני מיני חטה⁶⁵, ואלו הן החטה והכוסמת, ושלושה מיני שעורה, ואלו הן השעורה ושבולת שועל ושיפון. אבל שאר

פא. הובאו דבריו בב"י (תמו, ה"ד כתב המרדכי), וכן כתב רבי שמואל מפלייש (או"ז הל' פסחים סי' רנו נח ע"ב), וכן הכריע הט"ז (תמו ס"ק יב).
 פב. ישנו נוסח בסמ"ק בסוגריים הכותב חודשיים, ואולי נכנס מר"פ בעל ההגהות על הסמ"ק. וכן כתבו סמ"ג (ל"ת עח), מרדכי (סי' תקנה), תרוה"ד (ח"א סי' קיז), ב"י (שם) ורמ"א (שם), וכן מכריעים החק יעקב (שם ס"ק לו) והמג"א (שם ס"ק ל).
 פג. שו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' רצב), רי"צ"ג (ח"ב עמ' פג).
 פד. ראה הערת יצחק ירנן על דברי הרי"צ"ג (שם הערה קיג), טור, ב"י ושו"ע (תסג, ג).
 פה. בעניין מי פירות ראה דברי רבינו להלן סי' נו, וראה בהערת יצחק ירנן (שם עמ' פד הערה קכ).
 פו. שו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' רצב), שערי שמחה לרי"צ"ג (הל' פסחים עמ' פג).
 פז. נראה שמדובר שהוציאה משם קודם הפסח,

אבל מחשש חוזר וניעור אסור בפסח, ומותר לאוכלו אחר הפסח.
 פח. פסחים (כט, ב).
 פט. שערי בדיל: בירושלמי לפנינו: שערין בדין. וראה בשנו"ס.
 צ. פרשני הירושלמי (קרבן העדה, פני משה) פירשו שסייע ליין להחמיץ ע"י הכנסת שעורים, וכיון שהשעורים החמיצו ונתנו טעם חמץ ביין הקוסס, היו צריכים לבער.
 צא. התוס' (מנחות נג, ב ד"ה אין מחמיצין) והרא"ש (פסחים פ"ב ס' יג) פירשו שמדובר כאן בלא מים, ומכאן הוכיחו שמי פירות מחמיצים אף בלא מים. ועי' טור (סי' תסב) במחלוקת הראשונים במי פירות.
 צב. ע"פ פסחים (לה, א) וחלה (פ"א מ"ב), ולשון רבנו קרובה ללשון הרמב"ם (פ"ה, א) בשניונים קלים.
 צג. החלוקה בין מיני חיטה למיני שעורה כתובה בפה"מ לרמב"ם (כלאים פ"א מ"א) ועניינה לגבי כלאי

ומפקירות ר' ביאורים להלן 57. דביטל: א ב דבטיל ג דבטיל ה דנטיל 58. אם: א כי אם 59. היין לשתות: ה לשתות את היין 60. חששא איכא... איקלי שפיר: ג ד חסר 61. מניה: ב מנייהו מאי 62. קוסס: ה תוסס 63. בדיל: ב בדין

מינין כגון אורז ודוחן ופולין ועדשים ושאר⁶⁴ מיני קטניות, אפילו לשן ברותחין וכסן בבגדים עד שנתפח הבצק⁶⁵ שהחמיין⁶⁶ מותרין באכילה, שאין באין לידי חימוץ אלא לידי סרחון. פירש רש"י ז"ל (לה, א ד"ה אורז ודוחן) אין נעשין⁶⁷ חמץ, ואם⁶⁸ מחמיצין אותן מסריחין.

ולפיכך נהגו לאכול תבשיל של אורז⁶⁹, שהוא ארוז⁷⁰ בלעז בפסח⁷¹. ואלו שנהרין ממנו מטעם שיש בו גרעיני חטה מעורבין שלא יכירו⁷². והר' שמואל בר⁷³ מרדכי⁷⁴ ז"ל כתב ונהגו הקדמונים שלא לאכול תבשיל של מיני קטנית לעולם⁷⁵. וכן נמי כתב הר"פ ז"ל⁷⁶ (הגה סמ"ק סי' רכב) מימי רבותי הקדמונים נהגו איסור בכל מיני קטנית⁷⁷ ולא מחמת חימוץ, דלא טעו בדבר שהתינוקות יודעים, דאמרינן בפסחים בהדיא דאינן באין לידי חימוץ אלא חמשת המינים בלבד, אלא נראה לי לקיים המנהג דלא מחמת חימוץ הוא אלא מטעם גזירה הוא, דכיון דקטנית מעשה קדירה היא⁷⁸ וכן נמי דגן בדייסא, אי שרית קטנית אתי לאחלופי בדגן, דאידי ואידי מעשה קדרה היא⁷⁹, וגם מידי דמדגן הוא, כדאיתא פרק השוכר דקרי לקטנית מעשה דמדגן. וגם יש מקומות שרגילים לעשות מהן⁸⁰ פת כמו מחמשת המינין, ולכך אתי לאחלופי. ומנהג גמור הוא ליהדר מכל קטניות⁸¹ הנקראים ליגום⁸², כגון אורז ודוחן ופולין ועדשים ודומיהם וגם חרדל, וכלן אסור מטעם זה, משום דהוי דבר דמדגן. ואף על גב דבגמרא⁸³ שרי אפילו אורז, היינו⁸⁴ דווקא בימיהם, שהיו כלם בני תורה ובקיאין בהלכות איסור והיתר, אבל עכשיו שאין אנו בני תורה גזרו דילמא אתי לאחלופי, וכן עמא דבר עכ"ל:

(נו) כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ה, ב) חמשת מיני דגן שאמרנו⁸⁵ אם לשן במי פירות בלתי

זרעים, אבל לגבי חיוב חלה וחיוב חמץ בפסח חייבים אפילו קמח חטים ושעורים מעורב, עי' ר"ש (כלאים פ"א מ"א).

צד. עד שנתפח הבצק שהחמיין: ברמב"ם הגירסה: כמו בצק שהחמיין.

צה. נעשין: ברש"י לפנינו 'עושין'.

צו. כן כתבו שנהגו לאכול קטניות: רא"ש (פ"ב סי' יב), ריטב"א (לה, א ד"ה הני אין), מרדכי (סי' תקפח), רבינו מנוח (פ"ה, ב), מאירי (לה, א ד"ה מאחר שביארנו), טור (תנג, א) וב"י (שם ד"ה ויש אוסרין).

צז. ככל בו ברכות סי' כד נאמר שזה השם בלשון ערבי. גם במהר"ם חלאווה פסחים (לה, א ד"ה הני אין) הביא שהאורז הוא ארוז.

צח. כן כתבו לאסור משום חשש עירבוב: ריטב"א (שם). מכתם (לה, א ד"ה הני אין), שלטי גיבורים (ברי"ף י, א אות א), טור (שם) בשם ויש אוסרין וב"י (שם ד"ה ובהגהות מימוניות).

צט. וכן כתבו מרדכי בשם הסמ"ק (פסחים סי' תקפח) וב"י (שם ד"ה ובהגהות מימוניות) בשם הסמ"ק. א. הוזכרו בסימן הקודם.

64. ושאר: ה שהן 65. הבצק: ב ג בבצק ה הבצק בבצק 66. ואם: ה שאם ב ואין 67. בפסח: ב בליל הפסח 68. בר: ג ה בר' 69. מרדכי: ה מאיר 70. לעולם: ב בפסח 71. ז"ל: א ז"ל ב ז"ל וז"ל 72. קטנית: ב קטנית בפסח 73. וכן נמי דגן... קדרה היא: ג ד חסר 74. מקומות... מהן: ב שעושין מהם 75. קטניות: א ב ה מיני קטניות 76. ליגום: ב ליגום בפסח ה ליגום 77. דבגמרא: ב ה דתלמודא א דהתלמודא ג דבתלמודא 78. היינו: א ב ג ה דשמא היינו

מים כלל, אינן באין לידי חמוץ, אלא אפילו הניחן כל היום עד שנתפח הבצק אין חייבין עליו כרת², שאין מי פירות מחמיצין אלא מסריחין.

והר"ש ז"ל כתב (רש"י לו, א ד"ה אין לשין) נהי דאין חייבין על חמוצה כרת, מכל מקום, אסור באכילה, דנהי דחמוץ גמור לא הוי נוקשה¹ בעיניה הוי. פירוש, חמוץ רע. בעיניה, פירוש ואיתיה בעיניה. והוא בלאו מריבויה דכל מחמצת. ונקרא חמוץ רע מפני שאינו ראוי לאכילה, משום דהחמוץ קצת ולא גמר, הילכך ראוי לאפותן בזריזות כדי שלא יבואו לידי נוקשה בעיניה. ונראה מדעת זה שצריך להזהר מאד כשלישין בפסח בשמן ודבש ושאר משקין, אפילו בלא מים, שאין ראוי להקל להשהותן בעיסה, כדי שלא יבא לידי חמוץ ונוקשא בעיניה ע"כ³.

ואם נתערב בהן מים כל שהוא, הרי אלו מחמיצין⁴. ומי פירות הן יין² ודבש ורמונים ותפוחים, וכיוצא בהן משאר פירות¹. תוספ"י רוצה לומר להכי קרי דבש מי פירות¹ מפני שהוא מפרחי העשבים, וכן נמי חלב, מפני שהוא מהעשבים³ שאוכלין הבהמות² ע"כ³:

ז. פתיחת הקיצור אינה ברורה. לא מצאנו לשון כוז בתוספתא או בתוספות, ונראה שצריך לפרשה: תוספתא. לשון דומה מצאנו בשו"ת יבין ובעז (ח"ב סי' כב) לנכד הרשב"ץ ז"ל: "ולמד הרב (=הרמב"ם) ז"ל שהדבש וחלב הם מי פירות מהירושלמי שאמר: להכי קרי דבש מי פרות מפני שהוא מפרחי העשבים שכן נמי חלב מפני שהוא מהעשבים שאוכלים הבהמות". והוא ציין את המקור לכך בירושלמי. בירושלמי שלפנינו לא מצאנו זאת. ועי' רדב"ז (הל' מע"ש ורבעי פ"ז ה"ה) ומאירי (פסחים לט, ב ד"ה לא ילעום).

ח. רמב"ם (פ"ה, ב), הגה"מ (שם אות ב), פירוש רבי שמואל מפלייש (באו"ז פסחים סי' רנו נט ע"ד), מרדכי (סי' תקצא), סמ"ג (לאוין עט לא ע"א) הביאו הד"מ (תסב ס"ק ב), וכך משמע מהטור הב"י והשו"ע (תסב, ז).

ט. ראה רמב"ם (שם), ב"י (תסב ד"ה ומצאתי כתוב בכל בו) והוא בדברי רבינו להלן (סי' נט), וראה טור (תסו, ה), רמ"א (ד"מ תסב ס"ק ב והגה תסו, ה).

י. עוד בעניין מוצה עשירה ראה להלן בדברי רבינו סי' נט.

ב. אין חייבין עליו כרת: ברמב"ם מה' פרנקל: הרי זה מותר באכילה, וראה בשינוי הנוסחאות שם שיש ב' גירסאות ברמב"ם, וראה בכל בו (סי' מח ז ע"ד) שהביא את שתי הגירסאות. ונראה שרבינו מביא כאן את הגירסה האחרונה אותה תיקן הרמב"ם.

ג. ר' שנו"ס. נראה שגירסת כ"י ג היא הנכונה וזה הבטוי המובא גם בראשונים אחרים באותו ענין ד. שלוש דעות יש בנושא עיסה שלשה במי פירות. רש"י (שם) סובר שמי פירות גם בלי מים מחמיצים, אולם אין זה חמוץ גמור אלא נוקשה. הרי"ף (י, א) סובר שמי פירות אינם מחמיצים כלל, ואפילו בתערובת של מי פירות ומים. ור"ת (בתוס' לה, ב ד"ה ומי ובמנחות נג, ב ד"ה אין מחמיצין) סובר שמי פירות לבדם אינם מחמיצים, אך בתערובת של מי פירות ומים ממהרים להחמיץ. וראה טור וב"י (תסב, א). וראה עוד בדברי רבינו סי' נט.

ה. דעת ר"ת (שם), וראה מחלוקת בה"ג (הל' פסח כט ע"ב) וריצ"ג (שערי שמחה הל' פסח עמ' צג) הובאה בטור (תסב, ב) ובב"י (שם ד"ה ומה שכתב אם לש).

ו. רמב"ם (פ"ה, ב), טור ושו"ע (תסב, ד).

1. נוקשה: א נוקשה ב ד ה נוקשא וכן להלן בס' זה ר' ביאורים 2. יין: ב ה יין ושמן 3. וכן נמי... מהעשבים: ב חסר

(נז) ויש נשמרין שלא לאכול דבש דבורים בפסח אם לא יראו רדייתו מן הכוורת לפי שפעמים מערבין בו חמץ^א.

ובתשובת שאלה מצאתי^ב דאחזוקי איסורא לא מחזקין דאם כן כל שאר ימות השנה היכי אכלינן ניהוש דלמא מערבין בה בשר אסור שהרי יש מקומות שעושין כן.^ג וכת' אדוננו מורנו הר' שם טוב פלכו ז"ל^ד ועכשו נהגו להקל בשמן ודבש ויין מבושל ונהגו איסור בגפנה ודג ובשר ויפה כווננו לפי שבכל דבר לח מעורב יפה ומתבטלי אבל באלו איפשר שיהיה בעין ויאכל האיסור בפני עצמו והמחמיר תבא עליו ברכה עכ"ל^ה.

ירושלמי (פסחים פ"ב ה"ז) ר' חנינא בריה דר' בריי הוה ליה דבש מזוייף בסלת^ו שאל לר' מנא אמר ליה צריך אתה לבער פי' על ידי מים היה^ז.

וכתב הר"י מקורביל ז"ל^ח דלא שנא על ידי תערובת ולא שנא בעיניה ואפילו אותו שמוציאין מן הכוורת מיד נראה לאוסרו דלמא אתי לאחלופי ומהאי טעמא נראה לאסור התאנים^ט מפני שרגילין לתת בהן קמח סלת כשמתקנין אותן אף על פי שהרבה תאנים יש שאין בהן סלת דלמא אתי לאחלופי:

(נה) וגם כן יש נשמרים^י שלא לטחון החטה עד שיבררו אותה מאכילת עכברים, ויש שרוצין להתיר^{יא} משום דהוי כמי פירות. מיהו קצת קשה לדבריהם, דאנן תנן (לט, ב) לא ילעוס אדם חיטים ויתנם על גבי מכתו מפני שמחמיצין, אלמא לא חשיב לחלוחית הפה כמי פירות, והוא הדין אכילת עכבר, דאין לחלק. יוכן ראוי במי רגלים, וכן בכל

יא. וכן כתבו: מרדכי (סי' תקצא), והרמ"א (דר"מ תסו ס"ק ב, הגה תסו, ח).

יב. שו"ת הרא"ש (כלל כד סי' ז). וכן כתבו דלא מחזיקין איסורא: ראב"ן (פסחים קסב ע"א), וכן כתבו בשמו: ראב"ה (ח"ב סי' תעח), הגהות מימוניות (פ"ד אות ה) והטור (תסו, ח). ריטב"א (ל ע"א ד"ה אמר רבא), מהר"ם חלאווה (ל ע"ב ד"ה כתב הראב"ד) בשם הראב"ד, ב"י (תסו ד"ה דבש של דבורים) ושו"ע (תסו, ח).

יג. בשם הגדולים לרב חיד"א כתב שרבינו שם טוב פלכו היה בזמן הרשב"א ומעט לאחריו (והיא תקופת הרא"ש) והוא המובא כאן (עי' במבוא לארחות חיים על שבת עמ' י'). רבי שם טוב מובא בארחות חיים מספר פעמים כרבו של המחבר, אלא שהכירו בבגרותו בהגיעו למיורקה. לכן הוא מוזכר דווקא בכת"י ב המאוחר יותר. להלן פסקים נוספים בשמו.

יד. הו"ד ברא"ש (פ"ב ה"ג), מאירי (מב ע"א), או"ז (הל' פסח סי' רנו), מאמר חמץ לרשב"ץ (סי' ט).

טו. כמבואר באות הקודמת (נו) שמי פירות מחמיצים רק בתוספת מים.

טז. דברים אלו מופיעים בהגהת רבינו פרץ לסמ"ק (סי' רכב עמ' רלב), וכן כתבו המרדכי (שם), מהרי"ל (הל' מאכלות אסורות בפסח דף יח ע"א), ב"י (שם) ודרכי משה (שם).

יז. כן כתבו רבינו פרץ (שם), מרדכי (שם), מהרי"ל (שם ע"ב), הגהות מימוניות (פ"ז אות ז), ב"י (שם) ורמ"א (תסו, ח).

יח. הביאו דעה זו רבנו פרץ (בהגהות סמ"ק סי' ריט עמ' רכא הערה ב), הגה"מ (פ"ה אות ח), טור (תנג, ג) וב"י (שם ד"ה כתב ה"ר פרץ).

יט. הביאו דעה זו רבינו פרץ (שם), הגה"מ (שם), ב"י (שם), וראה מרדכי (סי' תקסט), וכן פסקו הרשב"א (שו"ת ח"א סי' תפח ומיוחסות לרמב"ן סי' קנ) והטור (תנג, ג).

כ. וכן ראוי... כי אם מים: כל זה איננו ברבנו פרץ לפנינו.

4. כן וכת'... ברכה עכ"ל: א ג ד ה חסר

שאר משקה היוצא מן החי, כגון חלב הבהמה גם כן אינו כמי פירות, אלא ודאי מחמיצין. ועוד דמי פירות אין מחמיצין, משמע מי פירות דוקא קאמר, מדלא קאמר אין מחמיצין כי אם מיסשיח. ועוד איכא למיחש טפי גבי אכילת עכבר, לפי שאחרי כן מערבין במים בשעת לישה, והא דמי פירות אין מחמיצין דווקא במי פירות לחודייהו בלי תערובת מים כדפירש ר"ת בפרק כל שעה. ולא שנא ביום ראשון ולא שנא בשאר ימים בכלן אסור. ע"כ לשון הר"י ז"ל^{כא}.

וכן נמי כתב הר' אהרן הלוי ז"ל^{כב} דמי הפה והאף והעין^כ והזיעה ומי רגלים תורת משקה עליהן ומחמיצין.

^כוכן נמי פסק אדוננו מורנו הר' שם טוב^{כג} ז"ל דאין מחמיצין אלא מים ותולדותיו, כגון מי הפה והחוטם והעין והאזן ומי רגלים, אבל שאר דברים כגון ביצים וחלב ודם אין מחמיצין עכ"ל. ירושלמי (פ"ג ה"א) הטל מחמיצין^{כד}.

ועל חיטין שנמצאו בהן גרעינין נאכלים קצתן על ידי עכברים, כתב הרשב"א ז"ל בתשובה (ח"א סי' תפח, מיוחסות לרמב"ן סי' קנ) מסתברא שאין בזה משום חימוץ, שלא אמרו אלא בלועס חיטין, אבל בנשיכת עכברים אין בו משום חימוץ, שאם לא^{כה} כן לא מצינו חיטים שהן מותרים בפסח, שאין לך כל מגורה ומגורה שלא יאכלו ממנה עכברים. ועוד שאפילו^{כז} תאמר שליחת פה העכברים מביאה לידי חימוץ כלעיסת האדם, מכל מקום אנו רואים שאין מתבקעין. אפילו על פי הביב^{כח} כמר עוקבא וכלשונו שאין^{כט} מבוקעין כדעת שמואל. ואפילו באדם כיוצא בזה הנושך בגרגיר בשיניו אין בזה משום חמוץ, שכיוצא בזה אינו בא לידי חימוץ לעולם. וכל שכן במעשה זה שאמרת, שאין בו אלא מעט בתוך הרבה, שאי אפשר בו לבא לידי איסור דאורייתא, והוה ליה לכל היתר ספקא דרבנן, ודרבנן וכיוצא בזה עושין מעשה ואחר כך שואלין עכ"ל:

(נט) והרמב"ם ז"ל כתב (פ"ה, ט) ומותר לתת תבלין ושומשמין, גורגולי בלעז, וקצח^ל וכיוצא בהן לתוך הבצק. ומותר ללוש העיסה במים ושמן או דבש^{לו} וחלב או לקטף

כא. דברים אלו מופיעים בהגהת רבנו פרץ לסמ"ק (סי' ריש עמ' רכא הערה ב). ובהגה"מ (פ"ה אות ח) בשם הסמ"ק, טור (תנג, ג) וב"י (שם ד"ה כתב ה"ר פרץ). וראה בדברי רבנו לעיל (סי' נז).
כב. כן כתב בשמו הריטב"א (לה, א ד"ה דרדקי), וכן כתבו מהר"ם חלאווה (לט, ב ד"ה לא ילעוס אדם), מכתם (לט, ב ד"ה לא ילעוס), מאירי (לט, ב ד"ה ולא ילעוס) וש"ע (תסו, ה).

כג. עי' בס' הקודם הערה שיא.
כד. כן הביא הב"י ונפסק בשו"ע (תסו, ה). ועי' ביאור הגר"א (תסו, ה).
כה. בגירסא לפנינו (מ, א) 'על פי חבית'. והמאירי מסכת פסחים (מ, א): "וביב זה י"מ החרס שאופין בה את החלות מלשון בוביא, וי"מ פי חבית של יין חזק שחוזק היין מבקעם".
כו. ברמב"ם לפנינו: התבלין והשומשמין והקצח.

5. והעין: ב והאזן 6. וכן נמי פסק... הטל מחמיץ: א ג ד ה חסר 7. שאם לא: א ב ג ה שאלו
8. שאפ"י: ב שאם 9. שאין: א ב ה שאינן 10. ושמן או דבש: ג ד או בשמן או דבש א שמן
ודבש

בהן. ויש אומרים דוקא בלא מים, וכן נמי כתב הר"ז ז"ל¹⁰ (י, א ברי"ף ד"ה ומאי דכתבו). והרי"ף (י, א) והר"ם (שם) והראב"ד (השגות שם ברי"ף) זצ"ל כתבו דאפילו במים מותר, לבד מזיום הראשון. ¹¹ וכן נמי פסק מורינו אדוננו הר' שם טוב ז"ל בספר מועדי ה'¹¹. וביום הראשון אסור ללוש ולקטף אלא במים בלבד, ולא משום חמץ אלא כדי שיהיה לחם עוני, ובראשון בלבד צריך להיות זכרון לחם עוני. ומצה שלשה במי פירות, חוץ מיין ושמן ודבש, יצא ידי חובתו, שאינה מצה עשירה בכך. ולפי מה שכתב הרמב"ם ז"ל יוצאין במצה מתובלת¹². ונהגו ללוש במי ביצים דכמי פירות הם, וכן כתוב בתוספות¹³ (לה, ב ד"ה ומי). וכבר כתבנו¹⁴ דעת הר"י והר"פ על זה ועל כל דבר היוצא מן החי:

(ס) וכתב¹⁵ הראב"ד ז"ל שאין נותנין בעיסה מלח ותבלין, דכרותחין דמו. ואם נתן עד שלא נאכל מחמת מלח¹² אסור באכילה, כמו מצה שנילושה ברותחין. ואם נתן בה מעט מלח, תאפה מיד ומוותרת באכילה¹², אבל לכתחילה לא יתן. ובמצה של מצוה לא יתן כלל, ואם נתן¹³ אינו יוצא ידי מצה¹³, דבעינן לחם עוני, וזו מצה עשירה היא עכ"ל. וצריך עיון אי מקרי מצה עשירה משום מלח¹². ויש מתירין¹², וסמכו על מה

להלן בדברי רבינו (סי' עט).
 ל. סי' נח וראה גם סי' נו.
 לא. מקור הדברים בראב"ד אינו ידוע, והביא זאת אף בכל בו (סי' מוח ד"ה אין נותנין). יש בדבריו שלש הבחנות: א. אינו נאכל מחמת מלחן אסור באכילה. ב. נתן מעט מלח תאפה מיד, ואסור לעשות כן לכתחילה. ג. אינו יוצא בה בלילה ראשון משום מצת מצווה, כיון שהיא מצה עשירה.
 לב. הראב"ד בתמים דעים (סי' כז) כתב שמצה עם מלח היא מצה עשירה. הביאו את הדעה שמלוח כרותח: רא"ש (פ"ב סי' כג), הגה"מ (פ"ה אות ש), מרדכי (סי' תקצד), ריטב"א (לט, ב ד"ה ותיקא שרי), ב"י (תנה, ה ד"ה והרבה נוהגין), ומביא גם את דברי רבנו בכל בו בשם הראב"ד, שו"ע (שם) ורמ"א (הגה שם וד"מ שם ס"ק ה). וראה הגה"מ (שם אות ה) ובי"י (תסב, ז ד"ה מצאתי כתוב).
 לג. הגה"מ (פ"ה אות ש) ומנהיג (הל' פסח סי' לד) כתבו שהיא כמצה עשירה, והטור (תנה, ה) כתב שאינה נחשבת כמצה עשירה. ובשו"ע לא הביא זאת.
 לד. הביאו דעה זו הרא"ש (פ"ב סי' כג), מהר"ם חלאווה (לט, ב ד"ה ותיקא), ריטב"א (לט, ב ד"ה

כז. וכ"כ ר"ת (תוס' לה, ב ד"ה ומי ובמנחות נג, ב ד"ה אין מחמיצין), רא"ש (פ"ב סי' יג), טור ובי"י (תסב, ב).
 כח. רבנו מדייק מהרמב"ם שמתיר לצאת בה אף בלילה הראשון, ואינו חושש שהיא מצה עשירה. וכ"כ המאירי (לו, א ד"ה ומקצת גאונים) והרדב"ז (שו"ת ח"ג סי' תקפב). וכן משמע ברא"ש (פ"ב סי' כג) בשם הרוקח. אבל רבינו מנוח (פ"ה, כ) כתב שהרמב"ם אסור ביום הראשון, ומתיר בשאר הימים ואינו חושש לחימוץ. וכדעה זו משמע בתשובות הגאונים (עמנואל סי' מב, תשס"ט). וכ"כ המרדכי (סי' תקצד), ובטור (תנה) הדבר אינו ברור. ועי' ב"י (תנה, ו). מהשו"ע (תנה, ו) עולה שפסק הרמב"ם.

כט. דעת ר"ת שם, וכתב התוס' שרש"י נסתפק בזה, ראה תשובות רש"י (סי' קיב), סדור רש"י (סי' שעא עמ' 180), איסור והיתר (סי' כ), פרדס (סי' קכט), אורה (ח"ב סי' לו) ומחז"ו (הל' פסח סי' מד). וראה עוד ר"ן (ברי"ף י, א ד"ה נסתפק רש"י), תשב"ץ (סי' כד), רא"ש (פ"ב סי' יג), שבה"ל (סי' ריד), הגהות הר"פ על הסמ"ק (סי' ריט עמ' רכב הערה ו), או"ז (ח"ב סי' רלט), ראבי"ה (ח"ב סי' תסח עמ' 97), טור, ב"י ושו"ע (תסב, ד ד"ה ומה שכתב ומי ביצים). וראה

11. וכן נמי... בס' מועדי ה': א ג ד ה חסר 12. שאין: א ב ה שאינן 13. אינו... מצה: ה לא יצא בה ידי חובתו

ששנינו חלות תודה ורקיקי נזיר דאמרינן עשאן למכור בשוק יוצא בהן, ובהנהו ודאי יש בהן מלח משום¹⁴ ¹⁵ על כל קרבנך תקריב מלח¹⁵. והראב"ד ז"ל כתב¹⁶ לא נאמר כן אלא לזריזין, שהן¹⁶ אופין אותה מיד.

כתב הר' אהרן הלוי ז"ל¹⁷ ואלו שטוחנין מלח עם החטים, הרי זה אסור בפסח. ומלח שנתד¹⁷ אותן מים ודאי מחמיצין, וכן מי הים, ולא עוד אלא שממהרין להחמיץ ואסורין. וטעם איסור טחינת המלח עם החטים, לפי שפעמים מתלחלח הקמח, והמלח נתך ומחמיץ עכ"ל:

(סא) והרשב"א ז"ל¹⁸ (שו"ת ח"א סי' רכד, תנה; מיוחסות סי' קנג) מתיר לתת מלח בעיסה, ולא אמרו מליח¹⁷ כרותח אלא להבליע ולהפליט, אבל לא להחם ולהחמיץ העיסה בחומו. ולא עשו המלח לכל הדברים האלו אלא כרותח דצלי¹⁸ ועוד דהא אמרינן בותיקא אסור, משום מים ומלח וקמח המתבשל בקדרה, משום דא דמבשל ליה אחמועי מחמע. אלמא בעיסה הנאפת בתנור לא, דאי לא לימא אין נותנין מלח בעיסה, וכל שכן בותיקא¹⁸. ועוד הביא ראיות אחרות ע"כ. ועכשיו נהגו¹⁹ שלא לתת שום מלח, לא בשל מצוה ולא באחרות, ואין ראוי לשנות המנהג:

(סב) וכן אין ראוי להקל במה שהחמירו החכמים הקדמונים שלא לעשות הלחמניות שקורין פנדא"ש¹⁹ או פלאונא"ש²⁰.

ואין מבשלין חטים במים ולא קמח²¹. ואם בשל הרי הן חמיץ גמור²², והוא שנתבקעו.

ותיקא שרי) ומנהיג (שם).
 לח. הביאו הב"י (תנה, ה ד"ה והרבה נהגין), וכן כתבו מהר"ם חלאווה (לט, ב ד"ה ותיקא), ריטב"א (לט, ב ד"ה ותיקא), ר"ן (בריי"ף יב, א ד"ה ומדאמרי), מכתם (לט, ב ד"ה אמרי דבי ר' שילה) והגה"מ (פ"ה אות ש). וראה לעיל סי' ס הערות שלב - שלד.
 לט. כן סיים הב"י (שם) לאחר שהביא את דברי הרשב"א, וכ"פ השו"ע והרמ"א (תנה, ה).
 מ. היינו, קמח אפוי עם בשר, מחשש שהנוזל היוצא מהבשר מעכב את האפיה, ובא לידי חימוץ. וכן כתב המאירי (לט, ב ד"ה אלו דברים).
 מא. שו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' צו), ריי"ף (יב, א), אורה (ח"א סי' פו עמ' 97), פרדס (סי' קכח), ריצ"ג (שערי שמחה פסחים עמ' צא), רמב"ם (פ"ה, ג), רא"ש (פ"ב סי' כ), מהר"ם חלאווה (לט, ב ד"ה אבל הולטין), ריטב"א (לט, ב ד"ה מתני' אין שורין

14. משום: ה משום שני' 15. על כל... מלח: ב וכל קרבן מנחתך במלח תמלח 16. לזריזין שהן: ה כדי שיהיו 17. מליח: א ג ד ה חסר, ומסתבר ככ"י ב 18. ועוד דהא... וכ"ש בותיקא: א ג ד ה חסר 19. פנדא"ש: א פנדאש ב פנדיש ה פנדאש 20. פלאונא"ש: א ב ה פלאונש 21. חטים במים ולא קמח: ד קמח ולא חטים במים

אבל מבשלין הפת והקמח הקלוי²². אבל מה שהנהיגו קצת מן הקדמונים²³ לאפות קמח לתוך פנדא, או שממלאין שק קטן קמח²⁴ ודוחקין אותו יפה, ונותנין אותו לתוך מים רותחין, ומשהין אותו שם עד כדי בשול, או ממלאין קדירה קמח, ונותנין בתנור עד כדי שתאפה, ועושין מאותו קמח מאכל אל התינוקות, יש לפקפק על אותו מנהג, לפי שיש לחוש שלא שלט האור בכל חלקי הקמח הדחוק, ולא נאפה יפה כפי הצורך.

ואחר כך באו חכמים גדולים אחריהם, וגזרו על הדבר ואסרוהו שלא לעשות כן:

(סג) ועל הדגן שצמח מלחלוחית הארץ כתב הרבינו פרץ ז"ל²⁵ (הגהות סמ"ק סי' רכב הערה יב) שרבנו יחיאל ז"ל אומר שזה חמץ גמור, דהיינו דקא אמרינן פרק כל שעה (פסחים לג, א) דמחמיין במחובר, שפעמים שהחמוץ שקורין גירמינא²⁶ בא בעוד שהתבואה מחוברת מרוב הגשמים²⁷ שיורדין בעת הקציר, ופעמים שבא בתלוש²⁸ ע"כ.

והרשב"א ז"ל (שו"ת ח"ד סי' כ) ביאר שנתבשלה ואינה צריכה ליניקה כלל, ונתיבשה לגמרי במחובר, כמאן דמנחא בכדא דמי, ומקבלת חמוץ אם ירדו עליה גשמים עכ"ל בתשובה²⁹.

וביאר הר"ף ז"ל³⁰ (שם) אם ימצא אותו מעורב יברור אותו יפה³¹ שיהיה ששים מאותו שלא צמח, ואף על גב דהוי יבש ביבש, משום דיהיב טעמא בשעת אפיה. וגם צריך שתהא האפיה קודם הפסח, דאי בפסח כל שהוא אסור³². על כן טוב להזהר שלא יהיה בו כלל מאותו צמח מעורב בתבואה לפי שפעמים אופין מצות תוך הפסח. ולא דמי לבשר מליח ישן שאוכלין תוך הפסח דהתם אפילו נשאר שם מעט חמץ בעין על הבשר, מכל מקום מעבירין אותו כשמדיחין הבשר כדי לבשלה, אבל הכא כשהוא מעורב תוך התבואה, אותה התבואה שצמחה הרי היא לעולם שם, לפי שמתערבת בתוך הקמח בשעת הטחינה, ושוב אי אפשר להפרידה, ועל זה אין לאכול בשר מליח צלי בפסח, אם לא שידיחו אותה קודם עכ"ל:

(סד) מוכרמל שמהבהבין אותו באור וטוחנין אותו, אין מבשלין את הקמח שלו במים שזמא לא נקלה באור יפהשמד. וכן לא לימחי איניש קמחא דאבישונא³³. פירוש³⁴, לערב קמח בתוך התבשיל לעבותו בקימחא דאבישונא.

וד"ה וחלוט), מאירי (לט, ב ד"ה אלו דברים), טור
 (תסא, ב ו-תנד, ג), ב"י (תסא, ד"ה אבל לחלוט) וש"ע
 (תנד, ג). וראה להלן בדברי רבינו סי' עד.
 מב. כ"כ: רמב"ם (שם) מאירי (שם), ריטב"א (שם)
 ד"ה גמרא ת"ר דברים), מכתם (לט, ב ד"ה אלו
 דברים), ב"י (תסא ד"ה אבל לחלוט).
 מג. כ"כ כל העניין המכתם (לט, ב ד"ה אלו דברים).
 וראה הגהת ר"פ לסמ"ק (סי' רכב אות יב עמ' רל)

22. שק קטן קמח: ד שק קמח קטן 23. מרוב הגשמים: ב ה מחמת רוב גשמים 24. ע"כ והרשב"א...
 הר"ף ז"ל : א ג ד חסר 25. יפה: ב עד 26. אסור: ב ה אוסר

פר"ש (רש"י לט, ב ד"ה לא לימח) ז"ל קמחא דאבישנא שנתבשה ונקלית בתנור כשהיא לחה, עושין אותה קלי בתנור והרי היא כאפויה, אפילו הכי לא לעבד, דלמא לא בשיל שפיר, ואתי לידי חימוץ. ויש מפרשים²⁷ כשמוללין הקדרות החדשות, אין מוללין אותן בקמחא דאבישנא, אבל בחסיסי מותר. פירוש, במצה²⁷ אפויה שחזרו וטחנו אותה, אבל קמח קלוי אסור, שמא לא קלוהו שפיר²⁸, ואתי לידי חימוץ, וכן פירש הריא"ף²⁹ ז"ל (יב, ב). ויש מפרשים בקמח של מיני קטניות²⁹. ורש"י ז"ל (מ, ב ד"ה חסיסי) פירש חסיסי קמחא דאבישנא²⁹.

וכן אין קולין הבצק בשמן על המחבת או על המרחשת, אבל מבשלין את הפת³⁰ או את הקמח הקלוי³⁰.

ומותר לבשל את הדגן או את הקמח במי פירות, וכן בצק שלשו במי פירות אם בשלו במי פירות או קלוהו על המחבת בשמן, הרי זה מותר, שמי פירות אין מחמיצין³¹. כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ה, ה) תבשיל שנתבשל ונמצאו בו חטים או שעורים, אם נתבקעו, כל התבשיל אסור. פירוש³¹, באכילהנו. ויש אומרים³² דבשעורה בעינן נתבקעו, אבל בחטין דאית בהו ציריא כמבוקעות דמו, והוא הדין אם נמצאו שם זונין שקורין גל"ג³² בלעז, אסור בלא נתבקעו, דמין חטין הוא.

וכתב הראב"ד ז"ל³³ ודוקא כי לא³³ נמצאו בה אלא³⁴ תרי³⁵ שערי³⁶, דלא אסרינן ליה אלא בנתבקעו ממש, אבל תלתא ודאי חזקה הוא דאיכא טובא, ושמא נתבקעו ואסור.

מפרשים (בה) בשם ויש מפרשים. מ"ט. כך פסקו הרמב"ם (פ"ה, ה) והשו"ע (תסג, ג), וכן הביא פירוש זה המאירי (שם ד"ה דרכן היה). ג. ראה פסחים (מ, ב). רש"י פירש שחסיסי הם קמחא דאבישנא, ותוס' חולק, משום שכל האמוראים אסרוהו. נא. וכן בריטב"א (מ, ב). נב. ערוך (ערוך חסס), תוס' (מ, ב ד"ה רבא), ר"ח (מובא בתוס' ובר"ן נדרים מט, ב ד"ה בחסיסי). הרא"ש (פ"ב סי' כח) כתב שלא חששו שמא ימלול בקמח חטה, אבל המאירי (מ, ב) כתב שאם יש חשש, שיפרצו את הגדר וימללו בקמח חטה ושעורה, אסור. גג. וכן כתב בנדרים (מט, ב ד"ה אכלה בחסיסי). נד. רמב"ם (פ"ה, ג) וראה מ"מ ורבנו מנוח (שם), רא"ש (פ"ב סי' יח), טור (תסא, ב) וב"י (שם ד"ה כתב בה"ג).

נח. לשון הרמב"ם (שם, ד), וראה רבנו מנוח (שם). נו. כתב בתמים דעים (סי' לג) שאסור באכילה, אבל מותר למוכרו לנכרי אפילו בפסח. וכן כתב מ"מ (שם) ורבינו מנוח (שם), ועי' רי"ף (יב, א), רא"ש (פ"ב סי' כה), טור שו"ע ורמ"א (תסז, ט) וב"י (שם ד"ה ומה שכתב הרי"ף).

נז. כתבו לחלק בין חיטה ושעורה: סמ"ג (ל"ת עט), תוס' ר"פ (מ, א ד"ה ואין לותתין) בשם רבי שמשון מקוצי, ר"ן (ברי"ף יב, א ד"ה ואי לאו דקים), מכתם (מ, א ד"ה עבד שמואל), מאירי (מ, א ד"ה וגדולי הפוסקים מכריעים), הגה"א (פ"ב סי' כה), הגה"מ (פ"ה אות ו) ורבינו מנוח (שם).

נח. הביאו המכתם (מ, א ד"ה עבד שמואל), המאירי (שם) בשם גדולי המפרשים והב"י (תסז, ט ד"ה ומה שכתב הרי"ף) בשם רבנו בכל בו, שכתב כן בשם הראב"ד.

27. במצה: ב חסיסי מצה 28. שפיר: ב יפה 29. ורש"י... דאבישנא: א ג ד חסר 30. או את... הקלוי: א ג ד ה חסר 31. פ"י: א אפ"י 32. גל"ג: א ב ה גול 33. לא: ב חסר 34. אלא: ב חסר 35. תרי: א תרי וג' ב תרי או תלתא ג תרי ותלתא ה תרי או ג' 36. שערי: ב שערי הוא

ואי לא נתבקעו, מוציאים אותן ושורפין אותן³⁷, ואוכלין שאר תבשיל, שאין הדגן שלא נתבקע חמץ גמור מן התורה, אלא מדבריהם ע"כ.

³⁸ עוד כתבנ^ט ז"ל דאי איערב משהו חמץ תוך זמנו כשוגג דליכא איסורא עליה, מותר לשהותו לאותו תבשיל לכתחילה עד לאחר הפסח, או למכרו לגוים בפסח עצמו, ולא מבעיא דאי ערב ביה משהו דלא אסר בהנאה, דאפילו בשיעור נמי בנותן טעם לא מתסר בהנאה. והא דתנן אלו עוברין בפסח כותח הבבלי וכו' לא בשביל גותן טעם בלחוד הוא דאסור לשהויי, אלא משום דחמץ עיקר המאכל, וכל שאר המינין טפלה לגביה, והוי כאלו איתה בעיסה, ובעי לבעורי ע"כ. עוד ביאר במקום אחר, דאין חמץ אוסר במשהו בהנאה, אלא אם כן מכשיר המאכל כמותה הבבלי וחביריו, והביא ראיה לדבריו מהירושלמי³⁸.

(סה) ואם נמצא זה^{סא} בי"ד אפילו משעה שביעית ומעלה אין אוסר אלא בששים כיון שאין בו איסור חמץ כך כתב הבעל התרומה^{כב} ז"ל.

וכתב הר"י מקורביל ז"ל^{כג} שאינו חייב כרת אלא על הז' ימים בלבד, וכן נמי כת' הרמב"ם ז"ל^{כד}.

והר"פ ז"ל כתב^{כה} גם כן וז"ל ורבים שרוצים לומר^{כו} דחשוב זמנו לאסור במשהו משש שעות ומעלה ומיהו קבלתי מרבתי בשם ריצב"א^{כז} דלא חשיב זמנו לאסור^{כח} במשהו^{כט} אלא בז' ימי הפסח דהיינו מתחלת ט"ו עד סוף הפסח דאז הוי בכרת, אבל משש שעות ומעלה אע"ג דאיכא לאו מ"מ אינו אוסר במשהו, כי אם^{כ"א} בנותן טעם. וראיה מיהא דרב דאמר כר' יהודה בחמץ לאחר זמנו בלאו ואפילו הכי קאמר רב דוקא בזמנו הוי במשהו^{כ"ב} בין במינו בין שלא במינו, אבל שלא בזמנו במינו^{כ"ג} בשלא^{כ"ד}

סח. בסמ"ק שלפנינו (שם) דברים אלו הם מלשון הסמ"ק עצמו ולא הגהת רבינו פרץ, וראה הגהת הר"פ (סי' ריש הערה ב).

סו. כן כתבו ריטב"א (ל, א ד"ה אמר רבא), חידושי רבינו דוד (כט ע"ב ד"ה שלא בזמנו), ר"ן (על הרי"ף ז, ב ד"ה אמר רבא, בחידושים כט, ב ד"ה חמץ בזמנו), ומגיד משנה (פ"א ה"ה).

סז. הסמ"ק (שם) כתב כן בשם רבינו יב"א, וכן כתבו תוס' (ע"ז סו ע"ב ד"ה רבא אמר בסופו), רא"ש (פ"ב סי' ה), מרדכי (סי' תקנד), מכתם (ל, א ד"ה ושלא בזמנו), טור, שו"ע (תמו, ב) וב"י (שם ד"ה ודווקא בתוך הפסח).

נט. הראב"ד, וראה תמים דעים (סי' לג). ושם חשש לשיהויו עד לאחר הפסח, ואם שיהה בדיעבד מותר. ואינו בכל בו.

ס. ולגבי הכלים בהם נתבשלו ונמצאו החיטים או השעורים, עי' רבנו מנוח (פ"ה, ה) והגה"מ (פ"ה אות ז).

סא. חיטה מבוקעת בתבשיל.

סב. ספר התרומה (סי' נה), וראה דברי רבינו בעניין זה לעיל (סי' מב) ומובא בדרשת הר"ח או"ז (סי' כא, י).

סג. סמ"ק (סי' רכב עמ' רכו).

סד. רמב"ם (פ"א ה"א וה"ח).

37. ושורפין אותן: ד חסר ג ושורפין 38. עוד כת'... מהירושלמי: א ג ד חסר. 39. לאסור: ג ד

חסר 40. במשהו: ב בכל שהוא 41. כי אם: ב אלא 42. בין במינו... במשהו: ה חסר

43. בשלא: ה שלא

במינו בנותן טעם כדאיתא⁴⁴ פ' כל שעה (כט, ב- ל, א) אלמא משוי רב חמין שלא בזמנו לשאר איסורין אף על גב דסבירא ליה לרב חמין שלא בזמנו בלאו כר' יהודה. הלכך לדין דסבירא לן כר' יהודה מקודם זמנו דהוי בלאו כדפרישית מ"מ לא יאסר במשהו כי אם בנותן טעם⁴⁵ גם במינו בשאר איסורין בין במינן בין שלא במינן בנותן טעם⁴⁵. ס"חמהאי טעמא יש להתיר⁴⁶ המצה שמוצאין שם⁴⁶ חטה או שעורה כיון שנאפת קודם הפסח מבעוד יום של ערב פסח ואע"פ שנאפת לאחר שש שעות כדפרישית לעיל וכן צלי⁴⁷ שנצלה מבעוד יום ערב הפסח יש להתיר מטעם זה. ומיהו אם חזרו וחממו אותה מצה בעוד שהחטה בה או הצלי משנכנס יום טוב אסור דחזרת ונתנת טעם בזמנו⁴⁸ דהוי במשהו⁴⁹ דאף על גב דכל אותו משהו⁴⁷ שבלעה מבעוד יום אינו חוזר וניעור שכבר נתבטל מבעוד יום מ"מ כיון שהחטה עודנה במצה או בצלי⁴⁸ משנכנס יום טוב נתנת טעם במצה או בצלי⁴⁸ מעט מיהא בעלמא על ידי חימום. ומיהו חימום דכלי שני⁵⁰ אין לחוש⁵¹. אך⁴⁹ אם נאפת תוך הפסח רבינו טוביה⁵² אוסר אפילו שאר המצות שנאפות עמה בתנור משום דריחא מלתא היא אבל לפי דבריו נראה שאם נאפו בכירה דאין אוסרין רק אותה שנמצאת בה החטה דאין אומר ריחא מלתא היא אלא בתנור שהוא מכוסה ואפילו אותן הנוגעים בה שרי ורבינו יחיאל⁵⁰ היה מתיר אותה מצה על ידי קליפה משום דחמין אינו מפעפע ונראה לאסור אותה מצה ולהתיר האחרות אפילו בתנור עכ"ל הרבינו פרץ ז"ל⁵³.

סח. מכאן הגהות ר"פ לסמ"ק (סי' ריט הערה ב).
וכן כתב בב"י (תמוז, ג ד"ה וכתבו ההגהות) בשם הגהות מימוניות.
טו. ר"פ (שם ותוס' ר"פ ל, א בסופו ד"ה אמר רבא) ובי"י (תמוז, ג ד"ה וכתבו הגהות).
ע. כן כתבו תוס' רבינו פרץ (שם), מרדכי (סי' תקנד), ס' התרומה (הל' איסור והיתר סי' נה), בי"י וש"ע (תמוז, ג ד"ה וכתבו הגהות).
עא. ראה בי"י (שם) שדן בגירסה בהגהות מימוניות, ותיקן ע"פ דברי רבינו בכל בו.
עב. וכן כתבו שאם חזר וחימם בפסח אסור כי החמין נותן טעם בפסח - הר"פ (הגהת לסמ"ק שם ותוס' ר"פ שם), בי"י וש"ע (שם).
עג. כן כתב רמ"א (תמוז, ג).
עד. עד כאן לשון הסמ"ק (סי' רכב), והמשך דברי רבינו ראה בהגהת הר"פ לסמ"ק (סי' ריט הערה ב).
עה. ראה תוס' (ע"ז סו, ב ד"ה אמר רבא בסופו), רא"ש (פ"ב סי' כה), מרדכי (סי' תקנו), אגור (סי' תשכד וסי' תשפג), טור, בי"י וש"ע (תסז, יא ד"ה והגהות מימון), דברי רבינו טוביה מוינא מובאים בדרשת מהר"ח או"ז (סי' כא, ז).
עו. כן כתבו בשמו: מרדכי (סי' תקנו), יראים (סי' נב דף יב, ב), רא"ש (פ"ב סי' כה), הגהות מימוניות (פ"א אות ז), דרשת מהר"ח או"ז (סי' כא, ז). וראה עוד מרדכי (שם), מגיד משנה (פ"ד ה"ב), טור וש"ע (תסא, ה; תסז, יא). וראה דברי ראבי"ה (ח"ב סי' תסב) והאגור (סי' תשכד וסי' תשפג).
עז. ראה לעיל הערות שסב ו-שסה, וראה תוס' ר"פ (ל, א ד"ה אמר רבא בסופו), וכן כתבו רא"ש (שם), מרדכי (סי' תקנו וסי' תקע), אגור (שם), טור, בי"י,

44. כדאיתא: א ד כדאי ג כדאיתה 45. גם במינו בשאר איסורין בין במינן בין שלא במינן בנותן טעם: ב חסר 46. שם: א ב ה בה 47. משהו: א ב ג ה שהו 48. משנכנס... בצלי: ה חסר 49. אך: ב אבל 50. ורבינו יחיאל: ב ור"ח ז"ל

וכן נמי⁵¹ מצאתי בתשובת הגאונים ז"ל ונותנין טעם זה לפי שבעיסה מתעסקין בה ובגרגיר מי יוכל להתעסק^ע ובודאי החמיצה משעת נתינת המים בעיסה עד שעת האפיה ועוד שמא החמיצה קודם לכן ואין לאסור אלא אותה המצה מספק עכ"ל: (סו) וצלי רותח שנפל עליו חמץ, קולף את מקומו^ט, ואם אינו יודע באיזה מקום נפל, קולף את כלו^פ. וקליפה אין לה שיעור^{פא}:

(סז) וכן חמץ שנמצא על בשר מליח, קולף מקום מגעו^ב. וטפה של חמץ רותח שנפלה על פת חמה⁵² או צלי אש⁵³, נוטל מקום מגעו. ונטילת מקום חמורה מקליפה^ב: (סח) ואם נמצאו חטים או שעורים בעופות אחר מליחתן^ד, כתב הר"ש ז"ל^ה שהכל מותר, דמעוכלות דמין. והראב"ד ז"ל כתבפו שאף על פי שנתבקעו, מעמיק^ו כל סביבותיהם וחותרך ומשליך, וכל העוף מותר^פ. פירוש, ולא סגי ליה בקולף^ט את מקומו,

שו"ע (שם) ורמ"א (תסז, יא).

עח. הרא"ש (פ"ב סי' כה) והטור (תסז, יא) הביאו סברה הפוכה: "ודבר ידוע שחיטה קשה ואינה ממהרת להחמין כמו העיסה, וכיון שהעיסה לא החמיצה כל שכן החיטה".

עט. יראים (סי' נב), מרדכי (סי' תקנב) והגה"מ (פ"א אות ו) בשמו, רא"ש (פ"ב סי' כה), תוס' ר"פ (ל, א ד"ה אמר רבא) בשם ר"ת, ריטב"א (ל, א ד"ה אמר רבא), ראב"ה (ח"ב סי' תסב), פירושי ר"ש מפלייזא (באו"ז הל' פסחים סי' רנו), טור (תסז, יא ו-טו), ב"י (תסז ד"ה ומה שכתב בשם ר"א ממיזין) והביא שם את דברי רבנו, שו"ע (תסז, טו).

פ. ויש אוסרים כל הצלוי עמו באותו שיפוד או שהרוטב נוטף ממנו על אחרים, עי' שו"ע (תסז, טו). פא. ראה רשב"א (תורת הבית בית ד ש"א) וב"י (יו"ד סי' צו ד"ה ואם חתך קישואין בסכין), והגהות רעק"א (יו"ד סי' סו ס"ו), ושיעורו מעט.

פב. יראים (סי' נב), רא"ש (פ"ב סי' כה) והגה"מ (פ"א אות ו) בשמו, תרומה (סי' נה), תוס' ר"פ (ל, א ד"ה אמר רבא בסופו), מרדכי (סי' תקנב), פירושי הר"ש מפלייזא (באו"ז הל' פסחים סי' רנו) ומביא גם דעות שאוסרות, וראה שבה"ל (סי' ריז), טור (תסז, יא ו-טו) ושו"ע (תסז, יד). והראב"ד (הביאו המכתם מ, א ד"ה עבד שמואל) כתב שצריך כדי נטילה. פג. רשב"א (תורת הבית בית ד ש"א), שו"ע (תסז, יד) ומשנ"ב (שם ס"ק ע-עא).

פד. היינו במעיים או בופק של העוף בפסח.

פה. בסדור רש"י (סי' שעב) ובספר האורה (ח"ב סי' לו) וכן באיסור והיתר לרש"י (סי' כא) כתבו שאם נמצאו בפסח, העוף אסור. וכן כתבו: טור (תסז) בשם הרוקח, ראב"ו (סי' י), ראב"ה (פסחים סי' תסב), וכן בהגהות אשר"י (פ"ב סי' ה) כתב בשם חכמי גרונא ורבנו יהודה לאיסור. אך רש"י הסתפק אם אפשר להיתר מצד לימוד איסור מטומאה, שבטומאה נמצאו שדינו כמעוכל, ואינו מטמא. וכן הביא דעתו בשבה"ל (סי' ריז). והר"ש משאנץ (אהלות פי"א מ"ז) כתב לאסור, ודן בסברת רש"י זו, ודחאה. וכן אסר בלקט יושר (ח"א סי' פג).

פו. ראה מכתם (מ, א ד"ה עבד שמואל).

פז. וכ"כ הטור (תסז) בשם היראים.

פח. תוס' (חולין צו, א ד"ה אמר) כתב בשם ר"ת שחיטה שנמצאה בתרנגולת רותחת בפסח, צריך להשהותה עד אחר הפסח, והסתפק אם נחשבת כמעוכלת. וכ"כ בשם ר"ת: הגה"מ (פ"א אות ו), הגה"א (חולין פ"ז סי' כט) בשמו ומרדכי (פסחים סי' תקנ). וכ"כ במרדכי (שם) בשם מחזור ויטרי שהובא בסה"ת. ובמרדכי (סי' תקנח) כתב בשם רבינו יחיאל מפריז שמותר למכור את העוף לנכרי בפסח. ובמחז"ו (סי' מוה) והגה"מ (חומ"מ הל' הגעלה) כתבו שרש"י השהה ואכלה לאחר הפסח. וכן הביא דעה להיתר באו"ז (הל' בכורות סי' תפב). וכן כתבו שאסורה באכילה ומותרת בהנאה: רבינו ירוחם (תואו"ח נט"ו ח"ה) ומהרי"ל

51. נמי: ד חסר 52. חמה: ב חמה של מצה 53. אש: א ב ה חס ג אם 54. ובסביבותיהם:

אחר שאיסורו במשהו, ובסביבותיהם⁵⁴ דוקא הוא דאיכא למיחש לאותו משהו. והבעל התרומה ז"ל כתב⁵⁵ וחטים דאכלו תרנגולים אי משתכחי בבשולא⁵⁶ או בבשר מליח, אסרינן ליה, דלא הוי עיכול. והר"י מקורביל ז"ל כתב⁵⁷ (סמ"ק סי' רכב) אף על גב דלגבי טומאה הוי עיכול בכל שהוא⁵⁸, אם נתבשל אף בצליה או במליחה הריצב"א⁵⁹ והר"ח⁶⁰ וכמה גדולים עמהם מתירין אותה על ידי קליפה.

והרבינו פרץ כתב⁶¹ (הגהות סמ"ק שם הערה ז) ורבותי מאיור"א אוסרינן אותה על ידי⁶² מליחה, וכן הר' טוביה, אך רבינו ברוך מתירו במליחה, ואוסרו בצליה. ואף על גב⁶³ דאינו מפעפע בלא רוטב, ⁶⁴דלא שייך מפעפע כי אם בחלב או בשמן⁶⁵ כדאמרינן פרק גיד הנשה (חולין צו, א) שאני חלב מפעפע⁶⁶, ומכל מקום בצלי שלנו אסור, לפי שמוליד ומביא כשהופכין השפוד, ומוליד הטעם בכלו כמו על ידי רוטב. ומהאי טעמא אפילו יש בשפוד כמה עופות כלן אסורין⁶⁷, אבל במליחה שאינו זו ממקומו לא שייך האי טעמא, ולפיכך מותר אפילו אותו עוף על ידי קליפה עכ"ל.

⁶¹ואם נמצאו חטים או שעורים במים בעוד שהבשר שרוי בתוכו, כתב אדוננו מורנו הר' שם טוב ז"ל דמותר, דצונן הוא. והוא שאינן מבוקעות, אבל אם הן מבוקעות הבשר מותר בהנאה לדעת הראב"ד ז"ל שהיא האמת, ולדעת הר"ש והרי"א פ' אסור בהנאה במשהו, ובעל נפש יחוש לעצמו משום חומרא דחמין ע"כ⁶².

(מנהגים, הל' מאכלות אסורות בפסח). וכתבו להתיר: מעשה הגאונים (סי' לד עמ' 23), טור (תסו, יא) בשם יש מתירין ושו"ע (תסו, טז). פ"ט. בשב"ה ל' (סי' ריו) כתב בשם אחיו ר' בנימין, שאם מצא חיטה בופק לאחר מליחה, די בקליפה. וכן באגור (סי' תשפג). וכן בהגהות אשר"י (פ"ב סי' ה) בשם הרוקח ומהר"ם, וכן בשם הר"ש מפליזא, בשם רבו הקדוש, רבינו שלמה מדרו"ש, שקיבל מרבו ר"י ברבי אברהם. צ. בכל בו (סי' מה ה, ב) כתב דעה זו בשם ר' משולם, וראה ספר התרומה (סי' נה) שכתב כן בשם המחזור ויטרי, ובמקורות שהבאנו לעיל (הערה שפג). וראה עוד סמ"ג (ל"ת עה), תוס' (מנחות סט, א ד"ה דבלע בסופו), תוס' ר"פ (פסחים ל, א ד"ה אמר רבא), רא"ש (פירוש המשנה בכורות פ"א מ"ח, אוהלות פי"א מ"ז), פירוש רבינו שמואל מפלייש (באו"ז סי' רנו)

וטור (תסו, טז) בשם הרא"ש. צא. תוס' בבכורות (ז, ב ד"ה דג) חילק בין איסור לטומאה. וכן חילק הרא"ש (בכורות פ"א סי' ח), ובשם הר"מ מפונטיזא חילק בין בלעו שאינו נחשב למעוכל, לבין טחנו בשנינו. ובשם ר"ת כתב להחמיר שמא הלכה כריב"ב. צב. בסמ"ק (סי' רכב עמ' רכח) נאמר: "וחטה הנמצאת במעי התרנגולת אף על גב דלענין טומאה הוי עיכול, לענין איסור לא הוי עיכול, ואוסר במשהו אם נתבשלה, אך בצליה או במליחה רבינו יב"א ורבינו נתנאל וכמה גדולים מתירין אותה בקליפה". צג. וראה תוס' ר"פ (ל, א ד"ה אמר רבא). צד. בר"פ לפנינו: אפי'. צה. וכן כתבו ספר התרומה (סי' נה), רא"ש (פ"ב סי' כה), הגה"א (פ"ב סי' ה), מרדכי (סי' תקנב) בשם רא"ם, טור ושו"ע (תסו, טז).

א ב ה ובסביבותיו 55. בכל שהוא: א ה אסור בכל שהו ב אסור בכל שהוא 56. הריצב"א: א א ג ה וריצב"א ב והריצב"א 57. והר"ח: א ב ג ה והקר"ן 58. ואע"ג: א ב ג ה חסר 59. דלא שייך מפעפע... חלב מפעפע: ה חסר 60. בשמן: א שומן ב ג בשומן 61. ואם נמצאו... דחמין ע"כ: א א ג

(סט) בשר שנמלח קודם הפסח יש אומרים⁶³ שאין ראוי לאכול ממנו בפסח, אלא אם כן נוהר עליו בשמירתו קודם הפסח, וכן נמי פסק הרשב"א ז"ל⁶⁴. ויש אומרים⁶⁵ הטעם משום פירווי חמץ, שנכנסין בבשר בשעה שחותכין הבשר עם הסכין, שחותכין⁶² בו⁶³ חמץ⁶⁴ כל השנה, ואינו ניכר ואסור⁶⁵.

ויש מתירין⁶³ לפי שכבר נתבטל הכל קודם זמנו, ושוב אינו חוזר וניעור, וכן דעת הראב"ד ז"ל⁶⁴ והר"ד דוד בר לוי ז"ל⁶⁵:

(ע) כתב הר"פ ז"ל (הגהות סמ"ק סי' רכב הערה ו) הדגים המלוחים שקורין ארינקא"ש מותרין לאכלן בפסח אותן הישנים שנמלחו קודם הפסח⁶⁶, אבל היכא דאיכא לספוקי שמא נמלחו תוך הפסח אסורין, וכן לענין גבינות⁶⁷. ומיהו נהגו העולם שלא⁶⁸ לאכול גבינה ישנה ולא ארינק"אש מלוחים, ושמא⁶⁹ היינו משום שרגילין לאכלן בלא שום הדחה⁷⁰. וגבי בשר פירשנו לעיל שצריך הדחה אפילו לצלי, משום חשש שמא עדין יש חמץ משהו בעין.

והר"י מקורביל ז"ל כתב (סמ"ק סי' רכב עמ' רכה) כל דבר שנתבטל קודם הפסח ביתר מששים⁷¹ אין אסור לאכלו תוך הפסח⁷², אפילו לא דקדקו במליחה. ומהאי טעמא כתב הר"פ ז"ל⁷³ שמוותר עור אווז שנמלח קודם הפסח. אך שומן מהותך קודם הפסח

10. רבנו מנוח (פ"א, ה) ורמ"א (תמו, ה).
 11. שו"ת הרשב"א (ח"א סי' תפה).
 12. כן כתבו ראב"ד (תמים דעים סי' לו) ומהר"ם חלאווה (ל, ב ד"ה כתב הראב"ד) בשמו.
 13. כן כתבו: סמ"ג (לאוין עח דף ל ע"ב), סמ"ק (סי' רכב עמ' רכה), ר"פ (הגהות לסמ"ק שם אות ו), תרומה (סי' נה יז ע"ד), פירושי ר"ש מפליזא (באו"ז סי' רנו נח ע"ג) בשם רבי שלמה ור' יהודה, מרדכי (סי' תקנה), הגה"מ (פ"א אות ו), טור (תמו, ה) בשם רש"י ועיטור, ב"י (שם ד"ה ומ"ש רבינו וכן התיר רש"י) ושו"ע (תמו, ה).
 14. ראה לעיל הערה, שמדברי הראב"ד בתמים דעים ובמהר"ם חלאווה עולה שהוא אוסר לאכול בשר שנמלח קודם הפסח ולא נוהר במליחתו, מטעם שנשארו בו משהו חמץ בעין, ולא מטעם שחמץ חוזר וניעור (ואף הוא סובר שכל שנתבטל קודם הפסח אינו חוזר וניעור). אך בדברי הראב"ד שהביא המכתם (ל, א ד"ה ושלא בזמנו) כתב להתיר מטעם שאינו
15. חוזר וניעור, ולא כתב לאסור משום חשש הסכין וכדו'. קא. הוא בעל המכתם (שם).
 16. א. וכן התירו דגים שנמלחו קודם הפסח: סמ"ג (ל"ת עח), תרומה (סי' נה), מרדכי (סי' תקנה), רא"ש (שו"ת כלל כד, ד), טור, ב"י ושו"ע (תמו, ה ד"ה ומה שנתן טעם להתיר גבינה).
 17. ראה ריא"ג (ח"ב עמ' צז), וכן כתבו: סמ"ג (ל"ת עח ל ע"ב), רא"ש (שו"ת כלל כד, ה), רבנו מנוח (פ"א, ה), ריטב"א (ל, א ד"ה אמר רבא), הגה"מ (פ"א אות ו), טור (תמו, ה) בשם רש"י רי"צ"ג ורא"ש, ב"י (שם ד"ה ומה שנתן טעם להתיר) ושו"ע (שם).
 18. הרא"ש (שו"ת כלל כד, ד) כתב שבדגים נהגו איסור באשכנז, ורבנו מנוח (פ"א, ו) כתב שיש מחמירים בגבינה, וכ"פ הרמ"א (ד"מ תמו ס"ק יא; הגה תמו, ה).
 19. בסמ"ק לפנינו כתב כאן: "וזה הטעם אנו מתירין בשר שנמלח קודם הפסח אע"פ שלא וכו'".
 20. בסמ"ק לפנינו דברים אלו הם בגוף דברי הסמ"ק, ולא הגהות הר"פ. וכן כתבו סמ"ג (ל"ת עח ל ע"ב),

62. עם הסכין שחותכין: ה בסכין שחתכו 63. בו: ג ד ממנו 64. חמץ: א החמץ ב הלחם
 65. ואינו ניכר ואסור: א ג ד חסר ה שטינו ניכר 1. גבינות: א ג ה גבנים ב הגבינים 2. שלא:
 ב חסר 3. ושמא: ד חסר 4. ביתר מששים: ב בששים

אסור בפסח, לפי שמהתכין אותן במחבת בלועה מחמין, ונותנת טעם בשומן. ומיהו אם לא היתה המחבת בת יומה⁵ מותר, אפילו למאן דאסר בפסח פגם, מכל מקום זה הפגם נותן טעם קודם הפסח ונתבטל היכא שבשעת התוך השומן נתן לבו לשם פסח, אבל אם התיכו השומן סתמא לאכלו קודם הפסח כשירצה, אף על פי שאמר עכשיו ברי לי שלא היתה בת יומא⁶, מכל מקום אסור בפסח, דמלתא דלא רמיא עליה דאיניש לאו אדעתיה⁷:

(עא) ומצה ישנה אסרינן⁸ מהאי טעמא, אפילו לב"ה בירושלמי (פסחים פ"ב סוף ה"ד) דקאמר כגון שעשאה שלשים יום קודם הפסח, בידוע שלא דקדק בה⁹. ובני מעים מלוחים כמו כן יש לאסור, מפני שרגילין לחלטן בתוך קדירה שהיא בלועה מחמין¹⁰:

(עב) ובוסר שדורכין אותו במדוכה קודם הפסח מותר¹¹, ואף על פי שהמדוכה מחומצת מחמין שנתערב עם המוריים, משום דהוי צונן ואין כח בו להפליט, ואי פליט משהו בעלמא הוא דפליט, ונתבטל¹² קודם הפסח, מידי דהוה אכרישין ובצללים דחתכן בסכין חולבת והניחן עם בשר, כדפירש רבינו ברוך בספרו (ס' התרומה ס' ט) עכ"ל הרבינו פרץ ז"ל¹³:

(עג) אין לותתין השעורים בפסח. ואם לתת, נתבקעו אסורות¹⁴. ולא נתבקעו ממוש, אלא אפילו הניחן על פי הביב¹⁵. פירש רש"י¹⁶ בוביא¹⁷ חמה, ויש מפרשים פי חבית,

תרומה (ס' נה), מרדכי (ס' תקנה), פירושי הר"ש מפליזא (באו"ז ס' רנו נח ע"ג), ב"י (תמו ד"ה ומה שכתב רבנו וכן התייר רש"י) ורמ"א (ד"מ תמו ס"ק ו; הגה תמו, ה).
 ו. דמלתא... אדעתיה: שבועות (לד, ב), וש"נ.
 ז. כתבו לאסור שומן מהותך: סמ"ג (לאוין ס' עח), ספר התרומה (ס' נה), מרדכי (ס' תקנה), כל בו (ס' מח ח ע"ב), אגור (ס' תשיח), הגה"מ (חו"מ הל' הגעלה), ב"י (תמו, ה) ושו"ת הב"ח (ישנות, ס' קכג).
 ח. המשך דברי הסמ"ק (ס' רכב) מהס' הקודם.
 ט. מדברי רבנו עולה, שמצה שאפאה יותר משלושים יום קודם הפסח אסורה, כי אינו מדקדק באפייתה להשמר מחימוץ. ועי' בראבי"ה (ח"ב ס' תנב) שסובר שאין חשש חימוץ בכה"ג, ומה שאמרו בירושלמי במצה ישנה שאינה כשרה למצת מצוה, זה משום שאינו מדקדק באפייתה לעשותה לשם מצווה, וכך משמע במרדכי (ס' תקמג). ובאו"ז (ח"ב ס' רנ)

משמע כרבנו.
 י. בסמ"ק לפנינו: מחמין בעין.
 יא. המשך דברי הסמ"ק (ס' רכב), הביאו הב"י (תמו, ז ד"ה כתב הסמ"ק), וכ"פ השו"ע (תמו, ז) והרמ"א (שם).
 יב. כפי שכתבנו לעיל (ס' ע הערה) בסמ"ק שלפנינו זו לשון ר"י בעל הסמ"ק, ולא מהגהות הר"פ.
 יג. פסחים (מ, א). המשך הגמ': "לא נתבקעו מותרות... אמר מר עוקבא לא נתבקעו ממוש, אלא כל שאילו מניחן על פי חבית והן נתבקעות מאליהן".
 יד. על פי הביב: בגמרא לפנינו על פי חבית, ובראשונים יש גירסאות שונות. בר"ח וברי"ף (יב, א) על פי ביב של קלאים ובתוס' (מ, א ד"ה כל שאילו) גרס אבוב. וראה בריטב"א (מ, א ד"ה ואם לתת) שהביא גירסאות שונות.
 טו. אינו ברש"י לפנינו. ומדברי רש"י (מ, א ד"ה והן מתבקעות) שפירש שאינן יכולות לעמוד מפני ריח

5. יומה: ג יומא 6. מותר אפי' למאן... היתה בת יומא: ב חסר טעות הדומות 7. ונתבטל: ה וכבר נתבטל

והתבקעו⁸ אסורות. והאידינא שדרו ממתבתא⁹ דאינן בקיאינן בלתייה ולא בחליטה: (עד) כתב רבינו האי ז"ל¹⁰ כמה חולין⁹ טרחו להתיר להם מי שעורים, שמרתיחין רותחין ומטילין שעורים לתוכן, ¹⁰בין בהמעיסה בין בהלעיטה^{10ט}, ¹¹פירש הבעל הערוך ז"ל קמח על גבי מגלושין, פירוש, מים רותחין הרבה. הלעיטה, מגלושין על גבי קמח ע"כ¹¹, ולא התירו להם הגאונים הראשונים¹². ולענין חולה¹³ הורו¹³ הגאונים הראשונים ז"ל כשהוקשה עליו חליו ואינו יכול לטעום בפסח ומסוכן הוא, מותר לעשות לו מה שצריך לו על פי רופאים, כדתנן¹⁴ (פסחים כה, א) בכל מתרפאין חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, כך הביא הר"י אבן גיא ז"ל בהלכותיו (ריא"ג שערי שמחה עמ' שא):

והחטים גם כן אסור ללתתן, גזירה שמא ישהו ויחמיצו¹⁵. ופירוש לתיתה, שריה. כלומר, ששורין אותן במים מעט¹⁴ קודם הטחינה כדי להסיר סובנן¹⁵. החטים שאוכל אדם בפסח צריך לזוהר שלא יבוא עליהם מים אחר שנקצרו, שלא יהיה בו משום חימוץ¹⁷:

(עה) ¹⁷הדגן שנטבע בנהר או שנפל עליו מים, כשם שאסור לאכלו כך אסור לקיימו, אלא מוכרו לישראל ומודיעו¹⁵ שיאכלנו¹⁶ קודם הפסח. ואם ימכרנו לגוים, ימכרנו מעט

היין, משמע שגרם פי חבית, ולא פי הביב. וראה ברש"י המובא ברי"ף (יב, א ד"ה ביב). ונראה שיש כאן שלוש מהדורות של פירוש רש"י, האחת רש"י שבפנינו שגורסת פי חבית, שניה רש"י ברי"ף (שם) שגורסת פי הביב, ושלישית המהדורה שעמדה בפני רבינו.

10. הר"ן (ברי"ף יב, א ד"ה כל) כתב: "יש מפרשין ביב מלשון בוביא שקורין לינא, וכך היה גירסת ר"ח ז"ל ע"פ הביב של קלאין".

11. כן כתבו שו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' צז), רי"ף (יב, א), מהר"ם חלאווה (מ, א ד"ה ומה שאמר), רא"ש (פ"ב סו"ס כה), שבה"ל (סי' רטו), מגיד משנה (פ"ה, ז), רבנו מנוח (פ"ה, ז), טור (תנג, ה) וב"י (שם ד"ה לתיתה).

12. כן כתב בשמו הרא"ש (פ"ב סי' כ).

13. הצירוף מעיסה ולעיטה מופיעים בגירסת הריבמ"ץ בחלה (פ"א מ"ו), ומפרש: "תניא אי זהו המעיסה ואי זהו הלעיטה, המעיסה קמח על גבי מי גלשים, פי"

מים רותחין, הלעיטה מי גלשים על גבי קמח". הערוך (ערך חלט; מעס) מביא את הברייתא, אבל גורס חליטה במקום הלעיטה שמובא בריבמ"ץ ואצל רבינו. כ. ולענין חולה וכו': שו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' צז) בשם רב האי גאון, וראה שם (סי' רסט) בשמו, ושם (סי' צז) בשם רב שרירא גאון.

14. צ"ע מדוע כתב 'כדתנן' והרי אין זו משנה, אלא מדברי ר' יוחנן.

15. רמב"ם (פ"ה, ז), טור ושו"ע (תנג, ה).

16. כן משמע שפירשו לתיתה: רמב"ם (פ"ה, ז), ריבמ"א (מ, א ד"ה ת"ר), ר"ן (ברי"ף יב, א ד"ה ת"ר אין לותתין) ומאירי (מ, א ד"ה הלתייתה). וראה רש"י (ברי"ף יב, א ד"ה אין לותתין).

17. דומה ללשון הרמב"ם (פ"ה, ט), וראה טור, ב"י ושו"ע (תנד, ד) בענין מתי מתחילה חובת השמירה. כה. לשון הרמב"ם (פ"ה, ט), וכן פסקו הטור והשו"ע (תסז, א).

18. שיאכלנו: ברמב"ם לפנינו 'כדי שיאכלנו'.

8. והתבקעו: א ב ג ה ו יתבקעו 9. חולין: ב ה חולים 10. בין בהמעיסה בין בהלעיטה: ד חסר
11. פי' הב'... ע"כ: א ג ד ה חסר 12. הראשונים: א ב ז"ל ג ה חסר 13. הורו: ב התירו 14. במים מעט: ב מעט במים 15. ומודיעו: ב ויודיעונו

מעט¹⁶, כדי שיכלה קודם הפסח, שמא יחזור הגוי וימכרנו לישראל. ¹⁶וכתב הרשב"א ז"ל בתשובה (ח"א סי' תפה) אם הוציאום ונגבום¹⁷ ואחר נתערבו ברוב, אסור לקיימן בפסח, והביא הרבה ראיות לדבריו¹⁶:

(עו) וכרי חטים שנפל עליו דלף במעט בשאר ימות השנה¹⁸ במקומות מועטים, ואותן החטים שנפלו עליו מעורבין¹⁷ בתוך הכרי, בטלין הן ברוב, ואין צריך לבערן בפסח, ובביטול בעלמא סגי להו, ואפילו לכתחלה. ואף על פי שחמץ אסור בכל שהוא, הני מילי כשהוא בעין, ולענין לאוכלו בפסח ולא נתבטל קודם זמן איסורו, אבל מאחר שנתבטל קודם הפסח ברוב אינו חוזר ונייעור, ואפילו לכתחלה מותר, וכן כתב הראב"ד ז"ל בתשובת שאלה¹⁸.

והר' אהרן הלוי ז"ל כתב¹⁹ על זה והוא שאין נכרין, אבל אם הם נכרין, נוטלן ואוכלן קודם הפסח. וזה שהתירו דוקא בשלא נתבקעו, אבל אם¹⁸ נתבקעו הוברר הדבר שהחמיצו, ואם יש באיסור כזית בכדי אכילת פרס אסור לקיימן, ואם לאו מותר. ובסוף דבריו כתב ואף על פי שלא נתבקעו אפשר לאסור, שפעמים החמיצו עד שלא נתבקעו מפני הסדק שבחטים בולעים עכ"ל.

מכל מקום ראוי להחמיר באכילתו, אחר שאין הפסד בשחייתו, והוא מין במינו ויש לו מתירין¹⁹. ויש כותבין¹⁹ שאסור לקיימו בפסח. וכן כתב הרשב"א ז"ל בתשובה¹⁹ אפילו הוציאום ונגבום¹⁹ ואחר נתערבו ברוב, אסור לקיימן בפסח, והביא הרבה ראיות

כז. ואם ימכרנו לגוים ימכרנו מעט מעט: ברמב"ם לפנינו: "ואם מכרו לגוים קודם הפסח, מוכר מעט לכל אחד ואחד". ובענין האם מותר למכור רק לגוים מעט מעט או גם לישראל, ראה: מגיד משנה (שם) וטור (תסז, א).
 כח. ז"ל הרשב"א: "והוציאום ונגבום, ואחר כך נתערבו בתוך חטים מרובים מהם", אלא שלא היה בתערובת ששים כדי לבטלן. והשאלה היא האם יכול לערב עוד חטים כדי לבטלן בששים לפני פסח ולהתירן, ועוד האם מותר להשהותם עד לאחר פסח. הרשב"א החמיר בשתי השאלות. רבינו מציין את איסור הקיום לדעתו. ועי' שו"ת רדב"ז (ח"ג סי' תקפט), שו"ת פעולת צדיק (ח"ג סי' רפג), שו"ת מהרש"ם (ח"א סי' קסו) ושו"ת אוהב משפט (או"ח סי' כ). להלן בסי' עו מובאים דברי הרשב"א האלה, וגם לכ"י ב יש שם התיחסות לנאמר כאן, ולא ברור מדוע הוזכרו כאן

דברי הרשב"א, אף שהוזכרו להלן.
 כט. בענין חמץ שנתערב קודם הפסח, אם חוזר ונייעור, כבר עסק רבנו לעיל (סי' מב, סה), ויש הארכנו בהערות, עיי"ש.
 ל. הזכירה רבנו לעיל (סי' מא-מב), וכן כתב בשמו המכתם (פסחים ל, א ד"ה ושלם בזמנו) והוזכרה בכל בו (סי' מח ח ע"ג). ודברי רבנו הובאו בב"י (סי' תמב, ה).
 לא. כן הביא אף הב"י (תמב, ה).
 לב. הב"י (תסז, ב ד"ה והכל בו) והב"ח (ד"ה עוד במרדכי הארוך) הביאו את דברי רבנו בכל בו.
 לג. ראה בדברי רבינו לעיל (סי' מב) דעת הגאונים, רבנו האי והרמב"ם.
 לד. ראה שו"ת הרשב"א (ח"א סי' תפה, סי' תתלא). ודברי רבנו בשם הרשב"א הובאו בב"י (תסז, ג ד"ה וכתבו עוד ההגהות).

16. וכת'... לדבריו: א ג ד ה חסר 17. עליו מעורבין: ב עליהן המים מעורבין ה עליהם המים מעורבים
 18. אם: ב ה חסר 19. ואחר נתערבו... ראיות לדבריו: ב כאשר כתבתי למעלה ה כמו שכתבתי למעלה

לדבריו¹⁹. ורוב הגאונים הושוו בזה, שאם נפל עליו²⁰ מים במקומות מועטים כדי שהיו בטלים בששים ואינן מבוקעות וטחנן, שמותר לקיימן בפסח, אחר שאין החמץ בעין, וכבר נתבטל קודם הפסח.

ואם נפל עליו דלף רב כל זמן שהוא יורד טפה טפה אינו בא לידי חימוץ^ל, אבל כשפוסק אם נשתהה כשיעור, הרי זה אסור. ולשון הגמרא בזה קמח^ל:

²¹אמר רב כהן צדק^ל חטה הבאה בספינה בודקין אותה אם לחה, ואם נשתנו מראיהן או שהן משונות עליונות מתחתונות, בידוע שהגיע עליהן מים ואסור לאכול מהן בפסח מפני שהחמיצו, וחייב לבערן קודם זמן איסורן, כמו שאמרו ז"ל בהיה ארבא דמבעא בחישתא²¹.

מעשה היה בעיר ברוד²² בשק של קמח מפסח שנגעו בו מים, ונדבק הקמח בשק ולא הרגישו בדבר עד שרקדו²³ הקמח, ובא הדבר לפני הר' משולם^ל והתיר כיון שהעבירוהו בנפה שלא יוכל לעבור בו דבר לח ונילוש ע"כלט.

והר' אהרן הלוי ז"ל כתב בדיניו²⁴, כלי גדול של קמח שנפל בתוכו טפת מים, הרי הכל אסור, לפי שהקמח שואב מכת המים, ואין לנו שיעור בזה. אבל דלף טורד בזה אחר זה, אינו אסור אלא מה²⁴ ששרוי במים, לפי שטרדתו מעכבתו שלא לשאוב, והוא שאין שהייה כלל בין טפה לטפה עכ"ל:

(עז) עוד כתב שם²⁵ מי שנפל קמח על פתו, ראוי לו שלא לשרות אותו פת במשקה, שהרי הקמח שבו שורה במשקה. וכן אין ראוי שיבצע אותו בפיו, שהרי המשקה שבפה טופח על הקמח שבפת, והוא מחמיץ. אבל מותר לאכול אותו פת פתיתין²⁶, ובעל נפש יחזור ויאפה אותו עכ"ל:

לה. פסחים (לט, ב), רמב"ם (פ"ה, י), טור ושו"ע (תסו,ו). ר' כאן שנו"ס, ולעיל הע', תמהנו מדוע הוזכרו לפי כ"י ב דברי הרשב"א פעמים.
לו. כן הוא בגמ' לפנינו, וברמב"ם (שם) כתב דגן שנפל עליו וכו', וראה מ"מ ורבינו מנוח (שם) בעניין הגירסה.
לז. נזכר בריא"ג (ה"ב עמ' חצר). ותשובת הגאון ללא ציון שמו מופיעה בתשובות הגאונים (שערי תשובה סי' רפה).
לח. בעל ספר ההשלמה.
לט. ראה רא"ש (פ"ב סי' כב), מהר"ם חלאווה (לט, ב ד"ה קמח שנפל), מכתם (לט, ב ד"ה קמח שנפל), מרדכי (סי' תקסט) בשם רבינו יצחק מוינא, טור ב"י ושו"ע (תסו, ד). מ. אינו בנדפס, וכן כתבו בשמו: ריטב"א (לט, ב ד"ה קמח שנפל), ר"ן (ברי"ף יב, א ד"ה דעביד, חי' לט, ב ד"ה והוא דעביד), ב"י (תסו, ו ד"ה קמח שנפל), וכן כתב חי' רבנו דוד (מה, ב ד"ה כל זמן) וראה מהר"ם חלאווה (לט, ב ד"ה קמח שנפל). מא. הרא"ה (עי' בסי' הקודם), וראה בדומה: מרדכי (סי' תקצו), הגה"מ (פ"ה אות ש), שניהם בשם הרוקח ובי"י (תסא, ה ד"ה כתב המרדכי). מב. הכוונה היא שיחלק הפת בידיו לפתיתים, ויאכל כל חתיכת מצה בשלימותה, כך שהרוק מפיו לא יחמיץ את הקמח שעל הפת.

20. עליו: ב ה עליהם 21. אמ' רב... בחישתא: א ג ד ה חסר 22. ברוד"ש: א ב ג ה בדירש
23. שרקדו: ג ד שבדקו 24. אלא מה: ג ד מה

(עח) י"ד שחל להיות בשבת, בודקין את החמץ לאור הנר אור ל"ג²⁵, ועושין כל ענין ביעור חמץ כמו שבאור לארבעה עשר. ובשבת אוכל סעודתו ומאכיל לכל מי שירצה עד ארבע שעות, ואחר כך מבער הכל ומבטל²⁶. וכתב הרמב"ם ז"ל (פ"ג, ג) ואם נשאר מן החמץ ביום השבת אחר ד' שעות, מבטלו וכופה עליו כלי עד מוצאי יום טוב האחרון²⁷ ומבערו.

ויש אומרים כי מזה שאמרו ז"ל מבערין את הכל מלפני השבת ומשיירין מזון שתי סעודות, בתרומה לחוד קאמר, לפי שאין לה אוכלים אמרו דלא משייר אלא מזון שתי סעודות, אבל חולין שיש לו אוכלין הרבה לא חששו לבער עד השבת, לפי שאין שם קלקול אם שייר יותר משתי סעודות כדי לאכול ולהאכיל למי שירצה, וכן דעת הראב"ד ז"ל²⁸ (השגות שם), וכן עמא דבר.

אך הר"ש²⁹ והר"ז ז"ל³⁰ (טו, ב ד"ה י"ד שחל; ה, א ד"ה והא דתנו) הצריכו לבער הכל, מלבד שיעור שתי סעודות ושיירי פתיחין שנשתירו לפניו²⁷, מבטלן בלבו בשבת. והגאון ז"ל ר' האיי כתב³¹ מנהגא דחזי לנא דאין מבטלין דייסא ולא כל דבר שצריך לכלי שמבטלין בו הדחה ב"ד שחל להיות בשבת, וכן אין עושין פת צנומה בקערה, מכיון שצריך להדיחו. ומלשון התוספתא³² (פ"ג ה"ט) משמע דאינו משייר כלום בשבת, דקתני ר' מאיר אופה מצה לליל שבת ומחרתו²⁸ ובודאי מצה משומרת לא אכיל:

מג. רמב"ם (פ"ג, ג), טור וש"ע (תמד, א).
 מד. ברמב"ם לפנינו הגרסה 'הראשון', וכ"ה בכל בו (סי' מח ח ע"ג), וכן צריך לגרוס.
 מה. בהשגות על הרי"ף (ה, א ד"ה הא דת"ר, טו, ב ד"ה יד שחל), בהשגות על הרמב"ם (פ"ג, ג), ובתמים דעים (סי' כח) פסק שמבער הכל חוץ ממוזון ב' סעודות. וראה מלחמות (ה, א ד"ה ועוד הא דתנו) ומ"מ (שם).
 וראה בריטב"א (יג, א ד"ה אמר רב נחמן) שפסק כדעת הראב"ד כאן.

מו. רש"י (מט, א ד"ה בערין הכל) אומר שלר"מ, שאמר מבערין הכל קודם שבת, הכוונה שחוץ מצורך אכילתו מבער, ומכאן שלשאר שיטות ודאי משיירים, וכן כתב הרמב"ן (מלחמות שם) בדעת רש"י. וראה מעשה הגאונים (סי' כד עמ' 14) והאורה (ח"א סי' פ עמ' 89 וח"ב סי' יז עמ' 184).

מז. הוא סובר, שמעיקר הדין בין תרומה ובין חולין משאיר כרצונו ומבער הנותר בשבת, אך

25. אור ל"ג : ב ליל י"ג א אור לג' עשר ג ה אור לשלשה עשר 26. מבער הכל ומבטל: א מבטל הכל ומבער 27. שנשתירו לפניו: ב שנשתירו לפניו בשבת ה אשר נשתירו בפניו 28. לליל שבת ומחרתו: ג ד ליל שבת ומחרת ב בליל שבת ומחרתו

נהגו לבער הכל לפני שבת ולהותיר רק מזון ב' סעודות. וכן פסקו שמוותירים רק מזון ב' סעודות: מ"מ (שם), והבין שכן דעת הרמב"ם, טור (תמד, א), ב"י (שם ד"ה ארבע עשר), וכן הבין שדעת הרמב"ם והרא"ש, וכ"פ הש"ע (שם). וראה שו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' צג) מעשה הגאונים (סי' כד עמ' 14) והלכות גדולות (תחילת הלכות פסח).

מח. ראה שו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' יד), שבה"ל (סו"ס רז), וכן כתב הריטב"א (שם) בסתם, והביא הב"י (תמד, ג ד"ה וכתב הכל בו) את דברי רבנו בכל בו, וכן פסק בשו"ע (שם).

מט. דברי התוספתא כאן מובאים בשונה מהגירסה שבידינו, וראה חסדי דוד (שם).

נ. משמע שמפרש שאופה לו מצה שאינה משומרת לצורך השבת, אבל אינו מכין מצה משומרת לצורך השבת. ועי' ר"ן (ברי"ף ה, ב ד"ה ומיהו איכא).

(עט) ויש מוכיחין²⁸ מזה שאומר ומשיירין מזון שתי סעודות, שסעודה שלישית שאדם חייב בשבת, די לו במיני תרגימא²⁹, אחר שלא צוה לשייר מזון שלש סעודות. ויש דוחיננב זאת הראיה, ואומר דודאי צריך לקבוע שלשתן על לחם משנה³⁰ ויין לקדוש³¹, והכא לא אפשר מכמה טעמים כאחד³⁰, שאי אפשר לו לאכול אחר ארבע שעות, ואם יאכלם קודם ד' שעות יש לחוש שמא ימשך אחר מאכלו, הילכך לא אפשר.

והרבינו פרץ ז"ל כתב³² (הג' סמ"ק סי' צח אות ד) נהגו העולם³¹ לעשות סעודה שלישית של י"ד בפירות, ואינו יוצא באותה של שחרית. ובשאר שבתות צריך לעשות סעודה שלישית אחר מנחה גדולה, ולא להפסיק בסעודת שחרית³². אבל בסעודת שבת שחל י"ד³² בניסן, עושין אותה קודם מנחה גדולה, כדי שיאכל מצה לתאבון. ור"ת³³ היה רגיל לעשות מצה עשירה שנילושה בבצים כשחל י"ד בניסן להיות בשבת, כדי לעשות בה סעודה שלישית. ואיזו היא מצה עשירה שמוותרת, שנילושה בין או שמן או דבש או ביצים בלי מים כלל, ואם יש מים קדמי ומחמצי³⁴. והריא"ף (י, א) והרמב"ם ז"ל (פ"ה, ט) והראב"ד ז"ל (השגות הרי"ף שם) מתירין אפילו עם מים, כאשר כתבנו³⁵.

ומה שאמרו ז"ל³³ (ירושלמי פ"י ה"א) האוכל מצה בערב פסח כאלו בועל ארוסתו³⁴ בבית

נא. ר"י (תוס' ברכות מט, ב ד"ה אי בעי) הסתפק האם בסעודה שלישית יוצאים יד"ה במיני תרגימא, ונחלקו בכך הראשונים, ראה טור וב"י (רצא, ה). ובעניין הראיה שהביא רבנו כאן, התוס' ושאר הראשונים לא הביאו ראיה זו, והמהר"ם חלאווה (יג, א ד"ה ומשיירין) הביאה. נב. וכן הביא דחיה זו המהר"ם חלאווה (שם). נג. בעניין לחם משנה וקידוש בסעודה שלישית ראה בדברי רבנו לעיל (דין שלוש סעודות סי' ג-ד), טור, ב"י ושול"ע (רצא, ד). נד. הטור (רצא) כתב שהרמב"ם מחייב קידוש בסעודה שלישית, אולם שאר הראשונים לא מחייבים זאת. והרדב"ז (שו"ת ח"ו סי' ב' אלפים קד) כתב שקובעים סעודה על יין בלא קידוש. נה. הביאו הב"ח (תמד ד"ה ומה שכתב טוב לעשותה). והדברים שמביא כאן רבנו בשם הר"פ כתובים כלשונם בתשב"ץ קטן (סי' כג בהגהה ובסי'

כד), וראה לעיל בדברי רבנו (דין שלוש סעודות סי' ו).
 נו. בעניין הפסקה בסעודת שחרית כדי שתחשב כשתי סעודות, ראה בדברי רבנו לעיל (דין שלוש סעודות סי' ו) ובהערות, טור, ב"י ושול"ע (רצא, ג).
 נז. רבנו הביא את דברי ר"ת לעיל (דין שלוש סעודות, שם). דברי ר"ת הובאו בתוס' (פסחים לה, ב ד"ה ומי פירות) ברא"ש (פ"י סי' א) ובסמ"ק (סי' ריט עמ' רכב). ובעניין לישא במי ביצים, ראה בדברי רבנו לעיל (סי' נט), ובהערות שם.
 נח. דעת ר"ת (תוס' מנחות נג, ב ד"ה אין מחמיצין), טור וב"י (תסב, א-ב), ראה בדברי רבנו לעיל (סי' נו ובהערות שם, סי' נט ובהערות שם).
 נט. לעיל סי' נט.
 ס. בירושלמי לפנינו 'כבא על ארוסתו', ובתוס' (לה, ב ד"ה ומי פירות) הגירסה כגירסת רבנו, וברא"ש (פ"י ה"א) 'כאלו בא על ארוסתו'.

29. תרגימא: א מגדים תרגימא ג תרגומא 30. כאחד: ב ה אחד 31. נהגו העולם: ב ונהגו כל העולם 32. שחל י"ד: ב שחל להיות בי"ד 33. שאמרו ז"ל: א ג ד שאומר ה שאמרו 34. ארוסתו: ג על ארוסתו

חמיו, הני מיילי מצה הראויה לצאת בה ערב הפסח, אך³⁵ מצה עשירה יכול לאכול³⁶, וכן דעת הר"י מקורביל ז"ל (סמ"ק סי' ריט עמ' רכב). ושמעת³⁷ כי גם בלא שבת נמי היה אוכל ר"ת מצה עשירה בערב פסח, כשהיה רוחץ גופו בחמין. אבל הר"מ נ"ע³⁸ אינו רוצה ללושה בבצים, לפי ששאלו אל הר"ש ז"ל³⁹ עיסה שנילושה במי ביצים אם יכולין לאכלה בפסח, ולא אמר לא⁴⁰ איסור ולא היתר. איסור לא אמר מפני שמי פירות אין מחמיצין, והיתר לא אמר מפני שנופח⁴¹ במי ביצים. לכך אומר הר"ם נ"ע שטוב לסחוט תפוחים או אגסים⁴² וללוש אותן במימיהן, וכן היה רגיל לעשות. והוא⁴³ היה רגיל כשחל י"ד להיות בשבת לאכול סעודה שלישית על שלחנו בבקר, ולערב אוכל פירות, כי שמא לא יצא כשאוכל סעודה שלישית בבקר קודם מנחה גדולה לפירוש ר"ת⁴⁴, שפירש סעודה שלישית אינה עד לאחר מנחה, וכן נראה דעת הרמב"ם ז"ל⁴⁵ (הל' שבת פ"ל, ט):

(פ) כל כלי עץ או מתכת שנשתמש בהן חמין, בין בצונן בין בחמין, משתמש בהן מצה בצונן, אחר השפשוף⁴⁶. וכל כלי חרס שנשתמש בהן חמין בצונן,⁴⁸ משתמש בהן מצה⁴⁹ בצונן⁴⁸, חוץ מבית שאור ומבית החרוסת, מפני שחמוצן קשה⁵⁰. פירוש בית החרוסת דשאר ימות השנה שנותנין חמין וחומין ומשום חורפא דחלא קיבל טעמא, וכן נמי דעת הרא"ה ז"ל⁵¹.

וכתב הבעל ההשלמה⁵² (ל, א ד"ה אמר רב חייא) דהאי דנקט שנשתמש בהן חמין בצונן לאו דוקא, דהוא הדין בחמין דמותר להשתמש מצה בצונן, והאי דנקט בצונן רבותא

סא. כן כתבו התוס' (שם) והרא"ש (שם). ועי' הערה בס' הקודם.
 סב. דברי הר"י מקורביל (שם).
 סג. מהר"ם מרוטנברג הובא בתשב"ץ קטן (סי' כד) ובהערות הר"פ על הסמ"ק (סי' ריט עמ' רכב הערה 1).
 סד. תשובות רש"י (סי' קיב), סדור רש"י (סי' שעא עמ' 180), איסור והיתר (סי' כ), פרדס (סי' קכט), אורה (ח"ב סי' לו), מחז"ו (סי' מד עמ' 269) ותוס' (פסחים לה, ב ד"ה ומי). ובכל בו (סי' מח ט ע"ד) כ"כ בשם התוס', וראה לעיל בדברי רבנו סי' נט ובהערות שם, שהארכנו במקורות.
 סה. מתנפח כעין החמצה.
 סו. תשב"ץ קטן (סי' כג) הביאו רבנו לעיל (דין שלוש סעודות סי' 1).
 סז. כן כתבו התוס' (שבת התוס' (שבת קיח, א ד"ה במנחה), וראה טור (רצא, ב), ב"י (שם ד"ה וזמנה) ושו"ע (שם).
 סח. ראה מ"מ (שם).
 סט. רא"ש (פ"ב סי' ט), טור ושו"ע (תנא, כב).
 ע. הגירסה לפנינו במס' פסחים (ל, ב): "כל הכלים שנשתמשו בהן חמין בצונן, משתמש בהן מצה". וגירסת הר"ף (ט, ב) כרבנו. ובעל המאור (שם) השיג שהגירסה לפניו משתמש בהן מצה, והכוונה משתמש חם וצונן. וכ"כ הרא"ש (פ"ב סי' ט). והרמב"ן (חולין קיא, ב ד"ה וההיא) כתב שכלי שנשתמש בו חמין בחמין אסור להשתמש בו מצה, אפילו בצונן, וכ"כ הרשב"א (חולין שם).
 עא. ע"פ פסחים (ל, ב), וכ"פ הרמב"ם (פ"א, כ"א), וכן הוא בטור ובשו"ע (שם).
 עב. כן כתבו מהר"ם חלאווה (ל, ב ד"ה אמר רבא),

35. ערב הפסח אך: ב בפסח אבל 36. לא: א ב חסר 37. אגסים: ג ד אגוזים 38. משתמש... בצונן: א נשתמש בהן מצה בצונן ד חסר 39. פל' בית... הרא"ה ז"ל: א ג ד ה חסר

קמ"ל, דאפילו הכי אין משתמשין בהן מצה אלא בצונן, משום דכלי חרס בלעי אפילו בצונן, כדאמרינן גבי יין נסך (ע"ז לג, ב) פעם ראשון ושני אסור. וצריך לבאר דוקא בתשמיש לח של חמץ, אבל ביבש מותר להשתמש בו מצה אפילו בחמין⁴⁰, כדמוכח מ"יין נסך⁴¹. אמנם ב"י⁴² נסך דאפילו בצונן בלעי ולא כ"יין נסך לגמרי, ד"יין⁴⁰ נסך מתוך חריפותו אמרינן דבלע הרבה ואסור להשתמש בו יין אחר כן אפילו בצונן, מה שאין כן בחמץ ומצה. וגם הרי"א⁴³ ג"ל כתב (שערי שמחה עמ' פח) דהוא הדין דמשתמש בו מצה בחמין:

(פא) וכן עריבות שמשמשין בהן חמץ כל השנה, ומניחין אותו שם עד שיחמין, הרי הן כבית שאור, ואין משתמשין בהן בפסח⁴⁴. וכבר כתבנו למעלה (סי' ט) שצריך לטוחן⁴¹ או ליתנם לגוי⁴² בשם הר"ף⁴³ (הגהות סמ"ק סי' צח הערה כב). ואם עבר ולש בהן, כתבנו גם כן דינו למעלה⁴⁴ (סי' מב) בשם הרשב"א והרא"ה ז"ל. והר"י מקורביל ז"ל כתב⁴⁵ (סמ"ק סי' רכב עמ' רכו) שאם רצה לתת לתוכן המצות חמות אפיות, אם נקרו אותן לגמרי, צריך לתת מפה או סדין להפסיק בינם ובין העריבה ע"כ.

אמנם⁴⁶ אם עבר והניח שם מצה יבשה, אפילו נשתהא שם⁴³ ואפילו בבית שאור ואפילו נשתמש בהן בחמין, אין שם חשש כלל לאוסרו, ואפילו היה לחם המצה חם, לפי שאין דרכו לפלוט כלל ולא לבלוע מפליטתו. ולא עוד אלא אפילו הניח לחם מצה על חלות לחם חמץ, אפילו חם בחם, לא יאסרוהו, שלא בלע ממנו כלל, אבל ראוי להרחיק מזה, לפי שהדבר זה זר בעיני קצת העם, וראוי להחמיר בו. והעיד הר' דוד בר לוי ז"ל⁴⁷, שראה מעשה בעיר נרבונה, שהיו מקבצים לחם מצה כשהיו מוציאים

עח. נראה שצ"ל 'כ"יין נסך'.
עו. כ"כ הר"פ (הגהות על הסמ"ק סי' רכב עמ' רכו הערה ד). ורבנו כתב עוד בעניין עריבות להלן סי' צד.
עז. וכ"כ בתוס' ר"פ (מה, ב ד"ה טח פניה). וכן כתבו הגה"מ (פ"ב אות ו), מרדכי (סי' תקצו) טור ושו"ע (תמב, יא).
עח. וראה להלן סי' צד.

עט. הביאו הב"י (תנא, כא ד"ה כתב הסמ"ק).
פ. כן כתב המכתם (פסחים ל, ב ד"ה ואית דגרסי כל הכלים) ובהמשך רבנו מזכירו בשמו, והב"י (שם) הביא דברים אלו בשם רבנו בכל בו.
פא. בעל המכתם (שם), וכ"כ המאירי (ל, ב ד"ה לקצת רבותי הצרפתים), והביאו דבריו הב"י (שם) והד"מ (תסא ס"ק ב) בשם רבנו בכל בו.

חי' רבנו דוד (ל, ב ד"ה גירסת הספרים), מכתם (ל, ב ד"ה כל הכלים), וכן כתב רבנו לעיל (סי' מב) בשם תשובות הרשב"א והרא"ה. וכן משמע במאור (שם) וברא"ש (שם). ויש שחלקו: רמב"ן (מלחמות ט, א), ריטב"א (ל, ב ד"ה אמר רבא) בשם הרא"ה, שכ"כ בדעת הר"ף, מאירי (ל, ב ד"ה כל הכלים), מ"מ (פ"ה, כ"א) ורבנו מנוח (שם).

עג. כן כתבו המכתם (ל, ב ד"ה ואית דגרסי כל הכלים) ומאירי (ל, ב ד"ה לקצת רבותי הצרפתים). והמהר"ם חלאווה (שם) חילק בין לח ויבש, אך אסר ביבש חם.

עד. עבודה זרה (לג, ב), ורבנו מוכיח מ"יין נסך שלח בולע אפי' בצונן, אך אינו מוכיח שיבש אינו בולע אפי' בחם, וראה מהר"ם חלאווה (שם).

40. ד"יין : ב דאלו יין 41. לטוחן: ב לטחן בטיט 42. לגוי: ד לעכו"ם 43. שם: א ב ה הרבה שם

אותו חם מן התנור, בעריבה שלשין בה בשאר ימות השנה, והתירוהו על פי חכמי העיר:

(פב) ביב^{פב} של חרס^{פב}, לינ"א בלעז^{פב}, שאופין עליו חלות לחם חמין כל השנה, אין אופין עליו מצות בפסח, אלא אם כן מלאו⁴⁴ גחלים, והסיק מקום שהיה מבשל בו⁴⁵ החמין.

ויש אומרים^{פג} שאסור לאפות על הביב, אלא אם כן נתן על החלה גחלים או כלי חרס הוסק באור⁴⁶, וכן נראה דעת הראב"ד ז"ל^{פג}.

והרבינו פרץ ז"ל כתב^{פד} (הג' סמ"ק סי' רכב אות ז') ולאפות מצה תחת הטרפא אסור, ואפילו הניח גחלים לוחשות עליה, דאין האש שעליה שולט מיד בעליונה של מצה, ואתי לידי חימוץ. ויש היתר^{פה} כשמחממין אותה קודם, וגם טוענין אותה גחלים קודם. וגם יש להזהר^{פז} דלמא אתי למעבד בלא חמום הטרפא, ובלא גחלים עליה מתחלה, כמו שרגילין לעשות בשאר ימות השנה. ולענין דיעבד צריך עיון שמא⁴⁷ האור שולט⁴⁸ במצה קודם שיעור מיל, ומכל מקום נכון להחמיר ע"כ:

(פג) וראוי להזהיר מאד לאלה שעושין חרות בפסח ברמץ שישמרו אותן יפה, לפי שקרוב הדבר מאד לבא לידי שיאור וסידוק^{פז}. ולפי שאין כל הנשים זהירות⁴⁸ ובקיאות יפה, ולא כל העצים שוים, ראוי למחות בידן שלא לעשותן כלל^{פז}:

(פד) וכתב הר' אשר ז"ל (ספר המנהגות עמ' 33) ונהגו שלא יאפו⁴⁹ כל ימות הפסח בתנור שיאפה בו חמין, לפי שריחא מילתא היא לכתחלה^{פז}, ועוד שפעמים שישארו פירורי חמין בתנור וידבקו במצה, וכן נמי דעת הר"ש ז"ל^{פז}:

פב. בנוסח שלפנינו בגמ' (ראה בהערה הבאה) בוכיא – ופירש המאירי: "כלי רעפים שאופין בו עוגות של חמין". וי"ג בוכיא (ריצ"ג ח"ב עמ' רפח), וי"ג בביא (ערוך), והב"י גרס כוביא. פג. פסחים (ל, ב), רי"ף (ח, א), רמב"ם (פ"ה, כ"ב), טור וש"ע (תנא, ב). פד. כן מופיע הכינוי בלעז במהר"ם חלאווה (ל, ב ד"ה בוכיא). פה. ראה רשב"א (תורת הבית הקצר ב"ד ש"ד לו ע"א), ב"י (תנא, ב ד"ה וכוביא; תסא, ב ד"ה ומה שכתב כאן אסור לאפות) וב"ח (תנא, ד"ה וכוביא; תסא ד"ה טפקא). פו. אולי כוונת רבנו להשגות הראב"ד (פ"ו, ו). פז. יש הבדלים רבים, ולהלן נציין את החשובים	בהם. ולענין דין טרפא, ראה: טור (תסא, ב), ב"י (שם) ד"ה ומה שכתב ויוצאין במצה אפוייה, והביא את דברי הסמ"ק ודברי רבנו בכל בו וש"ע (שם). פח. ויש היתר: בסמ"ק לפנינו 'ויש נוהגין היתר'. פט. וגם יש להזהר: בסמ"ק לפנינו 'וגם מזה יש להחמיר ולהזהר'. צ. שמא האור שולט: כן היא הגירסה בסמ"ק, וראה שנו"ס. צא. היינו חימוץ קודם שנאפה כראוי. צב. הב"י (תסא, ב ד"ה כתב בה"ג) הביא את דברי רבנו, וכן פסק בשו"ע (שם) בשם ויש מי שאומר. צג. בענין ריחא מילתא ראה: תוס' (ע"ז סו, ב ד"ה רבא אמר), רא"ש (ע"ז פ"ה סי' ח), רוקח (סי' רצא), ראב"ה (ח"ב סי' תקז), אגור (סי' תשעב), טור (יו"ד

44. מלאו: ב מלאוהו 45. מבשל בו : ב אופה בו ה אופין בו ג בו מבשל 46. באור: א ב ג לאור 47. שמא: ד שיהא 48. זהירות: ה זריזות 49. יאפו: ב ליאפות

(פה) כלי מתכות וכלי אבנים שנשתמש בהן חמץ בחמין בכלי ראשון, כגון קדרות ואלפסין, מרתיתין⁵⁰ בכלי גדול⁵¹, ואחר כך שוטפין⁵¹ בצונן⁵¹, ומשתמש בהן במצה. וכן הסכינים מביא הנצב אחר הלהב בכלי ראשון⁵², שפעמים שמשתמשין בהן בכלי ראשון, שנועצין⁵² אותו בבשר בתוך היורה⁵³ להוציאה במקום מגרפה, ועוד שחותכין בו לחם חם⁵³. ואחר כך שוטפן בצונן, להעביר גיעולן מעליהם, ומשתמשין⁵⁴ בהן במצה:

(פו) 'כתב הראב"ד ז"ל^א דשמעינן מיהא דמצרכינן לקתיהו, וסתם קתיהו של קרן הוא. ושמעינן דקרן בולע, לאפקוי ממאן דסבירא ליה דקרן אינו בולע, ואכיל בכף של קרן פעמים תבשיל של בשר חם ופעמים של גבינה, אפילו חם, לאחר שקנחו יפה יפה מן הבשר, וזה ודאי אסור אפילו לאחר קנחה, דודאי בלעו. הילכך אותן^א כפות קטנות שעושיין² מן הקרנים, שמשתמש בהן קודם הפסח, אסור להשתמש בהן בפסח, ואפילו בהגעלה, לפי שהן נפסדין ברותחין, ויש לחוש שמא יחוס עליהם ולא יגעילם היטב². והוא הדין לקתי דסכינא, דאין להם תקנה בהגעלה. ויש אומרים דליכא האי טעמא בקתי דסכינא, שהרי עצים הם ולא מקלקל^א.

והר"ש ז"ל כתב² דכבולעו כך פולטו, וכמו שחם⁴ עליהן עכשו, כן⁵ חם עליהן כל השנה, ואין מכניסין לתוך כלי רותח, שלא⁶ יתקלקלו ע"כ. והרב אדוננו ר' שם טוב ז"ל כתב⁷ ולרב אנו שומעין להחמיר⁷:

צו, ג; קח, א), ד"מ (שם ס"ק א) ובי"ב (צו, ג ד"ה כתב הרשב"א).
 צד. לא מצאנו ברש"י.
 צה. לשון רבנו כאן קרובה ללשון הרמב"ם (פ"ה, כ"ג), וכן כתבו רי"ף (ח, ב), רא"ש (פ"ב סי' ז), וראה טור ב"י ושו"ע (תנא, ח).
 צו. כ"כ לשטוף אחרי הגעלה, אע"פ שטעם השטיפה אינו ברור: תוס' (ע"ז עו, א ד"ה מכאן), רמב"ם (שם), מ"מ (שם), רבנו מנוח (שם), הגה"מ (שם אות ב), שבלי הלקט (סי' סז פב ע"א), אור זרוע (פסקי ע"ז סי' רצו), טור, ב"י ושו"ע (תנב, ז).
 צז. פסחים (ל, ב), ולשון רבנו קרובה ללשון הרמב"ם (שם), וכן כתבו טור, ב"י ושו"ע (תנא, ג).
 צח. לגבי הטעמים מדוע סכין צריכה הגעלה בכלי ראשון, ראה: רבנו מנוח (שם), מכתם (ל, ב ד"ה מעייל להו), ר"ן (ברי"ף ח, ב), מרדכי (חולין סי' תקפג) ומאירי (ל, ב ד"ה הסכינים התבאר). וראה עוד בדברי רבנו להלן סי' צה, ובהערות שם.
 א. ראה תמים דעים (סי' לה), וראה הערה .
 ב. כן כתבו: תמים דעים (שם), מוהר"ם חלאווה (ל, ב ד"ה ועץ פרוח) בשם הראב"ד, מכתם (ל, ב ד"ה מעייל) בשם הראב"ד, מאירי (ל, ב ד"ה כלי עצם), מנהיג (הל' פסח סי' ל), טור (תנא, ז) בשם המנהיג, ב"י (שם) בשם רבנו בכל בו ושו"ע (שם).
 ג. ראה: מחז"ו (עמ' 267), פרדס (סי' קכה), אורה (ח"א סי' פב עמ' 92) מכתם (שם) בשם האורה ומאירי (ל, ב ד"ה כלי עצם).
 ד. עי' סי' נט.

50. מרתיתין: ג ד מרתיתין **51.** שוטפן: ג ד שוטפין **52.** שנועצין: ד שחותכין **53.** היורה: ד מרק **54.** ומשתמשין: ב ואחר משתמשין **1.** כת'... אותן: א ג ד ה חסר **2.** שעושיין: ב שעושיין אותן **3.** וה"ה... מקלקל א ג ד ה חסר **4.** וכמו שחם: ב וכשם שהוא חם **5.** כן : א כך ב כך הוא **6.** שלא: ב שמא **7.** והרב... להחמיר: א ג ד ה חסר

(פז) ועץ פרור, יש אומרים^ה שהוא הכלי שמפרר התבשיל הנקרא טורניל בלעז, ויש אומרים^ו שהוא הכף⁸ שמנערין בו⁹ הקדרה, צריך הגעלה ברותחין ובכלי ראשון¹⁰. ודוקא הגדולות, אבל הקטנות שאין תשמישן אלא בכלי שני, כגון לאכול מן הקערה, אין צריכות בכלי ראשון, אם בריא לו שלא השתמש בכלי ראשון, כגון להגיס תבשיל של קטן או חולה¹¹. וכפות של כסף או של בדיל, ודאי אין תשמישן בכלי ראשון אלא בכלי שני, ואין צריכות הגעלה בכלי ראשון¹²:

(פח) כלים שנשתמש בהן חמץ בכלי שני, כגון קערות וכוסות, נותנין אותן בתוך כלי¹³ גדול, ונותנין עליהם מים רותחין, ומניחן בתוכן עד שיפלוטו, ושוטפן בצונן, ומשתמש בהן במצה¹⁴.

ופסקו רבני צרפת¹⁵ דעירו כללי ראשון¹⁶, והוכיחו זה בראיות ברורות, אך רשב"ם כתב¹⁷ דכלי שני הוא, וראוי להחמיר בזה, אלא אם כן על ידי הדחק.

הלכך הני קערות שפעמים מערה מן הקדירה רותחת לתוכן, צריכות להגעילן בכלי ראשון, דכלי ראשון הן. וכן אם עירה עליהן מכלי רותח שפיר דמי, דעירו כללי ראשון, בין לאיסור בין להיתר. אמנם צריך ליתן מים על שטיפתן עד שיגברו על כל גדותם, כדי שיהיו כעין תשמישן, כי לפעמים ממלאין אותן עד שנשפכים על שפתם. ועכשו נהגו להגעילן בכלי ראשון, לעשות כעין תשמישן, כי לפעמים שואבין תבשיל בקערה מן הקדירה.

ומנהגנו עתה¹⁸ למרק הכלים מאד, ולהדיחן יפה קודם הגעלה, כדי להסיר שמנן וזוהמתן מעליהן. ונהגו להעבירם בחול, ואחר כך מגעילין אותן. וצריך לזהר שלא יהו סדקים

ה. ר"ן (ברי"ה, ב ד"ה עין פרור, ח"י ל, ב ד"ה עין פרור) בשם הרמב"ן, ריטב"א (ל, ב ד"ה אמר רב הונא) ומאירי (ע"ז עו, ב ד"ה מקצת גדולי הדורות).

ו. ערוך (ערך עין), רמב"ם (פה"מ ביצה פ"א מ"ז), רש"י (ל, ב ד"ה עין פרור; ביצה יד, א ד"ה או בעין), ר"ה (ל, ב), מכתם (ל, ב ד"ה ועין פרור) ורע"ב (ביצה שם). ובכל בו (סי' מח ט ע"ד) הביא רק פירושו זה.

ז. פסחים (ל, ב).

ח. טור, שו"ע (תנא, ה) ורמ"א (תנא, ו).

ט. וכן בכל בו (שם).

י. רי"ף (ח, ב), רמב"ם (פה"מ כ"ד), רא"ש (פ"ב סי'

ז), טור ושו"ע (תנא, ה).

יא. ר"ת בתוס' (שבת לט, א ד"ה כל; זבחים צה, ב

ד"ה עירה; ע"ז עד, ב ד"ה דרש), ספר הישר (ח"י סי' רמג ו-רנ), דעת ר"י בתוס' (שבת מב, ב ד"ה אבל), תוס' רשב"א משאנן (פסחים מ, ב ד"ה האילפס), וכן פוסק הטור (תנא, ה), וראה ב"י (שם ד"ה ומה שכתב ועירו) ושו"ע (שם).

יב. תוס' (שבת מב, ב ד"ה אבל; זבחים שם; ע"ז שם), תוס' רשב"א משאנן (שם) וכן בשם הרשב"א בתוס' (שבת לט, א ד"ה כל).

יג. סדור רש"י (סי' שנו עמ' 174), מחז"ו (עמ' 255),

פרדס (סי' קכד), ספר האורה (ח"א סי' פא עמ' 90;

ח"ב סי' יח עמ' 184), תוס' (ע"ז עו, ב ד"ה אמר רב

הונא), רשב"א (תורת הבית בית ד ש"ד), מכתם

(פסחים ל, ב), שבה"ל (סי' רז פ"ב ע"א) ובכל בו (סי' מח ט ע"ד).

8. הכף: ה הכלי 9. בו: ב בה 10. בתוך כלי: א ג ד ה בכלי שני 11. ככלי ראשון: ה כלי ראשון ככלי ראשון

בכלים שהוא מגעיל, לפי שהגיעול אינו מוציא אלא מה שהוא בלוע, לא מה שהוא בתוך הסדקים¹¹, זהו לדעת האומרים¹⁰ שאין כח הגעלה אלא להפליט מה שבלע. ולפיכך הם מצריכין לאלו כלי הנחשת, כגון הפרור והקאסה, שיש להם שפה תקועה במסמרים, לשרוף השפה באש, ואחר כך מגעילין, והוא הדין בכל כלי שיהיה בו מסמרים תקועים. אבל לדעת האומרים¹² שכח ההגעלה לשרוף כל הבלוע, אין צריך לשרוף. ובכלי עץ הסדוקים אין להם תקנה, אלא אם כן יהיה הסדק רחב שיוכל להוציא הכל, וכן פסק הרשב"א ז"ל בתשובה¹² (ח"א סי' שעא; ח"ג סי' רעח).

כתב הראב"ד ז"ל¹³ (תמים דעים סי' כה) כשמגעילין הכלים אין צריך להוציאן משם אחר רתיחתן מיד, אלא אחר שינוחו מעט, ובלבד שלא יקרוש על פניהם הגיעול שיצא משם¹³, ויהיה מודח במים יפה יפה עם החמימות. ובתר ההגעלה צריך למעבד להו שטיפה בצונן, כדי להדיח הגיעול מעליהם, ומאן דעביד להו שפשוף תבא עליו ברכה. פירוש, מריקה בצונן אחר ההגעלה עכ"ל.

ויש פוסקין¹⁴ שצריך לזהר שלא תנוח היורה¹⁴ מרתחתה בעוד שהכלים בתוכה, ולא¹⁵ יחזרו ויבלעו מה שפלטו. וכל זה למי שיגעיל אחר זמן איסורו¹⁵, שאיסורו במשהו: (פט) כלי ראשון שרצה להגעילו, ולא מצא כלי אחר גדול¹⁶ להגעילו בתוכו, מקיף שפה של טיט על שפתו מבחוץ, וממלאהו מים עד שיגברו על שפתו, ומרתח המים בתוכו, ודיו. ואחר כך שוטפו במים, ומשתמש¹⁷ בו מצה². ועכשו נהגו להחם אבנים גדולות, ולתתם בתוכו כשהיא רותחת, עד שיגברו המים הרותחין על שפתו לחוץ, וכן נמי מצאתי בשם הראב"ד ז"ל¹⁸.

י. ראה רא"ש (שו"ת כלל יד סע' א; פסחים פ"ב סי' ז) וטור (תנא, יג).
 יו. רבנו מביא דעה זו להלן סי' צה.
 יז. רבנו מביא דעה זו להלן סי' צה, וכן הביאו דעה זו מכתם (ל, ב ד"ה ועדיין יש שם דעה אחת) ומאירי (ע"ז עו, א ד"ה ומכל מקום יראה לי), ודחה אותה. וראה ראב"ה (ח"ב סי' תסד עמ' 87), מרדכי (סי' תקעה), הגה"א (סוף ע"ז), ב"י ושו"ע (תנא, יג ד"ה ומ"ש אבי עזרי).
 יז. וכן כתבו העיטור (הל' בעור חמץ קנג ע"ב, הכשר בשר טז ע"ג), שבלי הלקט (סי' רז), הביאם הב"י (תנב, א ד"ה ומה שכתב בתשובת הגאונים), רשב"א (תורת הבית בית ד שער ד דף לג ע"א), מכתם (ל, ב ד"ה וטעם ההגעלה) בשם חכמים מחכמי צרפת.
 יח. ספרי דבי רש"י: סדור רש"י סי' שנו עמ' 124, פרדס סי' קכד, אורה ח"א סי' פא עמ' 90, ח"ב סי' יח עמ' 184, רא"ש (פ"ב סי' ז), טור ושו"ע (תנב, א). והב"י (שם ד"ה כתב רשב"ם) הביא את דברי רבנו מהכל בו.
 יט. הרמ"א (ד"מ תנב ס"ק ג, הגה תנב, א) כתב, שגם קודם זמן איסורו צריך להזהר בזה.
 כ. ע"פ הגמ' בע"ז (עו, א). וכ"כ: ר"ף (ח, ב), רא"ש (פ"ב סי' ז, ע"ז פ"ה סו"ס לו), רמב"ם (פ"ה, כ"ו), טור ושו"ע (תנב, ו).
 כא. כן כתבו: ראב"ה (ח"ב סי' תסד עמ' 84),

12. לשרוף... בתשובה: א ג ד ה חסר 13. משם: ב מהם 14. היורה: א ב ה היורה הגדולה
 15. ולא: ב כדי שלא 16. גדול: ה גדול ממנו 17. ומשתמש: ב וישתמש

ומשמו של הרשב"א ז"ל¹⁸ שמעתי שאין לסמוך על זה, לפי שאי אפשר שתהיה היורה יושבת בקו השווה שיעלה הרתיחה בכל שפתה, והמחמיר תבא עליו ברכה. והרבינו פרץ ז"ל כתב¹⁹ מי שיגעיל¹⁸ כלי גדול, שיניח אותו על האש ויתן בו מים, ואין ממלאין אותו אלא רובו, ונותנין בתוכו עץ כשהוא רותח, ומוליכו לכאן ולכאן, כדי שילכו המים כאן וכאן¹⁹ ועל שפתו, ובכך סגי עכ"ל:

(צ) והיורה הגדולה שמגעילין²⁰ בה, נראה לומר שאינה צריכה הגעלה²¹, שכל מה שפולטת במים הוא נבלע ובטל ברבוי המים הרותחין, ואפילו יבלעו הכלים הנגעלים מן המים, אין בזה חשש איסור, והוי נותן טעם בר²¹ נותן טעם, שאם נחוש לזה נחוש גם כן שכלי בולע מן הכלי השני, ולא נוכל להגעיל רק כלי אחד במים, ויהיה צריך ליתן מים אחרים כשיגעיל כלי אחר, ולא יספיק לו מימי הים. וכן נמי פסק הר"ש²² ז"ל בתשובה²³ שהשיב לר' שמעיה ז"ל ע"כ.

וזה דבר ברור שכל כלי רותח בשעת רתיחתו אינו בולע, אלא טרוד לפלוט²⁴ כל שעה, אבל צריכין לזהר שלא ישקוטו המים מרתיחתן, וכן נמי כתב הרשב"א ז"ל²⁵, שאם

בשם רשב"ם, ר' ירוחם (שם) בשם ריב"א, ר' אברהם בר' שמואל, ר' יהודה ממגנצא, ר' אליעזר מגרמישא ורש"י, רבנו מנוח (פ"ה, כ"ו) בשם קצת הגאונים, שבה"ל (סי' רו עמ' 162) בשם גאונים ובשם רבנו האי וטור (תנב, א) בשם רשב"ם, רש"י, ריב"א ותשובות הגאונים.

הרא"ש (פ"ב סי' ז) חילק בין קדירה שאינה בת יומה או בת יומה קודם שעה חמישית, לקדירה בת יומה אחר שעה חמישית.

וי"א שצריכה הגעלה אחר שמגעילים בה כלים, כן כתבו: תשובות הגאונים (שערי תשובה סי' רפ), מרדכי (סי' תקפג) בשם סמ"ג, שבלי הלקט (שם) בשם הגאונים ורבנו האי.

כה. בשיטת רש"י עיין: תשובות רש"י (סי' רנט), מחז"ו (עמ' 255), פרדס (שם), ספר האורה (ח"א סי' פא עמ' 90; סי' פג עמ' 93), רא"ש (שם), ר' ירוחם (שם) וטור (שם בשם רש"י), וצ"ע בשיטת רש"י.

כו. סדור רש"י (סי' נו עמ' 174), פרדס (סי' קכד), אורה (סי' פא עמ' 90), רא"ש (שם) ושבה"ל (סי' רו פב ע"א).

רא"ש (פ"ב סי' ז) בשם רבנו יואל וראב"ה, הגה"מ (פ"ה אות ח) בשם ראב"ה, מרדכי (סי' תקפד) בשם ראב"ה, רבנו מנוח (פ"ה, כ"ו), מכתם (ל, א ד"ה מאן חכים), או"ז (פסקי ע"ז סי' רצט), ר"ן (בריי"ף ח, ב ד"ה עבד לה), כל בו (סי' מח י ע"א), טור ושור"ע (תנב, ו).

כב. כן כתבו: חידושי תלמיד הרשב"א (ל, ב ד"ה קסבר מה בולעו) והריטב"א (ל, ב ד"ה ובדיני הגעלה).

כג. כעין זה במנהגי מהר"ש מנוישטט (סי' טז).

כד. כן כתבו: ר' ירוחם (נ"ה ח"ב), וכתב שכן דעת הרי"ף והרמב"ם, הביאו הב"י (תנב, א ד"ה כתב רשב"ם), פרדס (סי' קכו), ראב"ה (ח"ב סי' תסד עמ' 84), רא"ש (פ"ב סי' ז) בשמו ואו"ז (פסקי ע"ז סי' רצט) בשם רבנו שמואל ורבנו מנוח (פ"ה, כ"ו).

ויש שכתבו שצריכה הגעלה, קודם שמגעיל בה כלים: תשובות גאונים (שערי תשובה סי' רפ), ראב"ה (שם) בשם רבנו שמואל, רא"ש (פ"ב סי' ז) בשם רשב"א, ריב"א, רבנו אברהם בן רבנו שמואל, ר' יהודה ממגנצא, ר' אליעזר מגרמישא ורש"י, או"ז (פסקי ע"ז סי' רצט) בשם ריב"א ור' אלעזר מוורמזשא, מרדכי (סי' תקפג)

18. שיגעיל: ב שמגעיל 19. כאן וכאן: ב לכאן ולכאן 20. שמגעילין: ב שמכשירין 21. בר: ד בן 22. הר"ש: א ג הרש"י ה רש"י 23. בכלי: ד כלי 24. לתוכה: א ב ה בתוכה

הגעיל בכלי²³ אסור, מותר, ובלבד שלא יהא בן יומו, דכל כלי שאינו בן יומו נותן טעם לפגם, ומותר²⁴.

ויש אומרים שאם היורה אסורה משום גיעולי גוים, אין ראוי שיגעיל לתוכה²⁴ עד שדיחנה ויגעילנה יפה יפה²⁵:

(צא) וההגעלה המובחרת, להגעיל בכלי שאינו בן יומו, וקודם זמן איסור חמץ, שזהו קודם ששל, ושירתיו המים קודם שיכניס²⁵ הכלים בהם. ואם אינם רותחין כשיכניס הכלים בהם, ומשהא²⁶ אותם שם²⁷ עד שירתחו המים, אין בכך כלום, לפי שאינו פולט עד שירתחול²⁸, ואף על גב דחמץ בפסח במשהו, לפני זמנו בנותן טעם, ונותן טעם לפגם מותר²⁹.

אך המגעיל מושש שעות ומעלה, צריך להזהר שירתיו המים תחלה, ושלא ינחו המים מרתחתו בעוד שהכלים בתוכו, לפי שאיסורו במשהו³⁰. וצריך שתהיה היורה שבה מגעילין²⁸ מוגעלת ומוכשרת³¹. ויש פסקו²⁹ דלמשהו פגום לא חשו, ועמידת הכלי³⁰ אין לו שיעור³¹, ובשהיה מועטת די³¹ אם המים רותחין מאד³²:

(צב) וההגעלה צריכה להיות במים, ולא בשאר משקין. וכן כתוב בספרי (תו"כ צו פרשתא ג פ"ז) ומורק ושוטף במים, במים³² ולא בין, במים ולא במזג. ושמעתי הטעם, לפי

כז. חידושי הרשב"א (חולין קח, ב ד"ה סוף סוף), שו"ת (ח"א סי' רסב) ותורת הבית (בית ד ש"ד עמ' 65).

כח. כ"כ הרא"ש (פ"ב סי' ז) שכל החקפה בהגעלת יורה לפניה או לאחריה, רק אם היא בת יומה.

כט. כן כתבו הר"ן (ברי"ף ח, ב ד"ה ומיהא) ורבנו מנוח (פ"ה, כ"ו).

ל. רבנו מציב שני תנאים להגעלה מובחרת: 1. שהכלי בו מגעילים אינו בן יומו. 2. שמגעיל קודם זמן איסורו. וכן כתב דעת רבנו המהר"ם הלאווה (ל, ב ד"ה ובעיקר דינא). אולם הרבה ראשונים סוברים, שדי באחד התנאים, כלומר שכלי בן יומו מגעילים קודם זמן איסורו, וכלי שאינו בן יומו אפילו לאחר זמן איסורו, וכ"כ: תוס' (ע"ז עו, א ד"ה מכאן; חולין קח, א ד"ה שנפל), סמ"ג (ל"ת עה ל ע"א), רא"ש (פ"ב סי' ז), רשב"א (חולין קח, ב ד"ה סוף סוף); שו"ת ח"א סי' רסב; תורת הבית ב"ד ש"ד עמ' 65),

ר"ן (ברי"ף ח, ב ד"ה ומיהו) וטור (תנב, א) בשם הרא"ש. והטור (שם) כתב שירא שמים שרועה להגעיל כלים הרבה ביחד, יקפיד על שתי החומרות הנ"ל, ובשו"ע (שם) פסק שיש להזהר להגעיל קודם שעה חמישית, כדי שלא יצטרך להזהר בפרטים שונים בעניני הגעלה ובהם שהכלי לא יהיה בן יומו, וראה משנ"ב (שם ס"ק א).

לא. הב"י (תנא, א ד"ה כתב רשב"ם) הביא את דברי רבנו בכל בו (סי' מח י ע"א), וכן כתבו טור ושו"ע (שם), ט"ז (שם ס"ק ח) ומשנ"ב (שם ס"ק ג). לב. ראה בדברי רבנו לעיל סי' מב.

לג. שכיוון שנח מרתחתו בולע ממה שהפליט.

לד. ראה טור, ב"י, שו"ע ורמ"א (שם).

לה. היינו שהייתו במים.

לו. ראה לעיל בדברי רבנו סי' פח דברי הראב"ד והערות שם, שו"ע (שם) ומשנ"ב (שם ס"ק ד), וראה עוד ריטב"א (ל, ב ד"ה ובדיני הגעלה).

25. שיכניס: ג ד חסר 26. ומשהא: א ב ומשהה 27. שם: א ב חסר 28. שבה מגעילין: ה שמגעילין בה 29. פסקו: ב ה שפסקו 30. הכלי: ב הכלי ביורה רותחת 31. די: א ג ד כי 32. במים: א ב חסר ג ובמים

שטבע³³ המים להפליט ולא להיותם נבלעים, ולא כן שאר המשקין, כי כלם נוחים להבלע, וכן דעת הרמב"ם³⁴ ז"ל (חולין קח, ב ד"ה ולי).

והרשב"א ז"ל כתב בתשובה (ח"א סי' תקג; המיוחסות סי' קנא) שמוזג ויין³⁵ לא נאמר אלא בקדשים, וגזרת הכתוב הוא, אבל בעלמא שפיר דמו, ואפי' ביין³⁵ מפליטין. וכן נמי כתב הר"ש ז"ל בפירושו בפרק דם חטאת^{לח} (רש"י צו, ב ד"ה אלא לכדאמר מר). ויש אומרים^{לט} דכל זה לכתחלה³⁶, אבל בדיעבד מותר. והמים המעורבין באפר שקורין לשיב³⁷, נראה שדינו³⁸ כשאר משקין.

חמי טבריא^מ דינן כרותחין לגבי בליעה, שהרי רותחין הן וחוששין לומר שמבליעין, אבל אין מכשירין ואין מוגעילין^{מא} לתוכן, אפילו דברים שדינן בכלי שני, לפי שאינן תולדות האור, וכבר אמרו ז"ל (עד, א) כבולעו כך פולטו, מה בולעו על ידי תולדת האור, אף פולטו כן. ואם נאסרו על ידי חמי טבריא, נראין הדברים שאיפשר להכשירן על ידי^{מב}.³⁹ וכן אם נאסר על ידי חמי טבריא, איפשר להכשירן על ידי³⁹ חמי האור בכלי ראשון, שהגעלה על ידי האור כשרה לכל:

(צג) והרחת שקורין פאל"ה, שמכניסין בה הפת בתנור כל השנה, נהגו להגעילה או לקנותה חדשה. ואיפשר לומר שאם ימרקנה יפה, ויחממנה בתוך התנור הרבה, שדי לו בזה, דכבולעו כך פולטו^{מג}. ובתשובה מצאתי^{מז}, שאם לא עשה בה שום הכשר⁴⁰, יש להתיר המצות בכדי קליפה, וצ"ע.

⁴¹ וכלי של עץ שנשתמש במקצתו חמין, אין צריך להגעילו רק באותו קצה, ומשתמש בו מצה^{מח}:⁴¹

לז. וכ"כ בשמו: רשב"א (שו"ת ח"א סי' תקג; מיוחסות סי' קנא; משמרת הבית ב"ד ש"ד לג ע"א), ריטב"א (חולין קח, ב ד"ה כגון שנפל), ר"ן (ברי"ף חולין מר, א) והביאם הב"י (תנב, ה ד"ה כתב הרשב"א). לח. וראה רדב"ז (על הרמב"ם מעשה הקרבנות פ"ח, י"ב). לט. הב"י (תנב, ה ד"ה כתב הרשב"א) הביא את דברי רבנו כאן. מ. הב"י (שם) הביא את דברי רבנו כאן בשינויים קלים, וכ"פ בשו"ע (או"ח תנב, ה). מא. כן כתבו: המאירי (ע"ז עה, ב ד"ה כלים), ריטב"א (פסחים מא, א ד"ה אין). מב. וכן כתב הריטב"א (פסחים מא, א ד"ה אין; ע"ז

לג, ב). מג. הב"י (תנא, יט) הביא דברי רבנו מהכל בו (סי' מוח י ע"א), וכן הביא את ההגה"מ (פ"ה על הל' כג דפוס קושטא) ותרומת הדשן (סי' קל) שכתבו שלא די בהגעלה, כי תשמישו ע"י האור, וצריך קילוף והגעלה. ובשו"ע (שם) פסק בשם יש אומרים שאין מועיל לה הגעלה, וצריך לקנות חדשה. מד. שו"ת מהר"ם מרוטנברג (ח"ד סי' קעז). במאמר חמין לרשב"ן מוכיר שיש מצריכים קליפה, ומבאר שדי בגרידה שהיא פחות מקליפה. ועי' מג"א (שם ס"ק לז) ומשנ"ב (שם ס"ק קיא). מה. עיי' רש"י (עד, א ד"ה אמרו לו), ח"י רבנו דוד (ל, ב ד"ה והדר מעייל להו), יראים (סי' נב יב ע"א),

33. שטבע: ב שטעם ה שדרך. 34. הרמב"ן: ב ג ד הרמב"ם. 35. לא... ביין: א ג ד ה חסר. 36. לכתחלה: ה אינו אלא לכתחילה. 37. לשיב: א לישב ב לשיב בלעז ה ליש"ב. 38. שדינו: ב ה שדינן. 39. וכן... על ידי: א ג ד חסר. 40. הכשר: א מעשה הכשר ה מעשה. 41. וכלי של

(צד) והעריבות שלשין בהן כל השנה, אין להם צד היתר ללוש בהן מצה, לפי שאי אפשר להגעילן⁴² מתוך שהן ארוכות ורחבות, ולא ימצא כלי שמגעילן⁴³ בבת אחת⁴⁴. ואי שדי⁴⁴ הכא⁴⁵ והדר שדי הכא הוה ליה כלי שני ודפני העריבה כלי שליש, הילכך לא אפשר. מיהו אם אפשר להגעילן מתכשרי בהגעלה⁴⁶, והוא הדין לכל כלי עץ שלשין בהן.

⁴⁷ והרשב"א והרא"ה ז"ל חתמו שניהם בתשובה אחת⁴⁵, שאם עבר ולש בה אפילו היא של חרס ואפילו בתוך הפסח, שהפת מותרת, אחר שהעריבה מנוקה יפה יפה, לפי שצונן בצונן אינו מפליט, ועוד הביאו ראיות⁴⁶ לדבריהם⁴⁷. ועכשו נהגו כל העולם⁴⁸ שלא ללוש⁴⁸ בהן כלל בשום פנים⁴⁸, והמנהג יפה הוא, לפי

וכן כתבו שצריך להגעיל עריבה: ראבי"ה (ה"ב סי' תצ עמ' 111), מרדכי (סי' תקצו) בשמו וטור (תמב, יא) בשמו, עיטור (הל' ביעור חמץ קנג ע"ד), מהר"ם חלאווה (ל, ב ד"ה חוץ מבית שאור), מכתם (ל, ב ד"ה ואית דגרסי כל הכלים), ריטב"א (ל, ב ד"ה אמר רבא הני), רבנו מנוח (פ"ה, כא) טור ושו"ע (תנא, יז). מט. עי' בשנו"ס שבכ"י ב בהערה 365 (המהדורה המאוחרת של רבינו) כל פסקה זו בניסוח שונה. נ. רבנו הביא תשובה זו לעיל (סי' מב וסי' פא), ושם הארכנו בעניין זה. נא. כ"כ העיטור (שם), והב"י (תנא, יז ד"ה כתב הכל בו) הביא את דברי רבנו בכל בו (סי' מח י ע"ב). ורבנו נקט כאן בלשון המכתם (שם).

סמ"ג (לאוין עה ל ע"ב) בשם היראים, טור, ב"י ושו"ע (יו"ד קכא, ו ד"ה כתב הרשב"א). וראה בדברי רבנו להלן סי' זה בשם הרשב"א. מו. וכ"כ המאירי (ל, ב ד"ה כלי). מז. רבנו מעלה אפשרות שמערה על חלק אחד ואוסר, ואינו מברר מה הדין אם אפשר להגעיל חלק אחר חלק. בעניין הגעלת כלי לחלקים: הראבי"ה (ה"ב סי' תסד עמ' 89) כתב שאפשר להגעיל, אך המחמיר תבוא עליו הברכה, וכן כתבו שאפשר להגעיל לחלקים: ריטב"א (ל, ב סוף ד"ה ובדיני הגעלה), מהר"ל (הל' הגעלה ד, א), שו"ת הרא"ש (כלל יד סי' א) הביאו הטור (תנא, יא) ובי" (תנב, ו סוד"ה וכלי גדול). מח. ראה דברי רבנו לעיל (סי' פא) בדין עריבות,

עץ... ומשתמ' בו מצה: ב חסר 42. להגעילן: א ג ד ה חסר 43. שמגעילן: ב שיגעילם בו 44. שדי... שדי: ג ד שרי... שרי 45. אחת: ה אחת כמו שכתבתי למעלה 46. ראיות: א ה ראיות אחרות 47. והרשב"א והרא"ה ז"ל... ראיות לדבריהם: ב והרמ"ע כת' (לא ידענו מקורו) אותן ספלים של מתכת שלשין בהן כל השנה ומשהו בהו העיסה עד שתחמיץ די להם בהגעלה, ואם עבר ולש בהן בלא שום הכשר כתבנו למעלה (סי' מב וסי' פא) דעת הרשב"א והרא"ה ז"ל. וכבר כתבתי (לעיל סי' פ) שמדמינן כלי חרס שנשתמש בהן בחמץ ליין נסך. ועל זה כת' הר' שם טוב פלכו ז"ל (עי' אות נט) וכיון שדין חמין כדין יין נסך, נראה לי דאותן כלי מתכות בקונקאש שלשין בהם כל השנה, בהדחה בעלמא סגי, והראיה מדלא פלגינן במאני דקוניא בין מכניסו לקיום לשאין מכניסו לקיום אלא סתמא אמ' (פסחים ל, ב וע"ז לג, ב) רב זביד (בגמ' לפנינו מרימר) חיורי ואוכמי שרו. ועוד ראה מדתניא בשלהי ע"ז (עה, ב) הלוקח כלי תשמיש ישנים מן הגויים דברים שנשתמש בהן ע"י צונן, כגון כוסות וצלוחיות מדיחן ומטבילן והן טהורים, דכלי מתכות אמורים בפרשה, וכן דעת הרמב"ם ז"ל והראב"ד, דוקא בשאין בהן גומות אבל יש בהן גומות הרי הן כשאר כלים. והא דאמר' בית שאור שחמוצו קשה, דוקא בשל חרס אבל בשל עץ ושל אבן סגי להו בהגעלה (ראה לעיל סי' פ). ונראה דאפי' בעירו דכלי וה"ה דסגי לכלי חרס הבלוע מחמץ במלוי וערוי ג' ימים כדין יין נסך, ולדעת ר"ת (ראה לעיל סי' פח הערה ב) דאמ' דערוי כלי ראשון ככלי ראשון ואפי' לשאר המפרשי' עכ"ל. 48. בהן... פנים: ב באותן עריבות בין של חרס בין של עץ

שאי אפשר לגרר ולנקותן יפה⁴⁹ יפה, כמו שכתבנו למעלה⁴⁹ (סי' פה) שלא ישאר משהו חמץ באחת מן הפחתים או בנקב דק שאינו נראה לעין, וההגעלה אינה מועלת אלא למה שבלוע בתוכה, לא למה שנשאר בנקבי הכלי ובסדקיו.

וכן נמי הנפה⁵² שקורין שידא"כ⁵⁰ צריך לדקדק בה מאד לנקותה מפתיתי החמץ הנדבק בה ונסרך ונדבק בנקיבת אריגת הנפה ובעץ שבה, ושישפשו או אתה במים יפה יפה, ולא יסמכו אל מנהג ההגעלה, לפי שאינה בהן עיקר, לפי שלא נשתמש בה חמין. והוא הדין לכל שאר כלי הלישה, כגון הטבלייר"אש והראורש השפשוף בהן עיקר גדול, ואחר כך ההגעלה⁵¹ טובה אחר שנהגו בה⁵¹. ועכשיו נהגו שלא להשתמש בנפה שנשתמשו בה בשאר ימות השנה, לפי שאין כח באדם לנקותה יפה כראוי, והמחמיר תבא עליו ברכה.

ובספר האורה פסק⁵² (ח"א סי' פ עמ' 89-90; סי' פב עמ' 92) דכלי קנים או גומא שנשתמש בהן בחמץ, דאינו צריך רק שטיפה⁵² בצונן, וכלי גללים⁵³ וכלי אבנים ככלי מתכות לכל דבר,⁵³ וכן דעת הראב"ד ז"ל ורוב האחרונים⁵³.

ויש אומרים⁵³ שהמכתשת של אבן ששוחקים בה החרדל ודברים חמים ולחים, ודאי בולעת מן החמץ אפילו בצונן, וצריכה הגעלה או לערות עליה מים רותחין, והוה ליה ככלי ראשון, שכך היתה בליעתה. וכל כלי שנשתמש בו חמץ בצונן, משתמש בו מצה בצונן, חוץ מבית שאור ובית חרוסת שחמוצן קשה, ואין משתמשין בהן עד לאחר שיוגעלו⁵³.

והר"י מקורביל ז"ל כתב (סמ"ק סי' רכב עמ' רכו)⁵⁴ דיש מחמירין אף בהגעלה, אך לא משמע כן. והר"ף ז"ל כתב⁵⁴ (הגהות סמ"ק שם הערה ד) מיהו בתוספות כתוב בשם ר"ת⁵⁴

- בב. הבי"י (תנא, יח ד"ה כתב הכל בו הנפה) הביא דברי רבנו מהכל בו (שם), וכן פסקו השו"ע והרמ"א (תנא, יח).
- נג. וכן בפרדס (סי' קנג וסי' קכה), וכתבו רק על כלי עץ אבן וגללים, ולא דנו בכלי קנים וכלי גומא.
- נד. ע"י מנהיג (הל' פסח עמ' תלה).
- נה. רמב"ם (פ"ה, כג), מאירי (פסחים ל, ב ד"ה הסכינים) ומרדכי (סי' תקעט).
- נו. כן כתבו: ערוך (ערך בית שאור), שערי שמחה לריא"ג (ח"ב עמ' פח), סמ"ג (לאווין עה כט ע"ד) בשם רבנו יצחק ורבי יהודה בן הרב יום טוב, רא"ש (פ"ב סי' ט; שו"ת כלל יד סי' א) בשם ר"י, ראב"ה (ח"ב סי' תסד עמ' 82), מכתם (ל, ב ד"ה ובורמי דגללא), או"ז (פסקי ע"ז סי' רצח) בשם ר' יצחק בר' שמואל, מנהיג (הל' פסח עמ' תלה) וטור (תנא, טז) בשם ר"י, רא"ש, ראב"ה, ערוך.
- נז. ראה דברי רבנו לעיל סי' פ והערות שם, וע"י מנהיג (שם) שמנהג נרבונא ופרובינצא להגעילן.
- נח. ובדומה ראה תוס' ר"פ (ל, ב ד"ה ובית חרוסת). עד דברי הרב שם טוב להלן זה ציטוט דברי ר"פ בהגהות סמ"ק.
- נט. סמ"ג (לאווין עה כט ע"ד) בשם ר"ת ורבנו שמשון בר' יונה, או"ז (שם) והגה"מ (פ"ה אות ת) בשמם, רא"ש (פ"ב סי' ט) בשם רש"י וטור (תנא, טז) בשם רש"י ור"ת.

49. יפה... למעלה: ב חסר 50. שידא"כ: א ציד"ש ב שדא"ש ה שרא"ף 51. טובה... בה: ד חסר 52. שטיפה: ב שטיפה ע"כ וכלי עץ שנשתמש במקצתו חמץ אין צריך להגעילו רק באותו קצה ומשתמש בו מצה 53. וכן דעת... האחרונים: א ג ד ה חסר 54. דיש... ז"ל כתב: ג ד חסר

דלכסוף אסר ר"ת אף בהגעלה, וכן נהג ר"י לקנות מדוכה חדשה בפסח, ולא היה רוצה להשתמש בישנה אפילו על ידי הגעלה, משום דהוי בית חרוסת. והני מילי לענין פסח, אבל לשאר ימות השנה היה מתיר ר"ת כלי איסור משום שמנינות, כגון מדוכות של גוים, בהגעלה. ובשם רבינו טוביה מדיאונה⁵⁵ שמעתי, שהיה מתיר הישנות על ידי קליפה והגעלה, שמקלפין אותה בכלי אומנות של ברזל, וטוב להחמיר כדברי רבינו יחיאל לקנות חדשים היכא דאיפשר.⁵⁶ וכתב אדוננו מורנו הר"ם שם טוב ז"ל⁵⁷ המדוכות של מתכת שדוחין בהן תבלין, וכן הרחים של חרדל, אינן צריכין הגעלה כלל, שהרי אין משתמשין בהם בחמין, וטוב להגעילן מעירו כלי ראשון, משום חומרא דחמץ עכ"ל⁵⁸: (צה) ועל כוסות של כסף כתב הר"ם נ"ע⁵⁹ (שו"ת מהר"ם דפ' לבוב סי' קצ) אם ידוע שלא השתמשו בהן אלא בצונן, לא בעו הגעלה. אמנם העולם נהגו להגעילן, לפי שפעמים שופכין לתוכן יין חם ומרותח,⁵⁷ גם לפעמים מניחין אותם על האש לחמם בהם היין, ונותנין שם לחם חמץ לשרות, ומשום חומרא דחמץ אל⁵⁷ תטוש תורת אמך ע"כ.

⁶¹ והרשב"א ז"ל כתב בתשובה⁶⁰ (ה"א סי' שעב, תתי; ח"ג סי' רעט) משורת הדין נראה שאינו צריך אלא הדחה כמו ששנינו בברייתא, ואף על פי שפעמים מניחין אותן על האש לחמם בהן את היין ונותנין שם לחם חמץ, כל שאינו בן יומו מותר. ולפיכך לא נהגו⁵⁸ חכמים אלא אחר עיקר תשמישן, שאם אי אתה אומר כן למה אמרו (ע"ז עה, ב) בלוקח כלים מן הגוי שאין הכוסות והצלוחיות צריכות אלא הדחה, וכי נשתנה תשמישן של כוסות מאותו זמן לזמננו, אלא עולם⁵⁹ כמנהגו נוהג, שלא הלכו בהכשר הכלים אלא אחר רוב⁶⁰ תשמישן. ומכל מקום עכשיו נהגו בפסח להגעיל הכל, משום חומרו של חמץ עכ"ל⁶¹.

ודברים שהיו תשמישן על ידי האור, כגון שפודין ואסכלאות, צריכין ליבון באור⁶¹, אבל אין צריכין אחר הליבון הדחה⁶¹, שהרי האש שורף הכל, ולא נשאר אחר כך

- ס. בהג' ר"פ (רכב, ד) לסמ"ק - 'מבינא', וכן כתב בשם רבנו טוביה הבי"י (תנא, טז ד"ה מדוכה).
 סא. עיי' לעיל סי' נו.
 סב. וכ"כ בתשב"ץ קטן (סי' צה). וכן כתבו: ראבי"ה (ח"ב סי' תסד עמ' 83), מרדכי (סי' תקעד), רבנו ירוחם (נ"ה ח"ב מ ע"א), תוס' ר"פ (ל, ב ד"ה אמר ליה), בי"י (תנא, כה ד"ה וכל כלי שתיה) ורמ"א (תנא, כה).
 סג. הביאו הבי"י (תנא, כה ד"ה וכל כלי שתיה), וכן
- פסק השו"ע (שם).
 טד. מקורו בע"ז (עה, ב) בענין מאכלות אסורות, והמ"מ (פ"ה, כג) כתב שלא נתפרש דין שפודין ואסכלאות לענין איסור חמץ, ונחלקו בזה, יש שהצריכו ליבון ויש שהצריכו הגעלה. וכן כתבו שצריכים ליבון: טור ושו"ע (תנא, ד), וכן משמע שדעת הר"י (ח, ב), רא"ש (פ"ב סי' ז) ורבנו ירוחם (נ"ה ח"ב מ ע"ב).
 טה. כן כתבו המכתם (ל, ב ד"ה ועדיין יש שם דעה אחרת) והמאירי (ל, ב ד"ה כל).

55. מדיאונה: ד מבאיונה 56. וכתב אדוננו... עכ"ל: א ג ד ה חסר 57. גם... אל: א ג ד ה, ואל 58. נהגו: א ה הלכו 59. עולם: ב ג ד לעולם 60. רוב: א ג ה חסר 61. והרשב"א ז"ל כתב... חומרו של חמץ עכ"ל: ב חסר

גיעול. ותמה על הרב בעל האזהרות⁶¹ דכתב צריכין ליבון והדחה. ויש אומרים⁶² שהוא הדין לסכין גדולה שראשו חד שצריך ליבון, לפי שפעמים עושין ממנו כעין שפוד. וכתב הראב"ד⁶³ (חידושי הראב"ד ע"ז עו, א) דאפילו השפודין די להם בהגעלה, שלא הצריכום ליבון אלא לענין גיעולי גוים, משום דאיסור בלעי, אבל לענין חמין דהיתרא בלעי, אין צריכין רק הגעלה, דכי הוי איסורא לא הוי בעיניה. וכן נמי דעת הר"ז ז"ל. והר' משולם⁶⁴ סתר דעתיה⁶², דכיון דאלו היה פסח בשעת הבליעה היה אסור, אסור בלוע⁶³ קרינא ביה. ונהגו העולם בליבון השפודים⁶⁴.

ובמחבת של ברזל יש מצריכין בה לבון, לפי שפעמים האש מלהטת בתוכה כשמטגנין בה⁶⁵. וכן פסק הבעל היראים⁶⁶ ז"ל (סי' נב יא ע"ב- יב ע"א), וכן נמי פסק הרשב"א ז"ל⁶⁷ (תוה"ב ב"ד ש"ד לה ע"א) על מחבת של איסור, אבל לחמין בפסח די לה בהגעלה, וכן נמי פסק הראב"ד ז"ל⁶⁸. ויש אומרים⁶⁹ שאף בשל⁶⁵ איסור דינה

ע. כן פסקו שמחבת של ברזל צריך ליבון: מהר"ם חלאווה (ל, ב ד"ה ומסתברא לי), ראבי"ה (ח"ב סי' תסד עמ' 87) בשם אביו, רא"ש (פ"ב סי' ז; שו"ת כלל יד סי' א) בשם יש אומרים, מכתם (ל, ב ד"ה ומחבת של ברזל) מביא דעה זו, רמ"א (תנא, יא) בשם ויש מחמירין, וכתב שכך נוהגין לכתחילה. עא. היראים פוסק כראב"ד, שאין דין ליבון בכלי פסח כי היתרא בלע, וכן הביא בשמו הגה"מ (פ"ה, כג), וצ"ע בדברי רבנו.

עב. ראה דבריו בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' תקב; ח"ז סי' צב; מיוחסות סי' קנא), ולא מצאנו בדבריו חילוק בין מחבת של פסח ומחבת של איסור. ועיין בריטב"א (ל, ב ד"ה וכתב הרשב"א) שכתב בשם הרשב"א שמחבת צריך ליבון, ומשמע מדבריו שהבין שכן כוונת הרשב"א גם במחבת של פסח, ורבנו ירוחם (נ"ה ח"ב מ ע"ג) הביא חילוק בדעת הרשב"א, כרבנו. וראה בדעת הרשב"א בביה"ל (תנא, יא ד"ה מותרת בהגעלה). וכדעה זו מכריע הבי"ה והשו"ע (תנא, יא, יו"ד קכא, ד ד"ה מחבת).

עג. ראה לעיל, שהראב"ד פסק שחמין נחשב היתרא בלע, ולכן די בהגעלה, ולכן לשיטתו הוא הדין במחבת. עד. וכן כתבו דעה זו: רא"ה (בדק הבית בית ד ש"ד לו ע"ב), מכתם (שם), ראבי"ה (שם), הגה"מ (שם) בשם הראב"ה, מרדכי (סי' תקעז) בשם הראב"ה,

10. וכן הביא דבריו ותמה עליהם המכתם (שם). בעל האזהרות אליו התכוונו הוא כנראה ר' יצחק בן מרדכי קמחי (מובא בשם הגדולים, ספרים, ערך אזהרות). חכם זה מוזכר בשו"ת בית יוסף (סי' ח) ושו"ת מהריב"ל (ח"א סי' יח). האחרון מוזכר שהרשב"א היה מכבד ומנשא את הרב יוסף קמחי. 11. בדין סכין ראה דבריו רבנו לעיל (סי' פה), ובהערות שם.

סח. וכן כתבו בשמו: רמב"ן (ע"ז עו, א ד"ה רב אשי), רשב"א (ע"ז עו, א ד"ה רב אשי), ריטב"א (ע"ז עו, א ד"ה רב אשי), מכתם (ל, ב ד"ה דברים שנשתמש) ור' ירוחם (נ"ה ח"ב מ ע"ג). וראה רבנו דוד (ל, ב ד"ה והלכתא), שדן בדעת הראב"ד. וכן כתבו מהר"ם חלאווה (ל, ב ד"ה והלכתא אידי), ר"ן (ברי"ף ע"ז מ, א ד"ה גרסינו בגמ'), ראבי"ה (ח"ב סי' תסד עמ' 81) והגה"מ (פ"ה, כג אות א) בשם רא"ם. וראה תוס' (ל, ב ד"ה הלכתא בתירוץ השני, וע"ז עו, ב ד"ה אמר רב הונא), תמים דעים (סי' קמז) ותרומה (סי' עא) בשם רבי יעקב.

טו. כן כתבו הסבר זה: מכתם (שם) בשם ההשלמה, מאירי (ל, ב ד"ה הסכינים) ור"ן (ברי"ף ח, ב ד"ה דברים). וכן פסקו שצריך ליבון: רמב"ן (שם), רשב"א (שם), ריטב"א (שם), ר' ירוחם (שם), הגה"מ (שם), טור ושו"ע (תנא, ד).

62. דעת' א ב דעת זה דעת זו 63. בלוע: א ג בליעה ד בלועה ה בלעי 64. השפודים: ב השפודים עכ"ל 65. בשל: ב במחבת של

בהגעלה, וכן נמי⁶⁶ היורה שתשמישה על ידי האור, וכן המנהג ברוב המקומות⁶⁷. ושאלו את הר"ם נ"ע⁶⁸ על בית יד של מחבת אם חוצץ בטבילה, והשיב דבר פשוט הוא דכל ידות הכלים שאין עתידין לקצצן ולהסירן דלא חייצי, כמו מוכני בזמן שאינה נשמטת דלא חייצי, דהויא חבור.

כתב הרשב"א ז"ל⁶⁹ (תוה"ב הקצר ב"ד ש"ד לה ע"א) כלי מתכות שנאסר מקצתו נאסר כולו, לפי שהוא מתחמם ביותר, וכשחם מקצתו חם כולו, ולא אמרו אלא לענין איסורו, אבל לענין הכשרו לא עלה לו הכשר עד שיכשיר כולו. אם מגעילו מגעיל את כולו, ואם מלבנו מלבן את כולו. וכל הכלים נכשרין לחצאין, כיצד, לבן שפוד עד מחציתו וחזר ולבן מחציתו האחר, מותר.

וטעם ההגעלה⁷⁰ יש אומרים לפי שכח הרתיחה מפליט כל מה שבלע הכלי, **כאשר מבואר למעלה**⁶⁸ (סי' פח), ויש אומרים⁷¹ שהמים הרוותחין הן כמו אש ששורף, והמים נכנסין בכלי לשרוף ולאבד כל מה שבלוע בתוכו. לפיכך צריך לדקדק מאד⁷² שלא למחר להוציא הכלי, שיהיה לו פנאי אל הרתיחה ליכנס ולשרוף כל מה שבלעו הכלים⁶⁹ למפרע.

טעם⁷³ למה אין מברכין על ההגעלה כשאר המצות, משום דאיפשר לאשתמושי בכלים חדשים, ואין צריך להגעיל הני כלים, נמצא דלאו מצוה היא להשתמש בהן:

(צו) כלי חרס שנשתמש בהן חמץ בחמין, בין בכלי ראשון בין בכלי שני, בין שהיו משוחין ושועין⁷⁰ באבר, בין שהיו חרס כמו שהן, אין משתמשין בהן במצה, אלא מניחין אותן עד אחר הפסח⁷⁴. ולא מהני בהו היסק, דילמא חיים עלייהו דילמא מפקעין⁷¹. ולא דמו לביב של חרס, שאם מלאו גחלים והסיקו שמשתמש בו במצה,

עח. לשון רבנו כאן לקוחה מהמכתם (ל, ב ד"ה ועדיין יש שם דעה אחת) בקיצור, ורבנו הביא דעה זו לעיל סי' פח, וכן הביא דעה זו המאירי (ע"ז עו, א ד"ה ומכל מקום יראה לי, בסופו) ודחה אותה. וראה ראבי"ה (ח"ב סי' תסד עמ' 87), מרדכי (סי' תקעח), הגהות אשרי (סוף עבודה זרה), ב"י וש"ע (תנא, יג).

עט. ראה לעיל סי' פח.
פ. כן כתב טעם זה רבנו מנוח (פ"ה, כו), והאיסור והיתר (שער נח דין קד) הביא טעם אחר.
פא. עד כאן דומה ללשון הרמב"ם (פ"ה, כה), וכן פסקו הטור והשו"ע (תנא, א).

רא"ש (שם), שבה"ל (סי' רז פד ע"א), מאירי (סוף ע"ז) וטור (תנא, יא; יו"ד קכא, ד).

עה. כ"כ בשמו תשב"ץ קטן (דיני הטבלת כלים סי' שג), ולענין הגעלת ידות כלים ראה: טור, ב"י וש"ע (תנא, יב) וד"מ (יו"ד קכא ס"ק טז).

עו. וראה עוד בתוה"ב הארוך (שם לח, א), וכן כתבו בשמו טור וב"י (יו"ד קכא, ו ד"ה כתב הרשב"א), וראה ב"ח, שו"ע ורמ"א (שם). וראה לעיל בדברי רבנו (סי' צג ובהערות שם) בענין הכשרת המקום בו נגע החמץ בלבד.

עז. לשון רבנו כאן לקוחה מהמכתם (ל, ב ד"ה וטעם הגעלה).

66. וכן נמי: א ב ה וכמו ג וכן כמו 67. ברוב המקומות: ב בהרבה מקומות 68. כאשר מבואר למעלה: א ג ד חסר 69. שבלעו הכלים: ב שבלע הכלי 70. ושועין: ב חסר 71. מפקעין: א פקי ב פקען ה פקעי

דהתם היסקן מבפנים ואלו היסקן מבחוץ, ואם הסיקן מבפנים לא מסיק בהו שפיר, דחיים עליהו דשכיחי דפקעי⁷³. והראב"ד ז"ל כתב⁷⁴ דקדרות בפסח סגי להו בחזרתו לכבשן:

(צז) מאני דקוניא אסורין⁷⁵. פירש הר"י מקורביל ז"ל⁷⁶ (סמ"ק סי' רכב עמ' רכח) התוך זכוכית של⁷⁷ כלי חרס, אבל התוך עופרת יש לו דין כלי מתכות, להתירן על ידי הגעלה בפסח. והר"ף ז"ל כתב (הגהות סמ"ק שם, ה) מיהו נהגו העולם שלא להשתמש בשום כלי חרס⁷⁸ ישן בפסח. ⁷⁵ונקרא קוניא על שם הצורף המשים בו מיני מתכת, כדמתרגמינן (ירמיה י, יד) הוביש כל צורף, התבהית כל קיני⁷⁹.

וכתב הרא"ף ז"ל⁸⁰ (ט, א) על מימרא דרבא דאמר הני אגני דבני מחווא, והן של חרס, הואיל ותדירי למילש בהו וכו'⁸¹, עכשיו נהגו העולם לאשתמושי⁸² במאני דפחרא חדתי, פירוש⁸³ שלא ישתמשו באותן שנשתמשו בחמץ. וזה שנהגו לקנות כדים⁸⁴ חדשים למים, לפי שפעמים⁸⁵ נותנין בהן קמח כדי לחסמן, ואותו הקמח נכנס בנקבי דפני הכד ומתחמץ שם, ואי אפשר להוציאו. ולפיכך טוב וישר להחזיק⁸⁶ בזה המנהג, שלא להשתמש בשום כלי חרס ישן.

⁸⁰כתב הרב מורנו ר' שם טוב ז"ל⁸⁷, נראה דקדרה שאינה בת יומה דיו שיגעילנה שלש פעמים, כיון שהיא מדרבנן, והביא הרבה ראיות לדבריו. ובסוף דבריו אמר וכן כתב רבינו שמעיה והבעל המאור ומוח⁸⁸ ז"ל עכ"ל⁸⁹.

פב. ע"פ הגמרא (ל, ב), וכן כתבו הטור והשו"ע (שם).
 פג. כן כתב בשם הראב"ד בתשובה רבנו מנוח (פ"ה, כה), וכן כתבו שמועילה החזרה שו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' רפג), שאילתות (מטות סי' קלז), תוס' (ל, ב ד"ה התורה), רא"ש (פ"ב סי' ז), ראבי"ה (ח"ב סי' תסד עמ' 79), רשב"א (תורת הבית ב"ד ש"ד לז ע"ב ד"ה קדרות), או"ז (פסקי ע"ז סי' קעא) ומאירי (ל, ב). ויש חולקים, ראה: ראבי"ה (שם) בשם ראב"ן ומאירי (שם) בשם ויש מפרשים. והמהר"ם חלאווה (ל, ב ד"ה חיים) ורבנו דוד (ל, ב ד"ה חיים) בתירוץ אחד כתבו שלא תועיל החזרה, כי הקדירה פוקעת בכבשן וחיים, ובתירוץ השני כתבו שמועילה החזרה. והטור והשו"ע (תנא, א) פסקו שמועיל לכלי חרס החזרה לכבשן שמצרפים בו כלי חרס חדשים.
 פד. ע"פ הגמ' (ל, ב), ופירש רש"י (ד"ה קוניא)

פלומי"ר בלע"ז ושל חרס הוא וטוח באבר.
 פה. הסמ"ק כ"כ בשם ר"ת, ודברי ר"ת בתוס' (כתובות קז, ב ד"ה הני; ע"ז לג, ב קוניא), וכן כתבו בשמו סמ"ג (לאוין עח ל ע"ב) ומרדכי (סי' תקפד). וראה רמב"ם (פ"ה, כה), טור, ב"י, שו"ע (תנא, כג) ומשנ"ב (שם ס"ק קלח).
 פו. תרגום יהונתן (שם).
 פז. וכן כתבו ר"פ (שם), רבנו מנוח (פ"ה, כה) ומאירי (ל, ב ד"ה כלי שנותנים בו חרוטת).
 פח. אין זה מדברי הר"ף, וכעין דברים אלו במכתם (לא, ב ד"ה כתב הר"ף).
 פט. ראה: מהרי"ל (הל' מאכלות אסורות בפסח יט, א) הביאו הרמ"א (ד"מ תנא ס"ק יז והגה תנא, כד) ומשנ"ב (שם ס"ק קמ-קמא).
 צ. ראה טור, ב"י ושו"ע (תנא, כא).
 צא. אולי צ"ל 'מורי חמי' (מו"ח) או מורי הרב (מו"ה).

72. של: א ב ה תוך 73. והר"ף: ג ד והר"ז 74. חרס: ה חסר 75. ונקרא... כל קיני: א ג ד ה חסר 76. על ממרא... בהו וכו': א ג ד ה חסר 77. לאשתמושי: ב דלא לישתמש אלא 78. כדים: ב ג ד כלים 79. להחזיק: ב להתחזק 80. כת' הרב... ומוח ז"ל עכ"ל: א ג ד ה חסר

וכלי זכוכית ישנים, כתב הר"פ ז"ל (הגהות סמ"ק שם) שרבינו יחיאל⁸¹ אוסרם להשתמש בהם⁸² לא על ידי עירווי ולא על ידי הגעלה, משום דהוי תחלת ברייתו מן החול, והוי ככלי חרס שאינו יוצא מידי דפיו לעולם. ואף על גב דאין משתמשין בהן אלא בצונן, משום שפעמים ישורה בהן פת⁸³ ובלועין כמו⁸⁴ כלי חרס, ואינו יכול לצאת כלל. וכן אותן כוסות של⁸⁴ מאני דקוניה, לפי שפעמים ששורין בהן פתן ע"כ. ותימה⁸⁵ דהא תנינן באבות דר' נתן בפרק אחרון (מא, ז) דכלי זכוכית אין בולעין ואין פולטין⁸⁵ וצ"ע. והרשב"א ז"ל כתב בתשובה (ח"א סי' רלג) כן נראה פשוט שאין צריכין שום הכשר, הדא⁸⁷ טובא וכל דשיעי טובא אי לית ליה קרמפני משמע דלא בלעי, ועוד דחזינן להו דלא מדייתו ע"כ. יש מפרשים דלא מדייתי, שאינן מוציאיין הלחות שבהן מאחוריהן⁸⁷, מרשפלאר בלעו, ויש מפרשים דלא משחרי, מלשון דיותא, וכן פירש הרא"ה⁸⁸ ז"ל⁸⁵.

(צח) כתב רבינו האי ז"ל⁸⁹ כלי עץ המצופין בסמנין ומשתמשין בהן בחמין, ככלי חרס הן, ואין משתמשין בהן בפסח. ואם היה תשמישן בצונן, מדיחן ומשתמש בהן, חוץ מבית שאור ועריבה של חרס שלשין בה כל השנה ובשעת הגתות הדיחיה יפה והניחיה תחת צנור⁸⁶ וקבל בה היין, אותו היין אסור בפסח, אבל⁸⁶ לספקא כגון זה אין חוששין עכ"ל:

(צט) א"א אין לשין בפסח לישה גדולה שמא תחמיין, אלא שיעור חלה בלבד¹.

ואין לשין לא בחמין ולא בחמי חמה ולא במים שנשאבו בו יום, אלא במים שלנו², ואם עבר³ ולש באחד מכל אלו⁴, הפת אסורה.

- צב. וכן כתבו בשם רבי יחיאל: מרדכי (סי' תקעד וע"ז סי' תתכו) ותרומת הדשן (ח"א סי' קלב; ח"ב סי' קנא), וראה ב"י שו"ע (תנא, כו) ורמ"א (ד"מ שם ס"ק יט והגה שם).
- צג. כן כתבו ראבי"ה (ח"ב סי' תסד עמ' 91), מרדכי (שם) בשמו ור"ן (ברי"ף ט, א ד"ה כי תבעי). וראה ב"י שו"ע ורמ"א (שם).
- צד. צ"ל 'חדא דשיעי טובא'.
- צה. ר"ן (ברי"ף ט, א ד"ה חזינא).
- צו. ריטב"א ע"ז (לג, ב) ד"ה ירוקא אסור.
- צז. כעין זה תשובת רבנו האי בשו"ת הגאונים (חמדה גנוזה סי' קלט) לענין געולי נכרים, וכן כתבו בשם רבנו האי בענין פסח: שערי שמחה לרי"א ג (ח"ב עמ' פח), רא"ש (פ"ב סי' ח), טור (תנא, כד) וב"י (שם ד"ה כתב רבינו האי), והביא גם את דברי רבינו, וכ"פ
- בשו"ע (תנא, כד).
א. לשון הרמב"ם (פ"ה, יא) ע"פ הגמ' (מב, א).
ב. שיטת הר"ף (יב, ב) משום החימום שיש בפעולת השאיבה, ולשיטתו אין הבדל במקור המים. ויש שסוברים כרבנו, כמוכא להלן.
ג. בהגה"מ (פ"ה אות מ) הביא מס' היראים שאם שגגה ולשה, הפת מותרת, וכ"כ בשם הראב"ה. ובשם ה"ר שמואל מנבנר"ק, תלמיד הר"א ממיין, אסר אף בדיעבד ובשוגג, וכ"כ הטור (תנה) בשם רש"י. ומחלוקתם בטעם האיסור.
ד. ע"פ הגמרא (שם) 'עברה ולשה'. יש שפירשו שבכל סוגי המים שהביא רבנו הפת אסורה, ומשום חשש חימוץ: בה"ג ור"ח (הובאו בהגה"מ שם), רש"י (ע"פ רא"ש פ"ב סי' לא), ספר האורה (ח"א סי' פו) ויראים (ע"פ המרדכי). ויש שפירשו שרק אם לשה

81. שר' יחיאל: ב שר"ח 82. להשתמש בהם: א ב ג חסר 83. פת: ב פת חם 84. כלי... כוסות של: ג ד חסר 85. וצ"ע... הרא"ה ז"ל: א ג ד חסר 86. הגת... אבל: ג ד חסר 1. אין... בלבד:

פירושה, שלנו בלילה ונתקררו בקרירות הלילה, לפי שביומי ניסן עדיין המעיינות חמין,² כדאמרין בפסח שני (צד, ב) 'ימות הגשמים החמה מהלכת בשיפולי הרקיע והמעיינות חמין'. כלומר, שמהלכה ארוך תחת הארץ והלילות ארוכים ומחממות כל המעיינות אשר בבטן הארץ. ולפי טעם זה³ צריך לשאוב אותן עוד היום גדול, קודם שיכנס השמש תחת הארץ מכל וכל. וכן המנהג ברוב המקומות.¹

ויש אומרים כי אין ההקפדה רק במי הבורות והמעיינות, שהוא סמוך למקום יציאתן מן המקור, אבל למי הנהרות המושכין יום או יומים אין להקפיד כל כך, שכבר נתקרר הזמן⁴. ואין זה כלום, שאף במימות האלה הכה עליהן חום השמש ומחממן⁵. ובשם הראב"ד ז"ל מצאתי כי מי הנהרות⁵ שהן קרים, אין צריכין לינה, ומותר ללוש בהן תכף שנשאבו ע"כ:

(ק) אין לשין תחת השמש ולא תחת הרקיע ביום המעונן, אפילו במקום שאין חמה זורחת, דיומא דעיבא כוליה שמשא⁶. ויש אומרים⁷ לפי שניצוץ השמש מכה על העב ומתפשט בכלו ומחמם⁶ האויר.

הלילה, אולם לדעתו, אם לן כל הלילה או רובו, מותר. הטור (שם) כתב שיש לשאוב עם שקיעת החמה, וראה ב"י (שם) באריכות גדולה, ומסקנתו: "ולענין הלכה נקטינן לשאבן מבעוד יום או בין השמשות", וכן פסק בשו"ע (תנא, א). ובד"מ (ס"ק א) כתב שהמנהג לדקדק לשאוב בין השמשות או סמוך לו ממש, וראה ביה"ל (שם ד"ה מבעוד יום).
 ז. מקור דבריו רבנו במכתם (שם), והב"י (תנה, ד"ה כתב רש"י בתשובה) הביאם בשם רבנו מהכל בו.
 ח. וכן חילקו בין מי בורות ומעיינות למי נהרות: סידור רש"י (סי' שסה), מחז"ו (ח"א סי' יד עמ' 258), ס' האורה (ח"ב סי' כח), אולם כתב שלמעשה אין לחלק משום ערים שאין להם נהרות, ראב"ה (שם) הביאו הרא"ש (שם) והמרדכי (שם) ומנהיג (הל' פסח סי' לא). בשבה"ל (סי' ריא) כתב שיש שדייקו כך ברש"י, וכן דייק ברש"י הטור (שם).
 ט. וכ"כ לאסור גם במי נהרות שבה"ל (שם), וכך דייק הטור (שם) בבב"ג, שו"ע (שם).
 י. הובא בשו"ת רדב"ז (ח"ו סי' ב' אלפים קעב).
 יא. ע"פ הגמ' (פסחים מב, א; יומא כח, ב), וכן כתבו טעם זה: רי"ף (יב, ב), רא"ש (פ"ב סי' לא), טור, ב"י ושו"ע (תנט, א).
 יב. ראה רבנו מנוח (פ"ה, יב) שהביא טעם זה, ומדבריו

במים חמים הפת אסורה, ומשום קנס: רש"י (פסחים שם, מרדכי סי' תקצג) ורמב"ם (ע"פ הריטב"א). ויש שפירשו משום שימור למצת מצוה: הרי"ג (הו"ד במ"מ) ועיטור (מובא בריטב"א מב, א). ובשו"ע (תנה, ג) פסק לאיסור, אף במים שלא לנו.
 ה. פי... בבטן הארץ: נראה, שדבריו רבנו אלו לקוחים מהמכתם (מב, א ד"ה אשה), וכן המשך דבריו להלן: 'וי"א כי אין הקפדה... השמש ומחממן'. ובדומה לדברי רבנו, ראה: יראים (סי' נב יא ע"ב), ראב"ה (ח"ב סי' תפה עמ' 108) בשמו, מרדכי (סי' תקצג) בשמו, רא"ש (פ"ב סי' ל) בשמו, הגה"מ (פ"ה אות מ), או"ז (ר"ש מפלייזא סי' רנו) בשם רבי חיים כהן, רבנו מנוח (פ"ה, יא) וטור (תנה, א).
 ו. מנהגים שונים יש ביחס לזמן שאיבת מים שלנו: רבנו מנוח (שם) כתב שהמנהג לשאוב לאחר שקיעת החמה מייד, הגה"מ (שם) כתב שאין לאחר השאיבה עד לאחר התחלת הלילה, הרא"ש (שם) כתב שאסור לשאוב אחר התחלת הלילה, סמ"ק (סי' רכב עמ' רכט) כתב שיש מחמירין לשאוב בין יום ובין לילה, ובשם ר' יצחק אומר לא ניתנה תורה למלאכי שרת, אלא אין לינה אלא מחצי הלילה עד עמוד השחר. הגהות הר"פ על הסמ"ק (שם הערה ט) כתב שיש מחמירין לאסור אם נשאב מבעוד יום, אף אם לן כל

ג ד חסר 2. כדאמר'... חמין: ג ד חסר 3. טעם זה: ב זה הטעם ג ד דעת זה 4. הזמן: ד הזמן

ולא תניח העיסה ותתעסק בדבר אחר⁷. והלש והאופה צריך שני כלים, אחד לקטף⁷ ואחד לצנן הידים⁷, כגון כלי מלא מים או כלי מתכות או אבנים של מירמירא, שהן צוננן ביותר⁷. פירש רש"י ז"ל (ד"ה שמקטפת בו) לשון טיחה, שטחה פני החררה במים אחר עשייתה. ואם עבר ולש תחת השמש⁸, או בלתי צנן הידים⁸, או שעשה עיסה⁸ יתר משיעור חלה⁹, הפת מותרת. וכמה⁹ שיעור חלה כמו ארבעים ושלוש בצים וחומש ביצה בגוף הביצה הבינונית, ולא במשקלה⁹. והר"ז והראב"ד ז"ל⁹ נראה שאוסרין. והר"ש⁹ מתיר הפת בכלל, חוץ מבחמין, וזהו גם כן באכילה, אבל בהנאה הכל מותר. והריא"ג כתב¹⁰ (שערי שמחה ח"ב עמ' צב) שכל זה לא נאסר אלא במצות מצוה, אבל בשאר ימים הכל מותר. וכל הגאונים והחכמים ז"ל¹⁰ הסכימו שאין חלוק בין יום ראשון לשאר הימים בכל אלה שהם משום חמץ, כי גם בשאר הימים נאסר החמץ, ולא חלקו בין יום ראשון לשאר הימים אלא במצה עשירה בלבד. ומים שלנו פירוש¹⁰ לשון הגאון דמותבי לה תותי כוכבי. נראה לפי דעתו, שצריך להעמיד המים במקום מגולה כדי לצנן המים¹⁰. והר"א אשר ז"ל כתב (ס' המנהגות כב, ב-

משמע שאין כאן שני טעמים, אלא שטעם זה הוא פירוש ליומא דעיבא כוליה שימשא'.
 יג. לשון הרמב"ם (פ"ה, יב), וכן פסקו טור וש"ע (תנט, ב).
 יד. ע"פ הגמ' (מב, א) והרמב"ם (שם), וכן הוא בטור ובשו"ע (תנט, ג).
 יו. רבנו פוסק שלא צריכים שני הכלים להיות עם מים, אלא שהכלי בו מצננים את הידים יכול להכיל דברים צוננים אחרים כגון אבנים, אולם בלשון רוב הראשונים כתוב שני כלים עם מים, וכן כתבו רי"ף (שם), רמב"ם (שם) טור וש"ע (שם). ורבנו מנוח (שם) כתב שיש ספרים שגרסו בגמ' שני כלים של מים, והיא גירסת הרי"ף והרמב"ם, ויש שגרסו שני כלים, וע"פ גירסה זו ניתן לצנן באבני שישא ומרמירא וכיוצא בהם, שהם קרים. בגמ' לפנינו הגירסה כגירסה זו, וזו הגירסה שעמדה בפני רבנו.
 יז. ע"פ לשון הרמב"ם (פ"ה, יב), וכן פסקו הב"י והשו"ע (תנט, ה).
 יז. רמ"א (תנט, ג).

יח. טור וש"ע (תנו, ב).
 יט. לשון הרמב"ם (שם), וכן פסקו טור וש"ע (תנו, א).
 כ. לא מצאנו דבריהם בעין זה.
 כא. נראה שכוונת רבנו לרש"י (מב, א) ד"ה עברה ולשה. ובענין המחלוקת האם בכל הדברים מותר או שבכל מותר, מלבד לשה בחמין, ראה: מ"מ (פ"ה, יא-יב), הגה"מ (שם אות מ), מכתם (מב, א) ד"ה איבעיא להו) ורבנו מנוח (שם), ויש שחלקו אף בלשה בחמה, ראה: רא"ש (פ"ב סוף ס' לא). ועיי' לעיל בס' צט והערות שם.
 כב. וכן כתבו העיטור (הל' מצה ומרור קכט ע"ד), מנהיג (הל' פסח ס' לב), מאירי (מב, א) ד"ה אשה לא תלוש) בשם ויש מפרשים וטור (תנה) בשם ריא"ג והעיטור.
 כג. וכן כתבו לחלוק מכתם (מב, א) ד"ה ויש סוברין), מאירי (שם), רא"ש (שם), ר"ן (ברי"ף יב, ב) ד"ה ורב אשי), מ"מ (פ"ה, יא), טור (תנה) בשם הרא"ש וב"י (שם ד"ה ואדוני אבי ז"ל), וראה שו"ת הגאונים (שערי תשובה ס' צח).
 כד. וכן כתב בשם הגאונים המכתם (מב, א) ד"ה

חומן 5. הנהרות: א ב ה הדות 6 ומחמם: ג ד מחמת 7. וא' לצנן... ביותר: א ב ה חסר כאן, מופיע בסוף הפסקה אחרי המילים "אחר עשייתה" 8. עיסה : ב לישה 9. וכמה שיעור... במשקלה: ב חסר 10. פירוש: א ב ה חסר

מגא) טעם לדבר, כי כל הבריות הם מארבע יסודות, אש ומים רוח ועפר, והמים גם כן מארבע יסודות¹¹, אלא שיסוד המים רבה עליהם על השלשה. תדע שכן, כי בימות החורף המים מעלים הבל מפני יסוד האש שבהן, אבל בימות הקיץ מפני הבל העולם אין הבל המים ניכר, כמו שאין ניכר הבל הפה בימי הקיץ כי אם בחורף. וכן כתוב בספר יצירה¹² עשר ספירות בלימה וכו', ו¹² ותנן¹³ (ביצה לג, א) אין מוציאים את האש לא מן המים וכו'.¹² ושמעת¹³ שממלאין כלי זכוכית מים, מושיבין אותו בשמש בצהרים במוך ארוך, והאש יוצא מכלי זכוכית, הרי מצינו שיש במים יסוד אש. וכיון שמשום המימות שיש במים נאסרו, לא שנא ביום ראשון ולא שנא בשאר ימים אסור, אם לא במים שלנו עכ"ל¹⁴.

¹⁵ וצריך להשכים ולהכניסם בבית טרם יזרח השמש עליהם, ואפילו ביום המעונן. ועכשו הורגלו להעמידם תחת תקרה, מפני חשש פשיעה¹³, שלא יכניסום בבית בהשכמה. ואם פשעו בזה, נראה שאם לא נשתהו שם עד כדי שיוחמו המים בחום השמש, אבל מצאן כשהן צוננין בדיעבד¹⁴ מותר ללוש בהן לכתחלה.

וכתב הר' דוד בר' לוי ז"ל (מכתם מב, א ד"ה אבל מכל מקום) שאם שכח או נאנס ללוש במים שלא לנו כל הלילה, אין לאסור על כך, וקרוב להתיר זה אפילו לכתחלה, בשעת הדחק. וכן אם לא לנו כלל¹⁵, אלא ששהו משנשאבו יום אחד או רובל¹⁶, אין ראוי לאסור הפת בדיעבד¹⁷. ואפילו לא לנו ולא נשתהו, והיה עת הצנה שקרירות ורוח שולטים כמו בקצת השנים, אין לאסור הפת בדיעבד¹⁸, אבל אין ראוי לפרסם דבר זה, מפני¹⁶ הנשים ועמי הארץ שלא יפרצו גדר עכ"ל.

והר"י מקורביל ז"ל כתב (סמ"ק סי' רכב עמ' רכט) יש מחמירין לשאוב המים¹⁷ בין יום

כט. כן הוא במכתם (שם), והב"י (שם) הביא את דברי רבנו, וכ"פ שו"ע ורמ"א (שם).
 ל. ר' שנו"ס. זו מציאות של דיעבד, אולם כעת ניתן להשתמש במים לכתחילה כדלהלן.
 לא. וכן אם לא... או רובו: במכתם לפנינו- וכן נמי אם לא לנו כלל, אלא שנשתהו משנשאבו שעה אחת או רובה.
 לב. במכתם לפנינו נוסף כאן: אך אין להתיר לכתחילה.
 לג. בעניין לש במים שלא לנו מחמת שכחה או אונס, ודין שעת הדחק: ראה טור, ב"י, שו"ע ורמ"א (תנה, ג).
 לד. ראה בדברי רבנו לעיל סי' צט והערות שם.

אשה לא תלוש), וכן כתב המאירי (מב, א ד"ה אשה לא תלוש) שכך המנהג. הב"י (תנה ד"ה וכתב אדוני אבי ז"ל) מביא את דברי רבנו, וראה בשו"ע (תנה, א). והמהר"ם חלאווה (מב, א ד"ה עברה ולשה) כתב שאין למנהג זה עיקר כלל.
 כה. ספר היצירה (פ"א מ"י): "עשר ספירות בלימה אחת...ארבע אש ממים", (ושם, יג): "ארבע אש ממים חקק וחצב בה" וכו'.
 כו. במשנה לפנינו גרסינו 'אין מוציאים את האור'.
 כז. ע"פ רש"י (שם ד"ה מן המים), וראה שם תיקון הגירסה למקור המפנה לספר היצירה, וראה רמב"ם (הל' יו"ט פ"ד, א).
 כח. ספר המנהגות לרא"ש מלוניל (שם).

11. אש ומים... יסודות: ב חסר 12. ותנן אין... המים וכו': ב חסר 13. חשש פשיעה: א ג ד ה פשיעה 14. בדיעבד: ד חסר 15. לנו כלל: ג ד נוכל 16. מפני: א ב ה בפני

ובין לילה¹⁷, והר"פ ז"ל כתב (הגהות סמ"ק שם, ט) יש מחמירין לאסור כשנשאבו מבעוד יום אף כי לנו¹⁸ אחרי כן כל הלילה ע"כ. ויש מחמירין¹⁹ לשאוב אותן קודם שיכנס השמש תחת הארץ. וכתב הר"פ ז"ל (שם) מיהו מדלא כתוב כי אם הלינה, שמע מינה דאין לחוש מתי נשאבו, רק שלנו כל הלילה כלו לכתחלה²⁰ רוב הלילה¹⁹ לכל הפחות, ושיהיה אותו רוב אחרון של לילה, כדי שיהיה²⁰ עמוד השחר בכלל²¹ הלינה²². ונכון להזהר להמתין ללוח אחר שיאור היום הרבה פן יטעו באור הלבנה.

והר"י²³ כתב²³ ואני אומר לא נתנה תורה למלאכי השרת, ועוד דהוה ליה למתני שלנו כל הלילה, אלא אין לינה אלא מחצי הלילה עד עמוד השחר. והטעם לפי דעתי, לפי שרוח צפונית מושבת עד אור הבקר ע"כ.

והמנהג דאין חוששין מתי נשאבו, ואפילו נשאבו בחצי היום או אפילו יום אחד או יומים, ובלבד שלא עמדו במקום שיש בו חום. ואין לחוש רק שלנו כל הלילה ושנשאבו קודם שישקע השמש. ²⁴ וכתב הרשב"א (ה"א סי' קכה) ז"ל כך אנו נוהגין לשאוב יום אחד לימים רבים²⁴.

וכתב הר"י ז"ל²⁵ ומים שלנו שנתערבו במים שלא לנו, התירם רבינו יהודה אחר שנתבטלו ברוב קודם הלישה, כגון חד בתרי, ואם לש אדם במזיד קודם היום מצות ישרפו. והר"ף ז"ל כתב²⁶ או יאכלם או ימכרם לגוים קודם ארבע שעות של יום²⁵ ארבעה עשר ע"כ.

והר"י ז"ל כתב²⁷ שאם לא יוכל למצוא מים שלנו ילוש במים שלא לנו. ובשווג נראה שמוותר, כגון אם נתחלפו מים שלא לנו במים שלנו²⁶, דלא אסרו אלא בעברה ולשה. ²⁷ כתב אדוננו מורנו הר"ש טוב ז"ל בעברה ולשה אסור דאכולה מלתא דרבא קאי, וכן השיב הרמבמו"ל בעברה ולשה²⁷. וטוב שלא להוליך²⁸ בחמה או תחת הרקיע

לה. בר"פ לפנינו נוסף: או רוב הלילה לכל...
 לו. בכלל הלילה: ר' שנו"ס, בסמ"ק לפנינו- עמוד
 השחר אחריו בכלל הלינה, כן מסתבר, וכן תיקנו
 הנוסח.
 לו. אלו דברי הסמ"ק (שם): ומורי הרב רבנו יצחק
 אומר: לא ניתנה וכו'.
 לח. סמ"ג (ל"ת ע"ש לא ע"ג), ורבנו הביא את הדברים
 מהסמ"ק (שם) הב"י (תנה, ד"ה כתב סמ"ג) הביא את
 דברי הסמ"ג, וכך פסק בשו"ע (תנה, ד).
 טו. בסמ"ק לפנינו אלו דברי הסמ"ק עצמו, ולא
 דברי הר"פ.
 מ. המשך דברי הסמ"ק שם.
 מא. ובשווג נראה... במים שלנו: ר' שנו"ס, בסמ"ק
 לפנינו הגיר' ככ"י ב ה, כן מסתבר וכן תיקנו הנוסח.
 מב. יש כאן דילוג על מס' שורות בסמ"ק, התוס'
 מכת"י היא בשם רבו של רבינו המחבר ואינה, כמובן,
 בסמ"ק לפנינו.
 מג. ע"י לעיל בסי' צט והערות.

17. בין יום... לילה: ג ד בין ביום ובין בלילה 18. לנו: א ב ה לא לנו 19. רוב הלילה: א ג ד ה חסר
 20. שיהיה: ג ד שיהא 21. בכלל: ג ד בכל 22. הלינה: א ג ד הלילה 23. והר"י:
 ב והר"י מרוק' ז"ל 24. וכת' הרשב"א... רבים: א ג ד ה חסר 25. יום: א ב ג ה חסר 26. מים
 שלנו במים שלא לנו: א ג ד מים שלא לנו במים שלנו ר' ביאורים 27. כתב אדוננו... בעברה ולשה: א
 ג ד ה חסר 28. להוליך: ב ה להוליך המים

ביום המעונן, אלא אם כן יכסם. ונראה דאין לחוש אלא²⁹ להשהות זמן מרובה. והר"ף ז"ל כתב²⁷ מכל מקום טוב להזהר אפילו שעה אחת, וטוב לכסותן במפה מפני החמה, אבל אם אין חמה זורחת לא צריך²⁸ עכ"ל.

ושיעור הקמח²⁹ שלשין בבת אחת, שיעור חלה, שהיא שיעור ארבעים ושלוש ביצים וחומש ביצה, בין ללוש בין לערב³⁰, אבל יותר משיעור זה אסור, שאין איש ואשה יכולין לשמור יותר משיעור זה³¹. ועל כן צריכות הנשים להזהר שלא יקחו שתי מודיאות כאחת.

ושאלו אל הר"מ נ"ע³² על מה אנו סומכין בזה המלכות ללוש יותר מעשרון בפסח, והשיב מגומט³³ שנראה שרבינו יצחק חסיד³⁴ התיר, לפי שהתנורים שלנו גדולים הם, ועל זה אנו סומכים. וכשלשין לצרכו³⁵ הוא עומד³⁶ ואינו מניח ללוש כי אם מדה אחת לבדה ולאפותה מיד וכן הכל ע"כ.

ודוקא כי קפדין שלא ללוש יותר משיעור זה, כשהוא לש מודיאות הרבה ומצרפן בסל, אבל אם לש³⁷ רק מודיא אחת, אין לו לצמצם כל כך, שמא לא יהיה בה שיעור לברך יברך ברכה לבטלה, וכן דעת הראב"ד ז"ל³⁸ שצריך להוסיף הוועודות, שהם שתי ביצים ושביעית ביצה.

וכתב הר' סעדיה ז"ל³⁹, שאין מוסיפין שמא יבא לידי חימוץ, ואין פוחתין דפטר⁴⁰ ליה מחלה.

והריא"ג ז"ל כתב⁴¹ (שערי שמחה שם) מיפחת פחתין, דהא אמר רב יוסף (מח, ב) הני נשי דידן נהגו למיפא קפיזא קפיזא. פירוש שלש לוגין, והלכה כר' אליעזר שהסל מצרפן.

- מד. בסמ"ק לפנינו זה מלשון הסמ"ק, ולא דברי הר"פ.
- מה. וטוב לכסותן... לא צריך: אינו בסמ"ק ובר"פ לפנינו.
- מו. בעניין האם השיעור לחלה הוא שיעור הקמח או שיעור התבואה, ראה דברי רבנו (ח"ב הל' חלה עמ' 206), וראה ב"י ושו"ע (תנו, א ד"ה כתב רבנו בטור יו"ד; יו"ד שכד, א ד"ה ומשערין אותם), טור (יו"ד שכד, א) וב"ח (יו"ד שם).
- מז. גמ' (מח, א), וכן פסקו הרמב"ם (פ"ה, יא-יב) הטור והשו"ע (תנו, א).
- מח. כן כתב בשמו בתשב"ץ קטן (סי' צו).
- מט. מילה לא ברורה, ואפשר שהכונה - מכך.
- נ. כן כתבו בשם רבנו יצחק ברבי יהודה (מרבנותיו של רש"י): מעשה הגאונים (סי' כד עמ' 15; סי' לט עמ' 24), ראבי"ה (ח"ב סי' תצב עמ' 116-117), מרדכי (סי' תקצח), הגה"מ (פ"ה, יא אות י, אף בשם ראבי"ה והרוקח), או"ז (ח"א הל' חלה סי' רכו לה ע"א), טור וב"י (תנו, ב ד"ה וכתב ה"ר יצחק בר יהודה).
- נא. ראה בהגה"מ (שם) אמנם מהר"ם וכו'.
- נב. בדומה לכך כתב התרומה (הל' חלה סי' פב).
- נב"י (תנו, א ד"ה וזה לשון ארחות חיים) הביא את דברי רבנו, וראה משנ"ב (תנו, ס"ק ז) וביה"ל (תנו ד"ה ומוטב שימעט).
- נג. הביא דבריו שערי שמחה לריצ"ג (ח"ב הל' פסחים עמ' צד).
- נד. ואין פוחתין דפטר: ראה שינוי הגירסה שם.
- נה. וראה טור ושו"ע (תנו, א).

29. אלא: א ב ה רק ג חסר 30. לערב: ב לערב פ' ביצת תרנגולת בינונית בשיעורה אבל לא במשקלה 31. עומד: א ב ה עומד שם 32. לש: א לא לש ב ג ה לא ילוש

והר"ת והר"ש אחיו ז"ל כתבו³² מותר לנדות אותן בני אדם שגודשין מדותיהן בפסח, ומעמידין עצמן בספק כרת. וכן נהגו שלא לגדוש. פירוש, גדישה היא התוספת שעולה³³ למעלה מן המדה כמו גדיש. ובהלכות חלה נתבאר כל זה בארוכה בע"ה.

כל זמן שעוסקין בבצק אינו בא לידי חימוץ. ואם הגביה ידו ממנה ושהה עד שהשמיע קול כשמכין עליה כבר החמיץ ותשרף. ואם אין קולה נשמע, אם שהה כדי הילוך מיל, תשרף. היו שתי עיסות אחת קולה נשמע והאחרת אין קולה נשמע, והגביהו היד מהן כאחת, שתיהן ישרפו, והרי הן חמץ גמור³⁴:

(קא) אסור לעשות צורות בפת, שלא יהו עליהן ויחמיצו, ואפילו בדפוס³⁴ שמא יראו אחרים ויעשו שלא בדפוס³⁴:

(קב) והר"א אהרן ז"ל כתב³⁵ שאסור ליתן ביצים שלמים בפת ותאפה עמהן, שהרי יוצא מהן ליחה ומעכבת האפיה, והא קרוב לעיסה מבושלת שאסור. אם הביצה מבושלת קרוב הדבר לאיסור, לפי שמעכב אפייתו עכ"ל:

(קג) וזה שאנו נוהגין לעשות כעין מסרק, לא לצורות אנו עושין, אלא כדי לשנותו משאר הפת של כל³⁵ השנה³⁵, וכדי שיהא נאפה יפה³⁵.

והר"ף ז"ל כתב³⁶ (הגהות סמ"ק סי' רכב, יא) מיהו ריצב"א³⁶ אומר דקיימא לן כרבי יוסי, דאמר עושין סריקין המצויירין כעין רקיקין, דאז אין לחוש לחמוץ בציוורן. ועל זה סומכין העולם לצייר המצות שעושין כעין רקיקין.

כתב הר"ר אהרן ז"ל³⁷ דרך הוא לנקוב הפת כדי שלא יתפח³⁶. וצריך לזהר שלא ינקוב שתי חלות בכלי אחד, לפי שהעיסה שוהה בו ומחמצת, לפיכך בעל נפש צריך

- נ. הבי"י (תנו, א ד"ה וזה לשון ארחות חיים) הביא את דברי רבנו כאן.
 נז. לשון רבנו קרובה ללשון הרמב"ם (פ"ה, יג-יד), וראה טור, ב"י וש"ע (תנט, ב).
 נח. פסחים (לו, א), וכן פסקו הרמב"ם (פ"ה, טו), טור וש"ע (תס, ד).
 נט. הבי"י (תס, ז ד"ה וכתוב עוד) הביא את דברי רבנו, וראה תוספת דברים שם שאינם בדברי רבנו בנוסח שלפנינו, וכן פסק בש"ע (שם), ועי' מג"א (ס"ק ה).
 ס. ראה מהר"ם חלאווה (לו, א ד"ה ולא של).
 סא. וכן כתבו: מכתם (לו, א ד"ה לא של), ריטב"א (לו, א ד"ה ואמרו), מנורת המאור (תפילה הלכות חג המצות עמ' 240), טור (תס), והבי"י (תס, ד ד"ה ומה שכתב רבינו אבל) הביא את דברי רבנו מהכל בו.
- סב. וכן בתוס' ר"פ (לו, א ד"ה ואין עושין).
 סג. בהגהות הסמ"ק (שם) כתב בשם ריב"א, וכן בהגה"א (פ"ב סי' טו), והבי"י (שם ד"ה כתוב בהגהות מימון) הביא את דברי רבנו מהכל בו. וכן התירו הריטב"א (לו, א) ורבנו ירוחם (תוא"ח נ"ה ח"ג).
 סד. פירוש הרא"ה לפסחים אינו בנדפס. וכתב הריטב"א (שם) בשם רבו הרא"ה, שכאשר מנקב בעץ ישרוף מיד את העץ משום חמץ הנדבק, ובמתכת ישרוף מיד באש את החמץ הנדבק, והבי"י (שם) הביא את דברי הרא"ה בשם רבנו כאן. וראה עוד רבנו מנוח (פ"ה, טו), טור (תס, ד) וש"ע (שם).
 סה. טעמים נספים מדוע נהגו לשרטט ולא חששו לאסור, ראה: מכתם (שם), מהר"ם חלאווה (שם) ומאירי (לו, א ד"ה יוצאין בפת).

לשנותו מעוגה לעוגה ע"כ. ³⁷וכן צריך לדקדק כשיסדר הפת בתנור שלא יגעו זה בזה, לפי שהן לחין עדין, ואין האור שולט בין צידי הפת, ואחמועי קא מחמע עכ"ל³⁷:
 (קד) שלש נשים עוסקות³⁸ בבצק בתנור אחד. אחת לשה בתחלה, וכשמתחלת לערוך מתחלת חברתה ללוש, וכשמתחלת ראשונה לאפות מתחלת שנייה לערוך ושלישית³⁹ ללוש, וכשהשניה מתחלת לאפות השלישית⁴⁰ עורכת והראשונה לשה, וחוזרות חלילה, שכל זמן שעוסקות בבצק אינו בא לידי חימוץ⁴¹
⁴¹כתב הר' סעדיה ז"ל⁴¹ מנהג הוא אצלנו שלא תתחיל האשה ללוש עד שתתחיל האופה להסיק התנור, שלא תשהה האשה העיסה בידה עכ"ל.

כתב הרשב"א ז"ל בתשובה (ח"א סי' קכד) על מה שנהגו ללוש בבתים ולהוליך הפת לפורני ברחוק ה' בתים או י' בתים. והשיב על תחושו למנהגכם, שכן האמת ואיני רואה בו שום פקפוק, ותלמיד היושב לפני רבו יוכיח (פסחים ז, א) היה יושב בבית המדרש ונוכר וכו' מבטלו וכו', ואוקמה רב אחא בר יעקב בתלמיד היושב לפני רבו ונוכר וכו', ולא אמר החמיצה, אלא שמא תחמיץ שמקדים ומבטל, והאריך בזה ע"כ.

ואדננו ומורנו הר' שם טוב כתב בספר מועדי ה'ס"ט, שהרמב"ן ז"ל מתחלה היה לש בביתו והיה שולח פתו לפורני רחוק מ' בתים ומט"ו בתים, ולא היה חושש. אלא ששמעתו שלאחר מכאן נמנע, ולא מחמת ריחוק הפורני, אלא מחשש שמא היה הפורני מלא, והיה ירא שמא יתעכב פתו בחוץ מיל או יותר⁴¹:

(קה) ומי שלש בתוך הפסח יותר ממלא התנור ואין לו מקום לאפותו, יכול לבטלו⁴² מקמי דתחמיץ, ותו לא איכפת ליה⁴²:

(קו) מים שרוחצין את הידים ואת העריבה שלשו בה, שופכין אותן במקום מדרון, שלא יתקבצו במקום אחד ויחמיצו⁴³:

10. הב"י (שם) הביא את דברי רבנו וכן תוספת מכת"י ב.

11. ע"פ הגמ' פסחים (מח, ב). בגמ' לפנינו אחת לשה אחת מקטפת ואחת אופה, ואילו רבנו אומר שאחת לשה אחת עורכת ואחת אופה, וראה ד"מ (תנט ס"ק ה) שכתב: "ואין המנהג במקומינו ללחלח המצות במים", ואולי גם במקומו של רבנו לא נהגו לקטף, ולכן כתב אחת עורכת במקום אחת מקטפת.

12. הובאו דבריו בשערי שמחה לרי"א ג (הל' פסחים ח"ב עמ' צה) ובספר המנהגות לר"ש מלוניל (הלכות

פסח). נראה שרבנו הביא את הדברים מספר המנהגות לרא"ש מלוניל (כג, ב).

13. עיי' סי' נט.

14. ע"פ הגמ' (ז, א) היה יושב בבית מדרש וכו', וראה כל בו (סי' מח ז ע"א), רמב"ם (פ"ג, י), הגה"מ (שם אות י), טור, ב"י ושו"ע (תמוד, ח ד"ה היה לו). וכ"כ בבית"ל (שם ד"ה והוא טרוד) בשם הכל בו, ובדומה ראה דברי רבינו לעיל סי' לא.

15. פסחים (מ, ב משנה, וגמ' מב, א), רמב"ם (פ"ה, טז), טור, ב"י (תנט, ד ד"ה ואלו המים) ושו"ע (שם).

37. וכן צריך... עכ"ל: א ג ד ה חסר 38. עוסקות: א ב ג עוסקות 39. ושלישית: ב והשלישית מתחלת 40. השלישית: א הג' ד השלישית 41. כתב הר' סעדיה... מיל או יותר: א ב ג ד חסר 42. לבטלו: א ג ד ה לבטלה

(קז) ונהגו שלא לעשות מורסן לתרנגולים, שלא⁴³ ישכח וישהא כדי הילוך⁴⁴ מיל. ואפילו לחלוט אותו להן אסור, שמא לא ירתיח המים יפה²³. ואם ירצה ללוש להם, יעמוד עליהם ויאכילם מיד, ויזהר שלא ישהא שיעור מיל. וכל זמן שהן מנקרין בו או שהוא מהפכו בידו אין מחמיץ, וכשיפסקו ישטוף הכלי היטב וישפוך המים במדרון⁴⁵. ואף על גב דאמרינן התם²⁷ מותר ללתות חטים בפסח, עכשיו נהגו העולם⁴⁶ איסור, ואין להתיר לפי שאין אנו בקיאים בה⁴⁷, כאשר כתבנו למעלה²⁷:

(קח) ואשה שפה על בשרה מורסן יבש בבית המרחץ, ואף על פי שהמים טופחין⁴⁸ על בשרה¹⁹.

אין נותנין קמח לתוך החרוסת²⁹, אם יש בו מים²⁸. פירושו²⁸ חרוסת, אייגרום בלעז, ויש בו חומץ, ועשוי לטבל בו בשר ודגים², ורגילין לתת בו קמח וכל דבר המקנה טעמו, וקמח מחמיץ ומקנה טעמו. ואם נתן ישרף מיד²⁴, אבל לתוך החרדל יאכל מיד²⁵:

(קט) מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר, שנאמר (שמות יב, יח) בערב תאכלו מצות, בכל מקום ובכל זמן²⁷. וצריך שיהא⁴⁹ ודאי לילה²⁶, ומצותה כל הלילה²⁶:

עב. פסחים (לט, ב), רמב"ם (פ"ה, יז), טור וש"ע (תסה, א).
 עג. רמב"ם (פ"ה, יח), עיטור (הל' מצה ומרור קכט ע"ב), טור (תסה), משנ"ב (שם ס"ק ג) וביה"ל (שם ד"ה בשום פנים). וראה: רבנו מנוח (על הרמב"ם שם), מכתם (לט, ב ד"ה אין שורין), מהר"ם חלאווה (לט, ב ד"ה אין שורין) ומאירי (לט, ב ד"ה גדולי המחברים) שכתבו שמקור הדברים בתוספתא, ואינו בתוספתא לפנינו.
 עד. עד כאן עסק רבנו בחליטה לצורך אוכל לתרנגולים (פסחים לט, ב), ולא ברור מדוע הוא מביא את עניין לתיחה (פסחים מ, א) כאן.
 עה. חליטה: לעיל סי' סב, וראה הערות שם, לתיחה: לעיל סי' עג-עד, וראה הערות שם.
 עו. מקור הדברים במשנה (לט, ב): "שפה (המורסן) בבשרה יבש". וראה: רש"י (ד"ה אבל שפה), רמב"ם (פ"ה, יט), מהר"ם חלאווה (לט, ב ד"ה אבל שפה) ומאירי (לט, ב ד"ה האשה) שכתבו שאע"פ שהמים טופחין על בשרה מותר. אולם, הרא"ש (פ"ב סי' כא), רבנו מנוח (פ"ה, יט), המכתם (לט, ב ד"ה אבל שפה), הטוש"ע (תסה, ב) כתבו שדווקא בזיעה מותר, אך

אם יש מים ממש על בשרה, אסור. עז. גמ' פסחים (מ, ב).
 עח. אם יש בו מים: איננו במשנה לפנינו, וראה מכתם (מ, ב ד"ה אין נותנין), רבנו מנוח (שם), הגהות הרמ"ך (שם), מאירי (מ, ב ד"ה המשנה התשיעית), טור (תסד), ב"י (תסד, א) ומשנ"ב (שם ס"ק ב).
 עט. רש"י (שם ד"ה חרוסת), וראה רבנו מנוח (שם).
 פ. ברש"י לפנינו ל"ג דגים.
 פא. גמ' (שם), רמב"ם (שם), טור, ב"י וש"ע (תסד, א).
 פב. גמ' (שם), רמב"ם (שם), טור ב"י וש"ע (שם).
 פג. לשון הרמב"ם (פ"ו, א).
 פד. ברמב"ם נוסף כאן: 'ולא תלה אכילה זו בקרבן הפסח, אלא זו מצוה בפני עצמה', ומוסבר מדוע חייבים בה בכל מקום וזמן.
 פה. וצריך שיהא ודאי לילה: אינו ברמב"ם לפנינו, וראה פסחים (צט, ב), תוס' (שם ד"ה עד שתחשך), רא"ש (פ"י סי' ב), מהר"ם חלאווה (צט, ב ד"ה עד שתחשך), טור וש"ע (תעב, א).
 פו. כדעת ר"ע, החולק על ראב"ע, שמצותו עד

43. שלא: ב כלום שלא ה כלום שמא 44. הילוך: ד שיעור 45. במדרון: א ב ה במקום מדרון 46. העולם: ב ה חסר 47. בה: ה בלתינה 48. טופחין: ג נופח' 49. שיהא: ב שיהיה

(ק) ונשים חייבות באכילת מצה, ואף על פי שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, שנאמר (דברים טז, ג) לא תאכל עליו חמץ שבעת⁵⁰ ימים תאכל עליו מצות, כל שישנו בבל⁵¹ תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה⁵²:

(קיא) והיכא דאיכא זקן או חולה דלא מצי למיכל כזית⁵² מצה ביבשתא, תרו ליה במיא עד דמרככא, ואכיל לה עד דלא מתמחא, ונפיק בה ידי חובתיה⁵³. ודוקא במיא, אבל בחמרא או שאר משקין לא, דלמא מבטלי ליה טעם מצה⁵⁴, וכן דעת הראב"ד ז"ל⁵⁵:

(קיב) (קטו, ב) בלע מצה יצא. פירוש⁵⁶, שהרי קיים בערב תאכלו מצות. מיהו לכתחילה בעינן טעם מצה⁵⁷.

(שם) בלע מרור יצא⁵⁸, וכן נמי פירש רש"י ז"ל (שם ד"ה בלע מרור), אבל הרשב"ם ז"ל כתב (שם ד"ה בלע מרור) דלא יצא, דבעי⁵⁹ טעם מרור זכר לוימררו את חייהם, וכן נמי פירש ר"ח ז"ל.

(שם) בלע מצה ומרור כאחד, ידי מצה יצא, פירוש⁶⁰, שאינה צריכה טעם⁶¹, ידי מרור לא יצא, שהרי המרור כטפלה למצה⁶². ורשב"ם ז"ל פירש (שם) שהרי לא טעם מרור.

(שם) כרכן בסיב, פירש רש"י ז"ל (שבת עח, ב ד"ה סיב) וידילית בלעו, וגדל סביב הדקל עיני מלבוש, ונכרך סביבותיו ועולה⁶³, וכיוצא בו ובלעו, אף ידי מצה לא יצא. פירש

חצות. ראה מ"מ (פ"ו, א), רבנו מנוח (שם), טור ב"י (תעו, א ד"ה ומה שכתב רבינו ויהא זהיר) ושור"ע (שם), ועי' בבית"ל (שם ד"ה ויהא זהיר), וע"ע להלן בדברי רבנו (הל' ליל הפסח סי' ל).

פז. פסחים (מג, ב), רמב"ם (פ"ו, י) וסמ"ג (עשין כו).

פח. ע"פ הרי"ף (יא, ב), וכן כתבו: רמב"ם (פ"ו, י), רא"ש (פ"ב סי' יז), טור (תסא, ב"י, שור"ע (תסא, ד) ומשנ"ב (שם ס"ק יז).

פט. כן משמע שדעת הרי"ף (שם), הרמב"ם (שם), הרא"ש (שם), והמאירי (מא, א ד"ה זקן), שכתבו ששורים במים, ומשמע דווקא במים ולא בשאר משקים. וכן הסכימו עם דעה זו רבנו מנוח (פ"ו, ו) ומג"א (תסא ס"ק ז), אבל מרש"י (מא, א ד"ה יוצאין) משמע שמותר גם בשאר משקים, וכן משמע מהשאלות (פרשת צו אות עו). וכך כתבו שאפשר גם בשאר משקים: מהר"ם חלאווה (מא, א ד"ה יוצאין)

צא. רשב"ם ד"ה בלע מצה, בקיצור.
צב. ראה: רבנו מנוח (פ"ו, ו), ב"ח (תסא, ה ד"ה ומה שכתב רבנו השרויה במים), ט"ז (תסא ס"ק ב), משנ"ב (שם ס"ק יח) ושעה"צ (שם ס"ק כט).
צג. בגמ' לפנינו- לא יצא, וגירסת רש"י- יצא, וראה להלן.
צד. ראה רש"י (שם ד"ה בלע מצה ומרור) שפירש כן.

צה. רש"י (שם) ביאר שידי מרור לא יצא הואיל ולא לעסו, ולא הזכיר את העניין שהמרור טפל למצה, אולם הסבר זה מובא ברמב"ם (פ"ו, ב).

50. שבעת: ה ו' שבעת 51. בבל: ה בלא 52. מצי למיכל כזית: ב יכיל למיכל 53. דבעי: א ב ה דבעי 54. פ' שאינה צריכה טעם: ה חסר 55. פרש"י... ועולה: א ג ד ה חסר

רשב"ם ז"ל (פסחים שם ד"ה כרכן) שהרי לא משש⁵³ בפיו, לא זה ולא זה, והרי הוא כזורק אבן לחמת⁵⁴:

(קיג) אכל⁵⁶ מצה בלא כוונה⁵⁷ יצא. פירוש, כגון שאנסוהו גוים⁵⁷ לאכלה⁵⁸:

(קיד) ואסרו חכמים (ירושלמי פ"י ה"א) לאכלה ערב פסח משש שעות ומעלה, אבל קודם שש¹ מותר². וכן כתב הר"ז ז"ל³ (ג, א ד"ה והא; ז, א ד"ה מני) דאינו לוקה⁴ אלא משש שעות ולמעלה². ויש אומרים⁵ שאסור כל יום³ י"ד והלילה עמו. והאוכל מצה הראויה לצאת בה ערב הפסח לוקה מדרבנן, כבועל ארוסתו בבית חמיו, אך מצה עשירה יכול לאכול כמו שכתבנו⁶. והאוכל לוקה, פירוש⁷, על שאינו מושל ברוחו⁴ מעט, כמו הבועל ארוסתו בבית חמיו שתהיה לו מותרת לאלתר, ואינו מושל ברוחו⁴ עד עת ההיתר.

ויש נותנין טעם למה המשילו אותה לבועל ארוסתו בבית חמיו, לפי שמאחר שהתחיל לבער החמץ בלילה נעשית לו המצה כארוסה בבית חמיו.

ויש אומרים⁷ טעם אחר, לפי שכמספר⁵ הברכות אשר יעשו לארוסה⁶ קודם הותרה לו, כך מספר הברכות של סדר פסח⁶ קודם שיאכלו מצה, דבחתן יש תשע ברכות, בורא פרי הגפן ואירוסין, בורא פרי הגפן ושש⁷ ברכות

10. ברש"י וברשב"ם (ד"ה כרכן): 'שהרי לא היה ממש בפיו, ולא 'משש' כמובא כאן.

11. בכל סי' זה ראה רמב"ם (פ"ו, ב), טור, ב"י ושו"ע (תעה, ג).

12. עי' מ"מ וכס"מ (פ"ו, ג) מדוע יצא אע"פ שנפסק שמצוות צריכות כוונה.

13. רמב"ם (פ"ו, ג), טור (תעה), ב"י ושו"ע (תעה, ד).

14. כן כתבו: רי"ה (טו, ב ד"ה י"ד שחל), רא"ש (פ"ג סי' ז), ר"ן (ברייף טז, א ד"ה גמ' ירושלמי, וחי' מט, א ד"ה י"ד שחל) בשם הרו"ה, וכן נראה לו ותרומת הדשן (ח"א סי' קכה).

15. וראה לעיל סי' ט והערות.

16. מדרבנן, מכות מרדות.

17. רמב"ן (מלחמות טו, ב ד"ה ועוד מתני') הביאו הר"ן (שם), מהר"ם חלאווה (מט, א ד"ה ירושלמי) ורבנו דוד (מט, א ד"ה הירושלמי). המ"מ (פ"ו, יב)

כתב שנראה שכך דעת הרמב"ם, וכן משמע שדעת רש"י (סדור רש"י סי' שע עמ' 179, פרס סי' קכט, סי' האורה ח"ב סי' לה עמ' 189). וראה טור, ב"י, שו"ע ורמ"א (תעא, ב).

18. רבנו כתבו בסי' עט. וכן כתבו תוס' (צט, ב ד"ה לא יאכל), רא"ש (פ"י סי' א), ריטב"א (צט, ב ד"ה ועוד כתבו), מאירי (צט, ב ד"ה ערבי פסחים בסופו), פירושי רבנו שמואל מפלייש (באו"ז סי' רנו נט ע"ד) וטור (תעא, ב).

19. ראה מכתם (מט, א ד"ה וירושלמי), מהר"ם חלאווה (מט, א ד"ה ירושלמי) ורבנו שמואל מפלייש (שם).

20. רבנו דוד (מט, א ד"ה הירוש').

21. כ"כ המכתם (שם), ואף הוא כתב שבחתן יש תשע ברכות. אבל בראבי"ה (ח"ב סי' תקכה עמ' 153) ובפירוש ר' שמואל מפלייש (שם) בשם ר' מאיר מפרובנס, בשבה"ל (סי' רח), ובמהר"ם חלאווה (שם) כתבו, שבחתן יש שבע ברכות.

56. אכל: ב ג ד אבל 57. גוים: ד עכו"ם 1. שש: ה שש שעות 2. ולמעלה: א ב ג ומעלה
3. יום: א ג ד היום 4. מעט... ברוחו: ג ד חסר 5. שכמספר: א ג ד שכמספר ה שמספר
6. קודם... פסח: ג ד חסר 7. ב"פ הגפן ושש: א ז ו'

דנישוואין, וכן מברכין תשע ברכות קודם אכילת המצה, ודוק ותשכח⁸:
(קטו) ומצה זו צריך להיות⁸ משומרת לשום מצה⁹:

(קיו) ואין לשין אותה לא שפחה ולא נכרית¹⁰, כדתניא (מ, א) בצקות של נכרים¹¹ אדם ממלא כרסו מהן, בלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. ואפילו ישראל עומד עליהם ואומר להם עשו לשם מצוה, משום דנכרי אדעתא דנפשיה קעביד¹². ואין נותנין בה לא מלח ולא תבלין ואפילו מעט, ואפילו נתן לא יצא, לפי שאין דרך לחם עוני בכך². וכן דעת הבה"ג³. וביאר⁴ עוד⁵ דאפילו לשה נכרי, חרש, שוטה וקטן, אף על גב דאפה ישראל בר דעת, לא יצא. והר"ש⁶ והרי"א⁷ והרמב"ם ז"ל¹³ כתבו שאין לחוש מי הלש והאופה, אלא השמור מעת הקצירה¹⁴. והרי"א¹⁵ ג' והר"ה¹⁶ האיי ז"ל¹⁷ כתבו, מצה שנילושה על ידי גוי¹²

יז. בהלכות גדולות (שם), ומוסיף שדווקא לגבי מצת מצוה הדין כן, אבל בשאר אכילות מותר ללוש ע"י נכרי.

יח. וביאר עוד... עד סוף הענין: הביא הב"י (תס, ב ד"ה וזה לשון ארחות חיים).

יט. כך משמע בפרדס (סי' קכו) ובס' האורה (ח"א סי' פד עמ' 94), וראה פירושו רש"י חולין (ד, א ד"ה מהו דתימא).

יז. עי' רי"ף (יב, א) ור"ן (שם ד"ה מיהו).

יח. בטור גרם רמב"ן, ובכת"י יש שגרסו רמב"ן ויש רמב"ם (ראה שנו"ס). וראה רמב"ן (פסחים מ, א ד"ה ואפ"ה לא הדר בסופו), וברמב"ם לא מצאנו מקור.

וראה רמב"ם (פ"ה, ט) ומגיד משנה (שם).

יט. היינו מצת מצוה של לילה ראשון. ובאר הר"ן (ברי"ף יב, א): "ומיהו לא נהירא, שהרי יש לו לחוש שמא עירב (=הנכרי) בה שאור כדרך שהנחתומין עושין, לפיכך נראין דברי ר"ח ז"ל שפי' שלשה הנכרי בפני ישראל במים שלנו, וראה שלא עירב בה שאור, ואין בינה לבצק של ישראל, אלא שלא נעשה בה שימור לשם מצה."

כ. שערי שמחה (ח"ב הלכות פסחים עמ' צג), וכן משמע בשם הר"ח בדברי הרמב"ן (מ, א ד"ה ואפ"ה לא הדר, בסופו), הר"ן (ברי"ף יב, א ד"ה ומיהו, חי' מ, א ד"ה הקמחין) והריטב"א (שם). וכ"כ המאירי (שם) בשם גדולי הדורות שלפנינו וטור (תס, א-ב).

כא. הביאו דבריו: ריא"ג (שם), רא"ש (פ"ב סי' כו), טור ובי" (תס, א ד"ה אין עושין).

ט. בשב"ה"ל (שם) מנה שבע ברכות, ואלו הן: וכוס ראשונה מברכים עליה ג' ברכות- יין קידוש וזמן, אכילת ירקות מברך בורא פרי האדמה, כוס שני מברך גפן, המוציא ועל אכילת מצה, הרי שבע. ומוסיף ואומר: 'ונטילת ידים לא חשב שאי אפשר שלא נטל ידיו באכילה'. וכך מנה המכתם (שם). והמהר"ם חלאווה (שם) מנה שבע ברכות באופן אחר - שלוש בקידוש, בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור, המוציא ועל אכילת מצה. על נטילת ידים אינו מונה 'דלאו מעניין אכילה ממש היא'. ולרבינו מונה כנראה גם ברכת הגפן לכוס שני ועל נטילת ידים.

י. ראה להלן סי' קיז.

יא. כן כתבו: שו"ת הרשב"א (ח"א סי' כו, תקצג); ח"ג סי' רנט), ריטב"א (מ, א ד"ה והא דאמר), ראבי"ה (ח"ב סי' תפ עמ' 105-106), מכתם (מ, א ד"ה ומיבעי), מהר"ם חלוואה (מ, א ד"ה בצקות), מאירי (מ, א ד"ה ויש אומרים) בשם גדולי המפרשים, בי"ו ושו"ע (תס, א ד"ה אין עושין).

יב. ראה בדברי רבנו לעיל סי' נט-ס, ובהערות.

יג. הלכות גדולות (הל' פסח ר"פ כל שעה), וכך משמע בתשובות הגאונים (שערי תשובה סי' רצא וראה תשובה רצה), שאם לא עשה ישראל הכל מתחילה ועד סוף, אינה מועילה למצת מצוה. והדברים מפורשים במעשה הגאונים (סי' ל עמ' 19), וכן נראה בתשובות גאוני מזרח ומערב (סי' קיא). וכן כתבו בשם בה"ג: ריצ"ג (שערי שמחה ח"ב עמ' צב), מהר"ם חלאווה (שם), שבלי הלקט (סי' ריא) וטור (תס, א).

8. להיות: א ב שתהיה 9. לשום מצה: ב לשם מצוה 10. נכרית: ד עכו"ם 11. נכרים: ד עכו"ם
וכן להלן 12. גוי: ד עכו"ם

בפני ישראל על ידי שימור כתקנה וכהלכתה, מותר לישראל לאכלה. וחסידים ואנשי מעשה מחמירין על עצמן, ולשין ואופין בעצמן ע"כ:

(ק"ז) ומצוה מן המובחר לעשות מצה זו מדגן שנשמר שלא יבא עליו מים משעה שנקצר²². והאידנא נהוג עלמא דנטרי להנהו חיטי דעבדי מיינייהו שיתא פטירתא²³ דמברכי עלייהו המוציא ואכילת מצה בתרין לילותא²⁴, ולא מנחי למקצרינהו לגוי¹³, אלא ישראל קצר להו, ועבד להו עיסה¹⁴ ואפי לה לשם מצה. וכן נמי הריא"ף ז"ל (ב, א) דמעידן קצירה צריך לנטוריה²⁵, דאמר רבא להנהו דמהפכי כיפי, כי מהפכיתו הפיכו לשם מצה. פירוש כיפי, עמרים. כלומר, הזהרו שלא יבא עליהם מים.

¹⁵ והבעל הערוך (ערך כפי, השני) פירש כפי, קערות. כלומר, הפיכו הקערות עם החטים בשקים, כשטוהנין חטים בשביל פסח, צריך לשמרן בשעת הרקדה מתחלה ועד סוף עב"ל¹⁵.

ויש אומרים שאין צריך רק שישמור בשעת טחינה ולישה²⁶, וכן פשט המנהג ברוב, וכן כתב הר"ש ז"ל²⁷. ונוהגין לשלוח שם ישראל אחר הרחים של גוים¹⁶ להיות יושב ומשמר, שנאמר (שמות יב, יז) ושמרתם את המצות, בעינן שימור לשם מצה. ואין צריך לעמוד שם, אלא שימתין עד שיטחון לפי מה שהוא צריך לשלש מצות של לילה ראשונה, שהן חובה וצריכות שימור לשם מצה, אבל השאר אין צריכות¹⁷. ואם אין ישראל עומד על גביו מותר, ואפילו לוקח מן השוק סלתות שפיר דמי, ואין לחוש שזא יערב מחמצו לתוך הקמח, שאם יש שם חמץ הנפה קולטתו עכ"ל. והר"א אהרן הלוי ז"ל כתב¹⁸ בכל תערובת חמץ אפילו משהו ראוי להחמיר אף לפני

כב. כן כתבו: רי"ף (יב, א), רמב"ן (מ, א ד"ה ואפילו), רבנו דוד (מ, א ד"ה והיינו דאמר), מכתם (מ, א ד"ה ומיבעי ליה), מהר"ם חלאווה (מ, א ד"ה הדר אמר), ריטב"א (מ, א ד"ה הדר אמר) בדעת הרי"ף, ר"ן (ברי"ף יב, א ד"ה ומיבעי) ורבנו מנוח (פ"ה, ט). כג. בתרגום: שש מצות, וכוונתו: שלש לכל ליל הסדר. כד. שמצת מצוה צריכה שימור כתבו: הגה"מ (פ"ה אות ח), מ"מ (פ"ה, ט), ר"ן (ברי"ף יב, א ד"ה ומיהו), ב"י ושול"ע (תנג, ד סוף ד"ה כתב הרי"ף שצריך), והב"ח (תנג, ד ד"ה כתב רב אלפס) הביא גם את דברי רבנו מהכל בו, וכן שיטת רש"י, ראה להלן. כה. כ"כ גם הרמב"ם (פ"ה, ט) שצריך שימור משעת קצירה. בדעת הרי"ף והרמב"ם לא מפורש האם חובת

השימור היא רק לכתחילה או גם בדיעבד. הריטב"א (שם) והר"ן (שם) הבינו בדעת הרי"ף שזה רק לכתחילה, וכן כתב רבנו מנוח (שם) בדעת הרמב"ם, והמהר"ם חלאווה (שם) הביא דעה שזה לעיכובא אפי' בדיעבד, וראה ב"י (תנג, ד ד"ה כתב הרי"ף). כו. כן כתבו שהמנהג לשמור רק משעת טחינה ולישה: רא"ש (פ"ב סי' כו), טור (תנג, ד) בשם הרא"ש, מאירי (מ, א ד"ה ויש אומרים שלא) ושול"ע (שם). כז. מחזור ויטרי (סי' יח עמ' 259), סדור רש"י (סי' שסח עמ' 179), פרדס (סי' קמ וסי' קכז), ס' האורה (ח"א סי' פד עמ' 94; ח"ב סי' לא עמ' 188), וכן כתב בשמו שבה"ל (סי' רי). וכן כתב בכל בו (סי' מח י ע"ג). כח. פירוש הרא"ה לפסחים אינו בנדפס, וראה דעת הרא"ה בריטב"א (מ, א ד"ה הדר אמר רבא).

13. לגוי: ד לעכו"ם וכן בהמשך הסימן 14. עיסה: ג נגיסה ד נטירה 15. והבעל... סוף עכ"ל: א ג ד ה חסר 16 גוים: ג גוי ד עכו"ם 17. השאר אין צריכות: א השאר אין צורך ה האחרות אינן צריכות שימור

זמנו, ומה שסומכין הרבה בני אדם לפי שמעבירין הקמח בנפה טעות הוא, שיש לחוש שמא נפרד הדק כל כך שיעבור ממנו¹⁸. וביאר בקמחים של גוים שנטחנו בפני ישראל כראוי שפיר דמי ונפיק, דאיכא שימור מלישה ואילך בשקנאן ישראל ולש ואופה כראוי בשמור מצה, אבל במושמר לגוי לא, דלא חשיב שימור אלא מה שבידו לעשות בו כרצונו עב"ל.

אין אדם יוצא ידי אכילת מצה אלא אם כן אכלה מאחד¹⁹ מחמשת המינין, שנאמר (דברים טז, ג) לא תאכל עליו חמוץ, דברים הבאים לידי חימוץ אם אכלן מצה יצא בהן, אבל לא מדברים אחרים²⁰.

עשה עיסה מן החטה ומן האורז, אם יש בה טעם דגן יוצא בה ידי חובתו²¹: (קיה) ואין לשין עיסה זו בין ושמן ודבש או חלב²² כאשר ביארנו²³, והטעם²⁴ משום לחם עוני. ואם לש ואכל, לא יצא ידי חובתו²⁵. ונהגו שלא לעשות מצה²⁶ עשירה כלל בשני ימים ראשונים²⁷, דלא ליתי לאחלופי בה, ולמיכל מינה מצת חובה, ולא יצא²⁸. ונפקא לן מדכתיב (דברים טז, ג) תאכל עליו מצות לחם עוני, ופירוש עליו, על הפסח, שהוא נאכל ליל יומא קמא.

ואין יוצאין לא בפת סובין, ולא בפת מורסן²⁹. פירש רש"י ז"ל³⁰ סובין הקליפה הגסה הנושרת מחמת כתישה, ומורסן הנשאר בנפה³¹, אבל לשין הקמח בסובין³² ובמורסן³³ ויוצאין בלה³⁴. וכן פת נקיה ביותר יוצאין בה, ואין אומרים אין זה לחם עוני³⁵. וכן פשט המנהג לעשות³⁶ להתנאות במצות.

כט. פסחים (לה, א), רמב"ם (פ"ו, ד), טור וש"ע (תנ"ג, א).
 ל. משנה חלה (פ"ג מ"ז) ורמב"ם (פ"ו, ה). הראב"ד (בהשגות שם) מוסיף שצריך שיהיה שם דגן כדי שיוכל לאכול כזית בכדי אכילת פרס. וראה מ"מ (שם), טור ב"י וש"ע (תנ"ג, ב).
 לא. סי' נו-סא.
 לב. פסחים (לו, א), רמב"ם (פ"ה, כ, פ"ו, ה), טור וש"ע (תס"ב, א).
 לג. כן כתב רבנו בכל בו (סי' מה י ע"ג) הביאו הב"י (תס"ב, א ד"ה ומה שכתב רבנו), וכן כתבו שרק מצת מצוה אסורה: מהר"ם חלאווה (לו, א ד"ה וסייעתא דר' יהושע), ריטב"א בשם הרא"ה (לו, א ד"ה הא

ביו"ט) ומאירי (לו, א ד"ה וגמ' הקשו).
 לד. ראה רש"י (חולין פח, ב ד"ה סובין וד"ה מורסן) שפירש ההיפך.
 לה. ראה פסחים (לו, ב; לו, א; מ, א). הרמב"ם (פ"ו, ה) ורבנו התירו בקמח עם סובין, ומרש"י משמע אפי' כל הפת סובין. וראה: רי"ף (י, ב), רש"י (לו, ב) ד"ה הדראה; מ, א ד"ה והדראה), רא"ש (פ"ב סי' יד) בדעת הרי"ף, ר"ן (ברי"ף י, ב ד"ה פת הדראה, חי' לו, ב ד"ה פת), מ"מ (שם), רבנו מנוח (שם), מהר"ם חלאווה (לו, ב ד"ה וכלל לא), טור, ב"י וש"ע (תנ"ד, א).
 לו. פסחים (לו, ב; לו, א; מ, א), רמב"ם (שם), טור, ב"י וש"ע (תנ"ד, א).

18. ממנו: ב ממנו משוה 19. מאחד: ב חסר 20. כאשר ביארנו והטעם: א ג ד ה חסר
 21. מצה: ג ד חסר 22. ימים ראשונים: ב ימ' טובל הראשוני 23. פרש"י... בנפה א ג ד ה חסר
 24. בסובין: א ב ג ה בסובין 25. ובמורסן: א ב ה ובמורסן 26. ויוצאין בו... המנהג לעשות: ב חסר

²⁷ אחד מצה שנאפת בתנור או באילפס, בין שהדביק הבצק באילפס ואחר כך הרתיח, בין שהרתיח ואחר כך הדביק, ואפילו אפה בקרקע^ל, הרי זה יצא ידי חובתו^ל. וכתב הרא"ה ז"ל שמעינן דאפייה זו שלא על ידי משקין היא, דאי על ידי משקה אחמועי מחמוע, ואין עליו תורת פת כלל^ט. וכן מבואר בירושלמי, וכן פירשו קצת המפרשים ז"ל²⁷.

ונהגו²⁸ לעשות סימן לאותה שנילושה ראשונה, וכן לשניה וכן לשלישית וכן לכלם, כדי להקדים²⁸ הקודמת לברכה, שהמצוה בראשונה. וצריך לזהר לאפותן כסדר עשיתן ראשונה ראשונה, שאם לא כן מה תועיל עריכתן:

(קט) מאוכשאופין שתיים או שלש²⁹ נשים בתנור אחד, צריכות לזהר שיהא סימן לכל אחת במצתה שלא יתחלפו, דקיימא לן מצה גזולה אין יוצאין בה. ולפיכך טוב ללמדן שתאמרנה כל אחת ואחת לחברותיה³⁰, כל מי שיגיע³¹ לידה מצה שלי בשגגה או באונס תהא שלה, ודי בכך³², כך כתב הר"ם נ"ע³². ונראה מן הירושלמי³² דאפילו בדיעבד לא יצא:

(קכ) וצריך לעשות מצות של מצוה רקיקין וקטנים, לא עבים וגדולים, שאין זה לחם עוני, כך כתב הראב"ד ז"ל בדרשא שלו³³.

והר"י מקורביל ז"ל כתב³⁴ (סמ"ק סי' ריט עמ' רכג) ונהגו העולם לעשות שלש מצות של מצוה מעשרון אחד, זכר לחלות תודה שבאות שלש מעשרון אחד³⁵. ³² כיצד, חלות תודה היו ארבעים, עשר מחמץ ושלישים ממצה, עשר מרקיקין ועשר מרביכין ועשר

לז. לעיל (סי' פג) כתב רבנו שיש אוסרים לאפות מצה ברמץ, והביאו הב"י (תסא, ב).

לח. לשון הרמב"ם (פ"ו, ו), ראה מ"מ (שם), טור ב"י ושו"ע (תסא, ב ד"ה ומה שכתב ויוצאין).

לט. וכ"כ: רא"ש (פ"ב סי' טו), רבנו ירוחם (תואו"ח נט"ז ח"ה), ר"ן (ברי"ף יא, ב ד"ה הילכך).

מ. לשון רבנו כלשון המכתם (לו, א ד"ה לא של נחתומין). וראה אבודרהם (סדר ההגדה)

שהביא דברים אלו, ומשמע שאלו דברי הראב"ד בדרשה, שרבנו מביא ממנה להלן סי' קכ. וראה

סמ"ג (עשין מא קיח ע"ב) וסמ"ק (סי' ריט עמ' רכג).

מא. לשון רבנו לקוחה מהמכתם (לו, א ד"ה לא של נחתומין).

מב. כן כתבו: הגה"מ (פ"ו אות ו) בשם הרוקח,

²⁷ אחד מצה... המפרש' ז"ל: א ג ד ה חסר ²⁸ להקדים: ד להקדיש ²⁹ או ג': ב ג ה ושלש

³⁰ לחברותיה: ד לחברתה ³¹ שיגיע: ג ד שיגע ³² כיצד, חלות... שם טוב ז"ל: א ג ד ה חסר

ממצה. ומנין שהם ארבעים, נאמר בלחם התודה (ויקרא ז, יד) והקריב ממנו אחת^{מח} מכל קרבן תרומה לד', וגבי מעשר כתיב (במדבר יח, כד) תרומה, והן ארבעה מינין כאשר כתבנו. ואז"ל (מנחות עז, ב) אחד שלא יטול פרוס, נמצא אחד מכל קורבן, על כרחך מפריש אחד מעשר. כך שמעתי מפירוש אדונינו מורינו הר' שם טוב ז"ל³².

והר"פ ז"ל כתב (הג' סמ"ק שם אות ז) מיהו אם בני הבית מרובין, יכול להוסיף רק שלא ילוש יותר מעשרון ביחד³³. וכמו כן לא יפחות מעשרון לשלש מצות, ולא ימדוד העשרון ביום טוב^{מט}³⁴, ואף על גב דאמרינן בביצה (כט, א) מודדת אשה לעיסתה קמח ביום טוב כדי שתטול חלתה בעין יפה, מכל מקום עכשיו אין צריך³⁵ עין יפה, שהרי אין אנו מפרישין חלה רק משהו, ולא אחד מארבעים ושמונה כמו שהיו רגילין, אם כן אסור עכשיו למדוד ביום טוב. וכיצד יעשה³⁶ לכוין אותו לעשרון, ילוש אותו בשני פעמים בכל פעם יותר מחצו עשרון באומד בלא מדידה, ואחר הלישה מצרפן יחד ע"כ. והר' אהרן הלוי ז"ל פסק³⁶ שמודדין אותה ביום טוב של פסח. אין ראוי לעשות פת עבה טפח³⁷, ואפילו מצה שאינה של מצוה, כך נראה מהגמרא, והטעם כדי שלא יבא לידי חימוץ³⁸.

(קכא) אין לאפות מצה של מצוה עד אחר ביעור חמוץ, דאיתקש לפסח, דכתיב (שמות לה, כה) לא תשחט על חמוץ דם זבח³⁸, לא תשחט³⁹ ועדין חמוץ קיים, כך כתבו מקצת הגאונים ז"ל⁴⁰. ויש להשיב על סברא זו⁴¹ מיהא דאמרינן (לה, ב) חלות תודה ורקיקי נזיר

מח. בפסוק כתוב 'אחד'.

וביה"ל (שם ד"ה פת עבה).

מט. בר"פ לפנינו נוסף כאן: דאסור למדוד ביו"ט ואע"ג וכו', וראה בשנו"ס כאן.

נד. כן כתבו: ספרי דבי רש"י (סדור רש"י סי' שסט עמ' 179, פרדס סי' קכט, מחז"ו סי' יט עמ' 260 ואורה ח"ב סי' לב עמ' 188), שבלי הלקט (סי' ריג) בשם רש"י, רקנטי (סי' קס) בשם רש"י, מעשה הגאונים (סי' כד עמ' 16), ראבי"ה (ח"ב סי' תנט עמ' 3-32), מנהיג (הל' פסח סי' מד), אבודרהם (סדר הגדה) בשם הראב"ד בדרשה, טור, ב"י ושו"ע (תנח, א).

נ. וכן כתבו שאין למדוד העיסה ביו"ט: תוס' (ביצה כט, ב ד"ה שמואל), רא"ש (ביצה פ"ג סי' טו), רמב"ם (הל' יו"ט פ"ד, כב), טור (תנו, ג), ב"י (שם ד"ה איו מודדין) ושו"ע (שם) בשם יש אוסרים.

נא. כן הציע פתרון זה: הגה"מ (פ"ד, כב קושטא), הביאו הב"י (שם).

נב. כן כתבו ראיה זו: שבה"ל (שם) ורקנטי (שם), והביא ראיות נוספות. וכדעה שיוצאין במצה שאפאה קודם ביעור חמוץ פסקו: תשובות גאוני מורח ומערב (סי' קיג), יראים (סי' שג עמ' 334), מעשה הגאונים (שם) בשם רבנו הגדול (כנראה ר' יצחק ב"ר יהודה, ובטור בשמו כתב בשם רבנו אליעזר הגדול) רבנו שמואל הכהן ובשר על גחלים, טור, ב"י ושו"ע (שם).

נב. וכן פסקו: הר"ן (ברי"ף טז, א ד"ה מודדת) ושו"ע (שם) בסתם.

נג. כן כתבו: מכתם (לו, א ד"ה לא של נחתומין), מהר"ם חלאווה (לו, ב ד"ה ת"ר אין אופן בסופו), ריטב"א (לו, ב ד"ה תנו רבנן), מאירי (לו, ב ד"ה אין אופן בפסח), רבנו ירוחם (נתיב ג ח"ג מב ע"ב) הביאו הב"י (תס, ה), שו"ע (שם), משנ"ב (שם ס"ק יז)

33. ביחד: ב אחד ביחד 34. בי"ט: ה בי"ט גזרה 35. צריך: א ב ה שייך 36. פסק: ב ה כת' 37. טפח: ה בפסח 38. דם זבח: א ב ג חסר 39. תשחט: ה תשחט את הפסח

עשאן לעצמו אין יוצאין בהן, עשאן למכור בשוק יוצאין בהן. ומפרש טעמא בגמרא (שם) דכי עשאן למכור בשוק אמלוכי ממליך⁴⁰ אי מזבינא מזבינא ואי לא נפיקנא בהו אנא, ונמצאת שתחלת עשייתן לשם מצה. וזה ודאי קודם הביעור עשאן, שהרי אין מביאין תודה בי"ד⁴¹ מפני החמץ שבה, ואפילו עשאן למכור בשוק יוצא בהן.

ויוצאין במצה נא⁴², כלומר שלא נאפית כל צרכה, ובלבד שלא יהיו חוטי בצק נמשכין ממנה כשפורסין אותה⁴³:

(קכב) מי שמצא פת תוך הפסח ואין ידוע אם חמץ או מצה, הלך אחר אחרון ומותר. ואם עפשה אסורה,⁴² דעפושא מוכיח שהוא מלפני הפסח⁴³:

(קכג) נשאלה שאלה אל הר"ש ז"ל⁴⁴ ישראל וגוי⁴³ שהיה להם תנור בשותפות מהו לומר⁴⁴ לו לגוי טול חלקי⁴⁵ בשבוע של פסח, ואני אטול אחר כך כנגדו, מהו לאפות בפסח. והשיב מתנה ישראל קודם הפסח ויועיל ויטול הימנו דמים מאותו השבוע ומותר, כיון שנתן דמיהן בתחלה⁴⁶:

(קכד) וכן ישראל שהיה רגיל לקבל ככרות ממוערופיא שלו⁴⁷, בכל⁴⁶ יום משבוע הפסח לא יקבל, אבל מקבל הוא בשבוע שאחר הפסח מאותו שבוע עצמו עכ"ל⁴⁸:

(קכה) אסור לומר לחנוני תן חמץ לעבדי או לשפחתי, משום דהוי כעול תחתי לעוצר⁴⁹. ומיהו יוכל⁴⁷ העבד ליקח מעצמו, והישראל יפרע אחרי כן, ומותר⁴⁸:

נ. בגמ' לפנינו (לו, א) הגירסה מצה הינה, ובמסכת מנחות (עח, ב) הגירסה כגירסת רבנו. כרבנו גרסו רי"ף (יא, ב), מכתם (לו, א ד"ה תניא), מאירי (לו, א ד"ה יוצאין במצה), הגה"מ (פ"ו אות ה) ומ"מ (שם). והרא"ש (פ"ב סי' יז) גרס הינא.
נז. כן פסקו טור ב"י וש"ע (תסא, ג).
נח. פסחים (ז, א), טור וש"ע (תמו, ד).
נט. שו"ת רש"י (סי' קיא), סדור רש"י (סי' שעז עמ' 182), מחז"ו (סי' לא עמ' 263), פרדס (סי' קלא) וס' האורה (ח"ב סי' מא עמ' 192).
סג. ראה ע"ז (עא, א), ורש"י (שם) כתב להסביר: "וכל מאי דיהיב ליה עובד כוכבים, הוי כאילו יהביה ישראל, דהא במקומו הוא".
טד. ראה: הגה"מ (הל' מאכלות אסורות פי"ג אות ל) בשם ראב"ה, וראה טור וב"י (תנ, ו). ובשו"ע (שם) הביא שיש אוסרים ויש מתירים.

40. ממליך: א ג אימליך ב חסר ה אמליך 41. בי"ד: א ג ד בי"ט 42. דעפושה מוכיח... הפסח: ג ד דעפושה מוכיחה... הפסח ב חסר 43. וגוי: ד ועכו"ם וכן להלן 44. מהו לומר: ה מיהו אם אומ' ישראל 45. חלקי: ג חלקן ד חלקך 46. בכל: א ב ג ה דכל 47. יוכל: ב יכול 48. ומותר: ב ומותר כתוב בתוס' דפסחים

(קכו) ס"ו להשכיר בהמה לגוי לשאת עליה חמץ מותר^ס, והוא הדין ספינה, דלא אסרוהו בהנאה אלא של ישראל, אבל של גוי מותר^ס:
 (קכז) גוי ששגר חמץ לישראל ביום אחרון של פסח, אם זכה בו ישראל קודם בין השמשות אסור^ס, ואם בין השמשות מותר, מפני שיום אחרון הוא מדרבנן ובין השמשות שלו מדבריהם^ס 49. 50 ובשם אחד מרבני צרפת מצאתי² דאפילו מבעוד יום מותר, דדינו כחמץ של נכרי, דבהתירא ניחא ליה דלקני, באיסורא¹ לא ניחא ליה⁵⁰:
 52 נשלמו הלכות חמץ ומצה ת"ל⁵²:

סה. תוספתא פסחים (פ"ב הי"ד), עיטור (הל' ביעור חמץ קכו ע"א).
 סו. דווקא כמשכיר לפני פסח לתקופת הפסח- כ"כ האגור (הל' חו"מ סי' תשד). ועי' שו"ת ריב"ש (סי' ת) ומשנ"ב (תנ, כה).
 סז. טור, ב"י, ב"ח ושו"ע (תנ, ז).
 סח. שבה"ל (סי' רטז) בשם העיטור, אבודרהם (תפלות הפסח) בשם תשובת הרא"ש וטור (תמח).
 סט. ראה דברי העיטור בעניין זה (הל' ביעור חמץ קכו ע"ג) הביאהו שבה"ל (סי' רטז) והטור (תמח, ב).
 ע. ראה שבה"ל (שם) והגה"מ (פ"א אות ג) שכתבו סברה זו, אך שם מדובר שהישראל ציווה על שפחותיו להוציא החמץ מביתו. והרא"ש (פ"ב סי' ד) כתב שצריך הישראל לומר שרוצה שלא תקנה לו רשותו, והטור (שם) כתב שאולי אפי' בסתם לא קונה חצרו, מהטעם שכתב רבנו. וכן כתב סברה זו הרשב"א (שו"ת ח"א סי' קעח) בשם תוס', הביאו הב"י (תמח, ב), וראה שו"ע (תמח, ב).

49. מדבריהם: ב ספק דבריהם 50. ובשם אחד... לא ניחא ליה: ב חסר 51. דלקני באיסורא: א דלאיסורא 52. נשלמו הלכות חמץ ומצה ת"ל: א תהלה לא-ל בורא עולם ג נשלמו הלכות חמץ ומצה ת"ל ב ה חסר

דין ערבי פסחים ושאר ימים טובים²

(א) (ג, א-ב) מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עושין עד חצות, ומחצות ולמעלה אין עושין בכל מקום³. והטעם לפי שהוא זמן חגיגה והקרבת קרבן כמו יום טוב, ונאסרה⁴ בו המלאכה במנין. וכן כתב הר' משה⁵ בעל התוספות משנ"ץ בשם ריצב"א⁶ דבירושלמי מפרש האי טעמא, והכי נמי אמרינן התם (פ"ד ה"א) דיחיד שהביא קרבן אסור לעשות מלאכה⁷ בו ביום, ודייקנן התם אם כן ערב הפסח יהא אסור כל היום כמו יחיד שהביא קרבן. ומפרש דיחיד בשאר ימות השנה ראוי להקריב בשחרית, מה שאין כן בקרבן הפסח שאין קרב אלא מחצות היום ואילך. ומקרבן התמיד שהוא קרב כל היום⁸ ליכא למפרך, שהתורה הוציאתו מזה הכלל, דכתיב (דברים יא, יד) ואספת דגנך, ואם כל ישראל יושבים ובטלים כל הימים מי אוסף להם דגנם. משמע מהתם דמדאורייתא אסור, והכי נמי משמע במגלת תענית (ד"ה ומה הן) ומייתי לה בשלהי בכל מערבין (עירובין מא, א) אמר ר' אלעזר⁹ בר' צדוק אני ממשפחת סנואה¹⁰ בן בנימין, ופעם אחת חל תשעה באב להיות בשבת ודחינוהו לאחר השבת והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני שיום טוב שלנו היה. פירוש, היו מביאין קרבן לעצים בעשרה באב, כדאמרינן בפרק שלישי דתענית (כו, א). ועכשו בזמן הזה אף על פי שאין פסח קרב, אסור כמו שהיה בזמן שבית המקדש קיים עכ"ל.

ודעת הר"ז ז"ל¹⁰ (טז, ב ד"ה מקום) דבזמן הזה שאין בו קרבן, דינו כשאר ערבי ימים טובים, ועושין במקום שנהגו:

- א. וכ"פ: רמב"ם (הל' יו"ט פ"ח, יז-יח), רא"ש (פ"ד סי' א), טור וש"ע (תסח, א, ג).
 ב. לא ברור מיהו ר' משה שהוא בעל התוספות משנ"ץ, ומסתברת א"כ גיר' כ"י א שלא גרס זאת, ר' שנו"ס. בעל התוס' שנ"ץ הוא כידוע הר"ש ר' שמשון בן אברהם. גם בהמשך, שמביא הדברים בשם הריצב"א, הכנוי ריצב"א מיוחס בדרך כלל לר' יצחק בן אברהם אחי הר"ש משנ"ץ, אולם ר' בהע' הבאה ששמועה זו מקורה בריב"א - יצחק בן אשר וכאן כינהו ריצב"א.
 ג. ר' הע' קודמת כן כתבו טעם זה: תוס' ר"ש משנ"ץ (ג, א ד"ה מקום) בשם רבו בשם ריב"א, תוס' ר' פריץ (ג, א ד"ה סמוך למנחה) בשם ריב"א, ותוס' (ג, א
- ד"ה מקום) בשם ר"י בשם ריב"א, ולדעתם זה איסור דאורייתא. בדומה כתב הרמב"ם (שם), אך דעתו שזה אסור מדברי סופרים, וכן דעת הריטב"א (ג, א ד"ה מקום).
 ד. בגמ' לפנינו: א"ר אלעזר ברבי צדוק אני מבני סנאב בן בנימין. ביחס לשם המשפחה, ראה שנו"ס כאן. בתענית (כו, א) שם הגירסה 'סנאה', וראה תוס' (עירובין מא, א ד"ה מבני סנאב).
 ה. השיבו על דבריו: המלחמות (שם), הראב"ד (שם) והר"ן (שם) ודעתם כדעת התוס' ושאר פוסקים שאין לחלק ולהקל בזה"ז, וכן סוברים המהר"ם חלאווה (ג, ב ד"ה ולענין ערב פסח) ורבינו דוד (ג, ב ד"ה מן המנחה).

1. ימים: א ערבי ימים 2. ושאר ימים טובים: ה חסר 3. ונאסרה: ג ד ה ונאסר 4. הר' משה:
 א חסר 5. ריצב"א: א רשב"א 6. אסור לעשות מלאכה: א לעשות לו מלאכה אסור 7. כל היום:
 ב בכל יום 8. אלעזר: ג ד אליעזר 9. סנואה: ה סנאה 10. ז"ל: ה הלוי

(ב) וכתב תורת המנהגות¹¹ יש לכל¹¹ אדם לעשות חומרי המקום¹² שיצא משם, אם דעתו לחזור, משום אל תטוש תורת אמך. ואם אין דעתו לחזור, הרי הוא כאנשי המקום¹³ שהלך לשם בין לקולא בין לחומרא. ואם דעתו לחזור לענין חומרי המקום שהלך לשם, אם אינם בני תורה, אין להתירו בפניהם מפני המחלוקת, אבל נוהג הוא היתר בינו לבין עצמו, ואם הם בני תורה נוהג ההיתר אפילו בפניהם. וכל זה בדבר היודע בודאי שהוא מותר, אבל הם נהגו בהם איסור, אבל אם הוא דבר שמנהגו¹⁴ בטעות, מתירין אותו בפניהם בכל ענין, ואין לחוש לאותו מנהג:

(ג) כתב הר"ם נ"ע¹⁵ אדם שנהג איסור בדבר מחמת חומרא, ויודע שמותר¹⁵ ואינו תלמיד חכם אלא מבני המדינה, אי אתה רשאי להתירו בפניו. ואם נאנס מלקיים צריך שלשה הדיוטות להתירו כמו נדר, מפי הרב ר' יהודה הכהן ז"ל. אבל אם הנהיג¹⁶ איסור מחמת טעות, שסבור שאסור הוא והוא מותר¹⁷, מתירין לו ואפילו בפניו, במקום שנהגו עכ"ל:
(ד) בירושלמי¹⁸ (פסחים פ"ד ה"א) ר' אלעזר¹⁹ בשם ר' בון²⁰ אומר²⁰ כל דבר שאינו יודע בו שמותר²⁰, וטעה²⁰ בו באיסור ונשאל, מתירין לו. ידע בו שמותר ונהג בו איסור ונשאל, אין מתירין לו:

(ה) בני ארץ ישראל שבאו לחוצה לארץ, אסורין לעשות מלאכה ביום טוב שני ביישוב²¹, אפילו דעתן לחזור, לפי שזהו מנהג שנהגו²² כל הגולה ואין לפרוץ בו. וכל זמן שלא הגיע ליישוב, אפילו אין דעתו לחזור²³ מותר, לפי שעדיין לא הוקבע להיות כמותן, אבל אם הגיע ליישוב ואין דעתו לחזור²³, נעשה כמותן ואסור²⁴, בין במדבר

1. בענין זה ראה משנה (פסחים נ, א), טור וב"י (תסח, ד). דעה זו ברז"ה (טז, ב ד"ה מקום שנהגו), וראה מלחמות והשגות הראב"ד (שם) מה שכתבו על דבריו. והובא גם בכל בו סי' מח.
2. בתשב"ץ קטן (סי' שצט) מובאים דברי המהר"ם כפי שכתבם רבינו, אך לא כתב שם שזה בשם הרב יהודה הכהן. מקור הדברים בשו"ת מהר"ם (ד"פ סי' צה וד"ל סי' קעט) והובאו במרדכי (סי' תרב) ובהגה"מ (הל' שבועות פ"ב אות ג). וראה המשך העניין בסי' הבא (סי' ד).
3. דברי הירושלמי כאן הם המשך הסי' הקודם.
4. ירושלמי זה הובא בעוד ראשונים, ראה: רי"ף
5. (פסחים יז, א), אשכול (הל' ראשי חודשים נו, א), מאירי (נא, א ד"ה היו נוהגים), מחז"ו (סי' רלז) וכל בו (סי' קו).
6. בירושלמי לפנינו: אבין.
7. יא. בירושלמי לפנינו ל"ג אומר, וראה שנו"ס 531.
8. יב. בירושלמי לפנינו: וטועה.
9. יג. הב"י (תצו, ג ד"ה כתב באורחות חיים) הביא את דברי רבינו, וכתב שמקור דבריו בחולין (ק, א), ונשאר בצ"ע. הגירסה בב"י שונה מהגירסה לפנינו (בסוף דברי רבינו), וראה הגהות והערות בטור השלם (מהדו' מכון ירושלים שם אות ג). ונראה שע"פ הנוסח כאן אין מקום לצ"ע שנשאר הב"י בדברי רבינו, ודו"ק.

11. לכל: א ג ד ה על כל 12. המקום: א ג ד ה מקום 13. כאנשי המקום: א כ בני מקום 14. הוא... שמנהגו: ה נהגו בו איסור 15. שמותר: ב שהוא מותר 16. הנהיג: א ינהיג ה נהג 17. והוא מותר: א חסר 18. ירושלמי: א אמר 19. אלעזר: ב אליעזר 20. שמותר: א שהוא מותר 21. ביישוב: א חסר ב ה ביישוב ג אבל ביישוב 22. שנהגו: ב ג ד שנהג 23. מותר... דעתו לחזור: ב חסר 24. ואסור: ג ד חסר

בין ביישוב. וכל חוץ לתחום אין נותנין לו חומרי מקום שהלך לשם⁷. ובקולי מקום שיצא משם יש פוסקין שלעולם אינו נוהג²⁵ אותן, אם אין דעתו לחזור²⁶ לאחר זמן, אבל חומרי מקום שיצא משם נוהג לעולם²⁵, כל זמן שדעתו לחזור לעולם:

(1) (נה, א-ב) ושלא אומניות הם שמותר להתחיל ולגמור קודם חצות, ואפילו במקום שנהגו שלא לעשות²⁹, והם החייטים והרצענים והספרים והכובסים, אף על פי שיש בפרט²⁷ ארבעה, בכלל²⁸ אינן אלא שלשה²⁹. וטעם ההיתר²⁹ לפי שכולם לצורך המועד. החייטים, שכן ההדיוט תופר כדרכו במועד, הרצענים, שכן עולי רגלים מתקנין מנעליהם במועד. ומכלל²⁹ הרצענים יש ללמוד שאין מותר לתקן מנעלים במועד רק³⁰ לעולי רגלים בלבד³¹, וההיתר להם משום אונס הדרך, אבל לשאר בני אדם אסור³¹. ובהלכות חולו של מועד אבאר דין זה בארוכה בע"ה (הל' יו"ט סי' טו).

הספרים והכובסין, שכן הבא ממדינת הים והיוצא מבית האסורים מכבס³² ומספר במועד. ושאר האומניות אסורין במקום שנהגו שלא לעשות, אבל במקום שנהגו לעשות מותרין הכל לעשות עד חצות. ולדברי הכל כל מכשירי אוכל נפש, כגון השחזת הסכין או הגעלה מותרין אפילו לאחר חצות.

והרמב"ם ז"ל כתב (הל' יו"ט פ"ח, יט) דבמקום שנהגו שלא לעשות הכל אסורין אפילו לגמור, ובמקום שנהגו מותר לגמור אבל לא להתחיל, אפילו יוכלו לגמור קודם חצות³³.

והשו"ע (תסח, ה). הב"י (שם ד"ה החייטים) הביא את דברי רבנו בכל בו (סי' מוח יא ע"א) והרוקח (סוס"י רסט) שפסקו אף הרצענים, וסיים שאין כן דעת הפוסקים. ועי' במאורות (שם) שפסק כדעת ר' יוסי. וראה בבאר היטב (תסח ס"ק יב) שכתב שיש פוסקים שגם הרצענין בכלל הג' אומניות, והמשנ"ב (שם ס"ק לא) כתב שהרצענין הם בכלל שאר אומניות לרוב הפוסקים. והשווה לדברי רבנו בהל' יו"ט (סי' טו).

יז. מסקנת הגמרא (שם, ב).

יח. ראה תוס' (נה, ב ד"ה עולי רגלים) ורא"ש (מו"ק פ"א סי' יז) בשם ריב"א שכתבו כן. אולם, בשו"ת הרשב"א (ח"ז סי' רצד) בשם הראב"ד, במכתם (מו"ק כט, ב ד"ה ה"ע שאלתי להרב ר' אברהם) ובמאירי (נה, א סוף ד"ה רבי מאיר אומר) כתבו להתיר, ועי' ב"י (תקמא, ד) ושו"ע (שם). יט. וכן פסק השו"ע (תסח, ה).

יד. ע"כ פסק להלכה השו"ע (תצו, ג) את דברי רבינו, ומכאן לא הביאו, משום שנשאר בע"ע על עניין זה בדברי רבינו, וראה הערה קודמת. ועי' באר היטב (סוף ס"ק ה) וא"ר (שם) מה שכתבו בזה.

יט. רבנו פוסק כדעת הראב"ד (שם) שבשלש אומניות מותר עד חצות אפילו במקום שנהגו שלא לעשות, וכן כתבו ר"ן (חי' נה, ב ד"ה ושלש; ברי"ף יח, א), שבה"ל (סי' רט) בשם רבנו ישעיה, מאירי (נה, ב בדבריו על המשנה השמינית), מהר"ם חלאווה (נה, א ד"ה ר"מ אומר) וחיידושי רבנו דוד (נה, ב ד"ה ושלש לצורך מועד). וראה טור וב"י (תסח, ה) שכתבו שכן דעת הרא"ש (פ"ד סי' ח), וכדעה זו פסק הרמ"א (שם).

יט. דעת חכמים במשנה שג' אומניות התירו: חייטין, ספרים וכובסין, ור' יוסי בר יהודה מוסיף את הרצענין. מדברי רבנו משמע שהרצענין כלולים בחייטין, אך במשנה לא משמע כך. הרמב"ם (הל' יו"ט פ"ח, יט) פסק שלוש אומניות בלבד, וכן פסקו הטור

25. אותן... נוהג לעולם: ב חסר 26. לחזור: א ה לחזור מיד ואע"פ שדעתו לחזור 27. בפרט: ה בכללן 28. בכללן: ב ה חסר 29. ומכלל: ג ד ה ומכל 30. רק: ב אם לא 31. בלבד: ב ה חסר 32. מכבס: א ג מכבד

והחכם ר' שמואל כתב³² כי ב"ד בניסן אסור בעשיית מלאכה מדבריהם כמו³³ חולו של מועד, וקל הוא מחולו של מועד שאינו אסור בעשיית מלאכה אלא מחצות ואילך שהוא זמן שחיטת הפסח, אבל מהנץ החמה עד חצי היום תלוי במנהג, מקום שנהגו לעשות עושין, שלא לעשות אין עושין. ואפילו במקום שנהגו לעשות לא יתחיל במלאכה בתחלת י"ד³⁴ אף על פי שיכול לגומרה קודם חצות. והעושה בו מלאכה אחר חצות מנדין אותו ומשמתין אותו. והשליש אומניות שאמרנו מתחילין לעשות במקום שנהגו³⁵, ועושין אותו עד חצות, אבל שאר אומניות אם התחיל בהן קודם י"ד גומר, והוא שיגמור עד חצות. ובירושלמי (פ"ד ה"ו) כל דבר שהוא צורך המועד, אם התחיל בה קודם י"ד גומר עד חצות, אבל לא³⁶ יתחיל בה בתחלה ב"ד אפילו הוא צורך³⁷ המועד:

(ז) ויעל כן מנהג שאם יבא י"ד בניסן בשבת, שאין אומרים³⁸ צדקתך בשבת במנחה, לפי שבזמן שבית המקדש קיים משעה שמתחילין לשחוט הפסח³⁹ מתחילין לומר הלל, לפיכך הרי הוא כחולו של מועד⁴⁰.

ויש אומרים⁴¹ שהשליש⁴⁰ אומניות שאמרנו, מותרין להתחיל ולגמור קודם חצות בכל מקום: (ח) ובשאר ערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה אסור לעשות מלאכה כמו בערבי שבתות⁴². פירוש, וזמן המנחה מתשע שעות ומחצה ולמעלה⁴³:

(ט) והר"ם⁴⁴ נ"ע כתב⁴⁵ מן המנחה ולמעלה מנחה גדולה, שהיא משש שעות ומחצה ומעלה⁴⁶.

כ. לא ידענו מקורו, וכנראה הכוונה לרבי שמואל ב"ר שלמה רבו של המכתם (ראה הקדמה למכתם פסחים סוכה מו"ק מהד' הרב בלוי עמ' כא).

כא. פסק כדעת הרמב"ם, וראה דברי הירושלמי לקמן.

כב. נראה בפשטות שדברים אלו הם המשך דברי החכם ר' שמואל שתחילתם לעיל סי' ו, וראה הערה להלן.

כג. רבינו כותב בהל' שבת (ימים שאין אומרים בהם תחנון סי' לג) שהמנהג: "לומר תחנה ומנצח ושיר מזמור בכל חודש ניסן ותשרי, לבד מערב פסח לפי שהוא יום הלל...". וכיון שאומרים תחנון למנהג זה בכל חודש ניסן הוצרך לתת טעם מדוע לא אומרים צדקתך בשבת שחל פסח במוצ"ש.

כד. כדעת הראב"ד שרבנו פסק כמותו לעיל (תחילת

סי' ו). וסי' זה הוא המשך הסי' הקודם. כה. פסחים (ג, ב), רמב"ם (הל' י"ט פ"ח, יז), טור ושו"ע (רנא, א).

כו. רש"י (ד"ה מן המנחה), וכן כתבו: ריטב"א (ד"ה והא מן המנחה), מאירי (ד"ה מנחה זו), שו"ע (רנא, א) בשם ויש מפרשים ומג"א (שם ס"ק ד). ובשיטת רש"י ראה מהרש"ל (חכמת שלמה שם) ומהרש"א (שם) ששינו הגירסה ברש"י, וע"ע בב"י (רנא, א ד"ה העושה מלאכה) ובמ"ז (שם ס"ק א). ולהלן (סי' ט) רבנו מבאי את שיטת הר"מ, החולק וסובר שמדובר במנחה גדולה, שהיא משש שעות ומחצה.

כז. ע"י בסי' הקודם, וזה המשך הסבר עניין איסור עשיית מלאכה לאחר המנחה בשאר ימים טובים.

כח. דעת מהר"ם מרוטנבורג בתשב"ץ קטן (סי' צ), פרנס (סי' שטז), וכן כתב בשמו המרדכי (סי' תרג).

33. כמו: ג ד ה כגון 34. בתחלת י"ד: א מתחלת י"ד ב ה לכתחילה ב"ד 35. שנהגו: ב שנהגו לעשות 36. לא: א אם לא ג אי לא 37. הוא צורך: א ה שהוא לצורך 38. שאין אומרים: ב שלא יאמר 39. הפסח: א ג ד הפסחים 40. שהשליש: א ג ד ה שהשליש

(ג) וכל העושה בהן מלאכה אינו רואה סימן ברכה לעולם, וגוערין⁴¹ ומבטלין אותו בעל כרחו, אבל אין מכין אותו מכת מרדות, ואין צריך לומר שאין מנדין אותו, חוץ מבערב פסח⁴², שהעושה בו מלאכה מנדין אותו, ואין צריך לומר שמכין אותו מכת מרדות אם לא נדוהו, לפי שיש בו חגיגה ושחיטת קרבן⁴³ כאשר כתבנו (לעיל סי' א). ואפשר להתיר תספורת מעשה הדיוט מן⁴³ המנחה ולמעלה, דלא גרע מחולו של מועד דאמרינן (מו"ק ה, ב) הדיוט תופר כדרכו⁴³:

(י) (נה, ב) לגמולכינן כלים ומביאין לבית האומן בי"ד עד חצות ליל, ואף על פי שאינן לצורך המועד⁴⁴.

וגורפין זבל מתחת רגלי הבהמה⁴⁴ ומוליכין אותו על האשפה⁴⁴. ומושיבין שובכין לתרנגולים⁴⁵.

ותרנגולת שישבה על הביצים שלושה ימים או⁴⁵ יותר ומתה⁴⁶, מושיבין אחרת תחתיה בי"ד, כדי שלא יפסדו הביצים. ובמועד אין מושיבין, אבל ברחא מעל הביצים מחזירין אותה למקומה⁴⁷:

(יא) פסק⁴⁷ הר"ש ז"ל לט"אדם הקונה⁴⁸ בשר שה יזהר שלא יאמר בשר זה⁴⁸ לפסח, דנראה כמקדיש⁴⁹ לשם פסח, ואם אמר מותר לאכול⁴⁹. אבל כל בשר אחר מותר או

וכן כתב המאירי (ג, ב ד"ה מנחה זו) בשם קצת מפרשים, טור (רנא, א) ושו"ע (שם) בשם יש מפרשים. וראה בדברי רבינו (הל' ערב שבת סי' ג) ובכל בו (ריש סי' לא).

כט. עכ"ל המהר"ם ע"פ התשב"ץ הפרנס והמרדכי (שם).

ל. חילוק זה בין ערב פסח לשאר ימים טובים הובא בגמ' שם.

לא. לשון רבינו כאן היא כלשון הרמב"ם (הל' יו"ט פ"ח, יז) בשנינויים קלים.

לב. כן כתב רבינו בכל בו (סי' נח יז ע"ב), הביא דבריו הב"י (סוס"י רנא). וראה רמ"א (רנא, ב), משנ"ב (שם ס"ק ז) וביה"ל (שם ד"ה ומסתפריין).

לג. סי' זה מקורו המשנה והגמ' (פסחים נה, ב), ולשון רבינו בס"י זה כלשון הרמב"ם (הל' יו"ט פ"ח, כא). סדר הדינים במשנה הפוך ממה שהביא כאן רבינו.

לד. במשנה ובגמ' לא הוזכר 'עד חצות', ורבינו נקט

כאן לשון הרמב"ם (שם). אולם, ברמב"ם יש שתי גירסאות. ברמב"ם לפנינו הגירסה אחר חצות, ויש שגרסו ברמב"ם עד חצות, כפי הגירסה שעמדה בפני רבינו. וכך הגירסה שעמדה בפני המ"מ (שם) והטור (תסח, י), והם תמהו על גירסה זו, ולכן הגיה המ"מ את לשון הרמב"ם. הב"י (שם ד"ה ומה שכתב רבינו בשם הרמב"ם) כתב שאין ספק שזו גירסה משובשת, ונוסחת ספרי הרמב"ם דידן עיקר, שבהם הגירסה אחר חצות. לה. וכן פסקו טור ושו"ע (תסח, י).

לו. טור ושו"ע (שם ח-ט).

לז. טור ושו"ע (שם ז).

לח. טור ושו"ע (שם ז).

לט. דין זה מקורו בגמ' (פסחים נג, א), ונפסק בשו"ע (תסט, א).

מ. ע"י משנ"ב (תסט ס"ק א) שפסק כרש"י, שאם אמר בשר זה לפסח, בדיעבד הבשר מותר באכילה, ועיי"ש בשעה"צ (ס"ק א) שהביא מס' אחרונים שהחמירו אפי' בדיעבד.

41. וגוערין: ה וגוערין בו 42. מבערב פסח: א ב ה מערב הפסח 43. מן: ב אפ' מן 44. ומוליכין... האשפה: ב חסר 45. או: ב קודם י"ד או 46. ומתה: ה ומתה או ברחא 47. פסק: ה כתב 48. בשר שה... בשר זה: ג בשר שה ד שה לא יאמר זה ר' ביאורים 49. כמקדיש: ג ד

עופות^{מא}, כי היכי דאמרינן חטים אלו לפסח, ולא אמרינן מחזי כמאן דאמר למכרו ולקנות בדמיהן פסח עכ"ל בתשובת שאלה^{מב}.⁵⁰ וכשישחוט בשר לצורך הפסח יש מצריכין לשחוט בכלי מוגעל, וצ"ע⁵⁰:

(יב) כתב הר"ם נ"ע^{מג} אין מקיזין דם בערבי ימים טובים לפי שגוזרין אכל⁵¹ ערבי ימים טובים אטו ערב שבועות וכן נמי אין מקיזין דם ביום הושענא רבא לפי שיום שיום דינא הוא. וכתב הר"פ ז"ל^{מד} מיהו כיון שהורגלו בהן רבים שומר פתאים ה"מ^ה מידי דהוה אערב שבת דקיימא לן⁵² מאדים בזויה כדאיתא במסכת שבת^{מז} ובסדר ברכות הבאות במקרה כתבתי טעמו⁵³ (הל' ברכות סי' סד).

וראוי שלא לסעוד בערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה מפני כבוד יום טוב^{מו}:
(יג) ונהגו לפדות הבכורות בערבי פסחים^{מח} וכתב הר" דוד בר' לוי ז"ל^{מט} שמא היה מנהגם בזה לפי⁵⁴ שפדאם השם ממכת⁵⁵ בכורים. ובירושלמי נזכר שמנהגם היה שהיו מתעניין הבכורות בערב הפסח⁵⁶ וזהו לשון הירושלמי תני ר' יהודה בן בתירא בין חמין בין מצה אסור לאכול פי' בי"ד קא סבר זמן שחיטת הפסח כל היום וכתוב לא תשחט על חמין, (סימון בש"ר) ר' יהושע בן לוי אומר ר' לא הוה אכיל לא חמין ולא מצה, לא

רש"י, וצ"ע. בשו"ע (שם) פסק כהגנת הרא"ש והטור ברש"י, אך כתב הטעם של תוס' ('שנראה כמקדישו מחיים לקרבן פסח') החולקים על רש"י. ועי' מג"א (שם ס"ק) שיישב דעת השו"ע.

מג. תשב"ץ (סי תקנד) ויסוד דבריו ע"פ הגמרא שבת (קסט ע"ב). כן כתב בשמו רבנו בכל בו (סי נח ריש הל' יו"ט), וכך פסק הרמ"א בשמו (דרכי משה תסח ס"ק ג ובהגה תסח, י).

מד. הגהות הר"פ על התשב"ץ (שם), הביא דבריו הרמ"א (שם).

מה. תהילים (קטז, ו).

מו. שבת (שם).

מז. רמב"ם (הל' יום פ"ו הט"ז) ומ"ב (רמט ס"ק ח).

מח. כן כתב רבנו מנהג זה בכל בו (הל' יו"ט סי' נח דף יז, ב) הביא דבריו הרמ"א (דרכי משה תע ס"ק ב). מט. לא ידענו מקור הדברים.

נ. ירושלמי פסחים פ"י ה"א, ובנוסח שלפנינו מספר שינויים מהמובא כאן.

מא. ראה מהרי"ל (הל' מאכלות אסורות בפסח ד) שחולק ומחמיר אף בעופות, הביאו המשנ"ב (שם ס"ק ב). ועי' ב"ח (שם ד"ה אכן במהרי"ל) ומג"א (שם ס"ק א), שהביאו דעת המהרי"ל וכתבו שמדינא אין איסור, וחומרא בעלמא היא. ויש מי שהחמיר אפי' בדגים (אליהו זוטא, הובא בשעה"צ (ס"ק ו)). ועי' במשנ"ב (שם) שפסק לכתחילה להחמיר בזה, אף שמהשו"ע משמע שהאיסור הוא דווקא בבשר בהמה. מב. לא ידענו מקורה של תשובה זו. אולם, רש"י (פסחים נג, ב ד"ה ה"ג) פירש: "וגבי גדי מקולס נמי אע"ג דשלא כדרך המקדישין הוא, הוה ליה קרוב להאכיל קדשים בחוץ, דאי הוה אמר עליה הרי זה לפסח אמרי לדמי פסח קאמר". מפירוש זה הבינו הרא"ש (שם), הטור והב"י (תסט, א) שרש"י סובר שאסור לומר בשר זה לפסח גם בבהמה ואפילו שחוטתה, ולא רק בגדי ושה. והב"ח (שם) למד זאת מרש"י פסחים (נג, א ד"ה אבל חיטי). מדברי רבנו בשם רש"י עולה שבכל בשר אחר מלבד בשר שה אין לחשוש, ודלא כפי שכתבו הרא"ש והטור בדעת

50. וכשישחוט בשר... מוגעל וצ"ע: א ג ד ה חסר 51. אכל: א ה על כל ב כל

52. לן: א ב ה חסר 53. ובסדר ברכות הבאות טעמן: א ג ד ה חסר 54. לפי: ב מפני

55. ממכת: ב במכת

מצה מקרא דר' יהושע⁵⁶ לא חמוץ מדר' יהודה בן בתירא. ואקשי' ר' תלמידיה דר' יעקב⁵⁷ פי' דחלוקין עליו חביריו, אלא בכור הוא ומנהג הבכורות להתענות ערב פסח. ובבכורות תני ר' אסמיס הוה כדהוה אכיל ביממא לא הוה אכיל בליליא ולמה ביממא כדי שיכנס למצה⁵⁸ בתאווה ע"כ. ומכאן סמכו הרבה בני אדם שלא לאכול כלל ביום י"ד⁵⁹.

וכבר ביאר הרב ז"ל טעם מכת בכורים לפי שהיו כומרי ע"ז שלהם כפי מנהגם הקדום שהיתה העבודה בבכורות ואפשר שהיה המנהג אף באומות ואפשר שהרבה היו מבכורי ישראל בזמן ההוא מן החוטאים כמו שהתנבא עליהם הנביא ואמר⁶⁰ איש גלולי עינו השליכו אף על פי שהקב"ה חס עליהם והצילם ולכך צוה עליהם לפדותם עכ"ל: (יד) ערבי פסחים מתשע שעות ולמעלה לא יאכל אדם⁶¹ אבל מטבל במיני תרגימא⁶² כגון פירות וירקות ובשר וגבינה וקטנית וכיוצא בהן⁶³.

פי"ג מטבל מעביר זמנו⁶⁴ בתרגימא ולא ירעיב עצמו שהרעב מבטל תאות האדם ושמה תתבטל תאותו לגמרי אלא יאכל⁶⁵ מיני תרגימא דרך טיול ולא קבע אלא שיעביר⁶⁶ זמנו בלבד.

וי"א דאפילו מיני תרגימא אסור מתשע שעות ומעלה ולשתי הדעות יש טעם אחד והוא כדי שיכנס לאכול⁶⁷ מצה כשהוא תאב ואכילה מעוטה לאסטומכא מעוררת התאווה.

והרשב"ם (שם ד"ה תרגימא) פירש פירות ובשר בלא לחם, התוס' (שם ד"ה מיני) הבין שתרגימא הוא מין ממיני המזונות, וכן פירש ר"ח (שם), "פי' רב האי תרגימא כיסנין של מיני מתיקה וכו' וכן הרא"ש (פי"י סי' יט).

נח. כן פירשו המכתם (צט, ב ד"ה ערבי פסחים) והמאירי (קז ע"ב ד"ה אע"פ שאסרו) בשם ויש מפרשים וז"ל: "מטבל במקום מיטפל כלומר מעביר שעתו במיני תרגימא", והרי"ף (כג, א) פירש את המילה מטבל באופן דומה "מטבל מטפל" אך המשך דבריו שונה - "כלומר מעביר פיתו במיני תרגימא כגון פירות וקטניות וכיוצא בהן" וכן כתב המכתם (קז ע"ב ד"ה מטבל), ודבריו צ"ע. ויש שפרשו מטבל לשון טיבול שכל מאכלם היה ע"י טיבול, וכך כתבו רש"י (קז ע"ב ד"ה אבל) ורשב"ם (שם ד"ה תרגימא).

נז. ספר המנהגות לרא"ש מלוניל (עמ' 161 בספרן של ראשונים, הרב ש. אסף, הוצאת מקיצי נרדמים),

נא. בירושלמי לפנינו דר' לוי.

נב. ואקשי'... דר' יעקב - בירושלמי לפנינו ור' תלמידי דר' יודה בן בתירה הוה. לא תלמידי דר' יעקב בן קודשיי הוה.

נג. בירושלמי לפנינו לשבת.

נד. נראה שכוונת רבנו לפסוק ביחזקאל כ, ז: "ואומר אליהם איש שיקוצי עינו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו".

נה. ע"פ משנה וגמ' (פסחים צט ע"ב) ושם כתוב סמוך למנחה, הרא"ש (פי"י סי' ב) הרמב"ם (פ"ו ה"י) מגיד משנה ורבנו מנוח (שם) כתבו כרבנו שהאיסור מתחיל בשעה תשעית, והמהר"ם חלואה (צט ע"ב ד"ה ערבי פסחים), הטור (תעא, א), הב"ח (שם) והשו"ע (שם) כתבו שמשעה עשירית אסור, והמאירי (צט, ב ד"ה ערבי פסחים) כתב שאסור מסוף שעה תשעית שהיא תחילת שעה עשירית.

נו. גמ' (שם קז, ב).

נז. רש"י (שם ד"ה אבל), פירש תרגימא פירות,

56. זהו לשון... כלל ביום י"ד: א ג ד ה חסר 57. זמנו: ה זמן 58. יאכל: ד לא יאכל אלא 59. שיעביר: ב שיעבור ה יעביר 60. לאכול: ה לאכילת

וכתב הר' אשר ז"ל⁶¹ שנהגו⁶² למעט אכילתו ביום ראשון של פסח כדי שיאכלו מצה לתאבון בליל שני⁶³:

(טו) ואם התחיל לאכול קודם תשע שעות יש בדבר דעות חלוקין⁶³ יש אומרים שאין צריך להפסיק אבל עוקר השלחן כשיקדש היום ויעשה סדר וי"א שפורס מפה ומקדש כשאר ערבי ימים טובים וכן דעת הבעל ההשלמה וכל הפוסקים השוו בדבר זה שאין מתחילין בערב פסח מתשע שעות ולמעלה:

(יו) סדר תפלת המנחה בערבי ימים טובים הולכין לבית הכנסת ואומרים אשרי וקדיש זוטא* ומתפללין שמונה עשרה ברכות⁶⁴ כמו בחול ואין אומרים תחנה⁶⁵ ואם הוא שבת מתפללין כמו בשאר שבתות ובערבי פסחים אין אומרים⁶⁵ צדקתך כאשר כתבנו⁶⁶ : ת"ם⁶⁶

וכן כתב בשמו הכל בו (סי' מט דף יא ע"א) והובאו הדברים ברמ"א (דר"מ תעא ס"ק א ובהגה תעא, ב).
 ס. בספר המנהגות לפנינו "כדי שיאכל בתאוה בליל שני".
 כינוי ל"חצי קדיש".
 סא. ראה בדברי רבנו לעיל (הל' הבלדה אות לג)
 בעניין תחנון בעי"ט ותחנון בחודש ניסן.
 סב. לעיל סי' ז.

* מושג זה הוזכר רק בכל בו במספר מקומות, והוא

61. ז"ל: א ב ה חסר 62. שנהגו: א ה יש אנשים שנהגו ב אנשים שנהגו 63. חלוקין: א ב ה חלוקין
 י"א שצריך להפסיק אחר תשע (ב שעות) כדי שיאכל מצה לתאבון בלילה וכן פסק (ב דעת) הראב"ד ז"ל
 64. ברכות: א ב ה חסר 65. אומרים: א ה לומ' ב צריך לומ' 66. ת"ם: א ב ג חסר

סדר תפילות הפסח. ושאר המועדות. ערבית. שחרית. מוסף. ומנחה. ²וסדר קדוש היום. ודין קריאת ההלל².

(א) בערבית קורא³ את שמע בברכותיה. ויש מקומות אומרים⁴ ליל שמורים⁵ ופיוטים אחרים בערבית ערבי פסחים⁶, ויש מקומות נהגו גם כן⁵ לומר מעריבים בכל ליל יום טוב⁷, וחותרם ופרוס⁶ סוכת שלומך⁷, ואומר קדיש זוטא⁸. ומתפלל בעמידה אבות וגבורות וקדושת השם, ובמקום אתה חונך⁷ אומר אתה בחרתנו ויעלה ויבא והשיאנו, וחותרם מקדש ישראל⁸ והזמנים⁹.

פירוש והשיאנו⁹, מגזירת (תהילים ד, ז) נסה עלינו¹⁰ פירוש, האר פנינו. ויש מפרשים והזכרנו, כמו (בראשית מ, יג) ישא פרעה את ראשך¹¹, דמתרגמינך ידכריןך. ויש מפרשים ותטעינו¹², מלשון משא. וכן ברכת מועדיך, רוצה לומר, שתזכנו¹³ לעלות לירושלם¹⁴. בפסח מזכיר באתה בחרתנו ואומר ותתן לנו ה' אלקינו באהבה¹⁵ מועדים לשמחה וחגים¹⁴ זמנים לששון¹⁵ את יום חג המצות הזה¹⁶ זמן חירותנו באהבה¹⁶ מקרא קדש זכר ליציאת מצרים, וכן נמי¹⁷ מזכיר ביעלה ויבא.

מה, נ, נב, סב, סד, ע) והוא כינוי לחצי קדיש. ר' לעיל הל' ערבי פסחים סי' ט"ז בהערה.

ו. סדר רב עמרם גאון לא כתב את סדר התפילה בערבית ושחרית של פסח, אך בסדר חג השבועות וסדר חג הסוכות כתב את הסדר כך, וכן ברמב"ם (סדר תפילות כל השנה- נוסח ברכות אמצעיות), טור וש"ע (תפוז, א).

ז. אונקלוס (שם).

ח. כעין הפירושים שהביא רבינו כאן כתב האבודרהם (סדר תפילות הפסח) והביא פירושים נוספים.

ט. וכן כתב להלן בשבועות, זמן מתן תורתנו באהבה, וכן הוא ברמב"ם (סדר תפילות כל השנה- נוסח כל ברכות אמצעיות). ובסדר רב עמרם לא כתב באהבה, ובספר המנהגים (טירנא, ליל הסדר עמ' מג, שבועות עמ' עב) ובתשב"ץ קטן (סי' ריג) כתבו לא לומר באהבה בפסח ושבועות.

א. עי' ספר המנהגים (טירנא, ליל הסדר). ועי' שו"ת הרשב"ש (סי' תנו) שכתב מיהו בעל הפיוט.

ב. ראה סדר טרויש (סימן י עמ' 32), מהרי"ל (סדר תפילות פסח א) וספר המנהגים (טירנא, עמ' מג).

ג. ראה בסדר טרויש (סי' י) מה שכתב בשאר חגים. ד. כך משמע מתשובת רב נטרונאי גאון המובאת

בסדר רב עמרם גאון (ריש סדר שבתות), וז"ל: "והכי אמר שר שלום נמי, בליל שבתות ובליל ימים טובים

במעריב למימר שומר עמו ישראל לעד, ובבית רבינו אין מנהג, אלא תחת שומר עמו ישראל לעד הותמין

פורס סוכת שלום כו", ובדומה הביא הפרדס (סי' ג), וכן באשכול (הל' תפילת מנחה וערבית וצניעות עמ' 60) וספר המנהגים (טירנא, שם). אולם בטור ובשו"ע

(רסו, ג) הזכירו שאומרים הפורס סוכת שלום רק ביחס לשבת ולא הזכירו דין זה ביחס ליו"ט, והטעמים שהביאו

שם לשינוי נראה ששייכים רק לשבת ולא ליו"ט. ה. שם שנוכר רק בכל בו (סי' כ, לה, מא, מג, מד,

1. המועדות: א י"ט
2. וסדר קדוש היום. ודין קריאת ההלל: ה חסר
3. קורא: ב קורין
4. אומרים: ה שאומר¹
5. ג"כ: ב חסר
6. ופרוס: א ה ופרוש ב ופרוש עלינו
7. אתה חונך: ג ד חונן
8. מקדש ישראל: ג ד ישראל
9. פירוש והשיאנו: ד פ' ג ופ' והשיאנו
10. עלינו: ה עלינו אור פניך י-י
11. את ראשך: א ה חסר
12. ותטעינו: ב והטעינו ג ותטעינו
13. שתזכנו: ג ד שתזכרנו
14. וחגים: ב חגים
15. מועדים לשמחה... לששון: ה חסר
16. הזה: ה הזה ואת יום טוב מקרא קדוש הזה
17. נמי: ה חסר

ובשבעות¹⁸ מזכיר את יום חג השבועות הזה זמן מתן תורתנו באהבה וכו'.
 ובסוכות¹⁹ מזכיר את יום חג הסוכות הזה זמן שמחתנו^א.
 ובשמיני עצרת אומר את יום שמיני חג²⁰ עצרת הזה וכו'^ב.²¹ ויש אומרים²² שאין
 מזכירין בו חג²³ לפי שלא מצאנו בשום מקום שנקרא חג. וכן נמי כתוב במסכת
 סופרים²³ (פי"ט).

ויש מקומות שמזכירין בכל תפלות המועדות²⁴ כן²⁵, את יום חג פלוני²⁶ ואת יום טוב
 מקרא קדש הזה זמן פלוני²⁶, וכן ביעלה ויבא אומר ביום טוב²⁷ פלוני ויום²⁸ מקרא
 קדש^ט הזה לרחם בו עלינו ולהושיענו זכרנו²⁹ וכו', וכן נמי בקידוש, וכן הנסחא במסכת
 סופרים פרק י"ח^ז, וכן כתבו רב עמרם^י והרמב"ם ז"ל^{יח}.³⁰ ובחולו של מועד כתב הרמב"ם
 ז"ל שמזכיר בתפלה כך ביום מועד חג פלוני הזה וכן נמי כתוב במס' סופרים וכן נמי
 מזכיר בברכת המזון.³⁰

ואם מקלע יום טוב בשבת מזכיר בהן של שבת, ואומר הכי, ותתן לנו ה'
 אלקינו שבתות למנוחה ומועדים לשמחה וחגים וזמנים לששון את יום
 השבת^ט.³¹ ויום³² חג פלוני זה, וכן ביעלה ויבא^י ובהשיאנו חותם³³ בה³⁴ מקדש

- י. סדר רב עמרם גאון (סדר חג השבועות) ורמב"ם (שם).
 יא. סדר רב עמרם גאון (סדר חג הסוכות) ורמב"ם (שם).
 יב. וכן הנוסח בסדר רב עמרם גאון (שם), טור וש"ע (תרסח, א). ורמב"ם (שם) הנוסח יום חג שמיני עצרת הזה, וראה בשנו"ס כאן.
 יג. ספר המנהגים (טירנא, שמיני עצרת עמ' קלה), רמ"א (ד"מ תרסח ס"ק א; הגה תרסח, א), וראה להלן בדברי רבינו (סי' ג) שכתב כן בשם רב נתן.
 יד. אין הכוונה שמשפט זה עוסק בשמיני עצרת, אלא בהזכרה בימים טובים.
 טו. ראה טור, ב"י וש"ע (תפז, א). וע"ע בטור (תקפב, ח) ובמשנ"ב (תפז ס"ק א).
 טז. מסכת סופרים (פי"ט הל' ג-ד).
- יז. ראה בסדר רב עמרם גאון (סדר ההגדה) בנוסח הקידוש כשחל בשבת, ובסדר חג סוכות בנוסח הקידוש, ובנוסח תפילת מוסף.
 יח. רמב"ם (סדר תפלות כל השנה נוסח כל ברכות אמצעות).
 יט. סדר רב עמרם גאון (סדר פסח) כתב את יום חג המנוח הזה, וכן כתב בסדר חג השבועות ובסדר חג הסוכות, וכן הוא ברמב"ם (שם) ובטור (שם), וראה בשנו"ס כאן.
 כ. ראה לעיל בדברי רבנו (הל' ר"ח סי' ב) שכתב שאין מזכירים שבת ביעלה ויבוא של ר"ח, וסיים "זה אינו כי אם לר"ח", ומשמע שביו"ט מזכירים. וכן כתבו שיש להזכיר שבת ביעלה ויבוא של יו"ט: שו"ת מהרי"ל (סי' ג) והביא שם דעות שונות, ב"י (תפז, ג ד"ה מצאתי כתוב) ורמ"א (תפז, ג). אולם, רבים כתבו שלא

18. ובשבעות: ה בשבועות 19. ובסוכות מזכיר: ה בסוכות 20. שמיני חג: ה חג שמיני
 21. הזה וכו': א הזה ב הזה זמן שמחתנו ה חסר 22. וי"א: ב ויש מי שכת' 23. לפי... סופרים: א
 ג ד ה חסר 24. בכל תפלות המועדות: א ג ד ה חסר 25. כן: ב חסר ה בו 26. ואת יום טוב...
 זמן פלו': א וי"ט מקרא קדש הזה זמן פלו' ב וי"ט מקרא קדש הזה ג ד חסר 27. ביום טוב: ה יום
 חג 28. ויום: ב ה וי"ט 29. הזה לרחם בו עלינו ולהושיענו זכרנו: ב הזה לרחם בו עלינו ה חסר
 30. ובחולו של מועד... בברכת המזון: א ג ד ה חסר 31. השבת: א ה המנוח הזה ב חסר 32. ויום
 : ב חסר ה ואת יום 33. חותם: ב וחותם 34. ויבא ובהשיאנו חותם בה: ה ויבוא והשיאנו חותם

השבת³⁵ וישראל והזמנים^א. ויש כותבין^ב שאומר בסוף והשיאנו וינוחו³⁶ וישמחו בו:

(ב) ויש שואלין טעם³⁷ למה מניחין בשבת ויום טוב ברכה אמצעית של שבת, ואומר³⁸ של יום טוב שהיא אתה בחרתנו³⁹, וכוללין בה של שבת, וכן במוסף שבת ראש חודש מניחין תקנת⁴⁰ שבת, ואומר אתה יצרתה. והטעם^ד משום דברכות של שבת שהם אתה קדשת, וישמח משה, ותקנת⁴¹ שבת, ואתה אחד, לא יפול בהם יפה עירוב של שבת ויום טוב וראש חודש כמו שנופל באתה בחרתנו ובאתה יצרת, ⁴²לכך מניחין אותן וכוללין של שבת באתה בחרתנו ובאתה יצרת⁴², ומתחיל בכלן בשל שבת, כלומר, מזכיר בהן של⁴³ שבת תחלה^ה.

⁴⁴ובעל המנהיג ז"ל כתב^כ (הל' שבת סי' מט) ואני אומר שגם באתה בחרתנו יש כעין ישמח משה, שמזכיר נתינת שבת לישראל ולא לערלים ולא לגויי הארצות ולעובדי פסילים, לפי שבחר בישראל מכל האומות, וקדשם במצותיו, ונתן להם שבתות למנוחה וראשי חודשים לכפרה, וראוי לאמרו בשבת. וגם רש"י ז"ל נהג לאמרו, וביעלה ויבא לחודיה לא סגי, וצריך לומר אתה בחרתנו עכ"ל.

ויש אומרים^ל דדוקא לכתחלה צריך לומר אתה בחרתנו, אבל אם שכח לאמרו ואמר יעלה ויבא יצא, ואפילו בשבת ויום טוב, אם הזכיר בו של שבת ויום טוב, יצא. ויש אומרים טעם אחר למה מניחין של שבת ואומרים של יום טוב, כדי לפרסם שהוא יום טוב. ומזכיר בו של שבת תחלה לפי שהוא תדיר, וזה הטעם מספיק⁴⁴.

הנהוגה 'תכנת'.
 כד. ע"י תשב"ץ קמן (סי' רלב), שו"ת רדב"ז מכתב יד (ח"ח סי' סא) ושו"ת תורה לשמה (סי' קמא).
 כה. ביצה (זו, א): "ת"ר יו"ט שחל להיות בשבת... ב"ה אומרים מתפלל שבע מתחיל בשל שבת ומסיים בשל שבת ואומר קדושת היום באמצע, רבי אומר אף חותם בה מקדש השבת וישראל והזמנים".
 כו. יש מספר שינויים מהלשון בספר המודפס (שם), וראה ב"י (סוף סי' תפז ד"ה כתב הרוקח) מה שכתב בשם הרוקח.
 כז. הב"י (תפז, ג ד"ה כתוב באורחות חיים) הביא את דברי רבינו, וכ"פ בשו"ע ורמ"א (תפז, ג).

להזכיר שבת ביעלה ויבוא, כן כתבו: סדר רב עמרם גאון (סוף סדר ר"ח), שו"ת הגאונים (חמדה גנוזה סי' קל), ספר מהרי"ל (הל' תפילת יו"ט), ב"ח (תפז ד"ה ומה שכתב ואם חל) ומשנ"ב (תפז ס"ק טו) בשם הרבה אחרונים.
 כא. ברכות (מט, א), סדר רב עמרם גאון (שם), רמב"ם (שם), טור ושו"ע (שם).
 כב. עיין: שבה"ל (עניין שבת סי' פב), מנהגים (טירנא, מנהגים של שבת) ואבודרהם (מעריב של שבת).
 כג. בכתבי היד - 'תקנת', ובדפ' - 'תכנת'. ר' מגן אברהם ריש סי' רפו המביא גיר' האר"י 'תקנת' והג"י

35. השבת: ב את השבת 36. וינוחו: א וינוחו בו 37. טעם: ב ה חסר 38. ואומר: ד ואמר ה ואומר' 39. שהיא אתה בחרתנו: ב חסר 40. תקנת: ד תכנת 41. ותקנת: ד ותכנת 42. לכך מניחין... יצרת: ב חסר 43. מזכיר בהן של: א מזכירי בכלן בשל 44. ובעל המנהיג ז"ל כת'... וזה הטעם מספיק: א ג ד ה חסר

כתב הר' אשר ז"ל^{כח} (ספר המנהגות טז, א) וצריכין אנו⁴⁵ לאחר תפלת ערבית של יום טוב שני, דאנן ידעינן בקבועא⁴⁶ דירחא והראשון קדש,⁴⁷ ויאפו בשל יום טוב על החול⁴⁷. רצה ומודים ושים שלום קדיש שלם. וכן מתפלל ביוצר וכן במנחה. ואם הוא בשבת אומר ואני תפילתי, ומוציאין ספר תורה, וקורין שלשה בסדר השבוע, כשאר שבתות^ט. ואם חל יום טוב להיות במוצאי שבת, מבדיל בתפלה ואומר באמצע אתה בחרתנו ותודיענו, וגומר תפלתו:

(ג) ואחד מן הרגלים⁴⁸ שחל להיות בשבת, אומרים ברכה מעין שבע וחותרין בה מקדש השבת, ואין מזכירין בה של יום טוב כלל, והטעם בארנו בהלכות תפלה^{לא}. ובליל ראשון של פסח אין אומרים אותה כלל, לפי שהוא ליל המשומר ובא⁴⁹ מן המזיקין^ל, אבל אומר ויכלו וקדיש ובמה מדליקין. ויש מקומות שאין אומרים במה מדליקין ביום טוב שחל להיות בשבת⁵⁰ אף על פי שערב שבת הוא חול, והטעם ביארנו בסדר תפלת ערב שבת⁵¹. ואחר כך אומר קדיש, וילכו איש לאוהליו, וימצאו נר דלוק, ומטה מוצעת, ושולחן ערוך, ויין מזוג לקדוש^{לד}. וסדר קדוש היום⁵² בכל המועדות כך הוא, בתחלה מברך בורא פרי הגפן, ואחר כך אשר בחר בנו ושהחיינו^{לה}.

בפסח מזכיר בו ותתן לנו ה' אלקינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון את יום חג המצות הזה זמן חירותנו באהבה⁵³. בשבועות אומר את יום⁵⁴ חג השבועות הזה זמן מתן תורתנו^{לז}. בסוכות אומר⁵⁵ את יום חג הסוכות הזה זמן שמחתנו^{לח}. בשמיני

כח. הביאו בכל בו (סי' נב) ועי' שו"ת הרשב"א (ח"ג סי' רעד) ושו"ת דברי יציב (או"ח סי' ריט). כט. טור (סוף סי' תצ), ב"י (שם ד"ה שבת שחל) ושו"ע (רצב, א). ל. ברכות (לג, ב), טור ושו"ע (רצב, א). לא. הלכות תפילה (סי' צ), וכן סדר תפילת ע"ש (סי' יא), וראה בהערות שם. לב. גם טעם זה כתב רבינו שם, ובהל' תפילת ע"ש כתב גם: "ויש מקומות שאומרים אותה והכל הולך אחר המנהג", וראה הערות שם. לג. ראה לעיל הל' תפילת ע"ש (סי' טז), ובהערות שם. לד. שבת (קיט, ב): תניא ר' יוסי בר יהודה אומר

שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בע"ש מבית הכנסת לביתו אחד טוב ואחד רע וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושולחן ערוך ומטתו מוצעת וכו", רמב"ם (הל' שבת פ"ל, ה), טור ושו"ע (רסב, א). לה. תחילה גפן ואח"כ אשר בחר בנו: פסחים (קיד, א), שהחיינו בסוף: פסחים (קג, א) טור, ב"י וב"ח (תעג, א). לו. באהבה: ראה מה שכתבנו לעיל סי' א הערה ז בנוסח התפילה, לגבי אמירת באהבה במועדים, וראה סדר רב עמרם גאון (ריש סדר פסח) בנוסח הקדוש כשחל בחול ובשבת. לז. ראה לעיל סי' א הערה ח. לח. שם הערה ט, וראה סדר רב עמרם גאון (סדר

45. אנו: א חסר 46. בקבועא: א בקיבועה 47. ויאפו... החול: ה והשני חול 48. מן הרגלים: ב ה מהרגלים 49. ליל משומר ובא: א משומר ובא ב ליל המשומר ה ליל משומר 50. בשבת: ג ד בער"ש 51. אעפ"י שע"ש... ערב שבת: ג חסר 52. היום: א חסר ד הים 53. באהבה: ב באהבה וכו' ה באהבה מקרא קדש 54. יום: ב חסר 55. אומר: ה חסר

עצרת⁵⁶ את יום שמיני חג העצרת⁵⁷ הזה⁵⁸ זמן שמחנתו^{לט}. וחותרם בכלם ברוך אתה ה' מקדש ישראל והזמנים².

ואם חל אחד מהם בשבת, מזכיר בו של⁵⁹ שבת ואומר הכי, ותתן לנו ה' אלקינו באהבה שבתות למנוחה ומועדים לשמחה⁶⁰ את יום השבת הזה ואת יום חג פלוני הזה⁶¹ באהבה וכו'⁶², ברוך אתה ה' מקדש השבת וישראל והזמנים⁶³. ולעולם בשבת פותח ויכלו⁶⁴.
ואם חל במוצאי שבת⁶³ מברך יקנה⁶⁵ פירוש, יין, בורא פרי הגפן. קידוש, אשר בחר בנו, נר, בורא מאורי האש. הבדלה, המבדיל בין קדש לחול, וחותרם בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת ברוך אתה ה' המבדיל בין קדש לקדש⁶⁶. זמן, שהחיינו.

ובשביעי של פסח אינו אומר שהחיינו⁶⁷ אלא⁶⁴ מברך יקנה⁶⁸. אם חל במוצאי שבת ובשאר הימים אומר יין קידוש בלבד. ובשמיני עצרת שהוא יום טוב בפני עצמו, אם חל במוצאי שבת מברך⁶⁴ יקנה⁶⁹, ובשאר הימים מברך יקנה⁷⁰.

וכתב ה"ר נתן ז"ל⁷¹ בשמיני עצרת לא יזכיר חג, דאף על גב דמקרי רגל, חג לא מיקרי. וכה יאמר את יום שמיני העצרת⁶⁵ הזה⁶⁶, וכן באתה בחרתנו לא יאמר חגים⁶⁷, אבל בשביעי של פסח טוב להזכיר חגים⁶⁸, דכליה פסחא⁶⁹ הוא ומקרי חג המצות. ובמסכת סופרים⁷⁰ יש שאין להזכיר חגים⁷⁰ דלא איקרי חג, ולי לא נראה עכ"ל.

ובצוע על לחם משנה⁷¹ ואוכל סעודתו ומברך על מזונו, ויזכיר בו מעין המאורע, ומאי ניהו יעלה ויבא. ודין הטועה בו כתבנו בהלכות ברכת המזון (פי"ג) ולמחר משכימין

חג סוכות).
לט. שם הערה י.
מ. ע"פ ביצה (יו, א) ורש"י (ד"ה אטו שבת), רמב"ם (הל' תפילה פ"ב, ה), טור וש"ע (תפז, א).
מא. ביצה (שם), ברכות (מט, א), רמב"ם (שם), טור וש"ע (תפז, א).
מב. טור וש"ע (תעג, א).
מג. פסחים (קב, ב-קג, א), רמב"ם (הל' שבת פכ"ט, כב), טור, ב"י וש"ע (תעג, א).
מד. בנוסח חתימת הברכה עי' טור (שם), וראה הדעות שהביא הב"י (שם ד"ה ומה שכתב ונוסח הבדלה) בנוסח הברכה, והערעור שערער על דברי רבינו.
מח. סוכה (מו, א), רמב"ם (שם, כג), טור וש"ע (תצ, ז).
מו. לגבי זמן בשמיני עצרת: סוכה (שם), רמב"ם (שם), מ"מ (שם), טור וש"ע (תרכח, א; תרסט, א).
מז. בספר המחכים (כל הפיסקה מופיעה בו), וכן בכל בו (סי' נב).
מח. בענין הזכרת חג בשמיני עצרת ראה לעיל סי' א הערות י-יא.
מט. ראה מסכת סופרים (פי"ט ה"ג).
נ. בענין לחם משנה ביו"ט, ראה: רי"ף (כה, ב), רמב"ם (הל' שבת פ"ל, ט; הל' חו"מ פ"ח, ו), רבינו מנוח (שם), ב"י וש"ע (תקכט, א).

56. עצרת: ב ג עצרת אומר 57. העצרת: א ב ג עצרת 58. שמיני חג העצרת הזה: ה חג שמיני עצרת 59. בו של: א ב וחותרם בו בשל ג בו בשל 60. לשמחה: א ב לשמחה חגים (ב וחגים) וזמנים לששון 61. הזה: א ג חסר 62. באהבה וכו': ה וחותרם 63. במוצאי שבת: ב בשבת 64. מברך יקנה... שבת מברך: ב חסר 65. העצרת: א ה עצרת ב חג עצרת 66. הזה: ה חסר 67. חגים: ה חגים וזמנים 68. חגים: ה חגים וזמנים 69. פסחא: ג ד פסח 70. חגים: ה חגים

וקורין בפרשת היום שנים מקרא ואחד תרגום⁷¹. ואחר כך⁷¹ הולכין לבית הכנסת ואומרים פסוקי דזמרה כמו בשבת אות באות⁷², לבד מפסוק מזמור שיר ליום השבת שאין אומרים אותו כי אם⁷² בשבת, וביום טוב מתחילין טוב להודות לה'⁷³, ואחר יקום החזן ופותח בפיוטים, ואומר נשמת כל חי וכו', יוצר של שבת וכו', רק שמדלגין לאל אשר שבת, ומתחילין שמך ה' אלקינו עלינו יתקדש וכו'⁷⁴, קריאת שמע, אמת ויציב. בעמידה מתפלל⁷³ כמו בערבית אות באות, רצה ומודים ושים שלום:

(ה) ואחר כך קורין את ההלל. ודין קריאתו⁷⁴ במועדות כך הוא (תענית כח, ב, ערכין י, א) אמר ר' שמעון בן יהוצדק י"ח ימים בשנה יחיד גומר בהן⁷⁵ את ההלל, ואלו הן, שמונת ימי החג, ושמונת ימי חנוכה, ויום ראשון של פסח, ויום ראשון של עצרת⁷⁶. ובגולה אחד ועשרים יום, ואלו הן שני ימים של פסח, ושני ימים של שבועות⁷⁶, ותשעה ימים של סוכות, ושמונת ימי חנוכה⁷⁷. ומברכין לפניו לגמור את ההלל. ופירשו הראשונים⁷⁷ מדאמר ר' שמעון בן יהוצדק⁷⁸ שכיון שבטלו הקרבנות צבור ויחיד שוין בהלל, וכשם שהצבור גומרין כך היחיד⁷⁹ גומר. ⁸⁰ויש אומרים⁸¹ כי קריאת ההלל מן התורה, דכתיב

נא. בענין שנים מקרא ואחד תרגום ביו"ט: בתרוה"ד (ח"א סי' כג; ח"ב סי' קע) כתב שאין צריך ביו"ט, וכ"פ הבי"ו והשו"ע (רפה, ז ד"ה כתב מה"ר ישראל), וכתב תרוה"ד שלדעת ר"ח משמע שצריך.

נב. פסוקי דזמרה ביו"ט כמו בשבת: טור וש"ע (תפח, א, בפסח), טור (תרמד, א בסוכות).

נג. שאין לומר פסוק מזמור שיר ליום השבת ביו"ט: כן כתב רבינו לעיל (הל' מאה ברכות סי' כו) הביא דבריו הבי"ו (נא, ט ד"ה כתוב בספר ארחות חיים). וכן כתבו: המחכים (שם), האבודרהם (עמ' קסא) בשם רס"ג, וחלק עליו, ספר המנהגים (טירנא עמ' קסח) ומהרי"ל (סדר תפילות הפסח ח), וכתב שהוא נהג לאומרו. ובסדר טרויש (עמ' 5) הביא את שני המנהגים. ועי' במשנ"ב (תפח ס"ק א) שכתב שנהגו לאומרו, וכן מנהג האשכנזים וחלק מהספרדים, ויש מהספרדים שמדלגים על פסוק זה.

נד. כך נהגו עדות המזרח, ומנהג האשכנזים כמו בחול, ראה משנ"ב (תפח ס"ק א).

נה. בגמ' לפנינו: ויום טוב הראשון של פסח ויום

טוב (הראשון) של עצרת.

נז. בגמ' לפנינו: ואלו הן תשעת ימי החג ושמונת ימי חנוכה ושני ימים הראשונים של פסח ובי' ימים טובים של עצרת. ובאשכול (ח"ב הל' שני וחמישי ותענית ור"ח עמ' 10) ובמאירי (ברכות יד, א ד"ה מנלה) סדר הימים כפי שכתבם רבינו, ויתכן שעמדה בפניהם גירסה אחרת בגמ'.

נח. כן בתשובת רב נטרונאי גאון (סי' קיט), אולם רק בימים שהציבור קורא את ההלל, אבל בר"ח אינו קורא. וראה בשערי שמחה לרי"צ (ח"ב הל' הלל עמ' ה) ובמנהגי (הל' הלל סי' לב) שהביאו מימרא זו מתשובת רב נטרונאי גאון. וראה - סדר רב עמרם גאון (סדר חנוכה), סדר רש"י (סי' שיח עמ' 152), ושבלי הלקט (סי' קעד עמ' 138). וע"ע בספר הישר (חי' סי' תקלז).

נח. בה"ג (במנין המצוות), יראים (סי' רסב), ר"ש בן גבירול (מ"ע טז), סמ"ק (סי' קמו), ר' דניאל הבבלי בס' מעשה נסים לר"א בן הרמב"ם (סי' א), רמב"ן (השגות לספר המצוות שורש א) וסמ"ק (סי' קמו).

וזמני' **71** ואח"כ: א ג ד ה ואחר **72**. כי אם: ב אלא **73**. בעמידה מתפלל: ה ועומד לבעמידה ומתפלל **74**. קריאתו: ב קריאת ההלל **75**. בהן: ה חסר **76**. שבועות: ב עצרת **77**. הראשונים: ב הראשונים ז"ל **78**. שמעון בן יהוצדק: א ג ד ה שמעון **79**. היחיד: א ב ה כל יחיד ויחיד **80**. וי"א כי... דעת הרמב"ם: ל: א ג ד ה חסר

(דברים י, כא) הוא תהלתך והוא א-להיך⁸¹ אשר עשה איתך את כל הגדולות והנוראות⁸², על כל נורא ונורא תן⁸³ לו תהלה⁸⁴. ויש אומרים שהוא מדרבנן⁸⁵, והפסוק אסמכתא בעלמא, וכן דעת הרמב"ם ז"ל⁸⁶ (הלי חנוכה פ"ג, ו). וכנגדן יש כ"א יום⁸⁷ שקורין אותו בדלוג, ומברכין עליו⁸⁸ לקרוא⁸⁹ את ההלל, ודוק⁹⁰.

וצריך עיון למה אין קורין אותו בלי דלוג בימים אחרונים של פסח כמו בימים ראשונים של פסח⁹¹ עצמו, ומה בין אלו לחג הסוכות, שקורין אותו בלי דלוג כל הימים⁹². ויש נותנים טעם בדבר לפי שפסח כל הימים שוין⁹³ בקרבנותיהם, ולפיכך אין מברכין אלא על יום ראשון ושני, לפי⁹⁴ שהוא ספק ראשון⁹⁵, אבל בשביעי⁹⁶ אף על פי שהוא קדש, מפני שהוטבע פרעה וכל חילו בו ביום⁹⁷, על דרך שאמרו ז"ל⁹⁸ (פסיקתא דרב כהנא סי' כט) מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני, לפיכך קורין אותו בדילוג⁹⁹ כ"מ¹⁰⁰, אבל בחג שכל יום ויום חלוק בקרבנות, מברכין על כל אחד ואחד, שאין יום זה דומה לשעבר.

ויש נותנין טעם אחר¹⁰¹ כיון דחג המצות לית ביה חובת מצה רק¹⁰² לילה ראשונה, ושניה

סח. בענין נוסח הברכה לקרוא או לגמור ראה להלן.

סו. שאלת רבינו היא כעין שאלת הגמ' בערכין (י, א): "מאי שנא חג דאמרין כל יומא ומאי שנא בפסח דלא אמרין כל יומא", ונראה שעיקר שאלת רבינו היא על שביעי של פסח שהוא יו"ט, ולא על חול המועד, ואילו שאלת הגמ' היא גם על חול המועד.

סז. טעם זה ע"פ הגמרא בערכין (י, ב): "כל יומא דחג חלוקין בקרבנותיהן דפסח אין חלוקין בקרבנותיהן".

סח. וכ"ה בילקוט שמעוני (אמור רמז תרנד), וכן הביא מדרש זה שבה"ל (סי' קעד עמ' 138).

סט. כן הביאו טעם זה: שבלי הלקט (שם), ספר המנהגים לר"א טירנא (עמ' סב), מהרי"ל (הל' תפילות פסח כ ע"א) וב"י (תצ, ד ד"ה כל הימים). וראה ד"מ (תצ ס"ק א בסופו).

ע. אולי הוא קיצור: כן מצאתי.

עא. כעין טעם זה בירושלמי סוכה (פ"ה ה"א), אולם הוא תלה זה במצות לולב ולא במצות סוכה כרבינו. עי' בשבה"ל (שם) שהביא דברי הירושלמי,

נט. ראב"ע ביסוד מורא, סמ"ק (סי' קמו) זוהר הרקיע (מ"ע מז בשם י"א). חרדים פ' יג, יג. הם למדו המקור להלל מהחלק הראשון בעיקר: הוא תהלתך. אולם מכאן נראה שרבינו למד מ'הנוראות' 'על כל נורא ונורא'. ואפשר שלפני רבינו היה מדרש שלא הגיע אלינו.

ס. לשון הפסוק 'את הגדולות ואת הנוראות'.

סא. תן לו תהלה: עפ"י הגמ' ברכות (סג, א): "על כל ברכה וברכה - תן לו תהלה".

סב. עי' רבינו יונה (ברכות כא, ב) שכתב: "שאמרו במדרש זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו הוי אמר בה', כלומר אע"פ שזה היום הוא יו"ט ונעשה לנו בו נסים ונפלאות ואנו שמחים בהם, אפילו הכי עיקר השמחה אינה בעבור יום טוב אלא בעבור ה' לפרסם את כל הגדולות ואת כל הנוראות שהוא עושה עמנו".

סג. רמב"ם (ספר המצוות שורש א), ראב"ד (מדברי קבלה - חנוכה פ"ג ה"ו) ומגיד משנה (שם).

סד. לפחות כ"א יום: שנים עשר ראשי חודשים שלפחות חמישה מלאים (תשרי, שבט, ניסן, סיון, אב), וכן ששה ימים של פסח, ובגולה שבעה ימים בפסח.

81. עליו: א ב ה לפניו 82. ודוק: ב ודוק ותוכח 83. של פסח: א ג ד מפסח 84. כל הימים שוין: ה שוין כל הימים 85. לפי: ב ה חסר 86. אבל בשביעי: ה ובשביעי של פסח 87. וכל חילו בו ביום: א וכל חילו בים סוף בו ביום ב בו ביום ה וכל חילו בים 88. מצה רק: ה מצוה אלא

מספק⁸⁹, ואין מברכין על אכילת מצה רק לילה ראשונה ושניה, לפי שבשאר הימים אפשר לו בפת אורז ודוחן וכיוצא בהן, לפיכך אין מברכין על ההלל אלא שני ימים הראשונים שהם חובת מצה שהיא עיקר מצות היום, אבל בחג שכל שבעת הימים צריך לישב⁹⁰ בסוכה ויברך לישב בסוכה בכל עת שיכנס לישב בה, בדין הוא⁹¹ שיברך על ההלל ויגמור אותו⁹¹ בכל יום, ובשמיני של חג גם כן שהוא רגל בפני עצמו, כמו שנבאר בע"ה.⁹² ומצאתי סמך לזה מטעמי הפסוקים, דבחיג המצות ביום ראשון כתוב בסדר אמור (ויקרא כג, ו) ובחמשה עשר לחדש הזה חג המצות לי-י שבעת ימים מצות תאכלו, והאתנה הוא בתיבת לי-י להפסיק משבעת הימים. ובחיג הסוכות כתוב (שם שם, לד) חג הסוכות שבעת ימים לי-י ואין בו הפסק. ובמוספין כתוב בפסח (במדבר כח, יז) ובחמשה עשר יום לחודש הזה חג שבעת ימים, ובחיג יש בו אתנה להפסיקו משאר הימים. ובסוכות כתוב (שם כט, יב) וחגותם אותו⁹³ חג לי-י שבעת ימים, ואין בו שום הפסק מאתנה. מכאן סמך למה שאמרו שבפסח אין גומרין את ההלל ובחיג גומרין אותו, שבפסח אינו נקרא חג אלא יום ראשון בלבד, ובסוכות נקראו חג כל שבעת הימים⁹². וכן⁹³ בשמונת ימי חנוכה ראוי לברך כל הימים ולגמור⁹⁴, לפי שבכל יום היה הנס הולך וחזק⁹⁵.

ובכל אלה הכ"א יום⁹⁵ שאמרנו מברכין בא"י אמ"ה אקב"ו⁹⁶ לגמור את ההלל, ויש אומרים לקרוא אף בימים שגומרין אותו, וכן כתב הקר"ן⁹⁷ ז"ל⁹⁷. טעמא דהכי אמרינן בברכות פרק שלשה שאכלו⁹⁸ רבא איקלע לההוא אתרא חזנהו דמדלג⁹⁸ דלוגי, אמר שמע מינה⁹⁹ מנהגא הוא, ואם איתא דמברכין כשגומרין לגמור, היה לו להבין בתחלה כשמברכין לקרוא דמדלג, אלא שמע מינה דמברכין לקרות אף כשגומרין אותו⁹⁹.

מובא בתענית (כח, ב): "רב איקלע לבבל חזניהו דקא קרו הלילא בריש ירחא סבר לאפסקיניהו כיון דחזא דקא מדלגי דלוגי אמר שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם".

עו. תוס' (ברכות יד, א ד"ה ימים), רא"ש (ברכות פ"ב סי' ה) ורשב"א (ברכות יד, א ד"ה וימים) כתבו שנהגו לברך ביום שגומרים לגמור וביום שמדלגים לקרוא, אך אם החליף ביניהם יצא, והרישב"א (ברכות יד, א ד"ה ולענין) כתב שבתחילה נהגו לברך תמיד

וראה זוהר (ח"ג צה ע"ב). וע"ע בדברי רבינו להלן סדר ליל פסח סי' כט. עב. 'אותו' - אינו בפסוק.

עג. כעין זה בשבה"ל (שם) בשם אחיו רבי בנימין. עד. הקדוש רבינו נתנאל (מקינן), רבו של רבנו פרץ מקורביל. ורבינו מביא את דבריו בכל בו (סי' נ). עה. הגמ' בברכות (יד, א) עוסקת בימים שיחיד אינו גומר את ההלל, והמעשה המובא כאן אינו כתוב שם, וגם לא בפרק שלושה שאכלו שצ"ן רבינו. מעשה זה

89. ושניה מספק: ב ושניה מפני הספק 90. לישב: א ג שישב 91. שיברך על... ויגמור אותו: ה שיגמור ההלל ויברך עליו 92. ומצאתי סמך... שבעת הימים: א ג ד ה חסר 93. וכן: א ב ה וגם 94. ולגמור: ה לגמור 95. אלה הכ"א יום: א ג ד אלו כ"א 96. בא"י אמ"ה אקב"ו: ה חסר 97. וכן כתב... ז"ל: ג הקר"ן ז"ל ד חסר 98. דמדלג: ה דהו מדלגי 99. שמע מינה: ג ד חסר

והר"ם נ"ע"י (תשב"ץ קטן סי' רט) היה נוהג גם כן לברך¹⁰⁰ לקרות¹⁰¹ אף כשגומרין אותו, לפי שאם היה מברך לגמור, והיה מחסר תיבה אחת או אפילו אות אחת, היה מברך ברכה לבטלה. והר"פ ז"ל כתב (הגה' על תשב"ץ קטן שם) מיהו נהגו העולם לברך לגמור כיון שגומרין אותו.

ומתחיל הללויה. בצאת ישראל. לא לנו. ה' זכרנו. אהבתי. מה אשיב. הללו את ה'. הודו. מן המצר וצריך להתיר ס' של חסדו, כי היכי¹⁰² דלא לישתמע חדדו¹⁰³. פירוש חד אחד, דו שנים, כמו (קידושין מא, א) טב למיתב טן דו. כך מצאתי בשם הירושלמי (ברכות פ"ב ה"ד):

(1) והימים שהיחיד גומר בהם את ההלל² אסור להפסיק, אם לא מפני היראה והכבוד⁴. וכן פסק הריא"ף¹ (ברכות ז, ב), וכן נמי כתב³ הר' האי גאון⁴ דדינו כקרית שמע להפסקות⁵.

ובמסכת סופרים כתוב (פ"כ ה"ט) בשלשה פרקים הראשונים אין משיבין, ואין צריך לומר שאין שואלין, בשנים האחרונים שואלין⁶ מפני היראה ומשיב מפני⁷ הכבוד. ואלו הן שלשה פרקים הראשונים. הללויה. בצאת. אהבתי. שתים אחרונים. הללו את ה' כל גוים. הודו לה' כי טוב. ⁸ודין אין מפסיקין בימים שאין גומרין אותו כתבתי בקריאת הלל בראש חודש (סי' ז בתוספת מכת"י). ובתוספות כתבו דאסור לענות קדיש או קדושה בהלל ואפילו בין פרק ולא לק"ש, דהלל דאורייתא וק"ש דרבנן, ומורנו ז"ל התיר בין פרק לפרק⁸.

ונהגו לכפול מאודך ולמטה⁹ עד סוף המזמור, לפי שכל המזמור כפול עד אודך בפסוקים עצמן. מן המצר קראתי י"ה ענני במרחב י"ה. ימין ה' רוממה ימין ה' עושה חיל. וכן

לקרוא, ואח"כ החלו לחלק כדי להבדיל, וראה טור, ב"י, שו"ע ורמ"א (תפח, א) ופרישה (שם ס"ק א). עז. וכ"כ המרדכי (שבת סי' רפו) והטור (תפח, א). א. בענין ההפסקות בקריאת שמע דנה המשנה והגמ' ברכות (יד, א). ב. כן כתב הרשב"א (ברכות יד, א ד"ה ימים שהיחיד) בשם גאון. ג. כן כתבו ריטב"א (ברכות יד, א ד"ה בין פרק לפרק) ומאירי (ברכות יד, א ד"ה מגילה), וכן פסקו טור ושו"ע (תפח, א). אולם רבנו יונה (ברי"ף ז, ב ד"ה

בהלל וד"ה אמר רבא) כתב שדין הלל חמור מדין ק"ש באמצע הפרק, ואין הם שווים בכל, וכן נראה דעת הרמב"ם (הל' חנוכה פ"ג, ט, וראה מ"מ שם). ד. ואין צריך לומר שאין שואלין: במסכת סופרים לפנינו - ואין צריך לומר לשאול. ה. ומשיבין מפני הכבוד: ר' שנו"ס. במסכת סופרים לפנינו - שואלין מפני היראה [ומשיבין] מפני השלום ומפני הכבוד. דברי מס' סופרים מתאימים לגיר' כ"י ה, כן מסתבר, וכן תוקן הנוסח. ו. ראה תוספות (ברכות יג, ב ד"ה שואל).

100. ג"כ לברך: ג ד ג"כ 101. לקרות: ה לקרוא 102. כי היכי: ה חסר 103. חדדו: א א חד דו 1. הריא"ף: ה הריא"ף ז"ל 2. אסור להפסיק... הריא"ף: ב כת' הריא"ף ז"ל בין פרק לפרק פוסק באמצע הפרק אינו פוסק 3. נמי כתב: ב ג ד נמי ה פסק (עם כוכבית מעל המילה) 4. גאון: א גאון ז"ל ב כת' 5. כק"ש להפסקות: ב בהפסקות כק"ש 6. שואלין: ה שואל 7. ומשיב מפני: א ב ג ד מפני ר' ביאורים 8. ודין אין... פרק לפרק: א ג ד ה חסר 9. ולמטה: ה חסר

כלן. ויש מקומות שאין כופלים מאנא¹⁰ ולמטה, וכן מנהגנו שלא לכפול. ומפסיקין¹¹ וכופלים אנא ה' הושיעה נא, ואחר כך¹² כופלים¹³ אנא ה' הצליחה נא, ואף על פי שהכל פסוק אחד, לפי שאנא ה' הושיעה נא אמרו אחיו, ואנא ה' הצליחה נא אמרו דוד ע"ה¹⁴. ואף על פי שאמרו ז"ל¹⁵ שאין מפסיקין פסוק אם לא להתלמד¹⁶ לתינוקות, כאן כיון שלא אמרו כלו¹⁵ משורר אחד מפסיקין¹⁶ אותו. או אפשר לומר שלא אמרו אלא בתורה ובנביאים, אבל בכתובים לית לן בה¹⁷. ומברכין לאחריו¹⁷ יהללך, וחותמין ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות¹⁸. ועונין אמין כל אחד ואחד לעצמו¹⁹. ועל דרך זה קורין אותו בין יחיד בין צבור. וכתב הר"ש ז"ל¹⁹ שאין לומר הלל בפחות משלשה, שיאמר²⁰ האחד לשנים הודו, שאם

בתוס' ד"ה הא בבונה וברא"ש פ"ז סי' י, רא"ש בשם מס' גאונים (שם), תר"י (ברי"ף לג, ב ד"ה הא דעני), רמב"ם (הל' ברכות פ"א, טז), רשב"א (ד"ה לא), ריטב"א (ד"ה הא בשאר), מאירי (ד"ה כשאדם מברך), טור, ב"י וש"ע (רטו, א), וראה גם ב"י (נא, ג ד"ה ואחר ישתבח). אולם, התוס' (שם) והמרדכי (סי' קסב) כתבו שנהגו לומר אמין רק בברכת בונה ירושלים, ולא בשאר ברכות, וכן פסק הרמ"א (רטו, א).
יד. בכל בו (סי' נב טז ע"א) כ"כ בשם המהר"ם (תשב"ץ קטן סי' רח), אך גם רש"י סובר כן, וכפי שכתב כאן. ראה: מחז"ו (סי' ע עמ' 284), סדור רש"י (סי' שפו עמ' 188), אורה (ח"ב סי' מה עמ' 193) ופרדס (סי' קלב). ומקורו של רש"י במדרש שוחר טוב (תהילים מזמור קיג, ג). כן ציינו מנהג זה: או"ז (הל' ק"ש מד), הגהות אשרי (ברכות פ"ב סי' ה) ורא"ש (פסחים פ"י סי' לב), וכתב שלא נהגו כן. ורבים חולקים על דעת רש"י, וסוברים שניתן לקרוא אפי' ביחיד, אע"פ שעדיף שיהיו עמו עוד שניים, כן כתבו: ראבי"ה (ח"ג סי' תתעט עמ' 6-645), שבלי הלקט (סי' קעד עמ' 138), אגור (הל' ר"ח סי' תקפה-ו), מרדכי (שבת סי' רפו), רוקח (הל' פסח סי' רפג), מנהיג (הל' פסח סי' צד), אבודרהם (עמ' רלה), טור, ב"י, שו"ע (תעט, א), רמ"א (ד"מ תכב ס"ק ג; הגה שם ב) ומשנ"ב (תכב ס"ק יח).

ז. בעניין מדוע כופלים ומה כופלים: ראה רש"י (סוכה לח, א ד"ה לכפול; לט, א ד"ה מוסף וד"ה מאודך), שערי שמחה לרי"א ג (ח"ב הל' הלל עמ' ג), אבודרהם (עמ' קעד), ראבי"ה (ח"ב הל' לולב סי' תרפה עמ' 392), ריטב"א (סוכה לט, א ד"ה תנא רבי), טור, ב"י וש"ע (תכב, ג).
ח. בענין זה עוסקת הגמ' פסחים (ק"ט, א).
ט. ע"פ מגילה (כב, א), וכן הקשו קושיה זו תוס' (סוכה לח, ב ד"ה הוא אומר), מכתם (סוכה לח, ב ד"ה הוא אומר), מאירי (סוכה לט, א ד"ה כבר בארנו) וב"י (תכב, ג ד"ה וכתבו התוס').
י. כן כתבו תוס' (שם), מכתם (שם), מאירי (שם), ר"ן (ברי"ף סוכה יט, א ד"ה הוא אומר אנא) וב"י (שם). ויש שכתבו טעם זה כסיבה לכך שכופלים פסוק זה, ראה: סדור רש"י (סי' שפט עמ' 190), ראבי"ה (שם), ריטב"א (שם), מרדכי (סוכה סי' תשנה), מנהיג (הל' הלל סי' כט) ואבודרהם (שם).
יא. כן כתבו מכתם (שם) ומאירי (שם). והמג"א (תכב ס"ק ח) הביא טעם זה בשם רבנו בכל בו.
יב. סוכה (לח, א משנה ולט, א בגמ'), פסחים (ק"ז, ב- ק"ח, א; ק"ט, א), טור וש"ע (תכב, ב).
יג. ראה ברכות (מה, ב) בעניין אמירת אמין אחר ברכת עצמו. יש מהפוסקים שכתבו שיש לומר אמין: רי"ף (לג, ב) רש"י (ד"ה הא בבונה), הלכות גדולות ור"ח (מובאים

10. מאנא: ב מסוף פסוק אנא **11.** ומפסיקין: ב חסר **12.** ואח"כ: ה חסר **13.** כופלים: ב כופלין ה וכופלין ג"כ **14.** אם לא להתלמד: ה אלא א"כ ללמד **15.** כלו: ב חסר **16.** אחד מפסיקין: א ג ד ה אחד אין מפסיקין **17.** לאחריו: ב לפניו ה אחריו **18.** בתשבחות: א בתשבוחו' ב ג ה בתשבחות **19.** ל עצמו: א ג ד ה לאחר עצמו **20.** שיאמר: ב ה כדי שיאמר

אינן רק שנים יאמרו שניהם ביחד הודו. והר"פ ז"ל²¹ כתב²⁰ (הגה' על התשב"ץ סי' רח) וטוב לאומרו עם הצבור אף²² קודם תפלה.

ואחר ההלל בכל יום שיש בו קרבן מוסף אומר קדיש שלם, ושאינן בו קרבן מוסף אומר בוי²³ קדיש זוטא²⁴.

והימים שקורין אותו בדילוג קורין אותו הכי. הללויה. בצאת ישראל²⁴. ה' זכרנו. מה אשיב. וגומר אותנו²⁵ על הדרך שביארנו בימים שגומרין אותו²⁶, ומברכין לפנינו לקרות²⁶ ההלל. ודין הברכה שלפניו ושלאחריו שהיא יהללך כתבנו בראש חדש (דין קריאת הלל סי' ז).

ואחר הקדיש מוציאין שני ספרים²⁷, וקורין בהן מענינא דיומא, ומפטירין²⁸. וכל סדר קריאת המועדות בתורה בארנו למעלה באר היטב בהלכות קריאת התורה (סי' נד-סד): (ז) ונהגו בשביעי²⁸ של פסח וביום הראשון של עצרת²⁹ בהרבה מקומות לתרגם כל הפרשה³⁰, כדי להבין לנשים ולעמי הארץ הניסים והנפלאות ולשכך³⁰ אזנם³⁰, ויתנו לשם הודאה על הדבר. כי באותו הזמן³¹ שנקבע היו³² מדברים כלם בלשון ארמי, ובזמן הזה לא זו המנהג ממקומו, אבל הוסיפו עליו לדרוש מויושע עד סוף השירה והדברות³³ בלשון לעז. ומספרים נפלאות³⁴ שעשה לנו³⁵ השם ולאבותינו בלשון שיבינו הכל. וגם דורשין מה שעתידי הקב"ה לעשות לעתיד לבא כשיוציאנו³⁶ מן³⁷ הגלות³⁸ כמו שאמרו

'מפני חיוב התורה'. ועי' מנהיג (דיני תפילה סי' כה עמ' נח במהדורת מוסד הרב קוק), שכתב שמתרגמין ההפטרות של שביעי של פסח ועצרת, וכמעט של המחכים. ועי' בתוס' (מגילה כד, א ד"ה ואם) שכתבו שמתרגמין את ההפטרות בשביעי של פסח ובעצרת, ולא כתבו כרבנו שמתרגמין הפרשה, אך טעמם גם בעצרת כרבנו, 'משום פרסום הנס'. וראה סדור רש"י (סי' תמג בסופו) שכתב שמתרגמין כל הפרשה בשביעי של פסח, ולא הזכיר עצרת, אך במחז"ו (ח"א עמ' 304) הוסיף שכן עושים גם בעצרת. כא. ראה: ספר העיקרים (מאמר א', ב; מאמר ב', יד, כג), דרשות ר"י אבן שועיב (יום א' דסוכות ד"ה ועוד מדרש), תלמיד הרשב"א, שהביאו ביטוי זה, וכוונתם לסבר או לשבר את האוזן.

10. הבי' (תכב, ב ד"ה כתב הכל בו) הביא את דברי הר"פ בשם רבנו בכל בו (סי' נב טז ע"א), וראה רמ"א (תכב, ב), באר היטב (שם ס"ק ז), מג"א (ס"ק ו) ומשנ"ב (ס"ק טז).

11. כלל זה כתבו רבנו בהלכות ר"ח (סי' ב), עיי"ש. 12. כן סדר הדילוג בסדר רב עמרם גאון (סדר ר"ח), באבודרהם (עמ' קצד) ובטור (תכב, ב-ג). והרמב"ם (הל' חנוכה פ"ג, ח) כתב סדר אחר לדילוג, והסכים עמו המ"מ (שם).

13. בעניין נוסח הברכה לגמור או לקרוא ראה בדברי רבינו לעיל סי' ה, ובהערות.

14. טור, ב"י וש"ע (תפח, ג ד"ה ומוציאין).

15. בספר המחכים (עמ' לד) כתב שמתרגמין הקריאה בשביעי של פסח 'לפרסם את הנס', וכן בשבועות

21. ז"ל: ה חסר 22. אף: ה אפ"י 23. בו: א ב ה חסר 24. ישראל: א ה חסר 25. אותו: ה הכל 26. לקרות: ב לקרות את ה לקרוא את 27. ספרים: ב ה ספרי תורה 28. בשביעי: ג בשביעי 29. עצרת: ה שבועות 30. ולשכך: ה לשכך 31. הזמן: א זמן ב היום 32. היו: ה חסר 33. והדברות: ה ועשרת הדברות 34. נפלאות: א הנפלאות ב נפלאות השם 35. לנו: ב עמנו 36. כשיוציאנו: ב כשיוציאנו השם 37. מן: ה מזה 38. מן הגלות: א ב מהגלות

ז"ל (ר"ה יא, א) בניסן נגאלו בניסן³⁹ עתידין ליגאל, ושעתיד להחיות המתים לימות המשיח, לחזק לב מי שאינו יודע בענין הגואל ובתחיית המתים. והוא ענין התקנה שתקן משה לישראל להיות דורשין בהלכות⁴⁰ הפסח בפסח⁴², וכן בכל המועדות: (ח) גם נהגו ביום אחרון של חג, שהוא⁴¹ שמחת⁴² תורה⁴², לפי שכל העם שמחים בסיום⁴³ התורה, קורין בתורה יותר ממניין הקוראים, כל הקהל כאחד, גם אנשים שלא הורגלו לקרות בה בשאר ימות השנה⁴⁷, והמנהג כדי להרבות שמחה⁴⁴. וכל שאר הענינים שנהגים בו ביום קורין, כגון פטירת משה, ושאר הדברים כתבנו למעלה, בהלכות קריאת התורה (סי' נח):

(ט) סדר תפלת המוספין. בכל המועדות אומר אבות, וגבורות, וקדושת השם, אתה בחרתנו, מפני⁴⁵ חטאינו והשיאנו, ובשבת מזכיר בה של שבת, כמו בשאר התפלות, ואומר את מוספי יום השבת הזה ויום חג פלוני הזה⁴⁶ נעשה ונקריב, וחזתם מקדש השבת וישראל והזמנים⁴⁷, עבודה, והודאה, וברכת כהנים⁴⁸, ושם שלום, קדיש שלם. השיר שהלויים היו⁴⁷ אומרים בפסח ביום ראשון (תהילים קלה, א) הללו את שם ה' הללו עבדי ה', וכן בכל חולו של מועד⁴⁸, וביום טוב אחרון אומרים הלל גדול⁴⁹:

(י) ובמוסף יום ראשון של פסח מתחילין לומר מוריד הטל⁴⁷, ונהגו לומר פיוטים סדורין על הטל⁴⁷:

(יא) ונהגו במקצת מקומות לומר⁵⁰ שיר השירים בשבת חולו של מועד של פסח קודם קריאת התורה, לפי שהוא מדבר מגאולת מצרים:

כב. המקור בגמ' מגילה (ד, א; לב, א).
 כג. המקור הקדום ביותר לשמחת תורה הוא בספר החילוקים (סי' מח) מסוף תקופת הגאונים, ומתבסס על סיום קריאת התורה כל שנה, בניגוד למנהג א"י שנהגו לסיים כל שלוש שנים (מגילה כט, ב). ועי' רמב"ם (הל' תפילה פי"ג, א) והגהות אשרי (סוכה פ"ד סי' ו' הג' ב). מנהג זה של שמחת תורה מוזכר בהרבה ראשונים.
 כד. מנהגי יום שמיני עצרת וענין שמחת תורה סי' נו, ספר המנהגים (טירנא, מנהגי שמיני עצרת עמ' קלח) ורמ"א (ד"מ תרע ס"ק ב; הגה תרע, א).
 כה. רמב"ם (סדר תפילות כל השנה, נוסח כל ברכות אמצעיות).
 כו. רבינו לא הזכיר אמירת ברכת כהנים לעיל, בסדר תפילת שחרית, בסדר תפילת מוסף (של שבת) וכאן (סי' ד), ורק בסי' זה הזכיר. ונראה שמנהגם היה כפי המנהג המוזכר ברמ"א (ד"מ קכח ס"ק כא; הגה קכח, מד) שכהנים נושאים כפיהם רק במוסף של יו"ט.
 כז. מסכת סופרים (פי"ח ה"ב). ולפי הגר"א בכל יום בחול המועד אומרים מזמור אחר.
 כח. רבינו האריך בעניני מוריד הטל בהל' תפילה (סי' קט-קי), ועי' טור ושו"ע (קיד, א; תפח, ג).
 כט. ראה ספר המנהגים (טירנא, עמ' נו-נו).
 ל. כן כתבו: סדור רש"י (סי' תמא עמ' 224), מחזור ויטרי (סי' קו עמ' 304), מהרי"ל (סדר תפילות פסח י), ספר המנהגים (טירנא, עמ' סג) ורמ"א (ד"מ תצ ס"ק א; הגה תצ, ט).

39. בניסן: ב ג ובניסן 40. בהלכות: ה בענין 41. שהוא: ב הנקרא 42. שמחת: ב ג ד
 שמחה 43. בסיום: ב ה על סיום 44. שמחה: ב ה בשמחה 45. מפני: א ד ומפני 46. הזה:
 א ג ד ה זה 47. שהלויים היו: א ה שהיו הלויים 48. וכן בכל חולו של מועד: א ג ד ה מסר
 49. גדול: ה הגדול 50. לומר: א מסר ב לומר בבית הכנסת ה לקרות

(יב) ובמוסף יום ראשון של עצרת, כשמגיע החזן על ידי משה עבדך מפי כבודך, נהגו לומר⁵¹ שמור לבי, וכל מצות עשה⁵², ופיוטים אחרים⁵³. ויש מקומות⁵⁴ מתחילין שולמית שחרחרת, וגומר תפילתו, ואומר קדיש⁵⁴ שלם. השיר שהיו הלויים⁵⁵ אומרים. בעצרת⁵⁶ (תהילים כט, א) הבו לה' בני אלים⁵⁷.

ובמוסף יום שני אומרים גם כן לא⁵⁷ תעשה, ומתחילין בצל שדי אחסה, ויש נוהגים⁵⁸ לומר פיוטים אחרים שיש בהן מצות עשה ומצות לא תעשה. וגם יש מקומות אומרים הכל ביום שני⁵⁹, מצות עשה ומצות לא תעשה⁶⁰, והכל לפי המנהג.

ונהגו במקצת מקומות לומר רות בבית הכנסת קודם קריאת התורה, והטעם לפי שהוא תחלת קציר שעורים. ויש אומרים טעם אחר, לפי שישאל נתגירו כשקבלו את התורה ונכנסו לברית⁶¹, וגם רות⁶² נכנסה לברית ונתגיירה, על כן יתכן לומר ספר רות בעצרת⁶³: (יג) ונהגו לאכול דבש וחלב ביום ראשון, מפני שנמשלה תורה לדבש וחלב, כמו שנאמר (שיר השירים ד, יא) דבש וחלב תחת לשונך⁶⁴.

גם נהגו הנשים לעשות לחם ולו ארבעה ראשים כזה⁶⁵. ונראה שהוא⁶⁴ זכר לשתי הלחם⁶⁶, או מפני מזל תאומים שמשמש בסיון. גם נהגו⁶⁷ שמצניעין ממצות של פסח וטובלין אותן במי הזעפראן⁶⁵ ובדבש ומשגרין לשכנותיהן, ואיפשר לומר מפני הזעפרן⁶⁶ שמשמח את הלב:

ומדברי המנהיג (הל' יום שמיני עצרת ועניין שמחה תורה סי' נח) משמע שקוראים שיר השירים ביו"ט, ולא בשבת חוה"מ, וכן כתב האבודרהם (עמ' רמ). ובשו"ע הגר"ז (תצ, יח) כתב שאם אין שבת בחול המועד, קוראים באחד מהימים טובים האחרונים של פסח. לא. סדר רב עמרם גאון (סדר חג השבועות), אבודרהם (עמ' רמו) וטור (תצד, ב). לב. מסכת סופרים (פי"ח ה"ג), ולפי הגר"א ביום ראשון של שבועות מזמור יט (השמים מספרים כבוד א-ל) וביום השני מזמור סח (יקום א-לקים יפוצו אויביו). לג. כן הביאו טעמים אלו מנהיג (הל' יום שמיני ועניין שמחת תורה סי' נח) ואבודרהם (עמ' רמ). טעם נוסף הביאו המג"א (תצ ס"ק ח) והמשנ"ב (שם ס"ק יז), ומקורם בילקוט שמעוני (רות רמז תקצו). לד. החק יעקב (תצד ס"ק ט) הביא את דברי רבינו מהכל בו (סי' נב), וציין גם את שני המנהגים שמביא רבינו להלן. וראה רמ"א (תצד, ג) שהביא מנהג זה ונתן לו טעם אחר, וראה טעמים נוספים במג"א (שם ס"ק ו) ובמשנ"ב (שם ס"ק יב), ובהמשך (ס"ק יג) כתב בדברי רבינו, ומקורו החק יעקב בשם רבינו (שעה"צ ס"ק יא). לה. ראה רמ"א (שם) שציין מנהג אחר לזכר שתי הלחם. לו. לא מצאנו מקורות אחרים המזכירים מנהג זה.

51. לומר: א לומר פיוטים ה אומ' 52. ופיוטים אחרים: ה חסר 53. מקומות: ג ד חסר 54. ואומר קדיש: א ג ד ה קדיש 55. שהיו הלויים: ב ג שהלויים היו ה שהלויים 56. בעצרת: ה ביום ראשון של עצרת 57. לא: ב ה מצות לא 58. נוהגים: ב מקומות שנוהגים ה מקומות שנוהגין 59. ביום שני: ה חסר 60. וגם יש מקומות אומרים הכל ביום שני מצות עשה ומצות לא תעשה: ב חסר 61. לברית: ב לברית 62. וגם רות: ה ג"כ רות המואביה 63. כזה: א ג כגון זה ב כמן ספר כגון ה חסר (בכל כתבי היד יש ציור של הלחם) 64. שהוא: ה שהוא משום 65. ובדבש... הזעפרן: א ה ובדבש ואוכלין ומשגרין לשכניהם ואיפש' (ה לשכניהם ואפשר) לומ' מפני הזעפראן ג ד חסר

(יד) ונהגו בכל מקומות ישראל לומר בכל יום משבעת ימי הסוכות הושענות אחר תפלת המוספין⁷¹.

וכך הוא הסדר, קודם שיאמר החזן קדיש בתרא⁷², מוציאין ספר תורה, ונותנין אותו בחיק המסיים בקריאת היום. והטעם, לפי שכבודה של תורה שתהא מונחת בחיק אדם נכבד, שכן המסיים ראוי להיות⁷³ גדול שבכלן⁷⁴ כמו שבארול⁷⁵ ז"ל. ועומד שם לפני התיבה עד שיתחילו לעשות הקפה, וכשיתחילו להקיף יעלה אל התיבה או אל המגדל, ויעמוד שם עד שישלימו להקיף המגדל שהם מקיפין. ואחר ההקפה יורד עם הספר ועומד עם החזן בצד⁷⁶ התיבה, ויפתח החזן באנא אל נא או במה שנהגו לפתוח, כמו שכתוב בסדר⁷⁷ ההושענות, לפי שאין ההושענות⁷⁸ שוות בכל המקומות. ואחר השלימם יחזור⁷⁹ הספר למקומו, ואומר תתפרקון, במקום שנהגו לאומר⁸⁰.

ובכל יום ויום מקיפין המגדל פעם אחת, לבד מיום שבת⁸¹ שאין מקיפין אותו כלל, אלא יעמוד כל אחד במקומו⁸², ומהמסיים עומד עם הספר בצד החזן⁸³, ויאמרו ההושענא. ואין אומרים בשבת תתפרקון, אלא מתחילין הושיעה את עמך, ומחזירין הספר למקומו ואומר קדיש שלם:

(טו) ונהגו ביום שביעי שהוא יום ערבה הרבה בני אדם לקום ממשכבם⁸⁴ קודם היום, ומסתכלין אם יראו צל ראשם באור הלבנה. ויש סמך למנהג ממה שנמצא בהגדה על פסוק זה⁸⁵ (במדבר יד, ט) סר צלם מעליהם, שכתוב בהגדה שלא נראה צל ראשם ביום ערבה, כך מצאתי⁸⁶.

71. כן כתבו שאומרים הושענות אחר תפילת מוסף: סדר רב עמרם גאון (סדר חוה"מ סוכות), אבודרהם (עמ' רצו), ספר המנהגים (טירנא, עמ' ככט), טור (תרס, א) וב"ח (תרס ד"ה ואחר כך וד"ה ורב סעדיה). ויש שכתבו לומר ההושענות לאחר קריאת התורה, כן כתבו: ריא"ג (שערי שמחה ח"א הל' לולב עמ' קטו) בשם רס"ג, טור (שם) בשם רס"ג ושו"ע (שם). 72. למנהג שרבינו פסק על פיו, שאומרים הושענות אחר תפילת מוסף, יש מחלוקת האם אומרים את ההושענות קודם קדיש בתרא או אחריו. אבודרהם (שם), ספר המנהגים (טירנא, שם), וסדר טרויש (עמ' 35) כתבו שאומרים קודם קדיש בתרא, והאגור (הל' אתרוג סי' א' כ) והטור (תרס) כתבו את שתי הדעות. 73. הסמ"ג (עשין סי' יט) כתב שאין מקפידים, שהמסיים קה"ת יהיה גדול ונכבד. מ. ראה סדר טרויש (עמ' 34-35). 74. כן כתבו שבשבת אומרים הושענות בלי להקיף: עיטור (ח"ב צג ע"ג) בשם רס"ג, מנהיג (הל' ערבה והקפת המזבח סי' מב), סדר טרויש (עמ' 35), ספר המנהגים לר"א טירנא (שם), שו"ע (תרס, ג) וב"ח (סוס"י תרס). ויש שכתבו שבשבת אין אומרים הושענא כלל: רב שרירא גאון, הובאו דבריו בשערי שמחה לריצ"ג (ח"א עמ' קיד), עיטור (הל' לולב צג ע"ג), טור (תרס, ג) ושו"ע (שם) בשם ויש מי שאומר. 75. מ. ראה רמב"ן (במדבר יד, ט), רבינו בחיי (שם), ריקאנטי (שם), פירוש הרוקח עה"ת (שם), זוהר (ח"א ריז ע"ב), כל בו (סי' נב), אבודרהם (עמ' רחצ) ורוקח (הל' סוכות סי' רכא), וראה להלן הערה ג.

66. להיות: א ב להיות אדם 67. גדול שבכלן: ב נכבד הגדול שבכולן 68. בצד: ה בסוף צד 69. בסדר: ג ד בספר 70. ההושענות: א ה כל ההושענות 71. יחזור: ה יחזיר 72. שבת: ב ה השבת 73. והמסיים... החזן: א ג ד ה חסר 74. ממשכבם: א משנתם 75. פסוק זה: ב זה

עוד מצאתי סימן מובהק בשם תלמידי⁷⁶ הר' אלעזר⁷⁶ ז"ל, אם יפתח אדם פיו ויהיו עיניו פתוחות ופקוחות בכלי מים⁷⁷ חיים, ואם יסתם אחד מהם בנפשו הוא. ואומר הרב שסובר דהוא הדין במראה, ובכל מים שבעולם, ובכל כלי.

סימן אחר, כשישב אדם לאור הלבנה, אם יחסר מצלו צל הראש בנפשו הוא, ואם יחסר⁷⁸ צל אחד מאצבעותיו סימן לאחד מקרוביו, ויד ימין סימן לבניו הזכרים, ושמאל לנקבות, והאצבעות יש מהם גדולים ויש מהן⁷⁹ קטנים, וסימן עליהם סר צלם מעליהם וה' אתנו אל תיראום. ושמעתי מפיו כי המנהג שלהם שכורכין עצמן בסדין, ויוצאין למקום שמוגיע אור הלבנה, ופושטין מעליהם הסדין ונשארים⁸⁰ ערומים, ופושטין איברייהם ואצבעותיהם, ונראה האות. ושאלתי אותו אם יראה האות באדם לבוש, ואמר לי כן, וכבר נסה רבינו זה ע"כ⁷⁷.⁸¹ ובסוף הלכות ראש השנה כתוב אגב גררא עוד מזה, ואם מותר לעיין בזה או לא⁸¹:

(י) ויבאין לבית הכנסת ואומרים פסוקי דזמרא כמו בחול, ויש מקומות בצרפת ובפרובינציא ובאלמנייה שאומרים אותן כמו ביום טוב⁸². ואומרים נשמת כל חי⁸² עד חי העולמים אמן⁸², קדיש וברכו ויוצר של חולמ⁸², ויש אומרים ביוצר נקדישך. ובכל מקומות ישראל נהגו לומר קדושה רבה במוסף⁸², ואף על פי שלא נקרא שביעי שבתון, מכל מקום אותו היום הוא תכלית החג ותכלית ההקפה, ובי⁸³ ביום נשלמה חתימת שלושה ספרים הפתוחים בראש השנה לפני הקב"ה, ונחתמים ביום הכפורים, ובהושענא רבה תכלית הכפרה, ונמחלו העונות⁸⁴ והזדונים⁸⁵, וכל חיבי מיתות שוגגין המה גולין מהבתים לסוכות, שהם דירת עראי, ועל זה נתכפר לנו הגלות. והלולב שאנו מונענין

מג. נראה שהכוונה לתלמידי בעל הרוקח, ר' אלעזר מגרמזיא, וראה לעיל.
 מד. ראה אבודרהם (שם), הביאו הרמ"א (ד"מ תרסד ס"ק ב והגה שם, א), וראה לעיל הערה א. וראה ב"ח (תרסד ד"ה ביום חמישי).
 מה. נראה שמקור דברי רבינו במנהיג (הל' ערבה והקפת המזבח סי' לח).
 מו. המנהיג (שם) הביא את מנהג צרפת פרובנציה ואלמנייה, וכתב שהמנהג לומר כמו בחול הוא מנהג ספרד, וכן הביא את שתי הדעות האבודרהם (עמ' רחצ). ויש שהביאו רק את הדעה הסוברת שאומרים כמו ביו"ט: ספר המנהגים (טירנא, סוכות עמ' קלב), סדר טרויש (עמ' 36), טור וש"ע (תרסד, א), וכ"כ

הפסוק ה פסוק 76. אלעזר: א ב ה אליעזר 77. מים: ב ה מלא מים 78. יחסר: ג יחסר מצלו 79. ויש מהן: ה חסר 80. ונשארים: א ג ד ונשארו ה ונשארו 81. ובסוף הלכות... או לא: א ג ד ה חסר 82. אמן: ב ה חסר 83. ובו: ג ד ה וכן 84. העונות: ב כל העונות 85. והזדונים: ב ה והזדונות

להודיע כי נצחנו כל המקטרגים עלינו, כדאמרינן בירושלמי ובפסיקתא⁸⁵, על כן טוב לומר פסוקי דזמרא כמו ביום טוב⁸⁶ וקדושה רבה⁸⁷.
 וכן נהגו להדליק נרות כל אחד⁸⁷ בבית הכנסת, כמו שעושין ביום הכפורים, וטוב הוא המנהג⁸⁸. ואחר תפלת המוסף אומרים⁸⁸ הושענות⁸⁹, ומקיפין התיבה שבע פעמים. ואחר ההושענות יש מקומות אומרים⁹⁰ רחמנא ושלש עשרה מדות, ויש מקומות שכוללין כל הסדר מרחמנא תוך ההושענות.
⁹¹ ויש מקומות שאומרים אחר הכל היום תאמצם⁹² וכו' היום תחתמם בספר חיים טובים. שמע ישראל. ברוך שם. ה' הוא האלוקים⁹³. ויש מקומות שאין אומרים כלל מכל⁹¹ זה⁹³, והכל הולך אחר המנהג:
 (יז) ובמוסף יום⁹⁴ שמיני עצרת מתחילין לומר משיב הרוח ומוריד הגשם⁹⁵, ואומרים פיוטים מסודרים על הגשם. וכל דיני מוריד הטל ומוריד הגשם כתבנו למעלה בהלכות תפלה (סי' קב):

נא. מצאנו שהיציאה בלולב היא סימן לנצחון. בויקרא רבה (מרגליות, פר' ל, ב): וראה מדרש תנחומא (אמור פי"ח) ומדרש תהילים (פרקים יז; קיח).
 נב. ראה אבודרהם (שם).
 נג. מהרי"ל (הל' סוכה נג, ב), שבה"ל (סוף סי' שעא), טור ושו"ע (שם).
 נד. ראה בסדר טרוי"ש (שם), שכתב שטעות לומר היום תאמצנו, ושאר הסדר כתב בדומה לרבינו. נה. טור ושו"ע (קיד, א).

86. ב"ט: ב בשבת וב"ט 87. אחד: ה אחד ואחד 88. המוסף אומר: ה מוסף אומרי' 89. הושענות: ב הושענות 90. אומרים: ב שאומרים אחר הכל היום תאמצם וכו' ויש מקומות שאומרים אחרי ההושענה 91. ויש מקומות... מכל זה: ב חסר 92. תאמצם: א תאמצנו 93. זה: ג ד וכל ה זה אין אומרי' 94. יום: ה של יום

סדר ליל הפסח

(א) כתב הרמב"ם ז"ל (חמץ ומצה פ"ז, א-ו) מצות עשה של תורה² לספר בניסים ונפלאות שנעשו לאבותינו בליל ט"ו בניסן, שנאמר (שמות יג, ג) זכור³ את היום הזה אשר יצאתם ממצרים, כמו שאמרו ז"ל (מכילתא בא יז) לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. ואפילו החכמים והיודעים כל התורה מצוה עליהם לספר ביציאת מצרים, וכל המאריך לספר⁴ ביציאת מצרים הרי זה משובח⁵.

וצריך להודיע לבניו ואפילו לא ישאלוהו, שנאמר (שמות יג, ה) והגדת לבנך. וצריך לעשות שינוי בלילה ההוא⁶ כדי שיראו התינוקות וישאלו, ויגיד להם הדבר⁷ על פי השאלה⁸. אין לו בן אשתו שואלתו, אין לו אשה שואל לחבירו⁹ מה נשתנה הלילה¹⁰, ואפילו כלם חכמים. היה לבדו שואל לעצמו מה נשתנה הלילה הזה¹¹ מכל הלילות¹². ומתחיל¹³ בגנות, פירוש, להשיב להם, ומסיים בשבח. כיצד, מתחיל¹⁴ לספר¹⁵ שמתחלה היו אבותינו עובדי עבודה זרה, ומסיים קרבנו¹⁶ לעבודתו¹⁷ והבדילנו מן התועים¹⁸, וכן

- א. סימן זה מקורו ברמב"ם (ח"מ פ"ז, א-ו), אולם יש מספר שינויים מדברי הרמב"ם. להלן נציין את העיקריים שבהם.
- ב. חלק ממוני המצות הביאו מצוה זו: רמב"ם (סה"מ עשה קנז), סמ"ג (עשה מא), חינוך (כא), ויש שלא ציינו מצוה זו (בה"ג, יראים, רס"ג).
- ג. רש"י (בפסוק שם) כתב שמכאן נלמדת החובה לזכור יציאת מצרים בכל יום (עיי"ש בשפתי חכמים).
- ד. ברמב"ם יש כאן תוספת: "כמו שנאמר זכור את יום השבת. ומנין שבליל חמישה עשר, תלמוד לומר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה, בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך".
- ה. ברמב"ם: "וכל המאריך בדברים שארעו ושהיו הרי זה משובח".
- ו. ברמב"ם (שם, ב) מומשיך, וז"ל: "לפי דעתו של בן אביו מלמדו".
- ז. ראה פסחים קטז, ב.
- ח. ברמב"ם (שם, ג) עניין זה הובא בצורה שונה,
- ור"ל כאן שצריך לענות להם על השאלה ששאלו (מה נשתנה).
- ט. ברמב"ם (שם): "שואלין זה את זה מה נשתנה הלילה הזה".
- י. בגמ' (קטז, א) נאמר: "חכם בנו שואלו, אם אינו חכם אשתו שואלתו, ואם לאו שואל לעצמו, ואפילו שני ת"ח וכו'". מהגמ' משמע שאם יש לו בן, אלא שאינו חכם אשתו שואלתו, ומדוע כתב הרמב"ם 'אם אין לו בן'. ונראה שמקור הרמב"ם במכילתא (דרשב"י יג, ג) שם נאמר 'אם אין לו בן וכו'', ואפשר שגרסתו בגמ' שונה. ור' רשב"ץ (יבין שמועה לו, ב) שכתב שאם אין חכמה בבן לשאול אביו מלמדו, ואם אין לו בן אשתו שואלתו, וכ"כ הטור והשו"ע (תעג, ז).
- יא. רמב"ם (שם, ד-ה) בשינויים, ומקורו המשנה והגמ' (קטז, א).
- יב. בהגדה כתב רבינו שתחילת ההגדה היא, מתחילה עובדי ע"ז, וראה הערותינו שם.

1. המאריך לספר ביציאת מצרים: א ג ד המאריך בספרו המספר בלילות 2. ההוא: א ג ד חסר
 3. להם הדבר: ה לדבר 4. הלילה: א ב ה חסר 5. הזה: ב חסר 6. מכל הלילות: א ב ה חסר
 (וכן בכל בו) 7. לספר... קרבנו לעבודתו: ה בגנות מתחלה עובדי ע"ז היו אבותינו ומסיים בשבח ועכשיו
 קרבנו המקום לעבודתו 8. קרבנו: א ב שקרבנו השם 9. התועים: ב הטועים

מודיע שעבדים היינו לפרעה במצרים, ומסיים בניסים ונפלאות שנעשו לאבותינו בצאתנו¹⁰ לחירות, ודברים אלו נקראים¹¹ הגדה.

בכל¹² דור ודור חייב אדם לראות¹³ את עצמו כאלו הוא יצא משעבוד מצרים¹⁴, שנאמר (דברים ו, כג) ואותנו הוציא משם, ועל דבר זה צוה בתורה (שם טו, טו) וזכרת כי עבד היית ויפדך¹⁵, כלומר, כאלו¹⁶ אתה בעצמך היית עבד ונפדית¹⁷:

(ב) ¹⁴לפיכך יש כשסועד אדם בליל זה צריך להסב ולעמוד¹⁸ דרך חירות, ואפילו עני שבישראל לא יאכל¹⁵ עד שיסב¹⁹. בב"ר (במד"ר א, ב) ובראש ילמדנו¹⁶ (תנחומא במדבר ב) סמך להסבה מן התורה, דכתיב¹⁷ (שמות יג, יח) ויסב אלקים את העם וגו', מלמד¹⁸ שהושיבו בהסבה דרך בני מלכים, מסובין¹⁹ רבוצין על מטותיהן²⁰:

(ג) ואשה אצל בעלה אינה צריכה הסבה²¹. פירש רשב"ם²² (קח, א ד"ה אשה) מפני

יג. רמב"ם (שם, ו).

(מבוא עמ' 69).

יד. ברמב"ם הגרסה 'להראות'. ור' בפירוש רבינו להגדה (על בכל דור ודור), ובהערות שם.

כא. פסחים (קח, א), רמב"ם (פ"ז, ח) וטוש"ע (תעב, ד).

טו. ז"ל הרמב"ם: "חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים".

כב. לשון הרשב"ם: "מפני אימת בעלה וכפופה לו, ומפרש בשאילתות דרב אחאי (צו סי' עז) לאו דרכיהו דנשי למויגא". הרא"ש (פ"י סי' כ) דייק מהרשב"ם שאילו שתי שיטות. לרשב"ם נשים אינן צריכות להסב מפני אימת בעליהן, ולפי זה אלמנה או גרושה, וכן אשה חשובה שאין עליה אימת בעלה חייבות בהסבה.

טז. לשון הפסוק בדברים (טו, טו): "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך", ושם (כד, יח) כתוב: "וזכרת כי עבד היית במצרים ויפדך".

כג. לשון הרשב"ם: "מפני אימת בעלה וכפופה לו, ומפרש בשאילתות דרב אחאי (צו סי' עז) לאו דרכיהו דנשי למויגא". הרא"ש (פ"י סי' כ) דייק מהרשב"ם שאילו שתי שיטות. לרשב"ם נשים אינן צריכות להסב מפני אימת בעליהן, ולפי זה אלמנה או גרושה, וכן אשה חשובה שאין עליה אימת בעלה חייבות בהסבה.

יז. לפיכך... עד שיסב: מקורו ברמב"ם (פ"ז, ז-ח) בשנינויים וקיצורים (מקור הרמב"ם המשנה צט, ב).

כד. לשון הרשב"ם: "מפני אימת בעלה וכפופה לו, ומפרש בשאילתות דרב אחאי (צו סי' עז) לאו דרכיהו דנשי למויגא". הרא"ש (פ"י סי' כ) דייק מהרשב"ם שאילו שתי שיטות. לרשב"ם נשים אינן צריכות להסב מפני אימת בעליהן, ולפי זה אלמנה או גרושה, וכן אשה חשובה שאין עליה אימת בעלה חייבות בהסבה.

יח. להסב ולעמוד: בלשון דומה נקט רבינו להלן בביאור ההגדה (על 'עבדים היינו'), וראה בשנו"ס כאן, ובהערה שם.

כה. לשון הרשב"ם: "מפני אימת בעלה וכפופה לו, ומפרש בשאילתות דרב אחאי (צו סי' עז) לאו דרכיהו דנשי למויגא". הרא"ש (פ"י סי' כ) דייק מהרשב"ם שאילו שתי שיטות. לרשב"ם נשים אינן צריכות להסב מפני אימת בעליהן, ולפי זה אלמנה או גרושה, וכן אשה חשובה שאין עליה אימת בעלה חייבות בהסבה.

יט. רבינו סובר שאף בזה"ז יש חובה להסב, וכדעת רזה"פ. אולם, יש שכתבו שכיום אין חובה להסב, משום שאין רגילות בזה. ראה: ראבי"ה (פסחים סי' תקכה עמ' 154), והובא גם בהגה"מ (פ"ז אות ב), ראב"ן (פסחים סי' תלט), הביאו גם המרדכי (לד ע"ב), ועיי"ש בבגדי ישע (אות לג). וע"ע בעניין זה בהגדה שלמה (מבוא עמ' 69-70, ובנספחים מעמ' ריא).

כו. לשון הרשב"ם: "מפני אימת בעלה וכפופה לו, ומפרש בשאילתות דרב אחאי (צו סי' עז) לאו דרכיהו דנשי למויגא". הרא"ש (פ"י סי' כ) דייק מהרשב"ם שאילו שתי שיטות. לרשב"ם נשים אינן צריכות להסב מפני אימת בעליהן, ולפי זה אלמנה או גרושה, וכן אשה חשובה שאין עליה אימת בעלה חייבות בהסבה.

כז. בכל בו (סי' נ יא ע"ג) לא הביא סמך זה. ועיין במנהיג (הל' פסח סי' נד) שהביאו, וראה בהגדה שלמה

כח. לשון הרשב"ם: "מפני אימת בעלה וכפופה לו, ומפרש בשאילתות דרב אחאי (צו סי' עז) לאו דרכיהו דנשי למויגא". הרא"ש (פ"י סי' כ) דייק מהרשב"ם שאילו שתי שיטות. לרשב"ם נשים אינן צריכות להסב מפני אימת בעליהן, ולפי זה אלמנה או גרושה, וכן אשה חשובה שאין עליה אימת בעלה חייבות בהסבה.

10. בצאתנו: א ב ג ה ביציאתנו 11. אלו נקראים: ב אלו נקראו ה הללו נקראין 12. כאלו: ב חסר 13. ונפדית: ב ויפדך 14. לפיכך... להסב ולעמוד: ה בזה הלילה צריך להיסב ולישב 15. לא יאכל: ה אינו אוכל 16. בב"ר ובראש ילמדנו: א בב"ר ובילמדנו ה ובילמדנו 17. דכתיב: ב מנין שנא' 18. מלמד: ה חסר 19. בני מלכים מסובין: ב המלכים 20. רבוצין על מטותיהן: ב רבוצין וכו' ע"כ ה חסר 21. הסבה: א ד ה היסבה

אימת בעלה, שכבושה תחתיו. ואם אשה חשובה היא, שדרכה להסב בשאר הימים, צריכה הסבה²². ובן אצל אביו²³ ושמש אצל רבו צריכין הסיבה, וכן תלמיד אצל רבו שלמדו אומנות, לפי שאין כסופין כל כד²⁴, אבל בתלמיד²⁵ תורה²³ אינו מיסב²⁶, אלא אם כן נטל רשות מרבו, ונתן ליה²⁷.

והר"פ ז"ל כתב²⁸ אפילו²⁶ רבו שאינו²⁷ מובהק, מדלא מפליג תלמודא בין תלמיד של תורה²⁸ לתלמיד של מלאכה, רק לחייב תלמיד דשוליא דגרי, דהיינו של אומנות²⁹. ובן אצל אביו, אפילו הוא רב³⁰, צריך היסבה³¹, ואין צריך ליטול רשות על זה, לפי שדרך האב למחול כבודו לבנו³².

והסבת ימין³³ או המסב על ערפו או על פניו³⁴ אין זו³⁰ היסבה, ופילו האיטר יד ימינו מיסב בשמאל, שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה³⁵. ויש אומרים שאין

כג. כתב ר' ירוחם (ג"ה ח"ה מב ע"ד) בשם תוס' שהנשים שלנו חשובות וצריכות הסבה, וכ"כ המרדכי (לו ע"ד) ותוס' ר"פ (קח, א) בשם התוס', והובא ברמ"א (שם), אך כתב שלא נהגו להסב שסומכות על הראב"ה.
כד. בגמ' (שם) הטעם שאין להסב בפני רבו משום 'מורא רבך כמורא שמים'.
כה. דינים אלה מקורם בגמ' (שם), ונפסקו ברמב"ם (פ"ז, ח) ובטוש"ע (שם, ה-ו).
כו. מקור דברי הר"פ: הגהות הר"פ על הסמ"ק (סי' קמד אות ז) ובתוס' ר"פ (קח, א ד"ה ומורא), וכ"כ הרא"ש (שם), המרדכי (שם), הטור והשו"ע (שם).
כז. ר' בר"פ (שם), ובכל בו (שם) שם הלשון ברורה יותר, וההסבר, שהגמ' חילקה בין רבו בתורה לרבו באומנות ולא חילקה בשל תורה בין מובהק לשאינו מובהק, ומכאן שאין בנייהם הבדל.
כח. ראה תוס' (קח, א ד"ה בפני) שכתב כן, שאפי' הוא רבו מיסב, וכן פסקו הרא"ש (שם), המכתם (קח, א ד"ה בן אצל אביו), האבודרהם (עמ' רמז) ועוד, ונפסק בטוש"ע (שם).
כט. בגמ' (שם).
ל. טעם זה הובא בשאלתות (שם), במאירי (שם) ובמכתם (שם), אולם הרשב"ם (שם ד"ה בן אצל) כתב הטעם, שהבן אינו כפוף אצל אביו.
לא. בגמ' (שם): "הסיבת ימין לא שמה הסיבה, ולא עוד שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה".
לב. בגמ' (שם): "פרקדן לא שמה הסיבה". נחלקו הראשונים מהו פרקדן. רש"י (ברכות יג, א; גדה יד, א ד"ה פרקדן), רשב"ם (פסחים קח, א ד"ה פרקדן), תוס' (פסחים קח, א ד"ה פרקדן), ר"ח (פסחים שם בפירושו הראשון), או"ז (ח"ב סי' רנג), מהר"ם חלאווה (קח, א) ועוד פירשו שהכוונה, לשוכב ופניו כלפי מעלה. אולם, ר"ח (שם בפירושו השני), ריא"ג (שם), תוס' (גדה יד, א ד"ה אפרקיד) בשם הערוך ועוד פירשו שמדובר שפניו כלפי מטה. ויש שהביאו שני הפירושים, ראה: רמב"ם (פ"ז, ח), שבה"ל (סי' ריח צב ע"ב), טור (תעב, ג) ושו"ע (שם).
לג. לדעה זו טעם הגמ' 'שמא יקדים קנה לושט' על הסבת ימין, וממילא גם איטר צריך להסב בשמאלו. וכ"כ רשב"ם (שם ד"ה שמא יקדים, ובהרבה פוסקים התחלפו רש"י ורשב"ם), תוס' ר"פ (שם ד"ה הסיבת ימין), מכתם (שם ד"ה ולא עוד), רבינו מנוח (פ"ז, ח), או"ז (ח"ב סי' רנג), תרוה"ד (סי' קלו) ועוד, וכ"פ הרמ"א (תעב, ג).

22. צריכה הסבה: א ג ד ה צריכה 23. ושמש אצל רבו... בתלמיד תורה: ה אין צריך היסבה ובן אצל רבו שלימדו אומנות 24. כל כך: ה חסר 25. בתלמיד: א ב ג בתלמוד 26. והר"פ ז"ל כתב אפילו: ב וכת' הר"פ ה וכת' הר"פ ז"ל אפילו 27. שאינו: ה חסר 28. של תורה: ג ד תורה 29. רק... של אומנות: ה אינו צריך היסבה 30. אין זו: ב אין זה ה לא שמה 31. ואפילו... לידי סכנה: ה חסר

לחוש לסכנה רק המיסב³² על ערפו, והוא הנקרא פרקדן, וכן פסק הבעל³³ התוספות ז"ל³⁴. וכתב³⁵ שאיטר שאינו שולט בימינו לשום דבר מיסב דרך ימין: (ד) ואימתי צריך להסב בשעת אכילת כזית מצה³⁶ ובשתיית ארבע כוסות³⁵ אבל באכילת³⁶ המרור אין צריך להסב³⁷, פירוש, שאכילת³⁶ המרור זכר³⁷ לשעבוד³⁸, ואין לחוש לאכלו³⁸ דרך חירות. ובשאר אכילתו³⁹ ההיסובה רשות, ואם היסב הרי זה משובח⁴⁰: (ה) וכל⁴⁰ אחד ואחד בין אנשים בין נשים⁴¹ חייבים לשתות ארבע כוסות של יין, אין פוחתין מהן⁴². ואף על פי שהיא מצות עשה שהזמן גרמא נשים חייבות בהן, שאף הן היו באותו הנסב⁴³. פירוש, אף הן נגאלו⁴². ולפי פירוש זה אפילו⁴² הטף צריכין⁴³ הסבה⁴⁴. ויש מפרשים⁴⁴ בשכר נשים⁴⁴ צדקניות שהיו באותו⁴⁵ הדור נגאלו, וכן פירש הר"ש⁴⁶ ז"ל (רשב"ם קח, ב ד"ה שאף) בשם רבו הלוי, וכן נמי אמרינן במסכת סוטה⁴⁷ (יא, ב).

מ. כ"כ רמב"ם (שם), מאירי (קח, א ד"ה זה שביארנו), מהרי"ל (סדר ההגדה יט) ועוד, וכ"פ הרמ"א (תעב, ז).
מא. ברייתא (קח, ב), ולשון רבינו דומה ללשון הרמב"ם (פ"ז, ז), ונפסק בשו"ע (תעב, ח, יד).
מב. בגמ' (שם) הובא טעם זה לחייב הנשים במצוה. ועיין בתוס' (שם ד"ה שאף) שאם לא היה מביא טעם זה, נשים היו פטורות מטעם מצות עשה שהזמן גרמא, וכרבינו כאן.
מג. כן כתבו: תוס' (קח, ב ד"ה היו), תוס' ר"פ (קח, ב ד"ה שאף), מהר"ם חלאווה (קח, א ד"ה נשים), ר"ן (בריי"ף כג, א ד"ה שאף) מאירי (קח, א ד"ה ארבע כוסות) ועוד, וראיתם מהירושלמי (מגילה פ"ב ה"ה).
מד. ר' רשב"ם (קח, ב ד"ה ואחד התינוקות) ורבינו דוד (קח, ב ד"ה אמר רב יהודה).
מה. כן פירש רש"י (קח, ב ד"ה שאף), ורבים הביאו פירושו ודחאוהו: תוס' (שם), מהר"ם חלאווה (שם), תוס' ר"פ (שם), מאירי (שם), ר' מנוח (פ"ז, ז) ועוד. קושיותם לרש"י מאי 'אף', שלשיטתו לכאורה הן עיקר הנס.
מו. בגמ' (שם) מובא שנגאלו בזכות נשים צדקניות, אך לא אמרו שחייבות בשל כך בד' כוסות. קישור זה נעשה ע"י רש"י ורשב"ם.

לד. איננו בתוס' לפנינו, אך כן פירש רש"י (ד"ה שמא יקדים), והטעם בגמ' שמא יקדים קנה לושט מתייחס לפרקדן בלבד, ולא למסב על צד ימין. לרש"י הטעם שאין להסב על צד ימין הוא מפני שצריך לאכול בימינו, ור' בטור ובב"י (שם). וכן פסק המאירי (קח, ב ד"ה הסבה). רבים הביאו שתי השיטות, כרבינו: רא"ש (פ"י סי' כ), רשב"ץ (יבין שמועה לד' ע"ד), מאירי (שם), אר"ז (שם), אגור (סי' תשצא), טור וב"י (תעב, ג).
לה. כ"כ שבה"ל (שם) ע"פ הסבר אחיו ר' בנימין (ולא מטעמיה דרש"י, עיי"ש), ופסקוהו הרדב"ז (ח"ג סי' תקפד) והמהר"ל (גבורות ה' מח דף קצח). וראה עוד בזה בשו"ת חו"ע (ח"א סי' טו).
לו. פסחים (קח, א), רמב"ם (פ"ז, ח) וש"א פ, ונפסק בשו"ע (תעב, א).
לז. הגמ' (שם) הסתפקה באילו כוסות צריך להסב, ומספק יש להסב ככולן. כך נפסק, והובא בשו"ע (תעב, ב; תעט, א; תפ, א).
לח. בגמ' (שם). וכתב רש"י (תעב, א) שהרוצה לאכול המרור בהסיבה רשאי, וכן דייק הפר"ח (שם) בדעת הכל בו, וכ"נ מדיוק לשונו כאן, וע"ע בברכ"י (ס"ק ג).
וכ"פ המשנ"ב (שם, יד), וראה בשעה"צ (ס"ק יד).
לט. כ"כ רש"י ורשב"ם (שם ד"ה מרור).

32. רק המיסב: א רק המסב דוק' במיסב 33. הבעל: ה הרב בעל 34. ז"ל: ב ה חסר 35. ד': ג ד חסר 36. המרור... פי' שאכילת: א ג ד חסר 37. זכר: ה הוא זכר 38. לאכלו: ג ד לאכול 39. אכילתו: ב אכילה 40. וכל: ה כל 41. בין נשים: א ג ד ונשים 42. אפי': ד אף 43. צריכין: ג ד צריך 44. נשים: א ב ג ה חסר 45. שהיו באותו: ב של אותו 46. פי' הר"ש: ה פי' הרא"ש

ומחנכין הקטנים בארבע כוסות כדי שישאלו בענין, ויגידו להם המסות הגדולות אשר ראו עיניהם.⁵¹

ירושלמי (פ"י ה"א) ר' חנינא⁵² כד הוה שתי ד' כסי לפסחא⁵³ הוה חזיק⁵⁴ רישיה עד עצרתא, וואף על פי כן הוה אנים נפשיה למשתי ד' כסי מפני המצוה. ומכאן יש⁵⁵ ראייה לאותן אנשים שאין שותין יין לעולם, שחייבין לכוף⁵⁶ נפשם⁵⁷ לשתותם⁵⁸. ושיעור כל כוס וכוס רביעית יין, שהוא ביצה ומחצה⁵⁹:

(1) וצריך לשתות מכל כוס וכוס מלא לוגמיו, וזולת זה לא יצא⁶⁰. הילכך אין יוצאין⁶¹ בכוס שאין בו אלא רביעית שנים⁶². וואם היה כוס גדול שיש בו שתי רביעיות או יותר⁶³, שותין בו⁶⁴ שנים או יותר⁶⁵ לפי הרביעיות זה אחר זה⁶⁶ ויוצאין. ואחר ששתה מלא לוגמיו, אפילו מכוס קטן שאינו מחזיק רק רביעית, משקה לבניו ולבני ביתו הקטנים⁶⁷. והרמב"ן⁶⁸ והרא"ה⁶⁹ והר"י⁷⁰ יהודה בר' אבא מארי ז"ל⁷¹ כתבו דבארבע כוסות של פסח צריך לשתות מכלן רובא⁷², אפילו היו מחזיקין כמה רביעיות. ושיעור כל כוס וכוס רביעית יין⁷³, שהוא ביצה ומחצה⁷⁴. וכן כתב אדוננו מורנו הר' שם טוב ז"ל,

שהביא דעה זו, וכתב שאין נראה כן. הד"מ (תעב ס"ק ה) כתב שכן הוא דעת המרדכי, והביאה השו"ע בשם ו"א.

נח. לא ידענו מקור נוסף לרא"ה ור' יהודה בר' אבא מארי, ובב"י (שם) הביא דברי רבינו בשם הרמב"ן, ולא הזכיר את הרא"ה והר"י יהודה בר' אבא מארי, ובסוף כתב "וכ"כ מורינו ה"ר ש"ט", וכמוכא כאן בתוספת מכת"י ב.

נט. לשיטת הרמב"ן ודעימיה, הצורך בגמ' (קו, א) לשתות כמלא לוגמיו, מתייחס דווקא לקידוש, ולא כתוס' (שם ד"ה רובא דכסא) שהסבירו הגמ' (קח, ב) "והוא דאשתי רובא דכסא" - דהיינו כמלא לוגמיו, אלא דווקא רוב כוס. ועיין בגרי"ז (ח"מ פ"ו, ט) בכיאר שיטה זו.

ס. המקור בגמ' כאן (קח, ב) ובנויר (לח, א), וכ"כ הרמב"ם (פ"ז, ז), סידור רש"י (סי' שפב), מחז"ו (הל' פסח סי' סח), הרוקח (סי' רפג), האבודרהם (עמ' רטו) ועוד, וכ"פ בשו"ע (שם). וראה הע' הבאה.

סא. ראה: ריא"ג (ח"ב עמ' שטז), ראב"ן (פסחים סי' תלט), ראב"ה (פסחים סי' תקכה), ר' ירוחם (נ"ה

מז. ראה מח' התנאים בבירייתא (קח, ב- קט, א), רא"ש (פ"י סי' כא ושו"ת כלל יד סי' ה), תוס' ר"פ (קח, ב ד"ה מה תועלת), טור (תעב, טו), ב"י ושו"ע (שם).

מח. בירושלמי לפנינו: ר' יונה.

מט. בירושלמי לפנינו: דלילי פסחא.

נ. ואף על פי...המצוה: כל זה מדברי רבינו, ואינו בירושלמי.

נא. וכ"כ הרשב"א (שו"ת ח"א סי' רלח) והובא בב"י (תעב, י) ובב"ח (שם, ז), ונפסק בשו"ע (שם).

נב. ראה שנו"ס, ורבינו דן בנושא זה בס' הבא.

נג. הגמ' (קו, א) הביאה דברי רב הונא בשם רב שצריך לשתות מלא לוגמיו בקידוש, ולמדו משם לד' כוסות.

נד. משום שמלא לוגמיו הוא רוב רביעית, וממילא רביעית אחת אין שיעור לשנים.

נה. ואם היה...כמה רביעיות: כל זה הביא הב"י (תעב, ט) מדברי רבינו בקיצור ובשינויים קלים, וכן פסק בשו"ע (שם) בסתם.

נו. הדין מבואר בגמ' (קח, ב).

נז. לא ידענו מקורו, וכך כתב רבינו דוד (קח, ב ד"ה ואין לנו לפרש). ור' מאירי (קח, ב ד"ה השקה מהם)

47. חזיק: א ג חזיק ב ה מזיק 48. יש: ה חסר 49. לכוף: ה לכוף ראשון 50. נפשם: ב עצמן 51. ושיעור... ביצה ומחצה: א ג ד ה חסר 52. יוצאין: ב יוצאין שנים 53. שנים: ב ה חסר 54. או יותר: ב חסר 55. בו: ה ממנו 56. או יותר: ג ד חסר 57. זה אחר זה: ה שיש בו 58. והרא"ה: ב חסר 59. מכלן רובא: א ג מכלם רובא מכלן ב רוב מכולם ה מכל אחד

וזה לשונו ולעניין ד' כוסות בעינין לכל אחד רביעית ומלא לוגמיו ורובא דכסא, וההיא
 דהשקה מהן לבניו ולבני ביתו יצאו⁶⁰, הכוס גדול, שלאחר ששתה רובא דכסא ישאר
 מלא לוגמיו לכל אחד ואחד, או בבנים קטנים שאינן מחוייבין בד' כוסות עכ"ל⁶⁰.
 וצריך למזוג אותן כדי שתהיה השתיה עריבה עליו, הכל לפי היין ולפי השותה, ולא
 יפחות לארבעתן מרביעית יין חי⁶¹, כדי שימזגם ויעמדו על רביעית⁶¹, כדאמרין
 (שבת ע"ז, א) כל חמרא דלא דרי על חד תלתא מיא לאו חמרא הוא⁷⁰.
 היה היין חזק ושתה ד' כוסות הללו ממנו בלתי מוזגה, יצא⁶² ידי ד' כוסות, ולא יצא⁶³
 ידי חירות, כלומר, אין זו מצות חשיבות אלא ביין מוזג⁷⁰.
 ששתה ד' כוסות מוזגין בבת אחת, כלומר, שלא⁶⁴ על סדר משנתנו אלא ששתאן
 רצופין⁶⁵, ידי חירות יצא, ידי ד' כוסות לא יצא. ואם שתה מכל כוס וכוס רובו יצא.
 ודין היין הראוי לקדש כתבנו⁶⁶ בהלכות שבת (הל' קידוש היום סי' כב):
 (ז) ומי שאין לו יין בלילי⁶⁷ הפסח מקדש על הפת כמו שמקדש על הפת בשבת,
 ועושה שאר הדברים על הסדר⁶⁸, וכן נמי דעת הרי"א⁶⁸ (כ"א, א). וביאר עוד היכס"ט עביד
 שארי ברישא המוציא ובצע ליה לרפתא ומנח⁶⁹ ידיה עילויה עד דגמר קדושא, ובתר
 דגמר קדושא מברך על המצה ושהחיינו⁷⁰ ואכיל, ואחר מטביל בשאר ירקי⁷⁰ ועקר

ח"ד מג ע"א) בשם הרי"ף, שרביעית הלוג היינו ביצה ומחצה.
 סב. בגמ' שם (קח, ב).
 סג. ע"פ הגמרא שם, ולשון רבינו קרובה ללשון הרמב"ם (פ"ז, ט).
 סד. ר"ל שכאשר יש רביעית יין חי, לאחר המזיגה במים, יהיו ד' כוסות, שבכל אחת מהן רביעית.
 סה. מקורו בפסחים (שם). רש"י (ד"ה ידי חירות) כתב שאין זו מצוה שלימה, והרשב"ם (ד"ה ידי חירות) כתב כרש"י, והוסיף שאין חשיבות אלא ביין מוזג, ובדומה כתב רבינו. ובמאירי (קח, ב) כתב שאין זו שתיה מהודרה. וראה במהר"ם חלאווה (קח, ב) שכתב שאין דרך שתיה בכך, וזהו טעם אחר. ור' רשב"ם (שם) שכתב שביינות שלנו אין צורך במזיגה, וכן בתוס' ר"פ (קח, ב).
 סו. שתה...רובו יצא: ע"פ הגמ' (שם) בתוספת ביאור, ולשון רבינו קרובה ללשון הרמב"ם (פ"ז, ט).
 סז. כן פירשו רשב"ם ותוס' (שם ד"ה בבת אחת), מהר"ם חלאווה (שם ד"ה שתאן), ר"ן (ברי"ף כג, א ד"ה ידי חירות), רא"ש (פ"י סי' כא) ומאירי (שם ד"ה שתאם), וכ"פ השו"ע (שם, ח), וראה רש"י (שם ד"ה בבת אחת) ורבינו דוד (שם ד"ה שתאן), שהסבירו הגמ' באופן שונה.
 סח. לשון רבינו קרובה ללשון הרמב"ם (פ"ה, יב), וראה טור וב"י (תפג) שהביאו דעות שונות כיצד יעשה כשאין לו יין בפסח. ויש מהגאונים (רב יוסף בר רב ורה"ג בשע"ת סי' קטז) הסוברים שבפסח כשאין לו יין לא מקדש על הפת, בשונה משבת.
 סט. לשון רבינו כמעט זהה ללשון הרי"ף. המגיד משנה (פ"ה, יב) הביא ג"כ את הרי"ף בשלמותו, ברבינו מנוח (שם) ובהגה"מ (שם אות נ) הובאה דעתו בקיצור.
 ע. ברי"ף לפנינו לא כתוב שמברך שהחיינו, ורבינו מנוח (שם) בצטוט הרי"ף כתב: 'מקדש ואומר זמן

רובן 60. וכן כת'... כוסות עכ"ל: א ג ד ה חסר 61. שימזגם... רביעית: ה שיעמדו ארבעתן על רביעית יין חי 62. יצא: ג לא יצא 63. יצא: ב חסר 64. שלא: ה חסר 65. רצופין: ה רצופין זה אחר זה 66. כתבנו: ב כבר כתבנו 67. בלילי: ד ה בליל 68. הרי"ף: ב הרי"ף ז"ל 69. ליה לרפתא ומנח: ה רפתא ומשי 70. בשאר ירקי: ד בירקי ה בשאר ירקות

לפתורא, ובתר הכין אומר⁷¹ מה נשתנה וכל ההגדה עד גאל ישראל, ומברך אמרור ואכיל ליה, והדר⁷² כריך מצה ומרור ואכיל⁷³ בלא ברכה^א עב"ל⁷⁴ הרי"ף ז"ל^{עב}. והרא"ה ז"ל כתב^ב מי שעושה סדרו על הפת אינו מברך לא אשר גאלנו ולא יהללך, כי שתיהם⁷⁵ ברכות של כוס⁷⁶. וביאר עוד שאין לו לחזור ולקדש על מצה שמורה, אלא אפילו מצה⁷⁶ שאינה שמורה, ומברך המוציא ומקדש ושהחינו ואוכל כזית ומטבל בירק ואומר ההגדה עד למעינו מים, ומברך על מצה שמורה לאכול^ע מצה, ואוכל כזית ומברך לאכול מרור, ומטבל ואוכל⁷⁷, וכורך מצה ומרור וכו'⁷⁴. כתב רב נטרונאי גאון ז"ל^ע אם אינו מוצא יין ברחוק כמה⁷⁸ פרסאות ישרה צמוקים במים ויעשה⁷⁹ ד' כוסות^{עט}.

על כל⁸⁰ כוס וכוס מד' כוסות הללו מברך ברכה בפני עצמו², אבל אין מברכין⁸¹ לשתות ד' כוסות, ואף על פי שיש להן סמך מן התורה, לפי שהן מופסקין^א. כוס^ב ראשון

עז. ראה שו"ת הגאונים (שע"ת סי' קיז), תשובות הגאונים (חמדה גנוזה סי' לה), מעשה הגאונים (סי' לב עמ' 21) וסדר רב עמרם גאון (סדר פסח עמ' קעב). וכן הביאו תשובה זו: מחז"ו (הל' פסח סי' סד), עיתים (עמ' 203), ריא"ג (ח"ב עמ' צט), רוקח (ריש סי' רפג), מנהיג (הל' פסח סי' צ) ושבה"ל (סי' ריה קא ע"א). וראה חק יעקב (תעב ס"ק כב).

עח. ראה שנו"ס. הגרסה שהובאה בשו"ת הגאונים ובסדר רב עמרם גאון (שם) היא 'בכמה פרסאות', ולא הזכירו ד' פרסאות.

עט. עיין בשו"ת חזון עובדיה (ח"א סי' 1) שדן באורך בדיון יין צימוקים, והביא מס' ראשונים הסוברים שכשר אף לכתחילה, ודלא כרב נטרונאי גאון, שהתיר רק בדיעבד.

פ. נחלקו הגאונים והראשונים האם מברכים על כל כוס מארבע כוסות או מברך רק על כוס ראשונה ושלישית, ורבינו דן בזה להלן סי' כב.

פא. וכ"כ תירוץ זה הרוקח (סי' רפג), המהרי"ל (סדר הגדה יח), אמרכל (סי' לו) ואבודרהם (עמ' רטז), וראה במנהיג (הל' פסח סי' פא) שכתב תירוץ אחר, והובא גם באבודרהם ובמהרי"ל (שם).

פב. רבינו משלב כאן בסדר הכוסות את דברי הרמב"ם (פ"ו, י), ועליהם הוסיף והרחיב דברים.

ואח"כ מברך על אכילת מצה ואוכל. וראה ביה"ל (שם ד"ה עד שגומר) בענין זה.

עא. ר"ל בלא ברכת המוציא, אף שהפסיק הרבה בהגדה מהאכילה הראשונה של המצה. כן הסבירו הגר"א (תפג, א) והמשנ"ב (שם ס"ק ז).

עב. וכ"פ הרמב"ם (שם) והשו"ע (תפג, א).

עג. לא ידענו מקורו (פירושו לפסחים אינו בנדפס).

עד. דברי רבינו בשם הרא"ה הביאו הב"י (סו"ס תפג) והב"ח (תפג, ב), ופסק שם הב"ח כך למעשה, משום ספק ברכות להקל. הד"מ (שם ס"ק א) דחה את הרא"ה, ומג"א (ריש סי' תפג) וחק יעקב (ס"ק ד) סוברים כרא"ה רק בברכת יהללך, ועיי"ש שלכ"א מהם טעם שונה מדוע צריך לומר גאל ישראל אף שאין לו יין. וע"ע פ"ח (ס"ק א), משנ"ב (ס"ק ה) ושעה"צ (אות י) מה שפסקו בזה. וראה להלן בדברי רבינו סי' כב, ובהע' שם.

עה. ראה לקמן סי' יב וכג בענין נוסח הברכה.

עו. דעת הרא"ה שונה מהרי"ף בסדר הדברים כשאין לו יין. לרא"ה בקידוש מברך רק המוציא, ואחרי ההגדה מברך על המצה ועל המרור, ולרי"ף מברך שתי הברכות כשעושה קידוש. וכן דעת ריא"ג (בטור שם), והובא בעיטור (הל' מצה ומרור קלו ע"א), ובריא"ג שלפנינו ליתא.

71. הכין אומר: ב הכי יאמר 72. והדר: ד ואחר ה ואחר כך 73. ואכיל: ב ואכיל ליה 74. הרי"ף ז"ל... מצה ומרור וכו': ב חסר 75. כי שתיהם: ה לפי שהם שתי 76. מצה: א ה במצה 77. ואוכל: ה חסר 78. כמה: ב ד' 79. ויעשה: ה ויעשה ממנו 80. כל: ג ה חסר 81. מברכין: ב

מברך עליו קדוש היום. כוס שני קורא עליו ההגדה. ומתחילין לקרות את ההלל לפי שיש בו ענין⁸² יציאת מצרים וקריעת ים סוף ומתן תורה, וגם כדי להדר⁸³ כוס זה, שכל⁸⁴ שאר הכוסות מהודרים ניהו או בקדוש או בברכת המזון או בהלל, הילכך הוצרכנו⁸⁵ גם כן⁸⁶ להדר כוס שני בקריאת ההלל. ואם תאמר⁸⁷ כבר אמרנו עליו ההגדה, אין זה⁸⁸ אלא⁸⁹ רק ספור דברים בעלמא⁹⁰. וברכת אשר גאלנו לא נתקנה על הכוס כמו שנבאר בע"ה⁹¹, ולפי דעת הר' אהרן הלוי ז"ל היא מסודרת על הכוס כאשר כתבנו⁹². כוס שלישי מברך עליו ברכת המזון. כוס רביעי קורא עליו את ההלל ומברך ברכת השיר:

(ח) בין הכוסות הללו אם רצה לשתות שותה, בין שלישי לרביעי לא ישתה⁹³. והטעם⁹⁴ כדי שלא ישתכר, אף על פי ששתה בתוך הסעודה, כבר בארנו שיין שבתוך המזון אינו משכר⁹⁵.

ואפשר לומר, שאף בין ראשון לשני לא ישתה, כדי שלא⁹⁶ ישתכר וימנע מעשות הסדר ומקריאת ההגדה, והאי דנקט בין שלישי לרביעי ולא בין⁹⁷ ראשון לשני משום דמילתא דלא שכיחא היא⁹⁸ להיות אדם שותה כל כך קודם אכילה⁹⁹. והר' יהונתן ז"ל (ק"ו, ב) כתב שיין שלפני המזון אינו משכר, מכל¹⁰⁰ מקום ראוי להזהר שלא לשתות אלא¹⁰¹ לצורך גדול בין ראשון לשני¹⁰², וכן דעת¹⁰³ הראב"ד ז"ל¹⁰⁴. ודווקא יין מקמי הגדה ובתר הגדה¹⁰⁵, אבל בתוך הסעודה לא מזיק¹⁰⁶.

פג. ראה מנהיג (הל' פסח סי' ז) ואבודרהם (עמ' רלא-רלב).
 פד. להלן סי' כב.
 פה. לעיל בס' זה.
 פו. מושגה (ק"ו, ב), רמב"ם (פ"ז, ז) ושאר פוסקים, ונפסק בשו"ע (תעג, ג; תעט, א).
 פז. טעם זה מהירושלמי (פ"י ה"ו), והובא בפוסקים: רי"ף (כו, א), רשב"ם (קה, א; ק"ו, ב ד"ה בין ג' לד'), רא"ש (פ"י סי' לב), ראב"ה (פסחים סי' תקכה), מנהיג (הל' פסח סי' פז), הגה"מ (פ"ז אות ח), מ"מ (שם). טעם אחר לזה הובא ברשב"ם (קה, א ד"ה בין שלישי לרביעי) ובמרדכי (לח ע"ב), שנראה כמוסוף על הכוסות. וראה בתוס' (ק"ו, ב ד"ה רביעי) בשם יש מפרשים הטעם, שמבטל טעם

המצה שבפיו. וע"ע בר' מנוח (פ"ז, ז). השו"ע (תעג, ג) הביא טעם הירושלמי בענין השתיה שבין כוס ראשונה לשניה.
 פח. כ"כ בהדיא בירושלמי (שם).
 פט. בשב"ל (סי' ר"ח ק ע"ב-קא ע"א) הביא שהרי"ד הקשה מדוע בין ראשון לשני מותר לשתות, ולמה לא נחשוש לשכרות, ותירץ שכיון שלא אכל עדיין אינו יכול לשתות הרבה עד שישתכר.
 צ. מכאן דברי רבינו, ולא מר' יונתן.
 צא. עד כאן גם בכל בו (סי' נ"א ע"ד). הבי"י (תעג, ג) הביא דברי רבינו מהכל בו, וראה שו"ע (תעג, ג; תעט, א).
 צב. לא ידענו מקור נוסף לדבריו.
 צג. נראה שצ"ל 'ובתר הסעודה', וראה שנו"ס.

מברכין אקב"ו⁸². ענין: ב חסר⁸³. להדר: ב להדר בו⁸⁴. שכל: ב אבל⁸⁵. הוצרכנו: ג ד הוצרכו⁸⁶. ג"כ: ב חסר⁸⁷. וא"ת: א ג ד ה שאם תאמר⁸⁸. אין זה: ה אינה⁸⁹. אלא: ב ה חסר⁹⁰. כדי שלא: ה שמא⁹¹. ולא בין: ג וביאר בין ב ה ולא ביאר בין⁹². היא: ב חסר⁹³. אכילה: ד סעודה⁹⁴. אלא: ב ה אם לא⁹⁵. דעת: ב כת'⁹⁶. ובתר הגדה: ב ובתר סעודה ה חסר⁹⁷. מזיק: א מזיק ב מזיקי⁹⁸. בת' הב' המאור... עכ"ל: א ג ד ה חסר

⁹⁸כתב הבעל המאור ז"ל (כד, ב ד"ה מתניתין), שאם רצה לשתות בתוך ההגדה הרשות בידו, כדתנו בין הכוסות וכו', ואין הפרש בין שותה לפני ההגדה לשותה בתוך ההגדה, ואין לנו למחות בידו אם רוצה לשתות בתוך ההגדה עכ"ל. וכן נמי פסק הר' מנחם ז"ל (פ"ז, י), אבל מכוּעַר הדבר מאד עכ"ל⁹⁸:

(ט) החרוסת מצוה מדברי סופרים זכר לטיט⁹⁹. כתב הר"י מקורביל ז"ל¹⁰⁰ (סמ"ק סו"ס קמ"ד) וצריך לסמוכי, פירוש, להיות עב, זכר לטיט שהוא עב, וצריך לקהויי זכר לתפוח¹⁰¹. והר"פ ז"ל (הגהות סמ"ק אות יז) כתב ובירושלמי (פ"י ה"ג) אית' דעבדי לה¹⁰² רכה זכר לדם. ואומר הר' יחיאל¹⁰³ דהא והא¹⁰⁴ איתא¹⁰⁵, בשעת עשייה עב, וכך הוא מביאו על השולחן, ובשעת טבול¹⁰⁶ מקלשין אותו ביין ועושין אותו רך.

"וכיצד עושין אותו לוקחין תמרים או גרוגרות וצמוקים וכיוצא בהן, ודכין¹⁰⁷ אותן ונותנין לתוכן חומץ ומתבלין אותו¹⁰⁸ בתבלין, ומביאין אותו¹⁰⁹ על השולחן. ויש נשמרים מלתת לתוכן גרוגרות, והטעם כמו שכתבנו למעלה בהלכות חמץ ומצה¹¹⁰ (סי' נז).

ונהגו' לתת בתוכן תפוחים זכר לתחת התפוח עוררתך (שיר השירים ה, ה), ותמרים זכר לזאת קומתך דמתה לתמר"א (שם ז, ה), ואגוזים זכר אל גנת אגוז ירדתי¹¹¹ (שם ו, יא). ויש

א. במשנה (קיד, א) נחלקו חכמים ור"א בר' צדוק אם חרוסת מצוה או לא, ולרבינו זו מצוה מדברי סופרים, וכ"כ בכל בו (סי' נ יא ע"ד), אולם לקמן (סי' טז) כתב שאין זה מצוה אלא רק זכר, וכן בכל בו (שם יב ע"ב), ונראה לומר שלא בא לפסוק כת"ק שאין זה מצוה כלל ועושה המיבול משום קפא, וכמבואר בגמ' (קטז, א), אלא כר"א בר' צדוק שזה מצוה, אבל זהו רק זכר לטיט.

לשון רבינו מהרמב"ם (פ"ז, יא) שכתב שזו מצוה, וכתב במ"מ (שם) שפסק כר"א בר' צדוק, וראה בלח"מ (שם) שהקשה על הרמב"ם מפרושו למשנה, שפסק שם בהדיא כחכמים, וכתב שחזר בו מדבריו שם.

ב. בסמ"ק הובאה רק הגמ', והפירוש שצריך שיהיה עב הובא בהג"ה שם לר"פ. וצ"ע מדוע הביא דין זה בשם ר"י מקורביל, והרי מפורש כך בגמ' ובהרבה מהפוסקים, ואפשר שהביא כן משום שרצה להביא דברי ר"פ שעל הסמ"ק, שבהם יש חידוש.

ג. בגמ' (קטז, א) נחלקו למ"ד שחרושת מצוה על מה תיקנוה חכמים. לר' לוי נתקנה זכר לתפוח, ולר' יוחנן זכר לטיט. ואביי סובר שצריך לעשותה כשניהם,

לקהוייה זכר לתפוח, ולסמוכיה זכר לטיט.
ד. דברי ר' יחיאל הובאו בהגהות סמ"ק (שם), וכן בהגה"מ (פ"ז אות ט) ובטור (תעג, ה). וכן כתבו התוס' (קטז, א ד"ה צריך). וראה באו"ז (ח"ב סי' ע"ב) שהר"ש מפלייש גרס כן בירושלמי.
ה. וכיצד עושין... על השולחן: המשך לשון הרמב"ם (שם).

ו. ברמב"ם לפנינו: או צימוקין.
ז. ברמב"ם לפנינו: דורסין, ור' שנו"ס.
ח. ברמב"ם לפנינו נוסף כאן: "כמו טיט בתבן ומביאין וכו'".

ט. רבינו כתב שם שלא לתת מפני שרגילים לשים בהן קמח סולת כשמתקנים אותם והוי חמץ, וראה בהע' שם.

י. ראה תוס' (קטז, א ד"ה צריך) וטור (תעג, ה).
יא. בתוס' (שם) הביא כאן את הפסוק: "אמרת י אעלה בתמר" (שיר השירים ז, ט).
יב. בכל בו (סי' נ יא ע"ד) הוסיף כאן: "וענבים זכר לגפנים סמדר נתנו ריח".

1. אית: א ג ד ה יש 2. לה: ב ליה ה חסר 3. יחיאל: ב יחיאל ז"ל 4. והא: א חסר 5. איתא: א ג ד איתמר ה איתה 6. טבול: א ב ה טבולו 7. ודכין: א ודוכין ב ה ודורכין 8. אותו: א חסר ה אותו 9. אותו: א אותם ב ג ה אותו

אומרים⁹ לפי שמלבנין החרוסת זכר לטיט ותבלין¹⁰ שעושין מסיד שהוא לבן. החרוסת זכר לטיט, ותבלין¹¹ זכר לתבן¹⁰.

כתב הר"פ ז"ל¹² חרוסת של לילה ראשונה של פסח שחל להיות בשבת, צריך ליתן המשקין מבעוד יום, ובליל שבת יערבם¹².

אכילת מרור בלילה הזה אינה מצוה בפני עצמה מן התורה, אלא תלויה היא באכילת הפסח, כדכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו, ומדברי סופרים לאכול המרור לבדו בליל זה¹³, ואף על פי שאין בה קרבן פסח¹³:

(*) מרור האמור בתורה הם החזרת, והעולשין, והתמכא¹⁴, והחרחבינא והמרור¹⁵. (חזרת, ליטוגא¹⁵ בלעז. עולשין¹⁶, ליסט"ושכא¹⁷. ויש אומרים¹⁸ אישקריו"לה היא ליטוגא. תמכא, מרו"בי¹⁹. החרחבינה, פירש הריא"ף ז"ל²⁰ (יא, ב) חנדקוק, והוא רומני²¹. והר"ש²² פירש סיב הגדל סביב הדקל, ויש אומרים²³ טריפו"ייל. מרור, חלותא.²⁴)

יג. ר' דעת זקנים מבעלי התוספות (שמות יב, ח), ורשב"ץ (יבין שמועה לה ע"ד) על נתינת השקדים בחרוסת.

יד. נראה של"צ לגרוס 'ותבלין', וראה שנו"ס.

טו. פסחים (קטז, א). וראה במרדכי (לד ע"ב) בשם הרוקח הטעם.

טז. בכל בו (שם) כ"כ בשם הרי"ף, ולא מצאנו בר"פ או ברי"ף. אומנם דין זה הובא במרדכי (שבת עז ע"ב) בשם ר"י, בר' ירוחם (ני"ב ח"ח עז ע"ג), בספר הפרנס (סי' קלד), במהרי"ל (סדר ההגדה ו), וראה בד"מ (תעג ס"ק ז) שהביא כן בשם המהר"י ווייל (סי' קצג עמו קמ), ונפסק במג"א (ס"ק טז) בשם האגודה ובמשנ"ב (ס"ק מח ושכא ס"ק סח). וע"ע בתרומה (שבת סי' רכ).

יז. פסחים (קכ, א), ולשון רבינו ע"פ הרמב"ם (פ"ז, יב), וכ"כ הרמב"ן עה"ת (שמות יב, ח). אולם, דעת היראים (סי' צד) שאכילת מרור היא מצוה בפני עצמה, וראה בזה בביאור הגר"י פרלא לרס"ג (עשה מז).

יח. משנה (לט, א), ולשון רבינו מהרמב"ם (פ"ז, יג). במשנה שלפנינו הסדר שונה (העולשין לפני המרור), אולם בראשונים מצאנו שגרסו כרבינו, וכ"ה בירושלמי

(פ"ב מ"ה).
יט. חזרת... מרור חלותא: כל זה אינו בכל בו (סי' נ יא ע"ד).

כ. כן כתבו רש"י (ד"ה חסא) והגה"מ (פ"ז אות כ).
כא. רש"י (ד"ה הינדבי) כתב שזה עשב שקורין לו קרישפלא, ובמאירי (ד"ה בעולשין) כתב כרבינו. וראה מהר"ם חלאווה (ד"ה חזרת) שכתב שזה ליקסונש.

כב. ראה מאירי (שם) בענין תמכא.
כג. בדומה לזה ברש"י (ד"ה תמכא), במהר"ם חלאווה (ד"ה תמכא) ובהגה"מ (שם), וראה במאירי (שם) שפירש קרישפילא"ה, ורש"י פירש כן על 'עולשין'.

כד. ר' ברי"ף (שם) שכ"כ בפירושו השני, וכן ברא"ש (פ"ב סי' יט) ובמהר"ם חלאווה (שם ד"ה חרחבינא).
כה. זה מדברי רבינו, וראה במהר"ם חלאווה (שם), שכתב שיש שפירשו כן ודחאם, וכתב שזה 'כריבול מרין'.

כו. רש"י (ד"ה אצוותא דדיקלא), וראה תוס' (סוכה לו, ב ד"ה דסיב) שדחו דברי רש"י.

כז. ראה רש"י (ד"ה מורייתא) שפירש שזה 'אמירפו"ייל' והוא 'פיפרין'.

10. ותבלין: ב ג ה חסר 11. ותבלין: א ב והתבלין 12. יערבם: א מערבן 13. זה: ב פסח 14. והתמכא: ב חסר 15. ליטוגא: א גלטוגא ב לטוגא 16. עולשין: א והעולשין ב לוקשין ה העולשין 17. ליסט"וש: א לאטילוש ב ליקסונש ג ליטיטוש ה ליטיס"וש 18. רומני: ב רומני ו"א אלקרצענא? וקוא פעקלט? בלעז

כל אחד ממינין אלו נקרא¹⁹ מרור, כ"ואם אכל כזית מהן או כזית²⁰ בין כולם יצא, ובלבד שיהיו לחין. ויוצאין בקלח שלהן ואפילו הוא יבש. ואם שלקן או בשלן או כבשן אין יוצאין בהן. כ"פירוש שלקן, שבישלן עד שנימוחו. בשלן, שבשלן כתקנ²¹. כבשן, פירוש בחומץ²². ולא צריך למהדר אמרתא, דהא מצוה בחזרת, ומאי חסא, דחס רחמנא עלן ופרוקינל. וכן נראה ממתניתין, דתנא²² חזרת ראשון²³ לכלל²⁴.

(יא) ל"בירושלמי (פ"ב ה"ה) התיבון²⁵ הרי חזרת הרי הוא²⁴ אינו קרוי מרור אלא מתוק. ר' חייא בשם ר' הושעיא²⁵ כל עצמו אינו²⁶ תלוי אלא בחזרת, מה חזרת תחלתו מתוק וסופו מר, כן עשו המצרים לאבותינו²⁷ (בראשית מז, ו) במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך²⁸, ולבסוף (שמות א, יד) וימררו את חייהם. ובגמרא אמרינן²⁹ (לט, א) מה מרור תחלתו רך וסופו קשה, פירוש³⁰, הקלח שלו מתקשה כעץ, כך עשו המצרים, בתחלה כשהשתעבדו³⁰ בהן היה על ידי שכר³¹, ואחר כך וימררו את חייהם, ויאמרינן בסוטה (יא, ב) בתחלה כפה רך ולבסוף בפרך³². ויש מפרשים תחלתו רך, שאין לו שרף והוא מתוק, וסופו קשה, שיש לו שרף והוא מר, כך המצרים וכו'³¹.

(יב) וסדר מצות אלו בליל חמשה עשר בניסן³² כך הוא אתאן אפרקא³³, שטפין כסא³⁴

כח. ואם... יוצאין בהן: ע"פ המשנה והגמרא (לט, א-ב), ולשון רבינו קרובה ללשון הרמב"ם (שם). כט. פירוש... בחומץ: כן פירשו רש"י על המשנה (שם) והר"ן (ברי"ף שם). ל. גמ' לט, א. לא. רש"י שם (ד"ה והא וד"ה ותנא) פירש כן בהסבר הגמ', וכ"כ המאירי (שם), המכתם (שם), המהר"ם חלאווה (שם) והר"ן (ברי"ף שם ד"ה דהוה). לב. סי' זה אינו בכל בו. לג. ירושלמי זה הובא גם בהגה"מ (פ"ז אות כ) בקיצור. בציטוט כאן יש חסרון הניכר, וז"ל הירושלמי שלפנינו: 'הרי חזרת מתוק, הרי אינו קרוי חזרת אלא מתוק'. לד. בירושלמי יש כאן תוספת 'במצרים בתחילה', ור' שנו"ם.

לה. כן פירש רש"י (ד"ה מרור). לו. ראה רש"י (ד"ה תחילה) שפירש כן. לז. הגמ' (שם) דרשה "בפרך – בפה רך", ולא דרשה בתחילה כך וכו' רבינו, אומנם רש"י (שם ד"ה בפרך) פירש שמשכום בדברים ובשכר עד שהרגילום לעבודה, ובדומה לזה כתב רבינו. לח. לא מצאנו מי שכתב כן בהדיא, אולם הגמ' (פסחים שם) הביאה דעת ר' יהודה שכל שיש לו שרף זה סימן למרור, ורבינו חיבר את הירושלמי עם דעה זו. לט. רבינו סובר שכוס של קידוש צריכה הדחה ושטיפה, וראה לעיל הל' קידוש היום (סי' ה) מה שכתב רבינו בזה. מקור הדברים בברכות (נא, א) בעניין כוס של ברכה, ונפסק ברמב"ם (שבת פכ"ט, ז) ובשו"ע (רעא, י).

19. נקרא: א ג ד ה נקראין 20. או כזית: ב חסר 21. כתיקנן: א כדרך 22. דתנא: ה דתנן 23. ראשון: ה ראש 24. הוא: ב חסר 25. הושעיא: ב אושעיא 26. אינו: ב ה אין הדבר 27. המצרים לאבותינו: ב המצריים במצרים בתחלה ה המצרים לאבותינו במצרים 28. ואת אחיך: א וכו' 29. אמרינן: א ג ד ה אומר 30. בתחלה כשהשתעבדו: ה כשהתחילו להשתעבד 31. ואמרינן... המצרים וכו': א ג ד ה חסר 32. בניסן: א ג ד ה חסר 33. אפרקא: א אפירקא ב מפרקא ג מפורקא ה מפירקא

ומזגין חמרא ומברכין בורא פרי הגפן ואשר בחר בנו ושהחיינו², ושותה כל אחד כוסו בהסבה כאשר בארנו³.

ואם חל להיות בשבת פותח ויכלו כשאר שבתות, ובורא פרי הגפן ואשר בחר בנו, וכולל שבת בתוכו כמו שבארנו², וחותרם מקדש השבת וישראל והזמנים ושהחיינו. ואם חל להיות במוצאי שבת מברך יקנה⁴ כמו שבארנו². והטעם שהקדים קדוש להבדלה משום שאם יבדיל בראש נראה עליו קדושה די"ט כמשאוי⁵. ויין קודם קדוש³⁴ משום דתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם⁶, ואחר כן נר והבדלה כשאר מוצאי שבתות⁷, וזמן לבסוף לפי³⁵ שאומר³⁶ זמן אפילו בשוק⁸, ואין עיקרו בכוס⁹. וביום טוב אחר השבת צריך לומר בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת סמוך לחתימה, לפי³⁷ שחותמין בה בין קדש לקדש, ולעולם צריך³⁷ לומר מעין חתימה³⁸ סמוך לחתימה³⁷. ויש אומרים³ שאין לומר ביום טוב אחר השבת בין יום השביעי לששת ימי המעשה, לפי שבשאר מוצאי שבתות אין אומרים אותו³⁹ אלא מעין חתימה. מכל מקום מעין פתיחה היא, ודכולי עלמא מעין פתיחה בעינן. והלכתא כמאן דבעי אף מעין חתימה, ולפיכך אומר⁴⁰ במוצאי שבת ליום טוב⁴¹ בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת. ואם תאמר מפני מה אין מברכין על הבשמים במוצאי שבת ליום טוב, אי ביום טוב⁴² ליכא נשמה יתירה כשבת לברכיה במוצאי שבת ליום טוב, ואי ביום טוב נמי איתיה נברכיה נמי במוצאי יום טוב לחול. ויש לומר⁴³ דביום טוב לא שייך ביה מאי דקרו⁴⁴ רבנן נשמה יתירה, כיון דאיכא⁴⁵ ביה טרחא כלל, ובמוצאי שבת אמרינן ליה להשיב הנפש הכואבת בצאתה מן המנוחה אל העצבון, אבל כשנכנס יום טוב הנפש שמחה ונהנית⁴⁶ משמחת יום טוב, והרי הוא לה במקום בשמים⁴⁶.

מ. ראה דברי רבינו לעיל בהל' תפילות המועדים
 (סי' ג.)
 מז. עירובין מ, ב ; סוכה מז, ב.
 מו. כן פירש הרשב"ם (קג, א ד"ה ה"ג משל).
 מט. ראה פסחים (קד, א).
 נ. דברי רבינו מבוססים על המכתם (קד, א ד"ה הלכך יו"ט). רבינו קיצר דבריו, ועיי"ש ביתר ביאור. וראה ר"ן (כא, א ברי"ף ד"ה בין יום השביעי וחידו' קד, א ד"ה מאן דאמר) שכתב בשם התוס' שאין לומר כן, ולמעשה דעתו שאומרים, וכרבינו. וע"ע בחידושי ר' דוד, במהר"ם חלאווה, בריטב"א ובמאירי (קד, א).
 נא. דברי רבינו דומים לדברי המכתם (קב, ב ד"ה ושמואל), ורבינו הביא טעם זה בהלכות הבדלה (סי' מו. דברי רבינו קרובים לפירוש הרשב"ם (קב ע"ב מ. ראה רש"י ורשב"ם (קג, א ד"ה והלכתא כרבא) שפירשו שמיחזי קדושת שבת כמשאוי, אולם, ברשב"ם (קב, ב ד"ה רב אמר) כתב בהסבר דעת רב (שסובר יקנה⁴), שמקדים הקידוש להבדלה משום דמיחזי דהוי עליה קדושת היום כמשוי, וכרבינו.
 מה. ברכות נא, ב.
 מו. דברי רבינו קרובים לפירוש הרשב"ם (קב ע"ב

34. קדוש: ה לקידוש 35. לבסוף לפי: ה בסוף 36. שאומר: ב ה שאומר³⁷ 37. שחותמין... ולעולם צריך: ב שצריך 38. חתימה: ב החתימה 39. אין אומרים אותו: ב חסר 40. אומר: ה אומר³⁷ 41. ליום טוב: ה חסר 42. אי ביום טוב: ה חסר 43. ויש לומר: ה וי"א 44. דקרו: ב דקרו

פעם אחת שכח רבי לעשות⁴⁷ הבדלה במוצאי שבת ליום טוב של פסח עד שאכל ירקות והתחיל ההגדה, וקודם שגמר⁴⁸ ההגדה נזכר, ולא רצה לחזור ולהבדיל עד שהשלים ההגדה עד גאל⁴⁹ ישראל, דאכילה דירקות⁵⁰ לאו כלום היא⁵¹. ואחר הקדוש נוטלין לידים⁵², ומברכין על נטילת ידיים⁵³. ומביאיין לפני בעל הבית⁵⁴ סל עם⁵⁵ ירקות, כגון כרפס, וחזרת, וזרוע צלוי זכר לפסח, וביצה מבושלת זכר לחגיגה⁵⁶, ושלוש מצות⁵⁷. ואמר⁵⁸ בירושלמי⁵⁹ שהמנהג לקחת ביצה וזרוע, כלומר, בעא רחמנא למפרק יתנא בדרעא מרממא. ונוטל מן הכרפס ומברך פרי⁶⁰ האדמה, ומטבל בחרוסת⁶¹ ויאכל ממנו כזית⁶², ונותן לכל בני

- ג. ובדומה כתבו התוס' (קב, ב ד"ה רב אמר ובביצה לג, ב ד"ה כי הוינו), הרשב"א (שו"ת ח"ג סי' רצ), הרא"ש (פ"י סי' ט), המנהיג (הל' פסח סי' סג) והאו"ז (ח"ב סי' צב) בשם ר"י ושב"ל (סי' ריח צב ע"א), ועיי"ש שהאר"י לדון בזה. וראה תשובות נוספות לשאלה זו בספרי דבי רש"י (סדור רש"י סי' שפב, פרדס סי' קלב-ג, ואורה ח"א סי' צ) שכתבו שהטעם הוא שמא יקטום, וברשב"ם (קב, ב ד"ה ושמואל אמר ינה"ק) שכתב שיש נשמה יתרה ביו"ט, ולכן אינו צריך בשמים, ועיין בתוס' (שם) במה שהקשו עליו. וראה הסבר נוסף במהר"ם חלאווה (קג, א ד"ה ואסקינא), ובר"ן (ברי"ף כ, ב ד"ה רב אמר חידו' קג, א ד"ה ורבא אמר). וראה בשב"ל (שם) שהביא דעה שיש לברך על הבשמים, והביאו דעה זו האו"ז (שם) והראב"ה (פסחים סי' תקכה עמ' 156), ור' בהערות שם הפניה למקומות נוספים שהביאו דעה זו.
- נב. התיקון ע"פ רוב כת"י, וכן הוא בנוסחי ההגדות. נג. הב"י (תעג, א) הביא את דברי רבינו, אך המילים 'דאכילת ירקות לאו כלום הוא' לא הובאו שם, וכן פסק בשו"ע (שם). הד"מ (ס"ק ב) כתב שכ"כ המהר"ל בשם הצפנת פענח, והוסיף שיש חולקין, וראה משנ"ב (ס"ק ד-ה).
- נד. פסחים (קטו, א-ב).
- נה. בענין הברכה על נטילה זו, ראה להלן בדברי רבינו (סי' יג) שהרחיב בזה, ובהערות שם.
- נז. ראה סי' יד, ובהע' שם.
- נח. נחלקו הראשונים האם צריך ב' או ג' מצות. הרי"ף (כה, ב), הרמב"ם (פ"ח, ו), הגה"מ (שם אות ו) בשם ה"ר מנחם מיוני" והרב יו"ט ורבינו דוד (קטו, ב ד"ה מה דרכו) פסקו שלוקחים שתיים בלבד, ויש שפסקו, כפי שפסק רבינו, שצריך ג' מצות. כ"כ סדר רב עמרם גאון (שם), ספרי דבי רש"י (סדור רש"י סי' שפ, פרדס סי' קלב-ג, ואורה ח"א סי' צ), רש"י ורשב"ם (קטו, א ד"ה אף כאן), תוס' (קטו, א ד"ה מה דרכו), רא"ש (פ"י סי' ל), מכתם (קטו, ב ד"ה מה דרכו), ראב"ה (פסחים סי' תקכה עמ' 156), או"ז (ח"ב סי' רנב), תשב"ץ קטן (סי' צט) ומאירי (קטו, ב ד"ה זה שקראה תורה). וראה להלן (סי' כג-ד).
- נט. לא מצאנו בירושלמי שלפנינו, וכ"כ בשם הירושלמי האבודרהם (עמ' ריז), ור' מנוח (פ"ח, א). וראה לקמן (סי' יד) ראשונים נוספים בזה.
- ס. ע"פ המשנה (קיד, א), וראה סי' טז הערה א.
- סא. נחלקו הראשונים אם טיבול זה הוא בחרוסת, ורבינו מרחיב בנושא זה להלן סי' טז, עיין שם ובהע'.
- סב. בענין האם חייב לאכול כזית ראה להלן סי' טז, ובהע' שם.

ביה 45. כיון דאיכא ה דכיון דליכא 46. ונהנית: ב חסר 47. לעשות: א חסר 48. שגמר: ה שקרא 49. גאל: ג ד גואל 50. דאכילה דירקות: ד דאכילת ירקות 51. לפני בע"ה : א ב ה לפניו 52. עם: ב של 53. ואמר: א ב ואמר' 54. פרי: א ה ב"פ

החבורה. ⁵⁵ ויש עושין הטבול הזה בשומר, והטעם על ליל שמורים הוא ^{55ג}. ואחר נוטל אחת מן השלש מצות אשר בסל ומחלקה לשתיים, החצי האחד ישים בין שתי השלימות, והחצי האחר ישים תחת המפה, ואוכל ⁵⁶ ממנה כזית אחר כל סעודתו זכר לפסח ⁷⁰. והמנהג ⁷⁰ לחלקה קודם שיקרא ⁵⁷ ההגדה כדי שיאמר עליה הא לחמא עניא, מה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בפרוסה, ויש אומרים ¹⁰ כדי ⁵⁸ שיראו התינוקות וישאלו מפני מה אנו מטמינין הפת ועדיין ⁵⁹ לא אכלנו, ויש אומרים ¹⁰ כדי שלא יבא ויאכלנה תוך הסעודה בשוגג, ולא יהיה לו מצה משומרת באחרונה, ולפיכך מצניעין ⁶⁰ אותה.

ואחר כך מוזגין לו כוס שני ומגביהין הסל בין כתפיהן ¹⁰, ואומר עליו הא לחמא עניא, וכל ⁶¹ ההגדה וקצת מן ההלל וְאֲשֶׁר גָּאֵלְנוּ וְבוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן, ושותה כל אחד כוסו בהסבה.

וכתב הר' אשר ז"ל ⁷ (ספר המנהגות עמ' 37) ושמועתי כי באלמנ"י אחר אכילת הכרפס עוקרין השולחן וכורכין המצות במפות ⁶², ונושאים על כתפיהן והולכין לפנות הבית, ואחר כך חוזרים למקומן ואומרים ⁶³ ההגדה.

ואחר ההגדה נוטלין את ידיהם ומברכין על נטילת ידים, ואחר כך יקח השתי מצות ⁶⁴ יחד הפרוסה והשלימה ויברך המוציא ⁶⁵ ולאכול מצה. ויש מברכין בעל"ז, ולא דייקו כי לא מצאנו באחד מכל הכללים שיאמרו אותה בעל, ולא בשל מרור, אלא בשניהם לאכול. ואחר יאכל ממנה כזית בהסבה הוא וכל בני החבורה ⁶⁵. ואחר כך ⁶⁶ יקח מן המרור

- סג. כ"כ ר' מנוח (פ"ח, ב), וראה סי' טז הערה א.
 טד. ראה להלן בדברי רבינו סי' יז, ובהערות שם.
 סה. כ"כ טעם זה: עיטור (הל' מצה ומרור קלד ע"ד-קלה ע"א), רבינו מנוח (פ"ח, ו), ריטב"א (סדר ההגדה עמ' י) ואבודרהם (עמ' רכ). את דברי רבינו עד 'מצניעין אותה' הביא הב"י (תעג, ו ד"ה ונתנין אותה) מהכל בו (סי' ג יב, א).
 טו. הסבר זה הביאו הראשונים לטעם סילוק הקערה, ולא כטעם לבציעה ולהטמנה. ראה: פרדס (סי' קלב), אורה (ח"א סי' ז), מהר"ם חלאווה (קטז, א ד"ה מוזג לו), רא"ש (פ"י סי' כה), ריטב"א (שם) ואבודרהם (שם).
 טז. כ"כ ספר האורה (שם) והפרדס (סי' קלג), ובמאירי (סוף קטז, ב) כתב שזה כדי שיוכר לאכול המצה בסוף זכר לפסח.
 טז. ראה להלן בדברי רבינו סי' יח, ובהערות שם.
 טט. משניות קטז, א-ב.
 ע. הציטוט מדבריו הוא עד המילים 'ואומרים ההגדה'.
 עא. ראה בדברי רבינו להלן (סי' כג) שם מרחיב בנושא זה, ובהערות שם.

55. ויש... שמורים הוא: א ג ד ה חסר 56. ואוכל: ה שאוכל 57. שיקרא: ב חסר 58. כדי: ב שהוא כדי 59. ועדיין: ב ואנו 60. ולפיכך מצניעין: ב לפי משמרין 61. הא לחמא עניא וכל: ב כל 62. במפות: ג ד במרור (בכל בו - במפות) 63. ואומרים: ה וקורין 64. השתי מצות: א ב' המצות 65. ולאכול מצה... בני החבורה: א ג ד ה ועל אכילת מצה ו"א לאכול מצה ויאכל כזית הוא וכל המסובין בהיסיבת שמאל 66. ואח"כ: ב ואחר

ויברך עליה לאכול מרור⁶⁷, ומטבל בחרוסת⁶⁸ ואוכל ומאכיל לכל בני החבורה. ואחר כך יקח מן המצה השלישית ויכרוך עם המרור ויאכל בלא טבול ובלא ברכה, ויש אומרים שיאכל בטבול זכר למקדש כהלל⁶⁹, ומאכיל לכל בני החבורה, ואוכלין כלל⁷⁰ סעודתן. ואחר כך יקח מן המצה אשר תחת המפה, ויאכלו כל אחד⁷¹ ממנה כזית בהסבת שמאל זכר לפסח, ואין מפטירין אחריה כלום⁷².

ומוזגין כוס שלישי, ומברך עליו ברכת המזון⁷³.

ומוזגין כוס רביעי וגומר עליו את ההלל⁷⁴, ומתחיל שפוך חמתך על הגוים⁷⁵, ואחריו לא לנו ה' לא לנו⁷⁶, וגומר ההלל ויברך⁷⁷ אחריו יהללך⁷⁸, ואינו מברך לפניו⁷⁹ לפי שאין קורין⁸⁰ אותו בתורת חובה, ועוד שאין אנו קורין אותו⁸¹ בבת אחת. ואף על פי שזכר בו לשון גומר, אינו רוצה לומר גומר, אלא שלא ידלג בו כראש חדש⁸². ואחר כך מברך בורא פרי הגפן ושותה כל אחד כוסו בהסבה. ואחר כך מברך על הגפן ועל פרי הגפן, ומזכיר בו מעין המאורע, ובהלכות ברכות (סי' ה) כתבתי דעות הפוסקים על זה⁸³. ואין שותין אחריו כלום, אך אם יצמא ישתה מים. ואם ירצה לשתות כוס חמישי יאמר עליו הלל הגדול מהודו לה' כי טוב עד על נהרות בבל⁸⁴. ואחר כך אומר נשמת כל חי וישתבח עד חי העולמים, לפי שהוא שבח והודאה לשם⁸⁵ על רוב הניסים והנפלאות שעשה לאבותינו ולנו⁸⁶. ויש מוסיפין אחר כך פסח מצרים ומבית⁸⁷, ויש אומרים אותו קודם הלל הגדול, וכן ראוי לעשות:

(יג) והנה לך טעמי הדברים שעושין על הסדר⁸⁸ על מה ועל מה.

עב. ראה שנו"ס, ותיקנו משום שסובר שמברך לאכול מרור בלי 'על', וכפי שכתב בס' כג (ולעיל ע"פ השנו"ס). מכאן אולי ניתן גם להוכיח שנוסח כתי' ב הוא המאוחר יותר, ובו הכריע בעניין ברכת המצה והמרור, מה שלא נמצא בכת"י האחרים כאן, שכתב שיברך באחד משני הנוסחים.	עז. שם.
עג. רבינו מרחיב בזה להלן סי' כו, ור' בהע' שם.	עח. רבינו האריך בנושא ברכת יהללך להלן בס' כג, ור' בהע' שם.
עד. רבינו מרחיב בזה להלן סי' כז, ור' בהערות שם.	עט. בעניין ברכה לפני הלל רבינו מאריך להלן סי' כא, ור' בהע' שם.
עה. רבינו מרחיב בזה להלן סי' כח, ור' בהערות שם.	פ. להלן סי' לד מאריך רבינו בנושא ברכת על הגפן, ור' בהע' שם.
עו. משנה (ק"ז, ב).	פא. בעניין שתיית יין ומים אחרי כוס רביעית רבינו מרחיב להלן סי' לה, ור' בהע' שם.
	פב. רבינו מרחיב בנושא זה להלן סי' לג-לה, ור' בהע' שם.
	פג. בכל בו (סי' נ דף יב ע"ב) נוסף כאן: 'ומבית און שבת מדני וכו'.

67. עליה לאכול מרור: א ג ד ה על אכילת מרור או לאכול מרור 68. כל: ה חסר 69. כל אחד: ב חסר ה כל אחד ואחד 70. המזון: ב ה מזון 71. על הגוים: א ג ד ה חסר 72. ה' לא לנו: ב חסר 73. ויברך: א ואו' ה ומברך 74. לפניו: ב עליו 75. שאין קורין: ב שאינו קורא 76. אותו: ב אותו כלו 77. לשם: ב לש"י 78. ולנו: ב ועמנו 79. ומבית: ב ה חסר 80. על

הנה בארנו⁸¹ שחייב⁸¹ כל אחד בארבע כוסות, והם כנגד ד' גאולות, והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי⁸². וביאור הדבר כך הוא שיש כאן ארבעה ענינים גדולים של גאולה, שכל אחד לעצמו יש להרבות שבה והודאה אל השם⁸² יתברך. הראשון הוא (שמות ו, ו) והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, שבתחלה לרוב סבל העבודה הקשה היה מספיק לנו אם יקל עלינו⁸³ העבודה, אפילו נשאר תחת ידו וממשלתו, ובוזה יהיה לנו גאולה אחת של והוצאתי, כלומר, שהוציאנו מתחת העול הכבד. והוא יתעלה⁸⁴ הוציאנו מתחת ידו וממשלתו ושחררנו מכל עבודתו⁸⁵, וזהו לשון (שם) והצלת, שהיא גאולה שניה. ואלו הוציאנו מתחת ידו וממשלתו ולא דכאם ולא הממם⁸⁶ בשפטים גדולים⁸⁷, וזהו לשון (שם) וגאלתי, שהיא גאולה שלישית. ואלו עשה כל זה ולא הגיע לנו רק⁸⁷ לגופות לבד דינו, והוא יתברך לקחנו לו לעם סגולה, והותיר לנו שריד לנפש בתתו לנו את תורתו הנכבדת, והיא⁸⁸ גאולה רביעית, באמרו (שם שם, ז) ולקחתי אתכם לי לעם⁸⁹.

והראב"ד ז"ל כתב⁹⁰ גרסינן בירושלמי⁹¹ ד' כוסות הללו כנגד ד' גאולות שנאמרו במצרים, והוצאתי וכו', ור' טרפון⁹² היה⁹³ מביא חמישי כנגד והבאתי, ור' יהושע⁹⁴ אומר כנגד ד'

פד. לעיל סי' ה.
 פה. הובא בבר"ר (פה, ה), בירושלמי (פ"י ה"א), ויש שינויים רבים מהירושלמי ובעוד מדרשים, והוזכר בהרבה ראשונים: ספרי דבי רש"י (מחז"ו הל' פסח סי' עג), אורה (ח"ב סי' מז), סידור רש"י (סי' שפט), איסור והיתר (סי' לב), פרדס (סי' קלב), ראב"ן (פסחים סי' תלט), רוקח (סי' רפג), וראה הע'.

פו. וביאור... לי לעם: מקור הדברים במכתם (צט, ב ד"ה ולא יפחתו) בשינויים קלים, ובדומה כתב המאירי (צט, ב). הרמב"ן (שמות ו, ו) ביאר את ארבע לשונות הגאולה בדרך דומה, וראה בהערות הרב שעוועל (מהדר' מוס' הר"ק) שציין את הזוהר כמקור דברי הרמב"ן. בכל בו לא הביא כל זה (עד סוף דברי הראב"ד).

פז. ראה במכתם שם, ויש כאן חסרון הניכר: "היינו מספיקין, והוא יתברך הכה אותם במכות ובשפטים גדולים וכו'".

פח. הובא בתשובות ופסקים לראב"ד (מוס' הר"ק) סי' נד, וראה שם הערה 1.

פט. פסחים (פ"י ה"א), ויש שינויים רבים מהירושלמי שלפנינו, וראה בדומה במדרש רבה (בראשית פה, ה; שמות ו, ד). והביאו ירושלמי זה: ריצ"ג (ח"ב עמ' צט), עיטור (מצה ומרור קלג ע"א) ומנהיג (הל' פסח סי' נא). וראה שאילתות (צו שאילתא עז) ור"ן (ברי"ף יט, א ד"ה מארבע ובחידו' צט, ב ד"ה ולא יפחתו).

צ. דעת רבי טרפון איננה בירושלמי ובמדרש רבה שלפנינו, אולם בבבלי (קיה, א) יש שגרסו בדת ר' טרפון 'כוס חמישית'. ראה: סדר רב עמרם גאון (סדר פסח עמ' קעא), ריא"ג (ח"ב עמ' שכב), רוקח (סי' רפג), רמב"ם (פ"ח, י), אבודרהם (עמ' רלה). ויש שגרסו בגמ' 'כוס רביעית', ולפי זה אין מקום לכוס חמישית כלל. ראה: רש"י (שם ד"ה ה"ג רביעי), רשב"ם (שם ד"ה ה"ג ת"ר) ותוס' (קיו, ב ד"ה רביעי).

וראה בספרי דבי רש"י (מחז"ו הל' פסח סי' עג, אורה ח"ב סי' מז, סידור רש"י סי' שפט, איסור והיתר סי' לג) שכתבו שכוס חמישית מותרת רק לחולה.

צא. בירושלמי שלפנינו: ר' יהושע בן לוי, ובבר"ר: ר' שמואל בר נחמן.

הסדר: ב כסדר 81. שחייב: ב ג ד שחייבין 82. אל השם: ה לשם 83. עלינו: א לנו על ב עלינו עול ג לנו עול ה עלינו סבל 84. יתעלה: ב יתברך 85. מכל עבודתו: ב מעבדותו 86. ולא הממם: א הממם ב ה והממם 87. רק: ד אלא ג חסר 88. והיא: ב וזהו 89. היה: ב שהיה

כוסות של⁹⁰ פרעה שנאמר (בראשית מ, יא) וכוס פרעה בידי⁹¹, (שם) ואשחט⁹² אותם אל⁹³ כוס פרעה, (שם) ואתן את הכוס על כף⁹⁴ פרעה⁹⁵, (שם שם, יג) ונתת כוס פרעה בידו. יש אומרים⁹⁶ על שבאת גאולה ליוסף על ידי זה החלום. ויש אומרים⁹⁷ כנגד ארבע פורעניות שלקו המצרים, מכת בכורים, וטביעת⁹⁷ ים סוף, ובימי נבוכדנצר, והרביעי לעתיד לבא עם חברותיה. ר' לוי אומר כנגד ד' מלכויות שמשעתעבדין ישראל בידו ונגאלין מהם. רבנין אמרי כנגד ד' כוסות של פורענות⁹⁸ שעתיד הקב"ה להשקות אומות העולם⁹⁹. בירמיה כתיב¹⁰⁰ (כה, טו) קח את כוס יין החמה¹⁰¹ והשקית אות¹⁰² את כל העמים¹⁰³, וכתיב¹⁰³ (שם שם, טז) ושתו והתגעשו¹⁰⁴ והתהוללו, וכתיב (שם נא, ז) כוס זהב בבל ביד ה' משכרת כל הארץ מיינה שתו גוים¹⁰⁵, וכתיב (תהילים עה, ט) כוס ביד ה' ויין חמר¹⁰⁷ מלא מסך ויגר מזה אך שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ¹⁰⁷, וכתיב (שם יא, ו) ימטר על רשעים פחים¹⁰⁸ אש וגפרית ורוח זלעפות מנת כוסם¹⁰⁸. וכנגדן עתיד הקב"ה להשקות לישראל ד' כוסות של נחמה¹⁰⁹, שנאמר (שם טז, ה) ה' מנת חלקי וכוס, וכתיב (שם כג, ה) תערוך לפני שלחן¹¹⁰ וגו' כוסי רויה, והדין תרין¹¹¹ (שם קטז, יג) כוס ישועות אשא תרין אינון¹¹². והנחמות הללו¹¹³ לא הכל זוכין בהן, אלא למי שסבל עול המצות על כתפו, והכניס את ראשו בעול הצבור ונצטער עמהן והלך לאט עם חבריו ולא הקניטן, יהיה משתתף עמהן בניחומין עכ"ל.

ומוזגין כוס ראשון, ואם היו ידיו נקיות מקדש עליו ואין צריך ליטול ידיו תחלה, משום דיין פירות אקרי, והנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח¹¹³. ואף על גב דבשאר שבתות וימים טובים נוהגין להיות נוטלין לידים¹¹² קודם הקידוש ואין אנו חוששין לגסות¹¹³

צב. לא ידענו מקור נוסף לדעה זו.
 צג. בפס' כתוב: "קח את כוס היין החמה הזאת מידי, והשקיתה אותו את כל הגוים".
 צד. המילה 'התגעשו' בפסוק היא בכתוב חסר – 'התגעשו', וכ"ה בכת"ב, וכן המילה 'התעוללו' בכתוב חסר.
 צה. מסבירים הפני משה וקורבן העדה (שם) שמכך שכתוב כוס ישועות ולא כוס ישועה משמע שמדובר

בשתי כוסות.
 צו. והנחמות הללו: מכאן אין זה מהירושלמי. וראה תענית (יא, א), תנא דבי אליהו זוטא (א), ילקוט שמעוני (שמות יז רסח), רמב"ם (הל' תשובה פ"ג, יא) ושערי תשובה לרבינו יונה (שער שלישי אות קסח) בענין נשיאת העול עם הציבור.
 צז. חולין (קו, א).

90. של: ה שנאמרו בחלום 91. בידי: א בידי ואקח א"ה 92. ואשחט: א ג ד ה ואסחט (בפסוק - ואשחט) 93. אל: א אל תוך ג ד על 94. כף: ה יד 95. על כף פרעה: א חסר 96. י"א: ב ה ו"א 97. וטביעת: ב וקריעת 98. פורענות: ה פורעניות 99. אומות העולם: ד עכו"ם 100. כתיב: ב חסר 101. החמה: ה החימה 102. אותו: ב ה חסר 103. וכתיב: א ב ה חסר 104. והתגעשו: ב והתגעשו 105. מיינה שתו גוים: ה חסר 106. כי: א ב חסר 107. מלא מסך... רשעי ארץ: ב מלא מסך וגו' ה וכו' 108. אש... מנת כוסם: ב וגו' 109. נחמה: ב נחמות 110. תערוך לפני שלחן: ה חסר 111. והדין תרין: ה ותרי כוסי 112. להיות נוטלין לידים: ב ליטול הידים 113. לגסות: ב לגסי

הרוח, התם היינו טעמא דאי חביבא ליה ריפתא מקדש אריפתא¹¹⁴, ועוד שדעתו להתחיל מיד בסעודה, מה שאין כן בלילי הפסח, שהרי צריך לומר¹¹⁵ ההגדה וכל המאורע קודם שיאכל¹¹⁶. והרשב"א ז"ל (שו"ת הרשב"א המיוה"ס סי' רב) כתב שנוטל ידו אחת, אותה שנוטל בה את הכוס, כמו ששינינו¹¹⁷ בברייתא דברכות (מג, א) הביאו להם יין כל אחד¹¹⁸ נוטל ידו אחת, ואין צריך לברך.

ומברך¹¹⁹ על היין תחלה ואחר כך מקדש, משום דתדיר ושאינו תדיר קודם¹²⁰, ושותין כל אחד¹²¹ כוסו בהסבת שמאל¹²². וכבר ביארנו מי הם צריכין היסביה¹²³. ואחר כך נוטל את ידיו¹²⁴ מפני טבול הכרפס, ומוברך על נטילת ידים לפי דעת הר"ש ז"ל¹²⁵, שכל שטבולו במשקה צריך נטילת ידים¹²⁶, דקיימא לן דידיים שניות הן ושני פוסל את התרומה, וכל הפוסל את התרומה מטמא משקין להיותן תחלה, ומשום סרך תרומה נהגו גם כן אף בחולין, וכן כתב¹²⁷ הרשב"א ז"ל¹²⁸. ואפילו נטל ידיו קודם הקדוש צריך לחזור וליטול, לפי שעל כרחו צריך לקדש על היין, מה שאין כן בשאר ימים טובים, שיכול לקדש על הפת. וכתב הר"ם נ"ע¹²⁹ שאין מברכין על נטילה זו, כי כשקבעו הברכה היה בארץ ישראל שנוהרין מטומאה וטהרה, אבל אנו שאין נוהרין אין מברכין. סוף דבר, אין מברך על נטילה כלל בליל הפסח, אלא באותה שנוטל¹³⁰ קודם ברכת המוציא עכ"ל. והר"ש¹³¹ שקו¹³² כתב שבכלל מברך, וכן דעת רוב הפוסקים ז"ל¹³³:

צח. בעניין נטילת ידים קודם הקידוש ראה מה שכתב רבינו בהל' קידוש היום (סי' ז).
 צט. מכאן עד סוף הסימן ליתא בכל בו.
 ק. במשנה ובברייתא בפסחים (קיד, א) ובברכות (נא, ב) נחלקו ב"ה וב"ש בעניין זה, ונפסקה הלכה כב"ה. הברייתא שם הביאה שני טעמים לשיטת ב"ה, ורבינו הביא רק הטעם השני.
 קא. לעיל סי' ג.
 קב. ראה רשב"ם (קטו, א ד"ה כל שטיבולו), רש"י (שם ד"ה צריך; חולין קו, א ד"ה נט"י לחולין), ומהטעם 'סרך תרומה' שכתבו עולה שהצריכו לברך על הנטילה כמו בפת. וכן מפורש בהדיא בספרי דבי רש"י: סדור רש"י (סי' שפ), אורה (ח"א סי' צ עמ' 102) ופרדס (סי' קלב-קלג).

קג. פסחים קטו, א.
 קד. שו"ת הרשב"א (שם), ובשו"ת הרשב"א החדשות (סי' לה).
 קה. תשב"ץ קטן (סי' צט), הגה"מ (פ"ח אות א) וטור (תעג, ו) בשמו, וכן כתבו תוס' (קטו, א סוד"ה כל שטיבולו), עיטור (מצה ומרור קלד ע"ג), וכן פסק השו"ע (תעג, ו). והטעם לשיטה זו הוא שהיום עיקר חיוב נט"י הוא משום קדושה ולא משום טומאה וטהרה, ולכן דווקא בפת שייך עניין זה, ולא בשאר אוכלים.
 קי. ראה שנו"ס שיש גורסים 'והרמב"ם', ונראה שנכון יותר, משום שכבר הזכיר לעיל שהר"ש סובר כן.
 קיא. כן כתבו סדר רב עמרם גאון (סדר פסח עמ' קנו), שו"ת הגאונים (שע"ת סי' רפז), מעשה הגאונים

114. אריפתא: ה עלה 115. לומר: ה לקרות 116. ששינינו ב שמצינו 117. אחד: ב אחד ואחד 118. אחד: ה אחד ואחד 119. בהסבת שמאל: ג בהיסבה בשמאל ד בהיסבה בשמאל 120. ידיו: ג ד ידו 121. ומברך על... הר"ש ז"ל: ב חסר 122. וכ"כ: א ג ה וכן נמי כת' ב וכן נמי פסק 123. שנוטל: ב שנוטל ידיו 124. והר"ש: ב והרמב"ם ז"ל ר' ביאורים

(יד) ואחר כך מביאין לפניו סל^א אשר בו שלש מצות^ב משומרות, וכרפס, וחזרת, ושני תבשילין^ג, אחד צלי ואחד מבושל. הצלי זכר לפסח, והמבושל זכר לחגיגה^ד. ומנהגנו^ה לעשות הצלי מזרוע בהמה זכר לזרוע נטויה^ו. ואין צולין אותו בשפוד רק על הגחלים. והטעם^ז לפי שהוא זכר לפסח, ופסח לא היה נצלה אלא בשפוד של רמון^ח לפי שאין בו מוח, שאם יצלהו בשפוד של עין^ט אחר, שמא לחות העין יבשלהו, ויהיה מבושל ואסור. וגם לא בשפוד של ברזל, שמא חמימות הברזל יצלנו, ולא יהיה צלי אש רק צלי ברזל. ואנו צולין אותו על הגחלים, שאם נחזור אחר שפוד של רמון יהיה טורח גדול^י. והמבושל עושין מביצה^{יא}, זכר לאבילות בית המקדש, ויש אומרים^{יב} לפי שאנו אומרים הוציאנו מעבדות לחירות ומאבל ליום טוב, לפיכך עושין המבושל מביצה, כי כן דרך לנחם בה אבלים^{יג}, כלומר, גלגל הוא שחוזר בעולם כ"מ^{יד}. ויש אומרים^{יז} לפי שהיא קלה להתבשל^{יח}, ולמעלה כתבנו טעם אחר^{יט}:

- (סי' כח עמ' יז), רמב"ם (פ"ח, א), שבה"ל (סי' ריח צב ע"ב), תר"י (ברכות מא, א ברי"ף ד"ה כל שטיבולו), מנהיג (הל' פסח סי' ס), רוקח (סי' רפג), אבודרהם (עמ' ריט), רשב"ץ (יבין שמועה לה ע"ב) וטור (תעג, ו). ובתוס' (שם) כתב שכן כתוב בכל הסדרים, וראה ב"י וש"ע (קנח, ד).
- א. ראה לעיל סי' יב ובהע' שם.
- ב. ראה לעיל סי' יב ובהע' בענין ב' או ג' מצות, וכן בדברי רבינו להלן סי' כד, ובהערות שם.
- ג. ראה משנה (קיד, א), רמב"ם (פ"ח, א) וש"ע (תעג, ד).
- ד. בגמ' (קיד, ב) מס' הסברים לשני תבשילין, ודעת רב יוסף שצריך שני מיני בשר, אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה. ובר"ח (שם) כתב שצריך אחד צלי ואחד מבושל, הצלי זכר לפסח והמבושל זכר לחגיגה. ר"ח הובא גם ברשב"ם ובתוס' (שם ד"ה שני מיני), וכן דעת הרי"ף (כד, ב), וראה בר"ן (ברי"ף שם). ועיין בתוס' (שם) שדחו פירוש, וכתבו ששניהם צריכים להיות מבושלים, ושכן משמע מהמשנה, שכתוב 'תבשילין'. וראה הגה"מ (פ"ח אות ב) שהביא המח' בענין זה. ועיין בדברי רבינו לעיל סי' יב, וראה שם בהע'.
- ה. דברי רבינו עד סוף הענין מובאים בב"י (תעג, ד) מהכל בו (סי' נ יב ע"ב), והדברים שם בקיצור.
- ו. כן כתבו המכתם (קיד ע"ב ד"ה רבה), ר"ש מפלייזא באו"ז (ח"ב סי' רנו), המנהיג (הל' פסח סי' ס), ספר המנהגות (עמ' 36), רבינו מנוח (פ"ח, א), מהרי"ל (סדר ההגדה ו) וטור (תעג, ד).
- ז. פסחים (עד, א).
- ח. וכן כתבו ספר המנהגות (שם), המאירי (קיד, ב ד"ה כבר ביארנו) והאבודרהם (עמ' ריז). וכתב האבודרהם בשם הרי"ף והעיטור שעדיף לעשות כן, שלא יראה כקדשים בחוץ.
- ט. בגמ' (שם) לרב יוסף מדובר בשני מיני בשר, וכ"כ הרמב"ם (פ"ח, א), אך הרבה ראשונים כתבו שנהגו בבשר וביצה. ראה: רבינו מנוח (פ"ח, א), מכתם (קיד, ב ד"ה רבה), אגור (סי' תשצו), אבודרהם (שם), מאירי (שם), אגודה (פ"י סי' צז), עיטור (שם), מ"מ (פ"ח, א), מהרי"ל (סדר ההגדה ו), מהרי"י וויל (סי' קצג), טור וש"ע (שם). וע"ע בב"ח (שם, ה).
- י. מכתם (שם) וד"מ (תעג ס"ק ז).
- יא. לא מצאנו טעם זה במקום אחר.
- יב. ראה ב"ב (טז, ב).
- יג. נראה שיש לפתוח – כן מצאתי.
- יד. כן כתבו המכתם (שם) ורבינו מנוח (שם).
- טו. סי' יב, וראה הע' שם.

1. נטויה: ב הנטויה 2. והטעם: ב חסר 3. בשפוד של עין: א בעץ 4. בה אבלים: ב אבלים
בביצים 5. להתבשל: ג לתבשיל ה לבשל

(טו) וכשחל ארבעה עשר להיות בשבת אין משימין בסל ביצה, לפי שאין חגיגה דוחה שבת¹⁰. והר"פ¹¹ כתב¹² אמנם משיטת רבינו יחיאל משמע דאין לחוש בזה¹³ כלל, כיון שאין בו רק זכר בעלמא, אדרבה המדקדק בזה נראה כעושה אותן קדשים ממש, ונכון לעשות שני תבשילין בכל ענין, אף כשחל ארבעה עשר להיות בשבת:

(טז) ויקח מן הכרפס¹⁴, ויברך בורא פרי האדמה, ויטבול בחרוסת¹⁵, ויאכל כזית¹⁶ הוא וכל בני החבורה. ואינו מברך על החרוסת, כמו שאמרו¹⁷ במשנה (קיד, א) שאין חרוסת

יח. כ"ה בכל בו (סי' נ"ב ע"א). אכן מדין המשנה והגמרא (משנה קיד, א רש"י ורשב"ם שם ד"ה מטבל, ובגמ' קיד, ב) יכול ליקח כל ירק שהוא, וכ"פ הרמב"ם (פ"ח, ג) והטור (תעג, ד) שלוקח ירק סתם. אך נהגו בכרפס (מהטעמים שמביא רבינו בס' כה). ומנהג זה ליקח כרפס הביאוהו, ספר המנהגות (עמ' 37), המנהיג (הל' פסח סי' ס), הריטב"א (סדר ההגדה עמ' ט), אבודרהם (עמ' ריח), ומהרי"ל (הל' הגדה יד) הביאוהו האגור (סי' תתא) והב"י (תעג, ו), וכ"פ בשו"ע (תעג, ד) שלוקח כרפס או ירק אחר.

יט. שיש לטבול הכרפס בחרוסת: כ"כ בספרי דבי רש"י (סדור רש"י סי' שפ, ספר האורה ח"א סי' צ, איסור והיתר סי' ל, פרדס סי' קלב-ג) [ועיין רש"י (קיד, א ד"ה מטבל בחרות (השני)) וצ"ע], וכ"כ רב כהן צדק (שע"ת רפז), סדר רב עמרם גאון (סדר הגדה עמ' קנז), ריצי"ג (ח"ב עמ' קב), רמב"ם (פ"ח, ב), מהר"ם חלאווה (קיד, א ד"ה מוגו) בשם הרמב"ן, ריטב"א (סדר ההגדה עמ' ט), ר"ן (כד, ב ברי"ף ד"ה הביאו), מנהיג (שם), ספר המנהגות (שם), וכ"כ הרי"ט עלם (בסדר שלו הובא באו"ז סי' רנו נט ע"ד), ושכלי הלקט (סי' ריח צב ע"ב).

כ. כן כתבו בספרי דבי רש"י (שם), סדר רע"ג (שם), רמב"ם (פ"ח, ב), ראב"ן (פסחים סי' תלט) ראב"ה (סי' תקכה), מנהיג (סי' סז), ר"ש מפלייזא (באו"ז שם), מרדכי (לג ע"ג) ואבודרהם (שם). וכן מוכח בראב"ד שרבינו מביאו להלן שסובר כן, שהרי בא לבאר מדוע אין לברך ברכה אחרונה על הכרפס. וראה להלן הערה דעות החולקים ע"ז.

10. ראה הגה"מ (פ"ח אות ב) שלשונו דומה מאוד ללשון רבינו, והביא את דעת ר' יחיאל (ולא הזכיר שר"פ הביאו, כרבינו). וכן כתבו: תוס' (קיד, ב ד"ה אחד), רא"ש (פ"י סי' כה), מכתם (קיד, ב ד"ה רבה), מנהיג (הל' פסח סי' סו), ר' ירוחם (נ"ה ח"ד מג ע"ג), מהר"ם חלאווה (קיד, ב ד"ה רב יוסף) ועיטור (הל' מצה ומרור קלג ע"ג) בשם ר' יעקב מאורליניש, ר"ש מפלייזא באו"ז (ח"ב סי' רנו), רבינו מנוח (פ"ח, א), אגור (סי' תשצז), מאירי (קיד, ב ד"ה כבר ביארנו) וטור (תעג, ד) בשם י"א. מהרא"ש משמע שאין להביא ביצה כלל, משום מהרה יבנה ויסברו שהגיגה קריבה בשבת, וכן דעת המהר"ם חלאווה (שם), אך הטעם שהביא שונה, והוא שאין לעשות זכר למה שאינו (ומלשון הר"י מאורליניש (שם במהר"ם חלאווה), 'שאיין צריך לעשות שני מינים', משמע שאם רוצה אין בזה איסור, וכ"כ המנהיג (שם) שאין מוחין במי שעושה שני תבשילין בפסח שחל במוצ"ש).

11. הגהות הר"פ על הסמ"ק (סי' קמד אות ה), ובתוס' ר"פ (קיד, ב ד"ה רבינא אמר). וכ"כ בשמו האגור (שם) והטור (שם). וכ"כ ר"י (תוס' שם), ר' ירוחם (שם) בשם י"א, עיטור (שם), מהרי"ל (סדר ההגדה ו) והל' ומנהגי מהר"ש (סי' שצח אות א עמ' 133). וראה ברא"ש (שם) שכתב בשם ר' יעקב מאורליניש ור' יהודה מקורביל שיש להביא ב' תבשילים מטעם אחר (וצ"ע הסתירה בדברי הראשונים בדעת רבי יעקב מאורליניש). והב"ח (תעג, ה) כתב שכדעה זו הכריעו האחרונים, ושכך נהגו.

מצוה, ואינו אלא לזכר בעלמא⁹, ועוד מפני שהוא טפל והכרפס עיקר, ומברך על העיקר ופותר את הטפלי¹⁰.

וטבול זה כתב הרשב"א (מיוחסות סי' רב) דאפילו בפחות מכזית יצא ידי חובתו¹¹, שאינו אלא כדי שישאלו.

ודעת הר"י מקורביל (סמ"ק סי' קמד) והר"פ ז"ל (שם אות ב) שאין צריך בטבול ראשון כי אם חומץ לבד. ור"ת ורבינו יצחק ז"ל נכדו כתבו¹² דאסור לטבל אותו בחרוסת, אלא בחומץ או במי מלח, דעיקר מצות החרוסת במרור, וקודם המצוה אין לו למלאת כריסו מהן, כך כתב הרב בעל⁹ התרומה (הל' שבת סי' רמב).

כתב הראב"ד ז"ל בתשובה שאלה, ברכת הכרפס לאחריו ליכא כלל, והלא אף ברכת היין בקדוש אינה, רוצה לומר שאינו מברך על הגפן ועל פרי הגפן על כוס ראשון כיון שדעתו לשתות עוד, ואף על פי שמברך על כוס שני בשביל הפסק ההגדה, משום דמשתי וברוכי בהדי הדדי לא אפשר, אבל לאחריו לא מברך כלל, כיון שדעתו לשתות עוד. וכן הדין נמי בכרפס שאין מברך לאחריו¹⁰, כיון שדעתו לאכול אחר כך המרור שהוא ירק¹¹.

(באו"ז שם) הסמ"ג (עשין מא קיח ע"ב) בשם רבותינו שבצרפת, והמרדכי (לח ע"א). ומהר"ם, הביאו ההגה"מ (פ"ח אות ג), כתב שגם כוונת ר"ת שניתן לטבול בחומץ אבל עדיף לטבול בחרוסת. ובב"י (תעג, ו) הכריע דכיון שכשטובל בחומץ יוצא לכו"ע, טיבול בחומץ עדיף, וכן פסק השו"ע (שם).

כה. ולכא' צ"ע, דכיון שההגדה הפסק ולכן אין כוס א' פותר כוס ב' מברכת בפה"ג, א"כ אין ברכת הכרפס יכולה לפטור את המרור. ואכן בתמים דעים (סימן לא) כתב הראב"ד ז"ל: "צריך לדקדק למה אין מברכים על החזרת בפה"א הואיל ומצוה בפני עצמה היא, וא"ת שנפטור בברכת הכרפס או בברכת הלחם... והלא כוס הקדוש אינו פותר כוס ההגדה מפני שהוא בא בשביל עצמו, מעתה תהא גם החזרת טעונה ברכה שהרי בשביל עצמה היא באה, וכעת אין בידי טעם ברור... שוב נזכרתי שכבר כתבתי בענין זה דברים טובים ונכוחים, והטעם לזה שלענין בפה"ג שאני, שהם שתי מצוות ומפסיקים ביניהם, וכל שכן חובת ההגדה דלא אפשר למקרי ולמשתי בבת אחת וסלוקי סליק נפשיה מאכילה. אבל בפה"א למרור הרי ברכת הלחם פוטרו, שאין ביניהם הפסקה וסילוק הדעת... וזה הטעם הנכון", ויש להתיישב בדבריו.

כא. במשנה (שם) נח', לת"ק אין מצוה בחרוסת, ולר"א בר' צדוק יש מצוה בחרוסת, ומבואר בגמ' (קטז, א) שלת"ק הוא רק משום קפא, ולראב"צ מצוה זכר לטיט או לתפוח, וק"ל כראב"צ (וכ"פ רבינו בסי' ט), א"כ מהו שכתב שאין חרוסת מצוה, ויש לפרש שאינה מצוה כמרור אלא זכר בעלמא לטיט, ע"כ לא תקנו ברכה ע"ז (כ"כ הפר"ח תעג).

כב. וכן כתבו להסביר העניין המכתם (קטז, א ד"ה ר' אליעזר), האבודרהם (עמ' רכ) והראב"ן (שם). כג. כן כתבו הרא"ש (פ"י סי' כה), הריטב"א (סדר ההגדה) והגהות מימוניות (פ"ח אות ד), והסבירו כהרשב"א שטיבול זה הוא כדי להתמיה את התניוקות, ולכן לא צריך שיעור. ובשו"ת מהרי"ל (סי' כה) כתב שעדיף לאכול פחות מכזית, כדי שלא להכנס למח' לגבי ברכה אחרונה, וכ"כ בהג"ה ר"פ לסמ"ק (סי' רכ אות א), וכ"פ בטוש"ע (תעג, ו). והב"ח (שם, י) פסק שבעל נפש הרוצה לצאת לכו"ע יחמיר לאכול כזית (ויתכוון שלא לפטור המרור ויברך בו"ג אח"כ).

כד. דעת ר"ת מובאת בתוס' (קיד, א ד"ה מטבל), ברא"ש (פ"י סי' כה), בחידושי רבינו דוד (קיד, א ד"ה ומתני' הביאו) ובמהר"ם חלאווה (קיד, א ד"ה מזוג). וכ"כ הרשב"ם (קיד, א ד"ה מטבל), הר"ש מפלייזא

וכן נמי דעת הרשב"א¹² ז"ל (שו"ת ה"א סי' עב, רמא; מיוחסות סי' רא, רב), וביאר עוד שאם בירך לאחריו¹¹, צריך לברך בורא פרי האדמה ולאכול מרור בטבול שני, שהרי צריך לברך¹² ברכת הנהנין¹³, אבל לאחר מרור יברך מיד דאינה נפטרת בפת, שלא באה ללפת ולא להשיע¹³ ע"כ.

והרמב"ם ז"ל כתב בתשובה (סי' שיב) שצריך לברך אחר ברכת הירק, לפי שהגדה מפסקת, וכשיאכל המרור יברך תחלה ואחר כך יברך לבסוף¹³ ע"כ¹³.
ויש אומרים¹⁴ כי אחר שבא אחר הקידוש, הוא¹⁴ כדברים הבאים בתוך הסעודה שלא מחמת הסעודה¹⁵ שטעונין ברכה לפנייהם ולא לאחריהם, לפי שהקידוש תחלת הסעודה היא. והר"ם נ"ע כתב¹⁶ לאחר אכילת ירק יברך¹⁶, אבל לאחר אכילת מרור¹⁷ לא יברך, לפי שדברים הבאים בתוך הסעודה מחמת הסעודה אין טעונין ברכה לא לפנייהם ולא לאחריהם¹⁸, גם מזה הטעם אינו מברך על מרור בורא פרי האדמה עכ"ל.

כז. היינו שסובר כהראב"ד שאין מברכים אחר הכרפס כיון שבא לפטור את המרור מברכה ראשונה, אולם חולק הוא על הראב"ד ולדעתו א"צ לאכול כזית מהכרפס לכתחילה, רק אם אכל כזית לא יברך אחריו ב"נ, כדי שלא יצטרך לברך שוב ברכה ראשונה על המרור והוי ברכה שא"צ.

כז. כסברת הרשב"א והראב"ד שמרור נפטר מברכה ראשונה בברכת הכרפס, כ"כ רי"ט עלם בסדרו (הביאוהו גם בתוס' קטו, א ד"ה והדר ובמרדכי לה ע"ב), רש"י ורשב"ם (קיד ע"ב ד"ה פשיטא), בספרי דבי רש"י (מחז"ו הל' פסח סי' מט, ספר האורה ח"ב סי' מג), העיטור (הל' מצה ומרור קלד ע"א), ההשלמה (קה, א), המכתם (קט, ב ד"ה וצריכי), פסקי הרי"ד (קיד, א ד"ה הביאו), והמאירי (קי, א ד"ה ומגדולי המגיהים בסופו). וכתב הטור (תעג, ו) דלדעה זו אין מברכים ב"א אחר הכרפס גם אם אכל כזית, ולהלן סי' כה הרחיב רבינו במח' זו.

כט. נמצא דסובר דמברכים ברכה ראשונה וברכה אחרונה אחר הכרפס, כיון שהגדה מפסקת לכן כרפס לחוד, ועל המרור צריך לברך ברכה ראשונה ואחרונה, דסובר כהרשב"א דחשיב כדברים הבאים לאחר סעודה שלא מחמת סעודה (והסברא לכך, דכיון שהמרור בא רק מחמת המצוה א"כ אינו קשור כלל לסעודה).

כז. כסברת הרשב"א והראב"ד שמרור נפטר מברכה ראשונה בברכת הכרפס, כ"כ רי"ט עלם בסדרו (הביאוהו גם בתוס' קטו, א ד"ה והדר ובמרדכי לה ע"ב), רש"י ורשב"ם (קיד ע"ב ד"ה פשיטא), בספרי דבי רש"י (מחז"ו הל' פסח סי' מט, ספר האורה ח"ב סי' מג), העיטור (הל' מצה ומרור קלד ע"א), ההשלמה (קה, א), המכתם (קט, ב ד"ה וצריכי), פסקי הרי"ד (קיד, א ד"ה הביאו), והמאירי (קי, א ד"ה ומגדולי המגיהים בסופו). וכתב הטור (תעג, ו) דלדעה זו אין מברכים ב"א אחר הכרפס גם אם אכל כזית, ולהלן סי' כה הרחיב רבינו במח' זו.

ל. כסברא זו כתב הרשב"ץ (יבין שמועה לה ע"ב) עיי"ש.

כח. נמצא דעת הרשב"א שאין מברכים ברכה אחרונה על הכרפס, ועל המרור א"צ לברך ברכה ראשונה (דנפטר בברכת הכרפס, א"כ ב"נ אחר הכרפס), ואחר המרור צריך לברך ב"נ דאינו נפטר בבמה"ז "וכדרך שאמרו דברים הבאים לאחר הסעודה טעונין ברכה לפנייהם ולאחרייהם", וכשאכל כזית מן

לא. ר' שנו"ם, ונראה כפי שגרסנו למעלה, שכן הוא בכל בו, וכך נראה נכון ע"פ העניין.

לב. הובא בתשב"ץ קטן (סי' צט), ולפי זה מברך ב"נ אחר הכרפס כיון שהגדה מהוה הפסק, ועל המרור א"צ לברך כלל, והיא שיטת התוס' (ברכות מב, א ד"ה אי הכי ופסחים קטו, א ד"ה והדר), ר"ש מפלייזא (באו"ז נט ע"ד), רוקח (סי' רפג), וכ"כ שבה"ל (סי' ריח צג ע"א; ק ע"א) שכתב ר' אביגדור בשם רבינו יצחק בר שמואל.

לג. כטעם זה כתבו התוס' (פסחים שם). ובתוס' (ברכות שם), רוקח (שם) ומרדכי (לח ע"ג) כתבו דכיון שחייב לאוכלו משום מצוה דווקא עם המצה, לכן

11. בירך לאחריו: א ג ד ה בירך 12. לברך: א ג ד לברך הוא ה הוא לברך 13. ע"כ והרמב"ם...
- לבסוף ע"כ: א ג ד ה חסר 14. הוא: א ג ד ה הוא 15. שלא מחמת הסעודה: א ג ד ה מחמת סעודה 16. יברך: א ג ד ה מברך 17. אכילת מרור: א ג ד ה מרור

ויש אומרים שאף לאחר המרור יברך, וכן פסק¹⁸ הרשב"א^{לד} ז"ל כמו שכתבנו: (יז) ואחר כך^{לה} יקח מצה אחת מן השלש¹⁹ מצות^{לו} אשר לפניו²⁰ ויחלוק²¹ אותה לשתים, חציה האחת יניח בין שתי השלמות^{לח}, כדי שיבצע ממונה כדרכו של עני בפרוסה^{לט}, וחציה האחר²² תחת המפה זכר למשארותם צורות בשמלותם²³, ואוכל ממונה באחרונה כזית זכר לפסח^{מא}. ויש נותנין טעם אחר על בציעתה זכר לקריעת ים סוף^{מב}.

ב) משמע שזה חובה, ודעת רה"ג שאין בזה חובה. ראה: ריא"ג (ח"ב עמ' קב-ג), רמב"ן (ברכות לט, ב סוד"ה הא דאמרינו), חידושי רבינו דוד (פסחים קטו, ב ד"ה מה דרכו), מהר"ם חלאווה (קטו, ב ד"ה ד"א מה דרכו), ריטב"א (סדר ההגדה עמ' י) ור"ן (ברי"ף כה, ב ד"ה מיהו כתב ובחידו' קטו, ב ד"ה דבר אחר לחם עוני). וראה עוד ברמב"ם (פ"ח, ו) ובמ"מ (שם). מ. כ"כ ספר המנהגות (עמ' 37), עיטור (הל' מצה ומרור קלה ע"א), מנהיג (הל' פסח סי' עה), שבה"ל (סי' ריח צג ע"א), רשב"ן (יבין שמועה לה ע"ג), לקט יושר (ח"א עמ' פט), ריטב"א (שם), אבודרהם (עמ' רכ), טור (תעג, ו) וב"י (שם) בשם הרוקח (סי' רפג), והובא במ"ב (שם ס"ק נט).

מא. כ"כ הרא"ש (פ"י סי' לד), הראב"ן (פסחים סי' תלט), האבודרהם (שם), המנהיג (הל' פסח סי' עד) שזה זכר לפסח, וכ"כ הטור והשו"ע (תעו, א). אולם, יש שכתבו שזה זכר למצה הנאכלת עם הפסח: רש"י (קייט, ב ד"ה אין מפטירין), וכן הוא בספרי דבי רש"י (סדור רש"י סי' שפ), איסור והיתר (סי' מא), מחז"ו (הל' פסח סי' עב), אורה (ח"א סי' צ), פרדס (סי' קלב-ג); ואף שבסידור רש"י (סי' שפד), מחז"ו (סי' סט) ואיסור והיתר (סי' לח) כתבו זכר לפסח, נראה שכוונתם למצה ולא לפסח עצמו) ורשב"ם (קייט, ב ד"ה אין מפטירין). ועיין בערוה"ש (תעו, ב-ג) שכתב שלרש"י ודעימיה עיקר חובת אכילת מצה הוא האפיקומן, ולרא"ש זה רק זכר, והחובה היא הכזית שבתחילת הסעודה. וראה מוג"א ומשנ"ב (שם ס"ק א), שכתבו בשם מהרי"ל ליקח לכתחילה שני כזיתים, לחוש לשתני השיטות, זכר לפסח וזכר למצה הנאכלת עימו. מב. כ"כ בדעת זקנים מבעלי התוס' (שמות יב, ח).

נחשב כבא מחמת סעודה. ובתרי"י (ברכות כט, ב ד"ה ובזה) כתב משום שידע שייאכל מרור אחר המצה ממילא חשיב כמחמת סעודה. ויש שכתבו (ר' משולם באו"ז שם, מנהיג סי' סז) שכיון שעושה ממנו כורך נפטר מברכה.

לד. כוונת רבינו, שלרשב"א באופן עקרוני צריך לברך גם אחר הכרפס וגם אחר המרור, רק שפוטרים בברכה אחת שמברך אחר המרור, וכפי שכתב הרשב"א שם. לה. ראה דברי רבינו לעיל (סי' יב) שהביא מספר טעמים מדוע בוצעים קודם הסעודה. וע"ע ברמב"ם (פ"ח, ו) שכתב שבוצע אחת המצות קודם המוציא, ולא כמנהג שבוצעים קודם ההגדה. וראה בר' מנוח (שם) שכתב שהמנהג שלא כרמב"ם, אף שאין במנהג טעם עיקר.

לו. לרי"ף (כה, ב) ולרמב"ם (פ"ח, ו) לוקחים שתי מצות בלבד, אך לדעת רה"פ לוקחים שלש, וכרבינו. ור' לעיל סי' יב, ובהערה שם. ועיין בטור (תעה, ז) שהביא שיטה נוספת בזה, המחלקת בין כשחל בשבת לחל ביום חול, ושכן דעת בה"ג (הל' פסח עמ' קפ). לז. לעיל (שם) כתב רבינו: אשר בסל, וראה בשנו"ם כאן.

לח. נחלקו בזה הראשונים. דעת הרוקח (סי' רפג) והסמ"ג (עשה מא קיח ע"ב) שבוצע הראשונה משום אין מעבירין על המצות, אולם דעת ריא"ג (ח"ב עמ' קב), הרא"ש (פ"י סי' ל), ההגה"מ (פ"ח אות ז) בשם מהר"ם, הראב"ה (פסחים סי' תקכה עמ' 157) והמרדכי (לח ע"א) שבוצע האמצעית, ומניח את החצי בין שתי השלימות, וכ"פ הטוש"ע (תעג, ו).

לט. דין זה של חציית המצה לא הובא במפורש בגמ' (ראה פסחים קטו, ב וברכות לט, ב), אך נדון במספר פוסקים אם זה מנהג או חובה. מהרי"ף (כה,

18. פסק: א ג ד ה דעת 19. השלש: א ג ד ה שלש 20. אשר לפניו: ב שלפניו בסל 21. ויחלוק: ב ויחלק 22. האחר: ב האחת יניח 23. צורות בשמלותם: א ג ד ה חסר

ומוזגין כוס שני ואומר עליו ההגדה והלל עד למעינו מים²², כמו שעשו אבותינו במצרים על אכילת הפסח²⁷, שנאמר (ישעיהו ל, כט) השיר²⁴ יהיה לכם כליל התקדש חג: (יח) ואינו מברך על ההגדה לפי שאינה אלא ספור דברים²⁶. ויש נותנין²⁵ טעם אחר, לפי שזו היא מצוה שאין לה קצבה²³, שאפילו בדיבור בעלמא בספור יציאת מצרים יוצאים, אלא שכל המרבה הרי זה משובח.

וקודם שיתחיל ההגדה מגביה הסל על כתפו²⁶, זכר למשארותם צרורות בשמלותם על שכמם²⁷ (שמות יב, לד), וכל אותם שאומרים²⁸ ההגדה מסייעין אותו להגביה²⁸, כדאמרינן (קטו, ב) כולהו²⁹ נמי לפני מי שאומר ההגדה²⁹.

בטוב עין יח, פו דחה טעם זה, וכתב דלאו הרא"ש חתים על תשובה זו.

מז. בגמ' (קטו, ב) איתא שעוקרים השלחן, ובימינו שהשלחנות גדולים כתבו הרבה ראשונים דסגי בהגבהת הסל. כ"כ ר"י טוב עלם בסדרו (הובא גם בתוס' שם ד"ה למה), ראב"ן (פסחים סי' תלט), עיטור (הל' מצה ומרור קלד ע"א), רוקח (סי' רפג) ושבה"ל (סי' ריח צג ע"א). ומ"ש רבינו שמגביה הסל על כתיפו כ"ה בכל בו (סי' נא יב ע"ד), וכ"כ המכתם (שם ד"ה ואין), רבינו מנוח (פ"ה, ב) והמאירי (שם ד"ה בזמן התלמוד) בשם י"א, וכבר ציין רבינו מנהג זה לעיל (סי' יב), ושם כתב דכל זמן ההגדה יהיה הסל על כתיפו. אמנם המנהיג (הל' פסח סי' עא) כתב דלא סגי בהגבהת הסל, וצריך לעקור השלחן דווקא וכדין הגמ', וכן משמע ברמב"ם (פ"ה, ב), וראה לקמן הערה י.

מח. מנהג זה לא מצאנו בשאר הראשונים (ואף בכל בו לא נמצא).

מט. בגמ' שם איתא: "אמר רב שימי בר אשי מצה לפני כל אחד ואחד, מרור... והרוסת... ואין עוקרין את השלחן אלא לפני מי שאומר הגדה. רב הונא אומר כולהו נמי לפני מי שאומר הגדה", כלומר, דלר"ה גם מצה ומרור יהיה רק לפני מי שאומר הגדה, ופירוש רבינו לגמ' זו צ"ע [ואולי כוונתו דלר"ה ישיש רק שולחן אחד (בניגוד לרב שימי שלכ"א מהמסובים יש שולחן), על כן כשעוקרין השלחן, כולם שותפים בוה ומסייעים לו].

מג. מוחלוקת ב"ה וב"ש בגמ' (קטו, א-ב), וכן פסק הרמב"ם (פ"ה, ה).

מד. ראה פסחים (צה, ב; קיז, א), מדרש תהילים (מזמור קיג, א; מזמור א, כ), פירוש רש"י (ישעיהו ל, כט) ע"פ המדרש בתהילים וירושלמי (פ"ט ה"ג). כרבינו כתבו, שטעם אמירת ההלל על כוס שני הוא משום שבמצרים אמרוהו על הפסח: ספרי דבי רש"י (סדור רש"י (סי' שפה), אורה (ח"ב סי' מו), מחז"ו (הל' פסח סי' סט), איסור והיתר (סי' לח)), ראבי"ה (פסחים סי' תקכה עמ' 163), הר"ש מפלייש באו"ז (ח"ב סי' רנו ס ע"א). ויש שכתבו שאמירת ההלל היא הודאה על נס היציאה ממצרים, ראה יחז"ד (ח"ה, לד).

מה. כ"ה בכל בו (סי' נ יב ע"ג), וכעין זה כתב בשו"ת בשמים ראש (סי' קצו) הביאו החיד"א בשו"ת ברכה (תעג, ג).

מו. כ"כ האבודרהם (עמ' רכ) בשם הרשב"א והמאירי (מגילה כא, ב סוף ד"ה כבר בארנו), ובגבורות ה' (סוף פרק סה) הקשה על טעם זה עיי"ש. בראשונים מצאנו תירוצים נוספים, המאירי (ברכות יב, ב בסוף באור המשנה) כתב שכבר יצא באמת ואמונה וחתם בה גאל ישראל. ובאבודרהם (שם) ורבינו ירוחם (ג"ה ח"ד בתחילתו) בשם הר"פ כתבו שכבר יצא בקדוש שאמר זכר ליציאת מצרים (וכ"כ הפר"ח סי' תעג). ובשו"ת הרא"ש (כלל כד סי' יב) כתב שעיקר המצוה היא לעשות המעשה כגון אכילת מצה וכיו"ב שמתוך כך זוכרים יצ"מ, ורק אם שואל מפרש בפה (ובחיד"א

24. השיר: ב השיר הזה 25. ויש נותנין: ב וי"א 26. כתפו: א ג ד כתיפיו 27. על שכמם: ב חסר 28. שאומרים: ג שאומר ה שקורין 29. כולהו: ג ד חסר

ויש אומרים³⁰ שבשעת ההגבהה היא צריך ליטול הזרוע ולהסירו מן הסל, שלא יראה כמגביה קדשים בחוץ. ויש אומרים³¹ שאינו צריך, ובלבד שלא יגביהנו³¹ לבדו כשמוגיע לפסח שהיו אבותינו אוכלים, כדרך³² 33 שמגביהין מצה ומרור. והר"פ ז"ל כתב³² והמדקדק בזה נראה כעושה אותן קדשים ממש.

והרשב"ם ז"ל³⁴ כתב³² (קטו, ב ד"ה ואין), ומה שנוהגין להגביה הקערה ולהוציא ממנה התבשילין טעות הוא בידם, דכי אמרינן (קטז, א) בשר אין צריך להגביה, הני מילי בשעה שאומר בהגדה פסח שהיו אבותינו אוכלים³³, דכיון³⁵ דלא מצי למימר פסח זה אם היה מגביה לתבשיל שבידו נראה כמקדיש³⁶ קדשים³⁷ בחוץ, כמו שהוא מגביה כשמוגיע לומר מצה זו, אבל כשמוגביה הקערה כדי שיכיר התינוק היאך נראה כמקדיש קדשים בחוץ³⁷, הילכך אינו צריך להוציאם מן הקערה בשעת הנפת הקערה.

וההגבהה טעות הוא, דאין כאן היכר לתינוק, אלא מסלק מלפניו ויניחנה בקרן זוית³⁷, כאלו אכל כבר כדי שיכיר התינוק וישאל, דדמי לעקירת השולחן.

וכי³⁸ אמרינן מצה לפני כל אחד ואחד, הני מילי לדידהו שהיה מנהגם להסב על המטות והיה שולחן לפני כל אחד ואחד, ולפיכך צריך מצה ומרור בפני כל אחד ואחד על שולחנו, אבל לדידן לא צריך רק³⁹ לפני מי שאומר ההגדה, והוא יחלק לכלם, ע"כ לשון הרשב"ם ז"ל.

נ. כן כתבו התוס' (שם) בשם ר"י טוב עלם בסדרו, המכתם (שם ד"ה מצה צריך) בשם יש מפרשים ובשם בעל האזהרות, ראבי"ה (סי' תקכה עמ' 162) ורבינו מנוח (פ"ח, ב) בשם ויש שנהגו.

נא. כן דעת רש"י (סדר רש"י שפד, מחז"ו פסח סי' נא, טז), כ"כ תוס' (שם), הר"ש מפלייש (באו"ז ח"ב סי' רנו ס ע"א), שבה"ל (סי' ריח צח ע"ב), המכתם (שם) בשם הראב"ד ושאר גדולים, מהר"ם חלאווה (קטז, ב ד"ה בשר) ורבינו מנוח (שם), וכ"פ בטוש"ע (תעג, ו), וכן כתב רבינו להלן בביאור ההגדה (על מצה זו).

נב. גם בכל בו (שם) הביא כן בשם ר"פ, ומקורו בהגהות ר"פ על הסמ"ק (סי' קמד אות ג) ובתוספות ר"פ (קטו, ב ד"ה והלכתא כולהו). ומ"ש רבינו בשמו שהמדקדק בזה נראה כעושה אותם קדשים ממש, המעייין בהגהות ר"פ שם אות ה יראה דכתב כן ביחס

לענין עשיית ב' תבשילים (כנגד חגיגה וקרנן פסח), שהמדקדק לעשות תבשיל אחד בלבד בליל פסח שחל בשבת, לפי שחגיגה בשבת לא היתה באה, נראה כעושה אותם קדשים ממש, וצ"ע.

נג. רבינו הביא לשון רשב"ם בשינויים רבים ממ"ש אצלנו. כן הביאו את דעת הרשב"ם: ראבי"ה (שם), או"ז (שם) ומנהיג (שם).

נד. כדעת רשב"ם דלא סגי בהגבהת הקערה, הוכח בשם רש"י (סדר רש"י שפד, מחז"ו פסח סי' נא, טז), ותוס' (שם). ודעת הראבי"ה (ח"ב סי' תקכה) שגם מגביהים המצות בהא לחמא עניא לשמחה בעלמא, וגם לאחר מכן מסלקין הקערה במה נשתנה כדי שישאלו. וכ"כ בשו"ת הרא"ש (כלל יד, ו) והגה"מ (פ"ז אות א), וכ"פ בטוש"ע (תעג, ו).

נה. וכי אמרינן וכו' עד סוף דברי הרשב"ם, לקוח מד"ה 'מצה', בשינויים רבים.

30. היא: ג ד הכי **31.** שלא יגביהנו: ב שיגביהנו **32.** כדרך: ב ג ד חסר **33.** שמגביהין מצה... אבותינו אוכלים: ב חסר **34.** ז"ל: א א חסר **35.** דכיון: ה כיון **36.** כמקדיש: ב כמגביה ג כמקדש **37.** בחוץ כמו... קדשים בחוץ: ג ד חסר **38.** וכי: ג ד וכן **39.** רק: ה אלא

ואומר ההגדה, ומתחיל הא לחמא עניא, ויש לוועיזי⁴¹ הא לחמא עניא ומה נשתנה כדי שיבינו הטף והנשים, ⁴⁰וכן נמי מצאתי בשם רב נטרונאי ז"ל⁴⁰, ויש לוועיזין אף עבדים היינו⁴¹, ומנהג יפה הוא⁴² אחר שלעזו השאלה שילעזו אף התשובה, כי מה תועלת⁴² הבנת השאלה אם לא ידעו התשובה. ואומר כל ההגדה, ⁴³וכן היה המנהג בכל גלילות צרפת וכן נוהגים היום בכל גלילות פרובנסייא⁴³, וכל המאריך לספר במעשה שהיה הרי זה משובח⁴⁴.

וכל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, ואלו הן פסח מצה ומרור⁴⁵:

(יט) כשמגיע⁴⁴ למצה זו, מגביה⁴⁵ מצה אחת ומראה⁴⁶ אותה לכל בני החבורה⁴⁶, וכן יעשה מן המרור כשיגיע למרור זה.⁴⁷ ויש בני אדם שנוהגים⁴⁷ שכל בני הבית אוהזים בידם, והוא כעין מה שאמרו ז"ל (קט, א) חוטפין מצה⁴⁸ בלילי פסחים⁴⁷. ואחר כך אומר לפיכך, ויש נוהגין⁴⁷ לקחת הכוס בידם כשמתחילין לומר⁴⁸ לפיכך, וכן כתוב במדרש תלים⁴⁹ שצריך להגביה הכוס כשיגיע לומר לפיכך, ואין מניחין אותו עד שיברך⁴⁹ בורא פרי הגפן, וכן היה נוהג הר"ם⁵⁰ ג"ע:

(כ) כתב הרשב"א ז"ל בתשובה (ח"א סי' רמ) ליל הפסח שחל להיות בשבת, אסור לקרות ההגדה יחידי⁵⁰ מתוך הכתב שמא יטה. מכל מקום אלו היה יודע לקרות בהבטת

- נו. כ"כ הכל בו (שם) הביאו הב"י (סו"ס תעג), וכ"כ מחז"ו (ח"א עמ' 295), מנהיג (הל' פסח סי' עב) וספר המנהגות (עמ' 38).
- ז. כן כתב הרי"ג (ח"ב עמ' קב).
- נח. כ"כ בד"מ (תעג, יז) שהר"י מלונדרי"ש תיקן כל ההגדה בלשון לע"ז, וכ"פ שם ברמ"א (סע' ז).
- נט. ע"פ הגדה של פסח.
- ס. משנה פסחים קטז, א.
- סא. פסחים (קטז, ב), וכ"פ הרמב"ם (פ"ח, ב) ובטוש"ע (תעג, ז).
- סב. לא מצאנו מקום אחר בו הוזכר מנהג זה.
- סג. בגמ' שם איתא "חוטפין מצה... בשביל תינוקות שלא ישנו", ופרש"י (ד"ה חוטפין) בפרוש הראשון דהיינו שמגביהים הקערה כדי שישאלו התנוקות, ורבינו
- מוסיף שכל בני הבית מגביהים הקערה. טד. רבינו מביא מנהג זה להלן (סוף הגדה של פסח) וראה טעמו שם. וכתב הטור (תעג, ז) שכן נהגו באשכנז, ומצאנו שהזכירו מנהג זה, ספרי דבי רש"י (מחז"ו הל' פסח סי' ע, סדור רש"י סי' שפון, פרדס סי' קלג), העיטור (הל' מצה ומרור קלד ע"ב), מנהיג (הל' פסח סי' עה), ר"ש מפלייש (באו"ז ח"ב סי' רנו ס' ע"א), אבודרהם (עמ' רל), וכ"פ בשו"ע (תעג, ז).
- סה. כן כתבו המנהיג (שם), האבודרהם (שם) והטור (שם) בשם שוחר טוב, אך לא ידענו מקורו שם, וראה ראבי"ה (פסחים סי' תקכה עמ' 163 הערה 21).
- סו. תשב"ץ קטן (סי' צט) והגה"מ (נוסח ההגדה אות ג).

40. וכן נמי... נטרונאי ז"ל : א ג ד ה חסר 41. היינו: ה היינו לפרעה 42. תועלת : א ג ד ה תועיל 43. וכן היה... גלילות פרובנסייא: א ג ד ה חסר 44. כשמגיע: א ג ד ה וכשיגיע 45. מגביה: א ג ד ה יגביה 46. מצה אחת ומראה: א ג ד ה המצה האחת ויראה 47. ויש בני אדם... בלילי פסחים: א ג ד ה חסר 48. לומר: א ג ד ה חסר 49. שיברך: א ג ד ה שיברכו 50. יחידי: ב ה ביחידי

ראשי פרקים⁵¹ נראה שהוא מותר⁵², כמו שהתירו⁵³ לסדר ראשי פרשיות⁵⁴ עכ"ל. ואולי מזה⁵⁵ יצא המנהג⁵⁶ שאין קורין אותה ביחיד לעולם, גזירה שאר לילות⁵⁷ אטו ליל שבת, ואין בזה משום גזרה לגזרה, שהכל חדא גזרה היא⁵⁸:

(כא) ולענין אם מברכין על ההלל⁵⁹ רבו המחלוקות, יש אומרים שאין מברכין עליו כלל לפי⁶⁰ שמפסיקין בו⁶¹, ויש אומרים כי לפיכך אנו חייבין, שאנו אומרים לפני ההלל, עולה לברכה לפניו⁶².

ורבינו האי גאון ז"ל כתב⁶³ שלפיכך אין⁶⁴ מברכין לפני ההלל, לפי שאין אומרים אותו כי אם בתורת שירה, לפיכך אם בא אדם לברך משתקין אותו. אבל לאחר שגמרו⁶⁵ כלו מברך לאחריו, וכן נמי דעת הראב"ד ז"ל⁶⁶ ור"ת⁶⁷ והרשב"א ז"ל (ברכות יא, א סד"ה אחת).

וכן נמי כתב הר"ש ז"ל (סי' האורה ח"א סי' פט) וזה לשונו, הלכתא בלילי הפסח אינו צריך⁶⁸ ברכה לפניו, דאין אנו⁶⁹ אומרים אותו על דרך קריאה, אלא בתורת שירה, שכך שנינו⁷⁰

70. כ"כ התרומה (סי' ריט) הובא בטור (רעה, ט), ובמחז"ו (הל' שבת סי' ז) דאין לקרוא ההגדה יחידי, אא"כ יודע לקרוא בהבטת ראשי פרקים בלבד, ואף שאשתו שומרתו אסור, דרק כשאחר קורא עימו התיירו. אולם בשבה"ל (סי' סד), הובא בב"י (שם), כתב דשרי לקרוא ההגדה אפי' יחידי, דאין לבטל עשה משום חשש שמא יטה, ועוד דבאשתו שומרתו סגי, ועוד שאין ע"ה שלא תהא הגדה שגורה בפיו, וכ"פ השו"ע (רעה, ט). ובמשנ"ב (סקי"ז) הוסיף דאף אם אינה שגורה כלל בפיו יש להקל, כדי שלא לבטל מצות הגדה דאו'.

עב. רבינו מביא דעה זו להלן (בפירושו להגדה על לפיכך), וכמעט זה כתבו ספר המנהגות (שם), מכתם (שם), ובשבה"ל (שם צט ע"ב) השיב על דעה זו עיי"ש.

עג. מקורו בשו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' קב), ובריצי"ג (ח"ב עמ' ק), וכ"ה באוצה"ג (פסחים שמה-שמט), והביאוהו גם העיטור (הל' מצה ומרור קלה ע"ב), המכתם (שם) בי"א, רבינו דוד (שם), רשב"א (ברכות יא, א סד"ה אחת ארוכה), מהר"ם חלוואה (שם), ר"ן (שם), ספר המנהגות (שם), ובאו"ז כתב (ח"א סי' מג) בשמו שאינו אלא כקורא בתורה.

עד. כן כתב בשמו מהר"ם חלוואה (שם). עה. הביא דבריו הרשב"א (שם).

עא. טעם זה כתבו רבינו בסי' יב, וכ"כ רבינו צמח גאון, המובא להלן ברבינו, תוס' (ברכות יד, א ד"ה ימים), מכתם (קטז, ב ד"ה לפיכך) בי"א, ספר המנהגות (עמ' 39), מנהיג (הל' פסח סי' צ), ראבי"ה (ח"א סי' קסח; ח"ב סי' תקפה עמ' 168), רא"ש (הל' פסח קלה

51. פרקים: ה הפרקים 52. פרשיות: ה הפרשיות 53. מזה: א א ג ד ה על זה 54. לילות: א ג ד ה ימים 55. אטו ליל שבת... גזרה היא: א ג ד ה אטו שבת 56. כלל לפי: ב חסר 57. אין: ב אין אנו 58. שגמרו: ג שגמרו ד שנגמר 59. אינו צריך: ב אין צריך לברך 60. אנו: ד חסר 61. שנינו: א מצינו

(קטז, א) רבן גמליאל היה אומר כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו⁶², ובסופא אמרין לפיכך, נמצא ששיר הודאה היא, לפיכך אם בא אדם לברך עליו משתקין אותו.

ובשם הר"י ברבי אברהם מצאתי כתוב⁶³, בלילי פסח נראה לברך על קריאתו. וכן משמע במסכת סופרים (פ"כ ה"ט) דאמר וגומרין את ההלל⁶³ כל שמונת ימי חנוכה, בשלשה פרקים הראשונים אין משיבין ואין צריך לומר שאין שואלין, בשנים אחרונים שואלין מפני היראה ומפני הכבוד. ואלו הן שלשה ראשונים, הללויה, בצאת, אהבתי, שנים אחרונים, הללו את ה' כל גוים, הודו לה' כי טוב⁶⁴. וצריך לברך בתחלתו ולקרותו בנעימה, דהכי אמר ר' שמעון בן יהוצדק שמונה עשרה ימים ולילה אחת יחיד גומר בהן את ההלל ואלו הן, שמונת ימי החג, ושמונת ימי חנוכה, ויום ראשון של פסח ולילו, ויום עצרת⁶⁵, ובגולה עשרים ואחד ימים ושני לילות, ומצוה מן המובחר לקרות הלל בשני⁶⁶ לילות של פסח⁶⁷, ולברך עליהן ולומר בנעימה, לקיים מה שנאמר (תהילים לד, ד) ונרוממה שמו יחדיו. וכשהוא⁶⁷ אומר בביתו אינו⁶⁸ צריך לברך, שכבר בירך עליו ברבים⁶⁹. ואם כן דלא אמר ליה ברבים, צריך לברך עליו בביתו, ועל זה טעו העולם, לפי שהורגלו הראשונים לאמרו בבית הכנסת ולא היו מברכין עליו בבית. גם בסוף לאחר⁷⁰ הסעודה צריך לחזור ולברך⁷¹ כמו כן, לפי שהפסיק בסעודה.

וכן משמע בירושלמי דברכות פרק קמא (הלכה ה) דאמר⁷² כל הברכות כלן פותחות בברוך חוץ מברכה הסמוכה לחברתה, כגון ק"ש ותפלה שאין פותחין בברוך. התיב ר'

עו. כן הביאו את תשובת הריצב"א הרוקח (סי' רפג) והאו"ז (ח"א סי' מג). והזכירו תשובה זו הרבה ראשונים, מהם: התשב"ץ (סי' צח), שבלי הלקט (שם) והטור (תעג, ז). והתוס' (ברכות יד, א ד"ה ימים) וראב"ה (ח"א סי' קסח עמ' 178 וראה הערה 1 שם) כתבו מנהג זה בסתם ודחאוהו.

עז. במסכת סופרים לפנינו: בשני לילות של גלויות [בבית הכנסת, גר"א].

עח. כוונתו דאחר סעודה יברך שוב ברכה ראשונה על ההלל, וכן מפורש ברוקח ובאו"ז, וכ"כ התשב"ץ (שם), שבה"ל (שם) והטור (תעג, ז), ועל זה מביא ראייה מהירושלמי. אמנם ברמב"ן (שם) ורבינו דוד

(שם) כתבו בשם ריב"א לברך ברכה ראשונה על ההלל רק לפני הסעודה ויהללך בסוף ההלל (וכן דעת הר"ן ברי"ף כו, א ד"ה מאי), וגרסו בירושלמי שתים הן לבא ואחת לשעבר, ופרשו שתים הן על ההלל, אחת לפני הסעודה ואחת בסוף ההלל, ואחת לשעבר היא ברכת אשר גאלנו, שאינה קשורה להלל. עט. ז"ל הירושלמי לפנינו: "כל הברכות פותחין בהן בברוך, ואם היתה ברכה סמוכה לחברתה, כגון ק"ש ותפילה, אין פותחין בהן בברוך. התיב רבי ירמיה הרי גאולה. שנייא היא דמר רבי יוחנן הלל אם שמעה בבית הכנסת יצא. התיב רבי אליעזר בי רבי יוסה קומי ר' יוסה והא סופה. א"ל שתים הנה אחת לבא ואחת להבא".

62. לא יצא ידי חובתו: ג ד ה וכו' א חסר 63. את ההלל: א ג ד הלל ה ההלל 64. כי טוב: ב חסר 65. עצרת: ה ראשון של עצרת וליל יום ראשון של פסח 66. בשני: ב ג ה בשתי 67. וכשהוא: א ב ג ד כשהוא 68. אינו: א ג ד ה אין 69. ברבים: ה בבית הכנסת 70. בסוף לאחר: א ב ג ד לבסוף אחר

ירמיה והרי גאולה, פירוש בליל הפסח, דמתחיל אשר גאלנו ואף על גב דסמוכה לקריאת⁷¹ ההלל⁷¹, ומשני שניה היא, דמדר' יוחנן אמר הלל אם שמעה בבית הכנסת יצא, כדפרישנא היא דמסכת סופרים. היתבי ר' אלעזר בר' יוסי והא סופה, פירוש, לאחר סעודה שאינה פותחת בברוך וחותמת בברוך, ואינה סמוכה לחברתה שהרי הפסיקה הסעודה. ומשני אמר ליה שתיים הנה, אחת לבא לפני הסעודה ואחת לבא לאחר הסעודה. פירוש, שתי פעמים מברך אחת לפני הסעודה ואחד לאחר הסעודה⁷². ובהלכות גדולות⁷³ נמי אמרינן, דלגמור ההלל⁷² אין מברכין בליל הפסח מפני שחולקין אותו באמצע, וכן שדר רב צמח.

אסיים הירושלמי (שם) התיבון הרי הבדלה דסמוכות ופותחות בברוך, שניה היא, דמר זבדא אמר רבי היה⁷³ מפזרן ומכנסן על הכוס. ומכאן הקשה ר' על⁷⁴ ר"ת דאמר (תוס' קד, ב ד"ה חוץ) אשר יצר לאו הויה ברכה כמו ברכה הסמוכה לחברתה, משום דברכה קצרה היא, דהא ברכות הבדלה קצרות הן. אלא נראה כפרש"י (כתובות ז, ב ד"ה מאי) דשהכל אינה באה אלא בשביל אסיפת העם, ואשר ברא פותחת בברוך משום שבעת ימי המשתה אומר אותה יחידאה. התיבון הרי נברך, פירוש, מי שאומר נברך שאכלנו משלו ושוב מתחיל הזן בברוך, ומשני שניה היא, פירוש שאם שנים יושבין ואוכלין אין אומרים נברך, עכ"ל הר"י ברבי אברהם ז"ל.

והר"פ ז"ל כתב (בהגהות התשב"ץ סי' צח) שאין לברך, וכן נוהגין ר"ת ורבינו יחיאל ז"ל. והא דפריך בירושלמי והרי גאולה, דמשמע שמברכין בליל הפסח קודם הלל, פסק רבינו יהודה לאדם שעושה הסדר בבית אחר ואינו אוכל כלל באמצע ההלל ואינו מפסיק כלל, אבל אדם העושה הסדר בביתו ומפסיק באמצע ההלל בסעודה אינו מברך.

ובסדר רב עמרם ריש מתיבתא כתב (סדר פסח עמ' קעא) משמיה דרב צמח גאון⁷⁵, לגמור את ההלל⁷⁵ אין מברכין⁷⁵ בלילי פסחים, ולמה לפי שחולקין אותו באמצע, וזה ששנינו

פ. כוונתו דסמוכה לברכה שלפני ההלל, וכן מפורש ברוקח עיי"ש.
פא. ובראבי"ה (שם) ובתוס' (שם) דחו ראייה זו מהירושלמי, ופרשו בירושלמי פירוש אחר, עיי"ש.
פב. בבה"ג מהדו' מכון י-ם אינו נמצא (עיי"ש עמ' קפג), רק במהדו' הילדסהימר (ח"א עמ' 296 שם) נמצא קטע זה.
פג. מקורו בשו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' קב) בשם רב עמרם ורב צמח, ושערי שמחה לריא"ג

(ח"ב עמ' ק), והביאו דבריו הרבה ראשונים, ומהם העיטור (הל' מצה ומרור קלה ע"ב), או"ז (ח"א סי' מג), רבינו דוד (שם), רשב"א (ברכות יא, א ד"ה אחת), מהר"ם חלוואה (קית, א ד"ה והרמב"ן ז"ל) ומרדכי (לד ע"ב).
פד. בטור (תענג, ז), בסמ"ג (סוף מ"ע מא) ובהגה"מ (פ"ח אות ה) הבינו שכוונת הגאונים, שאין מברכים לגמור מפני שמפסיקים בו, אבל לקרוא את ההלל מברכים.

71. לקריאת ההלל: ב להלל 72. ההלל: ב את ההלל 73. היה: ב חסר 74. על: א ג ד ה על פי 75. את ההלל: א ג ד ה ההלל

(ק"ז, ב) הרביעי גומר עליו את ההלל, מפני שצריכין לסיים⁷⁶ את ההלל⁷⁷ כלו, ולא ישייר כדרך שמשירין בר"ח.

וכן כתבו הר' יוסף⁷⁸ (שו"ת הר"י מיגש מד) והרי"ג (ח"ב עמ' ק) ור"ת והראב"ד והרשב"א ז"ל (שם) שאנו לא נהגנו לברך כלל. ובאר עוד הרשב"א (שם) בודאי אלו רצה לקרותו כולו⁷⁸ בבת אחת בביתו או בבית הכנסת אז חייב לברך עליו, כי ההיא דמסכת סופרים ודירושלמי עכ"ל.

והרמב"ן ז"ל כתב (ק"ז, ב ד"ה ואומר) קבלתי מפי מורי ר' יהודה, שקבל מרבו ר' יצחק ברבי אברהם הצרפתי ז"ל, הלל בלילי פסחים טעון ברכה אקב"ו לגמור את ההלל עכ"ל.

והר' אהרן הלוי ז"ל כתב⁷⁹, חייב אדם לקרותו בבית הכנסת או בביתו, בצבור או ביחיד, ומברך לגמור. והביא ראיה מהתוספתא, דתניא בתוספתא פרק ערבי פסחים (פ"ה ה"ה) בני העיר שאין להם מי שיקרא להם את ההלל, הולכין לבית הכנסת וקורין פרק ראשון ושני⁸⁰, והולכין ואוכלין ושותין, וחוזרין וגומרין כלו, ואם אי אפשר להם גומרין את כלו, פירוש בבת אחת.

ומנהגנו לקרות את ההגדה⁷⁹, ומן ההלל עד למעינו מים כבית הלל, ולברך אשר גאלנו⁸¹ וכו'.

ויש שואלין⁸² על נוסח ברכה⁸⁰ זו, שיש בה והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור וכו', למה נתקנה והלא כבר ברכנו שהחיינו בקדוש, ויש לומר לפי שצריך לומר כן יגיענו דמילי דצולתא נינהו, אמר והגיענו הלילה הזה.

ואין אומר שעשה ניסים בלילה הזה כמו שאומר בחנוכה ופורים, שברכת אשר גאלנו במקומה, ויותר מבוארת כשמוכירין בה פרטי⁸¹ הנס⁸². ויש אומרים⁸³ כי לפיכך אנו

פ. שם כתב טעם אחר למה אין מברכים על ההלל, עיי"ש.

פ. כן כתב הריטב"א (סדר ההגדה עמ' ז) בשם רבו (הרא"ה), והוסיף שם שכך התקין רבו בעיר סרקוסטא לאמר ההלל בבתי כנסיות.

פ. בתוספתא לפנינו ל"ג ושני.

פ. משנה (קטז, ב), רמב"ם (פ"ח, ה ובנוסח ההגדה) וטור (ס"ס תעג).

פ. כ"ה בכל בו (ס"ג נ"ג ע"א), וכן הקשה באבודרהם (סדר ההגדה עמ' רלב) ותרץ כרבינו, וראה ברוקח (ס"י שעא) שכתב בשם רבי יב"ק משפירא, שאין

מברכין שהחיינו על מצה ומרור: "לפי שברכנו בברכת אשר גאלנו והגיענו הלילה הזה".

צ. כן כתוב בסיפרי דבי רש"י (סדור רש"י ס"י שפב עמ' 185, האורה ח"א ס"י צ עמ' 102, פרדס ס"י קלב, מחז"ו ח"א עמ' 283 ס"י סח) וכ"כ הרוקח (ס"י רפג) הביא דבריו הב"י (תעג, א ד"ה ומוזגין).

צ. כ"כ העיטור (הל' מצה ומרור קלד ע"ב), שבה"ל (ס"י ריה צב ע"א וצט ע"א), והר"ש מפלייזא (באו"ז ח"ב ס"י רנו נט ע"ד), וראה טור (תעג, א). ובמהרי"ל (סדר ההגדה עמ' ק) כתב טעם אחר, שרק על מצוה דרבנן מברכים שעשה ניסים (הביאו הפרישה ס"ק ב).

76. לסיים: א ג ד ה לגמור 77. את ההלל: א ג ד ה הלל 78. לקרותו: ב לקרותו כלו 79. את ההגדה: א ג ד ה ההגדה 80. ברכה: ב הברכה 81. פרטי: א ג ה פרט ה בפנינו

חייבין היא במקום שעשה ניסים, כמו שמבואר בו למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הניסים האלה⁸² וכו'.

וכתב רב עמרם (סדר פסח עמ' קנה) לא ליטעי איניש למימר שעשה ניסים, דיום ישועה הוא ועדיף מנסים⁸³:

(כב) וברכה זו של אשר גאלנו לא נתקנה על הכוס, אלא ברכה בפני עצמה היא, על שהארכנו בסיפור הנסים וענין הגאולה. שאם נתקנה על הכוס, היו מקדימין לברך בורא פרי הגפן כמשפט כל שאר⁸³ הברכות הערוכות על הכוס⁸⁴, וכבר כתבנו למעלה⁸⁴ (סי' ז) דעת הר' אהרן הלוי ז"ל⁸⁵ על זה.

ואחריה מברך בורא פרי הגפן, ואינו יוצא בברכת בורא פרי הגפן של כוס ראשון, שקריאת ההגדה היא⁸⁶ הפסק, והטעם משום דמשתי ומקרי בהדי הדדי לא איפשר⁸⁷. וכתב הר"ן גי' את (ח"ב עמ' צט) משמיה דגאון, שאין צריך לברך עליו בורא פרי הגפן, וכן דעת הר"ז (כג, ב ברי"ף) והר' אהרן ז"ל⁸⁷. וביאר עוד הרא"ה, שאין מברכין בורא פרי הגפן אלא בכוס ראשון ובכוס של ברכת המזון, וכן נמי פסק הרמב"ן ז"ל⁸⁸, וכן נמי כתב הר' יונה מפאירא⁸⁹ בשם רבו הרשב"א ז"ל⁸⁷ (ח"א סי' עב; מיוחסות רא, רב).

רשות היא, ובוה יישבו קושיות המאור (שם) על הר"ף. צו. שם כתב כן בשם רב יוסף בן רב מארי גאון (וכ"ה במאור, ובעיטור (הל' שחיטה מז' ע"א), ובשבה"ל סי' ריח איתא רב יוסף בר מר רב עמרם), וכן דעת רב כהן צדק (ריצ"ג ח"ב עמ' צט, ובטור תעד, א).

צז. פירושו לפסחים אינו בנדפס, ובריטב"א (סדר ההגדה מה"ק עמ' יא) כתב כן, והוסף דכן נהגו רבותיו (וידוע שהרא"ה הוא רבו). צח. קשה שהרי הרמב"ן במלחמות (כד, א-ב) יישב דעת הר"ף מהשגות הרז"ה, ונראה שהסכים עימו, ושמו י"ל דרק ליישב שיטת הר"ף כתב כן וליה לא סבירא ליה, וצ"ע.

צט. הוא ר' יונה די פי'ארה תלמיד הרשב"א (ומזכירו רבינו בספרו כמה פעמים), ואינו ר' יונה הידוע מגירונדי רבו של הרשב"א. ק. וכ"כ האבודרהם (עמ' ריד) בשם ר' יונה, וכ"ד רא"ש (פ"י סי' כד, והל' פסח בקצרה קלה, ב), העיטור (הל' מצה ומרור קלג ע"ב), ריטב"א (הל' סדר ההגדה עמ' יא), ושבה"ל (סי' ריח עמ' קא), וכ"פ בטוש"ע (תעד, א).

צב. הביאו דבריו גם המנהיג (הל' פסח סי' נח), והפרישה (תעג, ב), וכ"כ בספר המנהגות (שם) בשם הגאונים.

צג. כ"ה בכל בו (סי' נ, יג ע"א). ועיין בריטב"א (להלן בהערה הבאה), שלשיטתו נדחית ראית רבינו. צד. בס' ז הביא רבינו משמו, שאם אין לו יין אין מברך ברכת אשר גאלנו, כיון שהיא מסודרת על הכוס, וכן דעת הר"ן (ברי"ף כא, א בסופו) בפירוש הירושלמי (ברכות פ"א ה"ה) שברכת אשר גאלנו לא נתקנה אלא מפני כוס שני. וכן נראה דעת הריטב"א (סדר ההגדה עמ' יא) שכתב להוכיח שאין מברכים בפ"ג על כוס שני, "שאלו היה כן היה ראוי לומר בפ"ג קודם ברכת אשר גאלנו", ומוכח שהבין שהיא ברכה על הכוס.

צה. כך באר הר"ף (כד, א), ובמלחמות (כד, ב) ובר"ן (שם) כתבו שזה דווקא בהפסקה הקבועה עליו כחובה כמו קריאת הגדה, אבל דבר הרשות כגון חברים שהיו מסובין ויצאו להתפלל והשאירו שם זקן או חולה, חוזרים לקביעותם, אע"פ שבזמן התפילה א"א למיכל, אע"פ א"צ לברך, כיון שהפסקה זו לתפלה

82. האלה: א ג ד ה האלו 83. שאר: ג ד חסר 84. למעלה: ב חסר 85. על זה: ג ד חסר 86. היא: ב הוא 87. וביאר עוד הרא"ה... רבו הרשב"א ז"ל: א ג ד ה והרשב"א ז"ל

אבל רב עמרם (סדר ההגדה עמ' קסט), ורבינו שרירא, ורב האי קא⁸⁸, והריא"ף (כד, א), והרמב"ם ז"ל (פ"ז, י), והרשב"ם⁸⁹ והראב"ד ז"ל⁹⁰ ושאר הפוסקים ק"ד ז"ל, כלם הצריכו לברך בורא פרי הגפן על כל כוס וכוס⁹⁰, וכן מנהגנו.

ואחר כך שותין כל אחד כוסו בהסבה:

(בג) "ואחר נוטלין ידיהם שנית¹, ומברכין על נטילת ידים מפני הסעודה², ומפני טבול החזרת³ והמצה², שגם היא צריכה טבול⁴ לפי דעת הרמב"ם ז"ל (פ"ה, ה). ואינו נפטר בנטילה ראשונה שעשה בטבול הכרפס³, לפי שהידים עסקניות הן, ואפשר⁵ שיגע בדבר מטונף בעת שקרא ההגדה. אמנם אם הוא בריא שלא נגע בטנוף, אין צריך נטילה⁴ שנית¹."

ואחר כך פושט ידיו ומברך המוציא על הפרוסה שבין שתי השלימות כדרכו של עני⁵, ומברך על השלימה לאכול⁶ מצה¹.

בטיבול שני, לטיבול המצה בחרוסת. ה. כך עולה מגרסת הגמ' 'דלמא אסוחי אסחיה' וכ"מ ברש"י ורשב"ם (ד"ה אסחיה), ברי"ף (כה, א) וברא"ש (פ"י סי' כח). אולם הרמב"ם כתב "ונוטל ידיו שנית, שהרי הסיח דעתו בשעת קריאת ההגדה", ונראה שלא גרס את המילה "דילמא", ועיין דק"ס שכן הגרסא בכת"י.

1. כ"כ רבינו מנוח (פ"ה, ו) בשם מורו (הוא ר"מ המעילי), ואכן כ"כ בס' המאורות (קטו, ב ד"ה נטל) וכ"כ שבה"ל (סי' ריח צט ע"ב), והמרדכי (לד ע"ב). אולם בחי' רבינו דוד (קטו, ב ד"ה דלמא) ובר"ן (ברי"ף כה, א ד"ה דילמא) כתבו, שלא מדובר שודאי נגע דא"כ גם לברכה פסול, אלא הכוונה שהסיח דעתו ובכה"ג כשר לברכה, ורק לאכילת פת החמירו חכמים דבעו נטילה משום טומאה, ונמצא שגם כשודאי לא נגע, כיוון שהסיח דעתו בעי נטילה משום אכילת פת, וכ"מ בריטב"א (סדר ההגדה עמ' יב) ובמהר"ם חלאווה (ד"ה נטל), ועיין ב"י וב"ח (רייש סי' תעה).

ז. כ"כ שמברך 'המוציא' על הפרוסה, ו'על אכילת מצה' על השלמה: הראב"ן (פסחים לו ע"ג) בשם ר"ח וגאונים אחרונים, והסכים עמהם, שבה"ל (סי' ריח ק ע"א) בשם ר"ח ור' ישעיה (אמנם בתוס' רי"ד פסחים

קא. כן הוא בשו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' קא), הביאים גם הריא"ג (שם), ושם הוסיף שכן דעת רב נטרונאי גאון.

קב. ראה רשב"ם (קטו, ב) ד"ה כן יגיענו.

קג. השגות על הרי"ף (יט, ב השגה ב ד"ה ומסקנה אמר שמואל).

קד. ומהם: ספר האורה (ח"א סי' פח), תוס' (קג, ב ד"ה רב אשי), רבינו מנוח (על הרמב"ם שם), מנהיג (הל' פסח סי' סא), ראבי"ה (ח"ב סי' תקכה עמ' 155 ו-169), שבה"ל (סי' ריח עמ' קא), אבודרהם (שם), מרדכי (לג ע"ד) וכ"פ הרמ"א (תעד, א).

א. ע"פ הגמ' (קטו, א).

ב. ר"ל שכאן לכו"ע מברך ענטי מפני הסעודה, משא"כ בנטילה ראשונה, שנחלקו אם מברך, וכמו שכתב לעיל סי' יג.

ג. הראשונים הקשו דבלאו טיבול הרי צריך ליטול משום אכילת פת, ותירצו התוס' (שם ד"ה צריך) דאה"נ כוונת הגמ' דהנטילה גם לצורך טיבול באה, וכ"כ המכתם (שם ד"ה נטל ידיו, בתרוץ א) והר"ן (ברי"ף כה, א ד"ה נטל), ועיין במאירי (שם ד"ה אע"פ שנטל) שביאר באופן שונה.

ד. כן תרין המכתם (שם בתרוצו השני) שכוונת הגמרא

88. ורבי שרירא ורב האי: א ג ד ה חסר 89. והרשב"ם: א ג ד ה חסר 90. לברך בפ"ה... וכוס:

א ג ד ה לברך אותה 1. שנית: ב ה חסר 2. טבול החזרת והמצה: ב הטבול בחזרת ובמצה 3. בטבול הכרפס: א בטיבו' ראשון של הכרפס 4. נטילה: א ג ד נטילת ידים ה לברך ברכה 5. כדרכו של עני: ב חסר 6. לאכול: א ג ד ה על אכילת

וכן כתב⁷ רב עמרם ז"ל⁸ בסדרו (סדר פסח עמ' קסה-י) שמברכין לאכול מצה ולאכול מרור בלמ"ד. וכן⁹ נראה דעת הרמב"ם ז"ל. ¹⁰ ומה שמצאנו בספרי הרמב"ם ז"ל כתוב (פ"ח, ח) על אכילת מצה על אכילת מרור, בודאי טעות סופר הוא¹⁰, לפי הכלל שכתב בהלכות ברכות (פי"א, יד) שכל¹¹ מצוה שהיא חובה עליו ונתכוון להוציא עצמו ולהוציא אחרים שמברך בלמ"ד לעשותה. וכן נמי כתבו¹² הראב"ד (שם, טו) והרמב"ן ז"ל¹² (ז, א ד"ה והא), והר"י אהרן הלוי ז"ל¹³ והרשב"א ז"ל (מיוחסות סי' קא).

¹³ וביאר הרמב"ן ז"ל (שם) ולענין אכילת מצה ומרור קיימין על נסחי דוקני ועתיקי, והכי גרסינן בהו בפרק ערבי פסחים (קיד, ב) פשיטא היכא דאיכא שאר ירקי מברך מעיקרא אשאר ירקי בורא פרי האדמה ואכיל, וכי מטי אחזרת מברך לאכול מרור ואכיל. היכא דליכא שאר ירקי מאי. אמר רב הונא מברך מעיקרא אמרור בורא פרי האדמה ואכיל, ולבסוף מברך על אכילת מרור וכו'. אלא אמר רב הסדא מברך עליה מעיקרא בורא פרי האדמה ולאכול מרור ואכיל. מודאמרינן בכלהו לאכול ובדרב הונא על, שמע מינה כל היכא דאכיל ליה בדלא טעים מיניה כלום מברך לאכול, כשאר כל המצות שמברך עליהן עובר לעשייתן בלמ"ד ככל היוצא באלו, אבל בדרב הונא כיון שמלא כריסו ממנו, אף על פי שלא אכלו לשם מרור, כמברך לאחר המצוה הוא ומברך בעל. ומכאן אתה דן למצה שמברכין עליה לאכול מצה, וכך שנויה בתוספתא (פי"ה ה"ח) ברכת הפסח לאכול הפסח, ברכת הזבח לאכול הזבח עכ"ל¹³:

עוז (שם), שו"ת הרדב"ז מכת"י (סי' נח), אבני נזר (או"ח סי' תקלה), ישועות יעקב (תלב ס"ק ב), וחק יעקב (שם ס"ק ב).

ט. כ"כ הרי"ף (כו, א), העיטור (הל' מצה ומרור קלד ע"א וע"ד), מהר"ם חלואה (קיד, ב ד"ה ה"ג היכא), מאירי (ז, ב ד"ה הבודק) ומ"מ (שם), וכ"כ הטור (תפג) בשם רב נטרונאי גאון. ויש הסוברים לברך על אכילת מצה, בספרי דבי רש"י (מחז"ו ח"א סי' סה, האורה ח"א סי' צ, הפרדס סי' קלג, סדר רש"י סי' שפן, שפח), ראבי"ה (ח"ב סי' תקכה עמ' 164), הגה"מ (פ"ח אות ו) והטור (תעה, א). וכתב הב"י (שם) שהעולם נהגו לברך בעל, וכ"פ בשו"ע (תעה, א).

י. פירוש הרא"ה לפסחים אינו בנדפס, אך כ"כ תלמידו הריטב"א (ז, ב ד"ה והילכתא), ומה שכתב בסדר ההגדה (עמ' יב) 'ומברך על הפרוסה על אכילת

קטו, א ד"ה מה כתב בשם ר"ח להיפך, וצ"ע), ר"ש מפליזא (באור"ז ח"ב סי' רנו ס ע"ב) בשם רבי מנחם (וצ"ע דבתוס' פסחים קטו, א ד"ה מה כתבו בשם ר' מנחם מוינא שהיה מברך הכל על הפרוסה), הטור (תעה, א) ב"א, וראה להלן סי' כד שרבינו מביא דעות נוספות בעניין זה.

ח. ז"ל הרמב"ם (שם): "עשה המצוה לו ולאחרים כאחד, אם היתה מצוה שאינה חובה מברך על העשייה, לפיכך הוא מברך על מצות עירוב. היתה חובה ונתכוון להוציא עצמו מידי חובה ולהוציא אחרים, מברך לעשות, לפיכך הוא מברך לשמוע קול שופר". ואכן הראב"ד (שם, טו) הקשה על הרמב"ם, ובכס"מ (שם) ג"כ נשאר בצ"ע, והמ"מ (פ"ח, יב) כתב ליישב דכיון שהוא מוציא את הרבים מברך בעל. ותירוצו תמוה, דאדרבא ברמב"ם כאן מבואר להיפך. ורבים כתבו ליישב דעת הרמב"ם: המגדל

7. וכן כתב: א ג ד ה וכתב 8. ז"ל: ב ה חסר 9. וכן: א ג וכן נמי 10. ומה שמצאנו... טעות סופר הוא: א ג ד ה חסר 11. שכל: ב כל 12. ז"ל: א ב חסר 13. וביאר... לאכול הזבח עכ"ל:

א ג ד ה חסר

(כד) ויש אומרים¹⁴ שעל השלימה מברך המוציא ועל הפרוסה מברך¹⁴ לאכול מצה, שיש לו לברך המוציא על השלימה כשאר ימים טובים, ועל הפרוסה לאכול מצה¹⁵ כדרכו של עני.

וכתב הר"ש ז"ל ובוצע או משתיהן או מהשלימה², ולא ישיח בין שתי הברכות עד שיאכל², ומברך המוציא ראשונה ולאכול מצה באחרונה¹⁶, ונותן לכל בני¹⁷ הבית¹⁷ עכ"ל. ויש אומרים¹⁸ שעל הפרוסה מברך¹⁸ המוציא כדרכו של עני¹⁹, והואיל ועבידנא בה חדא מצוה²⁰ נעביד בה מצוה אחרית, ונברך עליה גם כן לאכול²¹ מצה²¹, וכן דעת הר' יצחק בר' משה נרבוני ז"ל²², וכן אמרו ז"ל (ברכות לט, ב) בריפתא דעירובא²³. והרשב"א ז"ל כתב על זה (שם ד"ה מניח) וזה עיקר, והביא טעם זה דלחם עוני כתיב, ואתא וגרעא לפלגיה דחדא²⁴ ע"כ.

והשתים השלמות משום פסח שאם יבא בשבת²⁵, ועוד שגם ב"ט צריך לחם משנה²⁶,

10. כטעם זה כתב הר"ן (בר"ף קה, ב ד"ה הכל).
 יז. בכל בו (סי' נ יג ע"א) איתא וכן דעת הר"ר יצחק וה"ר משה נרבוני, וכן איתא בספר המנהגות (עמ' 38), לעומתם במכתם (שם) ובמנהיג (הל' פסח סי' פב) כתבו כן בשם רבינו משה ב"ר יוסף מנרבוני (הוא רבי משה בן יוסף הלוי שחי בתקופת רש"י), ע"כ נראה שצריך לגרוס כאן כמו בכל בו: "וכן דעת הר"ר יצחק והר"ר משה נרבוני".

יח. ראייה זו מדין ריפתא דעירובא הביאו הרמב"ן (שם) והר"ן (שם).

יט. משמע מדברי הרשב"א דסגי בשתי מצות, אחת שלמה ואחת פרוסה, וכ"כ הב"י (ריש סי' תעה) בשמו, ומקורו ברי"ף (כה, ב) דמשתי המצות של יו"ט אתא לחם עוני וגרעא לפלגא דחדא, וכ"כ ר"ח (קלו, ב); ברכות לט, ב), רב שרירא גאון (שערי תשובה רכב), וכ"מ בבה"ג (הל' פסח עמ' קפ) שכתב דרק כשחל יו"ט בשבת צריך שתי מצות שלמות, וכ"פ הרמב"ם (פ"ה, ו), וכ"כ המרדכי (לח ע"א) בשם ר' מנחם מיוני ור' יו"ט, וכתב האו"ז (סי' רנב) שכן מוכח בירושלמי (ובירושלמי לפנינו ליתא).

כ. כלומר, ומשום לא פלוג תקנו שבכל פסח יביאו ג' מצות, וכן הוא בספר המנהגות (שם) ובס' המאורות (קטו, ב ד"ה לחם).

כא. כלומר, דבעי שתי מצות שלמות בנוסף למצה

מצה אין כוונתו שזהו נוסח הברכה, אלא כוונתו שיברך על הפרוסה את ברכת המצה.

יא. כן דעת הרשב"ם (קטו, א ד"ה אף), ור"י (בתוס' שם ד"ה מה; ברכות לט, ב ד"ה הכל), ראב"ן (סי' תלט) בשם רב משה גאון ור"י טוב עלם, רא"ש (פ"י סי' ל; בהל' פסח קלה ע"ב).

יב. רש"י (ברכות לט, ב ד"ה מניח), וצ"ע דבפסחים (קטו, א ד"ה אף) כתב ובוצע מאחת מהשלמות, ונראה כוונתו דעל השלמה בוצע אחר ברכת המוציא ועל הפרוסה אחר ברכת המצה, וכפי שמבואר בספרי דבי רש"י (סדור רש"י סי' שפו, או"ה לרש"י סי' לט, מחז"ו סי' ע, פרדס סי' קלב).

יג. ספר האורה ח"א סי' צ, פרדס סי' קלג.

יד. כ"כ בסיפרי דבי רש"י (סדור רש"י סי' שפ, שפו; או"ה לרש"י סי' לט; מחז"ו סי' סה, ע; פרדס סי' קלב, קלג).

טו. כן דעת ר' מנחם מוינא וה"ר יו"ט (הובאו בתוס' שם, באו"ז שם, במרדכי שם), ראב"ן (שם) בשם ויש מן הגאונים, רז"ה (בר"ף ברכות כה, א), רמב"ן (ברכות לט, ב ד"ה הא), חידו' רבינו דוד (קטו, ב ד"ה מה), מהר"ם חלוואה (קטו, א ד"ה הנחת), ריטב"א (ברכות לט, ב ד"ה הכל, ובהגדה עמ' יב כתב שעל השלמה יברך המוציא, וצ"ע), ר"ן (קטו, א ד"ה דבר אחר) ותוס' רי"ד (קטו, ב ד"ה מה).

14. מברך: א ג ד ה חסר 15. ועל הפרוסה... מצה: א ג ד ה ולאכול מצה על הפרוסה 16. ולאכול מצה באחרונה: א ג ד ה ואכילת מצה אחרונה 17. בני: א ב ג ד חסר 18. מברך: א ג ד ה יברך

ויש נותנין טעם לשלש מצות זכר לשלשה אבות²².
 ורבי איורא²³ נהגו לבצוע על הראשונה ועל חצי האמצעית, ומברכין על שתיהן המוציא
 ואכילת²² מצה, וכן עיקר המנהג לברך על שתיהן המוציא ואכילת²³ מצה²⁴. ואחר יבצע
 על שתיהן²⁴ כאחת, ויאכלם כאחת²⁵ בהסבה, ונותן לכל בני החבורה כזית²⁵.
 והר"פ ז"ל כתב (הגהות סמ"ק סי' ר"ט, ה) ונהגו העולם לברך על השלמה המוציא ועל
 הפרוסה אכילת מצה, וטוב לעשות כדברי הגדולים.
 והראב"ד ז"ל כתב²⁶ אי עביד הסדר בשתי מצות, לא ליבעי ליה למבצעינהו חדא חדא
 באפי נפשיה, אלא לנקטינהו לתרויהו בידיה, ויברך המוציא ולאכול²⁶ מצה, והדר ליבצע
 לתרויהו, דאי בריך אחד²⁷ ובצע והדר בריך אאידך²⁸, טעה מכמה טעמים, חדא דאין
 מעבירין על המצות, ועוד כיון דהמוציא לא מצי אכיל עד דמברך לאכול מצה, הוויא
 ליה כמאן דלא כליא ברכה, וקיימא לן דאינו רשאי לבצוע עד שתכלה כל הברכה
 ואפילו אמן מפי העונים, עכ"ל. וכן מנהגנו²⁹.

ע"א, תשב"ץ סי' צט, וברא"ש שם), סמ"ג (עשין מא,
 הביאו גם בהגה"מ הגדה אות ז) בשם מורו, מכתם
 (קטו, ב ד"ה מה), וכן הכריע הרא"ש שם להלכה,
 וכ"פ בטוש"ע (תעה, א).
 כה. כ"פ הרא"ש (שם) והטור (תעה, א), וכתב הב"ח
 (שם) דהטעם הוא שאם יאכל של המוציא תחילה
 כבר יצא י"ח מצה (ולפ"ז אינו קשור לספק במח'
 הראשונים על איזו מצה מברכים כל ברכה, וכן משמע
 ברא"ש ובטור). אולם בחק יעקב (ס"ק ה) כתב הטעם
 שאם יאכל מהשלמה תחילה הרי הוא כמפסיק בין
 ברכת על אכילת מצה לאכילת הפרוסה לסוכים שעל
 הפרוסה קאי, ואם יאכל מהפרוסה הרי הוא כמפסיק
 לסוכים שברכת המצה קאי על השלמה, לכן יאכל
 משתיהן יחד, וכן משמע ברבינו, שכדי לצאת י"ח כל
 הדעות צריך שיאכל משניהם יחד.
 כו. ראה תמים דעים (סי' לא), וכנראה מקורו
 בדרשה לפסח (שאבדה מאתנו), וכפי שכתב שם הוא
 עצמו.
 כז. כוונת רבינו שנהגים כראב"ד, שיבצע רק אחרי
 שיסיים שתי הברכות, ולא כמשמע ברי"ף, שתכף
 אחר ברכת המוציא יבצע (ראה בהערה הבאה), וכ"פ
 בטוש"ע (תעה, א).

החצויה, וכ"כ בסדר רב עמרם גאון (סדר פסח עמ'
 קע), וריצ"ג (שערי שמחה ח"ב עמ' קג) בשמו, רש"י
 ורשב"ם (קטו, א ד"ה אף), ובספרי דבי רש"י (שם),
 תוס' (קטו, א ד"ה מה), ראב"ן (שו"ת סי' מא), רוקח
 (סי' רפג), ראב"ה (סי' תקסח), או"ז (שם), מהר"ם
 (ברכות יג), הגה"מ (פ"ח אות י), מכתם (קטו, ב ד"ה
 מה), רא"ש (פ"י סי' ל), וכ"כ רבינו לעיל סי' יב, וכ"פ
 בטוש"ע (תעה, ג; תעה, א).
 כב. טעם זה כתבוהו במעשה רוקח (סי' נח) ובדעת
 זקנים מבעלי התוספות (שמות יב, ח), והזכירו טעם
 נוסף רמז לג' סאין שאמר אברהם לשרה לעשות מהן
 עוגות, ואותו הזמן פסח היה. והאו"ז (שם) כתב הטעם
 כנגד לחמי תודה ששלושים מהם מצות היו, וכ"ה
 במהר"ם (שם) בשמו, וכ"כ המרדכי (שם) בי"א.
 ובהרבה ראשונים (ראה טור וב"י סו"ס תעה) הוזכר
 שעושים את שלושת המצות מעשירית האיפה זכר
 ללחמי תודה, אך אינו טעם לג' מצות.
 כג. כן כתב הסמ"ק בשמם (סי' ר"ט, ובסי' קנא
 כתב כן בסתם).
 כד. הרבה ראשונים סוברים דכיון שהיא מח' על מה
 יברך, יבצע על שתיהן. כ"כ: תוס' (ברכות שם), וכתבו
 שר"י היה עושה כן לעיתים (הובא גם במרדכי לה

19. של עני: ב חסר 20. מצוה: ב זימנא 21. לאכול: א ג ד ה על אכילת 22. ואכילת: א ג ד
 ה ועל אכילת 23. ואכילת: א ג ד ה ועל אכילת 24. על שתיהן: א ג ד ה משתיהן 25. כזית:
 ב חסר 26. ולאכול: ב ועל אכילת 27. אחדא: ה אחדא 28. אאידך: ב אחדא

וכתב הריא"ף²⁸ שהוא כמאן דלית ליה חמרא דמקדש אריפתא, שתכף שיגמור המוציא בצע²⁹ יתיה, ואף על גב דלא גמר קדושא ועל אכילת מצה, כמו שכתבת³⁰ למעלה (סי' ז).

ואחר כך מברך על המרור ומטבל בחרוסת³¹, ואוכל בלא הסבה, לפי שהוא זכר לשעבוד לא זכר לחירות³². ונותן לכל בני ביתו, ולא ישהה אותו בחרוסת שמא יבטל טעמו³¹ בחריפות החרוסת ואנן בעינן טעם מרור וליכא³². מיהו שמעינן שצריך שיהא למרור מרירות קצת³³. ומצוה זו מדברי סופרים³². וצריך להשקיעו בחרוסת, מפני התולעת שנברא בו אחר שנתלש³² הנקרא בלשון רבותינו קפא³², שהחומץ ימיתנו ולא יסתכן בו האוכלו, שאם יאכלנו חי יבא לידי סכנה. והוצרכנו לומר שהתליע בתלוש, שאם התליע במחובר יאסר³³ באכילה על כל פנים אפילו הוא מת³⁴. ויש מפרשים³⁴ קפא, השרף של חזרת יש בו ארס כדרך הבצלים, והחומץ ימיתנו, וכן נראה³⁴. ואין אוכלין החזרת לפני ההגדה רק הכרפס³⁵, לפי שטבול שלפני אכילה הוא כדי שיראו התינוקות וישאלו³⁵. הילכך צריך לעשות אותו הטבול מירק שלא הורגלו לאכול³⁵, ומתוך כך ישאלו.

לג. בגמ' (קטו, א) צריך לשקועיה בחרוסת משום קפא, ופירש ר"ח (שם, רשב"ם ד"ה צריך, תוס' ד"ה קפא) דקפא הוא תולעת, דגרסין בתוספתא דתרומות (פ"ז הי"ב) 'הקפא שבירקות מותרין'.
 לד. כך באר בעל ההשלמה (קטו, א ד"ה אמר) שמה שאמרו בתוספתא שמוותרין, מיירי שהתליעו לאחר שנתלשו, דאי במחובר ודאי אסורין (כמבואר בחולין סו, א), וכאן צריך לשקועיה משום סכנה וכשמת ליכא סכנתא, וכ"כ המאורות תלמידו (שם ד"ה כל) והמכתם (שם) בשמו, וכ"כ המאירי (קיד, א סד"ה והביאו לפניו), ובזה מיושב מה שהקשו התוס' (שם), עיי"ש.
 לה. רש"י (קטו, ב ד"ה צריך), ורשב"ם (שם) הזכיר פרש"י, אך כתב שהעיקר כפר"ח.
 לו. במשנה (קיד, א) מטבל בחזרת (דהיינו מרור), ובארו רש"י ורשב"ם (ד"ה מטבל) דרק אם אין שם ירק אחר מטבל בחזרת, וקמ"ל דאף כשיש לו רק חזרת (מרור) מטבל בו פעמיים (וכ"ה בגמ' קיד, ב).
 לז. ראה רש"י ורשב"ם (שם ד"ה עד), ומקורו בגמ' (קיד, א): "וקאמרת תרי טבולי למה לי, כי היכי דליהוי ביה היכרא לתינוקות".
 לח. מדברי רבינו משמע שרגילים לאכול ירק קודם

כח. נראה לענ"ד דכוונת רבינו לאמר, שע"פ הרי"ף (פסחים כו, א) הסובר שמי שמקדש על המצה יבצע מיד אחר ברכת המוציא ואח"כ יסיים הקידוש, גם כאן יסבור הרי"ף שייבצע מיד אחר המוציא ואח"כ יברך על המצה, וזה שלא כראב"ד (וכ"מ בכל בו שם, שכתב דברי הראב"ד, ולאחר מכן כתב 'והרי"ף כתב...'), ומשמע מלשונו דפליגי וכדכתבנו).
 כט. פסחים (קטו, א), וכ"פ הרמב"ם (פ"ח, ח) וטוש"ע (תעה, א).
 ל. פסחים (קח, א), רש"י ורשב"ם (ד"ה מרור), וכ"פ בטוש"ע (שם).
 לא. פסחים (קטו, ב) וכ"פ הרמב"ם (פ"ח, ח) וטוש"ע (תעה, א).
 לב. כוונתו לחרוסת, ובמשנה (קיד, א) נחלקו ת"ק ור"א בר צדוק, שלת"ק אין חרוסת מצוה ולר"א בר צדוק מצוה. ומבואר בגמ' (קטו, א) דלת"ק טיבול בחרוסת רק משום קפא, ולר"א בר צדוק מצוה מדברי סופרים (לרבי לוי זכר לתפוח ולרי"ח זכר לטיט), ופסק הרמב"ם (פ"ז, יב; פ"ח, ח) כוונתיה דראב"צ דחרוסת מצוה מד"ס זכר לטיט, וכתב המ"מ (שם) דהלכה כמותו משום דשקלו אמרואי בגמ' אליביה.

29. בצע: ב יבצע 30. שכתבת: א ג ד שכתבנו 31. בחריפות החרוסת... מרירות קצת: א ג ד ה חסר 32. אחר שנתלש: א ג ד ה חסר 33. יאסר: ב יאכל 34. וי"מ קפא... ימיתנו וכן נראה: א

ואין לט' מברכין לאכול³⁵ מרור לפני ההגדה, לפי שהיא³⁶ תלויה באכילת מצה, כמו שכתוב (במדבר ט, יא) על מצות ומרורים יאכלוהו, תקף לאכילת מצה תהא אכילת מרור, ואכילת מצה אינה אלא³⁷ אחר כוס שני :

(כה) ואין מברכין על החזרת בורא פרי האדמה, שכבר בירך על הכרפס בטבול ראשון, ובאותה ברכה יצא³⁸, שלא היה הפסק בקריאת ההגדה, משום דמקרי ומיכל בהדי הדדי איפשר³⁹.

ויש נותנין טעם אחר⁴⁰ מפני מה אין מברכין על החזרת בורא פרי האדמה, לפי שברכת המוציא³⁸ פוטרנה מברכת הנהנין, שהיא כדברים הבאים בתוך הסעודה מחמת הסעודה, אחר שהיא באה לצורך מצוה, ואינו רשאי לאכול סעודתו בלתי יאכל מרור אחר מצוה⁴¹,³⁹ וכבר כתבתי למעלה (סימן טז) דעות הפוסקים על זה⁴².

היסח הדעת להצריך נטילה משום ידיים עסקניות הם, אינה היסח הדעת לברכה, וק"ו הוא מדין חברים שיצאו להתפלל והניחו שם זקן שא"צ בחזרתם לברך, כל שכן כאן.

מב. היא שיטת ר"י בתוס' (ברכות מב, א ד"ה אי; פסחים קטו, א ד"ה והדר) ברא"ש (שם) ובטור (תעה, א), וסברתו דההגדה הוי היסח הדעת, וא"א לפטור בברכת הכרפס את המרור. וכ"כ תר"י (ברי"ף ברכות כט, ב ד"ה ובוה), מהר"ם בתשב"ץ קטן (סי' צט), ר"ש מפלייש (באו"ז ח"ב סי' רנו ס ע"א). ובשבה"ל (שם) הביא שכן כתב רבי אביגדור כהן צדק בשם רבי יצחק בר שמואל.

מג. בתוס' (שם) וברא"ש (שם) כתבו דחשיב המרור מחמת סעודה, משום דכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו, וחובה להביא מרור אחר המצוה. וברבינו הטעם מעט שונה, והוא משום דאינו רשאי לאכול הסעודה לפני שיאכל מרור, וטעם זה כתבוהו בעל השלמה, המכתם והמאירי (שם).

מד. ושם מבואר דלרשב"ם, לראב"ד ולרשב"א, כיוון שפותר את המרור בברכת הכרפס, לכן אף אם אכל כזית מהכרפס אינו מברך ב"א אחר הכרפס, ולסברת ר"י שההגדה הוי הפסק, צריך לברך ב"א אחר הכרפס (אם אכל כזית), וכן כתב הרמב"ם בתשובה (שיב), ומבואר כל זה באורך בטור וב"י (תעג, ו).

הסעודה, ולכן אוכלים דווקא כרפס שהוא ירק שלא הורגלו לאוכלו קודם הסעודה, וברש"י ורשב"ם (שם) משמע דאין רגילים כלל לאכול ירק קודם הסעודה וזהו ההיכר, וכ"כ הטור (תעג, ו).

טו. דברי רבינו מכאן ועד סוף הפסקה מבוססים על המובא בסיפרי דבי רש"י (סדור רש"י סי' שפח, מחז"ו ח"א סי' עב, פרדס סי' קלב), וכ"כ הרשב"ם (שם).

טז. כ"כ רש"י ורשב"ם (קיד, ב ד"ה פשיטא), וכ"ה במחז"ו (ח"א סי' מט), וכ"כ הראב"ד בתשובה (הביאה רבינו בסו"ט), העיטור (הל' מצוה ומרור קלד ע"א), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' עב, רמא; במיוחסות סי' רב-ב), ההשלמה (קה, א), המכתם (קט, ב ד"ה וצריכי), פסקי הרי"ד (קיד, א ד"ה הביאו), רא"ש (פ"י סי' כו, והל' פסח בקצרה קלה ע"ג), והמאירי (קי, א ד"ה ומגדולי המגיהים בסופו). ור"י טוב עלם בסדרו (הובא בתוס' קטו, א ד"ה והדר, ובמרדכי לח ע"ב) כתב שהכרפס בא כדי לפטור המרור מברכת בפה"א, ושם דחאוהו (אמנם במרדכי לג ע"ג יישבו).

מא. כ"כ בספר השלמה (קה, א ד"ה כתב הרי"ף), במכתם (קט, ב ד"ה וצריכי), ובמאירי (קי, א סד"ה ומגדולי המגיהים). והרא"ש (הל' פסח בקצרה קלה ע"ב-ג; שו"ת כלל יד סי' ה) ביאר דאף דההגדה הוי

ג ד חסר ה וי"מ קפא... ממית אותו וכן נראה 35. לאכול: א ג ד ה על אכילת 36. שהיא: ב שמה 37. אלא: א ב ג ד עד 38. המוציא: ה הלחם 39. וכבר... על זה: א ג ד ה חסר

ואם אין לו חזרת יקח שאר ירקות³⁷, כגון חרחבינא עולשין תמכא ומרור³⁸. והוא הדין בטבול ראשון אם אין לו כרפס יקח שאר ירקות דמרירין³⁹, כי בחירת אלו שתיהן, שהן חזרת, כלומר, שהחזירן הקב"ה לעבודתו על ידי מרירות מצרים⁴⁰, וכן קראוהו רז"ל (לט, א) חסא, כלומר, דחס רחמנא עלן ופרוקינן.

וכרפס קראוהו⁴¹ כן, וזכר לפרך וסבלות, שיש בו אותיות פרך וס' מסבלות. ויש אומרים לפי שהוא נוטריקון כתונת פסים, על שם יוסף שהיתה⁴² סבת ירידת אבותינו למצרים⁴³. ויש אומרים על שם שהיו מוכים בעבודת פרך, ומנהג לעשות תחבושת על המכה מכרפס. ויש אומרים על שם שהנושא כרפס במלחמה נוצח, ולח' הישועה הלילה⁴⁴ הזו, והיא שעמדה לאבותינו ולנו:

(כו) ואם אין לו ירק⁴⁵ אלא מרור, בטבול ראשון⁴⁶ מברך עליו בורא פרי האדמה ולאכול⁴⁷ מרור, ומטבל בחרוסת, ובטבול שני יאכל ממנו⁴⁸ בלא ברכה⁴⁹.

⁴⁶וזהני מילי בשלא בירך אחר הירק בורא נפשות, אבל אם בירך אחריו צריך לברך בורא פרי האדמה⁴⁷.

מה. בגמ' (לט, א) אמרו מצווה בחזרת, ומשמע שהזרת קודמת לשאר ירקות, וכ"כ הסמ"ק (סי' רכ) והגהות ר"פ שם (אות א), וכ"כ הגה"מ (פ"ז אות כ), וכ"פ הטוש"ע (תעג, ה). ועיין בב"י (שם) שתמה על הרמב"ם (פ"ז, יג) שלא כתב שהזרת קודמת, ותירץ ע"פ ר' ירוחם שכתב (נ"ה ח"ד) שמצוה בחזרת, היינו שאינו חייב לחזור אחר ירק מר יותר, ולא שיש עדיפות לחזרת.

מו. משנה פסחים (לט, א), וכ"כ רבינו לעיל סי' י. מז. כ"כ הריטב"א (סדר ההגדה עמ' ט), וקשה מנא להו דבעי ירק מר לכרפס, ואדרבה לא טוב ליקח ירק מר, וכ"כ האגור (סי' תתא) בשם מהרי"ל (הל' הגדה יד) שלא יקח לכרפס ירקות מרים, שאם יאכל מרור בטיבול ראשון איך יברך בטיבול שני על אכילת מרור, והביא כן הב"י (תעג, ו), וכ"פ במ"ב ס"ק כ, וצ"ע [ואולי י"ל דכיון שהכרפס זכר לעבודת פרך שהיתה במצרים וכפי שכתב רבינו להלן (וכ"כ הריטב"א שם: "והטיבול הזה זכר לוימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים"), לכן יש לאכול ירק מר (וצ"ל שיקח ירק מר שאינו כשר למרור), ובדומה לכך כתב הברכ"י

(תעג ס"ק יד) שאין להסב באכילת הכרפס, כיוון שהוא זכר לעבודת פרך].
מח. הסבר זה מקורו בספר המנהגות (עמ' 37).
מט. הסבר זה מובא בספר המנהגות (שם). ובמנהגי (הל' פסח סי' ס) כתב שהאות סמ"ך היא נוטריקון 'סימן'. ובאבודרהם (עמ' ריח), מהרי"ל (שם) והאגור (שם) הביאם הב"י (שם), כתבו דכרפס נוטריקון 'שישים פרך'.

נ. שלושת הטעמים הבאים הובאו גם ברבינו מנוח (פ"ח, ב).

נא. כרב חסדא (פסחים קטו, א) שנפסקה שם הלכה כמותו, שטיבול ראשון הוא לשם מרור, וטיבול שני בלא ברכה כדי שישאלו התינוקות, וכ"פ הרמב"ם (פ"ח, יב) והטוש"ע (תעה, ב).

נב. כן היא שיטת הרשב"א (שו"ת ח"א סי' עב, רמא; ומיוחסות לרמב"ן סי' רא-ב) שהביא רבינו לעיל (סי' יב), שאם בירך בוי"ג על הכרפס צריך לברך על המרור בפה"א, כיון שהמרור לא חשיב כבא מחמת הסעודה, ואינו נפטר בברכת המוציא, אלא ברכת הכרפס פוטרתו (וכדעה הראשונה שהביא רבינו לעיל

40. שהיתה: א שהיה 41. ירידת אבותינו למצרים: ה ירידתנו במצרים 42. הלילה: ב בלילה
43. אלא... ראשון: ה בטבול ראשון אלא מרור 44. ולאכול: ד על אכילת א ג ה ואכילת 45. יאכל
ממנו: ב ג יאכל ממנה ד יאכל 46. וה"מ בשלא... ב"פ האדמה : א ג ד ה חסר

וכתב הר"ש ז"ל⁴⁷ בלא ברכת מרור, אבל ברכת בורא פרי האדמה צריך לברך⁴⁷, דאסור לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה, וכן הלכה עכ"ל. ונראה כמו שכתבנו⁴⁷, שברכת המוציא פוטרתה מברכת הנהנין⁴⁷:

(כו) ואחר כך יקח⁴⁸ מן המצה השלישית⁴⁸ שעדיין לא נעשה⁴⁹ בה דבר, וראוי לעשות מצוה בשלשתן, ויבצע ממנה, ויכרוך אותה בחזרת וטובל בחרוסת, ואוכל בלא ברכה (קטו, א) זכר למקדש כהלל, שכך היה מנהגו של הלל.

ואותן בני אדם שמניחין אותה שלימה עד למחר לברכת⁵⁰ המוציא לא יפה הן⁵¹ עושין, וכן כתב רבי יעקב הזקן⁵² בשם אביו⁵² הואיל ושלשתן באו לשם מצות תעשה מצוה בשלשתן וכן עיקר לעשות בה הכריכה⁵².

ויש שאין מטבילין הכריכה בחרוסת⁵³, והרמב"ם ז"ל כתב (פ"ה, ה) וחוזר וכורך מצה ומרור ומטבל בחרוסת⁵³, ואוכלן בלא ברכה זכר למקדש, וכן דעת הראב"ד

שהביאו את שני הטעמים ומהם המכתם קט, ב ד"ה צריכי והריטב"א סדר ההגדה עמ' יג).

נ. כן כתבו ספרי דבי רש"י (אורה ח"א סי' צ, פרדס סי' קלג, סדור רש"י סי' שפח), וכ"כ תוס' (קטז, א ד"ה מה דרכו), רא"ש (פ"י סי' ל), מכתם (קטז, ב ד"ה מה דרכו), מאירי (קטז, ב ד"ה זה) בשם גדולי המפרשים, רבינו ירוחם (נ"ה ח"ד), וכ"פ בטוש"ע (תעה, א).

נד. רבי יעקב בר' יקר, מרביתו של רש"י, הובאו דבריו בספרי דבי רש"י (מחז"ו הל' פסח סי' נג, אורה ח"ב סי' מז, סדור רש"י סי' קלה, ואיסור והיתר סי' לה).

נח. כן הביא המנהיג (סי' פג) שדעת רב עמרם גאון והרי"ט עלם בסדרו שלא הזכירו טיבול באכילת הכורך, וכ"כ ראב"ן (פסחים סי' תלט), ראב"ה (ח"ב סי' תקכה עמ' 166), עיטור (הל' מצה ומרור קלד ע"ד), שבלי הלקט (סי' ריה ק ע"ב), ובספר המנהגות (עמ' 41) במנהיג (שם) ובר"ש מפלייא (באו"ז ח"ב סי' רנו ס ע"ב) העידו שכן היה המנהג, וכ"כ הגה"מ (פ"ה אות ז) בשם רוב גאוני אשכנז, וסברתם דשני טיבולים מציעו ולא שלשה, וכ"פ רמ"א (תעה, א).

נז. כ"כ בספרי דבי רש"י (מחז"ו הל' פסח סי' סה, אורה שם, סדור רש"י סי' שפ, ואיסור והיתר סי' ל).

בסי' כה). ודלא כי"א שהביא רבינו לעיל (שם) דסברי שנפטר המרור בברכת המוציא, ולשיטתם גם כשיריך בו"ג על הכרפס אין צריך לברך על המרור (עיי"ש בהערות באורך).

נג. כוונתו לרש"י (קיד, א ד"ה פשיטא), שכתב שבמקרה הרגיל שיש לו שאר ירקות לכרפס, יברך עליהם בפה"א ובוהו יפטור המרור מברכת הנהנין, דא"א לאכול המרור רק בברכת על אכילת מרור, וכ"כ בספרי דבי רש"י (מחז"ו הל' פסח סי' מט, ספר האורה ח"ב סי' מג), ונמצא שרש"י סובר כרשב"א, וע"כ אם בירך בו"ג בטבול ראשון, צריך לברך בפה"א בטיבול שני (ובכל בו (סי' נ יג ע"ב) כ"כ בשם הר"מ, ונראה דט"ס הוא, וצריך לגרוס שם הר"ש).

נד. כוונת רבינו לסי' כה, שם כתב טעם זה בי"א. נה. נמצא שפוסק רבינו שהמרור נפטר בברכת המוציא (וכדעת ר"י בתוס' קטז, א ד"ה הדר), ולכן גם אם ברך בו"ג אחר הכרפס אינו צריך לברך בפה"א על המרור (ודלא כרש"י והרשב"א). וקשה שהרי בסי' יב פסק שצריך לאכול כזית מהכרפס ואעפ"כ לא יברך בו"ג, ולכאורה לתוס' צריך לברך בכה"ג בו"ג (וכ"כ רבינו בסי' טז בשם הר"ם), וי"ל שרבינו סובר שגם סברת רש"י והרשב"א נמונה, שהכרפס פוטר את המרור, ולכן לא יברך אחריו בו"ג (ומציעו כמה ראשונים

47. צריך לברך: א ג ד ה ודאי מברך 48. יקח: ב יאכל 49. נעשה: א ג ד נעשית 50. לברכת: ב לעשות ממנה 51. יפה הן: א א ד יפה ה יפה הם 52. הואיל ושלשתן... הכריכה: ב מסר

ז"ל שאף הכריכה צריך טבול והסבת שמאל⁵⁴. ויש שעושים הכריכה בטבול ובלא טבול⁵⁵.

אבל בתחלה לא יכרוך אותה עם המצה, לפי שבזמן הזה מצה מן התורה ומרור דרבנן, ואתי דרבנן ומבטל דאורייתא, ואפילו למאן דאמר מצות אין מבטלות זו את זו⁵⁶. וכיון דלא איתמר הלכתא לא כהלל ולא כרבנן, עבדינן בתחלה כרבנן, אוכלין אותן זו בפני עצמה וזה בפני עצמו, ואחר כך כורכין מצה ומרור כאחד כהלל⁵⁷, ואוכלין בהסבה בלא ברכה.

⁵³ ואחר אוכל סעודתו בשמחה⁵³.

כתב הרמב"ן ז"ל⁵⁸ כי נהגו במקצת מקומות לאכול⁵⁴ תבשיל של שומר הנקרא פינול"יי, והטעם על שם ליל שמורים הוא⁵⁵:

(כח) ואחרי אוכלו כל סעודתו, יקח חצי המצה המשומרת אשר תחת המפה, ואוכל ממנה כזית בהסבה⁵⁹ וזכר לפסח⁶⁰, ואין טועמין אחריה כלום, כדי שישאר טעם המצה

וכ"כ ריא"ג (שערי שמחה ח"ב עמ' קב), וקח (סי' רפג), תשב"ץ קטן (סי' צט), הגה"מ (שם) בשם ר"ת ומהר"ם, וכן הסיק הר"ש מפלייש (שם) וכתב שכ"ד רבי מנחם, רא"ש (פ"י סי' כז) וריטב"א (סדר ההגדה עמ' יד). ובספר המנהגות (שם) כתב שכן הנהיג ר' משה בר' יוסף נרבוני, וכן כתבו חכמי פרובנס: רבינו מנוח (פ"ח סוף ה"ח), מנהיג (שם), מאורות (קטו), א ד"ה לא ליכרוך), השלמה (שם ד"ה והא דאמרינן) ומכתם (שם ד"ה והשתא) בשם ההשלמה, וסברתם כדי לבטל הקפא של המרור, ועוד שכך נהג הלל, שהרי כך היה אוכל את הכזית מצה, וכן הכריע מהרי"ל (סדר הגדה סי' לו), וכ"פ השו"ע (תעה, א).

ס. לא מצאנו דבריו במקור אחר.

סא. בטור כתב שר' יחיאל אחיו הסתפק אי בעי הסבה בכורך כיון דמרור לא בעי הסבה, ואכן ברוקח (שם) ובשבה"ל (שם) כתבו דאין להסב, משום שאוכלים בו מרור. והטור (שם) הביא שהמנהיג (שם) כתב דבעי הסיבה בעבור המצה שבאה לחירות, וכ"כ הב"י שכן פשוט, שהרי הלל ודאי היה מיסב באכילה זו (וכסברא זו כתב המנהיג (שם), ועוד דמוכח ברמב"ם שמותר להסב במרור, וכ"כ הר"ש מפלייזא (שם), אבודרהם (עמ' רלג), רשב"ץ (יבין שמועה לו ע"ג),

⁵⁴ לאכול: א ג ד ה לאכול בליל הפסח ⁵⁵ א ג ד ה נוסף: ואחר אוכל סעודתו בשמחה ⁵⁶ א ג ד ה חסר ⁵⁷ א ג ד ה נוסף: ואחר אוכל סעודתו בשמחה

וכ"פ בשו"ע (שם).

סב. לא מובן כוונתו, ואולי כוונתו שמתבלים בחרוסת ואז מנערים החרוסת (וכדכתב הטור ע"ש ר' יונה, אמנם הוא כתב כן לגבי אכילת מרור).

סג. כן מביאר בגמ' (פסחים קטו, א) שגם למ"ד אין מצות מבטלות זו את זו, הני מילי דא"ו ודא"ו.

סד. שם בגמ', ובארו הראשונים (תוס' ד"ה אלא, רא"ש שם) שאם היה כורך שניהם תחלה אתי מרור דרבנן ומבטל למצה, ואם היה אוכל מצה בלא מרור תחילה, כשהיה כורכין אח"כ אתי מצה דרשות ומבטל מרור דרבנן.

סה. לא מצאנו מקור נוסף לדבריו.

סו. כשיטת רבינו שצריך להסב בכזית של אפיקומן כתבו ריה"ר, ומהם: תוס' (קח, א ד"ה מאי), או"י (סי' רנב ס ע"ג), שבה"ל (סי' ריה ק ע"ב), רא"ש (פ"י סי' כ), מרדכי (לו, ד), הגה"מ (פ"ז אות ה), וכ"פ בטוש"ע (תעו, א). אמנם ברמב"ם (פ"ז, ח) ובסמ"ג (עשיין מא) פסקו שרק בכזית א' בעי הסיבה, וסברתם שרק הוא כזית חובה, ולרש"י ורשב"ם (להלן) שכזית המצוה הוא האפיקומן פשוט שצריך להסב בו.

סז. נחלקו הראשונים מה עניינה של המצה שאוכלים לאפיקומן. לשיטת רש"י ורשב"ם (ק"ט, ב ד"ה אין

בפיו, כמו שהיה באכילת הפסח (ע, א), שהיה נאכל על השבע, כדי שלא ישברו בו עצם⁵⁸.

וכתב הר' אברהם בן עזרא ז"ל⁵⁶ כי טעם איסור שבירת עצם בפסח משאר⁵⁷ קרבן⁵⁸, כדי שיראו המצרים העצמות שלמים ויכירו שהם עצמות תועבותם וידעו כי העברים אכלו אלהי⁵⁹ המצרים, ועם כל זה לא יזיקום על⁶⁰ כך, וזה נס גדול. ואם יהיה העצם נשבר לא יהיה ניכר אם הוא מבהמה אחרת או ממין אלהיהם, על כן נאכל⁶¹ על השבע כדי שלא ישברו בו עצם, כי כשהאדם רעב יש לחוש לשבירת עצם.

והא דתנן (קכא, א) בריך על הפסח לא פטר את של זבח⁶², רוצה לומר בתחלת האכילה שהיו אוכלין כזית מן הפסח אחר שברכו עליו, ואחר כך מניחין אותו עד אחר האכילה, כדי שיהא נאכל על השבע, שאם לא היה אוכל ממנו עד אחר החגיגה איך יפטררו, והלא החגיגה נאכלת⁶³ קודם שיאכל⁶⁴ ממנו, אלא ודאי שמע מינה שבתחלה היה מברך עליו כמו שאנו עושין במצה, ואחר כך אוכלו על השבע כמו שאנו אוכלין כזית מצה באחרונה⁶⁵, כדי שיהיה⁶⁵ הטעם בפיו⁶⁶. (משנה קיט, ב) ואין מפטירין אחריו אפיקומן.

מפטירין) מצה זו היא מה שהיו אוכלים עם קרבן פסח ובה אנו מקיימים מצוות כזית מצה דאו', אולם הרא"ש (פ"י סי' לד) הר"ן (ברי"ף כו, א ד"ה הסופגנין) והמרדכי (לד ע"א) כתבו שמצה זו אינה לשם חובה אלא היא זכר לקרבן פסח שהיה נאכל על השבע, וכ"כ בטוש"ע (תעו, א), וכ"מ מלשון רבינו שכתב שהיא זכר לפסח.

פסח פטור את של זבח בירך את של זבח לא פטר את של פסח דברי רבי ישמעאל רבי עקיבא אומר לא זו פוטרת את זו ולא זו את זו".

עב. להלן בביאור ההגדה בשאלת ותשובת הבן החכם כתב רבינו: "... ומדוע אנו אוכלין כזית מן הפסח תחילה ואח"כ אוכלין החגיגה ומניחין הפסח אחריה... וזהו ג"כ תשובה על מה ששאל מדוע מפסיקין באכילת הפסח ואוכלין החגיגה בינתיים לפי שצריך לאכול כזית מן הפסח באחרונה כדי שישאר טעם הפסח בפיו...", והסבר זה הוא לשיטת רבינו שאוכלים מהפסח כזית בתחילה ואח"כ אוכלים מן החגיגה, כדי שהפסח יאכל על השבע, ולבסוף אוכל כזית מן הפסח, כדי שישאר טעם מצה בפיו. וממש כדברי רבינו כתב המהר"ם חלאווה (קיט, ב ד"ה אין מפטירין). וראה מאירי (קיד, א ד"ה ובמקדש) שפירש שתחילה אוכלין כזית מהזבח ואח"כ כזית מהפסח וחוזרים ואוכלים מהחגיגה ומביאים את הפסח לאחר החגיגה כדי שיאכלו על השבע. ונראה שדעת הרמב"ם (פ"ח ה"ז וה"ט) כמאירי.

סח. טעם זה מקורו בירושלמי (פסחים פ"ו ה"ד), וכ"כ הרמב"ן (מלחמות כו, ב) וכ"ה בר' מנוח (פ"ח, ט), וכ"כ המאור (שם) בשם רבינו ניסים. ורש"י (פו, א ד"ה אין מפטירין) ורשב"ם (קיט, ב ד"ה אין מפטירין) כתבו שהוא דין בכל הקרבנות שהיו נאכלים על השבע דרך גדולה כדרך שהמלכים אוכלים, והסכים לטעם זה בחי' ר' דוד (קיט, ב ד"ה ושמואל).

עג. מדברי רבינו כאן ולמעלה, נראה שהבין שהאיסור לאכול אחר הפסח והמצה, נובע מהדין שיהא הפסח

טט. לא מצאנו מקור נוסף לדבריו.

ע. ובהר (ח"ב דף מא ע"ב): "ועצם לא תשברו בו, לאחזאה ביה קלנא ובכל אינון טעוון דמצרא, דהא גרמין הוו רמאין בשוקא, ואתי כלבי והוו גררי לון מאתר לאתר, ודא קשיא לון מכלא", משמע שעיקר הטעם כדי שיתבזו המצרים שהע"ז שלהם נגררת בשוק.

עא. פסחים (קכא, א), ושם הגירסה הפוכה: "בירך

56. ז"ל: ה חסר 57. משאר: ה יותר משאר 58. קרבן: ב ה הקרבנות 59. אלה: ה תועבת
60. על: א ג ד כל 61. נאכל: ב הוא נאכל 62. של זבח: ה הזבח 63. נאכלת: א היא נאכלת

ומצה דאורייתא צריך גם כן שיאכל ממנה באחרונה, כדי שישאר טעם מצה בפיו⁶⁷, ואין⁶⁶ מפטירין אחריה אפיקומן⁶⁸. מאי אפיקומן⁶⁶ (ק"ט, ב) שמואל אמר כגון ארדילאי⁶⁷ לי וגזליא לאבא. פירוש⁶⁹, שמואל היה אוהב כמהין ופטירות⁷⁰ ואוכלן אחר סעודה, ורב היה שמו אבא והיו קורין אותו רב לכבוד, ואוהב גזליא ואוכלן אחר סעודה. ר' יוחנן אמר כגון תמרים קליות ואגוזים.

ובלשון יוני אפיקומן⁶⁸ ולא כלום, כך מצאתי⁷¹. ויש אומרים⁷² אפיקו מאני⁶⁹, ויוצא להם מממירא דרב, דאמר שלא יעקרו מחבורה לחבורה⁷⁰, כלומר, הוציאו כליכם מכאן ונלך למקום אחר לאכול.

ופירש תלמיד אחד מהר"ש⁷³ ז"ל כדי שיהא טעם מצה בפיו, שחייבין אנו לספר ביציאת מצרים כל הלילה, על כן צריך שישאר טעם המצה בפיו⁷⁴.

כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ו, יא) אף על פי שאכל מצה ואכל אחריה מאכלות אחרות ופירות⁷⁵, חוזר ואוכל כזית מצה באחרונה ופוסק. ויש דייקו⁷¹ מזה⁷² שאין השתיה מעכבת את

כשמואל סכירא ליה אלא שהיה רגיל באלו בקינות סעודה⁷⁶, ולפי זה מ"ש בגמ' 'תניא כוותיה דר"י' לאו דווקא דה"ה כשמואל, וכן משמע ברבינו מדהביא שניהם להלכה. אמנם הר"ן (שם) דוד (שם) והרמב"ן (שם) כתבו דפליגי, לשמואל אסור לאכול רק מיני בשר, וארדילאי הם מיני עופות, ולר"י אף קליות ואגוזים אסור, והלכה כר"י ולא כשמואל. ע"ח. כן הביאו פירוש זה הערוך השלם (ערך אפיקומן) וסדור רש"י (סי' שצא).

ע"ט. כ"כ רש"י (פ"ו, א ד"ה ואמר רב) ורשב"ם (ק"ט, ב ד"ה אמר רב), שכך יפרש רב הסובר שרק במקום אחר אסור לאכול, וכ"כ מהר"ם חלאווה (ד"ה מאי), המכתם (ד"ה מאי) והמאירי (ק"ט, ב). פ. בכל בו (יג ע"ג) הגירסה "ותלמיד אחד מרש"י ז"ל". פ"א. טעם זה כתוב בספר המנהגות (עמ' 41), ושם בהערה 8 הביא גירסה נוספת: "על כן צריך שיהיה טעם המצה בפיו, ומתוך כך יזכור יצ"מ וישבח לא-ל יתברך".

פ"ב. ברמב"ם לפנינו נוסף כאן - וכיוצא בהן.

פ"ג. לא מצאנו מי שדייק כן ברמב"ם.

נאכל על השובע שהוא כדי שלא ישבור בו עצם, ועיין ברמב"ן (במלחמות שם) שג"כ הולך בדרך זו, וביאר שגורו חכמים שלא יאכל כלל אחר הפסח/המצה כדי שישאר טעם פסח/מצה בפיו, ע"מ שיהא היכר שלא יבוא לאכול עוד, וכל זה כדי שלא תהיה אכילת הפסח באמצע הסעודה. ובחי' רבי דוד (ק"ט, ב ד"ה ושמואל) ובר"ן (שם ד"ה אמר רב) כתבו שהם שני דינים נפרדים, האחד אכילת הפסח על השובע, והשני איסור אכילה אחר הפסח.

ע"ד. כ"כ הרמב"ם (פ"ח, ט) וז"ל: "כדי שיהיה הפסח סעודתו וטעם בשר הפסח או המצה בפיו שאכילתן היא המצוה", וכ"כ התוס' (קכ, א סוד"ה מפטירין).

ע"ה. כדעת הל"ק בגמרא (ק"ט, א) ולא כלישנא דמר זוטרא (קכ, ב) שרק אחר הפסח אין מפטירין אבל אחר מצה מותר לאכול, וכ"פ כל הפוסקים, וכ"ה בטוש"ע (תע"ח, א).

ע"ו. רש"י (ד"ה ארדילאי וד"ה גזליא) ורשב"ם (ד"ה כגון ארדילאי וד"ה אבא).

ע"ז. כן פירשו רש"י ורשב"ם (שם), ולדבריהם אין מחלוקת בין ר"י ושמואל, וכלשון הרשב"ם שם: "ור"י

64. שיאכל: ה שאוכלין 65. שיהיה: א ג ה שיהא 66. מפטירין... אפיקומן: ה חסר 67. ארדילאי: ב ה ארדי ג ארדילאי 68. אפיקומן: ב אפיקומן פ"ה פ"ה אפיקומן 69. אפיקו מאני: א אפיקומן אפיקו מאנין ג אפיקו מאנין ה אפיקומינין 70. מחבורה לחבורה: א ג ד ה מסעודה לסעודה 71. דייקו: ב דקדקו

טעם האכילה, דאפיקומן לא משמע אלא מין ממיני האכילה, כגון תמרים וקליות ואגוזים, ⁷²דוגם הריא"ף ז"ל⁷³ (כו, ב) לא אסר אלא שתיית יין, דמחזי כמוסיף על הארבע כוסות, אבל מים לא אסר. והר' אהרן הלוי ז"ל⁷⁴ כתב בשם הרמב"ן ז"ל⁷⁵ שמוותר לשתות⁷⁴ בין אכילת כזית מצה לברכת המזון, וגדולי איוראפז היו מחמירין⁷⁵ לזהר גם ממים, ופוק חזי מה עמא דבר.

כתב הר' אשר ז"ל (ספר המנהגות עמ' 41) שמעתי שנהגו הקדמונים לאכול כזית מצה באחרונה ביום כמו בלילה.

ואי משתל⁷⁶ ולא אכיל כזית מצה באחרונה, וברוך ברכת מזונא, בין דאיכר ליה קודם הלילה, בין דאיכר ליה בתר הלילה, כתב הראב"ד ז"ל⁷⁷ דמשי ידיה ומברך על נטילת ידים, ובוצע על מצה דמנטרא ואכיל מינה כזית, ומשי ידיה ומברך ברכת מזונא כי אורחיה ומפטר, דסדר ברכות לא מעכבי. ואם בשביל⁷⁷ שאין שותין בין שלישי לרביעי, הרי רביעי זה במקום שלישי הוא⁷⁸, שהרי ברכת מזונא וברכה אמצעית שלא כתקנה⁷⁹. ואם לאחר ההלל נזכר לא גרע מכוס חמישי⁸⁰ של ההלל הגדול שהוא רשות, כל שכן האי דהוא חובה. דמצה אחרונה זכר לפסח למצה הבאה עם הפסח, כדכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו, מיהו כיון דמרור בזמן הזה דרבנן הוא, דבזמן דאיכא פסח איכא מרור ובזמן דליכא פסח ליכא מרור, וכבר ברכינן עליה מעיקרא, לא צריכי למיכל מינה בסוף, אבל מצה דהדר הכתוב קבעו חובה אפילו בזמן הזה, אף על גב דמברכינ עליה מעיקרא, עבדינן זכר למקדש, דלא מפקינן בתרא אפיקומן. עכ"ל בדרשה.

⁸¹והרשב"א ז"ל כתב (ח"א, סי' רלז; מיוחסות סי' רב), שאם בירך ברכת המזון קודם שיאכל מצה באחרונה, חוזר ומברך המוציא על המצה ואוכל ממנה מעט, ואחר כך מברך ברכת המזון בלא כוס⁸². ויש אומרים דמברך בכוס דלא גרע מכוס חמישי שהתירו עכ"ל⁸¹.

פד. וגם הריא"ף... מאי עמא דבר - נראה שלשון רבינו לקוחה מהגהת הר"פ לסמ"ק (סי' קמה הגה טז), ורבינו הוסיף את לשון הרא"ה בשם הרמב"ן. פה. וכן כתבו שיערי שמחה לריא"ג (ח"ב עמ' קב-קג) בשם רס"ג וכולהו רבוותא והלכות, המאירי (קט, ב ד"ה ולענין פסק) בשם גדולי הפוסקים, רא"ש (פ"י סי' לד) וריטב"א (הל' סדר ההגדה עמ' יד). פו. לא ידענו לדבריו מקור נוסף, וראה מאור,

מלחמות (כו, ב) וריטב"א (שם).
 פז. הגהת הר"פ לסמ"ק (שם) וכן בתוס' ר"פ (קז, ב ד"ה כוס שלישי) בשם רבינו שמואל מאיברא.
 פח. דבריו אלו מהדרשה כפי שכותב רבינו להלן, ודרשה זו אינה בידינו, וכן כתב הראב"ד בתמים דעים (סי' לב), וכן הביאו בשמו רבינו מנוח (פ"ח, ט) ור' ירוחם (ג"ה ח"ד מד ע"א).
 פט. וכדעה זו הכריע הרשב"א שם (ח"א סי' רלז) וכ"כ בשמו המ"מ (פ"ח, יג) ור' ירוחם (שם).

72. והר' אהרן הלוי ז"ל: ה והרא"ה הלוי 73. ז"ל: ה חסר 74. לשתות: ב לאכול 75. מחמירין: ב רגילין 76. משתל: ה אשתלי 77. מעכבי ואם בשביל: ה מעכב ובשביל 78. שלישי הוא: א ג ד ה שלישי 79. כתקנה: ב כתקנה נעשית 80. חמישי: ב שלישי 81. והרשב"א ז"ל כתב...

והר"ש ז"ל כתב⁸², ואם שכח ולא אכל מצה אפיקומן⁸² אחר סעודתו קודם ברכת המזון, ונזכר לאחר ברכת המזון, אינו צריך לחזור ולאכלו⁸³, דהא צריך לברך אחריו ולשתות מן הכוס, ובין שלישי לרביעי לא ישתה, וגם אינו נכון⁸³ לעשות ברכת המזון בלא יין⁸⁴, לפי שתקנו כוס שלישי עליו. וגם לאחר כוס רביעי של הלל אינו יכול לאכלו ולברך⁸⁵ ברכת המזון, דהא לא תקנו אלא ארבע כוסות⁸⁶, אבל חמש לא תקינו. ועוד שסתם כל המצות הנעשות בליל ראשון נעשות בשמור לשם מצה⁸⁷, ומצה שאוכל בגמר סעודתו עולה לו לשם מצה, ויוצא בה דהא נעשית לשם שמור מצה.

וכן נמי דעת הר"ם נ"ע שכתב (תשב"ץ קטן סי' צט) ומזה שאם נאבדה המצה שהניח תחת המפה לאפיקומן, שיכולין להמנות על מה שאכלו כבר, ואין צריכין יותר.

⁸⁸ועל ענין אם אמר הבו ונברך קודם אכילת מצה כתב אדוננו מורנו הר"ש טוב ז"ל⁸⁸ בשם הבעל התוספות²³ שאם אמר הבו ונברך מפסיק דאנן סהדי דלא אמר בן אם היה נזכר, ולא גרעא תכא דרחמנא מתכא דריש גלותא דאמרינן פרק כיצד מברכין (ברכות מב, א) דלא הויא הפסקה. ואמרינן התם רבה ור' זירא הוו אכלו בני ריש גלותא סליקו תכא מקמייהו אתו ואתו דישתנא²³, פירוש מנחה לריש גלותא. רבה אכל, ר' זירא לא אכל. אמר ליה ר' זירא לרבה לא סבר לה מר סלק אסור לאכול, אמר ליה אנן אתכא דריש גלותא סמכינן. ומי' לפי מה שפסקנו דשימור לישה הוי שימור אין אנו צריכין ליה עב"ל⁸⁸.

צא. וכ"פ בעל העיטור (הל' מצה ומרור קלה ע"ד) שא"צ לחזור ולאכול כלל, שיצא י"ח בכזית ראשון, ודייק הב"ח (סו"ס תעז) שאפילו רק נטל ידיו למים אחרונים יברך בהמ"ז ולא יאכל אפיקומן, אולם דעת הראב"ה (שם), הרא"ש (שם) והטור (שם), שכל עוד לא שתה כוס ג' שאחר בהמ"ז, אפי' כבר בירך, ישול ידיו שנית ויאכל האפיקומן ויברך בהמ"ז, ואז ישתה כוס ג', וכ"פ השו"ע (שם).

צב. הוא רבו של רבינו בבואו בבגרותו למיורקה. וכן כתב ר"פ (הגהות סמ"ק סי' ריט עמ' רכב הגהה ד) והטור (תעז, ב) בשם רבינו פרץ.

צג. תוס' ברכות (מב, א ד"ה אתכא).

צד. בגמ' לפנינו: "רבא ור' זירא איקלעו לבי ריש גלותא לבתר דסליקו תכא מקמייהו שדרו להו ריסתנא מבי ריש גלותא".

צ. לשון רבינו לקוחה מדברי רש"י בספר האורה (ח"א סי' ז), ובדומה לכך בשאר ספרי דבי רש"י: האורה (ח"ב סי' מז), מהז"ו (ח"א סי' עד), סדור רש"י (סי' קלד עמ' 64), איסור והיתר (סי' לד עמ' ח) ותשובות רש"י (סי' שד עמ' 326). וכן כתבו בשם רש"י: מהר"ם חלאווה (קיה, א סוד"ה תנו רבנן חמישי), המנהיג (הל' פסח סי' פו), רבינו מנוח (שם), שבה"ל (סי' ריח ק ע"ב) וספר המנהגות (עמ' 41-42). ובמעשה הגאונים (סי' לג עמ' 22), או"ז (ח"ב סי' רלב) ובמרדכי (לד ע"ב) הביאו זאת בשם רבינו קלונימוס הזקן (ויתכן שאף בספרי רש"י, כשכתבו בשם רבי, הכוונה היא ללשונו של רש"י על רבו רבי קלונימוס, וראה בהערות לשו"ת רש"י). וכן פסקו תוס' (ברכות מב, א ד"ה אתכא), רא"ש (סוף הל' פסח; שו"ת סוף כלל יד), ראב"ה (ח"ב סי' תקכה עמ' 168) וטור (תעז, ב).

שהתירו עכ"ל: ב חסר (והובא בסוף הפיסקה לאחר "אין צריכים יותר") 82. אפיקומן: ב אחר אפיקומן

83. נכון: ב ה חסר ג יכול 84. בלא יין : ב על היין 85. ולברך: ב ולברך עליו 86. כוסות: א ג ד ה חסר 87. מצה: א מצוה 88. ועל ענין... לזה עכ"ל: א ג ד ה חסר

(כט) ומי שאין לו רק כזית מצה⁸⁹ משומרת מברך המוציא על מצה שאינה משומרת, ואוכל כל סעודתו, ואחר סעודתו יקח אותו כזית מצה משומרת, ומברך עליה לאכול⁹⁰ מצה ואוכלה⁹¹. ויש אומרים⁹² שאין ראוי לעשות כן, להיות מברך על המצה⁹¹ אחר שמלא כריסו ממנה, אך יברך בתחלת סעודתו על אותו כזית המוציא ולאכול⁹² מצה, ואחר כך אוכל כל סעודתו.

וזה שאין מברכין על אכילת מצה מליל⁹³ ראשון ואילך ומברך לישב בסוכה⁹⁴ כל זמן שיכנס לישב בה, לפי שמצה מליל⁹⁵ ראשון ואילך רשות, וזה שאוכל⁹⁶ מצה אינו אלא מפני שאינו יכול לאכול חמין, כמו האוכל בשר טהורה מפני שאינו יכול לאכול טמאה⁹⁷ ואינו מברך לאכול, כך שאותה אכילה אינה אלא לצורך גופו להשביע רעבו. אבל אכילה בסוכה בשאר ימים מברכין עליה אף על פי שגמרו חמשה עשר⁹⁸ מחג המצות מכאן ואילך נמי רשות, מכל מקום כיון שהישיבה בסוכה אינה צורך גופו אלא קיום מצוה, ראוי לברך עליה לישב בסוכה⁹⁸. מפי הרי' שמואל⁹⁹ שקלי ז"ל^{צט}:

(ל) אכילת מצה כל הלילה^א, ואף על פי שאכילת הפסח לא הוי אחר חצות משום

הכל ענין אחד^א. אולם, בשו"ת חו"ע (ח"א סי' לב) דן באורך בענין, ועמד על ג"מ בין הסברי הרי"ה ור"ש שקלי. לרז"ה יש מצווה באכילת המצה כל שבעה, ולר"ש שקלי אין, ונשאר בצ"ע על המאירי. ועיי"ש שהביא דעת הסוברים שיש באכילת המצה כל שבעה מצווה, ואכמ"ל. וראה מה שכתב רבינו לעיל סדר תפילות הפסח סי' ה.
צט. רבינו שמואל שקלי הוא רבינו שמואל בן שלמה, רבו של בעל המכתם.
א. דעת רבינו שזמן אכילת מצה כל הלילה, וכ"כ גם לעיל (חו"מ סי' קט), אך בהמשך סי' זה ובכל בו (סי' נ יג ע"ד) כתב שהמחמיר תנא עליו ברכה. וראה: רמב"ם (פ"ו, א), מ"מ (שם), רבינו מנוח (שם), עיטור (הל' מצה ומרור קלה ע"א-ב), השלמה (קכ, א ד"ה אמר רבא), מאירי (קכ, ב ד"ה מאחר שביארנו) ואו"ז (ח"ב סי' רלא) בשם רבינו יעקב מקורביל הקדוש, שכתבו שזמן אכילת מצה כל הלילה, ולא ציינו שצריך להחמיר ולסיים קודם חצות. הטעם לשיטה זו הוא שפסקו לגמרי כר"ע (ראה גמ' קכ, ב), משום שהלכה

צח. ראה שנו"ס, ושינינו הנו' ע"פ כת"י ב (וכן בהמשך). ונראה שכך נכון ע"פ דברי רבינו לעיל בסי' יב ו-כג בענין נוסח הברכה.

צו. רמב"ם (פ"ח, יג), מאורות (ק"ט, ב) ושו"ע (תפב, א).

צז. כן פסק הרא"ש (פ"י סי' לה), וטעמו מעט שונה ממה שכתב כאן רבינו. אולם, עיין בהג"א (שם) שכתב כטעם שהביא רבינו. וכשיטה זו כתב המאורות (שם) בשם רבינו אפרים. בדעת הרי"ף (כו, א) נח' האחרונים: ראה חק יעקב אות ג וא"ר אות ד. וראה בט"ז (שם סק"א) שפסק כרא"ש.

צח. כ"כ רבינו בשמו גם בהל' סוכה (סי' לו). ונראה שרבינו הביא את ר"ש שקלי מהמכתם (סוף פסחים וסוכה כו, א ד"ה ר' אליעזר). וכן דנו בשאלה זו: הרי"ה (פסחים כו, ב), והובא במהר"ם חלאווה (קכא, ב בסופו), העיטור (הל' מצה ומרור קלה ע"ב), שו"ת הרשב"א (ח"ג סי' רפז) והמאירי (סוכה כו, א ד"ה ועוד אמר). המאירי הביא את דברי ר"ש שקלי ודברי הרי"ה, בלא להזכירם בשמם, וסיים: "וכשתדקדק יפה

89. רק כזית מצה: ב אלא כזית 90. לאכול: א ג ד ה על אכילת 91. המצה: א ג ד ה אכילת מצה 92. ולאכול: א ג ד ה ואכילת 93. אכילת מצה מליל: ב המצה מיום 94. לישב בסוכה: ב על ישיבת סוכה 95. מליל: ב מיום 96. שאוכל: ב שהוא אוכל 97. טמאה: ב בשר טמאה 98. חמשה עשר: א חמשה עשר ט"ו ה חמשה עשר עשר 99. שמואל: ה משה

היסח הדעת², האוכל מצה אחר חצות יצא³. והר"י מקורביל ז"ל (סמ"ק סי' ריש) כתב⁴ שצריך לאכלה קודם חצות כר' אלעזר בן עזריה⁵, והמחמיר תבא עליו ברכה⁶, וכן נמי דעת הרשב"א ז"ל⁷. וכתב⁸ שאפילו בקריאת ההלל החמירו בתוספות¹ שלא לקרות לאחר חצות:

(לא) מי שישן בתוך הסעודה⁹ והקיץ, אינו חוזר ואוכל. וכן בני חבורה שנרדמו כלן¹⁰ והקיצו, לא יאכלו. פירוש, עד שיטלו ידיהם ויברכו המוציא. נתנמנמו כלן, יאכלו¹¹.

- כר"ע מחבירו, וגם סתם משנה במגילה (כ, ב) כמותו.
 ב. טעם זה מהירושלמי (פ"י ה"ז), והובא בראב"ד (השגות על הר"ף כו, ב השגה ג), במאורות (קכ, א ד"ה ישנו) ובהשלמה (שם). וראה פסחים (קכ, ב), רשב"ם (שם ד"ה ר"א בן עזריה) ורמב"ם (הל' ק"פ פ"ח, טו).
 ג. ר"ל, שהיסח הדעת שמא ישכח לאכול עד הבוקר ויהיה נותר (והאכלו חייב כרת) שייד דווקא בקורבן פסח, אך לגבי מצה אין איסור אם לא יאכל, אלא ביטול מצווה. וראה ר' מנוח (שם) שכ"כ להסביר הרמב"ם.
 ד. וכ"כ: סמ"ג (עשה רכו) בשם רבינו יצחק, ר"ח (קכ, ב), ראב"ן (סוף פסחים לח ע"א), ראב"ה (ה"ב סי' תקכה עמ' 168), תוס' ר"פ (קכ, ב ד"ה אמר רבא) ומאירי (שם) בשם י"א.
 ה. בגמ' (קכ, ב) נחלקו ראב"ע ור"ע בעניין סוף זמן אכילת הפסח מן התורה, שלראב"ע הזמן הוא עד חצות ולר"ע עד עה"ש. ורבא (שם) אומר שלראב"ע אם אכל בזה"ז מצה לאחר חצות לא יצא יד"ח.
 ו. המילים 'והמחמיר וכו'' אינן מהסמ"ק, אלא מדברי רבינו. וכ"כ שראוי להחמיר מספק: הרא"ש (פ"י סי' לח), (וכתב שיתכן שר"ע מודה שצריך לכתחילה להזהר בזה), הריטב"א (ברכות ט, א ד"ה אמר רב יוסף ובסדר ההגדה עמ' טו), הר"ן (בר"ף פסחים כז, ב ד"ה גרסינו), המאורות (קכ, א ד"ה אכל מצה) והמאירי (ברכות ט, א ד"ה וכן באכילת) בשם רבני צרפת. וע"ע באו"ז (שם) שכתב שרבו ר' יהודה בר יצחק כתב שכך נהג ר"י, והרא"ש (שם) כתב שכן נהג ר"ת. וראה בטוש"ע (תעזו, א) שפסקו שצריך להיזהר לאכול אפיקומן קודם חצות, ועיין בבית"ל (שם ד"ה ויהא).
 ז. מכאן ליתא בכל בו (שם).
- ח. ברכות (ט, א סוד"ה וקרית שמע), מגילה (כא, א ד"ה לאתויי) ובשו"ת (ח"א סי' תמה).
 ט. הרשב"א בברכות ובשו"ת (שם).
 י. כן הוא בתוס' ר"י החסיד (ברכות ט, א ד"ה ואילו אכילת). וכ"כ הר"ן (פסחים שם) והריטב"א (ברכות שם) בשם התוס'. ובתוס' (מגילה כא, א ד"ה לאתויי) כתבו שיש להחמיר באכילת מצה שהיא דאו', אך אין להחמיר כ"כ בקריאת ההלל, שהוא דרבנן. הרמ"א (תעזו, א) פסק להלכה, שגם את ההלל יש לקרוא קודם חצות, וראה במשנ"ב (שם ס"ק ז).
 יא. את הלשון 'בתוך הסעודה' אפשר למצוא גם ברמב"ם (פ"ח, יד), ויתכן שבתוך הסעודה לאו דווקא. וראה מהרי"ל (סדר ההגדה לט) שכתב בשם המהר"ש שדין 'אם ישנו לא יאכלו' מדבר אפי' בתוך הסעודה, אולם ר' ירוחם (נ"ה ח"ד מג ע"ד) כתב שדווקא לאחר שהתחילו לאכול האפיקומן 'אם ישנו לא יאכלו', ולא בתוך הסעודה, וכ"פ הרמ"א (תעזו, ב).
 יב. במושגה (קכ, א-ב) נחלקו ת"ק ור' יוסי בדין זה, ופסק רבינו כר' יוסי, וכן דעת ר"ה"פ. אומנם, נחלקו הפוסקים בדעת ר' יוסי, אם דבריו מתייחסים לרישא דת"ק או לסיפא. מהסבר רבינו עולה שסובר שר' יוסי אסיפא קאי ולקולא, ולכן אם נרדמו מקצתם, א"צ לחזור ולברך, וה"ה כאשר התנמנמו, אפי' כולם. וכ"כ הרמב"ם (פ"ח, יד), המאירי (קכ, א ד"ה ישנו מקצתם), המהר"ם חלאווה (קכ, א ד"ה ישנו מקצתן) ועוד. אולם, הרשב"ם (שם, ב ד"ה רבי יוסי) והרא"ש (פ"י סי' לד) פירשו שדבריו ארישא קאי ולחומרא, ובעיני תרתי, גם נתנמנמו וגם שיהיו מקצתם. וראה ביה"ל (תעזו ד"ה נתנמנמו) מה שפסק בזה.
 יג. ר' שנו"ס, וגם בכל בו (סי' נ יג ע"ד) ל"ג משפט זה. ברמב"ם (שם) הביאו, אולם בשונה מרבינו הביאו

1. בתוספות : ב התוספות 2. נתנמנמו כלן יאכלו: ב חסר

ישנו מקצתן, פירוש³, בתוך הסעודה, חוזרין ואוכלין⁴, פירוש, בלא ברכת המוציא⁵.
ואחר הסעודה יטול ידיו לברכה. ואין מברכין על נטילת ידים, כמו שכתבנו בהלכות
נטילת ידים (סי' יד)¹⁰.

ומוזגין כוס שלישי, ומברך ברכת המזון ושותה⁵ בהיסבה¹⁰.
וכתב הר"ם נ"ע"י יכול אדם ליתן לברך ברכת המזון בליל הפסח למי שירצה, כמו
בשאר⁶ ימות השנה.

ומוזגין כוס רביעי וגומר עליו הלל⁷ וברכת השיר שהיא יהללך¹⁰:
(לב) ומתחיל בפסוק (תהלים עט, ו) שפוך חמתך וגו', (שם קטו, א) לא לנו⁸ וגו'. וכתב
הר"י אהרן הלוי ז"ל⁹ וזה לשונו הרי שנהגו כל ישראל בכוס רביעי קודם שיתחילו בהלל
קורין שפוך חמתך וכו'⁹. וטעמו של דבר לפי שמדרש חכמים²² בארבע כוסות, שהם
נגד ארבע כוסות של פורענות שעתיד הקב"ה להשקות לאומות העולם¹⁰, ולפיכך

בסוף ההלכה.

יד. רבינו סובר שהמשנה לא באה לאסור את המשך
האכילה לאחר שישן בסעודה, אלא רק דנה אם חייב
בנט"י ובברכת המצה שוב (לדעתו רק בקורבן פסח
שייך איסור אכילה בכה"ג, משום שאין אוכלים אותו
בשני מקומות או מטעמים אחרים, ראה: מ"מ וראב"ד
שם). וכ"כ: תוס' (ק"ט, ב ד"ה אמר רב), רז"ה (כו,
ב), ראב"ד (השגות על הרי"ף כו, ב השגה ג והשגות
על הרמב"ם פ"ח, יד), מהר"ם חלאווה (שם), מאירי
(שם) ומגיד משנה (פ"ח, יד) בשם הרא"ה. ויש חולקים
וסוברים שמצה הוקשה לקורבן פסח, ובמצבים
שבקורבן פסח אסורים באכילה גם במצה אסורים
באכילה, משום שמצת האפיקומן היא זכר לפסח.
כ"כ: רי"ף (כו, א ראה ר"ן שם ד"ה וכתב), רמב"ם
(שם וראה מ"מ), רא"ש (פ"י סי' לד), רשב"ם (קכ,
א ד"ה ישנו כולן), רבינו מנוח (פ"ח, יד ועיי"ש טעמו),
רבינו דוד (קכ, ב ד"ה אמר ליה) ותוס' ר"פ (קכ, ב
ד"ה ר' יוסי). וכ"פ הטוש"ע (תעה, ב).

יח. כ"כ רבינו גם לעיל (סי' יב), ומקורו המשנה
(שם).
יט. בגמ' (ק"ח, א) נחלקו מהי ברכת השיר, ופסק
כאן רבינו רב יהודה שזו ברכת יהללך, וכ"פ הרי"ף
(כו, ב) והרמב"ם (פ"ח, י). ועיין בטור ובב"י (תפ, א)
שיש בזה שיטה נוספת (רשב"ם ורא"ש). וראה להלן
סי' לג שרבינו האריך בעניין זה, עיי"ש בהערות.

כ. ראה הגדה שלמה (עמ' 177) שהביא נוסחאות
שונות בעניין הפסוקים שנהגו לאומרים. ברמב"ם
וברס"ג לא נזכר כלל שאומרים כאן פסוקים.

כא. לא מצאנו מקור אחר לדבריו (פי' הרא"ה
לפסחים איננו בנדפס), אולם הריטב"א (סוף ביאור
ההגדה עמ' מב) תלמידו הביא טעם זה, וכ"כ מהר"ם
חלאווה (צט, ב ד"ה ואפי' מן התמחוז), ר"ן (ברי"ף
יט, א ד"ה מארבע כוסות), אבודרהם (עמ' רלה),
מאירי (צט, ב ד"ה ובירושלמי) ורשב"ץ (יבין שמועה
לז ע"א). ועיין ברשב"ץ (שם) שהסביר מדוע אומרים
זאת דווקא לפני כוס רביעית.

כב. ירושלמי (פ"י ה"א) ובר"ר (פה, ה).
זי. תשב"ץ קטן (סו"ס צט). ויש שכתבו שנהגו
זי. תשב"ץ קטן (סו"ס צט). ויש שכתבו שנהגו

3. פי': ב חסר 4. ואוכלין: ב ואוכלין נתנממו כולן יאכלו לכ"י ב שונה הסדר בהלכה ר' הע' 9811
5. המזון ושותה: ב מזון ושותין 6. כמו בשאר: ב כשאר 7. הלל: ה את ההלל 8. וגו' לא לנו
: ב על הגוים 9. וכי': ב על הגוים ה חסר 10. לאומות העולם: ד לעכו"ם

בכוס רביעי שנשלמה המצוה¹² אנו מזכירין לפני הקב"ה לשפוך עליהם¹¹ חמתו, ולהשקותם הארבע כוסות, ולרחם עלינו, ולגאול אותנו עכ"ל. ויש אומרים¹² טעם אחר, לפי שעשינו כמה מצות, קדוש וברכה דכרפס ומצה ומרור, ובאלו המצות ידענו השי"ת¹² וקראנו בשמו, לפיכך אנו פותחין בפסוק זה¹²: (לג) (משנה ק"ז, ב) וגומר ההלל, ויברך אחריו ברכת השיר¹³ שהיא יהללך, ואף על פי שלא בירך לפניו כמו שכתבנו (לעיל סי' יב) מברך לאחריו ברכת השיר¹³, ואחריה¹⁴ בורא פרי הגפן, ושותה בהסבה.

(גמ' ק"ח, א) ¹⁵מאי ברכת השיר, רב יהודה אמר יהללך, ור' יוחנן אמר נשמת כל חי. פירש רשב"ם (ד"ה יהללך וד"ה ור"י"ח) יהללך ונשמת כל חי¹⁵, וגומרין אותה ברוך אתה ד' מלך מהולל בתושבחות, וזו היא ברכת השיר¹⁵, כלומר ברכת השבת. ור' יוחנן אמר נשמת כל חי, פירוש, אף נשמת כל חי יאמר, דהיינו ברכת השיר דמתניתין, דאלו יהללך אנו אומרים אותו בכל ימים שאומרים אותו הלל¹⁶, ומאי שנא ליל פסח דנקט אם לא להוסיף עוד ברכה אחרת, והיינו דאמרינן לתרוייהו¹⁷ דהלכתא כר' יוחנן¹⁷, וקבעיננהו אחר הלל הגדול שצריך לאמרו כדלקמן, דהשתא איכא ברכה בכל חד¹⁸, והכי הוא מילתא שפיר, כך נראה בעיני. עכ"ל בפרק ערבי פסחים¹⁵.

וכתב הר"י¹⁶ ז"ל¹⁶ וחתימה דהלילא לא משום דבעי ברכה אחריו¹⁷ דאין טעון ברכה

לפרש, עיי"ש. ל. כן פסקו הלכה כר' יוחנן בספרי דבי רש"י (מחז"ו הל' פסח סי' סה-סו, סדור רש"י סי' שפ, איסור והיתר סי' לא, הפרדס סי' קלב), תוס' (שם ד"ה ר' יוחנן), ראבי"ה (ח"ב סי' תקכה עמ' 168), שבה"ל (סי' ריח ק ע"ב), רא"ש (פ"י סי' לב), וכן מנהג צרפת (כ"כ המנהיג הל' פסח סי' פט). ומנהג ספרד כרב יהודה (מנהיג שם) שלא לומר נשמת, וכ"פ רב עמרם גאון (סדר פסח עמ' קסח) ורס"ג (בסדור עמ' קמח), וכ"פ הר"י (כו, ב), הרמב"ם (פ"ח, י) והרי"א (שערי שמחה ח"ב עמ' קב). וכתב המנהיג (שם) שכן מנהג פרובנציה, וכ"פ העיטור (הל' מצה ומרור קלה ע"ב), ורבינו בסי' יב, וכ"ה בכל בו (סי' נ יב ע"א), ובשו"ע (תפ, א) פסק כמנהג צרפת לומר נשמת. לא. ברשב"ם לפנינו "בכל חדא וחדא". לב. לא ידענו מקור נוסף לדבריו.

כג. קצת צ"ע שהרי רק מזג את הכוס הרביעית, ומדוע אומר שנשלמה המצוה. ועיין באבודרהם (שם) שכתב: "בזה הכוס אנו משלימין המצוה, מעתה עשה מה שהבטחתנו וכו'", ומובן יותר. כד. לא מצאנו טעם זה בראשונים אחרים. כה. ר"ל שבניגוד לגויים 'אשר לא ידעוך', אנו שמקיימים מצוות הסדר, יודעים את ה'. לטעמים נוספים ראה: ריטב"א (שם), ר"י בן יקר (בהגדה תורת חיים עמ' קעד), ר"ש מפלייש באור זרוע (סי' רנו ס ע"ד) ומאירי (שם). כו. לפנינו ברשב"ם המילים 'נשמת כל חי' בסוגריים עגולות. כז. ברשב"ם לפנינו 'ברכת השיר דמתניתין'. כח. ברשב"ם לפנינו 'שאומרים בו את ההלל'. כט. 'והיינו דאמרינן לתרוייהו דהלכתא כר' יוחנן', ברשב"ם לפנינו 'והיינו דאמר הלכה כר' יוחנן בתרוייהו', והגרסה כאן היא הנכונה, ובמהרש"א (שם) נדחק

11. עליהם: א ג ד להם 12. השי"ת: ב השם 13. שהיא יהללך... ברכת השיר: ג ד חסר 14. ואחריה: ב ואחריו 15. מאי ברכת השיר... עכ"ל בפרק ערבי פסחים א ג ד ה חסר 16. הר"י:

לפניו¹⁷, ואנן מדלא מברכינן לפניו לא הוה לן לברך אחריו, אלא שמע מינה דלא מדהאי טעמא מברכינן לאחריו, אלא מפני שהחתימה היא מטבע של הלל שכך חותמין בו בימי הלל לפיכך אין משנין בו הלילה¹⁸. והלל זה שאנו אומרים הלילה לא בתורת הלל אנו קורין אותו אלא בתורת שירה¹⁸ על הנס, שכך שנינו (קטז, א) רבן גמליאל היה¹⁹ אומר כל²⁰ שלא אמר שלשה²¹ וכו'.

הר"ם ג"ע¹⁷ היה נוהג שלא לחתום בו²² הברכה בברכת השיר, אלא כשמגיע כי מעולם ועד עולם אתה אל, פותח הלל הגדול ונשמת כל חי וחותרם בישתבח, אבל ביהללך לא היה חותרם, כי מה לחתום בברכה אחת שתי פעמים, ולאחר חתימה זו שותה כוס רביעי כי לו נאה¹⁷, כדי שלא יצמא קודם שישכב.

ור"ש²³ ז"ל כתב¹⁷ שחותם בשתיים, בהלל ובישתבח. ועוד כתב¹⁷ הגדול שבכלן קורא²⁴ הודו וכלן עונין, וכן נמי באנא.

וצריך שיהיו הקוראים שלשה¹⁷ כדי שיאמר האחד לשנים הודו, וכן מציינו במדרש שוחר טוב (תהלים קיג) ע"כ.

17. כן הוא בספרי דבי רש"י (מחז"ו שם, סדר רש"י שם ואיסור והיתר שם) וכן כתבו בשם רש"י ורשב"ם הרא"ש (פ"י סי' לב) ומהר"ם חלוואה (ק"ח, א ד"ה ורי"ח), וכן כתבו שבה"ל (שם), ותוס' ר"פ (שם). והראב"ה (שם) כתב ג"כ שחותם פעמים אך בסדר שונה, לאחר ההלל חותרם בברכת יהללך, ואומר נשמת וחותרם בישתבח, ובסוף אומר הלל הגדול.

18. כ"ה בספרי דבי רש"י (סדר רש"י שפט, ספר האורה ח"ב סי' מו), וכן הביא הד"מ (תעט, א) בשם הכל בו (יג ע"ד), וכ"פ רמ"א (שם א), וכתב המשנ"ב (ס"ק י) שאינו לעיכובא.

19. כן כתב רבינו בשם רש"י לעיל (סדר תפילת הפסח ושאר מועדות סי' ו), ומקורו בספרי דבי רש"י (מחז"ו הל' פסח סי' ע, סדר רש"י סי' שפו, אורה ח"ב סי' מה, פרדס סי' קלב), וכ"כ האו"ז (הל' ק"ש סי' מד). ויש שכתבו שרק לכתחילה בעי שלשה ואינו לעיכובא, כ"כ הראב"ה (ח"ג סי' תתעט), הרוקח (סי' רפג), המנהיג (הל' פסח סי' צד) ואבודרהם (עמ' רלה). ויש שכתבו שבאשתו ובנו סגי, כ"כ הראב"ה (ח"ב תקכה עמ' 163) והרא"ש (פ"י סי' לב). ובשבה"ל (סי'

לג. בס"י כא הביא רבינו מה' הגאונים והראשונים אם מברכים לפני ההלל. ואכן לשיטה שמברכים לפני ההלל ברכת יהללך היא ברכת הסיום על ההלל, והר"ה בא לבאר לדעה שאין מברכים לפני ההלל, מדוע מברכים לאחריו יהללך.

לד. ובר"ן (ברי"ף נו, ב ד"ה אבל רה"ג) תירץ לשיטת רה"ג שאין מברכים לפני ההלל, שברכת יהללך אינה באה על קריאת ההלל לאחריו, אלא על כוס ד' היא באה, ולכן היא נקראת ברכת השיר (ולא ברכת ההלל). לה. כ"כ בתשב"ץ קטן (סי' צט) בשמו, והוא ע"פ רבינו חיים הכהן, הביאורו תוס' (שם), תוס' רבינו פרץ (שם), טור (תפ) ורא"ש (שם), וכ"פ הרא"ש (סוף פסחים קלה ע"ד; שו"ת כלל יד סי' ו) והטור (תפ), וכן נהג מהרי"ל (סדר ההגדה מו) הביאו המג"א (תפ ס"ק א). וגם השו"ע פסק (ע"פ מ"ש בב"י בשם ר"מ עראמה סו"ס תפ) לחתום רק פעם אחת, אך בסדר שונה, שאחר ההלל אומר נשמת וישתבח ללא חתימה, ואז חותרם ביהללך.

17. נראה שצ"ל 'שותה כוס רביעי לאחר שיאמר כי לו נאה', וכן הוא בתשב"ץ.

- ב הרמב"מ ה' הר"ז הלוי 17. אחריו: ב לאחריו 18. שירה: א ה לומר שירה 19. היה: ב חסר 20. כל: ב ה כל מי 21. שלשה: ב שלשה דברים אלו בפסח חסר 22. בו: א ג ד ה חסר 23. ור"ש: ד ור"ת 24. קורא: ה אומר

והרי"ץ גיאת ז"ל כתב (ח"ב עמ' קב) מי שרוצה לשתות כוס חמישי²⁵ אינו אומר ברכת השיר על כוס רביעי²⁶, ואף לא אחריו על הגפן ועל פרי הגפן, אלא מניחן עד שיגמור הכל, ומברך ושותה ומברך לאחריו.

כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ה, י) יש לו לגמור הלל בכל מקום שירצה אף על פי שאינו מקום סעודה²⁷. והגיה עליו הראב"ד (שם) שאין הדעת מקבלת כן, שאין שם לארבעה כוסות אם²⁸ אינם במקום²⁶ אחד:

(לד) ואחר כך מברך על הגפן ועל פרי הגפן וכולל בו מעין המאורע, וכבר כתבנו בהלכות ברכות (סי' ה) דעת הגאונים על זה.

ויש מן הגאונים שפסקו²⁹ שצריך על כל כוס וכוס מארבעתן לברך אחריהם²⁷ על הגפן ועל פרי הגפן, וכן נמי כתב³⁰ הר' אברהם בשם אביו הרמב"ם ז"ל.

ורבינו האי גאון ז"ל כתב³¹ שאין צריך לברך אלא על כוס רביעי, אחר שידוע שמצוה עליו לשתות כל שאר כוסות³².

בשמו ובשם רב שריא, ובריא"ג (שערי שמחה ח"ב עמ' צט), והרי"ף (כד, א) הביא דעה זו בשם איכא מ"ד. וסברתם כתבו המלחמות (שם), הר"ן (שם ד"ה ולענין על הגפן) ורבינו דוד (סוף קט, ב) שאף שיש הפסק בין כוס לכוס, הפסק זה מצריך רק ברכה ראשונה, אבל ברכה אחרונה אין צריך, שאפילו בנמלך שצריך לברך שוב ברכה ראשונה ברכה אחרונה אין צריך, שמה שמברך בסוף פטר את כולם. והמאור (כד, ב) כתב דבהמ"ז פוטרת שתי כוסות ראשונים, דברכת שלוש פוטרת מעין שלוש, וכ"כ העיטור (הל' מצה ומרור קלג ע"ב) כסברה זו. ובשו"ת הרשב"א (ח"א סי' עב; במיוחסות רב) כתב דאף שבד"כ ברכת שלוש לא פוטרת מעין שלוש, בין כן פוטרת, כיוון שמוזין ומשמח. והרא"ש (פ"י, סי' כד ובשו"ת יד, ה) כתב שבהמ"ז פוטרת שתי כוסות ראשונים כיוון שיין שלפני המזון גריר וחשיב כבא מחמת סעודה. וכן הסכימו שצריך לברך רק בסוף: רבינו מנוח (פ"י, י), סמ"ג (מ"ע מא) בשם תשובת ר' יצחק ב"ר שמואל ור"ת (וכ"ה בהגה"מ נוסח ההגדה אות ד), ומ"מ (פ"ח, ה), וכ"פ בטוש"ע (תעד, א).

מ. ומוצינו שיטה נוספת בגאונים שמברך אחר כוס ג' וד', כ"כ: ר' הלאי (בשערי תשובה קא), מר רב האי

קעד סט ע"ב) הביא דעה שא"צ שלשה אף לכתחלה. מ. בדין כוס חמישי עיין לעיל סו"ס יב ולהלן סי' לה.

מא. להלן סי' לה רבינו דוחה דברי הריא"ג וכותב כראב"ד, שיש לומר ברכת השיר על כוס רביעי עיי"ש. ונראה שהביאו כאן, שלענין ברכה אחרונה מסכים איתו שיש לאומרה אחר כוס חמישית.

מב. וכן הסכימו עימו המ"מ ור' מנוח (שם), וכתבו שמקור דבריו בפסחים (פה, ב) שמבואר שם שהיו אוכלים קרבן פסח למטה בבית במקום סעודתם כדי שלא יעקרו מחבורתם, וכשהיו קוראים הלל היו עולים לגג כדי שישמע קול הקריאה למרחוק, והוסיף ר' מנוח שכן משמע בתוספתא (פ"י ה"ד).

מג. כ"כ במחז"ו (הל' פסח סי' נו) בשם הגאונים, וכ"ה בשאלת התלמידים לרה"ג (בתשו' שהביא הריצ"ג ח"ב עמ' ק), וכ"ה במעשה הגאונים (סי' כד עמ' 16), וסברתם כתב במחז"ו (שם), שכיון שכל כוס מצוה בפני עצמה היא לחייב ברכה ראשונה לכל כוס, ה"ה לברכה אחרונה דבעי ברכה לכל כוס, ולא דמי לקובע עצמו לשתות, שבברכה אחת בסוף פוטר את כולם. מד. אין בידינו תשובה זו.

מה. מקורו בשו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' קא)

25. א: א ג ד ה כי אם 26. במקום: א ב ג ד למקום 27. אחריהם: א ג ד עליהן 28. הרמב"ם: א ב ג ד והרמב"ם

והריא"ף ז"ל כתב (כה, ג) דבתר תרי כסי קמאי ובתר תרי כסי²⁹ בתראי מברך. והבעל ההשלמה³⁰ (קה, א) והר"ז (שם) והראב"ד ז"ל³¹ כתבו דדעת הריא"ף ז"ל לא מיתוקם אלא למאן דלית ליה חמרא אלא ארבע³² כוסות, אבל אנן דאית לן חמרא אמולא סעודתא, לא מברכין אלא בסוף כולהו³³.

והר"ש³³ והר"מ נ"ע³⁴ כתבו דאראשון ואשלישי ורביעי מברך, אבל אשני לא מברך. אבל בורא פרי הגפן צריך לברך אכל כוס וכוס מארבעתן, משום דהוי להו כנמלך, לפי שיש הפסק ביניהן, בין ראשון לשני הגדה, בין שני לשלישי ברכת המזון, בין שלישי לרביעי הלל, וכל זה באמת הפסק, לפי שעל כרחו עקר מלשות³⁵ שאי אפשר לו לקרות ולשות³⁵ בבת אחת, הלכך הוי כנמלך, וצריך לברך אכל אחד ואחד³⁶. וכבר בארנו למעלה (סי כב) דעת הריא"ף³⁷ והר"ז ושאר הפוסקים על זה:

(לה) וכן נמי בארנו (סי ח) בין הכוסות הללו אם רצה לשתות ישתה, בין שלישי לרביעי לא ישתה³⁸, וגם לא אחרי הרביעי³⁹, ובאר הראב"ד ז"ל (כו, ב

(בריצי"ג שם), ר"ח בטור (שם). ובפרישה (ס"ק ג) גרס רב חנילאי, ובאגור (סי תתז) רב נהלאי, ובאר הב"י שטעמם הוא שהסעודה מתחילה בקדוש ומסתיימת בכוס של בהמ"ז, וב"א שעל כוס ג' פוטרת את שלושתן, ואחר כוס ד' פשוט שיברך.

מז. הביאו דבריו המכתם (קט, ב ד"ה אבל על הגפן) והמאורות (קט, ב ד"ה לא יפחתו).

מח. בהשגות על הרי"ף (שם) כתב לדחות את הסבר הרז"ה בדעת הרי"ף, וכתב שאף מי שיש לו רק ד' כוסות יברך בסוף בלבד, וכ"כ בתמים דעים (סי ל) שיש לברך רק בסוף ד' כוסות, ולא התייחס כלל לשיטת הרי"ף.

מט. כוונתם לומר שכיוון ששותה בתוך הסעודה, בזה יודה הרי"ף שברכת המזון פוטרת גם מה ששתה לפני הסעודה, כיוון שמצטרף עם מה ששתה בסעודה, וברא"ש (שם) דחה תירוץ זה.

נ. כן הוא בספרי דבי רש"י (אורה ח"א סי' פט, מחז"ו שם, סדור רש"י סי' שפח, פרדס סי' קלז), והטעם לזה באר במחז"ו (שם) כסברת הגאונים, שכל כוס מצוה בפני עצמה, אלא שכוס ב' כיוון שפוטרת

יין שבתוך המזון לא יברך אחריה, ובהמ"ז פוטרתה. וכן פסקו: תוס' (קג, ב ד"ה רב אשי), ראב"ה (ח"ב סי' תקכה עמ' 155), שבה"ל (סי' ריח ק ע"ב), רבינו מנוח (שם) בשם רבי אברהם אב"ד ומנהיג (הל' פסח סי' סא).

נא. כן כתבו בשמו הגה"מ (נוסח ההגדה אות ד) תשב"ץ קטן (סי' צט) ושו"ת מהרי"ל (סי' נח).

נב. עיין בסי' כב, שדעת רוב הפוסקים לברך על כל כוס וכוס, וטעמם הוא, או משום דיש הפסק בין כוס לכוס, או משום שכל כוס מצוה בפני עצמה היא. לעומתם, דעת הרז"ה, הרמב"ן, הרשב"א והרא"ה שיש לברך רק לפני כוס א' וג'. ושם כתב רבינו שמנהגם לברך על כוס וכוס (וכ"כ בסי' יב), וכ"ה בכל בו (סי' נ יג ע"א).

נג. דין זה מקורו במשנה (קיו, ב), ובסי' ח הביא רבינו מחלוקת ראשונים מה דין שתיה בין כוס א' לב', עיי"ש.

נד. כ"כ הגאונים, סדר רע"ג (סדר הגדה עמ' קעא), רס"ג (בריא"ג ח"ב עמ' ק) ובה"ג (הל' פסח עמ' קפג). וכ"פ הרי"ף (כו, א) והרמב"ם (פ"ח, י), וכ"ד ר"י טוב

29. כסי: א ג ה חסר 30. והבעל ההשלמה: ג ד וכתב הב' ההשלמה א והב' ההשלמה' כת' ה וכתב הר' בעל ההשלמה 31. ז"ל: ב חסר 32. אלא ארבע: א ג ד ארבע 33. והר"ש: ה והרא"ש 34. והר"ש והר"מ נ"ע כתבו: א ג ד ה והר"ש ז"ל כתב 35. שאי אפשר... ולשתות: א אי לי לקרות ולשתות ג ד חסר 36. אחד ואחד: ד ה חד וחד 37. הריא"ף: א א ג ד ה הריא"ג

ברי"ף) הטעם³⁷, לפי שאם ישתה אחר ד' כוסות לא יהיה ניכר שתייתן אם היא למצוה אם לא³⁸.

ואם יצמא אחר ארבע כוסות, יש לו למזוג כוס חמישי³⁹ ולומר³⁹ עליו הלל הגדול, והוא מהודו לה' עד על נהרות בבל⁴⁰, ונשמט כל חי וישתבח וחותם בה"ש, ומברך בורא פרי הגפן⁴⁰, וכוס זה אינו חובה⁴⁰ כמו שאר כוסות.

ואף על פי שדעתו לשתות כוס חמישי בשעת ההלל, מברך ברכת השיר על כוס

דלרשב"ם (קיה, א ד"ה ה"ג) ורה"ג (שהובא בריצ"ג שם) אין לעשותו, וכ"כ המאור (בהשגות לרי"ף שם) שרק לרבי טרפון בעי כוס חמישי, אך לתנא דמשנתנו אין לעשותו. ובשו"ע (תפא, א) כתב שאחר כוס רביעי אסור לשתות, ולא הזכיר כלל כוס חמישי.

נח. כדעת רב יהודה בגמ' (קיה, א), וכ"פ הרי"ף (שם) כוותיה.

נז. היינו שחותם בברכת ישתבח עד חי העולמים (כ"כ רבינו בס' יב).

ס. נחלקו הראשונים אם רשות גמור הוא או שיש בו מצוה, ברמב"ם (שם) וברי"ף (שם) משמע שיש לעשותו לכתחילה, וגם הראב"ד (בהשגות לרי"ף שם) כתב שהמוסיף על ארבע כוסות הרי זה משובה (וכ"מ ממה שהביא רבינו בס' יג בשמו שכוס חמישי היא כנגד והבאתי), וכ"כ הר"ן (שם), וכ"מ בעיטור (שם) שהשווה תוספת זו לתוספת בעולים לתורה ומשמע דיש בזה מצוה. אולם ברע"ג (שם) וריצ"ג (שם) משמע שרק אם רוצה רשאי, וכ"כ במלחמות (שם) דאף שאסור לשתות אחר ארבע כוסות, התירו לו לשתות כוס חמישי ויקרא עליו הלל הגדול, וכ"ד ר"י טוב עלם בסוף סדרו (וכ"כ הר"ש מפלייזא באו"ז סו"ס רנו) ששתיית כוס חמישי היא רק היתר למי שתאב לשתות, וכ"כ המחז"ו (הל' פסח סי' עג), פרדס (סי' קלג), ראבי"ה (ח"ב סי' תקכה עמ' 169), ר' ירוחם (נ"ד ח"ה), מרדכי (לד ע"א), ר' מנוח (פ"ח, י) ואבודרהם (עמ' רלה), וכן דעת רבינו שכתב כאן (ובס' יב) שרק מי שיצמא ישתה כוס חמישי, וכ"ה בכל בו (סי' נ יב ע"ב; יד ע"א), וכ"פ רמ"א (תפא, א) שמי שהוא אסטניס ותאב הרבה לשתות יכול לשתות כוס חמישית ויאמר עליו הלל הגדול.

עלם הביאוהו ר"ש מפלייזא (באו"ז ס ע"ג), תוס' (קין, ב ד"ה רביעי) ורא"ש (פ"י סי' לג), וכ"פ הרי"א"ג (שערי שמחה ח"ב עמ' קב), המנהיג (הל' פסח סי' צא), הריטב"א (סדר ההגדה עמ' טז-יז) והמאירי (ק"ט, ב ד"ה ולענין פסק).

נח. בתמים דעים (סי' ל) כתב הראב"ד טעם אחר, ומשמע שרק ממנהג אסור ולא מדינא, וצ"ע ליישבו עם מ"ש בהשגות.

נז. כ"כ בשמו המאורות (ק"ט, ב ד"ה ד"ה אין), ההשלמה (שם ד"ה הרב אלפסי) והמכתם (שם ד"ה ומאן). וכטעם זה כתב גם ר' מנוח (פ"ז, י). ובהגה"מ (פ"ח אות כ) דחה טעם זה, דהא בירושלמי אמרו דטעמא שלא ישתה בין כוס ג' לד' משום שכרות, ומוכח דלא חייש למחזי כמוסיף, דאל"כ למה הוצרך לטעמא דשכרות. והרמב"ן (מלחמות כו, ב) כתב דהטעם לאסור הוא שלא יהא נראה כמתחיל סדר אחר, וכ"כ מהר"ם חלאווה (קיה, א ד"ה ולשתות), והוסיף שהרואה יסבור שעכשיו הוא מתחיל סעודה אחרת ויבוא לאמר שאין הפסח נאכל על השובע, ובדומה לכך כתב הריטב"א (שם).

נז. דין כוס חמישי הביאוהו הגאונים: סדר רע"ג (עמ' קעא), סדור רס"ג (עמ' קמח), רב שר שלום ורב כהן צדק ומר רב משה (בסדר רע"ג שם ובריצ"ג ח"ב עמ' ק), ורב שרירא גאון (מעשה רוקח סדר ליל פסח ס). וכ"פ הרי"ף (כו, ב) הרמב"ם (פ"ח, י), הראב"ד (השגות על הרי"ף שם; תמים דעים שם), רוקח (סי' רעד), שבה"ל (ק ע"ב), ר"ן ומלחמות (ברי"ף שם). וכ"פ ראשוני פרובאנס: העטור (הל' מצה ומרור קלה ע"ג), המנהיג (הל' פסח סי' צב), המאורות (קיה, א ד"ה חמישי) והמאירי (שם), וכ"ה בכל בו (יב ע"ב; יד ע"א). אמנם הטור כתב (תפא) וכ"ה בב"י (שם)

38. אם לא: א אם לא ג ד או לא 39. ולומר: ה ואומ' 40. בורא פרי הגפן: ב בא"י אמ"ה בפ"הג

רביעי^{סא}, כך כתב הראב"ד ז"ל^{סב}.

ויש שפסקו^{סג} שאומרה אחר ההלל הגדול, ואין זה נכון, כי איך יעזוב הלל שהוא חובה ויברך על הלל הגדול שהוא רשות אם ירצה יאמר אותו ואם לאו לא^{סד}, וכבר כתבנו (סי' לג) דעת הר"ש והר"ם נ"ע⁴² על זה^{סה}.

ואסור לשתות יין אחר כוס חמישי^{סו}43. ומים יש אוסרין גם כן^{סז}44, אבל מן המים^{סח}45 לא נהגו, ופוק חזי.

וכתב הר"ז ז"ל (כו, ג) דמנהגא הוא אבל איסורא ליכא^{סח}, דמאי דאמרין בין שלישי לרביעי לא ישתה, אין זה רק כדי שלא ישתכר וימנע מלגמור את ההלל^{סח}46, אבל אחר שגמר את ההלל^{סח}47 אם נשתכר לא הפסיד ולא נשכר.

ביהללך אחר ההלל, וגם בברכת ישתבח אחר ההלל הגדול ונשמת.

IO. הובאו דעות הראשונים על כך לעיל הע', והרא"ש כתב (פ"י סי' לג) שמסברא נראה שמוותר, ורק לאכול אסרו אחר האפיקומן, אולם המנהג פשוט שלא לשתות יין. וטעם המנהג (מהר"ם ברא"ש, ר' יונה בטור) כיוון שצריך לספר ביצ"מ כל הלילה, ואם ישתה ישתכר ולא יוכל לספר, וכ"פ בטו"ש^ע (תפא, א). ובב"י כתב (סו"ס תפא) דגם שאר משקים חוץ ממים אסור, ולכאורה לטעם הראב"ד מותר דלא מחזי כמוסיף על הכוסות, וגם לטעם שלא ישתכר מותר, ורק לטעם שמבטל טעם המצה יש טעם לאסור (ובמ"ב ס"ק א הביא מח' האחרונים בזה).

TO. כ"כ ר"פ בשם רבני איורא (בהגהות סמ"ק סי' קמד הערה טז; בתוספות ר"פ קיז, ב ד"ה בין שלישי), וגם המרדכי (לח ע"ב) הביא כן בשם ר"ש מאיורא, ומשמע שרק משום חומרא, ולא מדינא. ובתוס' (קיז, ב) הבינו שכ"ד הר"ט עלם לאסור גם מים, אך בר"ש מפלייזא (באו"ז שם) פירש בדבריו שמים מותר.

SO. כוונתו דמדינא גם יין מותר לשתות, וכ"כ רשב"ם (קכ, א ד"ה הוי), תוס' (קיז, ב ד"ה רביעי), הגה"מ (פ"ח אות כ), העיטור (הל' מצה ומרור קלה ע"ב) ומאירי (שם ד"ה ויש אומרים) בשם וי"א, ועיין גם במחז"ו (הל' פסח סי' עה).

SA. כ"כ רע"ג (שם) ורב כהן צדק (שו"ת הגאונים שע"ת רפו), וכ"כ הפרדס (שם), מחז"ו (שם), העיטור (שם) ואבודרהם (שם). אמנם נחלקו מה יאמר אחר הלל הגדול ונשמת לפני כוס ה'. לדעת רע"ג ורב כהן צדק חותם שוב ביהללך, ולדעת הפרדס, מחז"ו, העיטור ואבודרהם חותם בישתבח עד חי העולמים, וכ"כ רבינו כאן למעלה ובסו"ס יב, וכ"ה בכל בו (לב ע"ב). ובש"ג (בריי"ף שם אות א) כתב דמוכח מדברי הרי"ף והרמב"ם שאין חותמים בשום ברכה לפני כוס ה', וכ"כ גם הרשב"ץ (יבין שמועה לו ע"ב).

SO. כן כתב בשמו רבינו מנוח (שם).

SG. היא דעת הרי"ג (שערי שמחה ח"ב עמ' קב) שהביאה רבינו בסו"ס לג, וכ"ה בסדור רס"ג (שם), ולשיטתם אחר ההלל אינו חותם ושותה כוס רביעי, ורק אחרי שאומר הלל הגדול ונשמת חותם ביהללך, ואז שותה כוס חמישי.

TD. כן הביא רבינו מנוח (שם) טענה זו בשם הראב"ד.

SH. שם מדובר באדם ששותה ארבע כוסות, שלדעת מהר"ם חותם רק פעם אחת בסוף, בברכת ישתבח אחרי נשמת והלל הגדול, ולא חותם ביהללך אחר ההלל (ובזה שיטתו דומה לשיטת הרי"ג שחותם בברכה רק פעם אחת). ולדעת רש"י (שם) חותם גם

41. ויש שפסקו: א ג ד ה וי"א 42. הר"ש והר"מ נ"ע: ג ד הר"ם נ"ע והר"ש ה הר"ם נ"ע והרא"ש

43. חמישי: ב זה 44. ומים יש אוסרין גם כן: ה ויש אוסרין גם כן מים 45. מן המים: ה חסר

46. את ההלל: א ג ההלל ד הלל 47. את ההלל: ב ד הלל ג ההלל

והראב"ד ז"ל (שם) כתב עליו דודאי איסורא איכא, דהא חזינן דלא שרינן כוס חמישי אלא בהלל הגדול, כל שכן שאין לו לשנות אחר כוס חמישי^ט.
 ורבינו האי גאון ז"ל כתב⁴⁸ למשתי בתר כוס חמישי לא אשכחן בגמרא דאסיר, ודאי מיכל קאמרינן⁴⁸ (משנה קיט, ב) אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן⁴⁹, וכיון דבריכנא ברכת מזונא לית ליה למיכל מידעם, אבל משתיא מנהגא הוא ירושת בני מאבות⁵⁰ ע"כ: (לו) כתב הרי"ף ז"ל⁵¹ (כו, א) האי מאן דבעי לברוכי בתרי ותלתא⁵⁰ בתי עביד הכי, מברך⁵¹ ברישא בביתא דיליה, ואכיל כל מאי דצריך, ומברך על המזון⁵², והדר מברך לכל אחד ואחד, ושתו אינהו כסא דקדושא ודאגדתא, ואכלי כולהו מצה וירקי⁵³, ולא אכיל איהו בהדיהו מידע⁵⁴, ושבק להו למגמר סעודתיהו ומברכי אינהו⁵⁵ ברכת המזון, והדר אזיל לביתיה⁵⁶ וגמר הלילא ושתי איהו כסא⁵² ע"כ. ואי⁵³ בעי לאקדומי להנהו בתי⁵³

רש"י (הובא בסו"ס זה) שכתב שזה נחשב כשאר ברכות הנהנין, וכ"כ העיטור (שם ע"ב), אך כתב שמברך על החזרת בהתחלה האדמה ולאכול מרור ואח"כ כשיגיע למרור יאכלנו בלא ברכה וזכר חסדא, אולם הרי"ף והרא"ש (ראה בב"י שם) סוברים שיכול להוציא בזה אחרים, משום שהיכר לתינוקות נחשב כמצווה. עו. הרי"ף (שם) כתב שהטעם שאסור לו לאכול כלום הוא שאין לאכול לאחר ברכת המזון, דקיי"ל שאין מפטירין לאחר מצה אפיקומן.
 עז. לדעת הרי"ף הוא לא יכול להוציאם בברכת המזון, משום שהיא ברכת הנהנין וא"א להוציא יד"ח כשלא נהנה ג"כ בעצמו. ראה גמ' ר"ה (כט, א). וע"ע בזה בטור ובב"י (שם) כיצד יעשה אם הם לא יודעים לברך.
 עח. ברי"ף לפנינו כתוב כך: "והדר אזיל לביתא אחרינא ועביד הכין, וכן לכל ביתא וביתא, ולבסוף אזיל לביתיה וגמר וכו'"
 עט. ראה שנו"ס, והגירסה ברי"ף 'כסא דהלילא'. הרי"ף האריך בהוכחה לשיטתו, אולם רבינו הביא דברי הרי"ף הנוגעים להלכה בלבד.
 פ. במאורות (שם) כ"כ בשם ר' אפרים, וכתב המהדיר (שם) שככל הנראה משפט זה נכנס לרי"ף ע"י תלמידו ר' אפרים.

טו. ראה זו כתב גם הרמב"ן (מלחמות שם).
 ע. תשובה זו של רה"ג הובאה במאור (שם), בריא"ג (שערי שמחה ח"ב עמ' קא) ובמהר"ם חלאווה (קית, א ד"ה וכן נמצא לרה"ג), וכ"ה באוצר הגאונים (פסחים אות שנה).
 עא. בעל המאור הוכיח מתשובת רה"ג זו דמותר מדינא לשנות אחר כוס ד', אולם המהר"ם חלאווה דחאו, שרק אחר כוס ה' כתב רה"ג דשרי מדינא ואסור רק ממנהגא, אבל אחר כוס ד' אסור לשנות מדינא.
 עב. ישנם כאן מס' שינויים מלשון הרי"ף שבנדפס. הרי"ף הובא במס' פוסקים, ראה: עיטור (הל' מצה ומרור קלו ע"א), ראבי"ה (פסחים סי' תקכה עמ' 170), מאורות (קט, ב ד"ה והיכא דלית) ואבודרהם (עמ' רלה).
 עג. ר' שנו"ס. ברי"ף שלפנינו הגירסה 'בתרי ותלתא', וכן גרסו עוד ראשונים בהביאם דברי הרי"ף, אולם הר"ן (ברי"ף שם) גרס 'בתרי או בתלתא' וכן גרס העיטור (שם), ואין בזה נ"מ.
 עד. ברי"ף: 'ברכת המזון', וכ"ה בכל בו (סו"ס ג) ובראשונים שהביאו הרי"ף (ראה הערה א).
 עה. ישנה מח' בעניין הכרפס אם יכול לברך להם אף שאינו טועם. עניין זה תלוי בשאלה האם ברכת הכרפס היא ברכת המצוות או ברכת הנהנין. ראה

48. קאמרינן: א ג ד קא אמרי 49. הפסח אפיקומן: א ב חסר ג ה וכו' 50. ותלתא: ב או תלתא
 א ד ותלת 51. מברך: ג ד בריך 52. כסא: ב כסא והלילא ה כסא דברכנא 53. להנהו בתי:
 ה לההוא ביתא

ברישא ויברך להו ולא טעים מידי בהדיהו והדר לביתיה ומקדש, הרשות בידו ושפיר דמי^{פא}.

והר"ז ז"ל⁵⁴ (כו, ב) כתב^{בב} עליו, כל מה שאמר הריא"ף ז"ל האי⁵⁵ מאן דבעי לברוכי בתרי ותלתא⁵⁶ בתי וכו' אין אנו משגיחין בו, מאחר שפירשנו טעמא אין מפטירין אחר הפסח⁵⁷ אפיקומן שלא ישכח מלומר הלל, אחר שגמר הלל מה לנו עליו אם יאכל מצה וחזר ואכל⁵⁸ כל הלילה, ומה עבירה יש בידו, ואין לנו אלא קום אכול מצה ובל תאכל חמץ, **אבל כל תאכל מצה**⁶⁰ מנין⁵⁹ לנו^{פד}.

והראב"ד ז"ל (הש' על הרי"ף כו, ב הש' א) כתב^{בב} עליו, זה מבזה המנהגות⁵⁹, ולא ידע על מה הוקבעו, כי יש סמך למנהג מר' טרפון שאומר כוס חמישי יאמר עליו הלל הגדול, אלמא בלא אמירה לא שתי ליה. וטעם הדבר בזמן הפסח כדי שלא ימשכו אחר השתיה, ויבואו ויניחו אכילת הפסח ויבא לידי נותר, ובזמן שאין פסח גם כן ודאי⁶¹ כדי שיהא זכר⁶² לד' כוסות שכנגד הגאולה, כי כל מה שאדם שותה בתוך הסעודה אין בו היכר לחירות לפי שהוא צורך⁶² האכילה, ואפילו ישתה כמה וכמה לא יפטר מארבע כוסות, אלא אם כן ישתה אותם שלא בתוך הסעודה. וטעם יפה הוא, וראוי לסמוך עליו, ולא להלעיג⁶³ על המנהגות^{פח}.

והר"ש ז"ל⁶⁴ כתב^{בב} והבא להוציא אחרים⁶⁵ ידי חובתן בהלל ובסדר ברכות³, יקדש

אסור, מלבד בכוס חמישית, ולרז"ה מותר, משום שלדעתו טעם האיסור בזה הוא שמא לא יגמור את ההלל, ולכן דין זה שכתב הרי"ף אינו נכון כלל. פה. יש כוס' שינויים (קלים) מהראב"ד שלפנינו. פו. בראב"ד שלפנינו לא כתוב: 'זה מבזה המנהגות'. פי. בראב"ד הגירסה 'היכר'. פח. הראב"ד מחזק את דעת הרי"ף בעניין עשיית הסדר בכמה בתים, ומוכיח שאכן אסור לשתות לאחר ארבע כוסות.

פט. מקורו הוא ספרי דבי רש"י: ספר האורה (ח"א סי' צ וח"ב סי' מו), מחז"ו (הל' פסח סי' סז), פרדס (סי' קלג), סדור רש"י (סי' שפא) ואיסור והיתר (סי' לו). וראה ראב"ה (פסחים סי' תקכה עמ' 171) שהביא ג"כ דעת רש"י.

צ. בהלל ובסדר ברכות: כ"ה באורה (ח"א), ובשאר

פא. הטור (תפד, א) הביא דברי הרי"ף, והוסיף שאם ירצה יגמור הכל בביתו ואח"כ יעשה כן אצל האחרים בלי שיאכל או ישתה. והסביר הב"י (שם) שהרי"ף רבואת נקט, שאם רוצה ללכת לברך אצל אחרים קודם שסיים הסדר יכול, וכ"ש אחר שגמר הכל בביתו שיכול, וכ"כ הר"ן (ברי"ף כו, א ד"ה ומאן דבעי) והאבודרהם (שם). וכ"פ השו"ע (שם), והביא דברי הרי"ף והתוספת שבטור.

פב. רבינו הביא רק תמצית דבריו.

פג. ראה שנו"ס, וברז"ה שלפנינו הגרסה 'אחר הפסח ואחר מצה אפיקומן'. פד. הרי"ף והרז"ה נחלקו האם מותר לשתות יין ולאכול מצה לאחר האפיקומן. מחלוקתם היא בטעם 'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן' ובהשלכות לזה, וראה בסו"ס קודם ובהערות שם. לדעת הרי"ף הדבר

54. ז"ל: ה הלוי 55. האי: א ג ד ה כל 56. ותלתא: ב או תלתא ה ובתלתא 57. הפסח: א ג ד ה מצה 58. וחזר ואכל: ב ואחר יאכל 59. ומה עבירה... חמץ מנין: ה חסר תאכל מצה: ג ד ה חסר 60. אבל כל 61. ודאי: א ב ה חסר 62. צורך: א ג ד ה לצורך 63. ולא להלעיג: ג ד לא להיות מלעיג 64. ז"ל: ה חסר

וישתה כוס ראשון ויעשה כל הסדר בביתו⁶⁶, ואחר הכריכה קודם שיאכל סעודה⁶⁶ ילך ויעשה בכמה בתים⁶⁷, ויחזור בביתו⁶⁷ באחרונה ויגמור סעודתו, ויברך על מזונו וישתה כוס שלישי⁶⁸ ויגמור ההלל על כוס רביעי, ואחר כך ילך למקום אחר, והם יברכו על מזונם וישתו⁶⁸, ויגמור להם הלל על כוס רביעי וישתה, שלא אסרו לשתות אלא בין שלישי לרביעי כדי שלא ישתכר ולא יבין באמרו הלל⁶⁹, אבל היין ששתה בתוך סעודתו⁷⁰ אינו משכר. ואם יש עוד בית שלישי יגמור להם הלל, והם יברכו וישתו⁷¹, ולא ישתה בשני כלל, וכן יעשה בכמה בתים⁷². ומשגמר סעודתו בביתו ואכל מצה הנאכלת לשם מצה, אינו יכול לשוב ולקדש עוד בבית אחר, לפי שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, ואסור לאכול ולשתות אחר ששתה ארבע כוסות בביתו, ואסור לגמור ההלל⁷² בבית אחר לפי שנשתכר בכוסות שלאחר המזון⁷³. ואם צריכין לו יקדש להם ולא ישתה. ועל הירקות יברכו הם ויאכלום, והוא יאמר להם ההגדה, והם יברכו על הכוס וישתו. וברכת המוציא ואכילת מצה רשאי⁷³ הוא לברך ולהוציאם ידי חובתו, והם יאכלו⁷⁴ והוא לא יאכל, וכן על המרור, דהכי אמרינן (ר"ה כט, ב) לא יפרוס אדם פרוסה לאורחים⁷⁵ אלא אם כן אוכל עמהם, אבל ברכת הלחם של מצה וברכת היין⁷⁶ של קדוש התירו להם, לפי שהם חובה (פנהרין כו, ב) וכל ישראל ערבים זה לזה, ואי אפשר לאכול מצה בלא המוציא, ולא קדוש היום בלא⁷⁷ ברכת היין, וכן ברכת מרור חובה ומוציא אחרים אף על פי שיצא⁷⁸, אבל ברכת הירקות שהיא לעצמה ובטבול עצמו⁷⁹, אף על פי שהיא באה לפטור את המרור מברכת הנהנין, שאסור ליהנות בלא ברכה, דומה⁸⁰ היא⁸¹ לברכת הלחם של כל השנה שאינה חובה, ולא יברכנה להם מאחר שאינו אוכל עמהם⁸².

ספרי דבי רש"י יש כאן פירוט: "בהלל ובהגדה וסדר ברכת מצה ומרור".
 צא. בספרי דבי רש"י שם מלבד באורה (ח"א) יש כאן פירוט המצוות שעושה.
 צב. ראה באבודרהם (שם) שחלק בזה, וכתב שאין לצאת באמצע סעודתו, שלא התירו לצאת אלא לצורך מצווה עוברת.
 צג. באורה (ח"א) הגרסה 'לביתו' וכן בפרדס (שם), ובשאר ספרי דבי רש"י הגרסה 'וכן בביתו באחרונה', ולפי"ז יש סתירה בספרי דבי רש"י מתי עושה המצוות בביטו, קודם שאר בתים או אחריהם.
 צד. וכן יעשה בכמה בתים: חסר בספרי דבי רש"י שלפנינו.
 צה. ואסור לגמור... שלאחר המזון: חסר באורה (ח"א) וישנו בשאר ספרי דבי רש"י, ובאיסור והיתר נכתב באופן משובש.
 צו. הלשון כאן משובשת. ברוב ספרי דבי רש"י הגרסה: 'שהיא בפני עצמה ובטיבול לעצמו', ובאורה (ח"א) הגרסה: 'שהוא בפני עצמה יטבול לעצמו'.
 צז. ראה הערה לעיל בס"י זה בענין ברכה על הכרפס.

65. אחרים: ה רבים 66. הסעודה: א ג ד סעודה 67. בביתו: א ויעשה בביתו 68. ויגמור ההלל... מזונם וישתו: א ג ד חסר 69. הלל: ה ההלל 70. סעודתו: א סעודה ב ה הסעודה 71. וישתו: א ג ד וישתה 72. ההלל: ב ה את ההלל 73. רשאי: א יכול 74. יאכלו: א ג ד ה יאכלום 75. לאורחים: א ב על האורחים ג על האורחין ה אל האורחים 76. היין: א ב ג ה היום 77. בלא: א ב ג בלי 78. שיצא: ה שיצא כבר 79. עצמו: ה לעצמו 80. דומה: א ג ה דומיא ד דמיא 81. היא: ב חסר

ואת ההלל יגמור להם אחר סעודתן, והם יברכו על כוסות המזון וההלל⁸² עכ"ל הר"ש⁸³ ז"ל צ"ח :

(לז) מנהג⁸⁴ בכמה מקומות שאין נועלין שם החדרים שישנים⁸⁴ שם בלילי הפסח כי (ר"ה יא, א) בניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל⁸⁵, דכתיב (שמות יב, מב) ליל שמורים הוא לה', (ר"ה שם, ב) לילה המשומר ובא מששת ימי בראשית. ואם יבא אליהו ימצא הפתח פתוח, ויצא לקראתו מזהר. ויש סמך לדבר זה בירושלמי דכתובות פרק הנושא (פ"ב ה"ג) ר' ירמיה מפקד⁸⁶ אלבשוני חורין חפיתין⁸⁷, יהבון מסאני ברגלי וחוטרא בידי ויהבוני על סטרי, אין⁸⁸ אתא משיחא הא אנא מעתד⁸⁹ ויש באמונה זו שכר גדול. ק"כ אתה מוצא שלא נגאלו אבותינו ממצרים אלא בשביל האמונה⁹⁰ שהאמינו דכתיב⁹¹ (שמות ד, לא) ויאמן העם, ואין הגליות עתידין להגאל אלא בשביל אמונה⁹² שנאמר (שיר השירים ד, ה) תשורי מראש אמונה, וכתיב (הושע ב, כב) וארשתיך לי באמונה ובחסד וברחמים. במגלת סתרים:

זו יבא המשיח, ומשמע מדבריו שפותח הדלת ממש. במהרי"ל (שם) כתב שמטעם זה נוהגים ג"כ שלא לומר הפסוקים בק"ש שעל המטה, וכ"כ המהרי"ו (סי' קצג), ונפסק ברמ"א (תפא, ב). וראה במג"א (שם ס"ק ב) ובמשנ"ב (ס"ק ד).

ק. בירושלמי יש כאן תוספת: אלבשוני דנרסי (פירושו: הלבשוני בגדי החשובים).

קא. הירושלמי מספר על ר' ירמיה שביקש שלפני שיקברו אותו לאחר מותו, ילבישו אותו בגדים לבנים חשובים, ינעלו לו מנעליו, יתנו מקל בידו ויניחו אותו על צידו, כדי שיהיה מוכן לקבל המשיח בתחיית המתים. ועשה כן לחזק האמונה בביאת המשיח, ומכאן למדו סמך להתכוננות המעשית לגאולה.

קב. לשון המכילתא דר' ישמעאל (בשלח פרשה ו). ובדומה במכילתא דרשב"י (יד, לא) ובילקוט שמעוני (בשלח רמ).

צח. וראה עוד בעניין זה של עשיית הסדר בכמה בתים: שו"ת הגאונים (שערי תשובה סי' רפז), מעשה הגאונים (סי' כח), הלכות גדולות (הל' מרור וד' כוסות הוצ' מכו' ירו' עמ' 296), סדר רב עמרם (סדר פסח עמ' קע), ריא"ג (ח"ב עמ' קד), מנהיג (הל' פסח סי' פה) בשם ר"י טוב עלם, שבה"ל (סי' ריח קא ע"א), טור, ב"י ושו"ע (תפד, א).

צט. סי' זה לא הובא בכל בו. מנהג זה הובא במס' ראשונים, ראה: או"ז (ח"ב סי' רלד) בשם רב ניסים גאון, מעשה רוקח (סדר ליל פסח סי' ע) ומנהיג (הל' פסח סי' ב). וראה במהרי"ל (סדר ליל שני ב) שהביא המנהג בשונה מהנ"ל, שכתב שאין נועלים בבריה חזק כבשאר הלילות וכו', ומשמע שנועל קצת, ולא כראשונים הנ"ל שכתבו שאין נועלים כלל. מנהג זה הובא ברמ"א (תפ, א), ושם כתב שנוהגים לפתוח הפתח, כדי לזכור שהוא ליל שמורים, ובזכות אמונה

82. והלל: א ב וההלל 83. הר"ש: ה הרא"ש 84. שישנים: א שיושבים ושישנים 85. ליגאל: א ג להגאל 86. מפקד: א מפקיד ה הוא מפקד 87. חפיתין: א פתיחין 88. אין: א ה אי 89. מעתד: ב ד מתעד 90. בשביל האמונה: ה בשכר האמונה 91. דכתיב: ה שנאמר 92. אמונה: א האמונה

בדיקת חמץ

בליל יד בניסן בודקין את החמץ לאור הנר. לפני הבדיקה נוהגים לומר:
הריני מוכן ומזמן לקיים מצות עשה ולא תעשה של בדיקת חמץ לשם יחוד קדשא
ברוך הוא ושכינתיה על ידי ההוא טמיר ונגעלם בשם כל ישראל:
ויהי נעם אדני אלהינו עלינו ומעשה ידינו בוננה עלינו ומעשה ידינו בוננהו (תהלים צ, יז):
מצדך ומכוון לפטור את שריפת החמץ שלמחרת.

**ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו
וצונו על בעור חמץ.**

ומיד אחר הבדיקה יבטל החמץ ויאמר:

**כל חמירא וחמיעא דאיכא ברשותי דלא חמתיה ודלא
בערתיה ודלא ידענא ליה לבטל ולהוי הפקר בעפרא
דארעא.**

שריפת חמץ

כיד בניסן בסוף השעה החמישית שורפין את החמץ. לפני השריפה נוהגים לומר:
הריני מוכן ומזמן לקיים מצות עשה ולא תעשה של שריפת חמץ. לשם יחוד קדשא
ברוך הוא ושכינתיה על ידי ההוא טמיר ונגעלם בשם כל ישראל:
ויהי נעם אדני אלהינו עלינו ומעשה ידינו בוננה עלינו ומעשה ידינו בוננהו (תהלים צ, יז):
בשעת השריפה נוהגים לומר תפילה זו:

יהי רצון מלפניך יהוה אלהינו ואלהי אבותינו בשם שאני מבער חמץ מביתי ומרשותי
כך יהוה אלהי ואלהי אבותי תבער את כל החיצונים ואת רוח השמאה תבער
מן הארץ ואת יצרנו הרע תבערהו מאתנו ותתן לנו לב בשר וכל הסטרא אחרא
וכל הרשעה בעשן תכלה ותעביר ממשלת זדון מן הארץ וכל המעיקים לשכינה
תבערם ברוח בער וברוח משפט בשם שבערת את מצרים ואת אלהיהם בימים ההם
ובזמן הזה אמן:

לאחר שריפת החמץ מבטל שנית, ומבטל גם את החמץ שאינו ידוע לו:

**כל חמירא וחמיעא דאיכא ברשותי דחזתיה ודלא חזתיה
דחמתיה ודלא חמתיה דבערתיה ודלא בערתיה לבטל
ולהוי הפקר בעפרא דארעא.**

עירוב תבשילין

בחוץ לארץ, כשחל פסח ביום חמישי, לריך לערב עירוב תבשילין בערב פסח.

לוקחים מנה בשיעור כבינה ותבשיל בשיעור כזית ומבצרים:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו
וְצִוָּנוּ עַל מִצְוֹת עֲרוּב.

ואחר כך אומרים:

בְּדִין עֲרוּבָא יְהִי שָׂרָא לָנָא לְמִיפָּא וּלְבִשְׂלָא וּלְאַטְמָנָא
וּלְאַדְלָקָא שְׂרָגָא וּלְמַעְבַּד כּל צְרָכְנָא מִיּוֹמָא טְבָא לְשַׁבְתָּא
לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל הַדְרִים בְּעִיר הַזֹּאת.

\

הדלקת נרות

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
בְּמִצְוֹתָיו, וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל (כשחל יום טוב בשבת שַׁבַּת
וְשֶׁל) יוֹם טוֹב.

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהַחֲיָנוּ וְקִיַּמְנוּ
וְהִגִּיעָנוּ לְזִמְנֵי הַזֶּה.

סדר הקערה

סדר הקערה לפי האר"י ז"ל סדר הקערה לפי הגר"א ז"ל

מרור חרוסת

זרוע ביצה

שתי מצות

מרור

חרוסת כרפס

זרוע ביצה

חזרת

סימני הסדר

וְרַחֵן	קִדְּשׁ
יַחֵן	כְּרַפֵּס
רַחֲצָה	מַגִּיד
מִצָּה	מוֹצִיא
כּוֹרֵךְ	מְרוֹר
עוֹרֵךְ	שֶׁלֶחַן
בְּרֵךְ	צָפוֹן
נִרְצָה	הֵלֵל

הגדה של פסח

קִדְשׁ

הַנְּנִי מוֹכֵן וּמְזַמֵּן לְקִיּוֹם מִצְוֹת כּוֹס רֵאשׁוֹן שֶׁל אַרְבַּע כּוֹסוֹת. לְשֵׁם יְחִוּד קִדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וְשִׁבְיָנִיתִיה בְּדַחִילוֹ וּרְחִימוֹ עַל יְדֵי הַהוּא טְמִיר וְנִעְלָם בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.

וַיְהִי נֵעַם אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָה עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָהוּ (תהלים צ, יז):
כִּשְׁחַל כְּשֶׁכֶּת מִתְחִילִים כֹּחֵן: (וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר) יוֹם הַשְּׁשִׁי. וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם. וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלֵאכֶתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה, וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלֵאכֶתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה. וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ, כִּי בּוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלֵאכֶתוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת (בראשית א, לא - ב, ג).

כחול מתחילים כאן:

סְבִרֵי מְרַנֵּן וּרְבִנֵּן וּרְבִיחֵי

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן.

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר בָּחַר בָּנוּ מִכָּל עַם וְרוֹמַמְנוּ מִכָּל לְשׁוֹן וְקִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו. וַתִּתֵּן לָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה (בשבת: שְׁבִתוֹת לְמִנּוּחָהּ ו) מוֹעֲדִים לְשִׂמְחָה, חַגִּים וְזִמְנִים לְשִׂשׁוֹן, אֶת יוֹם (בשבת: הַשְּׁבִת הַזֶּה וְאֵת יוֹם) חַג הַמִּצּוֹת הַזֶּה, זְמַן חֲרוּתֵנוּ (בשבת: בְּאַהֲבָה), מִקְרָא קִדְּשׁ, זִכָּר לַיְצִיאַת מִצְרַיִם. כִּי בָנוּ בַּחֲרָת וְאוֹתֵנוּ קִדְּשָׁתָּ מִכָּל הָעַמִּים, (בשבת: וְשִׁבַּת) וּמוֹעֲדֵי קִדְּשֶׁךָ (בשבת: בְּאַהֲבָה וּבְרִצּוֹן), בְּשִׂמְחָה וּבְשִׂשׁוֹן הַנְּחַלְתָּנוּ. בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה, מִקְדֵּשׁ (בשבת: הַשְּׁבִת ו) יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמִנִּים.

במונחי שבת מוסיפין:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מְאוּרֵי הָאֵשׁ.

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמְּבַדִּיל בֵּין קִדְּשׁ לַחֲלָל, בֵּין אֹר לַחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשִׁשֶּׁת יְמֵי הַמַּעֲשֵׂה. בֵּין קִדְּשַׁת שְׁבִת לְקִדְּשַׁת יוֹם טוֹב הַבְּדִלָתָה, וְאֵת יוֹם הַשְּׁבִיעִי מִשִּׁשֶּׁת יְמֵי הַמַּעֲשֵׂה קִדְּשַׁתָּ. הַבְּדִלָתָה וְקִדְּשַׁתָּ אֶת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּקִדְּשַׁתְּךָ. בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה הַמְּבַדִּיל בֵּין קִדְּשׁ לַקְדָּשׁ.

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהַחַיִּינוּ וְקִיַּמְנוּ
וְהִגִּיעֵנוּ לְזִמְן הַזֶּה.

שִׁתֵּה רוּב כּוֹס הַיַּיִן בְּהַסְבָּה.

וְרַחֵץ

נוטלין את הידים ואין מצרכין "על נטילת ידים".

כֶּרֶס

עובלין כרפס פחות מכזית במי מלח, מצרכין ומכוונים לפטור גם את המרור:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרֵי הָאָדָמָה.

יַחֵץ

בזע את המנה האמנעית לשתיים ומנפין את החזי הגדול לאפיקומן.

מְגִיד

הָא לַחֲמַא עֲנִיא דִּי אֶכְלוּ אַבְהַתְנָא בְּאַרְעָא דְּמִצְרַיִם. כָּל
דְּכָפִין יֵיתִי וַיֵּיכַל, כָּל דְּצָרִיד יֵיתִי וַיִּפְסַח. הַשְּׂתָא הָכָא,

פירוש¹ ההגדה היא במכילתא²

הא לחמא עניא². פירושי, זאת הודעה לתינוקות למה אנחנו מחלקין המצה לשתים

לחמא) ורשב"ץ (מגן אבות על מסכת אבות פ"ג משנה 'חביב אדם שנברא'). אולם למעשה, אין נוסח ההגדה במכילתא כי אם בספרי. עיין הגדה שלמה לרמ"מ כשר (מבוא פרק א עמ' 19 הערה 6) שכתב ע"פ רי"נ אפשטיין, שהראשונים קראו לספרי מכילתא. ג. פירוש... דוגמתן: מקור דברי רבינו במיחוס לרשב"ם (מובא בהגדה תורת חיים מוסד הרב קוק). יש לציין שהרבה מפרושי רבינו להגדה לקוחים מהרשב"ם. להלן כשנציין את המיחוס לרשב"ם כונתנו למובא בהגדת תו"ח.

א. פירוש ההגדה של רבינו מובא בספר הכל בו (סי' נא), שהוא המהדורה הראשונה של ספר ארחות חיים לר' אהרון הכהן מלוניל, ר' מבוא לארחות חיים הלי' שבת ועירובין הוצ' אור עציון – מכון ירוש' תשנ"ו. בארחות חיים כת"י ב לא מופיע כלל הפירוש על ההגדה.

ב. ראשונים רבים ציינו את המכילתא כמקור ההגדה. ראה: מחז"ו (ח"א עמ' 293), סידור רש"י (עמ' 191), מנהיג (הל' ערבי פסחים מוח), שבלי הלקט (סי' ריח צו ע"א), אברבנאל (הגדה של פסח זבח פסח על 'הא

1. פירוש: א פירושי 2. עניא: א חסר

כדרכו של עני, דלחם עוני אכלו אבותינו במצרים דרך חפזון, ומחלקין הפת לשתיים לחביריהם כאדם האוכל בחפזון. והיו אומרים זה לזה³ כל דכפין ייתי וייכול. פירוש, כל מי שלא התקין יבוא אצלי⁴, שהרי אצלי הוא מתוקן. ויש מפרשים⁵ כל מאן דכפין, כל מי שהרעב נפשו⁶ בערב פסח⁷ יבא ויאכל מצה לתאבון⁸. וכל מאן דצריך ייתי ויפסח, ולא⁹ יתמהמה על זה. השתא הכא לשנה הבאה⁸ בארעא דישראל. כלומר⁹, יש לנו לשמוח על זה שאם נאכל עתה בחפזון¹⁰, לשנה הבאה⁸ נהיה בארץ ישראל¹¹ ונאכל שם במיתון כרצוננו, ואם השתא אנו עבדים לשנה הבאה נהיה כלנו חפשים. כל זה מספר שאמרו¹² אבותינו¹³, ואנו עושין דוגמתן.

יש שואלין והלא אחר יציאת מצרים היה שהוציאו בצקם צרורות בשמלותם על שכמם ויאפו את הבצק וכו"¹⁴. ואמר ר' יהוסף האזובי¹⁵ בשם הר' אברהם בן עזרא¹⁶ ז"ל¹⁴ שהיה שבוי בהודו, והיו מאכילין אותו לחם מצה, ולא נתנו לו לעולם חמין,

מצרים היה אומר כך בעל הבית לבני ביתו או חבורתו, או שהיו אומרים כך זה לזה. לפי זה רבינו השתמש בפירוש זה המובא בראשונים רבים באופן אחר, שהם ראו באמירה זו אמירה שאומר בעל הבית לבני ביתו כעת, ואילו לרבינו זה המשך ציטוט האמירה מפסח מצרים. וראה בהגדת תו"ח (הערה 3 בארחות חיים), וע"פ דברינו אין דבריו מוכרחים.

ח. ולא... זה: במיחוס לרשב"ם פירוש זה איננו, ועיין בהערות לתו"ח במיחוס לרשב"ם (הערה 8).
ט. יש שואלין... המצרים לישראל: פסקה זו איננה בכל בו.

י. כל העניין מובא באבודרהם (סדר ההגדה עמ' רכא), ומקורו מדברי רבינו.

יא. שמות יב, לד.

יב. רבי יוסף האזובי, מחכמי פרובנס, רבו של רבי אברהם בן יצחק הכרדשי (ראה אוצה"ג ח"ד עמ' רפג).

יג. בהגדת תו"ח (הע' 8 בארחות חיים) העיר שקצת משמע מלשונו שהראב"ע בעצמו היה שבוי בהודו, אך אפשר שהראב"ע סיפר על אחד שהיה שבוי בהודו.

ד. ומחלקין... בחפזון: בכל בו חסרה שורה זו.
ה. ויש מפרשים... מצה לתאבון: איננו במיחוס לרשב"ם ובכל בו. ועיין בשנו"ם שאיננו גם בכת"י ה, ויתכן שזו תוספת מאוחרת.

ו. וכן כתב בפירוש קדמון להגדה (מובא בהגד' תו"ח. כאשר נציין להלן פירוש זה לא נציין המקור), וכן במנהיג (שם) ובשבלי הלקט (סי' ריח צג ע"א), ובדומה ראה: מיחוס לרשב"ם (מובא בהגדה תו"ח. גם כאן לא נציין המקור בהמשך). מהז"ו (פירוש ההגדה מהדו' הורוויץ סי' צה עמ' 292, מהדו' אוצה"פ סי' יז עמ' תכג), ריטב"א (ביאור ההגדה מובא גם בתו"ח, וגם כאן לא נציין המקור להלן) ואבודרהם (סדר ההגדה עמ' רכב).

ז. נראה, שרבינו נצרך להביא פירוש נוסף, משום שעל פי הסברו שהמילים כל דיכפין וכו' הם ציטוט דברי אבותינו במצרים (כמבואר בהדיא בסוף פסקה זו) קשה כיצד היו אומרים: 'כל מי שלא התקין יבא אצלי שהרי אצלי הוא מתוקן', שהרי אין הפסח נאכל אלא למנויו (זבחים נו, ב ונפסק ברמב"ם הל' קרבן הפסח פ"ב, א), לכן הוא מביא פירוש זה, שבפסח

3. לזה: ה אל זה 4. אצלי: א אצלי ויאכל 5. וי"מ... מצה לתאבון: ה חסר (ראה הערה ה) 6. נפשו: א עצמו 7. פסח: א הפסח 8. בארעא... לשנה הבאה: א חסר 9. כלומר: ה פי' 10. עתה בחפזון: ה חסר 11. בארץ ישראל: ה בארעא דישראל 12. שאמרו: ה מה שאמרו 13. אבותינו: ג ד רבותינו 14. ז"ל: ה חסר

והטעם מפני שאינו מתעכל במהרה כחמץ, ויספיק ממנו מעט, וכן היו עושין המצרים לישראל^ד.

והתקינו מסדרי ההגדה¹² מאמר זה בלשון ארמי כדי שיבינוהו הנשים והטף שהיו מספרים בלשון ארמי¹³, והתקינו לומר לשנה¹⁵ הבאה בארעא דישאל בני חורין בלשון הקדש, שלא יבינו הארמיים¹⁶ ויחשבו אותם למורדים במלכות¹⁷.

ויש מפרשים¹⁸ שלפיכך קורא הלחם הזה לחם עוני, לפי שמדת הפסח היא עשירית האיפה, והיא גם כן מנחת הדל, שאין ידו משגת¹⁹.

ויש מפרשים²⁰ שכוונת המאמר הזה שאנו צריכין לומר כל מאן דכפין וכו', פירוש, מי שאין לו מה יאכל יבא אצלי, וכל מאן דצריך, כלומר, מי שצריך כרפס וחרוסת ומרור ויין לארבע כוסות יקח ממני¹⁷. ויפסח, כלומר, יקח צרכי¹⁸ הפסח²¹, שכן ראוי לעשות למי שהיכולת בידו:

הראשון בארמית, ושאר המאמרים בלשון הקודש, ובפרט ש"מה נשתנה שהוא יותר כנגד הנשים והטף היה ראוי להיות בלשון ארמי כדי שיבינו אותו", וראה בדברי רבינו בהלכות ליל פסח (סי' יח) שכתב: "ויש לוועזין הא לחמא עניא ומה נשתנה כדי שיבינו הטף והנשים, ויש לוועזין אף עבדים היינו ומנהג יפה הוא אחר שלעזו השאלה שילעזו אף התשובה". וראה הערותיו שם.

יז. כן הוא בראבי"ה (שם), ור"א אפמוביצר (הערה 17) משער שמקורו של רבינו מהראבי"ה.

יח. וכ"כ פירוש זה פירוש קדמון, המיוחס לרש"י, שבלי הלקט (שם צג ע"א) בשם ויש מפרשים, רשב"ץ (בביאור ההגדה, ביאורו הובא גם בתו"ח, ולהלן לא נציין המקור) וכל בו. ועיין בריטב"א שהביא פירוש זה בשם רש"י, והקשה עליו: "מה ענין השיעור ההוא אצל מצת מצוה. ועוד אדרבא האוכל כשיעור ההוא הוא בריא ומבורך". עיין שם כיצד פירש העניין.

יט. ראה מה שכתב רבינו בטעם המנהג לעשות שלוש מצות של מצוה מעשרון אחד בהלכות חמץ ומצה (סי' קט).

כ. כן כתבו מהז"ו (פירוש הגדה מהדו' אוצה"פ ח"ב דף תכג כ"מ), רי"ד (ביאור ההגדה, הובא בהגדה תו"ח, ולהלן לא נציין המקור), אבודרהם (עמ' רכא) ומהר"ל (גבורות ה' פרק נא עמ' רכא).

כא. הרי"ד כתב שאין לגרוס את המילים: "כל מאן

יד. המהר"ל (גבורות ה' פרק נא) מביא פירוש זה ומקשה עליו, שלא נמצא בשום מקום שהמצרים היו מאכילים את ישראל מצה. עיי"ש הסברו.

10. ע"פ רבינו, מסדרי ההגדה תיקנו את 'הא לחמא עניא', וכן משמע מר"י אברבנאל בתחילת ההגדה (זבח פסח), אבל הראב"ן (בביאורו להגדה, הובא גם בהגד' תו"ח, ולהלן לא נציין המקור) והריטב"א (בתחילת ביאורו להגדה) כתבו שאין אמירה זו מסדר ההגדה, אלא מתיקון האמוראים. ועיין ברשב"ץ (יבין שמועה לו ע"ב; לו ע"ד) שכתב שהא לחמא עניא לא נזכר בשום מקום בדברי רז"ל. ובדברי רבינו יש לכאורה סתירה, שבפתיחת ההגדה כתב שמקור ההגדה במכילתא, ואילו מדבריו כאן משמע שנסדרה ההגדה בבבל. בהגדה תו"ח (הע' 10 באורחות חיים) כתב לישב שכוונת רבינו היא, שמסדרי ההגדה בבבל סידרה ע"פ הדרשות שבמכילתא ובספרי (ראה הערה ב לעיל), והם הוסיפו את אמירת הא לחמא עניא, שלה אין מקור במדרש (וראה במבוא להגדה שלמה, פרק א, שדן בסוגיא מי סידר את ההגדה).

11. כ"כ הראב"ן (פסחים, מהדו' ערנרייך קסו ע"א; מהדו' אלבק לו ע"ג), הראבי"ה (סי' תקכה ח"ב עמ' 162), שבלי הלקט (סי' ריח צג ע"ב), הריטב"א (שם) והאבודרהם (סדר הגדה עמ' רכא). האברבנאל (זבח פסח) מביא פירוש זה ומקשה: למה סידרו המאמר

15. לשנה: א ה בשנה 16. הארמיים: א המאמר הארמיים ה הארמים המאמר 17. ממני: ג ד ממנו

18. צרכי: א כל צורכי

לְשַׁנָּה הַבָּאָה בְּאֶרְעָא דְיִשְׂרָאֵל. הַשְּׁתָּא עֲבָדִי, לְשַׁנָּה הַבָּאָה בְּנֵי חוֹרִין.

מסיר הקערה מעל השולחן, מוזגין כוס שני וכלן הבן או אחד מן המסובים שואל:

מַה נִּשְׁתַּנָּה הַלַּיְלָה הַזֶּה מִכָּל הַלַּיְלוֹת

**שֶׁבְּכָל הַלַּיְלוֹת אָנוּ אוֹכְלִין חֶמֶץ וּמִצָּה, הַלַּיְלָה הַזֶּה – כֵּלּוּ
מִצָּה.**

מה נשתנה. אין אנו מטבלין אפילו פעם אחת. כלומר¹⁹, אין אנו מחזירין¹⁹ אחר טבול אחד, והלילה הזה²⁰ טרחינן לטבול שתי פעמים. ויש מפרשים²¹ שאין אנו מטבלין וכו' קודם אכילה, הלילה הזה שתי פעמים²², וכל כך למנה כדי שיראו התינוקות וישאלו מה נשתנה. ויש²³ נותנין טעם אחר²³ על שם שתי²¹ הזאות שעשו, אחת על המשקוף ואחת²² על המזוזות²³. ויש אומרים כנגד דם ברית ודם פסח.

וכן הדבר מדויק בריטב"א שכתב: "קודם עיקר סעודתינו".

כח. שני ההסברים שלהלן מובאים בדעת זקנים מבעלי התוספות (שמות יב, ח). ושם הביא קודם לשני פירושים אלו פירוש נוסף: "ושני טיבולין על ב' טבילות שטבלו יליד בית ומקנת כסף". ואחרי פירושים אלו כתב: "ובערבי פסחים מוכח שהן להיכרא דתינוקות שהיו רגילין לאכול ירקות לאחר אכילה לקנח, והשתא קא אכלי קודם סעודה, וישאלו מה נשתנה".

כז. בשני ההסברים הראשונים רבינו מבאר מהו השינוי בטיבולים שכליל הסדר, שמחמתו שואלים מה נשתנה, ואילו בשני הפירושים שלהלן הוא נותן טעם מדוע מטבלין פעמיים בליל הסדר.

כח. ע"פ כת"י ה (ראה בשנו"ס) יש לגרוס כך: על שם שלוש הזאות שעשו אחת על המשקוף ושתיים על שתי המזוזות. וצ"ל שאע"פ שהיו שלוש הזאות, תיקנו להטביל רק פעמיים, כנגד שני סוגי הזאות (המשקוף והמזוזות).

דצריך ייתי ויפסח", שהרי אין לנו עתה פסח, ואפילו היה לנו לא היו מוזמנין אותנו, שאינו נאכל אלא למנויו בעודו חי. וכן כתב בשמו שבלי הלקט (שם), וכן כתב המנהיג (הל' פסח סי' עב) בשם ר"ת, וע"פ פירוש רבינו, שמדובר בצרכי הפסח ולא בקרבן, הקושיה מסתלקת.

כב. מקור הפירוש הוא הר"י מלוניל (פסחים קטז, א על המשנה), וז"ל: "ובגמרא פריך אטו כל לילה לא סגיא דלא מטבילין חדא זימנא. ומשני... כלומר אין אנו מחזירין אחר טיבול אחד, והלילה הזה אנו טורחין כדי שנטבול שתי פעמים".

כג. בכל בו הביא רק פירוש זה, וכ"כ: מיוחס לרשב"ם, ריטב"א, ר"ד, שבלי הלקט (סי' ריח צג ע"ב), ובדומה באבודרהם (סדר ההגדה עמ' רכב). ועיין בראב"ן שכתב שהשינוי הוא שמברך פעמיים, ולא נפטר ע"י הפת.

כד. ר"ל טיבול הכרפס והמרור, ואף שטיבול המרור הוא לאחר המוציא, עדיין קודם הוא לעיקר הסעודה.

19. מחזירין: א ה מחזירין 20. הזה: א מסר 21. ב': ה ג' 22. ואחת: ד ואחד ה ושתיים 23. המזוזות: א א שתי המזוזות

שֶׁבֶּכַל הַלֵּילֹת אָנוּ אוֹכְלִין שְׂאֵר יִרְקוֹת, הַלֵּילָה הַזֶּה – מְרוֹר.

שֶׁבֶּכַל הַלֵּילֹת אֵין אָנוּ מְטַבֵּילִין אֶפְלוּ פַּעַם אַחַת, הַלֵּילָה הַזֶּה – שְׁתֵּי פְּעָמִים.

שֶׁבֶּכַל הַלֵּילֹת אָנוּ אוֹכְלִין בֵּין יוֹשְׁבֵין וּבֵין מְסַבֵּין, הַלֵּילָה הַזֶּה – פְּלָנוּ מְסַבֵּין.

מחזיר את הקערה ומגלה את המנות.

עֲבָדִים הָיינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם, וַיִּצְיָאנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזִרְוֹעַ נְטוּיָה (דברים ג, כא). וְאֵלֹהֵינוּ לֹא הוֹצִיא

ונהגו לומר הא לחמא עניא²⁴ ומה נשתנה בלעז²⁵, והטעם כמו שכתבנו למעלה^{כט}, וכן ראוי לעשות:

עבדים. פירושי, עתה משיב לתינוקות^{לא} ששאלו מה נשתנה^{לב} כי עבדים היינו, על כן אנו אוכלין מצה ומרור כאשר אכלו אבותינו. וחייבין אנו לעמוד בהיסביבה^{לג} ודרך חירות כדרך שעמדו אבותינו כשהוציאם הקב"ה משם ביד חזקה. ואלו לא הוציא,

לב. וכן ציינו שזה תשובת לשאלת מה נשתנה: רי"ד, שבלי הלקט (סי' ריח צד ע"א), ר"י אברבנאל (הגדה זבח פסח), רשב"ץ וריטב"א, ומשמע מפירושים שזה תשובה על ארבעת העניינים הנוכחים במה נשתנה. אולם, לדעת שבלי הלקט תשובה זו עונה רק על שאלת ההסבה, ועל שאר השאלות שבמה נשתנה עונים בהמשך בדברי רבן גמליאל (כל שלא אמר שלושה דברים' וכו'), וכן משמע מהראב"ן. מדברי רבינו להלן נראה שתשובה זו מסבירה מדוע אנו אוכלים חמץ ומרור, וכן מדוע אנו מסבים, אך אינה מבארת את שני הטיבולים. ואולי סמך על שני הביאורים שהביא לעיל, שכפי שציינו הם מבארים מדוע מטבילים בסדר, ולא מה הטעם שהתינוקות שואלים על הטיבולים (ראה הערה כו).

לג. לעמוד בהסביבה: בלשון דומה נקט רבינו בסדר ליל פסח (סי' ב) וז"ל: "... להסב ולעמוד דרך חירות".

כח. מדברי רבינו עולה שאומרים גם את מה נשתנה בלעז. מנהג זה מובא במנהיג (הל' פסח סי' עב). ובאו"ז (סי' רנו) כתב שכך נהג הקדוש מדריוש. וברי"ג (ה"ב עמ' קב) בשם רב נטרונאי גאון כתב שהיה אומר מה נשתנה בלשון הקודש, אך היה מתרגם אח"כ לאנשי ביתו בלעז.

כט. הלכות ליל פסח (סי' יח), והכל בו כתב זאת כאן.

ל. מקור הפירוש במיוחד לרשב"ם, וכן הוא בכל בו, ובדומה כתב האבודרהם (סדר ההגדה עמ' רכב-רכג). לא. בפסחים (קטז, א) נחלקו רב ושמואל מהיכן מתחילה ההגדה. לדעת רבינו תחילת ההגדה היא "מתחילה עובדי ע"ז" וכו' כרב. כאן, לדעת רבינו, מובאת תשובה לתינוקות בקצרה, וההגדה מתחילה בהמשך. ראה בדברי רבינו להלן (על 'מתחילה עובדי ע"ז'), ובהערות שם.

24. עניא: א ג חסר 25. בהיסביבה: א בהסבה

הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אַבּוֹתֵינוּ מִמְצָרִים, הֲרִי אָנוּ וּבְנֵינוּ
וּבְנֵי בְנֵינוּ מִשְׁעַבְדִּים הָיִינוּ לְפַרְעָה בְּמִצְרַיִם. וְאִפְלוּ כָלֵנוּ
חֲכָמִים, כָּלֵנוּ נְבוֹנִים, כָּלֵנוּ זְקֵנִים, כָּלֵנוּ יוֹדְעִים אֶת הַתּוֹרָה,
מִצְוָה עָלֵינוּ לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם. וְכָל הַמְרָבָה לְסַפֵּר
בִּיצִיאַת מִצְרַיִם הֲרִי זֶה מְשֻׁבָּח.

מַעֲשֵׂה בְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה
וְרַבִּי עֲקִיבָא וְרַבִּי טַרְפוֹן שֶׁהָיוּ מְסַבִּין בְּבֵנֵי בְרַק,
וְהָיוּ מְסַפְּרִים בִּיצִיאַת מִצְרַיִם כָּל אוֹתוֹ הַלַּיְלָה עַד שֶׁבָּאוּ

כלומר, אם הם אמרו²⁷ כן שיצאו משם, אנו מה לנו שלא היינו שם. התשובה, שאלו
לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים הרי אנו ובנינו וכו'²⁸. ואם תאמר נאכל מצה
ומרור ולא נספר הענין, ואפילו כלנו חכמים מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים, וכל
שכן שיש לנו להודיע אלו שאינם יודעים, שנאמר (שמות יב, כז) ואמרתם זבח פסח
הוא²⁶, ונאמר²⁷ (שם יג, ח) והגדת לבנך, ונאמר²⁸ (שם, שם יד) כי ישאלך בנך. ויש לנו
לספר כל הענין, כמו שכתוב (דברים טז, ג) למען תזכור, ומתחיל בגנות ומסיים בשבח²⁹,
ואז יצאו ידי חובתנו, אך כל המספר ביציאת מצרים אחר אכילה²⁹ הרי זה משובח:
מעשה ברבי אליעזר וכו'. זה ודאי היה אחר אכילה³⁰ דאי קודם אכילה הא אמרינן
(פסחים קט, א) חוטפין מצה בלילי פסחים בשביל שלא ישנו. ואם תאמר נזכור³⁰ ביום
כמו שכתוב (דברים טז, ג) למען תזכור את יום, אך בלילה לא מצינו מצוה בכתוב, ועוד
שעיקר הגאולה ביום³¹, לכך מביא דרשת בן זומא במאמר רבי אלעזר בן עזריה, שדרש
כל ימי חיך הלילות:

ופשוט שכוונתו 'להיות בהסיבה'. ראה בהגדת פה ישרים
שגרס: ולישב בהסיבה. וכן בכת"י ה (שם) גרס כן.
לד. אמרו: במיוחד לרשב"ם - עשו, ובכל בו - עמדו.
לה. וכן ביארו שבלי הלקט (שם), והרשב"ץ.
לו. פסחים קטז, א.
לז. מעשה... ימי חיך הלילות: מקור הפירוש הוא
במיוחד לרשב"ם.
לח. לדעת רבינו 'מעשה ברבי אליעזר' הובא כראיה
למה שכתב קודם, שהמרבח לספר ביציאת מצרים

וכו' זה לאחר האכילה.
לט. ברכות ד, ב: "דרבי יוחנן סבר גאולה מאורחא
נמי הוי אלא גאולה מעלייתא לא הויא אלא עד צפרא,
ורבי יהושע בן לוי סבר כיון דלא הויא אלא מצפרא,
לא הויא גאולה מעלייתא". ובברכות ט, א: "אמר רבי
אבא: הכל מודים, כשנגאלו ישראל ממצרים לא נגאלו
אלא בערב, שנאמר: 'הוציאת ה' אלהיך ממצרים
לילה', וכשיצאו לא יצאו אלא ביום, שנאמר: 'ממחרת
הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה'".

26. הוא: א הוא ל-י ה הוא וכו' 27. ונאמר והגדת: ג ד והגדת 28. ונאמר כי: ג ד כי 29. אכילה:
ה אכילתו 30. נזכור: ה לזכר

תְּלַמְּיֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם: רַבּוֹתֵינוּ, הִגִּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע
שֶׁל שַׁחֲרִית.

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה: הָרִי אֲנִי כַּבֵּן שִׁבְעִים שָׁנָה,
וְלֹא זָכִיתִי שֶׁתֹּאמַר יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּלֵילוֹת עַד
שְׁדַרְשָׁה בֶּן זֹמָא, שֶׁנֶּאֱמַר (דְּבָרִים טו, ג): לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם
יְצִיאַתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ.

יְמֵי חַיֶּיךָ – הַיָּמִים, כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ – הַלֵּילוֹת.

וְחֻכְמַיִם אֹמְרִים:

יְמֵי חַיֶּיךָ – הָעוֹלָם הַזֶּה,

כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ – לְהַבִּיא לִימּוֹת הַמְּשִׁיחַ.

הרי אני כבן שבעים שנה. פירוש³¹, ולא בן שבעים שנה, רק שקפצה עליו זקנה כשנתמנה נשיא, שלא יחלקו על נשיאותו אם יראה בחור כמו שהיה, כמו ששנינו בברכות (כח, א) אהדרו ליה תליסר³² דרי חיוורתא, ואותו היום עמד בן זומא ודרש אותה דרשה. ולא זכיתי, פירוש³³, לא נצחתי חבירי החולקים בדבר. שתאמר יציאת מצרים בלילות. פירוש, שעיקר הגאולה ביום, ולא נצחתי³⁴ על זה לפי שהייתי יחיד במקום שנים³⁴, עד שבא בן זומא וסייעני בדרש שדרש. וזכיתי מלשון זכנהו לרבנן³⁵ פירוש, נצחם³⁵, וכן מאן דזכי³⁶ למלכא³⁶:

יש שגרסו (מחז"ו הורוויץ, אורה) תליסר (וראה שנו"ס במחז"ו במהדו' אוצה"פ ואצלינו), וכן גרס האבודרהם (שם). הריטב"א ור"י בן יקר גרסו שית סרי.
מב. פירוש זה הוא המשך הפירוש דלעיל (ראה הערה מ), וכן פירש שבלי הלקט (שם) בשם רבינו אפרים קלעי, וכן הביאו פירוש זה ריטב"א, ר"י בן יקר ואבודרהם (שם). ובאופנים אחרים פירשו רמב"ם (פיהמ"ש ברכות א, ה), פירוש קדמון, רי"ד (בביאור ההגדה, והובאו דבריו בשבלי הלקט), ראב"ן ורשב"ץ.
מג. קדושין יח, א; חולין לא, ב; נדה לח, ב.
מד. סנהדרין לט, א.

מ. מקור הפירוש הוא מבית מדרשו של רש"י: מחזור ויטרי (מהדורת הורוויץ ח"א עמ' 292, מהדורת אוצר הפוסקים ח"ב עמ' תכד), סידור רש"י (עמ' 191), איסור והיתר (עמ' 12), אורה (עמ' 105), וכן כתבו: פירוש קדמון, ראב"ן, ריטב"א, שבלי הלקט (סי' ריח צד ע"א), אבודרהם (סדר ההגדה עמ' רכג), רשב"ץ ור"י בן יקר (מובא בהגדה תו"ח, להלן לא נציין זאת).
מא. בגמרא לפנינו תמני סרי וכן בראב"ן ובשבלי הלקט (שם), ובספרי דבי רש"י יש שגרסו (מחז"ו מהדו' אוצה"פ, סדור רש"י ואיסור והיתר) תריסר,

31. פי': א חסר ה וכו'. 32. תליסר: ה תריסר. 33. נצחתי: ה נצחתיים. 34. במקום שנים: ה ורבים

35. נצחם: א ג נצחנהו ה נצחוהו. 36. דזכי: א ג דמזכה

בְּרוּךְ הַמָּקוֹם, בְּרוּךְ הוּא.
בְּרוּךְ שְׁנַתַּן תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל, בְּרוּךְ הוּא.
בְּנֶגֶד אַרְבַּעַת בָּנִים דְּבִרָה תּוֹרָה. אֶחָד חֲכָם, וְאֶחָד רִשָּׁע,
וְאֶחָד תָּם, וְאֶחָד שְׂאִינוּ יוֹדַע לְשָׂאֵל.
חֲכָם מָה הוּא אוֹמֵר?
מָה הָעֵדוּת וְהַחֲקִים וְהַמְשָׁפְטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ

ברוך המקום ברוך הוא ³⁷. אמר כאן ארבעה ברוך לפי שרצה לומר אחר זה כנגד ארבעה בנים דברה תורה³⁸. ואלו הן בפרשת משכּו (שמות יב, כו) והיה כי יאמרו אליכם בניכם, ובפרשת ואתחנן (דברים ו, ט) והיה³⁹ כי ישאלך בנך⁴⁰. ומפסוקים⁴¹ אלו נוכלמט³⁸ להבין שכנגד ארבעה בנים דברה תורה, שהם ארבעה ענינים שטבע העולם מתנהג בהם. ואמר ארבעה בנים כנגדם להודות⁴² כי השם ראוי לברך ולשבח על הטוב ועל ההפקד³⁹, כמו שאמר דוד (תהילים לד, ט) אברכה את ה' בכל עת על מקרא⁴⁰ (שם שם, א) בשנותו את טעמו, ואמר בדרש⁴¹ אפילו⁴² השטות טוב הוא⁴³, וזהו שאמר הכתוב (קהלת ג, יא) את הכל עשה יפה בעתו, שהרי הוצרך להנצל על ידי זה, כמו שאמר המקרא (שמואל א כא, יד) וישנו את טעמו, ויורד רירו (על) אל⁴⁴ זקנו⁴⁵.

חכם מה הוא אומר. פירושו⁴⁶, שאלה זו ניכרת שהוא בן חכם, ששואל מדוע אנו מטבלין

מח. רבינו קושר בין האמירה 'ברוך המקום' ל'כנגד ארבעה בנים', שצריך לברך את ה' בכל מקרה, וכפי שמסביר להלן. הרבה מהראשונים כתבו שאמירה זו היא כעין ברכת התורה, ונאמרת כאן משום שמתחיל לדרוש הפסוקים. ראה: פרוש קדמון, רי"ד, רישב"א, ר"י בן יקר, אבודרהם ורשב"ץ.

מו. בפסוק בדברים המילה 'והיה' איננה, והיא נוספה כאן בטעות ע"פ הפסוק בשמות יג, יד.

מז. יש כאן חסרון ברור, שהיה צריך להביא ארבעה פסוקים, ולא רק שנים (גם בכל בו הביא רק שנים). ועיין בפירוש קדמון ובמיוחס לרש"י, שהביאו את כל הפסוקים.

מח. עיין באבודרהם (שם) שהקשה מדוע סדר הבנים בהגדה אינו כמו זה שבפסוקים, שלכאורה היה צריך לתפוס סדר המקראות. עיי"ש מה שתירץ.

מט. בנדפס ובכת"י ב ו- ג 'לא נוכל', ותקנו ע"פ כת"י א ו-ה וע"פ הכל בו.

נ. בכל בו גרס 'להורות'.

נא. מדרש תהילים (שוחר טוב) לד, א.

נב. בכל כת"י כתוב 'על', אומנם בפסוק כתוב 'אל'.

נג. זו לשון הפסוק: "וישנו את טעמו בעיניהם ויתהולל בידם, ויתיו על דלתות השער, ויורד רירו אל זקנו".

נד. נראה שמקורו של רבינו הוא בפירוש המיוחס לרשב"ם, אולם לחלק מפירוש הרשב"ם מקורות

מח. עיין באבודרהם (שם) שהקשה מדוע סדר הבנים בהגדה אינו כמו זה שבפסוקים, שלכאורה היה צריך לתפוס סדר המקראות. עיי"ש מה שתירץ.

מט. בנדפס ובכת"י ב ו- ג 'לא נוכל', ותקנו ע"פ כת"י א ו-ה וע"פ הכל בו.

נ. בכל בו גרס 'להורות'.

נא. מדרש תהילים (שוחר טוב) לד, א.

נב. בכל כת"י כתוב 'על', אומנם בפסוק כתוב 'אל'.

נג. זו לשון הפסוק: "וישנו את טעמו בעיניהם ויתהולל בידם, ויתיו על דלתות השער, ויורד רירו אל זקנו".

נד. נראה שמקורו של רבינו הוא בפירוש המיוחס לרשב"ם, אולם לחלק מפירוש הרשב"ם מקורות

37. ברוך הוא : א חסר 38. נוכל: ג ד לא נוכל (ראה הערה) 39. ההפק: ה הפכו 40. מקרא: א ג ד מקרא 41. בדרש: ה במדרש 42. אפילו: א ג ה וכי 43. הוא: ג לו

אַתְּכֶם (דברים ו, ט). וְאַף אֶתְּהָ אָמַר לוֹ בְּהִלְכוֹת הַפֶּסַח: אֵין מִפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אֶפִּיקוֹמָן.

קודם סעודה, ואוכלין⁴⁴ גם כן⁴⁴ קליות ואגוזים קודם סעודה שמחלקין להם כדי שישאלו ודרכן לבא אחר סעודה, ומדוע⁴⁵ אנו אוכלין כזית מן הפסח תחלה, ואח"כ אוכלין החגיגה, ומניחין הפסח אחריה⁴⁶. ולא הוציא עצמו מן הכלל כשאמר אתכם, רוצה לומר עמכם⁴⁷, ושתף עצמו עמהן. ועוד⁴⁸ אחר שאמר ה' אלקינו קבל עליו מלכות שמים. או נראה לומר⁴⁹ שלא להוציא⁴⁵ עצמו מן הכלל בלשון אתכם⁴⁸ שהייתם בימים ההם. ועוד⁵⁰ כי הוא שואל בלשון הפסוק.

ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח. כלומר, השיבהו לשאלתו על מה ששאל⁵¹ למה אוכלין קליות ואגוזים תחלה, לפי שלא יוכלו לאכלן בקנוח סעודה, שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, פירוש, אפיקו מינין⁵². וזהו גם כן תשובה על מה ששאל מדוע מפסיקין באכילת הפסח ואוכלין החגיגה בנתיים, לפי שצריך לאכול כזית מן הפסח באחרונה

קדומים יותר, כפי שנציין להלן.

נח. במיוחד לרשב"ם: ומדוע אנו אוכלין, וכן הביא שאלה זו הרשב"ץ. בגמ' (פסחים קט, א) נזכר שהיו מחלקים קליות ואגוזים, וכנראה שהיה מנהגם גם לאוכלם קודם הסעודה.

נז. כך הסביר את שאלת הבן החכם רבינו קלונימוס, הובאו דבריו במחז"ו (מהדו' הורוויץ ח"א סי צה עמ' 292, מהדו' אוצה"פ ח"ב עמ' תכה), בסידור רש"י (עמ' 191) ובשבה"ל (סי ריח צד ע"ב). ושבה"ל ציין שכן כתב רבינו ישעיה, וכן הוא בביאור הרי"ד להגדה ובפסקי הרי"ד (פסחים קט, ב עמ' שפ מהדו' מכון התלמוד הישראלי). וכן כתבו הריטב"א, האבודרהם (סדר ההגדה עמ' רכד) בשם רש"י והראב"ן.

נח. שאלת החכם היא מדוע לא נקדים את אכילת הפסח, שהוא העיקר, והיה ראוי לכאורה להתחיל בעיקר חובת היום. במיוחד לרשב"ם וברבינו מובא שהיו אוכלים קצת מן הפסח קודם החגיגה, והיו משאירים ממנו לאחריה, אולם בשאר הראשונים כתוב שהיו אוכלים קודם את החגיגה, ולאחר מכן הפסח.

נח. פירוש זה איננו במיוחד לרשב"ם, וראה פירוש

דומה בראב"ן.

נט. כך הסבירו מחז"ו (מהדו' הורוויץ ח"א עמ' 292, מהדו' אוצר הפוסקים ח"ב עמ' תכה), סדר רש"י (עמ' 191), רשב"ץ, פירוש קדמון, רוקח (סי' רפג עמ' קנג), שבלי הלקט (סי' ריח צד ע"ב) ואבודרהם (עמ' רכד).

ס. במחז"ו ובסדר רש"י זה המשך התשובה הקודמת ולא תשובה נוספת, וכן הוא ברשב"ץ ובאבודרהם. וראה בשבה"ל (שם) שהביא בשם ר' צדקיהו בן אחיז הסבר אחר מדוע אמר 'אתכם'.

סא. בכל בו נוספו המילים: כי רוצה לומר אתם.

סב. תשובה זו אינה במיוחד לרשב"ם ובכל בו.

סג. בדברי רבינו לא מובאת תשובה לשאלה הראשונה של הבן 'מדוע מטבלין קודם סעודה'.

סד. ר"ל שלא אומרים לאחר אכילת הפסח להוציא (כלומר להביא) מאכלים לקינוח הסעודה. וכ"כ בפירוש קדמון, במיוחד לרש"י, בסידור רש"י (שם), ובפרש"י לפסחים (קט, ב ד"ה וגזוליא) וברשב"ם בפסחים (שם ד"ה ארדילאי). וע"ע באבודרהם (שם) ברשב"ץ ובשבה"ל שהביאו כ"א פירוש נוסף למילה אפיקומן.

44. ואוכלין גם כן: ה ואנו אוכלין 45. להוציא: א הוציא

רשע מה הוא אומר?

מה העבדה הזאת לכם (שמות יב, כו). לכם – ולא לו. ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל בפר בעקר. ואף אתה הקהה את שניו ואמר לו: בעבור זה עשה יהוה לי בצאתי ממצרים (שם יג, ח). לי – ולא לו. אלו היה שם, לא היה נגאל.

כדי שישאר טעם הפסח בפיו, ואחר כך אין אוכלין דבר אחר, ולכך אנו אוכלים גם כן כזית מן המצה זכר לפסח⁴⁶:

רשע מהו אומר לכם. יש לתמוה⁴⁷ כי הפסוק שהביא אינו על השאלה, כי פסוק (שמות יב, כו) מה העבודה הזאת בפרשת משכו, ופסוק (שם יג, ח) והגדת לבנך בפרשת קדש, והיה לו להביא פסוק (שם יב, כו) ואמרתם זבח פסח שהוא מענה על השאלה. ויש לומר כי מסדרי ההגדה לא חששו⁴⁸ להזכיר הפסוקים הכתובים בתורה על השאלות, כי זה דבר פשוט ששייב להם כמו שכתוב, אך בא להודיענו היכן דברה⁴⁹ כנגד ארבעה בנים. ובחכם ורשע החדוש שאינו כתוב בתורה ששייב להם על שאלתם, כי דרש לי ולא לו אינו כתוב בתורה, אך אנו דורשין ממנו תשובה לרשע מייתור לי ולא לו. ובהאמרו לכם משמע שהוציא עצמו מן הכלל, שלא קבל מלכות שמים לאמר ה' אלקינו, וגם אין לשון לכם מורה שום שתוף עצמו עמהם⁵⁰. ואף אתה הקהה את שניו. כלומר⁵¹, הכעיסהו, ונפקא לן מדאמר והגדת מלשון גידין ולא אמר ואמרת⁵². ואמור לו כנגדך דברה תורה, לי בצאתי ממצרים, לי ולא לך, ואלו היית שם או רשע כמותך, לא היית נגאל:

סח. תשובה זו איננה במיוחד לרשב"ם, והיא תשובת רבינו קלונימוס, הרי"ד ועוד.
סו. מקור הפירוש הוא במיוחד לרשב"ם, וכן הוא בכל בו. וכן הקשו שבלי הלקט (סי' ריח צה ע"א) בשם אהיו רבי בנימין, ראב"ן, ריטב"א ואבודרהם (עמ' רכה), ותירצו באופן אחר. ראה גם באברבנאל (בסוף דבריו על הרשע).
סז. במיוחד לרשב"ם: מסדר ההגדה לא חשש, ובכל בו: מסדר ההגדה לא חשב.
סח. ובאמרו... כלומר הכעיסהו: אינו במיוחד לרשב"ם.
סט. ראה לעיל מה שכתב בתשובת בן חכם בענין שלא הוציא עצמו מן הכלל באמרו 'אתכם'.
ע. מקורו בספרי דבי רש"י: מחז"ו (מהדו' הורוויץ ח"א עמ' 293, מהדו' אוצר הפוסקים ח"ב עמ' תכו) וסדור רש"י (עמ' 192), וכן הביא פירוש זה האבודרהם (שם).
עא. ראה שבת פו, א.

תָּם מָה הוּא אֹמֵר?
 מָה זֹאת? וְאִמְרַת אֱלֹיו: בְּחֶזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם,
 מִבֵּית עַבְדִּים (שם יג, יד).

וְשֵׂאִינוּ יוֹדַע לְשֵׂאֵל
 אֵת פֶּתַח לוֹ, שְׁנֵאֵמֵר (שם יג, ח): וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא
 לֵאמֹר, בְּעִבּוֹר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם.

תם מהו אומר. פירוש, תם שאינו יודע להעמיק שאלתו לא בחכמה ולא ברשע, רק שואל בסתם מה זאת⁴⁷. ואמרת אליו. פירוש, ספר לו כל המעשה:
 ושאינו יודע לשאל. אפילו בתמימות. פתח⁴⁷ לו, שנאמר והגדת לבנך. כלומר, דרוש
 לו בהגדה ופרסם לו הנס⁴⁸. ויש לתמוה מדוע הביא להשיב לשאינו יודע מקרא
 שהביא לרשע⁴⁹.

ונראה לומר, כי לכך ראויה תשובה אחת לרשע ולשאינו יודע לשאול, לפי
 שגאולת מצרים היתה על ידי מופתים שהיו שם בדרך שנויי⁴⁸ הטבע, וידוע
 שהשי"ת לא ישנה הטבעים כי אם לצורך החסידים שבדור, או בזכות תורתם
 אם הם חכמים, או בזכות מעשיהם המהוגנים ובזכות ישרם שהם הולכים
 אתו בתום לבב וביושר, ונוהרים בקיום המצות עשה ובשמירת לא תעשה
 וזהו בזכות החכם והתם, אבל הרשע ידוע הוא שאינו כדאי, וגם מי שאינו
 מדקדק לשם מי יעשה מעשיו ומתנהג כבהמה, והוא שאינו יודע לשאול,
 אין ספק גם כן שאין ראוי שישנה השם הטבעים להצלתו, וכיון שכן נופל
 גם כן בתשובתו בעבור זה עשה ה' לי וכו', כלומר, בזכותי ולא בזכותך,
 כיון שאינך מתבונן בדרכי השם ובתורתו ומצותיו. ובא להעיר שצריך אדם
 לומר לבנו שיתחזק לעסוק בתורה יום ויום⁴⁹, ושידקדק בשמירת המצות
 בתמימות, ואז יהיה מאותם שהשי"ת משנה הטבעים להצלתם ולגאולתם, ולא
 בענין אחר:

עב. כן פשוט במפרשים. ראשונים. לכאורה היה לו לרבינו להקשות על פסוקי
 עג. מחז"ו (מהדו' הורוויץ ח"א עמ' 293, מהדו' התורה ולא על בעל ההגדה, ואדרבה תשובה זו נאמרה
 אוצר הפוסקים ח"ב עמ' תכו), סידור רש"י (עמ' 192) בתורה לשאינו יודע לשאול, ולא לרשע.
 עה. בכת"י אמ': יום ולילה, בכת"י א: יום ואבודרהם (עמ' רכה).
 עד. קושיא זו והתירוץ שלאחריה לא מצאנו בשאר יום, וכ"ה בכל בו.

47. פתח: א את פתח ג אפתח 48. בדרך שנויי: א בשנוי 49. ויום: א יום ג חסר

יכול מראש חדש, תלמוד לומר: ביום ההוא, אי ביום
ההוא – יכול מפעוד יום, תלמוד לומר: בעבור זה.
בעבור זה – לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור
מנחים לפניך.

מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו, ועכשיו קרבנו

יכול מראש חדש. פירוש, "ענתה מפרש אימתי זמן ההגדה". יכול מראש חודש
שהתחילה הגאולה^{ע"ז}, ועוד^{ע"ט} שואלין בהלכות הפסח קודם הפסח שתי שבתות^פ, וזהו
מראש חודש, תלמוד לומר ביום ההוא, כלומר, יום הגאולה. אי ביום ההוא יכול מפעוד
יום, כששוחטין פסחיהן^{פא}, תלמוד לומר בעבור זה, לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה^{פב}
ומרור מונחין לפניך^{פג}. ובעל המלמד כתב^{פד} שזה יצא לנו מפני שהקדים לנו הפסוק
(שמות יג, ז) מצות יאכל, וכתב (שם יב, יח) בערב תאכלו מצות, ואחר^{פה} כתיב (שם יג, ח)
בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים^{פז}:

מתחלה. פירוש, בכאן תחלת ההגדה^{פז}, ומתחיל בגנות ומסיים בשבח^{פח}. וצריך לבאר

עו. עתה... שהתחילה הגאולה: מקורו במיוחס לרשב"ם.

עז. ר"ל מתי החובה לומר את ההגדה.

עח. וכן כתב הרשב"י. וצ"ע במה התחילה הגאולה בר"ח, וראה מה שכתב בהגדת תורת חיים (על המיוחס לרשב"ם הערה 47). ואולי יובן ע"פ הדרשה במכילתא (דרבי ישמעאל בא, יב ד"ה וילכו ויעשו): "וילכו ויעשו בני ישראל... ויעשו - וכי כבר עשו אלא משקבלו עליהם לעשות מעלה עליהם כאלו עשו". וניתן לומר, שכשם שמשקבלו לעשות קרבן הפסח בר"ח נחשב כאילו כבר עשו, כך גם הבטחת הגאולה נחשבת כאילו הגאולה התחילה בו ביום.

עט. מקורו באורה (סי' צ עמ' 105 על ההגדה), וכ"כ בפירוש קדמון, בשבה"ל (סי' ריח צה ע"ב) ובאבודרהם (עמ' רכה).

פ. כדעת רשב"ג בגמרא (פסחים ו, א). ואין הכרח לומר שרבינו פוסק להלכה כדעת רשב"ג, אלא שסובר להלכה כדעת ת"ק, ששואלים ודורשים קודם הפסח שלוש יום, ורק מפרש שדעת בעל ההגדה מסכימה לדעת רשב"ג.

פא. מהמיוחס לרשב"ם.

פב. בכל בו: אלא בשעת האכילה שמצה, ור' הערה הבאה.

פג. במיוחס לרשב"ם נוסף כאן: פירוש בעת האכילה.

פד. מלמד התלמידים (פרשת צו דף צה ע"א), וכן הובאו הדברים באבודרהם (שם). ספר מלמד התלמידים חיברו רבי יעקב בן רבי אבא מארי אנטלי ממרסיליא, היה נכדו של רבי שמואל אבן תיבון.

פה. זה מתייחס לפסוק 'מצות יאכל', ולא לפסוק 'בערב תאכלו מצות'. ור"ל שמצות ההגדה שכתובה בפסוק: "והגדת... בעבור זה" מתייחסת לחובת אכילת המצה שבפסוק הקודם.

פו. הקשה בהגדה תו"ח (הערה 82 בארחות חיים) שלכאורה בפסוק כתוב: "מצות יאכל את שבעת הימים", ומדוע מפרשו דווקא על הלילה הראשון. ושמו ניתן לומר, שעיקר המצוה היא בלילה הראשון, וכמו שכתוב: "בערב תאכלו מצות", ולכן למד מכאן על חובת ההגדה בלילה הראשון.

פז. ר"ל שעד כאן הייתה ההקדמה להגדה.

פח. המשנה (פסחים קטז, א) אומרת שבהגדה מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ונחלקו רב ושמואל (כפי

הַמָּקוֹם לְעַבְדָּתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע כד, ב-ד): וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם, כֹּה אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: בְּעֶבֶר הִנְהָר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם, תִּרְחַ אָבִי אַבְרָהָם וְאָבִי נָחוֹר, וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים. וְאָקַח אֶת אָבִיכֶם אֶת אַבְרָהָם מֵעֶבֶר הִנְהָר וְאוֹלֶךְ אֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ בְּנֵעַן, וְאַרְבָּה אֶת זָרְעוֹ וְאֶתָּן לוֹ אֶת יִצְחָק, וְאֶתָּן לְיִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂו. וְאֶתָּן לְעֵשָׂו אֶת הַר שְׁעִיר לְרִשְׁתָּהּ אוֹתוֹ, וַיַּעֲקֹב וּבְנָיו יָרְדוּ מִצְרָיִם.

מה לנו להתחיל בירידת האבות למצרים, שהרי לא צותה תורה רק (דברים ו, כא) ואמרת אליו עבדים היינו, ועוד מה לנו להתחיל מתרח.

ויש לומר כי באברהם על ידי מעשיו הטובים נתן לנו את הארץ, ועל ידי המתנה אמר לו במה אדע, ועל זה נגזר על בניו הגלות⁵⁰ והובטח⁵⁰ לצאת משם ברכוש גדול⁵⁰. וזה שהביא ויאמר יהושע להודיע איך חלה על בני יעקב הגזירה, ולהודיע כי לא באה להם הארץ בנחלה כי אם על ידי מעשים טובים. וכל זה לנחמנו מעצבון גלותנו, שאם נטיב מעשינו ונשוב לשם הוא ינחמנו, ולא יזיקו לנו עונות אבותינו. ואם נשארנו מתי מספר הלא אנחנו רבים מבאי מצרים אשר היו שם לגוי גדול.

ואולך אותו וכו', כמו שכתוב (בראשית יג, יז) קום התהלך בארץ.

וארבה את זרעו ואתן לו את יצחק, כי לא נקרא זרעו רק יצחק⁵⁰.

ויעקב ובניו ירדו מצרימה, כי להם לבדם נתנה הארץ ועליהם גזירת הגלות כמו שבארנו:

להזכיר את שניהם. וראה במבוא להגדה שלמה (עמ' 23) את האופנים השונים לביאור מחלוקת האמוראים. פס. נדרים לב, א: "אמר רבי אבהו אמר רבי אלעזר מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים, מפני שעשה אנגרייא בת"ח... ושמואל אמר מפני שהפריז על מדותיו של הקב"ה, שנאמר במה אדע כי אירשנה". ובדומה ראה שמו"ר (ה, כב).

צ. בראשית טו, יד.

צא. נדרים לא, א משנה: "שאינו נהנה לזרע אברהם אסור בישראל ומותר בעובדי כוכבים". גמרא: "והאיכא ישמעאל, כי ביצחק יקרא לך זרע כתיב. והאיכא עשו, ביצחק ולא כל יצחק".

הגירסה שלפנינו, וראה הנוסחאות השונות במבוא להגדה שלמה עמ' 22) מהי הגנות. רב אמר מתחילה עובדי עבודה זרה, ושמואל אמר עבדים היינו. רבינו פוסק כרב, וכך כתב בסדר ליל פסח (סי' א), וכ"כ המאורות (קטז, א ד"ה חרוסת), וכן נראה שדעת הרמב"ם (פיהמו"ש פסחים י, ד; הל' חמוץ ומצה פ"ז, ד). ומהמאירי (קטז, א ד"ה מתחיל בגנות) משמע שתחילת ההגדה היא בעבדים היינו כשיטת שמואל, וכן כתבו הריטב"א (בביאור ההגדה על עבדים היינו) ור"י ב"ר יקר (ביאור ההגדה על עבדים היינו). לדעת ר"י ב"ר יקר והאבודרהם יש מחלוקת, ואנו עושים כשניהם, ואומרים שני סדרים, אולם לדעת הריטב"א המחלוקת היא רק במה מתחילים, וכולם מודים שצריך

בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל, בְּרוּךְ הוּא.
 שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חָשַׁב אֶת הַקֶּץ, לַעֲשׂוֹת כְּמוֹ
 שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ בְּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים,
 שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית טו, יג-יד): וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם, יָדַע תֵּדַע כִּי גֵר
 יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע
 מֵאוֹת שָׁנָה. וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִכִי וְאַחֲרָי
 כֵּן יֵצְאוּ בְּרַכְשׁ גָּדוֹל.

ברוך שומר הבטחתו. פירוש, כשגזר עליו הגלות שהבטיחו⁵¹ לדון העובדים בהם⁵² ולהוציאם אחר כך ברכוש גדול, והוא ברוך הוא שמר להם ההבטחה ההיא⁵³: מחשב⁵⁴ את הקץ. מלידת יצחק⁵⁵, כי מלידת יצחק⁵⁶ עד יציאת מצרים ארבע מאות שנה⁵⁷, וזהו מה שאמר הכתוב כי גר יהיה זרעך, כלומר⁵⁸, משנולד לך זרע:

צב. הכונה למצרים.

צג. רבינו מסביר שההבטחה עליה אנו מודים כאן היא ההבטחה: 'לדון העובדים בהם ולהוציאם אח"כ ברכוש גדול', ולא ההבטחה על עצם היציאה מתחת יד מצרים, וכן פירש הריטב"א, וראה עוד להלן הערה כד. ויש מנפרשי ההגדה שביארו שההבטחה עליה מברכים כאן היא ההבטחה על עצם הגאולה מתחת יד מצרים. ראה: ראב"ן, רשב"ץ ושבה"ל (סי' ריח צה ע"ב בפירושו השני). ובשם אחיו, רבי בנימין, כתב שזה מדבר על ההבטחה בגאולה העתידה. ור"י אברבנאל (בביאור ההגדה) כתב שההודאה היא על כך שה' מקיים את הברית עם אברהם ויצחק דווקא עם ישראל ולא עם ישמעאל ועשו, ועל זה נאמר 'ברוך שומר הבטחתו לישראל', ששומר ההבטחה לישראל ולא לשאר צאצאי אברהם ויצחק.

צד. בנוסח המקובל: חשב. וכתב האבודרהם (סדר ההגדה עמ' רכו): "וה"ג חשב את הקץ, ול"ג מחשב את הקץ, כי חשבון זה כבר עבר". אולם, בהגדה שלמה (עמ' ל) ציין שבכת"י רבים הנוסח הוא: מחשב, וכן הנוסח בפירוש קדמון, בפירוש המיוחס לרש"י, במיוחס לרשב"ם, בראב"ן, ברשב"ץ, בשבלי הלקט (שם),

בריטב"א ובאברבנאל.

צה. המקור במיוחס לרשב"ם, והובא גם באבודרהם (שם).

צו. ראה שנו"ם והתיקון ע"פ כת"י א, וכן הוא בכל בו ובמיוחס לרשב"ם, שהוא מקור הפירוש של רבינו,

צז. רבינו נוקט בשיטת סדר עולם (פרק ג), שהארבע מאות שנה מתחילות מלידת יצחק, וכן שיטת רש"י (בראשית טו, יג; שמות ו, יח; שם יב, מ; מגילה ט, א ד"ה ובשאר), ראב"ע (פירוש קצר וארוך שמות יב, מ), רשב"ם (שמות יב, מ), רד"ק (בראשית טו, יג), ראב"ן, שבה"ל (סי' ריח צו ע"א) רשב"ץ ואבודרהם (סדר ההגדה עמ' רכה). אולם שיטת הרמב"ן (שמות יב, מ) היא שהארבע מאות שנה מתחילות מברית בין הבתרים, וכן כתבו: ראב"ע (בראשית טו, יג ולכאורה יש סתירה לפירושו בשמות (שם), וצ"ע), פירוש קדמון, מיוחס לרש"י (וצ"ע שלכאורה רש"י סותר עצמו), ריטב"א (ואפשר להסביר בלשונו כדעה השנייה, ראה מה שכתב בזה בהערה בהגד' תו"ח), וראה תורה שלמה (לך לך סי' קמא - קמב, ובהערות שם).

51. שהבטיחו: ג שהבטיח 52. כי מלידת יצחק: ג ד ה חסר 53. כלומר: ג ד ה חסר

מכסה את המנחות ומגביה את הכוס.

וְהִיא שְׁעִמְדָּה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ, שְׁלֹא אֶחָד בְּלֶבֶד עָמַד עָלֵינוּ
לְכַלּוֹתֵנוּ, אֲלֵא שְׁבָכַל הָדוֹר וְהָדוֹר עוֹמְדִים עָלֵינוּ
לְכַלּוֹתֵנוּ, וְהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְצִילֵנוּ מִיָּדָם.

מניח הכוס מידו ומגלה את המנחות.

צֵא וּלְמַד מֵהַ בִּקְשׁ לֶבֶן הָאָרְמִי לַעֲשׂוֹת לַיַּעֲקֹב אָבִינוּ.
שְׁפָרְעָה לֹא גָזַר אֱלֹהִים עַל הַזְּכָרִים וְלֶבֶן בִּקְשׁ לַעֲקוֹר
אֶת הַכֹּל, שְׁנַאֲמַר (דברים כו, ה):

היא⁵³ שעמדה לאבותינו. כלומר, הסבה הזאת⁵⁴ עמדה לאבותינו במצרים על ידי עונותם⁵⁵ לשמור להם השם הבטחתו ולשלוח להם מושיעים⁵⁴, שכן מציינו באבות אברהם יצחק ויעקב שנצטערו בכמה מיני צער ונושעו, וכן במצרים ונושעו, וכן אנחנו פה היום, וזהו שאמר שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו. וכוונת ההתחלה בגנות לא היתה אלא לומר⁵⁵ דבר זה:

צא ולמד. עתה התחיל לבאר איך היתה סבת ירידת מצרים⁵⁶. לבן בקש לעקור. פירוש,

מושיעים, ויצאו ברכוש גדול. וכך בכל דור ודור ה' דן את האומות הפוגעות בישראל, ומתוך כך ישראל נושעים. וכעין זה כתב המהר"ל (גור אריה שמות ו, ה ד"ה ואזכור אותו הברית).

ק. בהגדת תו"ח (הערות 99-100 על האו"ח) התקשה בהבנת המילים 'במצרים על ידי עונותם', ועל פי דברינו לעיל המילים 'על ידי עונותם' מתייחסות למצרים ולא לישראל, שעל ידי עונן מצרים התקיים בהם: "וגם את הגוי... דן אנכי", ומתוך כך נגאלו ישראל, וכך בכל דור ודור מובטח שה' ידון את הגויים המשעבדים אותם.

קא. נחלקו מפרשי ההגדה לשם מה הביא כאן את עניין לבן. בפירוש קדמון ובמיוחד לרש"י כתבו שזה מוסב אדלעיל (על 'והיא שעמדה'), ולא על המשך העניין (הירידה למצרים). כלומר שה' הציל מלבן, בזכות הבטחתו בברית בין הבתרים, ובדומה בראב"ן. לדעת הרבה מהראשונים העניין מוסב על

צח. בכל בו גרס 'והיא', וכ"ה בהרבה נוסחי הגדות ראשונים.

צט. רוב הראשונים מבארים שהבטחת ה' לאברהם בברית בין הבתרים היא שעמדה לאבותינו ולנו. ראה: פירוש קדמון, ראב"ן, ר"י בן יקר, שבלי הלקט, אבודרהם ורשב"ן. בלשון רבינו יש מקום להסתפק מהי 'הסבה הזאת'. אפשר אולי לומר שכוונתו ככל הראשונים הנ"ל, אך ראה מה שהקשה בהגדה תורת חיים (הערה 98 על רבינו) על זה. וניתן אולי להסביר, שכוונת רבינו תובן ע"פ דבריו לעיל, על 'ברוך שומר הבטחתו', שמדובר לא על עצם הגאולה, כי אם על ההבטחה: 'לדון העובדים בהם, ולהוציאם אח"כ ברכוש גדול', כלומר, להעניש את המשעבדים את ישראל, ור' הערה יח. על פי זה יובנו דברי רבינו כך: הסיבה שעמדה לאבותינו היא ההבטחה לדון את המשעבדים 'וגם את הגוי... דן אנכי', ולכן ע"י עונם של המצרים דן ה' אותם, ושמר את הבטחתו לישראל לשלוח להם

54. מושיעים: ד ה מושיעים 55. לומר: א ג חסר

אַרְמֵי אֲבֹד אָבִי, וַיֵּרֶד מִצְרִימָה וַיִּגַּר שָׁם בְּמֵתֵי
מַעֲט, וַיְהִי שָׁם לְגֹזֵי גְדוֹל, עֲצוּם וְרַב.
וַיֵּרֶד מִצְרִימָה – אָנוּס עַל פִּי הַדְּבָר.

וַיִּגַּר שָׁם – מִלֵּמַד שְׁלֵא יֵרֶד יַעֲקֹב אָבִינוּ לְהִשְׁתַּקֵּעַ בְּמִצְרַיִם
אֲלֵא לָגוּר שָׁם, שְׁנַאֲמַר (בראשית מז, ד): וַיֹּאמְרוּ אֶל פְּרַעֲהוּ,
לָגוּר בְּאַרְץ בְּאֵנוּ, כִּי אֵין מְרַעָה לְצֵאֵן אֲשֶׁר לְעַבְדֶיךָ, כִּי כְבֹד
הָרַעַב בְּאַרְץ כְּנַעַן. וְעַתָּה יֵשְׁבוּ נָא עַבְדֶיךָ בְּאַרְץ גִּשְׁן.

כשרדף אחרי יעקב, עד שאמר לו השם⁵⁶ (בראשית לא, כט) השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע⁵⁷:

וירד מצרימה. פירוש, מורה שבאונס ירד שם, מדלא כתיב ויצא⁵⁸. על פי הדבר⁵⁹. כלומר, על פי גזירתו⁶⁰ של הקב"ה שאמר לו לרדת שם, באמרו אל תירא מרדה מצרימה⁶¹. הדבר מקרא הוא בירמיה (ה, יג) והדבר אין בהם: ויגר שם. ויגר מורה ללון בעלמא ולא לקבוע⁶²:

ואבודרהם (סדר ההגדה עמ' רכו).
קד. מקורו בספרי דבי רש"י, ראה: סדור רש"י (עמ' 192 סי' שצד), מחז"ו (ח"א עמ' 293 מהדו' הורוויץ, ח"ב עמ' תכו מהדו' אוצה"פ), מיוחס לרש"י.
קה. יש לנקד: הַדְּבָר. זאת על פי הפסוק שמביא רבינו להלן מירמיה, וזו הגירסה ברוב הראשונים. וראה עוד בחילופי נוסחאות ובהערות וציונים בהגדה שלמה (עמ' לד).
קו. כ"כ במיוחס לרשב"ם, בשבלי הלקט (סי' ריח צו ע"א) ובאבודרהם (סדר ההגדה עמ' רכו). בראב"ן וברשב"ץ משמע שהדיבור הוא ברית בין הבתרים, שאמר לאברהם: "ידוע תדע כי גר" וכו'.
קז. מקורו בספרי דבי רש"י ראה: סדור רש"י (עמ' 192 סי' שצד), מחז"ו (ח"א עמ' 293 מהדו' הורוויץ, ח"ב עמ' תכו מהדו' אוצר הפוסקים), מיוחס לרש"י.

ההמשך, הירידה למצרים. ראה: ר"י בן יקר, שבה"ל, ריטב"א, וכן דעת רבינו. ובדומה לזה כתב הרשב"ץ, וז"ל: "כדי להמשיך לזה וידוי מביאי בימורים שהם מזכירים יציאת מצרים כדי לדרוש אותן הפסוקים בהגדה". אולם, קשה מה הקשר בין לבן לסיבת ירידת מצרים, ואולי כוונתם כמו שכתב ר"י בן יקר: "צא ולמד - איך התחילו הצרות ביעקב", כלומר, המפגש עם לבן כשלעצמו אינו הסיבה הישירה לירידה למצרים, אלא הוא תחילת תהליך הצרות של יעקב שסופן ירידה למצרים. וראה בזה בשו"ת ציץ אליעזר (חכ"ב סי' כז אות 1).

קב. רבינו מביא את הפסוק בו לבן מספר ליעקב את הנאמר לו בחלום הלילה, אולם הפסוק בו נאמרים הדברים ללבן הוא פסוק כד.

קג. וכן כתבו: ספר האורה (סי' צ עמ' 105), מחז"ו (מהדו' אוצר הפוסקים ח"א עמ' תכו), פירוש קדמון, מיוחס לרש"י, רשב"ץ, שבה"ל (סי' ריח צו ע"א)

56. השם: א הש"י 57. גזירתו: א גזירותיו ג גזרותיו

בְּמַתִּי מֵעַט – כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י, כב): בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ
אֲבוֹתֶיךָ מִצְרַיִמָּה, וְעַתָּה שֶׁמֶךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי
הַשָּׁמַיִם לְרַב.

וַיְהִי שֵׁם לְגוֹי – מִלֵּמַד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְצִינִים שָׁם.
גְּדוּל, עֲצוּם – כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות א, ז): וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ
וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאד מְאֹד, וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם.

וְרַב – כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל טז, ז): רַבְּבָה כְּצֶמַח הַשָּׂדֶה נִתְתִּיךָ,
וַתִּרְבִּי וַתִּגְדְּלִי וַתִּבְאֵי בְּעֵדֵי עֲדָיִים, שָׂדִים נִכְנְוּ וַשְּׁעָרֶיךָ

וַיְהִי שֵׁם... מצויינין שם. פירוש, שהיו נאספין במקום אחד, שלא נתפזרו בעיירות^פ.
מצויינין לשון ציון^ט. או נוכל לומר שהיו מצויינין עצמן בלבושיהן כדי שלא יתערבו
עמהן^ק:

גדול ועצום. פירוש, על דרך מה שאמרו ז"ל^{קא} שהיו יולדות ששה בכרם אחד כשרצים.
וזה היה קודם הגזירה שהיו רבים לא⁵⁸ כדרך כל הארץ, ועל זה נתחכמו להם והפרישום
מנשותיהן, ואחר כך הולכין לשדות תחת התפות, כמו שנבאר בפסוק וירא את ענינו
בע"ה. וזהו ורב, שהיו צצין כעשב השדה:
ורב. מגזרת רבבה.

סוף פרשה יב, פרשת בשלח מסכתא דויהי פתיחתא),
שמו"ר (א, ח) ותנחומא (פקודי ט), אך מדרשים אלו
אינם מקורו של רבינו, משום שהם דורשים זאת מכך
שכתובים בפסוק שש מילים: "פרו וישרצו וירבו ויעצמו
במאד מאד", ואילו רבינו דורש זאת מהמילה 'וישרצו',
שהיו יולדות כשרצים. ונראה שמקורו בפסיקתא דרב
כהנא (ויהי בשלח יא, יא מהדו' מגדלבוים) שדרש:
"אם לגדול שבשרצים את מדמה אותם הא עכברה
ילדה אישתא, ואין לקטן שבשרצים... הא עקרבה
ילדה אישתין". ובילקוט שמעוני (שמות רמז קסב)
כתב כן, והוסיף: "פרו וישרצו, רבי חייא אמר: כל אחת
ואחת מישראל היתה יולדת ששה בכרם אחד שנאמר
ותמלא הארץ אותם".

קח. מקורו בספרי דבי רש"י ראה: סדור, מיוחס
לרש"י ומחז"ו (שם). וכן כתבו: ריטב"א בשם רש"י,
שבלי הלקט (שם) בשם יש מפרשים, אבודרהם (סדר
ההגדה עמ' רכו) ורשב"ץ.
קט. ציון הוא לשון אסיפה, כמו שאוספים אבנים
לשים על הקבר (וראה פירוש קדמון).
קי. מקורו במיוחס לרשב"ם. ובדומה כתב ר"י בן
יקר, וז"ל: "... מצויינים בסימנים בלבושיהם או בציצית
בבגדיהם, ומתוך כך כל רואיהם יכירום". וכעין פירוש
זה הסביר הריטב"א את המילים: 'מוסויימין שם', שהיו
בחלק מהגרסאות שעמדו לפניו.
קיא. במדרשים שונים מובא שהיו יולדות ששה
בכרם אחת. ראה: מכילתא (דרכי ישמעאל פרשת בא

צִמָּח, וְאֵת עֵרֶם וְעֵרְיָה. וְאֶעֱבֹר עָלֶיךָ וְאֶרְאֶךָ מִתְבוֹסֶסֶת
 בְּדַמְיֶךָ, וְאֶמַּר לְךָ בְּדַמְיֶךָ חַיִּי, וְאֶמַּר לְךָ בְּדַמְיֶךָ חַיִּי (שם טז, ו).
 וַיִּרְעוּ אֶתְנֹו הַמְּצָרִים וַיַּעֲנוּנוּ, וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה
 קָשָׁה (דברים כו, ו).

וַיִּרְעוּ אֶתְנֹו הַמְּצָרִים – כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות א, י): הִבֵּה נִתְחַכְּמָה
 לוֹ פֶּן יִרְבֶּה, וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא
 עַל שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ, וְעָלָה מִן הָאָרֶץ.
 וַיַּעֲנוּנוּ – כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם שם, יא): וַיִּשְׁימוּ עָלָיו שְׂרֵי מִסִּים
 לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם, וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה,
 אֵת פֶּתֶם וְאֵת רַעְמִסִּים.

ואת ערום ועריה. כלומר⁵⁹, שהגיע זמן הקץ ולא היו בהם מצות, ונתן להם דם פסח
 ודם מילה, שמלו ביום י"ד בניסן, זהו שאמר הכתוב מתבוססת⁵⁹ בדמך, כלומר, בשני
 דמים, דם פסח ודם מילה:
 וירעו. פירוש, חשבו אותנו בחזקת רעים⁶⁰ והתחכמו איך יוכלו לנו, אבל לא נוכל לפרש
 וירעו שהרעו לנו, שלא מצאנו בפסוק הבה נתחכמה לו⁶⁰ שום הרעה, ואם ירצה לומר
 בשביל וישמו עליו שרי מסים, היה לנו לומר וירעו לנו המצרים ויענונו כמה שנאמר
 וישמו עליו שרי מסים⁶¹:

ישראל". וע"ע בפירוש קדמון ובמיוחס לרש"י מה
 שפרשו בזה.
 קיד. נראה בפשיטות שרבינו דוחה את ההסבר
 ש'הרעו' הכוונה לנו, משום שהפסוק שמתאר את
 'וירעו אותנו' הוא "הבא נתחכמה לו וכו'" ולא
 "וישמו עליו שרי מסים" שמדבר על ההרעה להם,
 והוא בהמשך על 'ויענונו'. הנצי"ב (שם) דייק כן
 מהמילה 'אותנו' בפסוק, שלא כתוב 'לנו'. וראה
 ברמב"ן (דברים ל, ב) שכתב שפירוש 'אותנו' בפסוק
 זה הוא 'לנו'.

ק"ב. מקורו במיוחס לרשב"ם, וכן כתב באבודרהם
 (סדר ההגדה עמ' רכו), וכעין זה כתבו הרי"ד, שבה"ל
 (ס' ריח צו ע"ב), וריטב"א. ומקור הפירוש בדברי רבי
 מתיא בן חרש במכילתא (מסכתה דפסחא פרשה ה).
 ק"ג. וכן כתבו ר"י אברבנאל והרשב"ן. בדומה לזה
 כתב הנצי"ב בהעמק דבר (דברים כו, ו) וז"ל: "וירעו
 אותנו המצרים. וירעו לנו מיבעי כמו דכתיב בפרשת
 חקת (במדבר כ, טו). אלא הפירוש וירעו אותנו
 המצרים, עשו אותנו לרעים... עד שחשדו אותנו ואמרו
 ונוסף גם הוא על שונאינו וגו', מה שלא עלה על דעת

59. מתבוססת: א ואת מתבוססת 60. הבה נתחכמה לו (וכן בכלבו): ג ד ה נתחכמה

וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה – כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם א, יג): וַיַּעֲבֹדוּ
מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ.

וְנִצְעַק אֵל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת
קִלְנוֹ, וַיִּרְא אֶת עֲנִינֵנוּ וְאֶת עֲמַלְנוּ וְאֶת לַחֲצֵנוּ (דברים כו, ז).

וְנִצְעַק אֵל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ – כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ב, כג):
וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמַת מֶלֶךְ מִצְרַיִם, וַיֵּאָנְחוּ
בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיִּזְעֻקוּ, וַתַּעַל שׁוֹעַתָם אֶל הָאֱלֹהִים
מִן הָעֲבֹדָה.

וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קִלְנוֹ – כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם שם, כד): וַיִּשְׁמַע
אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם, וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ,
אֶת אַבְרָהָם, אֶת יִצְחָק וְאֶת יַעֲקֹב.

וַיִּרְא אֶת עֲנִינֵנוּ – זוֹ פְּרִישׁוֹת דֶּרֶךְ אֶרֶץ, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם
שם, כה): וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּדַע אֱלֹהִים.

וישמע ה' את קולנו. אף על פי שכתוב ותעל שועתם אל האלקים מן העבודה, הוצרך
זה לומר להודיע שלא נענו רק בזכות אבות^{קטו 61}:
וירא את ענינו. [זו פרישות דרך ארץ]. פירוש^{קטז}, שהפרישום^{ק"י} מנשותיהן שלא לשמש

מובן שתשועת ה' באה רק בזכות האבות. וכעין זה
ראה: פירוש קדמון, ריטב"א, רשב"ץ ושכלי הלקט
(ס' ריח צו ע"ב).
קטז. פירוש: הסבר רבינו להלן מבוסס על המדרש
(שמו"ר א, יב) והגמרא (סוטה יא, ב). נראה שדברי
רבינו מבוססים על דברי הראשונים שקדמו לו, ואין
הוא מביא את הפירוש ישירות מהמדרש, וראה
הערותינו להלן.

קז. שהפרישום: בנדפס ובכת"י שהפרישו, ותקנו
ע"פ הכל בו וע"פ ספרי דברי רש"י: מחז"ל (מהדו' הורוויץ
ח"א עמ' 293, מהדו' אוצר הפוסקים ח"ב עמ' תכח)

10. את הפסוק ממקרא ביכורים (דברים כו, ז):
"ונצעק אל ה' אלוקי אבותינו, וישמע ה' את קולנו"
דורשת ההגדה על פי הפסוקים בשמות (ב, כג-כד):
"ונצעק אל ה' אלוקי אבותינו", כמו שנאמר: "... ויאנחו
בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל
הא-לוקים מן העבודה". "וישמע ה' את קולנו", כמה
שנאמר: "וישמע אלוקים את נאקתם, ויזכור אלוקים
את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב". על זה
אומר רבינו, שעל אף שנאמר בפסוק הראשון ותעל
שוועתם וכו', והיה יכול ללמוד ממנו גם את הצעקה
וגם שה' שמע, בחר ללמוד מהפסוק שלאחריו, שממנו

וְאֵת עֲמַלְנֹו – אֵלוֹ הַבְּנִים, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם א, כב): כָּל הַבֵּן הַיְלֹוֹד הַיְאָרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ וְכָל הַבֵּת תִּתְחַיֵּן.

וְאֵת לַחְצֵנוּ – זֶה הַדְּחַק, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם ג, ט): וְגַם רְאִיתִי אֶת הַלַּחֵץ אֲשֶׁר מְצַרִּים לַחְצִים אֲתָם.

עמהן, שהיו⁶² אומרים להם אם תלכו ללון בביתכם⁶² לא תקומו מהר ולא תוכלו לתת סכום הלבנים, והיו מלינים אותן⁶³ בשדות⁶⁴. ונשותיהן מביאין להם מזון, ושוכבות עמהן בין שפתים תחת התפוח והיו מתעברות מהן, ובהגיע עת לדתנה היו הולכות⁶⁵ לשדה ויולדות שם, והקב"ה מזמן⁶⁶ להם מלאכים ורוחצין אותן וסכין אותן ונותנין להם⁶⁷ ביד כל אחד מהן שתי חתיכות של שומן⁶⁸. וכשמרגישי המצרים באין עליהן והארץ בולעת אותן, והם מביאים שוורים וחורשין עליהן, ולאחר זמן צצין⁶⁸ כעשב השדה ובאין לבתיהן עדרים עדרים, זהו שאמר הכתוב (יחזקאל טז, ז) רבבה כצמח השדה נתתיך. ויש אומרים⁶⁹ זו פרישות דרך ארץ, שהיו הן עצמן פורשין מנשותיהן בשביל גזרת (שמות א, כב) כל הבן הילוד. ודרש זו⁶⁹ פרישות דרך ארץ יוצא מוידע אלקים בדברך ארץ כתיב ידיעה⁷⁰, כגון (בראשית ד, א) וידע אדם את חוה אשתו⁷¹, (שמואל א א, יט) וידע אלקנה את חנה אשתו:

ואת עמלנו אלו הבנים. כלומר, שהם⁷⁰ עמל האדם שצוה לאבדם, שהגיע לריק נקרא עמל⁷¹, ועל כן הביא זה הפסוק כל הבן הילוד: **ואת לחצנו זה הדחק.** פירוש, תוכן לבנים⁷²:

וסדור רש"י (עמ' 193), שנראה שרבינו הביא את לשונם. קיח. שהיו... להם: מקור דברי רבינו להלן במיזחם לרשב"ם, וראה הערה להלן. קיט. כן הוא במיזחם לרשב"ם, ובמדרש (שם) נאמר שהמלאכים היו מביאים להם שני עגולים, אחד של שמן ואחד של דבש, ובדומה בסוטה (שם), ומכאן נראה שרבינו הביא את הפירוש מספרי דבי רש"י ומהמיזחם לרשב"ם, ולא ישירות מהמדרש. קכ. במיזחם לרשב"ם פירוש זה הוא הראשון, וכן כתבו ר"י אברבנאל ושה"ל (סי' ריח צו ע"ב). קכא. וכן ביארו את לשון ידיעה בדרך זו: ריטב"א בפירושו השני, ראב"ן ור"י ב"ר יקר. ויש שפירשו לשון ידיעה כאן מלשון ידיעה ממש, ופירוש, שאין יודע

בדבר זה אלא הקב"ה בלבד. כן כתבו הריטב"א בפירושו הראשון, הרשב"ץ והאבודרהם (שם). קכב. נראה שנתחברו כאן שני פסוקים: "והאדם ידע את חוה אשתו" (בראשית ד, א), "וידע אדם עוד את אשתו" (שם שם, כה). קכג. המפרשים [ראה: מחז"ו (מהדו' הורוויץ ח"א עמ' 293 מהדו' אוצר הפוסקים ח"ב עמ' תכח), סדור רש"י (עמ' 193) והמפרשים בהגדה תורת חיים ועוד] מבארים שעמלנו הכוונה לבנים, משום שהאדם טורח בגידולם, ומלשון רבינו משמע שדווקא גידול הילדים שהיה במצרים שהיה לריק נקרא עמל, שייגיע לריק היא הנקראת עמל, וכן במלבי"ם (ביאור ההגדה). קכד. מקור הפירוש הוא בספרי דבי רש"י: מחז"ו

62. בביתכם: א בבתים 63. אותן: א אותם 64. בשדות (וכן בכלבו): ד ה בסכות 65. הולכות א ג הולכין 66. מזמן: א מזמין 67. להם: א חסר 68. צצין: א הן צצין 69. זו: א חסר

וַיֹּצֵאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה,
וּבְמָרָא גָדֹל, וּבְאִתּוֹת וּבְמִפְתִּים (דברים כו, ח).

וַיֹּצֵאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם – לֹא עַל יְדֵי מְלָאָךְ, וְלֹא עַל יְדֵי
שָׂרָף, וְלֹא עַל יְדֵי שְׁלִיחַ, אֲלֵא הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא
בְּכַבּוּדוֹ וּבְעֲצֻמוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יב, יב): וְעִבְרְתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
בְּלֵילָה הַזֶּה, וְהִכִּיתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד
בְּהֵמָה, וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים, אֲנִי יְהוָה.
וְעִבְרְתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלֵילָה הַזֶּה – אֲנִי וְלֹא מְלָאָךְ,
וְהִכִּיתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם – אֲנִי וְלֹא שָׂרָף,
וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים – אֲנִי וְלֹא הַשְּׁלִיחַ,
אֲנִי יְהוָה – אֲנִי הוּא וְלֹא אֲחֵר.

וּיֹצֵאֵנוּ. פירוש, שלא היה לו לכתוב ה', שהרי כתוב (דברים כו, ז) וישמע ה' את קולנו,
אלא להודיע שהוא בעצמו ובכבודו הוציאנוקכ"ה לא על ידי מלאך וכו"ל⁷¹:
ועברתי והכתיקכ"ו. כלומר, אני בעצמי לא על ידי מלאך, כי הכניקכ"ו הוא למדבר בעדוקכ"ח,
ומיעוט הוא ליוצאקכ"ט.

ראשון, ולא נאמר בתורה ועבר ה'... והכה ה' וכדו',
מובן שזה ה' עצמו. כי מלשון ועבר ה' היה אפשר
להבין ששליחי ה' עושים את הפעולה, אלא שהיא
מתייחסת אל ה' המסובב זאת, אך כיוון שמפורש
בגוף ראשון הרי זה בא למעט, ולומר שה' בעצמו
עושה זאת. וראה ברשב"ץ שכתב שדקדקו שה' בעצמו
הוא הפועל ולא ע"י מלאך "שהפרשה... מדברת בלשון
משה והיה ראוי שיאמר 'ועבר ה' בארץ מצרים...',
על כן ידרשו כי 'ועברתי' אני בעצמי ולא ע"י מלאך
שלוח מאיתי במגפות...".

(שם), סדור רש"י, וכן כתבו שבה"ל (שם) והאבודרהם
(עמ' רכז).
קכח. וכן במלבי"ם (פי' התורה דברים כו, ח
ובאריכות בביאור ההגדה).
קכו. לשון הפסוק: "ועברתי בארץ מצרים בלילה
הזה, והכיתי כל בכור בארץ מצרים".
קכז. כלומר, הסיימת 'תי' שהתוספה לפעלים 'עבר'
'והכה' היא במקום המילה 'אני', ונקראת 'כינוי'.
קכח. 'מדבר בעדו' - גוף ראשון, כלומר, הסיימת
הופכת הפעלים לגוף ראשון.
קכט. כוונת רבינו היא שכיוון שהפעלים בגוף

בִּיד חֲזָקָה – זֹה הַדָּבָר, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם ט, א): הִנֵּה יַד יְהוָה הוֹיָה בְּמִקְנֶךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה, בַּסּוּסִים, בַּחֲמֹרִים, בַּגְּמֻלִים, בַּבָּקָר וּבַצֹּאן, דָּבָר כְּבִד כְּמָד.

וּבְזָרַע נְטוּיָה – זֹה הַחֶרֶב, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (דהי"א כא, טז): וַחֲרָבוֹ שְׁלוֹפָה בְּיָדוֹ, נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלַיִם.

ביד חזקה זו הדבר. פירוש, לא רוצה לומר מדבר הבהמות קל בלבד אך על דבר האדם, שאין לך מכה בכל המכות שאין מכת הדבר צפה קלא בהקל, שנאמר (שמות ז, כז) הנה אנכי⁷² נוגף את כל גבולך, (שם י, יז) רקל⁷³ המות הזה, (שם ט, יד) כל מגפותי. והוציאו בלשון יד ככתוב (שם ט, א) הנה יד ה' הויה:

ובזרוע נטויה זו החרב. כלומר, שהרגו בו הבכורות אביהם קל⁷⁴, כמו שמצינו בדרש קלה שנכנסו כל הבכורות אצל אביהם כששמעו שנתרה פרעה על מכת בכורים, אמרו להם כען קלו⁷⁵ אמר משה ומת כל בכור, וכל מה דאמר על עמא הדין אתא להון, אפיקו הלין עבדיא קלו⁷⁶ מביניכון, ואי לא הדין עמא מתין. אמרו עשרה בנין לחד מינן ימותון ולא חד מינן נקום להלין עבדיא, אלא סמא דמילתא אזיל קלה⁷⁷ לות פרעה דהוא בוכרא דלמא

עמ' רכו). וראה בשבה"ל (סי' ריח צז ע"א) בשם רבו, רבי מאיר, פירוש זה עם המדרש בשלמותו.

קלה. בשבה"ל ציין שמקור הדרש בפסיקתא ויהי בחצי הלילה (פסיקתא רבתי פ' יז ויהי בחצי מהדו' איש שלום דף פח ע"א, פסיקתא דרב כהנא ויהי בחצי מהדו' בובר עמ' סה, מהדו' מנדלבוים עמ' 128) והובא בילקו"ש (תהלים רמז קפו). מדרש זה הובא גם בעברית בתנחומא (בובר בא יח עמ' 51) ובמדרש תהילים (שוח"ט מזמור קלו). וכן הביאו המדרש בקיצור תוס' (שבת פז, ב ד"ה אותו) והב"י (סי' תל). ישנם מס' שינויים בין המדרש כפי שהביאו רבינו למקורות הנ"ל (וראה בהערות לקמן).

קלו. בשבלי הלקט גרס כאן 'בגין', וכן בילקו"ש. קלז. בפסיקתא דרב כהנא ובשבלי הלקט כאן ובהמשך: עיברייא.

קלח. מדברי רבינו האבות הם השולחים את בניהם לפרעה, אולם לפי שאר המקורות דלעיל הבנים הולכים מעצמם לאחר שראו שאבותיהם לא מוכנים לשלח את עמ'.

קל. ר' דברי רבינו להלן על 'ובמופתים', והערתנו שם מדוע אינו מפרש שמדובר במכת הדבר.

קלא. ר"ל באה בצמוד, כמו הצף ע"ג המים שצמוד אליהם.

קלב. מצאנו במדרשים שהיה דבר עם כל מכה. בשמו"ר (י, ב): "ריב"ל אמר: כל מכה ומכה... היה הדבר ממשמש ובאה עמה, שנאמר הנה אנכי נוגף, הנה זה הדבר, כד"א הנה יד ה' הויה במקנך". בילקוט שמעוני (תהילים רמז תתכ): "דאמר ר' יהושע בן לוי: כל מכה... היתה מכת הדבר נשפע עליהם, שנאמר וחיתם לדבר הסגיר", ובמדרש תהלים (מזמור עח): "לא חשך ממות נפשם, דאמר ר' יהושע בן לוי: כל מכה... מכת דבר שפה עליהם, שנאמר וחיתם...". וכן הביא פירוש זה שבה"ל (סי' ריח צז ע"א). וראה בעניין זה בהגדה מהד' גולדשמידט עמ' 45, והע' 64 שם.

קלג. בפסוק נוסף כאן "את".

קלד. כן במיוחס לרשב"ם, והוא לא הביא את כל הדרש כפי שהביא רבינו, אלא רק את הפסוק "למכה מצרים בבכוריהם", ובדומה באבודרהם (סדר ההגדה

72. הנה אנכי: א הנני ג הנני אנכי

וּבְמִרְא גְדֹל – זֶה גִּילּוֹי שְׂכִינָה, כְּמָה שְׁנֵאמַר (דברים ד, לד): או
הַנְּסָה אֱלֹהִים לְבוֹא לְקַחַת לוֹ גּוֹי מְקַרֵּב גּוֹי בְּמִסַּת
בְּאֵתֶת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבִיד חֲזָקָה וּבְזִרְע נְטוּיָה,
וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים, כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה לְכֶם יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם
בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ.

חיים על נפשיה ומפיק להלין עבדיא מביניכון^{קלט}. אולו לות פרעה ואמרו ליה כדין⁷³.
אמר להם מי אמר לכם ככה, אמרו לו אבותינו, אמר להם^{קמ} צאו וקפחו שוקי אבותיכם
ששלחו אתכם אלי, אנא אמרית או נפשאי או נפשיהון דהדין עבדיא, ואינון^{קמא} אמרין
כדין. מיד יצאו הבכורים והרגו באבותיהם^{קמב}, זה שאמר הכתוב (תהילים קלו, י) למכה
מצרים בבכוריהם^{קמג}. וזאת המכה היתה בחרב, ובמקום אחר לא מצינו מכת חרב:
ובמורא גדול זה גילוי שכינה. פירוש^{קמד}, מורא כמו מראה⁷⁴, וכן תרגומו^{קמה} בחזונו
רבא^{קמו}. ומהו המראה הגדול זה^{קמז} גילוי שכינה, שהוא יכול לעשות הכל על ידי שליח,

קלט. המדרש כאן אינו מובן, מחד אומרים האבות
לבכורים שהם מוכנים שהם ימותו ובלבד שלא
ישחררו את העבדים, ומאידך הם יועצים להם
שהרפואה למכתם היא שילכו לפרעה שהוא בכור,
שאוילי יחוס על נפשו וישחרר את העבדים, וכך יצלו,
ומשמע שפרעה הוא המעכב ולא האבות. קושיה זו
קשה על לשון המדרש כפי שמביאה רבינו, אך
במדרשים הקושיא איננה, משום שלפיהם ההחלטה
לבוא אל פרעה היא של הבכורים עצמם. ואולי ניתן
ליישב את דברי המדרש כפי שמביאו רבינו, שהאבות
אכן מסרבים לשחרר את ישראל, ועצתם לבכורים
ללכת לפרעה אין כוונתה שהם אנוסים בציוויו של
פרעה והכל תלוי בידו, אלא שהם מוכנים לבטל
דעתם מפני דעתו, אף שהם מתנגדים לכך. מכאן
מובן שכעס פרעה על האבות הוא גם מכך שהם
מוכנים שהוא ימות, וגם מכך שבשילוח הבנים הרי
הם מוראים שהם כביכול יותר מסורים למטרות
המצריות מפרעה.
קמ. לפי רבינו, פרעה אומר לבנים ללכת ולהכות
את אבותיהם, אבל בפסיקתא ובשאר המקורות הנ"ל
נראה שאמר כן לעבדיו (להכות בבנים או באבות),
אולם הבכורות הלכו והרגו מעצמם.

קמא. לרבינו הכוונה לאבות, ולפי שאר המקורות
הכוונה לבכורות.
קמב. בפסיקתא דרב כהנא ובשבה"ל נוסף כאן
ששים ריבוא.
קמג. במדרש (שם) יש המשך: "למכה בכורי
מצרים אין כתיב כאן, אלא 'למכה מצרים בבכוריהם',
שהבכורות הרגו בהם, וזו היא מכת חרב שהייתה
במצרים". ז"א שהדרש הנ"ל נלמד מהדיוק בפסוק.
קמד. פירוש מורא: מקור הפי' להלן בספרי דבי
רש"י ראה: מחז"ו (הורוויץ ח"א עמ' 293, אוצר
הפוסקים ח"ב עמ' עמ' תכט) וסדור רש"י (עמ' 193).
קמה. בכל בו כתב: וכן תרגם אונקלוס.
קמו. במספר מקומות מתרגם אונקלוס כך: (שמות
ג, ג) "ואראה את המראה הגדול הזה" תרגום: ואחזי
ית חזונו רבא דדין; (דברים ד, לד) "וביד חזקה ובורוע
נטויה ובמוראים גדולים" תרגום: בידא תקיפתא
ובדרעא מרממא ובחזונוין רברבין; (שם כו, ח) "ביד
חזקה ובורוע נטויה ובמורא גדול" תרגום: ביד תקיפא
ובדרע מרמם ובחזונוא רבא; (שם לד, יב) "ולכל היד
החזקה ולכל המורא הגדול" תרגום: ולכל ידא תקיפתא
ולכל חזונוא רבא.
קמז. זה גילוי: הפי' להלן מקורו במיחוס לרשב"ם.

73. כדין (וכ"ה בכלבו): ג ד ה חסר 74. מראה: א ג מוראה 75. זה: א ג ז

**וּבְאֵתוֹת – זֶה הַמָּטָה, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁמוֹת ד', יז): וְאֵת הַמָּטָה
הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדְךָ, אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בּוֹ אֵת הָאֵתוֹת.**

כְּשֶׁאֱמַרְסִי "דָם וְאֵשׁ וְתַמְרוֹת עֵשֶׂן" שׁוֹפְכִים מֵעַט מֵהַיַּיִן שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים. וַיִּינן שְׁבִיעִית, אֵינן שׁוֹפְכִים מִמֶּנּוּ.
**וּבְמִפְתֵּי – זֶה הַדָּם, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (יִזְעָר ג', ג): וְנִתְּתִי מִוְפְתֵי
בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ, דָּם וְאֵשׁ וְתַמְרוֹת עֵשֶׂן.**

דְּבַר אַחֵר:

בִּיד חֲזָקָה – שְׁתִּים,

וּבְזֶרַע נְטוּיָה – שְׁתִּים,

וּבְמָרָא גְדוּלָה – שְׁתִּים,

וּבְאֵתוֹת – שְׁתִּים,

וּבְמִפְתֵּי – שְׁתִּים.

וּנְגַלָה עֲלֵיהֶם בְּעֲצֻמוֹ וּבִכְבוֹדוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר אוֹ הַנְּסָה אֱלֹקִים וְגו' כִּכֵּל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם ה' אֱלֹקֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ. פִּירוּשׁ, מִדְּכַתִּיב לְעֵינֶיךָ אֵינן מוֹרְאִים שֶׁאֵמַר לְמוֹעֵלָה רַק מֵרָאה גִילוֹי כְבוֹדוֹ:

וּבְאֵתוֹת זֶה הַמָּטָה. פִּירוּשׁ קַמְחָה, שֶׁהִיָּה נִרְשָׁם בַּמָּטָה דַּצ"ךְ עַד"ש בְּאֵח"ב לְהַבְיִאם כְּסִדְרָקַמְחָה:

וּבְמוֹפְתֵי. פִּירוּשׁ, לֹא מִמַּכְת הַיָּאוֹר קֹאמֵר, אֲלֵא מֵאֲשֶׁר הָיוּ לְדָם בִּיבְשֵׁת כֹּאֲשֶׁר עָשָׂה הָאוֹתוֹת לְעֵינֵי הָעָם, שֶׁעַל יְדֵי אוֹתוֹ הָאוֹת הָאֵמִינוּ בּוֹ כֹּל יִשְׂרָאֵל^ק:

בִּיד חֲזָקָה שְׁתִּים. פִּירוּשׁ קַמְחָה, שֶׁהִיָּה יִכּוֹל לֹמֵר בִּיד וְכַתֵּב חֲזָקָה לְלַמְדֵךְ שְׁתִּים, וְכֵן בְּזֶרַע

נוֹסְפִים נֹאמֵר שֶׁהַמַּכּוֹת חֲקוּקוֹת בַּמָּטָה: תַּנְחוּמָא (וֹרָא ט) וּפְסִיקְתָא זוֹטְרֵתָא (לִקַּח טוֹב שְׁמוֹת ז, יז).
קָב. לְכַאוּרָה קִשְׁוָה, מִדּוּעַ רַבִּינוּ נִדְחַק לְהַסְבִּיר שֶׁאֵינן הַכוּוֹנָה לְמַכְת הַדָּם (כִּפִּי שְׁמִבְאֵרִים הַרְאֵב"ן, הַרְשֵׁב"ן הַרִיטְב"א וְשִׁבְה"ל) אֲלֵא לְאוֹת שֶׁעָשָׂה לְיִשְׂרָאֵל. וְנֵרָאָה שֶׁרַבִּינוּ הִתְקַשְׁוּ בְּקוּשִׁיָה בְּשִׁבְה"ל (סִי' רִיחַ צוֹ ע"א) בְּשֵׁם אַחִיו, רַבִּי בְּנִימִין, לְמָה הִזְכִּירוּ כֹּאֵן דּוּקָא מַכְת דָּם וּמַכְת דְּבַר מִכֵּל הַמַּכּוֹת. וְע"פ רַבִּינוּ מֵתִישֵׁב הַעֲנִיין, שְׁבִשְׁתֵּי הַמַּקּוּמוֹת הַנ"ל אֵינוֹ מִדְּבַר עַל מַכּוֹת מִצְרַיִם (וֹרָאָה מָה שֶׁכַּתֵּב לְעִיל עַל 'בִּיד חֲזָקָה זֶה הַדְּבַר').
קָבָא. מִקּוּרוֹ בְּמִיּוּחַס לְרִשְׁב"ם, וּבִאוּפֵן דּוּמָה פִּירְשׁוּ

קַמְחָה. מִקּוּרוֹ בְּמִיּוּחַס לְרִשְׁב"ם, וְכ"כ שִׁבְה"ל (סִי' רִיחַ צוֹ ע"א), הַרִיטְב"א וְהַרְשֵׁב"ן. וְעֵיין בְּמִיּוּחַס לְרִשְׁב"ם שֶׁכַּתֵּב שְׁבַמָּטָה נִעֲשׂוּ הָאוֹתוֹת וְכ"כ הַרְשֵׁב"ן, וְרַבִּינוּ שֶׁלֹּא כֵּן אֲפֻשֶׁר שֶׁחֹלֵק בּוֹזָה, וְכַדְעַת הַרְאֵב"ן (עַל 'הִיָּה נוֹתֵן בְּהֵם סִימָנִים') שֶׁכַּתֵּב שֶׁלֹּא כֹּל הָאוֹתוֹת נִעֲשׂוּ ע"י הַמָּטָה.

קַמְחָה. לְהִלָּן עַל "רַבִּי יְהוּדָה הִיָּה נוֹתֵן בְּהֵם סִימָנִים" כּוֹתֵב רַבִּינוּ: "יְרוּשְׁלָמִי כִּךְ כְּתוּב בַּמָּטָה הָאֱלֹקִים", וְלֹא מִצָּאנוּ מִקּוּרוֹ בִּירוּשְׁלָמִי. וּמִקּוּר לְרַבִּינוּ כֹּאֵן בְּמִדְרַשׁ תַּנְחוּמָא (תּוֹרֵיעַ ח, בּוּבֵר תּוֹרֵיעַ י) שֶׁמִּפְרֵשׁ שֶׁהִיָּה מוֹשֶׁה יוֹדֵעַ אֵת סִדְר הַמַּכּוֹת ע"פ הַחֲקוּק בַּמָּטָה. בְּמִקּוּמוֹת

אֱלוֹ עֶשֶׂר מִכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמְצָרִים בְּמְצָרִים, וְאֵלוֹ הֵן:

סופכים מעט מהיין כנגד כל מכה, וכן כנגד ל"ך עד"ש באח"ב.

דָם, צְפַרְדֵּעַ, בְּנִים, עָרוֹב, דְּבַר, שְׁחִין, בָּרָה,
אֲרָבָה, חֶשֶׂךְ, מַכַּת בְּכוֹרוֹת
רַבִּי יְהוּדָה הָיָה נוֹתֵן בָּהֶם סְמָנִים:
דְּצ"ךְ, עַד"ש, בְּאֶח"ב.

וכתב נטויה ללמודך שתים, וכן במורא וכתב גדול ללמודך שתים, ובאותות ובמופתים שהיה יכול לומר ובאות ובמופת, אלא ללמודך כל אחד ואחד שתים: רבי יהודה היה נותן בהם סימנין דצ"ך עד"ש באח"ב. פירושי⁷⁶, לכך חלקן בלשון זה, כי דצ"ך הם מכות הארץ, ועד"ש הם מכות מקריות⁷⁷, בא"הקנ"ד⁷⁶ מכות האויר. ושיתף מכת בכורים עם בא"ה⁷⁷ לפי שאין להקני"ה זוג, אך התשעה חלק. ויש אומרים⁷⁸ כי לפיכך נתן בהם סימנין, לפי שבאו כסדר הכתוב בתורה, לא כמו שמנו בתהלים⁷⁹.

והר"י יוסף בדוסקנ"ה ז"ל פירש, שלפיכך חלקן להודיענו השלישית מה היא, שבה לא התרה, כמו שאמרו ז"ל (סנהדרין פא, ב) לקה ושנה אין מתרין בו, וכן תמצא כי לא הותרה לעולם בשלישית. ושתף ר' יהודה מכת בכורים עם בא"ה לפי שאין לה זוג אף על פי שהתרה בוקנ"ט.

ר"י בן יקר, ריטב"א ואבודרהם (שם), וראה שבה"ל (שם ע"ב).
קנב. פירוש זה והפירוש שלאחריו מקורם במיוחס לרשב"ם, והביאם האבודרהם (סדר ההגדה עמ' רכח). בריטב"א הובא רק הפירוש הראשון. בפירוש הרוקח להגדה הובאו שלושת הפירושים, ופירושים נוספים. קנג. לא ברור, ואולי כוונתו למכות מהלכות, דהיינו שדצ"ך הן מכות הנמצאות על פני הקרקע (דם וצפרדע במים, וכינים בעפר הארץ), בא"ה הן מכות הנמצאות באויר דהיינו בשמיים, ואילו עד"ש מהלכות ממקום למקום, וצ"ע. ועיין בהערות על רבינו בהגד' תו"ה כיצד פירש העניין, ואף הוא נשאר בצ"ע.
קנד. תיקנו ע"פ כת"י א, וכן מתאים ע"פ העניין, וכן להלן.

קנח. בנדפס: 'להם' ובכל בו: 'לה', והגרסה הנכונה ככל בו, וע"פ זה תיקנו הנוסח.
קנו. וכן הביאו פירוש זה: המיוחס לרש"י, ר"י בן יקר, שבה"ל (סי' ריח צז ע"ב) בשם ר"י החסיד, וכ"כ הראב"ה (פסחים סי' תכד) בשמו, הרשב"ץ והחוקוני (שמות ח, טו) בשם ויש מפרשים. וכן מובא פירוש זה בפירושי בעלי התוספות עה"ת (שמות ז, כה).
קנז. במזמורים: עה, מד-נא; קה, כח-לו.
קנח. בכל בו נכתב: בדו"ס, ולא ידענו מיהו. ואולי הכוונה לרבי יוסף בכור שור, שפירש כן בפירושו לתורה (שמות ח, יב). ואפשר ש'בדו"ס' הוא שיבוש של 'בכו"ש' (בכור שור).
קנט. באופן דומה פירשו: ספר האורה (סי' צ עמ' 106), ראב"ן, ראב"ה (שם), ריטב"א, שבה"ל (שם)

76. בא"ה: ג ד ה באח"ב 77. בא"ה: ג ד ה באח"ב

רבי יוסי הגלילי אומר: מניין אתה אומר שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות? במצרים מה הוא אומר: ויאמרו החרטום אל פרעה: אצבע אלהים הוא (שמות ח, טו), ועל הים מה הוא אומר: וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה יהוה במצרים, ויראו העם את יהוה, ויאמינו ביהוה ובמשה עבדו (שם יד, לא). במה לקו באצבע? עשר מכות. אומר מעתה: במצרים לקו עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות.

רבי אליעזר אומר: מניין שכל מכה ומכה שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים במצרים היתה של ארבע

ירושלמי⁷⁸ כך כתוב במטה האלקים:

במצרים מהו אומר אצבע אלקים היא. פירוש, זה מבואר⁷⁹ שבמצרים⁸⁰ לקו עשר מכות שהיו באצבע, נמצא⁷⁹ שעל הים לקו חמשים מכות, שנאמר שם היד הגדולה, כי ביד חמש אצבעות, ואם האצבע מכה עשר מכות היד מכה חמשים מכות⁸⁰. ורמז לדבר⁸¹ חמישה יודי"ן יתרות שיש במזמור (תהילים קיג) הללויה הללו עבדי ה' המגביה⁸¹, המשפילי, מקימי, להושיבי, מושיבי. חמישה יודי"ן עולין חמישים, כנגד חמישים מכות שלקו על הים:

רבי אליעזר אומר של ארבע מכות. פירש החכם בעל המלמד⁸² לפי שאין בשום מכה

בשם אחיו רבי בנימין, וכן מובא הפירוש בבעלי התוספות עה"ת (שם).
 קס. כ"כ בספר האורה (שם) ובמיוחס לרש"י, ובעניין המקור בירושלמי ראה הע' לעיל על 'ובאותות'.
 קסא. ר"ל שזה מפורש שבמצרים לקו עשר מכות וכתוב בפסוק 'אצבע'.
 קסב. כן פירשו רבים ממפרשי ההגדה, ראה: ספרי דבי רש"י: מחז"ו (הורוויץ ח"א עמ' 294, אוצר הפוסקים ח"ב עמ' תכט), סידור רש"י (עמ' 193), מיוחס לרש"י, וכ"כ המיוחס לרשב"ם, הריטב"א, והאבודרהם (עמ' רכח). ועיין בשב"ל (סי' ריה צח ע"ב) וברשב"ץ שהסברם שונה מרבינו.
 קסג. במחז"ו (הורוויץ ח"א עמ' 296 בהערות שמגיליון כת"י) ובמיוחס לרש"י (על הלל הגד' תו"ח עמ' קנז) ציינו שהיודי"ם הללו יתרים, ולא הביאו את הרמז שמביא רבינו. ואולי מקורו של רבינו במיוחס לרשב"ם (על הלל הגד' תו"ח שם), וכן כתב האבודרהם (עמ' רל).
 קסד. סוף פרשת צו, וכן כתב בשמו האבודרהם (עמ' רכח), ובדומה לזה כתבו הריטב"א והרשב"ץ.

78. שבמצרים: ד ה שמצרים 79. נמצא: ג ד ה חסר 80. שנאמר... חמישים מכות: ג ד ה חסר 81. המגביה: ד ה המגביה

מכות? שְׁנַאֲמַר (תהלים עח, מט): יִשְׁלַח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ, עֲבָרָה וְזַעַם
וְצָרָה, מִשְׁלַחַת מְלֵאכֵי רָעִים:

עֲבָרָה - אַחַת,

וְזַעַם - שְׁתַּיִם,

וְצָרָה - שְׁלֹשׁ,

מִשְׁלַחַת מְלֵאכֵי רָעִים - אַרְבַּע.

אָמַר מֵעַתָּה: בְּמִצְרַיִם לָקוּ אַרְבָּעִים מִכּוֹת וְעַל הַיָּם לָקוּ
מֵאֲתַיִם מִכּוֹת.

רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: מִנֵּין שָׁפַל שְׁכָל מִכָּה וּמִכָּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ
בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם הַיְתָה שֶׁל חֲמֵשׁ מִכּוֹת?

שְׁנַאֲמַר (שם שם): יִשְׁלַח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ, עֲבָרָה וְזַעַם וְצָרָה,
מִשְׁלַחַת מְלֵאכֵי רָעִים:

חֲרוֹן אַפּוֹ - אַחַת,

עֲבָרָה - שְׁתַּיִם,

וְזַעַם - שְׁלֹשׁ,

וְצָרָה - אַרְבַּע,

מִשְׁלַחַת מְלֵאכֵי רָעִים - חֲמֵשׁ.

אָמַר מֵעַתָּה: בְּמִצְרַיִם לָקוּ חֲמֵשִׁים מִכּוֹת וְעַל הַיָּם לָקוּ
חֲמֵשִׁים וּמֵאֲתַיִם מִכּוֹת.

יסוד פשוט, אבל כלן מורכבות מן הארבעה יסודות, ולכך אמר שכל מכה ומכה היתה⁸²
של ארבע, ורבי עקיבא שהוסיף ואמר שכל מכה ומכה היתה של חמש מכות⁸³, לדעתו,
אף יסוד הגלגלים שהוא יסוד חמישי, הורכב עמהם:

כִּמָּה מַעֲלוֹת טוֹבוֹת לַמָּקוֹם עֲלֵינוּ!

- אֱלוֹ הוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא עָשָׂה בָּהֶם שְׁפָטִים, דִּיּוּנוֹ.
 אֱלוֹ עָשָׂה בָּהֶם שְׁפָטִים, וְלֹא עָשָׂה בְּאֱלֹהֵיהֶם, דִּיּוּנוֹ.
 אֱלוֹ עָשָׂה בְּאֱלֹהֵיהֶם, וְלֹא הָרַג אֶת בְּכוֹרֵיהֶם, דִּיּוּנוֹ.
 אֱלוֹ הָרַג אֶת בְּכוֹרֵיהֶם וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת מְמוֹנָם, דִּיּוּנוֹ.
 אֱלוֹ נָתַן לָנוּ אֶת מְמוֹנָם וְלֹא קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם, דִּיּוּנוֹ.

אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים. פירוש, לא רצה לומר שלא יעשה מהם⁸⁴ נקמה, שכבר הבטיח אברהם אבינו על זה (בראשית טו, יד) וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, אלא לא⁸⁵ עשה בהם שפטים⁸⁶, כלומר, לא עשה שפטים⁸⁶ כי אם במקצתן. אלו עשה באלהיהם. פירוש, להכיר שמאת הבורא⁸⁷ באו המכות⁸⁸. ולא הרג בכוריהם. הרבה דינין יש למקום מלבד מכת המות. ולא נתן לנו את ממונם. פירוש⁸⁹, לא רצה לומר מבזת מצרים, שכבר הבטיחם (שם) ואחרי כן יצאו ברכוש גדול⁹⁰, אלא מבזת הים רצה לומר. אלו נתן לנו את ממונם. כלומר⁹¹, שננצח אותם במלחמה ונבזו שללם. ולא קרע לנו את הים. כלומר⁹², שהיה יכול להצילנו שנלך בדרך אחרת.

קסח. בכל בו: בהם.
 קסו. תקנו ע"פ כת"י א, וכן הוא בכל בו. וההסבר לפי"ז הוא ש"בהם" הכונה בכולם.
 קסז. וכ"כ בשבלי הלקט (סי' ריח צח ע"א) שמטרת המכה באלוהיהם היא שידעו שהמכות הן מאת ה'.
 קסח. מקורו במיוחס לרשב"ם, וכן כתב האבודרהם (עמ' רכט). בהגדה שלמה ובהגד' תו"ח הביאו שהקשה על פירוש זה בספר חוקת הפסח, שלפי סדר הדברים בהגדה אין הכוונה לבזות הים: "דהא קריעת ים סוף קאמר בתר הכי, ואי קאי אבזות הים הוה ליה לאקדומי קריעת ים סוף לנתינת ממונם, שהרי בזות הים אחר קריעת ים סוף הייתה". וראה מה שיישב בהגד' תו"ח (מיוחס לרשב"ם הערה 74). וע"ע בראב"ן שכתב שזה
 מתייחס גם לבזות מצרים וגם לבזות הים.
 קסט. הקושיה כאן היא כעין מה שהקשה לעיל על 'ולא עשה בהם שפטים', וראה באברבנאל שתמה על קושיות אלו.
 קע. אם מפרשים שנתנית הממון היא הרכוש הגדול שהוציאו ממצרים נחא, אך לרבינו שהכוונה לבזות הים, לא מובן כיצד תינתן בידינו ביות הים אם לא קרע לנו את הים, לכן מסביר רבינו שהיה ניתן בידינו ממונם במלחמה בלא קריעת הים, והיינו הולכים בדרך אחרת.
 קעא. מקורו במיוחס לרשב"ם, וכ"כ האבודרהם (שם).

84. אלא לא: א ולא 85. אלא לא עשה בהם שפטים: ג חסר 86. כלומר לא עשה שפטים: ג ד ה חסר 87. הבורא: א הבורא ית'

אֱלוֹ קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם וְלֹא הֶעֱבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ בַּחֲרָבָה, דִּיִּינוּ.
 אֱלוֹ הֶעֱבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ בַּחֲרָבָה וְלֹא שָׁקַע
 צָרֵינוּ בְּתוֹכוֹ, דִּיִּינוּ.

אֱלוֹ שָׁקַע צָרֵינוּ בְּתוֹכוֹ וְלֹא סִפֵּק צָרְכָנוּ בַּמְדָּבָר
 אַרְבָּעִים שָׁנָה, דִּיִּינוּ.

אֱלוֹ סִפֵּק צָרְכָנוּ בַּמְדָּבָר אַרְבָּעִים שָׁנָה
 וְלֹא הָאֵכִילָנוּ אֶת הַמֶּן, דִּיִּינוּ.

ולא העבירנו בתוכו בחרבה. כלומר^{קכ}, שנעבור במעט מים או במעט טיט, ואנחנו עברנו בחרבה.

ולא שקע צרינו בתוכו. פירוש^{קכ}, שהיה יכול לסגור הים בעדנו^{קכ} והמצרים ישובו לדרכם.

ולא ספק צרכנו. כלומר, בלתי הוצאתינו, ואף על פי^{קכ} שהיה לנו כמה בהמות ונתן לנו בשר^{קכ}, ועוד שהיה לנו^{קכ} ממון רב שנוכל לקנות צרכנו מאת הגוים הקרובים אלינו. ולא האכילנו את המן. פירוש, שהוא מאכל חשוב^{קכ}, לקטנים לשד השמן^{קכ}, לבחורים עושין אותו ועוגות^{קכ}, לזקנים ובשלו בפרור^{קכ}, לחולים כצפיחית בדבש^{קכ}, לאומות

המדרשים: "כחלב משדי אמו", ולמדו זאת מהפסוק הנ"ל.

קעט. על פי הפסוק (שם): "ועשו אתו עגות", וביזמא, שמו"ר ותנחומא (שמות שם) כתבו שהבחורים טעמו אותו כלחם ע"פ הפסוק (שמות טז, ד): "הנני ממטיר לכם לחם מן השמים", ובפסיקתא דרב כהנא למד מהפסוק (יחזקאל טז, יט): "ולחמי אשר נתתי לך סלת ושמן ודבש האכלתיך", ובתנחומא (בשלח שם) כתב: "הבחורים היו טועמין בו כדבש, שנאמר וטעמו כצפיחית בדבש".

קפ. על פי הפסוק (במדבר יא, ח): "ובשלו בפרור". וביזמא: "לזקנים שמן", ובשמו"ר, פסיקתא דרב כהנא ותנחומא (שמות שם) כתבו שהזקנים טעמו אותו כצפיחית בדבש ע"פ הפסוק (שמות טז, לא): "וטעמו כצפיחית בדבש" ובתנחומא (בשלח שם) כתב: "הזקנים טועמין בו כלחם".

קפא. על פי הפסוק (שמות טז, לא): "וטעמו

קעב. כנ"ל בהערה הקודמת.

קעג. כנ"ל בהערה הקודמת.

קעד. כן הוא גם בכל בו, אולם במיוחד לרשב"ם ובאבודרהם כתוב: אחרינו, ונראה שכך נכון יותר.

קעה. מכאן מקורו במיוחד לרשב"ם, וכן כתב האבודרהם (שם).

קעו. הוספנו ע"פ הכל בו.

קעז. דברי רבינו על שינוי טעם המן לפי הטועמים מבוססים על דברי ר"י בר חנינא המובאים בגמרא ובמדרשים: יזמא (עה, ב), שמו"ר (ה, ט), פסיקתא דרב כהנא (מהדו' בובר, סוף פסקא יב בחודש השלישי), תנחומא (שמות כה; מהדו' בובר בשלח כב). ויש שינויים בין המקורות ביחס לטעמו של המן לכל אחד, ואין שיטת רבינו זהה לאחד מהם, ולהלן נציין את השינויים מגירסת רבינו.

קעח. על פי הפסוק (במדבר יא, ח): "והיה טעמו כטעם לשד השמן", וביזמא: "לתינוקות דבש", ובשאר

אלו האכילנו את המן ולא נתן לנו את השבת, דיינו.
אלו נתן לנו את השבת, ולא קרבנו לפני הר סיני, דיינו.
אלו קרבנו לפני הר סיני, ולא נתן לנו את התורה, דיינו.

העולם⁸⁹ מר כזרע גד⁹⁰. ויכול לספק צרכנו בעוגות שהוצאנו ממצרים כמו שספקנו במלבושים⁹¹.

ולא נתן לנו את השבת. פירוש, שלא ניכר שבח⁹⁰ המן וניסיון רק על ידי שבת⁹², שאילולי שבת הייתי אומר שבכל יום ויום היה יורד המן במקום ההוא⁹¹, ועוד שיאמרו שהמן מבאיש בגוף כמו שמבאיש בעמדו. וראו בשבת⁹² שלא ירד ולא הבאיש בעמדו, גם מצאו בו לחם⁹³ משנה, וזה לא יוכל להיות על דרך מקרה רק בנס גדול. אלו קרבנו לפני הר סיני. פירוש⁹⁴, וקבלנו בזה תועלת גדולה⁹⁵ שפסקה כל⁹⁴ זוהמתינו⁹⁶, רוצה לומר כל ספק באחדותו, כי ראינו מלכותו ותוקף גבורתו וכבודו שם, והוסר בזה כל ספק מאתנו. ויש מפרשים⁹⁷ אלו קרבנו אחר⁹⁸ שהראנו את שם כבודו ואת גדלו.

המן, לעשותה הטבה גדולה יותר. וראה ברשב"ץ ובדומה בשבלי הלקט (סי' ריח צח ע"ב) שפירשו הפוך, שהמן מגלה את מעלתה של השבת בכך שבשישי ירד להם גם לחם משנה, ובשבת לא ירד מן כלל.

קפח. נראה שמקורו בשו"ת הראב"ד (סי' יא מהדו' הרב קאפח), והובא באבודרהם (עמ' רכט) ובגליון כת"י של מחז"ו (מהדו' הורוויץ ח"א עמ' 296), ובאופן דומה גם ברשב"ץ.

קפו. בזה מבאר רבינו מה המעלה בעצם הקריבה להר סיני שראוי להודות עליה, אף אם לא ניתנה התורה. קפז. ע"פ דברי ר' יוחנן (שבת קמ"א; יבמות קג, ב; ע"ז כב, ב): "בשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא. אי הכי ישראל נמי, ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, עובדי כוכבים שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן".

קפח. כן במיוחס לרשב"ם ובאבודרהם (שם). קפט. המילה 'אחר' אינה ברשב"ם ובאבודרהם, ויתכן שהיא מיותרת.

כצפיחית בדבש", ובשמו"ר ובתנחומא כתבו שחולים היו טועמים אותו כסולת מעורב בדבש ע"פ הפסוק (יחזקאל טז, יט): "ולחמי אשר נתתי לך סולת ושמן ודבש האכלתיך", וביומא ובפסיקתא ליתא ל'חולים'. קפב. על פי הפסוק (שמות טז, לא): "והוא כזרע גד לבן", וכן הוא בשמו"ר, ותנחומא. וביומא ובפסיקתא דרב כהנא ליתא ל'אומות העולם'.

קפג. שהבגדים שהוציאו ממצרים לא בלו כל ארבעים שנה, ובגדי הקטנים היו גדלים עימם (דברים ח, ד ורש"י ע"פ חז"ל שם), כך היו יכולים להסתפק מהעוגות שהוציאו ממצרים ארבעים שנה, ולא לקבל המן שהוא חשוב, ועל כן יש להודות על המן מעבר לסיפוק צרכינו במדבר.

קפד. שיטת רבינו בפירושו ל'דיינו' היא שכל תוספת מתייחסת למאמר הקודם, ובאה לומר שאף שהיינו יכולים להסתפק בהטבה הקודמת, הוסיף הטבה גדולה יותר באותו עניין. כך לעיל שאף הטביע את מצרים ולא הסתפק בהעברה בים. לכן גם כאן מסביר שבשבת תוספת על הטבה בנתינת

89. לאומות העולם: ד ה לעכו"ם 90. שבח : ד ה שבת 91. ההוא (וכן בכלכו): ג ד ה שהוא

92. בשבת: א ג שבת 93. לחם: א חסר 94. כל: א חסר

אלו נתן לנו את התורה ולא הכניסנו לארץ
 ישראל,
 דיינו.
 אלו הכניסנו לארץ ישראל ולא בנה לנו את
 בית הבחירה,
 דיינו.

ולא נתן לנו⁹⁵ את התורה. רצה לומר⁹⁶, עשרת הדברות⁹⁷, שנתן בעצמו ובכבודו ולא⁹⁸ על ידי משה ע"ה, כשאר התורה. או פירוש ולא נתן לנו את התורה, שלא הוסיף⁹⁶ כל המצוות כולן, אלא מחצה או שלישי, כמו שמצינו⁹⁹ שנתן לאדם הראשון מצוות והוסיף לנה, והוסיף לאברהם מילה, וליעקב⁹⁷ גיד הנשה¹⁰⁰. ולא הכניסנו. פירוש¹⁰¹, ואף על פי שנשבע לאבותינו לתת לנו ארץ כנען¹⁰², רוצה לומר שיתן לבנינו, אך הדור שיצאו ממצרים די להם במה שראו. והיו בהם אנשים הרבה פחותים מבן עשרים שנה שלא נגזר עליהם למות במדבר, שראו כל הנפלאות ונכנסו לארץ¹⁰³. אלו הכניסנו ולא בנה לנו בית המקדש. פירוש¹⁰⁴, שהרי יש לנו משכן¹⁰⁵, ובבנין בית המקדש ניתוספו עשרה נסים:

קצ. פירושים אלו הובאו במיוחד לרשב"ם ובאבודרהם (שם).
 קצא. דברי רבינו צ"ע, שהרי איתא בגמ' (מכות כד, א) שרק שתי הדברות הראשונות נאמרו ישירות ע"י הקב"ה, ולא העשר כדברי רבינו. ואפשר לתרץ ע"פ רש"י (שמות כ, א) שבתחילה שמעו את כל עשרת הדברות מפי ה' בדיבור אחד, ואח"כ חזר ואמר כל דיבור בפני עצמו, והגמ' במכות מתייחסת לחזרה, שבה רק השתיים הראשונות נאמרו ע"י הקב"ה שוב. קצב. כ"ה גם בכל בו, אולם במיוחד לרשב"ם ובאבודרהם גרסו: 'אלא'.

קצג. ראה רמב"ם (מלכים פ"ט, א) שכתב, וז"ל: "על ששה דברים נצטווה אדם הראשון: על ע"ה, ועל ברכת השם, ועל שפיקות דמים, ועל גילוי עריות, ועל הגזל, ועל הדינים... הוסיף לנה אבר מן החי... נמצאו שבע מצוות... בא אברהם ונצטווה יתר על אלו במילה, והוא התפלל שחרית, ויעקב הפריש מעשר, והוסיף תפלה אחרת לפנות היום, ויעקב הוסיף גיד הנשה והתפלל ערבית, ובמצרים נצטוו עמרים... , עד שבא משה רבינו ונשלמה תורה על ידו". וראה בהערה הבאה. קצד. שני הבדלים משמעותיים בין רבינו לרמב"ם

קצו. כעין זה כתב רבינו לעיל על 'ולא עשה בהם שפטים' ועל 'ולא נתן לנו את ממונם', שהקושי איך אפשר לומר אילו לא היה עושה וכו', והרי הקב"ה הבטיח קודם שיעשה כן.

קצז. ר"ל, שאותם שיצאו ממצרים ולא נגזר עליהם למות במדבר, יכולים היו להסתפק בניסים שראו כשיצאו ממצרים, ורק את בניהם שנולדו במדבר ולא ראו את הניסים היה מכניס לארץ כפי שהבטיח, אך הקב"ה ברוב טובו גם הכניסם לארץ.

קצח. מקורו במיוחד לרשב"ם והובא באבודרהם (שם).

קצט. כלומר, המשכן היה יכול לספק אותנו, אבל הקב"ה נתן לנו הרבה מעבר לזה, את ביהמ"ק בו היו

95. לנו : ג ד ה חסר 96. הוסיף: א הוסיף לנו (וכ"ה בכלבו) 97. וליעקב: א ג ואח"כ ליעקב 98. פי' שהרי יש מקדש: ג חסר

עַל אַחַת בְּמָה וּבְמָה טוֹבָה בְּפוּלָה וּמְכַפֶּלֶת לַמָּקוֹם עָלֵינוּ.
 שְׁהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם. וְעָשָׂה בְּהֵם שְׁפָטִים. וְעָשָׂה
 בְּאַלְהֵיהֶם. וְהָרַג אֶת בְּכוֹרֵיהֶם. וְנָתַן לָנוּ אֶת מְמוֹנָם. וְקָרַע
 לָנוּ אֶת הַיָּם. וְהֵעֵבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ בְּחֶרֶבָה. וְשָׁקַע צָרֵינוּ בְּתוֹכוֹ.
 וְסִפֵּק צָרְכֵנוּ בְּמִדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה. וְהֵאֱכִילָנוּ אֶת הַמֶּן. וְנָתַן
 לָנוּ אֶת הַשֶּׁבֶת. וְקָרַבְנוּ לְפָנֵי הַר סִינַי. וְנָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה.
 וְהַכְנִיסָנוּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וּבָנָה לָנוּ אֶת בֵּית הַבְּחִירָה לְכַפֵּר
 עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵינוּ.

רַבֵּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר: כָּל שֶׁלֹּא אָמַר שְׁלֹשָׁה דְבָרִים
 אֵלּוּ בַּפֶּסַח לֹא יֵצֵא יְדֵי חוֹבְתוֹ, וְאֵלּוּ הֵן:

פֶּסַח מִצָּה וּמְרוֹר.

פֶּסַח שֶׁהָיוּ אֲבוֹתֵינוּ אוֹכְלִים בְּזִמְן שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ הָיָה קִיָּם
 עַל שׁוֹם מָה? עַל שׁוֹם שֶׁפֶסַח הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל

ר' ארבן גמליאל אומר כל⁹⁹ שלא אמר וכו'. כלומר^ר, אף על פי שיאכל פסח מצה ומרור
 לא יצא ידי חובתו בלתי אמירה, שהקפיד הכתוב באמירה והגדה^ר:

ואם לא כיוון לא יצא, וקרובים הדברים לדברי רבינו].
 ויש ראשונים שהולקים ואומרים, שאין הכוונה שלא
 יצא במצוה, אלא שלא קיימה כראוי. כן כתבו: הרמב"ן
 (במלחמות ברכות ב, ב), הרישב"א (בביאור ההגדה;
 ברכות ט, א ד"ה אמר ר' אחא; סוכה כה, א ד"ה הא
 דתנן; יומא לו, ב ד"ה הקורא), הר"ן (פסחים כה, ב
 ברי"ף ד"ה כל מי), השטמ"ק (ברכות ט, א ד"ה אמר
 רב אחא) והמאירי (פסחים קטז, א בביאורו על
 המשנה). ויש ראשונים שפירשו, שאין הכוונה למצות
 אכילה, שאינה תלויה באמירה, אלא שלא יצא ידי
 אמירת ההגדה, אם לא אמר דברים אלו, וכ"כ: הראב"ן
 והרשב"ץ, וראה בערוך לגר (שם), שכך נראה לו
 לפרש.

עשרה ניסים. ועיין בשב"ל מה שפירש כאן.
 ר. אבות ה, ה.
 רא. פסחים קטז, א.
 רב. כן פירשו: המיוחס לרשב"ם והאבודרהם (עמ'
 רל).
 רג. מלשון רבינו משמע שבלא אמירה זו לא יצא
 ידי חובת אכילת פסח מצה ומרור, וכן הבין הערוך
 לגר (סוכה כה, א ד"ה לא קיימת) בדעת התוספות
 (פסחים קטז, א ד"ה ואמרתם). [וראה באוצר מפרשי
 התלמוד (פסחים ד' עמ' תשח הערה 6) שהביא
 מהגדה של פסח דברי שאול (לרבי יוסף שאול נתנוון),
 שכתב שהביאור בדומה למה שכתב הב"ח (או"ח סי'
 תרכה), שכשהתורה כותבת טעם המצווה צריך לכוונו

בְּתֵי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יב, כז): וַאֲמַרְתֶּם זִבַח פֶּסַח
הוּא לַיהוָה, אֲשֶׁר פֶּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ
אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינוּ הִצִּיל, וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ.

לוחזז המנחה בידו ומראה אותה למסובין.

מִצָּה זוֹ שְׂאֵנוּ אוֹכְלִים עַל שׁוּם מָה? עַל שׁוּם שְׁלֵא הִסְפִּיק
בְּצִקָּם שֶׁל אֲבוֹתֵינוּ לְהַחֲמִיץ עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ
מְלִכֵי הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וּגְאֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם שם, לט):
וַיֵּאָפוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֲגַת מִצּוֹת כִּי לֹא
חֲמֵץ, כִּי גֵרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יִכְלוּ לְהִתְמַהֵמָה, וְגַם צָדָה לֹא
עָשׂוּ לָהֶם.

לוחזז המרור בידו ומראה אותו למסובין.

מָרוֹר זֶה שְׂאֵנוּ אוֹכְלִים עַל שׁוּם מָה? עַל שׁוּם שֶׁמָּרְרוּ
הַמִּצְרַיִם אֶת חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם. שֶׁנֶּאֱמַר (שם א, יד):
וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בְּעַבְדָּה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבְלִבָּנִים וּבְכָל עַבְדָּה
בְּשָׂדֵה אֶת כָּל עַבְדָּתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָּהֶם בְּפָרֶךְ.

מצה זו. והביא"ד הפסוק דויאפו את הבצק במצה, לפי שהוא טעם למצה כל שבעה. והמנהג"ה לקחת מצה מן הסל ולהגביהה ולהיות מראה אותה"י לכל בני החבורה כשאומר מצה זו, וכן עושין ממרור"י, אבל אין¹⁰⁰ להגביה הזרוע אשר בסל, ואף על פי שהוא זכר לפסח, כשיאמר פסח שהיו אבותינו אוכלין, שלא יראה כמגביה"ה קדשים בחוץ:

רד. כן הוא במיוחס לרשב"ם, וראה מהר"ם חלוואה (פסחים קטז, ב ד"ה מצה על שם), רי"ד ושבה"ל (סי' ריח צח ע"ב) משמו. וראה מה שהאריך בזה בתורה שלמה (שמות יב, לא כרך יב עמ' מט הערה תקצג). רח. המקור לזה בגמ' (קטז, ב), וצ"ע מדוע כתב 'המנהג', שהרי זו הלכה מפורשת בגמ'.

רז. בהלכות ליל פסח (סי' יח-יט) דן רבינו בהגבהת המצה, המרור והזרוע.
רז. בכל בו הגרסה: וכן עושין כשאומר מרור זה.
רח. בגמ' (שם) כתוב: "כאוכל קדשים בחוץ", ולפי גרסת הרשב"ם (שם): "כמקדיש בהמתו", ובדומה לזה ברש"י (שם), ולשון רבינו 'כמגביה' צ"ע.

בְּכֹל דּוֹר וָדוֹר חַיֵּיב אָדָם לְרֹאוֹת אֶת עֵצְמוֹ כְּאִלּוּ הוּא יֵצֵא מִמְצָרִים. שְׁנַאֲמַר (שם יג, ח): וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמְצָרִים. לֹא אֶת גְּאֻלַּת אֲבוֹתֵינוּ בְּלִבְדָּ גָאֵל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, אֲלֵא אִף אוֹתֵנוּ גָאֵל עִמָּהֶם. שְׁנַאֲמַר (דברים ו, כג): וְאוֹתֵנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם, לְמַעַן הֵבִיא אֶתֵנוּ לְתֵת לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְתֵּינוּ.

מכסה המנוחות, וכולס מגזיהיס הכוס ולומרים:

לְפִיכֶךָ אֲנַחֲנוּ חַיֵּיבִים לְהוֹדוֹת לְהַלֵּל לְשַׁבַּח לְפָאֵר לְרוֹמֵם לְהַדִּיר לְבָרַךְ לְעֵלָה וּלְקַלֵּס לְמִי שֶׁעָשָׂה לְאַבְוֹתֵינוּ

בכל דור ודור חייב אדם לראות¹⁰¹ את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים. פירוש, אחר שאמר הפסוק¹⁰² בצאתי, שהוא כנוי למדבר בעדו¹⁰³, ריביהיה¹⁰⁴ יכול לומר בצאת אבותינו ממצרים. ואף על פי שבתחילת ההגדה¹⁰⁵ אומר ואלו לא הוציא¹⁰⁶ חזר כאן לעיכובא, ומפסוק של ואתנו הוציא¹⁰⁷ משם יוצא זה שהוא מיותר, שהרי למעלה ממנו אמר ויוציאנו ה' ממצרים, הלכך למה חזר¹⁰⁸ ואמר ואתנו הוציא משם, לעכובא. כלומר, שחייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים. או נוכל לפרש¹⁰⁹ ואתנו הוציא, שאם הם לא יצאו עדיין היינו גם אנחנו שם, הלכך כשהוציאם כמי שהוציא אותנו: לפיכך אנו חייבין. פירוש¹¹⁰, אחר שאנו כאלו יצאנו ממצרים, חובה עלינו¹¹¹ לומר שירה כמו שאמרו אבותינו ע"ה. ויש אומרים¹¹² שהוא במקום ברכה לפני הלל.

101. יש מהראשונים שגרסו כרבינו 'לראות', ויש שגרסו 'להראות', וראה בזה בהגדה שלמה (עמ' סד בשנו"ס).
 102. רבינו מדייק מהמילה 'בצאתי', שחייב לראות את עצמו ככו', ועיין בר"י בן יקר ובריטב"א שדייקו כן מהמילה 'לי' שבפסוק.
 103. גוף ראשון, ראה לעיל הערה נג (על 'ועברתי והכיתי').
 104. ריב. היה יכול: הפל' להלן מקורו במיוחס לרשב"ם.
 105. ריג. בכל בו גרס: והיה.
 106. במיוחס לרשב"ם נוסף כאן: את אבותינו ממצרים וכו'.
 107. בדומה לזה פירשו ספרי דבי רש"י: המיוחס לרש"י, מחז"ו (עמ' 294), סדור רש"י (עמ' 293), איסור והיתר (סי' לג עמ' ח) ובשבלי הלקט (שם).
 108. כן הוא במיוחס לרשב"ם ובאבודרהם (עמ' רל), ובדומה גם בראב"ן. וראה פירוש ר"י בן יקר וריטב"א שפירשו אחרת.
 109. ריז. בהלכות ליל פסח (סי' כא) הביא רבינו דעה זו, ש"לפיכך" הוא במקום הברכה שלפני ההלל, ור' הערותינו שם.
 110. יש מהראשונים שגרסו כרבינו 'לראות', ויש שגרסו 'להראות', וראה בזה בהגדה שלמה (עמ' סד בשנו"ס).
 111. רי. רבינו מדייק מהמילה 'בצאתי', שחייב לראות את עצמו ככו', ועיין בר"י בן יקר ובריטב"א שדייקו כן מהמילה 'לי' שבפסוק.
 112. ריא. גוף ראשון, ראה לעיל הערה נג (על 'ועברתי והכיתי').
 ריב. היה יכול: הפל' להלן מקורו במיוחס לרשב"ם.
 ריג. בכל בו גרס: והיה.
 ריד. במיוחס לרשב"ם נוסף כאן: את אבותינו

101. הפסוק: א הכתו' 102. ההגדה: א ג האגדה 103. חזר... ואתנו הוציא: ג חסר 104. חזר: ג ד ה חזר 105. חובה עלינו: ג ד ה חובה

וְלָנוּ אֶת כָּל הַנְּסִים הָאֵלֹהִים. הוֹצִיאָנוּ מֵעֲבָדוֹת לְחֵרוֹת, מִיָּגוֹן
לְשִׂמְחָה, וּמֵאֲבֵל לְיוֹם טוֹב, וּמֵאֲפֵלָה לְאוֹר גְּדוֹל, וּמִשְׁעָבוֹד
לְגֵאֲלָה, וְנֹאמַר לְפָנָיו שִׁירָה חֲדָשָׁה הַלְלוּיָהּ.

מניחים הכוס, ומגלה המנות.

תהלים קיג

הַלְלוּיָהּ הַלְלוּ עַבְדֵי יְהוָה, הַלְלוּ אֶת שֵׁם יְהוָה: יְהִי שֵׁם
יְהוָה מְבָרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם: מִמְזֹרַח שֶׁמֶשׁ עַד
מְבֹאוֹ מְהַלֵּל שֵׁם יְהוָה: רָם עַל כָּל גּוֹיִם יְהוָה עַל הַשָּׁמַיִם
כְּבוֹדוֹ: מִי בִיהוָה אֱלֹהֵינוּ הַמְגַבִּיחַ לְשָׁבֶת: הַמְשַׁפִּילֵי לְרֵאוֹת
בַּשָּׁמַיִם וּבְאָרֶץ: מְקִימֵי מַעְפָּר דָּל, מְאַשְׁפֵּת יָרִים אֲבִיוֹן:
לְהוֹשִׁיבֵי עִם נְדִיבִים, עִם נְדִיבֵי עַמּוֹ: מוֹשִׁיבֵי עֵקֶרֶת הַבַּיִת,
אִם הַבָּנִים שִׂמְחָה, הַלְלוּיָהּ:

והמנהג¹⁰⁵ להיות מגביה הכוס במקום הזה, לפי שאז פותחין בשיר ובהלל, ואמרו ז"ל
(ברכות לה, א) מניין שאין אומרים הלל ושירה אלא על היין, שנאמר (שופטים ט, יג) ותאמר
להם הגפן החדלתי את תירושי המשמח אלקים ואנשים, אם אנשים משמח אלקים
במה משמח, אלא ללמד¹⁰⁶ שאין אומרים שירה אלא על היין.
ואחר כך אומרים הללויה הללו עבדי ה'. בצאת ישראל ממצרים עד למעיינו מים.
ואחר כך יברך אשר גאלנו וחותרם גאל ישראל¹⁰⁷.

פירוש, גאל ישראל, וכן בברכות שאחר קריאת שמע שאנו מברכין אותו על שעבר,
אבל בברכה שביעית של שמונה עשרה חותמין אותה¹⁰⁸ גואל ישראל לפי שהיא תפלה
להיות גואלנו מצרת השעבוד הזה ההוה עלינו תמיד¹⁰⁹. ואם תאמר¹¹⁰ בזאת הברכה

ר"ח. לעיל בסדר ליל פסח (ס"י יט) כתב רבינו טעמא דרחמי ניהו". ופירש הרשב"ם (שם), שבקריאת
מנהג זה, וראה הערותינו שם. שמע ובהלל בליל פסח נאמר גאל ישראל "שמספר
ר"ט. בכל בו גרס: מלמד.
רכ. בסדר ליל פסח (ס"י כא) כתב רבינו שכן וכתב רבינו שכן
המנהג, וראה הערה שם.
רכא. בגמ' פסחים (ק"ז, ב): "אמר רבא: קריאת
שמע והלל גאל ישראל, דצלותא גואל ישראל, מאי

רכב. כ"כ האבודרהם (עמ' רלב), וראה מנהג (הל'
פסח ס"י עה) ושבה"ל (ס"י ר"ח צט ע"ב).

תהלים קיד

בַּצֵּאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, בֵּית יַעֲקֹב מֵעַם לְעֹז: הֵיטָה יְהוּדָה
 לְקִדְשׁוֹ, יִשְׂרָאֵל מִמְּשֻׁלוֹתָיו: הַיָּם רָאָה וַיָּנֶס, הַיַּרְדֵּן
 יִסֹּב לְאַחֹר: הַהָרִים רָקְדוּ כְּאֵילִים, גְּבְעוֹת כְּבָנֵי צֹאן: מֵה
 לֶךְ הַיָּם כִּי תָנוּס, הַיַּרְדֵּן תִּסֹּב לְאַחֹר: הַהָרִים תִּרְקְדוּ
 כְּאֵילִים, גְּבְעוֹת כְּבָנֵי צֹאן: מִלְּפָנֵי אֲדוֹן חוֹלֵי אֶרֶץ, מִלְּפָנֵי
 אֱלֹהֵי יַעֲקֹב: הַהֶפְכִי הַצּוּר אַגָּם מִיָּם, חֲלַמִּישׁ לְמַעֲיָנו מִיָּם:

מכסה המגות, וכולס מגביהים הכוס ולומרים:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר גָּאֵלְנוּ וְגָאֵל
 אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, וְהִגִּיעָנוּ הַלֵּילָה הַזֶּה לְאֹכֵל
 בּוֹ מִצֶּה וּמְרוֹר. כֵּן יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יִגִּיעָנוּ
 לְמוֹעֲדִים וְלִרְגָלִים אַחֲרַיִם הַבָּאִים לְקִרְאָתֵנוּ לְשָׁלוֹם,
 שְׂמֵחִים בְּבִנְיַן עִירְךָ, וְשָׂשִׁים בְּעִבּוּדְתְךָ, וְנֹאכֵל שֵׁם מִן
 הַזְּבָחִים וּמִן הַפֶּסַחִים (בְּמוֹצֵ"שׁ אֹמְרִים: מִן הַפֶּסַחִים וּמִן הַזְּבָחִים) אֲשֶׁר יִגִּיעַ
 דְּמָם עַל קִיר מִזְבִּיחְךָ לְרִצּוֹן וְנוֹדָה לְךָ שִׁיר חֲדָשׁ עַל גְּאֻלָּתֵנוּ
 וְעַל פְּדוּת נַפְשֵׁנוּ, בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה גָּאֵל יִשְׂרָאֵל.

של אשר גאלנו צריך¹⁰⁷ לומר סמוך לחתימה מעין פתיחה ומעין חתימה¹⁰⁷, וכאן אומרים
 מעין חתימה¹⁰⁷ גאולת העתיד. ויש לומר כי רוצה לומר ונודה לך שיר חדש על גאולתנו
 שהיא הגאולה העתידה, ועל פדות נפשנו זו היא גאולת מצרים, כי לימות המשיח
 מזכירין את שתיהן¹⁰⁷ כמו שאמרו ז"ל (ברכות יב, ב) כל להביא לימות המשיח.
 וכבר בארנו¹⁰⁷ שברכה זו אינה טעונה כוס, ולפיכך אין מברכין בורא פרי הגפן עד אחר
 ברכו אותה¹⁰⁷. ואוכלין סעודתן ומברכין ברכת המזון וכו'¹⁰⁸ כמו שבארנו:

רכג. בכל בו: הרי צריך.
 רכד. גמ' (קד, א), וראה בהערה בהגד' תו"ח כאן.
 רכה. נראה שצ"ל 'סמוך לחתימה'.
 רכו. בסדר ליל פסח (ס' כב), וראה הערותינו שם.
 רכז. בכל בו הגרסה שונה, עיי"ש.

הַנְּנִי מוֹכֵן וּמְזַמֵּן לְקִיּוֹם מִצּוֹת בּוֹס שְׁנֵי שָׁל אַרְבַּע בּוֹסוֹת. לְשֵׁם יְחִוּד קִדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וּשְׂבִינְתֵינָה עַל יְדֵי הַהוּא טְמִיר וְנַעְלָם בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.

וַיְהִי נַעַם אֲדָנֵי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ בּוֹנְנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ בּוֹנְנָהוּ (תהלים צ, יז):

**בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
בוֹרֵא פְּרֵי הַגָּפֶן.**

ושותין בהסבת שמאל.

רְחֻצָּה

נוטל ידיו לסעודה ומברך:

**בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת יָדַיִם.**

מוֹצֵיא מִצָּה

לוקח שלוש המנות בידו, ואומר:

הַנְּנִי מוֹכֵן וּמְזַמֵּן לְקִיּוֹם מִצּוֹת אֲכִילַת מִצָּה. לְשֵׁם יְחִוּד קִדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וּשְׂבִינְתֵינָה עַל יְדֵי הַהוּא טְמִיר וְנַעְלָם בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.

וַיְהִי נַעַם אֲדָנֵי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ בּוֹנְנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ בּוֹנְנָהוּ (תהלים צ, יז):

**בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
הַמוֹצֵיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ.**

מניח מידו המנה התחתונה, ואוחז העליונה והפרוסה. מכוון בצרכה גם למנה שבכריכה וגם לאפיקומן.

**בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל אֲכִילַת מִצָּה.**

בולע כזית מן המנה העליונה לשם המוציא וכזית מהפרוסה לשם מנות מנה, ואוכלם מיד בלי הפסק בהסבה. ויזהר שלא ישחית בין הבכרה לאכילת הכורך.

מָרֹר

לוקח כזית מרור, טובל בחרוסת ואוכלו בלא הסבה. מכוון בצרכה גם על המרור שבכריכה.

הִנְנִי מוֹכֵן וּמְזִמֵן לְקַיֵּם מִצְוֹת אֲכִילַת מָרֹר. לְשֵׁם יְחִוּד קִדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וּשְׂכִינְתֵיהּ בְּדַחֲלֵהוּ וּרְחִימֵנוּ עַל יְדֵי הַהוּא טְמִיר וְנַעֲלֵם בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.

וַיְהִי נָעַם אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ בּוֹנְנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ בּוֹנְנָהוּ (תהלים צ, יז):
**בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
 בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל אֲכִילַת מָרֹר.**

בּוֹרֵךְ

לוקח כזית מן המנה השלישית וכזית חזרת עמה, ואוכלם יחד בהסבה ובלא ברכה, ומקודם אומר:

**זָכַר לְמִקְדָּשׁ בְּהַלֵּל. בֵּן עֲשָׂה הַלֵּל. בְּזִמְן שְׁבִית
 הַמִּקְדָּשׁ הָיָה קַיֵּם הָיָה בּוֹרֵךְ פֶּסַח מִצָּה וּמָרֹר
 וְאוֹכֵל בְּיַחַד לְקַיֵּם מֵה שֶׁנֶּאֱמַר: עַל מִצְוֹת וּמְרֹרִים
 יֵאָכְלֵהוּ (במדבר ט, יא).**

שְׁלַחַן עוֹרֵךְ

אוכל ושותה כל לרכו לכבוד יו"ט, ונוהגין לאכול בילה.

צָפוּן

לוקח כזית ממנה ששמר לאפיקומן, זכר לפסח הנאכל על השובע, ולכתחילה יקח שני זיתים, ואוכל בהסבה, ומקודם אומר:

הִנְנִי מוֹכֵן וּמְזִמֵן לְקַיֵּם מִצְוֹת אֲכִילַת אֶפִיקוּמָן. לְשֵׁם יְחִוּד קִדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וּשְׂכִינְתֵיהּ בְּדַחֲלֵהוּ וּרְחִימֵנוּ עַל יְדֵי הַהוּא טְמִיר וְנַעֲלֵם בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.

וַיְהִי נָעַם אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ בּוֹנְנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ בּוֹנְנָהוּ (תהלים צ, יז):

בָּרַךְ

מוזגים כוס שלישית ומזכירים עליה ברכת המזון:

תהלים קכו

שִׁיר הַמַּעֲלוֹת בְּשׁוֹב יְהוּה אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֹלְמִים.
אִז יִמְלֵא שְׁחֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה. אִז יֹאמְרוּ בְּגוֹיִם
הַגְדִּיל יְהוּה לַעֲשׂוֹת עִם אֱלֹהֵהּ. הַגְדִּיל יְהוּה לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ,
הָיִינוּ שְׂמֵחִים. שׁוֹבָה יְהוּה אֶת שְׁבִיתֵנוּ כְּאֶפְיָקִים בְּנִגְב.
הַזְרְעִים בְּדַמְעָה, בְּרִנָּה יִקְצְרוּ. הַלֹּחֵף יִלְחַץ וּבִכָּה נִשְׂא מִשָּׁךְ
הַזְרַע, בֹּא יְבֹא בְרִנָּה נִשְׂא אֶלְמֹתָיו:

ברכת הזימון

לפני הברכה אומר:

הֲנִי מוֹכֵן וּמְזַמֵּן לְקִיּוֹם מִצּוֹת עֲשֵׂה שֶׁל בְּרַכַּת הַמְּזוּן, שְׁנֹאֲמַר (דברים ח, י): וְאָכַלְתָּ
וּשְׂבַעְתָּ וּבְרַכַּתָּ אֶת יְהוּה אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ. לְשֵׁם יְחִוּד קִדְשָׁא
בְּרִיךְ הוּא וּשְׂכִינְתִּיהָ בְּדַחֲלוֹ וּרְחִימוּ עַל יְדֵי הַהוּא טְמִיר וְנִעְלָם בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.
וְיֵהִי נֶעֱמַד אֱלֹהֵינוּ עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ בּוֹנֵנָה עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ בּוֹנֵנָהוּ (תהלים צ, יז):
שְׁלֶסֶת שְׂאֲכָלוּ כֹּחֵד חַיִּיבִין לִזְמַן, אִם יֵשׁ עֲשֵׂרָה מְזַמְנִים בְּשֵׁם.

המזמן פותח: רַבּוֹתֵי, נְבָרַךְ.

המסובים עונים: יְהִי שֵׁם יְהוּה מְבָרַךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם.

נוהגים שהמזמן חוזר: יְהִי שֵׁם יְהוּה מְבָרַךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם.

המזמן אומר: בְּרִשׁוֹת מְרַנֵּן וְרַבֵּן וְרַבּוֹתֵי, נְבָרַךְ [אֱלֹהֵינוּ]
שְׂאֲכָלְנוּ מִשְׁלוֹ.

המסובים עונים: בְּרוּךְ [אֱלֹהֵינוּ] שְׂאֲכָלְנוּ מִשְׁלוֹ וּבִטְבוֹ חַיִּינוּ.

המזמן חוזר ואומר: בְּרוּךְ [אֱלֹהֵינוּ] שְׂאֲכָלְנוּ מִשְׁלוֹ וּבִטְבוֹ חַיִּינוּ.

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוּה אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ הָעוֹלָם הַזֶּן אֶת הָעוֹלָם כְּלוֹ
בְּטוֹבוֹ בְּחֵן בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים הוּא נוֹתֵן לָחֶם לְכֹל בְּשָׂר

כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. וּבִטּוֹבוֹ הַגָּדוֹל תִּמְיֵד לֹא חָסַר לָנוּ, וְאֵל
 יִחְסַר לָנוּ מִזּוֹן לְעוֹלָם וָעֶד. בְּעֵבוֹר שְׁמוֹ הַגָּדוֹל, כִּי הוּא אֵל
 זָן וּמִפְרָנס לְכָל וּמִטֵּיב לְכָל, וּמְכִין מִזּוֹן לְכָל בְּרִיּוֹתָיו אֲשֶׁר
 בָּרָא. (פְּאָמוֹר (תהלים קמה, טז): פּוֹתַח אֶת יָדְךָ, וּמִשְׁבִּיעַ לְכָל חַי
 רְצוֹן). בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה הַזֵּן אֶת הַכֹּל.

נִוְדָה לָךְ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ עַל שֶׁהִנְחַלְתָּ לְאַבּוֹתֵינוּ אֶרֶץ חֲמֻדָּה
 טוֹבָה וּרְחֻבָּה, וְעַל שֶׁהוֹצֵאתָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֵאֶרֶץ
 מִצְרַיִם, וּפְדִיתָנוּ מִבֵּית עֲבָדִים, וְעַל בְּרִיתְךָ שֶׁחֲתַמְתָּ
 בְּבִשְׂרָנוּ, וְעַל תּוֹרַתְךָ שֶׁלְּמַדְתָּנוּ, וְעַל חֻקֶּיךָ שֶׁהוֹדַעְתָּנוּ, וְעַל
 חַיִּים חַן וְחֶסֶד שֶׁחֻנַּנְתָּנוּ, וְעַל אֲכִילַת מִזּוֹן שֶׁאַתָּה זָן וּמִפְרָנס
 אוֹתָנוּ תִּמְיֵד, בְּכָל יוֹם וּבְכָל עֵת וּבְכָל שָׁעָה. וְעַל הַכֹּל יְהוָה
 אֱלֹהֵינוּ אֲנַחְנוּ מוֹדִים לָךְ וּמְבָרְכִים אוֹתְךָ, יִתְבָּרַךְ שְׁמֶךָ בְּפִי
 כָּל חַי תִּמְיֵד לְעוֹלָם וָעֶד, כְּפִתּוֹב (דברים ח, י): וְאֶכְלֶת וְשִׁבַּעְתָּ
 וּבִרְכַתָּ אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עַל הָאֶרֶץ הַטְּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ.
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה עַל הָאֶרֶץ וְעַל הַמִּזּוֹן.

רַחֵם נָא יְהוָה אֱלֹהֵינוּ עַל יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירְךָ
 וְעַל צִיּוֹן מְשֻׁכָּן כְּבוֹדְךָ וְעַל מַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחְךָ
 וְעַל הַבַּיִת הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שְׁמֶךָ עָלָיו. אֱלֹהֵינוּ אַבִּינוּ,
 רְעֵנוּ זִוְנָנוּ פְּרָנְסָנוּ וּכְלָפְלָנוּ וְהַרְוִיחֵנוּ, וְהַרְוּחַ לָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ
 מִהֲרָה מְכֹל צָרוֹתֵינוּ. וְנָא אֵל תַּצְרִיכֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ, לֹא
 לִיָּדִי מִתְּנַת בְּשֶׁר וְדָם וְלֹא לִיָּדֵי הַלְּוָאֲתָם, כִּי אִם לִיָּדְךָ
 הַמְּלֵאָה הַפְּתוּחָה הַגְּדוּשָׁה וְהַרְחֻבָּה, שְׁלֵא נְבוֹשׁ וְלֹא נִכְלָם
 לְעוֹלָם וָעֶד.

בשבת אומרים: רְצֵה וְהַחֲלִיצֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּמִצּוֹתֶיךָ וּבְמִצּוֹת יוֹם הַשְּׁבִיעִי,
 הַשְּׁבֵת הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ הַזֶּה. כִּי יוֹם זֶה גָּדוֹל וְקְדוֹשׁ הוּא לְפָנֶיךָ,

לשבת בו ולנוח בו באהבה כמצות רצונך. וברצונך הנית לנו, יהוה
אלהינו, שלא תהא צרה ויגון ואנחה ביום מנוחתנו. והראנו, יהוה
אלהינו, בנחמת ציון עירך, ובבנין ירושלים עיר קדשך, כי אתה
הוא בעל הישועות ובעל הנחמות.

אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבא ויגיע ויראה וירצה
וישמע ויפקד ויזכר זכרוננו ופקדוננו וזכרון
אבותינו וזכרון משיח בן דוד עבדך וזכרון ירושלים עיר
קדשך וזכרון כל עמך בית ישראל לפניך לפליטה לטובה
לחן ולחסד ולרחמים לחיים (טובים) ולשלום ביום חג המצות
הזה. זכרנו יהוה אלהינו בו לטובה ופקדנו בו לברכה
והושיענו בו לחיים טובים. ובדבר ישועה ורחמים חוס וחסנו
ורחם עלינו והושיענו כי אליך עינינו כי אל חנון ורחום אתה.
ובנה ירושלים עיר הקדש במהרה בימינו. ברוך אתה יהוה
בונה ברחמי ירושלים. אמן.

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם, האל אבינו מלכנו
אדירנו בוראנו גואלנו יוצרנו קדושנו קדוש יעקב
רוענו רועה ישראל המלך הטוב והמטיב לכל שבכל יום
ויום הוא הטיב, הוא מטיב, הוא ייטיב לנו. הוא גמלנו הוא
גומלנו הוא יגמלנו לעד, לחן ולחסד ולרחמים ולרוח הצלה
והצלחה, ברכה וישועה נחמה פרנסה וכלכלה ורחמים וחסים
ושלום וכל טוב, ומכל טוב לעולם אל יחסרנו.

הרחמן הוא ימלך עלינו לעולם ועד.

הרחמן הוא יתברך בשמים ובארץ.

הרחמן הוא ישתבח לדור דורים, ויתפאר בנו לעד ולנצח
נצחים, ויתהדר בנו לעד ולעולמי עולמים.

הַרְחַמֵּן הוּא יִפְרֹנְסֵנוּ בְּכָבוֹד.

הַרְחַמֵּן הוּא יִשְׁבֵּר עֲלֵנוּ מֵעַל צָוָארֵנוּ, וְהוּא יוֹלִיכֵנוּ
קוֹמְמִיּוֹת בְּאַרְצֵנוּ.

הַרְחַמֵּן הוּא יִשְׁלַח לָנוּ בְּרָכָה מְרֻבָּה בְּבֵית הַזֶּה, וְעַל שְׁלַחַן
זֶה שְׂאֵבְלָנוּ עָלָיו.

הַרְחַמֵּן הוּא יִשְׁלַח לָנוּ אֶת אֱלֹהֵינוּ הַנְּבִיא זְכוֹר לְטוֹב,
וַיִּבְשֶׁר לָנוּ בְּשׂוֹרֹת טוֹבוֹת יְשׁוּעוֹת וְנַחֲמוֹת.

הַרְחַמֵּן הוּא יְבָרֵךְ אֶת [אָבִי מוֹרִי] בְּעַל הַבַּיִת הַזֶּה. וְאֵת
[אִמִּי מוֹרְתִי] בְּעֵלֶת הַבַּיִת הַזֶּה, אוֹתָם וְאֵת בֵּיתָם
וְאֵת זֶרְעָם וְאֵת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם. אוֹתִי וְאֵת אִשְׁתִּי וְאֵת זֶרְעִי,
וְאֵת כָּל אֲשֶׁר לִי, אוֹתֵנוּ וְאֵת כָּל אֲשֶׁר לָנוּ, כְּמוֹ שְׁנַתְּבָרְכוּ
אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרְהָם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב בְּכָל מְכַל כָּל, כֵּן יְבָרֵךְ אוֹתֵנוּ
כְּלָנוּ יַחַד בְּבְרָכָה שְׁלֵמָה, וְנֹאמֶר, אָמֵן.

בְּמָרוֹם יִלְמְדוּ עֲלֵיהֶם וְעֲלֵינוּ זְכוֹת שְׁתֵּהא לְמִשְׁמֶרֶת שְׁלוֹם.
וְנִשְׂא בְּרָכָה מֵאֵת יְהוָה, וַיְצַדֵּקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁרָאֵל,
וְנִמְצָא חַן וְשֶׁכֶל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם.

בשבת: הַרְחַמֵּן הוּא יִנְחִילָנוּ יוֹם שְׁכָלוֹ שַׁבָּת וּמְנוּחָה לְחַיֵּי
הָעוֹלָמִים.

הַרְחַמֵּן הוּא יִנְחִילָנוּ יוֹם שְׁכָלוֹ טוֹב, יוֹם שְׁכָלוֹ אֶרֶץ. יוֹם
שְׂצַדִּיקִים יוֹשְׁבִים וְעֵטְרוֹתֵיהֶם בְּרֹאשֵׁיהֶם וְנִהְנִים
מִזֵּיו הַשְּׂכִינָה וַיְהִי חֶלְקֵנוּ עִמָּהֶם.

הַרְחַמֵּן הוּא יִזְכֵּנוּ לִימּוֹת הַמְּשִׁיחַ וְלְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא.
מִגְדוֹל יְשׁוּעוֹת מַלְכוּ וְעִשָּׂה חֶסֶד לְמְשִׁיחוֹ לְדוֹד וּלְזֶרְעוֹ
עַד עוֹלָם (ש"ב כב, נא).

עֲשֵׂה שָׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו, הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל
יִשְׂרָאֵל, וְאָמְרוּ אָמֵן.

יִרְאוּ אֶת יְהוָה קְדוֹשׁוֹ, כִּי אֵין מַחְסוֹר לִירְאָיו (תהלים לד, י):
בְּפִירִים רָשׁוּ וְרָעִבוּ, וְדָרְשׁוּ יְהוָה לֹא יַחְסְרוּ כָּל טוֹב (שם שם, יא):
הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ (שם קו, א):
פֹּתַח אֶת יְדָךְ, וּמִשְׁבִּיעַ לְכֹל חַי רְצוֹן (שם קמה, טז):
בְּרוּךְ הַגֹּבֵר אֲשֶׁר יִבְטַח בִּיהוָה, וְהָיָה יְהוָה מְבֹטָחוֹ (ירמיהו יז, ז):
נָעַר הָיִיתִי גַם זָקֵנְתִי, וְלֹא רָאִיתִי צְדִיק נֶעְזֵב, וְזָרְעוּ מִבִּקְשׁ
לֶחֶם (תהלים לז, כה):

יְהוָה עֵז לְעַמּוֹ יִתֵּן, יְהוָה יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם (שם כט, יא):
הַנְּנִי מוֹכֵן וּמְזַמֵּן לְקִיָּם מִצּוֹת כּוֹס שְׁלִישִׁי מֵאַרְבַּע כּוֹסוֹת. לְשֵׁם יְחִוּד קְדָשָׁא
בְּרִיךְ הוּא וְשִׁבְכִינְתִּיָּה בְּדַחֲלוֹ וּרְחִימוּ עַל יְדֵי הַהוּא טְמִיר וְנִעְלָם בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.
וְיִהְיֶה נֶעֱמַר אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָהוּ (תהלים צ, יז):

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
בוֹרֵא פְרֵי הַגֶּפֶן.

וקוֹתִים כֹּהֲסִיבָה וְלֹא יִזְכְּרוּ בְּרַכָּה אַחֲרוֹנָה.

הַלֵּל

מוֹזְגִין כּוֹסוֹ שֶׁל אֱלֹהֵינוּ וּפּוֹתְחִין הַדֶּלֶת וְאוֹמְרִים:

שִׁפְךָ חֲמַתְךָ אֶל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּךָ וְעַל מַמְלְכוֹת
אֲשֶׁר בְּשִׁמְךָ לֹא קָרְאוּ, כִּי אֲכַל אֶת יַעֲקֹב וְאֶת נֹוֹהוּ
הַשְּׂמוֹ (תהלים עט, ו-ז):

שִׁפְךָ עָלֵיהֶם זַעֲמֶךָ וַחֲרוֹן אַפְּךָ יִשִּׁיגֵם (שם סט, כה):
תִּרְדֹּף בְּאֵף וְתִשְׁמַדֵּם מִתַּחַת שְׁמֵי יְהוָה (איכה ג, טו):
סוֹגְרִים אֶת הַדֶּלֶת:

מוזגין כוס רביעי וגומרין עליו את ההלל, ויש נוהגין למוזג כוס רביעי לפני "ספוך חמתך".

תהלים קטו

לֹא לָנוּ יְהוָה, לֹא לָנוּ, כִּי לְשִׁמְךָ תֵּן כְּבוֹד, עַל חֲסִדְךָ עַל
אֲמַתְךָ: לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם, אֵיזָה נָא אֱלֹהֵיהֶם: וְאֵלֵהֵינוּ
בַּשָּׁמַיִם, כֹּל אֲשֶׁר חָפֵץ עָשָׂה: עֲצַבֵייהֶם כֶּסֶף וְזָהָב, מַעֲשֵׂה
יְדֵי אָדָם: פֶּה לָהֶם וְלֹא יִדְבְּרוּ, עֵינַיִם לָהֶם וְלֹא יֵרְאוּ: אֲזִנִּים
לָהֶם וְלֹא יִשְׁמְעוּ, אֵף לָהֶם וְלֹא יֵרִיחוּן: יְדֵיהֶם וְלֹא יִמְיִשוּן,
רַגְלֵיהֶם וְלֹא יִהְלְכוּ, לֹא יִהְיוּ בְּגִרוֹנָם: כְּמוֹתֵם יִהְיוּ עֲשִׂיהֶם,
כֹּל אֲשֶׁר בָּטַח בָּהֶם: יִשְׂרָאֵל בָּטַח בַּיהוָה, עֲזָרָם וּמִגְנָם הוּא:
בֵּית אֶהְרֶן בָּטְחוּ בַיהוָה, עֲזָרָם וּמִגְנָם הוּא: יֵרְאֵי יְהוָה בָּטְחוּ
בַיהוָה, עֲזָרָם וּמִגְנָם הוּא:

יְהוָה זָכְרָנוּ יְבָרֵךְ, יְבָרֵךְ אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל, יְבָרֵךְ אֶת בֵּית
אֶהְרֶן: יְבָרֵךְ יֵרְאֵי יְהוָה, הַקְּטָנִים עִם הַגְּדֹלִים: יִסַּף
יְהוָה עֲלֵיכֶם, עֲלֵיכֶם וְעַל בְּנֵיכֶם: בְּרוּכִים אַתֶּם לַיהוָה, עֲשֵׂה
שְׁמִים וְאַרְצֵן: הַשָּׁמַיִם, שָׁמַיִם לַיהוָה, וְהָאָרֶץ נָתַן לַבְּנֵי אָדָם:
לֹא הִמְתִּים יִהְלְלוּ יְהוָה, וְלֹא כָּל יוֹרְדֵי דוֹמָה: וְאַנְחָנוּ נְבָרֵךְ
יְהוָה, מִעַתָּה וְעַד עוֹלָם, הַלְלוּיָהּ:

תהלים קטז

אֶהְבֶּתִּי, כִּי יִשְׁמַע יְהוָה אֶת קוֹלִי תַחֲנוּנֵי: כִּי הִטָּה אָזְנוֹ לִי
וּבִימֵי אֶקְרָא: אֶפְפוּנֵי חֲבֵלֵי מוֹת וּמְצָרֵי שְׂאוּל
מִצְאוּנֵי, צָרָה וַיְגֹזֵן אֶמְצָא: וּבִשְׁם יְהוָה אֶקְרָא, אָנָּה יְהוָה
מִלְטָה נַפְשִׁי: חֲנוּן יְהוָה וְצַדִּיק וְאֵלֵהֵינוּ מֵרַחֵם: שֹׁמֵר פֶּתְאִים
יְהוָה, דַּלְתֵי וְלֵי יְהוָה שׁוּבֵי נַפְשֵׁי לְמִנוּחֵיכִי, כִּי יְהוָה גָּמַל
עָלַיכִי: כִּי חִלְצָת נַפְשִׁי מִמוֹת, אֶת עֵינַי מִן דְּמָעָה, אֶת רַגְלֵי
מִדָּחִי: אֶתְהַלֵּךְ לִפְנֵי יְהוָה, בְּאַרְצוֹת הַחַיִּים: הָאֲמַנְתִּי כִּי
אֲדַבֵּר, אֲנִי עָנִיתִי מְאֹד: אֲנִי אָמַרְתִּי בְּחַפְזִי, כָּל הָאָדָם כֶּזֶב:

מָה אָשִׁיב לַיהוָה, כָּל תַּגְּמוּלוֹתַי עָלַי: כּוֹס יִשׁוּעוֹת אֵשֶׁא,
 וּבִשְׁם יְהוָה אֶקְרָא: נִדְרֵי לַיהוָה אֲשַׁלֵּם, נִגְדָה נָא לְכָל
 עַמּוֹ: יִקָּר בְּעֵינַי יְהוָה, הַמּוֹתֶה לַחֲסִידָיו: אָנָּה יְהוָה כִּי אָנִי
 עַבְדְּךָ, אָנִי עַבְדְּךָ בֶּן אִמְתְּךָ, פִּתְחֹת לְמוֹסְרֵי: לֶךְ אֲזַבַּח זִבְח
 תּוֹדָה, וּבִשְׁם יְהוָה אֶקְרָא: נִדְרֵי לַיהוָה אֲשַׁלֵּם, נִגְדָה נָא
 לְכָל עַמּוֹ: בַּחֲצֵרוֹת בַּיִת יְהוָה בְּתוֹכְכִי יְרוּשָׁלַיִם, הַלְלוּיָהּ:

תהלים קיז

הַלְלוּ אֶת יְהוָה כָּל גּוֹיִם, שִׁבְחוּהוּ כָּל הָאֲמִיּוֹת: כִּי גָבַר עָלֵינוּ
 חֲסֵדוֹ, וְאַמֶּת יְהוָה לְעוֹלָם, הַלְלוּיָהּ:

תהלים קיח

הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב	כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ:
יֹאמְרוּ נָא יִשְׂרָאֵל	כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ:
יֹאמְרוּ נָא בַיִת אֱהָרֹן	כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ:
יֹאמְרוּ נָא יִרְאֵי יְהוָה	כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ:

מִן הַמִּצַּר קָרָאתִי יְהוָה, עָנַנִי בְּמִרְחַב יָהּ: יְהוָה לִי לֹא אֵירָא,
 מַה יַּעֲשֶׂה לִי אָדָם: יְהוָה לִי בְּעֶזְרִי, וְאֲנִי אֲרֹאֶה בְּשִׁנְאֵי:
 טוֹב לַחֲסוֹת בַּיהוָה, מִבְּטַח בְּאָדָם: טוֹב לַחֲסוֹת בַּיהוָה,
 מִבְּטַח בַּנְּדִיבִים: כָּל גּוֹיִם סָבְבוּנִי, בְּשֵׁם יְהוָה כִּי אֲמִילֵם:
 סְבוּנִי גַם סָבְבוּנִי, בְּשֵׁם יְהוָה כִּי אֲמִילֵם: סְבוּנִי כַּדְבוּרִים
 דָּעְכוּ כְּאֵשׁ קוֹצִים, בְּשֵׁם יְהוָה כִּי אֲמִילֵם: דַּחַח דְּחִיתַנִּי
 לְנֶפֶל, וַיהוָה עֲזָרְנִי: עֲזֵי וְזָמַרְתִּי יְהוָה, וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה: קוֹל
 רְנָה וַיִּשׁוּעָה בְּאֶהְלִי צְדִיקִים, יְמִין יְהוָה עֲשָׂה חֵיל: יְמִין
 יְהוָה רֹמְמָה, יְמִין יְהוָה עֲשָׂה חֵיל: לֹא אָמוֹת כִּי אֶחְיֶה,
 וְאַסְפֵּר מַעֲשֵׂי יְהוָה: יִסֹּר יִסְרֵנִי יְהוָה, וְלִמּוֹת לֹא נִתְּנָנִי: פִּתְחוּ

לִי שְׁעָרֵי צְדָקָה, אָבֵא בָּם אוֹדָה יְיָ: זֶה הַשְּׁעָר לַיהוָה, צְדִיקִים יִבְאוּ בוֹ: אוֹדֶךָ כִּי עָנִיתָנִי, וַתְּהִי לִי לִישׁוּעָה: אוֹדֶךָ כִּי עָנִיתָנִי, וַתְּהִי לִי לִישׁוּעָה: אֲבָן מֵאֲסוּ הַבּוֹנִים, הָיְתָה לְרֹאשׁ פְּנֵה: אֲבָן מֵאֲסוּ הַבּוֹנִים, הָיְתָה לְרֹאשׁ פְּנֵה: מֵאֵת יְהוָה הָיְתָה זֹאת, הִיא נִפְלְאוֹת בְּעֵינֵינוּ: מֵאֵת יְהוָה הָיְתָה זֹאת, הִיא נִפְלְאוֹת בְּעֵינֵינוּ: זֶה הַיּוֹם עָשָׂה יְהוָה, נְגִילָה וְנִשְׁמָחָה בוֹ: זֶה הַיּוֹם עָשָׂה יְהוָה, נְגִילָה וְנִשְׁמָחָה בוֹ:

אָנָּה יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָּא: אָנָּה יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָּא:

אָנָּה יְהוָה הַצְּלִיחָה נָּא: אָנָּה יְהוָה הַצְּלִיחָה נָּא:

בְּרוּךְ הֵבֵא בְּשֵׁם יְהוָה, בְּרִכְנוּכֶם מִבֵּית יְהוָה: בְּרוּךְ הֵבֵא בְּשֵׁם יְהוָה בְּרִכְנוּכֶם מִבֵּית יְהוָה: אֵל יְהוָה וַיָּאָר לָנוּ, אֶסְרוּ חַג בְּעֵבְתִים, עַד קָרְנוֹת הַמְּזֻבָּח: אֵל יְהוָה וַיָּאָר לָנוּ, אֶסְרוּ חַג בְּעֵבְתִים, עַד קָרְנוֹת הַמְּזֻבָּח: אֱלֹהֵי אֶתְּהָ וְאוֹדֶךָ, אֱלֹהֵי אֲרוֹמְמֶךָ: אֱלֹהֵי אֶתְהָ וְאוֹדֶךָ, אֱלֹהֵי אֲרוֹמְמֶךָ: הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב, כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ: הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב, כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:

למנהג אשכנז אומרים כאן "יהללוך" ואין מברכים. למנהג ספרד, אין אומרים כאן, אלא להלן, לאחר "שתבח" יהללוך יהוה אלהינו על כל מעשיך, וחסדיך צדיקים עושי רצונך, וכל עמך בית ישראל, כלם ברנה יודו ויברכו, וישבחו ויפארו, וישוררו וירוממו ויעריצו, ויקדישו וימליכו את שמך מלפנו תמיד. כי לך טוב להודות, ולשמך נאה לזמר, כי מעולם ועד עולם אתה אל:

תהלים קלו

הוֹדוּ לַיהוָה כִּי טוֹב	כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
הוֹדוּ לַאֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים	כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
הוֹדוּ לְאֲדֹנֵי הָאֲדָנִים	כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
לְעֵשֶׂה נִפְלְאוֹת גְּדֻלוֹת לְבָדוֹ	כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:

כי לעולם חסדו:	לְעֵשֶׂה הַשָּׁמַיִם בְּתַבּוּנָה
כי לעולם חסדו:	לְרַקַע הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם
כי לעולם חסדו:	לְעֵשֶׂה אוֹרִים גְּדֹלִים
כי לעולם חסדו:	אֶת הַשֶּׁמֶשׁ לְמַמְשָׁלֶת בַּיּוֹם
	אֶת הַיָּרֵחַ וְכוּכָבִים לְמַמְשָׁלוֹת בַּלַּיְלָה
כי לעולם חסדו:	
כי לעולם חסדו:	לְמַכּוּהַ מִצְרַיִם בְּבִכּוּרֵיהֶם
כי לעולם חסדו:	וַיּוֹצֵא יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם
כי לעולם חסדו:	בְּיַד חֲזָקָה וּבְזִרְעוֹ נְטוּיָה
כי לעולם חסדו:	לְגִזֹּר יָם סוּף לְגִזְרִים
כי לעולם חסדו:	וְהַעֲבִיר יִשְׂרָאֵל בְּתוֹכוֹ
כי לעולם חסדו:	וַנַּעַר פַּרְעֹה וַחִילוֹ בַּיָּם סוּף
כי לעולם חסדו:	לְמוֹלִיף עָמוּ בַּמַּדְבָּר
כי לעולם חסדו:	לְמַכּוּהַ מְלָכִים גְּדֹלִים
כי לעולם חסדו:	וַיַּהַרְג מְלָכִים אֲדִירִים
כי לעולם חסדו:	לְסִיחּוֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי
כי לעולם חסדו:	וּלְעוֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן
כי לעולם חסדו:	וַנִּתֵּן אֶרֶץ לְנַחֲלָה
כי לעולם חסדו:	נַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עֲבָדוֹ
כי לעולם חסדו:	שֶׁבִשְׁפִלְנוּ זָכַר לָנוּ
כי לעולם חסדו:	וַיַּפְרֶקֵנוּ מִצְרַיִנוּ
כי לעולם חסדו:	נִתֵּן לָחֶם לְכָל בָּשָׂר
כי לעולם חסדו:	הוֹדוּ לְאֵל הַשָּׁמַיִם

ההוספות בסוגריים הן כפי נוסח ספרד

נְשַׁמֵּת כָּל חַי תְּבָרַךְ אֶת שְׁמֶךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ. וְרוּחַ כָּל בָּשָׂר
 תִּפְאָר וּתְרוֹמָם זְכוּרָךְ מִלְּפָנֶיךָ תָּמִיד. מִן הָעוֹלָם וְעַד
 הָעוֹלָם אַתָּה אֵל. וּמִבְּלַעֲדֶיךָ אֵין לָנוּ מֶלֶךְ גּוֹאֵל וּמוֹשִׁיעַ
 פֹּדֶה וּמַצִּיל וּמַפְרִיֵס (וְעוֹנֶה) וּמַרְחֵם בְּכָל עֵת צָרָה וְצוּקָה
 אֵין לָנוּ מֶלֶךְ (עוֹזֵר וְסוֹמֵךְ) אֵלָּא אַתָּה. אֱלֹהֵי הָרֵאשׁוֹנִים
 וְהָאַחֲרוֹנִים. אֱלוֹהֵי כָּל בְּרִיּוֹת אֲדוֹן כָּל תּוֹלְדוֹת הַמְהַלֵּל בְּרוֹב
 הַתְּשַׁבְּחוֹת הַמְנַהֵג עוֹלָמוֹ בְּחֶסֶד וּבְרִיּוֹתָיו בְּרַחֲמִים. וַיְהוֶה
 (עַד הֵנָּה) לֹא יָנוּם וְלֹא יִישָׁן. הַמְעוֹרֵר יְשׁוּנִים וְהַמְקִיץ נֹרְדָמִים.
 וְהַמְשִׁיחַ אֱלֹמִים וְהַמְתִּיר אֲסוּרִים וְהַסּוֹמֵךְ נוֹפְלִים וְהַזּוֹקֵף
 בְּפוֹפִים, (וְהַמְפַּעֵנֵחַ נַעֲלָמִים). לְךָ לְבַדְּךָ אֲנַחְנוּ מוֹדִים. (וְ)אֱלוֹ
 פִּינוּ מִלֹּא שִׁירָה בָּיָם וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה בְּהַמּוֹן גְּלוֹי וְשִׁפְתוֹתֵינוּ
 שֹׁבַח בְּמַרְחָבֵי רִקִּיעַ וְעֵינֵינוּ מְאִירוֹת בְּשֶׁמֶשׁ וּבְכִירָח וַיְדִינוּ
 פְּרוֹשׁוֹת בְּנִשְׂרֵי שָׁמַיִם וְרַגְלֵינוּ קָלוֹת כְּאֵילוֹת. אֵין אֲנַחְנוּ
 מִסְּפִיקִים לְהוֹדוֹת לְךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וּלְבָרַךְ
 אֶת שְׁמֶךָ (שְׁמֶךָ מִלְּפָנֶיךָ) עַל אַחַת מֵאֵלֶּף אֵלֶּף אֵלֶּפִים
 וְרַבֵּי רַבּוֹת פְּעָמִים הַטּוֹבוֹת (נְסִים וּנְפִלְאוֹת) שֶׁעָשִׂיתָ עִם
 אֲבוֹתֵינוּ וְעִמָּנוּ. (מִלְּפָנֶיךָ) מִמְּצָרִים גְּאֻלְתָּנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ
 וּמִבֵּית עַבְדִּים פְּדִיתָנוּ. בְּרַעַב זָנַתָּנוּ. וּבְשֶׁבַע כִּלְכַלְתָּנוּ.
 מִחֶרֶב הִצַּלְתָּנוּ. וּמִדָּבָר מִלְּטָתָנוּ. וּמִחַלְיִים רָעִים (וְרַבִּים)
 וּנְאֻמָּנִים דִּלִּיתָנוּ. עַד הֵנָּה עֲזָרוּנוּ רַחֲמֶיךָ וְלֹא עֲזָבוּנוּ חֶסֶדֶיךָ
 (יְהוָה אֱלֹהֵינוּ) וְאֵל תִּשְׁשָׁנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְנֶצַח. עַל כֵּן אֲבָרִים
 שֶׁפִּלְגַת בָּנוּ וְרוּחַ וּנְשָׁמָה שֶׁנִּפְחַת בְּאַפָּנוּ וְלִשׁוֹן אֲשֶׁר שִׁמַּתָּ
 בְּפִינוּ. הֵן הֵם יוֹדוּ וַיְבָרְכוּ וַיִּשְׁבְּחוּ וַיִּפְאָרוּ (וַיִּשְׁוֹרְרוּ) וַיְרוֹמְמוּ
 וַיַּעֲרִיצוּ וַיִּקְדִּישׁוּ וַיִּמְלִיכוּ אֶת שְׁמֶךָ מִלְּפָנֶיךָ (תָּמִיד). כִּי כָּל
 פֶּה לְךָ יוֹדֵה. וְכָל לִשׁוֹן לְךָ תִּשְׁבַּע. (וְכָל עֵין לְךָ תִּצְפֶּה).

וְכֹל בְּרֵךְ לְךָ תִּכְרַע. וְכֹל קוֹמָה לְפָנֶיךָ תִּשְׁתַּחֲוֶה. וְכֹל
 (ה) לְבָבוֹת יִירְאוּךָ. וְכֹל קָרֵב וְכֹל יוֹת יִזְמְרוּ לְשִׁמְךָ, כַּדְּבַר
 שְׁפָתוֹב (תהלים לה, י): כָּל עֲצָמוֹתַי תֹּאמְרֶנָּה יְהוָה מִי כָמוֹךָ, מִצִּיל
 עֲנִי מִחֶזֶק מִמֶּנּוּ וְעֲנִי וְאַבְיוֹן מִגְּזֹלוֹ. (שׁוּעַת עֲנִיִּים אֲתָה תִּשְׁמַע
 צַעֲקַת הַדָּל תִּקְשִׁיב וְתוֹשִׁיעַ). מִי יִדְמָה לָּךְ וּמִי יִשׁוּה לָּךְ
 וּמִי יַעֲרֹךְ לָּךְ, הָאֵל הַגָּדוֹל הַגָּבוֹר וְהַנּוֹרָא אֵל עֲלִיּוֹן קוֹנֵה
 שָׁמַיִם וָאָרֶץ. נְהַלֵּלְךָ וְנִשְׁבַּחְךָ וְנִפְאָרְךָ וְנִבְרַךְ אֶת שֵׁם קְדוֹשְׁךָ
 בְּאִמּוֹר (שם קג, א): לְדוֹד בְּרַכִּי נִפְשִׁי אֶת יְהוָה וְכֹל קָרְבֵי אֶת
 שֵׁם קְדוֹשׁוֹ.

הָאֵל בְּתַעֲצוּמוֹת עֲזֶךָ, הַגָּדוֹל בְּכַבוֹד שְׁמֶךָ. הַגָּבוֹר לְנִצַּח
 וְהַנּוֹרָא בְּנוֹרְאוֹתֶיךָ, הַמְּלֹךְ הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא רָם וְנִשְׂא.
 שׁוֹכֵן עַד, מְרוֹם וְקְדוֹשׁ שְׁמוֹ. וְכָתוּב (שם לג, א): רַנְּנוּ צַדִּיקִים
 בַּיהוָה לִישְׁרִים נְאוּה תִּהְיֶה.

נוסח ספרד

נוסח אשכנז

בְּפִי יִשְׁרִים תִּתְהַלֵּל,	בְּפִי יִשְׁרִים תִּתְרוֹמֵם,
וּבְדַבְרֵי צַדִּיקִים תִּתְבָּרַךְ,	וּבְשִׁפְתַי צַדִּיקִים תִּתְבָּרַךְ,
וּבְלִשׁוֹן חֲסִידִים תִּתְרוֹמֵם,	וּבְלִשׁוֹן חֲסִידִים תִּתְקַדֵּשׁ,
וּבְקָרֵב קְדוֹשִׁים תִּתְקַדֵּשׁ.	וּבְקָרֵב קְדוֹשִׁים תִּתְהַלֵּל.

וּבְמִקְהֵלוֹת רַבּוֹת עִמָּךְ בַּיִת יִשְׂרָאֵל בְּרָנָה יִתְפָּאֵר שְׁמֶךָ
 מִלְּפָנֶיךָ בְּכָל דּוֹר וְדוֹר, שְׁכֵן חוֹבֵת כָּל הַיְצוּרִים.
 לְפָנֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְהוֹדוֹת לְהַלֵּל לְשַׁבַּח
 לְפָאֵר לְרוֹמֵם לְהַדִּיר וּלְנִצַּח לְבָרַךְ לְעֲלֶה וּלְקַלֵּס עַל כָּל
 דְּבָרֵי שִׁירוֹת וְתִשְׁבַּחוֹת דָּוִד בֶּן יִשִׁי עַבְדְּךָ מְשִׁיחְךָ.

נוסח אשכנז

יִשְׁתַּבַּח שְׁמֶךָ לְעַד מְלִכְנוּ, הָאֵל, הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל, וְהַקְּדוֹשׁ,
 בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ. כִּי לְךָ נָאָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי
 אֲבוֹתֵינוּ שִׁיר וּשְׁבַחָה, הַלֵּל וְזִמְרָה, עִזּוּ וּמְמִשְׁלָה, נִצַּחַת, גְּדֻלָּה
 וּגְבוּרָה תְהִלָּה וְתִפְאֶרֶת, קְדוּשָׁה, וּמְלָכוּת. בְּרָכוֹת, וְהוֹדָאוֹת,
 מִעַתָּה וְעַד עוֹלָם.

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה, אֵל מֶלֶךְ, גָּדוֹל בְּתִשְׁבָּחוֹת, אֵל הַהוֹדָאוֹת,
 אֲדוֹן הַנִּפְלְאוֹת, הַבוֹחֵר בְּשִׁירֵי זִמְרָה, מֶלֶךְ אֵל חַי
 הָעוֹלָמִים.

נוסח ספרד

וּבְכֵן יִשְׁתַּבַּח שְׁמֶךָ לְעַד מְלִכְנוּ, הָאֵל, הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל,
 וְהַקְּדוֹשׁ, בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ. כִּי לְךָ נָאָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ
 וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שִׁיר וּשְׁבַחָה, הַלֵּל וְזִמְרָה, עִזּוּ וּמְמִשְׁלָה,
 נִצַּחַת, גְּדֻלָּה וּגְבוּרָה תְהִלָּה וְתִפְאֶרֶת, קְדוּשָׁה, וּמְלָכוּת.
 בְּרָכוֹת, וְהוֹדָאוֹת לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ, וּמִעוֹלָם וְעַד עוֹלָם
 אַתָּה אֵל.

יְהִלְלוּךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ עַל כָּל מַעֲשֵׂיךָ. וְחִסְדֵיךָ צְדִיקִים
 עוֹשֵׂי רִצּוֹנְךָ. וְכָל עַמֶּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל, בְּרַנָּה יוֹדוּ
 וַיְבָרְכוּ וַיִּשְׁבְּחוּ וַיִּפָּאֲרוּ וַיִּשׁוּרְרוּ וַיְרוֹמְמוּ וַיַּעֲרִיצוּ וַיִּקְדִּישׁוּ
 וַיְמַלִּיכוּ אֶת שְׁמֶךָ מְלִכְנוּ תָמִיד. כִּי לְךָ טוֹב לְהוֹדוֹת, וּלְשִׁמְךָ
 נָאָה לְזַמֵּר, כִּי מִעוֹלָם וְעַד עוֹלָם אַתָּה אֵל. בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה
 מֶלֶךְ מְהִלָּל בְּתִשְׁבָּחוֹת.

הנני מוכן ומזמן לקיים מצות בוס רביעי של ארבע בוסות. לשם יחוד קדשא
 בריך הוא ושכינתיה בדחילו ורחימו על ידי ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל.
 ויהי נעם אדני אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו (תהלים צ, יז):

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן:

וְזוֹתָהּ בְּהַסְבֵּה שְׂעוֹר רְבִיעִית וְאֲחִ"כ מִזְבֵּךְ בְּרַכָּה אַחְרוֹנָה:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם עַל הַגֶּפֶן וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן
וְעַל תְּנוּבַת הַשָּׂדֶה וְעַל אֶרֶץ חֲמֻדָּה טוֹבָה וְרַחֲבָה
שְׂרָצִית וְהִנְחִלָּתָ לְאֲבוֹתֵינוּ לְאֹכַל מִפְּרִיָּהּ וּלְשִׁבְעַ מְטוֹבָה.
רַחֵם נָא יְהוָה אֱלֹהֵינוּ עַל יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירְךָ
וְעַל צִיּוֹן מְשֻׁכֵּן כְּבוֹדְךָ וְעַל מִזְבִּיחְךָ וְעַל הַיְכָלְךָ. וּבְנֵה יְרוּשָׁלַיִם
עִיר הַקֹּדֶשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ וְהַעֲלֵנוּ לְתוֹכָהּ וְשִׁמְחָנוּ בְּבִנְיָנָהּ
וְנֹאכַל מִפְּרִיָּהּ וְנִשְׁבַּע מְטוֹבָה וְנִבְרַכְךָ עָלֶיךָ בְּקֹדֶשׁ
וּבְטָהֳרָה. (בשבת: וּרְצָה וְהִחֲלִיצֵנוּ בְּיוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה) וְשִׁמְחָנוּ בְּיוֹם חַג הַמִּצּוֹת
הַזֶּה. כִּי אַתָּה יְהוָה טוֹב וְיִמְטִיב לְכָל וְנוֹדֶה לְךָ עַל הָאָרֶץ וְעַל
פְּרֵי גִפְנָהּ, בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה עַל הָאָרֶץ וְעַל פְּרֵי גִפְנָהּ.

נְרִצָּה

אִם עָשָׂה הַכֵּל כְּסֹדֵר הוּא נִרְצָה לָךְ.

חֲסֹל סְדוֹר פֶּסַח בְּהִלְכָתוֹ,

כָּכֹל מְשַׁפְּטוֹ וְחֻקָּתוֹ,

בְּאֲשֶׁר זָכִינוּ לְסִדֵּר אוֹתוֹ,

בֵּן נִזְכָּה לַעֲשׂוֹתוֹ.

זָךְ שׁוֹכֵן מְעוֹנָה,

קוֹמֵם קֹהֵל עֹדֵת מִי מְנָה,

בְּקָרוֹב נִהַל נִטְעֵי כְּנֵה,

פְּדוּיִם לְצִיּוֹן בְּרָנָה.

לְשָׁנָה הַבָּאָה בִּירוּשָׁלַיִם [שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים].

בחון לארץ אומרים פיוט זה בלילה ראשון בלבד:

ובכן ויהי בחצי הלילה:

אז רוב נסים הפלאת בלילה. בראש אשמורת זה הלילה.
גר צדק נצחתו כנחלק לו לילה. ויהי בחצי הלילה:
דנת מלך גרר בחלום הלילה. הפחדת ארמי באמש
לילה. וישר ישראל לאל ויובל לו לילה. ויהי
בחצי הלילה:

זרע בכורי פתרוס מחצת בחצי הלילה. חילם לא מצאו
בקומם בלילה. טיסת נגיד חרשת סלית בכוכבי
לילה. ויהי בחצי הלילה:

יען מחרף לנופף אווי הובשת פגריו בלילה. פרע בל
ומצבו באישון לילה. לאיש חמודות נגלה רז חזות
לילה. ויהי בחצי הלילה:

משתבר בכלי קדש נהרג בו בלילה. נושע מבזר אריות
פותר בעתותי לילה. שנאה נטר אגגי וכתב
ספרים בלילה. ויהי בחצי הלילה:

עוררת נצחך עליו בנדד שנת לילה. פורה תדרך לשומר
מה מלילה. צרח בשומר ושח אתא בקר וגם לילה.
ויהי בחצי הלילה:

קרב יום אשר הוא לא יום ולא לילה. רם הודע פי לך
היום אף לך הלילה. שומרים הפקד לעירך כל
היום וכל הלילה. תאיר באור יום חשבת לילה. ויהי
בחצי הלילה:

בחוץ לארץ אומרים פיוט זה כלילה שני בלבד:

וּבְכֵן "וַאֲמַרְתֶּם זִבַּח פֶּסַח": (שמות יב, כז)

אִמְצָן גְּבוּרֹתֶיךָ הַפְּלֵאתָ בַּפֶּסַח. בְּרֵאשׁ כָּל מוֹעֲדוֹת נִשְׂאֵת
פֶּסַח. גְּלִיתָ לְאַזְרָחֵי חֲצוֹת לַיִל פֶּסַח. וַאֲמַרְתֶּם זִבַּח
פֶּסַח:

דִּלְתִּינוּ דְּפִקְתָּ כְּחוּם הַיּוֹם בַּפֶּסַח. הִסְעִיד נּוֹצְצִים עֲגוֹת מִצּוֹת
בַּפֶּסַח. וְאֵל הַבְּקָר רָץ זָכַר לְשׂוֹר עֶרְךָ פֶּסַח. וַאֲמַרְתֶּם
זִבַּח פֶּסַח:

זַעֲמוּ סְדוּמִים וְלֵהֲטוּ בְּאֵשׁ בַּפֶּסַח. חֲלַץ לׁוֹט מֵהֶם וּמִצּוֹת
אָפָה בְּקֶץ פֶּסַח. טֵאטֵאֵת אֲדָמַת מוֹף וְנוֹף בְּעִבְרֶךָ
בַּפֶּסַח. וַאֲמַרְתֶּם זִבַּח פֶּסַח:

יְהִי רֵאשׁ כָּל אוֹן מְחֻצֵּת בְּלַיִל שְׁמוֹר פֶּסַח. כְּבִיר עַל בֵּן
בְּכוֹר פֶּסַחְתָּ בְּדַם פֶּסַח. לְבִלְתִּי תֵת מִשְׁחִית לְבֵא בַּפֶּתַחִי
בַּפֶּסַח. וַאֲמַרְתֶּם זִבַּח פֶּסַח:

מִסְגֵּרֶת סִגְרָה בְּעֵתוֹתֵי פֶסַח. נִשְׁמְדָה מִדִּין בְּצִלְלֵי שְׁעוֹרֵי
עֹמֵר פֶּסַח. שֶׁרְפוּ מִשְׁמַנֵּי פּוֹל וְלוֹד בִּיקָד יְקוֹד
פֶּסַח. וַאֲמַרְתֶּם זִבַּח פֶּסַח:

עוֹד הַיּוֹם בְּנוֹב לְעֵמוֹד עַד גָּעָה עוֹנֵת פֶּסַח. פֶּס יָד כְּתָבָה
לְקַעֲקַע צוֹל בַּפֶּסַח. צִפָּה הַצִּפִּית עֶרְךָ הַשְּׁלַחֵן בַּפֶּסַח.
וַאֲמַרְתֶּם זִבַּח פֶּסַח:

קָהַל כְּנֶסֶה הִדְסָה צוּם לְשִׁלֵּשׁ בַּפֶּסַח. רֵאשׁ מִבֵּית רִשְׁע
מְחֻצֵּת בְּעֵץ חֲמֻשִּׁים בַּפֶּסַח. שְׁתֵּי אֵלֶּה רָגַע תְּבִיא
לְעוֹצִית בַּפֶּסַח. תַּעֲזוּ יָדְךָ וְתֵרוּם יְמִינְךָ כְּלִיל הַתְּקַדֵּשׁ חַג
פֶּסַח. וַאֲמַרְתֶּם זִבַּח פֶּסַח:

בי לו נאָה. בי לו יאָה:

אָדיר בַּמְלוּכָה. בַּחֹר פֶּהֲלָכָה. גְּדוּדָיו יֹאמְרוּ לוֹ:
 לֵךְ וּלְךָ. לֵךְ בִּי לֵךְ. לֵךְ אַף לֵךְ. לֵךְ יְהוּה הַמַּמְלָכָה. בִּי לוֹ
 נָאָה. בִּי לוֹ יֹאָה:

דָּגוּל בַּמְלוּכָה. הַדוּר פֶּהֲלָכָה. וְתִקְוֵי יֹאמְרוּ לוֹ:
 לֵךְ וּלְךָ. לֵךְ בִּי לֵךְ. לֵךְ אַף לֵךְ. לֵךְ יְהוּה הַמַּמְלָכָה. בִּי לוֹ
 נָאָה. בִּי לוֹ יֹאָה:

זַבְאֵי בַּמְלוּכָה. חֶסֶן פֶּהֲלָכָה. טַפְסָרָיו יֹאמְרוּ לוֹ:
 לֵךְ וּלְךָ. לֵךְ בִּי לֵךְ. לֵךְ אַף לֵךְ. לֵךְ יְהוּה הַמַּמְלָכָה. בִּי לוֹ
 נָאָה. בִּי לוֹ יֹאָה:

יַחִיד בַּמְלוּכָה. בְּבִיר פֶּהֲלָכָה. לְמוּדָיו יֹאמְרוּ לוֹ:
 לֵךְ וּלְךָ. לֵךְ בִּי לֵךְ. לֵךְ אַף לֵךְ. לֵךְ יְהוּה הַמַּמְלָכָה. בִּי לוֹ
 נָאָה. בִּי לוֹ יֹאָה:

מֶלֶךְ בַּמְלוּכָה. נוֹרָא פֶּהֲלָכָה. סְבִיבָיו יֹאמְרוּ לוֹ:
 לֵךְ וּלְךָ. לֵךְ בִּי לֵךְ. לֵךְ אַף לֵךְ. לֵךְ יְהוּה הַמַּמְלָכָה. בִּי לוֹ
 נָאָה. בִּי לוֹ יֹאָה:

עֲנָיו בַּמְלוּכָה. פּוֹדָה פֶּהֲלָכָה. צְדִיקָיו יֹאמְרוּ לוֹ:
 לֵךְ וּלְךָ. לֵךְ בִּי לֵךְ. לֵךְ אַף לֵךְ. לֵךְ יְהוּה הַמַּמְלָכָה. בִּי לוֹ
 נָאָה. בִּי לוֹ יֹאָה:

קְדוּשׁ בַּמְלוּכָה. רַחוּם פֶּהֲלָכָה. שְׁנֵאֲנָיו יֹאמְרוּ לוֹ:
 לֵךְ וּלְךָ. לֵךְ בִּי לֵךְ. לֵךְ אַף לֵךְ. לֵךְ יְהוּה הַמַּמְלָכָה. בִּי לוֹ
 נָאָה. בִּי לוֹ יֹאָה:

תִּקְיָף בְּמִלּוּכָה. תּוֹמֵךְ בְּהִלְכָה. תְּמִימֵיּוֹ יֹאמְרוּ לוֹ:
 לֵךְ וּלְךָ. לֵךְ כִּי לֵךְ. לֵךְ אִף לֵךְ. לֵךְ יְהוּה הַמַּמְלִיכָה. כִּי לוֹ
 נֶאֱמַר. כִּי לוֹ יֵאָה:

אֲדִיר הוּא יִבְנֶה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב. בְּמַהֲרָה בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ
 בְּקָרוֹב. אֵל בְּנֵה אֵל בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב:

בַּחֹר הוּא. גְּדוֹל הוּא. דָּגוּל הוּא. יִבְנֶה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב.
 בְּמַהֲרָה בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב. אֵל בְּנֵה אֵל בְּנֵה.
 בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב:

הַדּוֹר הוּא. וְתִיק הוּא. זָכַאי הוּא. חָסִיד הוּא. יִבְנֶה בֵּיתוֹ
 בְּקָרוֹב. בְּמַהֲרָה בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב. אֵל בְּנֵה אֵל
 בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב:

טְהוֹר הוּא. יְחִיד הוּא. כְּבִיר הוּא. לָמוּד הוּא. מְלֵךְ הוּא.
 נוֹרָא הוּא. שְׂגִיב הוּא. עֲזוּז הוּא. פּוֹדֶה הוּא. צַדִּיק
 הוּא. יִבְנֶה בֵּיתוֹ בְּקָרוֹב. בְּמַהֲרָה בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ
 בְּקָרוֹב. אֵל בְּנֵה אֵל בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב:

קְדוֹשׁ הוּא. רַחוּם הוּא. שְׂדֵי הוּא. תִּקְיָף הוּא. יִבְנֶה בֵּיתוֹ
 בְּקָרוֹב. בְּמַהֲרָה בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב. אֵל בְּנֵה אֵל
 בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקָרוֹב:

אֶחָד מִי יוֹדֵעַ. אֶחָד אֲנִי יוֹדֵעַ. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם
 וּבְאָרֶץ:

שְׁנַיִם מִי יוֹדֵעַ. שְׁנַיִם אֲנִי יוֹדֵעַ. שְׁנַיִם לִוְחֹת הַבְּרִית. אֶחָד
 אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ:

שְׁלֹשָׁה מִי יוֹדֵעַ. שְׁלֹשָׁה אֲנִי יוֹדֵעַ. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי
 לוֹחוֹת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ:
 אַרְבַּע מִי יוֹדֵעַ. אַרְבַּע אֲנִי יוֹדֵעַ. אַרְבַּע אִמָּהוֹת. שְׁלֹשָׁה
 אָבוֹת. שְׁנֵי לוֹחוֹת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבְּשָׁמַיִם
 וּבָאָרֶץ:

חֲמִשָּׁה מִי יוֹדֵעַ. חֲמִשָּׁה אֲנִי יוֹדֵעַ. חֲמִשָּׁה חֲמִשֵּׁי תוֹרָה.
 אַרְבַּע אִמָּהוֹת. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי לוֹחוֹת הַבְּרִית.
 אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

שֵׁשָׁה מִי יוֹדֵעַ. שֵׁשָׁה אֲנִי יוֹדֵעַ. שֵׁשָׁה סְדְרֵי מְשֻׁנָּה. חֲמִשָּׁה
 חֲמִשֵּׁי תוֹרָה. אַרְבַּע אִמָּהוֹת. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי
 לוֹחוֹת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

שִׁבְעָה מִי יוֹדֵעַ. שִׁבְעָה אֲנִי יוֹדֵעַ. שִׁבְעָה יְמֵי שַׁבָּתָא.
 שֵׁשָׁה סְדְרֵי מְשֻׁנָּה. חֲמִשָּׁה חֲמִשֵּׁי תוֹרָה. אַרְבַּע
 אִמָּהוֹת. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי לוֹחוֹת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ
 שֶׁבְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

שְׁמוֹנָה מִי יוֹדֵעַ. שְׁמוֹנָה אֲנִי יוֹדֵעַ. שְׁמוֹנָה יְמֵי מִלָּה. שִׁבְעָה
 יְמֵי שַׁבָּתָא. שֵׁשָׁה סְדְרֵי מְשֻׁנָּה. חֲמִשָּׁה חֲמִשֵּׁי תוֹרָה.
 אַרְבַּע אִמָּהוֹת. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי לוֹחוֹת הַבְּרִית. אֶחָד
 אֱלֹהֵינוּ שֶׁבְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

תְּשַׁעָה מִי יוֹדֵעַ. תְּשַׁעָה אֲנִי יוֹדֵעַ. תְּשַׁעָה יְרַחֵי לֵידָה. שְׁמוֹנָה
 יְמֵי מִלָּה. שִׁבְעָה יְמֵי שַׁבָּתָא. שֵׁשָׁה סְדְרֵי מְשֻׁנָּה.
 חֲמִשָּׁה חֲמִשֵּׁי תוֹרָה. אַרְבַּע אִמָּהוֹת. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי
 לוֹחוֹת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

עֲשָׂרָה מִי יוֹדֵעַ. עֲשָׂרָה אֲנִי יוֹדֵעַ. עֲשָׂרָה דְּבָרִיא. תִּשְׁעָה
 יְרַחֵי לַיְדָה. שְׁמוֹנֶה יָמֵי מִלָּה. שִׁבְעָה יָמֵי שַׁבָּתָא.
 שֵׁשָׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה. חֲמִשָּׁה חֲמִשֵּׁי תוֹרָה. אַרְבַּע אִמָּהוֹת.
 שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי לוֹחוֹת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם
 וּבְאָרֶץ:

אֶחָד עֲשָׂר מִי יוֹדֵעַ. אֶחָד עֲשָׂר אֲנִי יוֹדֵעַ. אֶחָד עֲשָׂר
 בּוֹכְבֵיא. עֲשָׂרָה דְּבָרִיא. תִּשְׁעָה יְרַחֵי לַיְדָה.
 שְׁמוֹנֶה יָמֵי מִלָּה. שִׁבְעָה יָמֵי שַׁבָּתָא. שֵׁשָׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה.
 חֲמִשָּׁה חֲמִשֵּׁי תוֹרָה. אַרְבַּע אִמָּהוֹת. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי
 לוֹחוֹת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ:

שְׁנַיִם עֲשָׂר מִי יוֹדֵעַ. שְׁנַיִם עֲשָׂר אֲנִי יוֹדֵעַ. שְׁנַיִם עֲשָׂר
 שְׁבַטֵיא. אֶחָד עֲשָׂר בּוֹכְבֵיא. עֲשָׂרָה דְּבָרִיא.
 תִּשְׁעָה יְרַחֵי לַיְדָה. שְׁמוֹנֶה יָמֵי מִלָּה. שִׁבְעָה יָמֵי שַׁבָּתָא.
 שֵׁשָׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה. חֲמִשָּׁה חֲמִשֵּׁי תוֹרָה. אַרְבַּע אִמָּהוֹת.
 שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי לוֹחוֹת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם
 וּבְאָרֶץ:

שְׁלֹשָׁה עֲשָׂר מִי יוֹדֵעַ. שְׁלֹשָׁה עֲשָׂר אֲנִי יוֹדֵעַ. שְׁלֹשָׁה
 עֲשָׂר מְדֵיא. שְׁנַיִם עֲשָׂר שְׁבַטֵיא. אֶחָד עֲשָׂר
 בּוֹכְבֵיא. עֲשָׂרָה דְּבָרִיא. תִּשְׁעָה יְרַחֵי לַיְדָה. שְׁמוֹנֶה יָמֵי
 מִלָּה. שִׁבְעָה יָמֵי שַׁבָּתָא. שֵׁשָׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה. חֲמִשָּׁה חֲמִשֵּׁי
 תוֹרָה. אַרְבַּע אִמָּהוֹת. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי לוֹחוֹת הַבְּרִית.
 אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ:

חַד גְּדִיָּא, חַד גְּדִיָּא:

דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָ. חַד גְּדִיָּא, חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא שׁוֹנְרָא, וְאַכְלָה לְגְדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָ. חַד גְּדִיָּא,
חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא כְּלָבָא, וְנִשְׁדָּ לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי
זַוְיָ. חַד גְּדִיָּא, חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא חוּטְרָא, וְהִפָּה לְכְלָבָא, דְּנִשְׁדָּ לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְדִיָּא,
דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָ. חַד גְּדִיָּא, חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא נוֹרָא, וְשָׂרְף לְחוּטְרָא, דְּהִפָּה לְכְלָבָא, דְּנִשְׁדָּ לְשׁוֹנְרָא,
דְּאַכְלָה לְגְדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָ. חַד גְּדִיָּא, חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא מִיָּא, וְכַבָּה לְנוֹרָא, דְּשָׂרְף לְחוּטְרָא, דְּהִפָּה לְכְלָבָא, דְּנִשְׁדָּ
לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָ. חַד גְּדִיָּא,
חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא תּוֹרָא, וְשִׁתָּה לְמִיָּא, דְּכַבָּה לְנוֹרָא, דְּשָׂרְף לְחוּטְרָא, דְּהִפָּה
לְכְלָבָא, דְּנִשְׁדָּ לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי
זַוְיָ. חַד גְּדִיָּא, חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא הַשׁוּחַט, וְשַׁחַט לְתּוֹרָא, דְּשִׁתָּה לְמִיָּא, דְּכַבָּה לְנוֹרָא, דְּשָׂרְף
לְחוּטְרָא, דְּהִפָּה לְכְלָבָא, דְּנִשְׁדָּ לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְדִיָּא,
דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָ. חַד גְּדִיָּא, חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא מְלֵאךְ הַמּוֹת, וְשַׁחַט לְשׁוּחַט, דְּשַׁחַט לְתּוֹרָא, דְּשִׁתָּה לְמִיָּא,
דְּכַבָּה לְנוֹרָא, דְּשָׂרְף לְחוּטְרָא, דְּהִפָּה לְכְלָבָא, דְּנִשְׁדָּ
לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְדִיָּא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָ. חַד גְּדִיָּא, חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא, וְשַׁחַט לְמְלֵאךְ הַמּוֹת, דְּשַׁחַט לְשׁוּחַט,
דְּשַׁחַט לְתּוֹרָא, דְּשִׁתָּה לְמִיָּא, דְּכַבָּה לְנוֹרָא, דְּשָׂרְף
לְחוּטְרָא, דְּהִפָּה לְכְלָבָא, דְּנִשְׁדָּ לְשׁוֹנְרָא, דְּאַכְלָה לְגְדִיָּא, דְּזַבִּין
אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיָ. חַד גְּדִיָּא, חַד גְּדִיָּא: